

ISSN 2076-1333

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ЧАСОПИС

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ

ВИПУСК 17 (2)

Заснований 2005 року

Харків
2014

Міжрегіональний збірник наукових праць «Часопис соціально-економічної географії» розглядає сучасні проблеми суспільства, що вирішуються економічною та соціальною географією, і відображає результати новітніх досліджень у цій галузі. У збірнику розкриваються питання теорії та практичного застосування досліджень соціально-економічної географії в різних регіонах України та у світі.

Для викладачів вищих закладів освіти, науковців і фахівців у цій галузі.

Межрегиональный сборник научных трудов «Часопис соціально-економічної географії» рассматривает современные проблемы общества, решаемые социально-экономической географией, и освещает результаты новейших исследований в этой области. В сборнике раскрываются вопросы теории и практического использования исследований социально-экономической географии в различных регионах Украины и в мире.

Для преподавателей вузов, научных работников и специалистов в этой области.

Inter-regional journal «Human Geography Journal» is devoted to modern problems of society that could be solved with the methods of social-economic geography. It enlightens the latest studies in this field. There are different questions concerning the theory and practical use of the results of social-economic geography researches in different Ukraine regions and all over the world.

It is recommended for high school lectures, scientists and specialists in this subject.

Затверджено до друку рішенням Вченої ради Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (протокол № 9 від 29.09.2014 р.).

Редакційна колегія: Немець Л.М. – д. геогр. н., професор – голова редакційної колегії (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна), Олійник Я.Б. – д. економ. н., професор, член-кор. АПН України – шеф-редактор (Київський національний університет імені Тараса Шевченка), Голіков А.П. – д. геогр. н., професор (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна), Костріков С.В. – д. геогр. н., професор (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна), Мезенцев К.В. – д. геогр. н., професор (Київський національний університет імені Тараса Шевченка), Немець К.А. – д. геогр. н., професор (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна), Пересадько В.А. – д. геогр. н., професор (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна), Руденко В.П. – д. геогр. н., професор (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича), Топчієв О.Г. – д. геогр. н., професор (Одеський національний університет імені І.І. Мечникова), Черваньов І.Г. – д. техн. н., професор (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна), Шаблій О.І. – д. геогр. н., професор (Львівський національний університет імені Івана Франка), Шищенко П.Г. – д. геогр. н., професор, член-кор. АПН України (Київський національний університет імені Тараса Шевченка), Кандиба Ю.І. – к. геогр. н., технічний секретар (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна).

Міжнародна рада: Ганс Гюнтер Клев – доктор географії (Міністерство економіки, захисту клімату, енергетики і територіального планування палатинату басейну Рейну, Німеччина), Джеймс Скотт – професор (Карельський інститут, Фінляндія), Дружинін О.Г. – д. геогр. н., професор (Південний федеральний університет, Росія), Колосов В.О. – д. геогр. н., професор (Інститут географії РАН, Росія), Попкова Л.І. – д. геогр. н., професор (Курський державний університет, Росія), Станайтіс С. – доктор географії, доцент (Литовський педагогічний університет, Литва).

Адреса редакційної колегії: Кафедра соціально-економічної географії і регіоназнавства, геолого-географічний факультет, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна; тел.: +38 (057) 707-5274; e-mail: chasopys_seg@mail.ru.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, власних імен тощо.

Статті пройшли внутрішнє та зовнішнє рецензування.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 10768 від 21.12.2005.

З М І С Т

Горизонти науки

<i>Костянтин Нємець, Людмила Нємець</i> НОВІ МЕТОДОЛОГІЧНІ МОЖЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ПРОЦЕСУ ..	7
<i>Олег Шаблій</i> ДО ОСНОВ ГЕОПОЕТИКИ (НА ОСНОВІ ТЕКСТІВ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА)	10
<i>Артур Голиков</i> ГЕОГРАФИЧЕСКАЯ «ДИАСПОРА» В СМЕЖНЫХ НАУКАХ: ПРОБЛЕМЫ АДАПТАЦИИ	18
<i>Ігор Смирнов</i> ЛОГІСТИКА ТА ГЕОГРАФІЯ КРУЇЗНОГО ТУРИЗМУ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА ДОСЛІДЖЕНЬ	22
<i>Микола Барановський</i> ЧИННИКИ ПРОСТОРОВОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ	32
<i>Юрій Кисельов</i> УКРАЇНСЬКИЙ ФРОНТИР ЯК ПУЛЬСУЮЧИЙ МЕЖОВИЙ ПРОСТІР ЄВРОПИ	37
<i>Вікторія Яворська</i> ФОРМУВАННЯ ГЕОДЕМОГРАФІЇ ЯК НОВОЇ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОЇ ПРЕДМЕТНОЇ ОБЛАСТІ	41
<i>Ігор Пилипенко</i> ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА МЕТОДІВ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО АНАЛІЗУ СИСТЕМ ТИПУ «ЦЕНТР – ПЕРИФЕРІЯ»	47
<i>Sergiy Kostrikov</i> SCALE APPROACH TO URBAN STUDIES WITH GIS-TOOLS	52
<i>Igor Smyrnov</i> INDUSTRY OF CATERING: LOGISTICAL AND GEOGRAPHICAL DIMENSION	61

Наукові повідомлення

<i>Людмила Нємець, Павло Вірченко, Катерина Кравченко</i> СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ОСВОЄННЯ ТЕРИТОРІЇ (НА ПРИКЛАДІ СТАРОПРОМИСЛОВОГО РЕГІОНУ)	66
<i>Павло Вірченко, Анастасія Мазурова</i> ОСОБЛИВОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНО-ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ВЕЛИКОГО МІСТА (НА ПРИКЛАДІ МІСТА ХАРКОВА)	72
<i>Дар'я Мальчикова</i> ФАКТОРИ РОЗВИТКУ І ПЛАНУВАННЯ ТЕРИТОРІЙ СІЛЬСЬКИХ РЕГІОНІВ З ОСОБЛИВИМ РЕЖИМОМ ВОДОГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	79
<i>Катерина Сегіда, Вікторія Лозицька</i> ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПРАЦЕРЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	86
<i>Олександра Троценко</i> МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МЕШКАНЦІВ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	93
<i>Валентина Олейник, Вячеслав Тодоров</i> РАЗВИТИЕ ГОРОДСКИХ АГЛОМЕРАЦИЙ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ В УКРАИНЕ	100
<i>Олеся Корнус, Володимир Шищук, Анатолій Корнус</i> МЕДИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ЗАХВОРЮВАНOSTІ НАСЕЛЕННЯ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ	103
<i>Олександр Колотуха</i> ДО ПИТАНЬ ТУРИСТСЬКО-СПОРТИВНОГО РАЙОНУВАННЯ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ	113
<i>Ірина Скриль</i> ПАМ'ЯТКИ АРХІТЕКТУРИ ЯК СКЛАДОВА ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ ТУРИСТСЬКО- РЕКРЕАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ ХАРКІВСЬКОГО РЕГІОНУ	119
<i>Ольга Машкова</i> ОРГАНІЗАЦІЯ ТУРИСТИЧНИХ ПОДОРОЖЕЙ В МЕЖАХ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ	124
<i>Сергій Ярьоменко</i> РЕКРЕАЦІЙНИЙ КОМПЛЕКС ПОРТУГАЛІЇ: СТРУКТУРА ТА ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ	129
<i>Олена Гавриленко</i> СТРАТЕГІЯ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ КИЇВЩИНИ: ЕКОГЕОГРАФІЧНИЙ ПІДХІД	136
<i>Алексей Капустин, Бьен Бели, Роман Козловский, Александр Алёшин, Евгений Лунёв</i> СОЗДАНИЕ ТОПЛИВНО-ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В БУРКИНА-ФАСО. II. ИЗУЧЕНИЕ ВОДНЫХ РЕСУРСОВ	142

<i>Аршавір Саркісов</i> ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ АГРОПРОМИСЛОВОЇ ІНТЕГРАЦІЇ В РИНКОВИХ УМОВАХ	149
<i>Zairbeg Ataev</i> TOPOLOGICAL MODELLING OF THE ENERGETIC SPACE OF THE CHECHEN REPUBLIC	154
<i>Vladimir Shabashev, Viktor Erastov, Sergey Shorokhov, Marina Verkhozina</i> FORWARD DYNAMICS OF THE ECONOMICALLY ACTIVE IN THE KEMEROVO REGION AND ALTAI KRAI	161
<i>Anatoliy Melnichuk, Mariia Rastvorova</i> USE OF GIS IN URBAN TERRITORY DEVELOPMENT RESEARCH	167
<i>Sergiy Zapototsiy, Victoria Zapototsca, Anna Ekezli</i> SECTORAL PRIORITIES FOR CONSTRUCTION ACTIVITIES IN UKRAINE	171
<i>Vitaliy Berezchnoy</i> METHODS OF DEFINING THE ANTHROPOGENIC TRANSFORMATION OF THE ENVIRONMENT	175

Дослідження молодих науковців

<i>Юрій Пасевич</i> ФАКТОРНИЙ АНАЛІЗ РИНКУ ПРАЦІ ДЛЯ МІСТ ОБЛАСНОГО ПІДПОРЯДКУВАННЯ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ	181
<i>Тетяна Ключко</i> ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА ФОРМУВАННЯ МІСТ-СУПУТНИКІВ КИЄВА ТА ПОШИРЕННЯ СУБУРБАНІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ТЕРИТОРІЇ КИЇВЩИНИ	186
<i>Ірина Барило</i> СТАТЕВО-ВІКОВА СТРУКТУРА НАСЕЛЕННЯ ЯК ЧИННИК ГЕОДЕМОГРАФІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ (НА ПРИКЛАДІ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)	190
<i>Павел Кобылин</i> КОМПОНЕНТНИЙ АНАЛІЗ ПРИ ОПРЕДЕЛЕНИИ ПЕРСПЕКТИВ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ РЕГИОНА (НА ПРИМЕРЕ ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ)	195
<i>Євгенія Телебенева</i> ДО ПИТАННЯ ПОПЕРЕДНІХ ДОСЛІДЖЕНЬ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ	202
<i>Роксолана Гришко</i> ОЦІНКА РІВНЯ ВИВЧЕНОСТІ ПРОБЛЕМИ ДВОСТОРОННЬОГО СПІВРОБІТНИЦТВА КРАЇН В ГАЛУЗІ ТУРИЗМУ	206
<i>Taras Pogrebskyi</i> COMPONENT ANALYSIS OF THE DEVELOPMENTAL VECTOR OF HEALTH CARE SYSTEM IN THE DISTRICTS SOCIOGEOSYSTEMS OF VOLYN REGION	212
Наші автори	219
Правила оформлення та подання статей	223

CONTENTS

Science Skylines

<i>Kostyantyn Niemets, Lyudmila Niemets</i> NEW METHODOLOGICAL OPPORTUNITIES OF THE RESEARCH OF SOCIO-GEOGRAPHICAL PROCESS	7
<i>Oleh Shablii</i> BY THE BASIC OF GEOPOETICS (ON THE BASIC THE TEXTS OF TARAS SHEVCHENKO)	10
<i>Artur Golikov</i> GEOGRAPHICAL «DIASPORA» IN RELATED SCIENCES: ADAPTATION PROBLEMS	18
<i>Igor Smyrnov</i> LOGISTICS AND GEOGRAPHY OF CRUISE TOURISM: THEORY AND PRACTICE OF RESEARCHES	22
<i>Mykola Baranovsky</i> FACTORS OF SPATIAL DIFFRENTIATION OF CRIME IN UKRAINE	32
<i>Iurii Kyselov</i> THE UKRAINIAN FRONTIER AS A PULSING BOARDER SPACE OF EUROPE	37
<i>Viktoriya Yavorska</i> FORMING OF GEODEMOGRAPHY AS A NEW INTERDISCIPLINARY KNOWLEDGE DOMAIN	41
<i>Ihor Pylypenko</i> THE GENERAL CHARACTERISTICS OF THE METHODS IN SOCIAL-GEOGRAPHIC ANALYSIS OF THE «CENTER-PERIPHERY» SYSTEM	47
<i>Sergiy Kostrikov</i> SCALE APPROACH TO URBAN STUDIES WITH GIS-TOOLS	52
<i>Igor Smyrnov</i> INDUSTRY OF CATERING: LOGISTICAL AND GEOGRAPHICAL DIMENSION	61

Research Reports

<i>Liudmyla Niemets, Pavlo Virchenko, Ekaterina Kravchenko</i> SOCIAL AND GEOGRAPHICAL ASPECTS OF THE STUDY OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE TERRITORY (FOR EXAMPLE, AN OLD INDUSTRIAL REGION)	66
<i>Pavlo Virchenko, Anastasiia Mazurova</i> FEATURES OF THE TERRITORIAL AND FUNCTIONAL ORGANIZATION OF THE BIG CITY (ON THE EXAMPLE OF THE CITY OF KHARKIV)	72
<i>Daria Malchukova</i> FACTORS OF PLANNING AND RURAL AREAS WITH A SPECIAL REGIME OF WATER MANAGEMENT	79
<i>Kateryna Segida, Victoria Lozitska</i> THE FEATURES OF USE OF LABOR FORCE IN KHARKIV REGION	86
<i>Alexandra Trotsenko</i> METHODS OF STUDY THE TERRITORIAL IDENTITY OF THE DNIPROPETROVSK REGION RESIDENTS	93
<i>Valentina Oliynyk, Vyacheslav Todorov</i> URBAN AGLOMERATIONS DEVELOPMENT ON THE MODERN STAGE IN UKRAINE	100
<i>Olesya Kornus, Volodymyr Shyschuk, Anatolii Kornus</i> MEDICAL AND GEOGRAPHICAL ANALYSIS OF SUMY REGION POPULATION MORBIDITY	103
<i>Oleksandr Kolotukha</i> TO THE QUESTIONS OF TOURIST-SPORTS DIVISION OF TERRITORY OF UKRAINE	113
<i>Irina Skril</i> MONUMENTS OF THE ARCHITECTURE AS A PART OF THE HISTORICAL-CULTURAL RESOURCES OF THE KHARKOV REGION	119
<i>Olga Mashkova</i> TOUR ORGANIZATION WITHIN KHERSON REGION	124
<i>Sergii Iaromenko</i> PORTUGAL RECREATIONAL COMPLEX: STRUCTURE AND TERRITORIAL ORGANIZATION	129
<i>Olena Gavrylenko</i> STRATEGY OF KYIV REGION NATURAL RESOURCES POTENTIAL USING: ECO-GEOGRAPHICAL APPROACH	136

<i>Alexey Kapustin, Biyen Beli, Roman Kozlovskiy, Alexander Aleshin, Evgeniy Lunev</i> CREATION OF ENERGY INDUSTRY IN BURKINA FASO. II. THE STUDY OF WATER RESOURCES	142
<i>Arshavir Sarkisov</i> FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL AND INDUSTRIAL INTEGRATION IN MARKET CONDITIONS	149
<i>Zairbeg Ataev</i> TOPOLOGICAL MODELLING OF THE ENERGETIC SPACE OF THE CHECHEN REPUBLIC	154
<i>Vladimir Shabashev, Viktor Erastov, Sergey Shorokhov, Marina Verkhozina</i> FORWARD DYNAMICS OF THE ECONOMICALLY ACTIVE IN THE KEMEROVO REGION AND ALTAI KRAI	161
<i>Anatoliy Melnichuk, Mariia Rastvorova</i> USE OF GIS IN URBAN TERRITORY DEVELOPMENT RESEARCH	167
<i>Sergiy Zapototsiy, Victoria Zapototsca, Anna Ekezli</i> SECTORAL PRIORITIES FOR CONSTRUCTION ACTIVITIES IN UKRAINE	171
<i>Vitaliy Berezhnoy</i> METHODS OF DEFINING THE ANTHROPOGENIC TRANSFORMATION OF THE ENVIRONMENT	175

Research of young Scientists

<i>Yuriy Pasevich</i> ANALYTICAL FACTORS OF THE LABOUR MARKET OF THE TOWNS UNDER THE VOLYN PROVINCE	181
<i>Tetyana Kliuiko</i> THE HISTORICAL RETROSPECTIVE FORMING TOWN- SATELLITES OF KIEV AND DISSEMINATION SUBURBANIZATION PROCESSES IN THE KYIV REGION	186
<i>Iryna Barylo</i> AGE AND SEX STRUCTURE OF THE POPULATION AS A FACTOR OF GEODEMOGRAPHICAL DEVELOPMENT (FOR EXAMPLE POLTAVA REGION)	190
<i>Pavlo Kobylin</i> COMPONENT ANALYSIS FOR DETERMINING THE PROSPECTS OF REGION'S SOCIAL INFRASTRUCTURE (ILLUSTRATED BY KHARKIV REGION)	195
<i>Yevgenia Telebeneva</i> TO THE QUESTION FROM PREVIOUS RESEARCH OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGION	202
<i>Roksolana Gryshko</i> ESTIMATION OF LEVEL STUDIES OF BILATERAL COOPERATIONS BETWEEN COUNTRIES IN THE FIELD OF TOURISM	206
<i>Taras Pogrebskyi</i> COMPONENT ANALYSIS OF THE DEVELOPMENTAL VECTOR OF HEALTH CARE SYSTEM IN THE DISTRICTS SOCIOGEOSYSTEMS OF VOLYN REGION	212
Our Contributors	219
Submission Requirements and Conditions of Paper Acceptance	223

Горизонти науки

УДК 911.3

Костянтин Немець, Людмила Немець

НОВІ МЕТОДОЛОГІЧНІ МОЖЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ПРОЦЕСУ

В статті описані вихідні положення і проміжні наукові завдання створення методу моделювання траєкторії розвитку соціогеосистем. Послідовне вирішення проміжних наукових завдань, кожне з яких може мати самостійне значення, дозволяє отримати кінцевий результат залежно від загальної мети дослідження. Особливої уваги заслуговує можливість подання результату у зручному для використання вигляді. Показано можливості і перспективи використання методу в суспільно-географічних дослідженнях. Дана методологічна оцінка методу для вирішення різних наукових задач.

Ключові слова: соціогеосистема, суспільно-географічний процес, розвиток, траєкторія, багатовимірний простір, векторний аналіз.

Константин Немец, Людмила Немец. НОВЫЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ИССЛЕДОВАНИЯ ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА. В статье описаны исходные положения и промежуточные научные задания создания метода моделирования траектории развития социогеосистем. Последовательное решение промежуточных научных заданий, каждое из которых может иметь самостоятельное значение, позволяет получить конечный результат в зависимости от общей цели исследований. Особого внимания заслуживает возможность представления результата в удобном для использования виде. Показаны возможности и перспективы использования метода в общественно-географических исследованиях. Дана методологическая оценка метода для решения различных научных задач.

Ключевые слова: социогеосистема, общественно-географический процесс, развитие, траектория, многомерное пространство, векторный анализ.

Kostyantyn Niemets, Lyudmila Niemets. NEW METHODOLOGICAL OPPORTUNITIES OF THE RESEARCH OF SOCIO-GEOGRAPHICAL PROCESS. The article describes the assumptions and intermediate scientific tasks of creating a method of modeling the developmental trajectory of sociogeosystems. Consistent intermediate solution of scientific problems, each of which may have an independent meaning, lets get the final result depending on the general objectives of the study. Of particular note is the possibility of given the results in an easy to use form. The possibilities and prospects of the method in the social and geographical research are shown. Methodological assessment of the method for solving various scientific problems are given.

Key words: sociogeosystem, socio-geographical process, development, trajectory, multidimensional space, vector analysis.

Актуальність роботи. Синергетичний підхід, який з кінця ХХ ст. активно впроваджується у всіх галузях наукового пізнання, докорінно змінив уявлення про перебіг всіх процесів в Універсумі. Перехід до нелінійного бачення розвитку світу зумовив революційні зміни методології дослідження процесів розвитку природних і суспільних систем. З позицій синергетики траєкторія розвитку будь-якої системи є неперервним у часі ланцюгом послідовних переходів з одного стану в інший. Таким чином, система весь час перебуває у процесі зовнішньої і внутрішньої адаптації під впливом неперервних змін зовнішнього середовища. Принципово важливим є випадковий характер вказаних переходів, що зумовлює імовірнісну природу результату і пов'язані з цим труднощі його опису та прогнозування. Отже, варіабельність «вибору» системи в точці біфуркації визначає складність і непередбачуваність траєкторії розвитку і принципово вимагає застосування більш складного математичного апарату (нелінійні диференціальні рівняння високих порядків, багатовимірні статистичні моделі тощо).

З іншого боку, протягом останніх десятиліть суттєво зросла складність всіх процесів у суспільстві, що пов'язано з переходом глобальної соціогеосистеми (СГС) в замкнутий стан. Процеси глобалізації зменшили число ступенів свободи у діяльності суспільства, у зв'язку з чим відповідальні управлінські рішення необхідно приймати у значно жорсткіших

умовах і з більшим ризиком. В такій ситуації лінійні моделі соціального управління виявляються невірними і втрачають актуальність. Тому розроблення нових підходів до обґрунтування і вибору управлінських рішень на основі синергетичних уявлень на сьогодні є актуальною і соціально важливою методологічною проблемою.

Ми вбачаємо одним із можливих шляхів вирішення означеної проблеми моделювання траєкторії розвитку СГС у нормованому багатовимірному ознаковому просторі, що створює умови для ефективного дослідження, оптимізації, проектування, прогнозування, моніторингу суспільно-географічного процесу (СГП) та управління ним у СГС всіх рівнів узагальнення.

Аналіз попередніх досліджень і мета роботи. Метод моделювання траєкторії розвитку СГС розроблено, апробовано і описано авторами у 2003 році [1]. Далі він вдосконалювався на кафедрі соціально-економічної географії та регіоназнавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна і в міру доповнення і розширення можливостей описувався в численних роботах (наприклад, [2, 3, 4, 5] та багато інших). Метою даної роботи є оцінка методологічної ролі і можливостей пропонованого методу у дослідженні СГП.

Виклад основних результатів. Розробка методу моделювання траєкторії розвитку СГС потребувала вирішення низки проміжних методичних питань, які зумовлені особливостями СГП. Тому для методологічної оцінки методу необхідно розглянути

і проаналізувати основні вихідні положення, які висвітлено нижче.

1. СГП є інтегральним континуальним процесом, бо всі його складові від елементарних фізико-хімічних перетворень речовини до складних глобальних процесів у природних і соціальних системах на мезо- і макрорівнях є неперервними. Але знімання та фіксація характеристик СГП, тобто, індикація стану СГС за множиною параметрів при наявних методах і засобах моніторингу можливі тільки дискретно – у певні моменти часу. Вказане протиріччя між континуальним характером СГП і дискретним процесом моніторингу призводить до виникнення першої проблемної ситуації, пов'язаної з коректним вибором кроку дискретизації СГП у часі. В науці і техніці цю проблему досконально вивчено і запропоновано оптимальні підходи до її вирішення, які зводяться до мінімізації похибки апроксимації СГП за моніторинговими параметрами в залежності від мети і детальності дослідження. В практиці суспільно-географічних досліджень найбільш жорстким обмеженням часової оптимізації системи моніторингу СГП є періодизація статистичної звітності, яка «прив'язана» до календарного часу (місяць, квартал, півріччя, рік тощо). У переважній більшості більш-менш повну інформацію про стан СГС за офіційними джерелами можна отримати за підсумками року, тому емпірично вимушений часовий крок дискретизації СГП становить 1 рік.

2. Друга проблемна ситуація пов'язана з кількістю і якістю моніторингової інформації, тобто, з формуванням інформаційної бази дослідження. Інтуїтивно розуміється, що збільшення кількості моніторингових параметрів призводить до більш детального опису СГП. Але при цьому необхідно враховувати їх інформативність і достовірність; в залежності від цього, а також мети дослідження їх кількість може досягати кілька десятків і навіть сотень. Якісний склад моніторингових параметрів визначається цільовим завданням дослідження. Спектр складових СГП досить широкий і в ідеальному варіанті за базовими параметрами повинні бути представлені вони всі, але деталізація деяких складових залежить від мети дослідження.

3. Наступна методична проблема полягає у виборі оператора згортки інформації, тобто, представленні всієї сукупності моніторингових параметрів значно меншою множиною показників з чітко визначеним змістом. Враховуючи необхідність опису траєкторії СГП у явному вигляді, класичний факторний аналіз, який зазвичай використовується у подібних випадках, є неприйнятним. Тому для моделювання траєкторії застосували оператор нормованого багатовимірного ознакового простору (БОП). Його базис будується на нормованих (в інтервалі 0 – 1) значеннях моніторингових параметрів. Стан СГС на певний момент часу (або часовий зріз СГП) у гіперкубі БОП [5] відображається точкою за набором нормованих координат, а траєкторія розвитку СГС (її руху в БОП) представляє набір векторів, які послідовно з'єднують точки у хронологічному порядку. Аналіз траєкторії полягає у визначенні для кожного вектору його лінійних і кутових характеристик з наступною

інтерпретацією результатів.

4. Надзвичайно важливою методичною проблемою є вибір найбільш репрезентативних характеристик траєкторії, які повинні бути такими, що однозначно інтерпретуються і найповніше явним чином відображають динаміку траєкторії, зручними для обробки і зрозумілими за змістом. Численні лінійні і кутові характеристики векторів розвитку достатньо зручні у якості системних показників розвитку СГС, але не дають досить наочної інформації про особливості траєкторії. Очікувані параметри траєкторії вдалося визначити, виходячи з геометричних особливостей гіперкубу БОП. Початок координат гіперкубу $\{0, 0, 0, \dots, 0\}$ є точкою мінімального розвитку, а протилежна точка з координатами $\{1, 1, 1, \dots, 1\}$ – точкою максимального розвитку. Діагональ гіперкубу, що з'єднує ці точки, є найкоротшим шляхом розвитку, тому її можна розглядати як ідеальну (оптимальну) траєкторію розвитку (ОТР) – певний еталон розвитку, відносно якого можна оцінювати характеристики реальних траєкторій розвитку СГС. Відповідно до цього проекція поточної точки СГС на ОТР відображає її просунутість у розвитку. Інваріантом цієї характеристики є проекційний коефіцієнт прогресу – відношення проекції до довжини ОТР. Очевидно, цей показник дає уявлення про стан розвитку СГС на поточний момент часу. Відстань по нормалі від поточної точки СГС до ОТР відображає величину кута між вектором розвитку (з початку координат) і ОТР, тобто, відхилення траєкторії від ОТР і може слугувати оцінкою ефективності використання ресурсів розвитку. В ідеальному випадку відхилення повинне наближатися до нуля.

Таким чином, застосований оператор багатовимірного простору дає можливість трансформувати через векторний аналіз вихідну сукупність моніторингових параметрів у показник просунутості СГС у розвитку і відхилення траєкторії від ОТР. Інакше кажучи, БОП перетворюється у фазовий простір з координатами «проекція на ОТР», «відхилення від ОТР» і час.

5. Проблема візуалізації у тривимірному фазовому просторі результатів моделювання траєкторії розвитку СГС вирішується досить просто. Можливі будь-які варіанти зображення траєкторії у вигляді графіків на фазових площинах, статистичних поверхонь тощо. На наш погляд, найбільш зручним є її відображення на фазовій площині «проекція на ОТР» – «відхилення від ОТР», де точки з'єднані лінією у хронологічному порядку. Зокрема, на такому графіку можна бачити фази прогресивного і регресивного розвитку, оцінювати інтенсивність та ефективність розвитку тощо, що дозволяє контролювати та коригувати управління соціальним розвитком.

Методологічна оцінка методу моделювання траєкторії розвитку СГС у БОП визначається його можливостями у вирішенні певних типів наукових завдань і отриманні нової наукової інформації. Проміжні наукові задачі, описані вище, мають і самостійне значення, але в комплексній постановці у складі описуваного методу забезпечують побудову моделі траєкторії розвитку СГС на основі значного обсягу статистичного матеріалу. Цей метод однаково

ефективний у вирішенні різних наукових завдань. Так, у дослідженні СГП забезпечується опис і аналіз особливостей траєкторії, оцінка її динаміки, індикація різних фаз розвитку тощо. Особливо зручно використовувати описуваний метод для порівняльного аналізу, коли на одному графіку відображаються траєкторії декількох СГС і візуально можна спостерігати їх особливості. У задачах прогнозування при наявності стійких тенденцій розвитку можливий обґрунтований імовірнісний прогноз еволюції СГС. В задачах оптимізації можна оцінювати дію кожного фактору і знаходити глобальний і локальний оптимуми. Широкий спектр задач вирішується в соціальному управлінні – оптимізація моніторингу, підготовка управлінських рішень, узгодження траєкторій множини СГС, виявлення конкретних проблем управління, планування і коригування розвитку то-

що. Все це дозволяє констатувати перспективність застосування методу моделювання траєкторії розвитку СГС в суспільно-географічних дослідженнях.

Висновок. Наведені у даній роботі матеріали свідчать про те, що метод моделювання траєкторії розвитку СГС у нормованому БОП є новим ефективним інструментом суспільно-географічного дослідження, який дає можливість детально досліджувати всі складові СГП, знаходити «вузькі місця» в управлінні ними і шляхи виправлення положення. Запропонований метод має великі можливості при дослідженні та моніторингу розвитку СГС різних ієрархічних рівнів – від глобального до локального. Практичне значення методу полягає також в можливості його застосування для розробки цільових програм соціально-економічного розвитку територій, вивчення соціальних проблем місцевих громад тощо.

Список використаних джерел:

1. Niemets L.M. *Prostorova organizatsiya sotsialno-geografichnykh protsesiv v Ukraini [monografiya]* / L.M. Niemets, Ya.B. Oliynyk, K.A. Niemets. – Kh.: RVV KhNU, 2003. – 160 s. [Немець Л.М. Просторова організація соціально-географічних процесів в Україні [монографія] / Л.М. Немець, Я.Б. Оліїник, К.А. Немець. – Х.: РВВ ХНУ, 2003. – 160 с.]
2. Niemets K.A. *Modelyuvannya trayektoriyi rozvytku regionalnykh sotsiogeosystem Ukrainy* / K.A. Niemets // *Chasopys sotsialno-ekonomichnoyi geografii: Mizhregion. zb. nauk. prats.* – Kharkiv, KhNU imeni V.N. Karazina. – 2009. – Вуп. 7(2). – S. 66-80. [Немець К.А. Моделювання траєкторії розвитку регіональних соціогеосистем України / К.А. Немець // *Часопис соціально-економічної географії: Міжрегіон. зб. наук. праць.* – Харків, ХНУ імені В.Н. Каразіна. – 2009. – Вип. 7 (2). – С. 66-80].
3. Niemets L.N. *Ustoychivoe razvitie: sotsialno-geograficheskie aspekty (na primere Ukrainy): Monografiya* / Lyudmila Nikolaevna Niemets. – Kh.: Fakt, 2003. – 383 s. [Немець Л.Н. Устойчивое развитие: социально-географические аспекты (на примере Украины): Монография / Людмила Николаевна Немец. – Х.: Факт, 2003. – 383 с.]
4. Niemets K.A. *Metodyka informatsynoho analizu sotsialno-ekonomichnoho rozvytku regioniv* / K.A. Niemets, O.K. Niemets // *Materialy mizhnarodnoyi naukovopraktychnoyi konferentsiyi «Region – 2008: strategiya optimalnoho rozvytku».* – Kharkiv, KhNU, 2008. – S. 242-246. [Немець К.А. Методика інформаційного аналізу соціально-економічного розвитку регіонів / К.А. Немець, О.К. Немець // *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Регіон – 2008: стратегія оптимального розвитку».* – Харків, ХНУ, 2008. – С. 242-246.]
5. Niemets K.A. *Prostorovyj analiz u suspilniy geografii: novi pidkhody, metody, modeli: monografiya* / K.A. Niemets, L.M. Niemets. – Kh.: KhNU imeni V.N. Karazina, 2013. – 228 s. [Немець К.А. Просторовий аналіз у суспільній географії: нові підходи, методи, моделі: монографія / К.А. Немець, Л.М. Немець. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – 228 с.]

Summary

Kostyantyn Niemets, Lyudmila Niemets. NEW METHODOLOGICAL OPPORTUNITIES OF THE RESEARCH OF SOCIO-GEOGRAPHICAL PROCESS.

From the standpoint of synergetics, the developmental trajectory of any system is a continuous time-sequential transitions from one state to another, so the system is always in the process of external and internal adaptation. Random character of the conversions makes probabilistic nature of the result. Variability of "choice" of the system at the bifurcation point determines the complexity and unpredictability of the developmental trajectory and essentially requires the use of more sophisticated mathematical tools. Increasing of complexity of processes in society requires management decisions in harsh conditions with higher risk. One of the possible ways to solve the abovementioned problem is to simulate the developmental trajectory in the normalized multidimensional attribute space.

The described method is developed based on the following assumptions and intermediate scientific problems. Socio-geographical process in nature is continuous, and its characteristics are discrete, what led to the problem situation of sampling process in time. An additional issue is the optimal formation of the knowledge base of research (quantity, quality, information, etc.). As an operator of convolution of information used normalized multidimensional attribute space. It is built on the basis of normalized (in the range 0 - 1) values of monitored parameters. This operator converts the phase space monitoring parameters in three-dimensional phase space with coordinates "projection on an optimal trajectory", "deviation from an optimal trajectory" and time. To visualize the results are possible any variant of trajectory in graphs on the phase plane, statistical surfaces etc. This method is equally effective in solving various scientific problems.

Key words: sociogeosystem, socio-geographical process, development, trajectory, multidimensional space, vector analysis.

УДК 911.3

Олег Шаблій

ДО ОСНОВ ГЕОПОЕТИКИ (НА ОСНОВІ ТЕКСТІВ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА)

На межі географічної, літературознавчої і психологічної наук в останні десятиріччя формується геопоетика. У статті йдеться про об'єкт і предмет її дослідження. На основі вивчення поетичної спадщини Тараса Шевченка запропоновано декілька вихідних понять геопоетики: геопоетичний простір, поле, вектор, довкілля, симплекс. Обґрунтовано три класи топосів у творах Т. Шевченка, здійснено їх систематизацію. Геопоетичний аналіз вірша Т. Шевченка «Сонце заходить, гори чорніють». Введено поняття геопоетичної системи.

Ключові слова: геопоетика, геопоетичний простір, геопоетичні місце, поле, довкілля, топос, хронотопос, геопоетична система.

Олег Шаблій. К ОСНОВОВАМ ГЕОПОЭТИКИ (НА ОСНОВЕ ТЕКСТОВ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО). На стыке географической, литературоведческой и психологической наук в последнее десятилетие формируется геопоэтика. В статье рассматривается объект и предмет ее исследования. На базе изучения поэтического наследия Тараса Шевченко предлагаются несколько исходных понятий геопоэтики: геопоэтическое пространство, поле, вектор, среда, симплекс, система и др. Обосновано три класса топосов в творениях Т. Шевченко. С позиций геопоэтики проанализировано стихотворение Т. Шевченко «Солнце заходит, горы чернеют». Введено понятие геопоэтической системы.

Ключевые слова: геопоэтика, геопоэтическое пространство, место, поле, среда, топос, хронотопос, геопоэтическая система.

Oleh Shablyi. TO THE BASE OF GEOPOETICS (BASED ON THE TEXTS OF TARAS SHEVCHENKO). At the borders of geography, linguistics and psychology a new discipline – geo-poetics is being shaped. The article covers the key features of geo-poetics. On the basis of Shevchenko's poetry the main notions of geo-poetics have been discussed – geo-poetical space, field, vector, environment, simplex. Three classes of topos have been examined in the writings by Shevchenko and their classification. Also the analysis the verse by T. Shevchenko «The Sun get out, the mountains turn black». The concept of geo-poetics system was entered.

Key words: geo-poetics, geo-poetics space, geo-poetics domain, field, environment, topos, chronotopos, geo-poetics system.

Становлення геопоетики. Актуальність проблеми геопоетики і її дослідження. Творчість Т. Шевченка глибоко географічна, як за своєю суттю, так і за поетичною образністю. Останнім часом вона піддається вивченню не лише літературознавством, але й новою дисципліною *геопоетики*.

Ще до Першої світової війни виникли декілька наукових напрямків, у назві яких був терміноелемент “гео”, тобто “географічний”. Серед них “геополітика”, “геософія” і “геопоетика”. Тепер їх значно більше: є “геометод”, “геоекономіка”, “геосоціологія”, “геостратегія”, “геопсихологія” та ін. Сьогодні найбільший розвиток отримали “геополітика” і “геоекономіка”. Лише у ХХІ ст. починає інтенсивно розвиватися “геософія” (праці вихованця кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету ім. І. Франка Юрія Кисельова) [5]. Поки що в тіні залишається “геопоетика” як міждисциплінарний напрямок. Точніше – як дисципліна, що мала б формуватися на межі географічної, літературознавчої та психологічної наук. Французький учений *Кеннот Вайт* (*Kennoth White*) розглядає геопоетику як написання текстів про подорожі, особливо в екстремальних географічних умовах. А український культуролог *Ігор Сидоренко* (*Сід*) вважає, що геопоетика – це наукова дисципліна, яка досліджує культурне тяжіння і структуризацію людського простору. Тобто на протигагу геополітиці вона ближча до геософії і культурології у розумінні польського вченого *А. Піскозуба*.

У літературознавстві ідея необхідності вивчення у художніх творах категорій часу і простору (*хронос* – гр. *час*, *топос* – гр. *простір*) запропонували російські вчені *О.О. Ухтомський* і *М.М. Бахтін*.

Часо-простір або *хронотоп* дифініюється як взаємозв'язок часових і просторових відносин у художньому творі. Однак на початкових етапах ці учені більше схилилися до філософського (рідше – фізичного) розуміння часо-простору і відповідних відносин. Перевагу надавали часу перед простором. Було введено поняття *хронотопу*. Учений *М. Бахтін* виділив хронотопи у художній літературі: дороги, порогу, замку, вітальні, салону, провінційного міста. Тільки три з них можемо вважати геохронотопами. Це: дороги, замки і міста (необов'язково провінційного). Звичайно, це вузький підхід, який зовсім не охоплює велику географічну розмаїтість хронотопів.

Проблеми геопоетики досліджували на науковому рівні *Бондар-Терещенко І.Є.* [1] і *Романишин В.* [4]. *В. Романишин* розглядає геопоетику як художню топографію та теоретичну рефлексію над літературним часопростором.

Виклад основного матеріалу. На наш погляд, геопоетику можна розглядати з двох позицій: як область (сферу) міждисциплінарних досліджень; як окремий літературознавчий чи ширше – культурологічний напрямок (дисципліну), що формується інтенсивно в останні десятиріччя, але набирає хибної (мандрівницько-туристичної) орієнтації. Тобто є “точкою зростання” чи аспектом геософії чи навіть туризмології (!). Все залежить від того, чи має геопоетика свій об'єкт і предмет та сферу дослідження.

У першому випадку на початкових стадіях зародження і становлення геопоетики виступає як межевий напрямок наукових студій, із своєю специфікою у контексті декількох розвинених наук. Такими науками ми вважаємо передовсім три: географію, особливо природничу, літературознавство і психологію. Кожна з них по-

своєму, у своїх термінах (поняттях) деконструє поетичні візії мистця, його окремих творів (віршів), проектує висновки на визначені іншими дисциплінами ідеальні об'єкти.

Із схеми (рис. 1) видно, що геопоетика, як напрямок міждисциплінарних досліджень, знаходиться на перетині предметних областей географічних,

літературознавчих та психологічних наук. Назвемо ці дисципліни науками першого концентру взаємодії. Крім них методологічну, теоретичну і методичну роль у розвитку і функціонуванні геопоетики, як напрямку дослідження, відіграють також: культурологія, етнологія, історія, філософія, особливо такий її аспект як геософія.

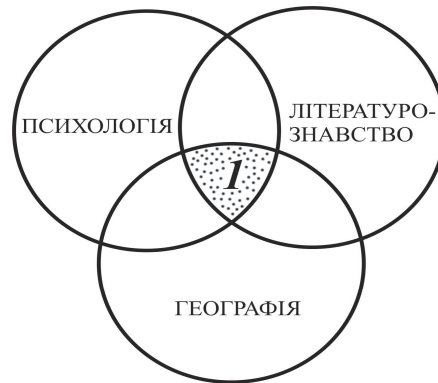

Рис. 1. Місце геопоетики (1) у системі наук

Так, наприклад, літературознавство оперує поняттями: *текст, контекст, ідея, образ, смисл, зміст, асоціативність, інваріант, хронотоп, концепт, наратив* та ін. Психологія, своєю чергою, використовує терміни і поняття: *архетип, менталітет, ментальна карта, креатив, поведінка, протагоніст*. Географія – поняття: *геопростір, геомісце, довкілля, ландшафт, властивості і функції місця, локус, геопросторова позиційність, геопросторові процеси, геопроекти* тощо.

Коли ж розглядати геопоетику як новий науковий напрямок, який має свій власний об'єкт, предмет та методи дослідження, то виникає ряд метатеоретичних проблем. Ці проблеми стосуються положення геопоетики у системі дисциплін, що мають у своїй назві терміноелемент “*гео*”; дефініції реальних, концептуальних та віртуальних об'єктів дослідження; визначення предмету геопоетичних студій і конкретних об'єктів їх досліджень; структури геопоетики, її пізнавальних і прикладних функцій та ін.

Висловимо деякі думки з цього приводу щодо об'єкта і предмету дослідження. Вважаємо, що *реальним об'єктом* є сукупність поетичних творів, точніше, їх текстів в семіотичному представленні. *Концептуальним або гносеологічним об'єктом* є конструкт поетичного твору разом із законами, закономірностями і способами його вираження (образами, художніми засобами). Щодо віртуального об'єкта, то в умовах інформатизації наукового пізнання про нього можна говорити поки що гіпотетично.

Звичайно, із загальних позицій можна відзначити такі поняття, як: *знак, знакова система, симулякр, віртуал* та ін. Тут головне у виділенні у т. зв. геопоетичних симплексів (див. далі с. 6), де замість науковця геоінформаційної системи виступає певна комп'ютерна програма, що аналізує поетичний твір на його змістовність, образність, внутрішню єдність та ін. у контексті геотопосів.

Важливою на сучасному етапі є проблема *предмета* геопоетики. Ним є певна сторона (аспект, зріз) об'єкта. На нашу думку, предметом дослідження реальних об'єктів є системно-змістова і системно-структурна організація поетичних творів, а конкретними об'єктами – є елементи цієї структури і зв'язки (формальні і змістовні) між ними. Цими елементами (і компонентами) можуть бути конкретні геотопоси. Наприклад, у вірші “*Садок вишневий коло хати*” – це “*хата*” і “*садок*”, а зв'язки між ними – це геопросторові зв'язки, виражені словом “*біля*”: “*біля хати*”, що повторюються три рази. Але ці “конкретні об'єкти” розглядаються не самі по собі (це може бути і в науковому дослідженні просторової організації селянського двору), а як елементи “геопоетичного симплекса” (тут обов'язкова присутність автора вірша з його мистецькими засобами – образами, алюзіями, метафорами, міфологемами та ін., а також ученого з апаратом його студій – засобів пояснення образів і символів, їх інтерпретації чи деконструкції.)

Виділяємо декілька понять, якими слід користуватися при геопоетичному аналізі доробку Т. Шевченка. Це, зокрема:

1) *геопоетика* – науковий напрямок, що формується на межі географії, літературознавства і психології, завданням якого є розкриття особливостей і закономірностей зв'язків геотопосів (хронотопосів) з художніми рисами поетичного твору;

2) *геотопоси* – це географічні місця, відштовхуючись від яких, автор поетичного твору створює часо-просторову багатовимірну матрицю, що є засобом організації просторової структури, точніше її образу;

3) *геопоетичний образ* – знак (знакова система, модель, симулякр та ін.), який заміщає реальне геомісце у поетичному творі, зосереджуючи увагу на його певній, вибраній особливості (рисі, асоціації, функції) з метою створення художньої цілісності

цього твору;

4) *геопоетичний простір* – земний і (або) космічний простір, що став об'єктом-суб'єктом (суб'єктивізованим об'єктом) поетичній візії мистця. Це ті самі геопоетичні місця на земній поверхні (у Шевченка – *байраки, Дніпро, могили, село* та ін.) і геокосмічні предмети, на яких зосереджена зорова чи слухова уява поета (*Місяць, Сонце, зорі і навіть хмари, дощі, громи-блискавиці* тощо), які у творах стають художніми образами;

5) *геопоетичне місце (локус)* – частина простору, окресленого природними чи суспільними межами (їх пунктиром чи уявною лінією), на якому або на його властивостях чи функціях зосереджена візія поета чи дослідника його творчості. Наприклад, *край, Україна, степ, море* у поезіях Т. Шевченка;

б) *геопоетичне поле* – реальний геопростір, що зафіксований поетом як структуроване тло, на яке автор “навішує” певні властивості, функції чи потенціальні можливості природного або антропогенного характеру. В окремих випадках це тло грає роль образу (символу, алегорії, моделі, знаку). Наприклад, рядок “і неситий не виоре на дні моря поле” з “Кавказу”. Ця алюзія, висловлена через заперечення (“не виоре на дні моря поле”), означає ствердження стійкості, непереможності народів Кавказу;

7) *геопоетичний вектор* – уявна лінія, образ спрямованої лінії, на пряму від місця фіксованого у просторі перебування (осідку) автора (суб'єкта) поетичної візії до суб'єктивізованого об'єкта внутрішнього (авторського) споглядання. Такими “суб'єктивізованими об'єктами” можуть бути “Кавказ”, “Зоря вечірня” (у “Княжній”), “Кос-Арал” (“Прощай убогий Кос-Арале”) та ін.;

8) *геопоетичне довкілля* – природне і суспільне (соціальне, людське, духовне) середовище, яке не тільки безпосередньо споглядає мистець, але й вступає з ним в образно-знакові стосунки за допомогою передовсім мовних засобів, змістів (семантика яких проявляється лише через текст і контекст художнього твору). Наприклад, це “царський двір” із “Сну” чи вірш “Сонце заходить, гори чорніють” або “Та недовго сонце гріло // Недовго молилось // Запекло, почервоніло // І рай запалимо ...” і т. д. із вірша “Мені тринадцятий минало”;

9) *геопоетичний симплекс (тріада)* – пізнавальний трикутник, кути якого являють собою: а) сам поетичний твір, точніше – текст твору; б) автор поетичного твору (у нашому випадку Т. Г. Шевченко); в) науковець, що аналізує (синтезує) текст твору і робить геопоетичні висновки.

У поетичному творі об'єднані два перших пункти (“кути”) симплексів – а і б. Головним тут є текст, де представлено місце дії, конкретніше – образ місця з його ліричним контекстом, у який часто входить і “герой” твору. Що ж стосується *автора* твору, то за ним стоїть творча інтуїція чи свідомий вибір поетичних засобів. Одним словом, – свідомий чи підсвідомий вибір геопоетичного довкілля, що являє собою образно-знакову систему слів, словосполучень, висловлювань, їх порядку і зв'язку, точних чи розмитих знань і т. д. і т. п.

Нарешті, третій “кут” симплекса у геопоетичному дослідженні – *науковець*. Він користується те-заурусом “рошифрування” змістових (семантичних) засобів, які використані автором мистецького твору. Завдання науковця – розкрити художню сторону суб'єктивізації автором об'єкта твору, на який спрямована його творча рефлексія;

10) *геопоетична система* – скупність гео- і космогеотопів окремого твору, пов'язаних між собою змістовно і функціонально і поєднують структурно всю канву вірша.

Геотопоси у поетичній спадщині Шевченка.

Поки що теоретичні і методологічні підстави геопетики не створені. Тому аналізувати геопоетичні візії можна лише на основі вивчення поезій великих поетів минувшини і сучасності. Для нас українців таким поетом, що є моральним авторитетом українства і несе у собі найпотужний код нації, став Тарас Шевченко. Мало не кожний поетичний його твір, крім народнописенної мелодики і національного змісту, характеризується хронотопосами – просторово-часовими вимірами (координатами), на які “нанизано” семантичні, метафоричні, міфологічні та ціннісні смисли.

Які географічні аспекти проявляються у поетичній творчості Т. Г. Шевченка? Це зокрема:

а) *географічні поля і географічні вектори*. Земне геополе, окреслене у Шевченка по контуру: Америка (Вашингтон) – Швеція – Фінляндія – Санкт-Петербург – Москва – Волга – Урал – Сибір – Снісей – Китай – Індія – країни Близького і Середнього Сходу – Єгипет – Греція – Італія – Іспанія – Британія. У центрі цього поля знаходиться Україна. У цьому найповніше проявляється Шевченків *україноцентризм*. Це особливо яскраво видно із спрямування векторів поетової думки і образної системи: Петербург → Україна (“Садок вишневий...” написаний, коли поет сидів у Петропавлівській цитаделі), Казахстан → Україна (“Зоре моя вечірня”), Україна → Кавказ (“Кавказ”), Україна → Америка (“Юродивий”) тощо;

б) *географічні і рослинні зони та регіони*: Український степ, Казахська (Киргизька) пустеля, гірські масиви (Кавказу, Уралу);

в) *великі і малі водні артерії* (Дніпро, Дністер, Дон, Дунай, Оріль, Трубіж, Альта та ін.);

г) *окремі локуси* у самій Україні, особливо на Наддніпрянській (Умань, Суботів, Чигирин, Запоріжжя та багато-багато інших), особливо пов'язані із Запоріжжям, Гетьманщиною, визвольною боротьбою.

Часто ці географічні даності поєднуються і комбінуються в одному творі.

У поетичних творах Тараса Шевченка ми виділяємо три класи топосів: а) геокосмічні (Сонце, Місяць, комети, зорі); б) земні (загальносвітлові, суходільні); в) водні (річкові, озерні, морські). Своєю чергою, земні топоси поділяємо на: українські (свої, рідні місця) і чужинецькі. За даними чотиристоронника “А Concordance” (“Конкорданція”, 2000 р.) [3] ми побудували наступну схему геотопосів і їх просторової субординації (“підпорядкування”) одних стосовно інших (рис. 2).

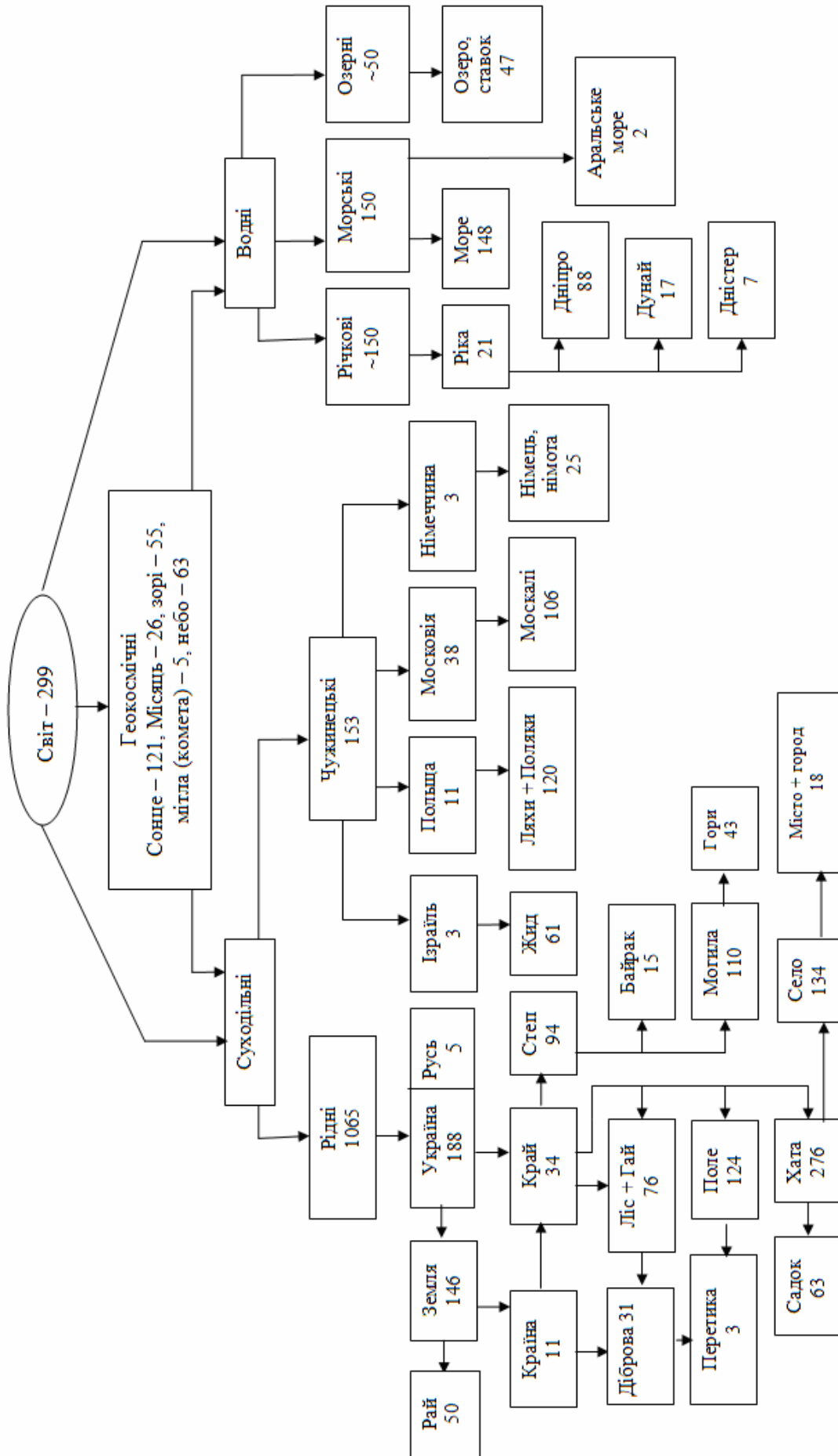

Рис. 2. Система топонімів і їх кількість (позначено числами) в поетичних творах Т. Шевченка [3]

Зрозуміло, що у поетичній творчості Тараса Шевченка і його життєвому досвіді найчастіше трапляються рідні українські топоси – суходільні та водні і через міфологію – геокосмічні. Так, “світ” зустрічається приблизно 300 разів, геотопос “Україна” трапляється у нього 188 разів, “земля” – 146, “могила” – 110. Але найчастішим, крім “світу”, є геотопос *хати!* На нього натрапляємо 276 разів!

Додамо, що топос *моря* (мається на увазі переважно Чорне море) виступає 148 раз. По-суті він порівнявся кількісно з геотопосом “земля”. Якщо сюди додати ще топос “вода” (112 раз), то разом буде 260 (чи “вода” із “землею” складають 258! Це випадково чи дія закону великих чисел?).

Що ж стосується “чужинецьких” геотопосів, то тут маємо такі особливості. На першому місці за частотою знаходяться топоси: “Московія” (38) і “Польща” (11). Якщо додати їх етнічних заміників, то отримуємо: “Ляхи (+поляки)” – 120, “Москалі” – 106. Зауважимо, що Шевченко жодного разу не вживає етноназву “українець” і лише один раз “холол” (рис. 2).

Наведемо ще для інтересу частоту образу *часу* у поезіях Т. Шевченка. Зокрема, тут можна зробити групування їх за періодом доби (день, ніч) і за порами року. Так, для “дня” існує всього 35 позначень (і то частина для позначення *доби* загалом), для “ранку” – 27. Для позначення нічного періоду доби поет крім “ночі” (98 раз), використовує: “нівнич” і “опівночі” (13), “вечір” (42). Сюди умовно можна зарахувати також: “Місяць” (29), “зорі” (55), “треті півні” (8). Образ “літа” часто вживаний (86 раз) і асоціюється з теплим днем чи роком. Усі чи майже усі позначення хроносу орієнтовані на українські реалії і власні рефлексії поета (наприклад, “*Минули літа молодії, // Холодним вітром од надії // Уже повіяло ...*”).

Отже, маємо понад 300 (~350) власне часових знаків. Порівнявши їх кількість із кількістю геотопосів (~1400), бачимо, що останніх, з власне географічними смислами у чотири лишнім рази більше. Це зрозуміло і закономірно.

Ми вибрали з поетичних творів Т. Шевченка 44 геотопоси. Їх кількість можна значно збільшити, особливо за рахунок власних назв поселень, річок, країн та ін. Вибрано лише декілька власних назв, в т. ч. “Україна” і декілька гідронімів (рис. 2).

Усі геотопоси нами поділено на три категорії:

- 1) власне земні, в т. ч. суходільні і водні;
- 2) геокосмічні (Сонце, Місяць, зорі, комети);
- 3) особливий “об’єкт”, який є всеохопним, просто-рвово безконечним, водночас одиничним. Це топос “СВІТ”.

Зрозуміло, що найбільша кількість представляють суходільні геотопоси. Їх можна розподілити на дві групи: рідні і чужинецькі (поділ умовний).

Також закономірно, що повністю переважають т. зв. рідні геотопоси (серед них виділено приблизно 1070 топосів, а серед чужинецьких – трохи більше 150). Останні – це назви держав (країн) та відповідних народів.

Оглянемо коротко змісти і контексти геотопосів в поезії Т. Шевченка.

Геотопос “світ” трапляється майже 300 разів у найрізноманітніших контекстах і навіть підтекстах:

1) *світ* у значенні “світло”. Наприклад, “*Місяцю мій ясний! З високого неба // Сховайся за гору, бо світу не треба*”. У цьому значенні вживається “світ” як передранковий час: до світа, вдосвіта. В такому сенсі образ світу тут не розглядаватимемо;

2) *світ* у розумінні *потойбіччя* (“*Кати, кати, людодіди // Накрались обоє, // А що взяли на той світ з собою?*”);

3) *світ* як внутрішній духовний стан людини (“внутрішній світ”) на протигагу зовнішньому світу чи навпаки;

4) своєю чергою, *зовнішній світ* може мати теж духовний сенс – як *Божий світ*, тобто *відчутний світ*, що створений Богом і ним керований (“*Лихая година! // Гріхом тебе на світ Божий // Мати породила*”);

5) *світ* як *Всесвіт* (рос. – *вселенная*). Наприклад, витяг із “Сну”: “*А він руку простягає, // Мов світ увесь хоче // Загарбати*”. Тут вже проявляється *світ як топос*, хоч без конкретних контурів;

6) *світ* як окремий сектор чи сфера, пов’язана з видом (типом) людської діяльності, свідомості чи відчуттів. Наприклад, “світ правди”, “світ незримий”, “мій світ”;

7) нарешті, *світ* як *Земля, земний світ* (рос. – *подлунный мир*). Наприклад, “*пійшов козак в світ широкий // Грає синє море*”. В окремих випадках із вказівкою на географічні межі світу: “*Такі чорні брови? // На край світа, в Московщині, по тім боці моря*”.

Часом образ світу – це образ конкретної країни, зокрема України, як, наприклад, “*світе тихий, краю милий, моя Україно*”.

Таким чином, “світ” у Т. Шевченка має широкий спектр значень – від “духовного світу” окремої людини до “всесвіту”, що представлений як реальна нескінченність, яка лише мислиться у вигляді образу.

Геокосмічних топосів небагато. Це *Сонце*, *Місяць*, *Зорі*, *Комети* (“*Мітли*”). Сюди ми відносимо також образ *неба*. Цікаво, що найчастіше трапляється образ *Сонця* (121 раз), далі – *Неба* (63), *Зорі* (55) і найменше – найбільшлюбимий образ закоханих *Місяць* (26 разів), а *Мітла* – лише 5 разів, в т. ч. чотири рази в поемі “Марія”.*

* Найзагадковішим тут є образ *мітли* (комети). В поемі «Марія» він має дві функції. Перша – мітла *інформує* світ про місце народження Спасителя («...мітла з востоку // Над самим Вифлєсом, боком, // Мітла огненна зійшла // І степ і гори осіяла»). Друга – мітла освічує в ночі мемфійський шлях для втечі Святої Родини у Єгипет («*А мітла // Мітла огненна світила, // Неначе сонце, і дивилась // На ту ослицю, що несла // В Єгипет кроткую Марію // І народженого Месію*»). Цікаво, що в обох випадках Мітла точно проєктується на земні топоси – Вифлєс і Мемфійський шлях відповідно. У другому випадку вона за силою світла порівнюється зі Сонцем.

Звернемо увагу більше на образ Сонця – денного світила, основи життя. Його аналогом, заміником і часто синонімом є образ світу, про що ми вже згадували. Нагадаємо, що древніх українців-трипільців називали сонцеклонниками. І це їх ментальна риса, яка увійшла у підсвідомість українця як ахетип. У яких контекстах трапляється образ Сонця?

Образ Сонця виступає передовсім у двох іпостасях – у традиційних його функціях як світила і як генератора тепла. Зокрема, із 121 разів “появи” сонця у поезії Т. Шевченка – у цих функціях (світити і гріти) воно виступає у кожному п’ятому випадку. Класичний приклад: “...дивись: // **Сонце** **гріє**, вітер віє // З поля на долину”; або “Поки **сонце** з неба сяє // Тебе не забудуть”.

Та все-таки образ Сонця найчастіше (понад 50 разів) трактується в його динамічній дії, за якою ховаються інші функції: сонце найчастіше “сходить” і “заходить”, “встає” і “сїдає”, “криє”, “котиться”; або сонце у спокої: “сонце спить”, “ночує” (“...хто все чує, // Що море говорить, де **сонце** **ночує**”) та ін.

Але є такі поєднання “Сонця” з іншими образами, де “Сонце” грає атрибутивну роль. Тобто воно певним своїм аспектом є стверджувальним, що доводить до абсолюту явища суспільства чи природи. Наприклад, – це “сонце правди” (“...добрими братами // І синами **сонце правди**...”). Але є і “сонце праведне” і “сонця-правди”, в яких сонце персоніфікується (олондноється, психологізується).

Антитезою до “Сонця” – денного світла є нічні світила: “Місяць”, “Зорі”, “Мітла” (“Комета”). Разом їх 85, тобто їх в 1,4 менше, ніж частота “Сонця”. Кидається ввічі, що “Зорі” понад два рази трапляються частіше, ніж “Місяць”. А цей часто поєднується з топосами “неба”, “землі” і навіть “сонця” (“Погас **місяць**, горить **сонце** // Гайдамаки встали”). Але є один особливий випадок, коли “Місяць” поєднується з чотирма(!) іншими топосами – земними і небесними: “Дрімать ... **навіки** **бодай** **задрімали!** // А тим часом **місяць** **пливе** **оглядять** // І **небо**, і **зорі**, і **землю**, і **море**”.

І все-таки “Сонце” за частотою “затмарює” “Місяць” мало не у п’ять разів. А “Зорі” – у два рази. І це також багато. Це означає, що “Зорі” інформативно для поета є ближчими, ніж “Місяць”.

*“Неначе над Дніпром широким,
В гаю – предвічному гаю,
Поставлю хаточку, садок
Кругом хатини насаджую;
Прилинеш ти у холодочок,*

Тут у десяти рядках 13 геотопосів. З них лише два – це власні назви (Дніпро, Україна). А решта 11 – всі інші, якими позначають образи конкретних об’єктів – села, гаю, степу і т. п. І тут з’являється крамольна думка: річ, очевидно, навіть не в хаті. Хата – це лише фундаментальний геопросторовий осередок локалізації головної цінності українства – родини. Отже, треба сказати, що у Т. Шевченка архетипним є *родиноцентризм*. Це яскраво виражено у

Згадаймо вірш “Княжна”, де поет звертається не до Місяця, а до зорі: “**Зоре** **моя** **вечірня**, // **Зійди** **над** **горою**, // **Поговорим** **тихесенько** // **В неволі** **з тобою**”. І далі: “**Зоре** **моя!** // **Мій** **друге** **єдиний!** // **І хто** **знає**, **що** **діється** // **В нас** **на** **Україні?**”. І мало не у третині випадків поет звертається до “зорі”, “зіроньки” (клична форма!) і лише два рази їх сакралізує (“зорі божі” та “святая зоря”).

А тепер спустимося з неба на грішну землю, де зосереджені понад дев’ять десятків геотопосів поезій Т. Шевченка. Серед найбільш поширених є геотопоси “хати” (276 раз), “України і Русі” (188), “землі” (146), “села” (134), “поля” (124) і “могили” (110). Інший ряд – за площею кожного з названих топосів: “земля” – “Україна, Русь” – “поле” – “село” – “хата” – “могила”. Тут можна поставити під сумнів порядок “хати” і “могили”. Поскілки степові могили, як правило, значно більші за площею, ніж хати. Але це не принципово, бо за частотою “хата” на першому місці. Тому, і почнемо з неї.

Для Т. Шевченка образ хати, як для українця загалом, це образ всесвіту. Коли кажуть “моя хата з краю”, то це не означає, що я нічого не знаю. Навпаки, хата – це місце мого розташування, що дає мені можливість без бар’єрів (без “шумів”, кажучи мовою теорії інформації) знати дуже багато, хоч би наближення ворога і відповідно реагувати. А якщо хата скраю села і таких хат “по периметру” села багато, то тут ментально закладено ідею мережевого управління, в якому у режимі on-line можна організувати ефективну оборону від ворога.

Отже, можна навіть стверджувати, що у Т. Шевченка маємо своєрідний “хатоцентризм”. Хата володіє певною таємничістю кібернетичної “чорної скриньки”. Недарма відомий український композитор Валентин Сільвестров створив іділічно-безтурботну пастораль на слова Т. Шевченка “Садок вишневий **коло хати**”, поруч з елегією “Минають дні, минають ночі”. Сумна елегія і світла пастораль. Все тут знаходиться не в самій хаті, а “**коло хати**”: і “садок” і “сім’я **вечера**” і “**поклала** **мати** **коло хати**” (маленьких діточок своїх).

Навіть в останньому своєму вірші написаному за три тижні до смерті Т. Шевченка в прикінцевих рядках збирає головні геотопоси навколо “хати”:

*Тебе, мов кралю посаджу.
Дніпро, Україну згадаєм,
Веселі селища в гаях,
Могили-гори на степах –
І веселенько заспіваєм”*

тільки що наведеній кінцівці останнього в житті поета вірша “Чи не покинуть нам, **небого?**”.

Ідея родиноцентризму (~хатоцентризму) є водночас також ідеєю *людиноцентризму*. А людини не буває без *матері* і *дитини*. Звідси Шевченкове: “*і буде син, і буде мати, і будуть люде на землі*”.

Земля ж охоплює і замикає на собі усі інші геотопоси (крім геокосмічних, які проєктуються на її поверхні) і їх групи: України, країв і країни, далі –

степів, полів, лісів, гаїв, дібров, перетик, байраків; нарешті – садів. Ця система концентричних кілець геотопосних кластерів створює досить жорстку латентну структуру поетового світобачення, за якою (структурою) приховані глибокі змісти світопросторового буття українства.

Проміжними між “Світом” і “Хатою” – “Родиною” є топос “Україна”. Для Т. Шевченка, як і кожного українця, “Україна” – це весь їхній “Світ” – з одного боку, і “Хата” – “Родина” – з іншого. “Україна” – це велика “Хата”, а остання – це “Мала Україна”. Водночас “Україна” є “Великою Родиною”. Така ментально-усвідомлена, підсвідома і психологічна діалектика цих образів, змістів і понять.

Т. Шевченко часом заміняє “Україну” образами “країни” і “краю”. Це добре ілюструється такими рядками із поезії “Осії. Глава XIV”: “Погибнеш, згинеш, **Україно!** // Не стане знаку на **землі** // А ти пишалася колись // В добрі і розкоші // **Вкраїно**, // Мій любий **краю** неповинний”. Тут “Край” є синонімом “України”. Поет звертається до “України”, називаючи її “Мамою”: “Воскресни, **мамо!** І вернися // В **світлицю-хату**, опочий!”.

Цікавий поворот думки поета: *Україну – мати* запрошують до *світлиці – хати*, тобто до *Родини*, до себе, додому. Тільки у такій іпостасі – мати у рідній хаті-родині може врятувати себе (Україну) від тяжкого Господнього покарання “за [гріхи] *Богдана та за скаженого Петра*” (там само. – О. Ш.).

Вжив поет образ “України” і у значенні “Світу”: “**Світе** тихий, **краю** милий, // *Моя Україно*, // *За що тебе сплюндровано*”. Отже, діапазон змістів образу “України” змінюється в обидва боки від просторових її обсягів до “*Хати – Родини*” і до цілого “Світу”.

У поезіях Т. Шевченка вживаються майже усі граматичні форми слова “Україна” (крім орудного

*Сонце заходить, гори чорніють,
Пташечка тихне, поле німіє.
Радіють люде, що одпочинуть,
А я дивлюся... і серцем лину
В темний садочок на **Україну**.
Лину я, лину, думу гадаю,
І ніби серце одпочиває.
Чорніє поле, і гай, і гори,*

У п'ятнадцятьох рядках цього вірша маємо чотирнадцять топосів, деякі з яких повторюються: *гори* (2 рази), *поле* (2), *Україна* (2), *зоря* (3), *небо* (2). І лише *Сонце*, *садочок* і *гай* є одиничними. Всі вони утворюють поняттєво-образну систему, будучи поєднаними не тільки єдиним поглядом творця-поета. Але глибше – шляхом односпрямленої зміни дня в ніч. Захід сонця призводить до настання темноти і почорніння предметів довкілля та затухання всіх проявів живого (“*гори чорніють*”, “*пташечка тихне*”, “*поле німіє*”). Це прямий причинно-наслідковий процес. В іншому контексті вже і “*поле чорніє*”.

Але якщо подивитися на внутрішню структуру вірша, то виявляється, що “*зоря*” стає (по волі поета) посередником між ним і “*карими очима*” (дівчиною). Для цього у першій частині вірша вводиться

відмінка; але є тринадцять випадків кличного, в т. ч. один раз у формі “*Україно!*”). Є навіть прикладка – “*Україні-небозі*”. Найпоширенішими є форми місцевого (59) та знахідного (54 рази) відмінків. Останні два випадки – це найбільш точне позначення “топосності” “*України*”.

Відзначимо, що поет лише три рази називає Україну *ненькою*, а два рази – матір'ю: “*Привітай же, моя ненько* // *Моя Україно*, // *Моїх діток не розумних*”; та “*Не дасть святого розпинать, // А ви **Україну** ховайте // Не дайте матері, не дайте*”, і два рази “*вдовою*”: “*В хмарі заховаю, // А ти моя Україно*, // *Безталанна вдово*”.

Також цікавим є вживання Т. Шевченком місцевого відмінка “*на Україні*”, “*в Україні*” і “*по Україні*”. Зокрема, нема великої різниці між двома першими: з прийменником “*в*” слово “*Україну*” вживається 19 раз, а з прийменником “*на*” – 27 раз; з прийменником “*по*” – 13 разів. Отож, ще в часи Шевченка вживання прийменника “*в*” було логічним і загально визнаним.

Часом для образу “*України*” Т. Шевченко вживає слово “*Русь*” чи навіть “*Малоросія*”. П'ять разів – це “*Русь*” у відмінкових чи “частининомовних” (у вигляді, наприклад, прикметника “*руської*” (землі). Коли ж він говорить про Росію, то вживає головню “*Московія*” (38 раз) або заміняє назву території чи держави етнонімом “*Москалі*” (106 разів).

До цього часу ми розглядали окремі топоси і їх змістовну інтерпретацію у текстах поезії Т. Шевченка. Але помітна така риса, коли в певному конкретному творі топоси взаємодіють, утворюючи гео- чи космогеотопосну систему. При цьому сильно проявляється рецепційна функція самого творця системи – поета. Розглянемо ці думки на прикладі аналізу поезії “*Сонце заходить...*” [7, с. 378].

*На синє небо виходить зоря.
Ой зоре! зоре! — і слъози кануть.
Чи ти зійшла вже і на **Україні**?
Чи очі карі тебе шукають
На **небі** синім? Чи забувають?
Коли забули, бодай заснули,
Про мою доленьку щоб і не чули.*

образ вже “*темного садочка на Україні*”. І логічно випливає, що цей садочок “*задіяний*” вдруге як геотопосний образ на кінці системи, започаткованої “*Сонцем*”, що заходить.

Таким чином, вся картина – дія і взаємодія топосів вірша опосередкована думкою, волею і перцепцією самого поета. Тому системотворювальним образної конструкції можна вважати автора поезії.

Так само доцільно аналізувати поетичні твори будь-якого поета з позицій названих на початку статті понять геопоетики.

Проблеми подальших досліджень. Наукові дослідження геопоетики, як нового міждисциплінарного напрямку, тільки починається. Головними проблемами є: а) подальший розвиток поняттєво-термінологічного апарату; б) обґрунтування характе-

ру геопоетичного довілля у контексті трикутника: текст – поет – дослідник; в) розвиток геопоетичних концепцій і теорій, зокрема концепції геопоетичних систем; г) дослідження класифікації і типізації гео-

мість загалом і у творчості окремих поетів, наприклад, Т. Шевченка; д) обґрунтування геополітичних полів і векторів та ін.

Список використаних джерел:

1. Bondar-Tereschenko I.Ye. *Strukturni osoblyvosti literaturnoho dyskursu v 1990-kh rr.: Avtoreferat dysertatsiyi na здобуття наукового ступеня кандыдата філологічних наук / Bondar-Tereshhenko Ihor Yevhenovych. – K., 2006. – 20 s. [Бондар-Терещенко І.Є. Структурні особливості літературного дискурсу в 1990-х рр.: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук / Бондар-Терещенко Ігор Євгенович. – К., 2006. – 20 с.]*.
2. *Elektronni resursy Vikipediyi [Електронні ресурси Вікіпедії]*.
3. *Konkordatsiya poetychnykh tvoriv Tarasa Shevchenka / Za red. O. Ilnytskoho і O. Havrysha // Naukove Товариство імені Шевченка, SShA. – Edmonton, Toronto. – 2001. – 4 тому [Конкордація поетичних творів Тараса Шевченка / За ред. О. Ільницького і О. Гавриша // Наукове Товариство імені Шевченка, США. – Едмонтон, Торонто. – 2001. – 4 тому]*.
4. *Romanushyn V. Geopoetyka yak khudozhnya topografiya ta teoretychna refleksiya nad literaturnym chasoprostorom / Vira Romanushyn // Problemy humanitarnykh nauk. – Vyp. 28. Filologiya. – K., 2011. – S. 242-253 [Романушин В. Геопоетика як художня топографія та теоретична рефлексія над літературним часопростором / Віра Романушин // Проблеми гуманітарних наук. – Вип. 28. Філологія. – К., 2011. – С. 242-253]*.
5. *Shabliiy O.I., Kyselyov Yu.O. Geosofichna interpretaciya geoprostorovykh obraziv u poeziyi Tarasa Shevchenka // Istoriya ukraïnskoyi geografiyi. – 2010. – Vyp. 21. – S. 111-113 [Шаблій О.І., Кисельов Ю.О. Геософічна інтерпретація геопросторових образів у поезії Тараса Шевченка // Історія української географії. – 2010. – Вип. 21. – С. 111-113]*.
6. *Shevchenko T.H. Kobzar / Za red. Ya. Rudnytskoho. – Vinnipeg, 1960. – 430 s. + XV [Шевченко Т.Г. Кобзар / За ред. Я. Рудницького. – Вінніпег, 1960. – 430 с. + XV]*.
7. *Shevchenko T.H. Kobzar / Povna ilyustrovana zbirka. – Vyd-vo «Klub simeynoho dozvillya». – Kharkiv, 2009. – 719 s. [Шевченко Т.Г. Кобзар / Повна ілюстрована збірка. – Вид-во «Клуб сімейного дозвілля». – Харків, 2009. – 719 с.]*.

Summary

Oleh Shabliiy. TO THE BASE OF GEOPOETICS (BASED ON THE TEXTS OF TARAS SHEVCHENKO).

The theoretical and methodological bases of a new scientific discipline – geopoetics the first research in the article. It stands next to similar directions that already received a deep development in the past: geopolitics, geostrategy, geoeconomy, geosociology, geopsychology et al. Geopoetics formed at the junction and the intersection of geography, literary studies and psychology of artistic creativity. Some aspects of geopoetics explored in Ukraine I. E. Tereshchenko and V. Romanushyn. Last considers geopoetics as artistic topography and theoretical reflection on literature timespace. In the last decade the geopoetics are gaining wrong direction as «growth points» of geosophy or tourismology.

In our article provides definitions for about ten concepts geopoetics: geotopos, geopoetics image, geopoetics place (locus), geopoetics field, geopoetics vector, geopoetics environment, geopoetics simplex (triad), geopoetics system and others.

In poetic heritage T. Shevchenko revealed geographic fields and vectors, vegetation zones and regions, waterways, loci that are artistic images. Dnipro wide – is not just a geographical nature, but artistic image of the river as a symbol of Ukraine that is tied up in poetic lines.

In the poetic creative work Taras Shevchenko allocated three classes of geotopoi: geospace (World, Sun, Moon, Comets, Stars), earth (global, dry land), water (river, lake, sea). Most come across Ukrainian topoi — dry land and water, and through mythology – geospace. The image of the «World» are meeting 300 times, geotopos «Ukraine» – 188 times, «Earth» – 146 times, «Grave» – 110 times. But more often than «World» is geotopos «house» (276 times).

Considered in detail geospace topos «World», which is used in seven senses, particular, only three times in their own the geotopos sense; «Sun» – happens 121 times («Moon» – only 21 times). The poet uses the image of «World» in the sense of «Ukraine». In the last poem, written three weeks before his death, Shevchenko «organized» around topos «house» 13 other geotopoi.

Space- and geotopoi system for the analysis of poetry «The Sun goes down, the mountains blackened ...» ara considered. The flow chart system geotopoi in poetry of Taras Shevchenko are constructed.

Research geopoetics as a new interdisciplinary direction, is just beginning. The main problems are: a) further development of concept-term system; b) study the nature of the environment in the context geopoetics' triangle: text – poet – the researcher; c) development geopoetics' concepts and theories, especially the concept geopoetics' systems; d) research classification and typing geoplace in general and in the creativity of individual poets such as Taras Shevchenko; e) justification geopoetics' fields and vectors, etc.

Key words: geopoetics, geopoetics space, geopoetics domain, field, environment, topos, chronotopos, geopoetics system.

УДК 911.3

Артур Голиков

ГЕОГРАФИЧЕСКАЯ «ДИАСПОРА» В СМЕЖНЫХ НАУКАХ: ПРОБЛЕМЫ АДАПТАЦИИ

Рассматривается вклад географов в развитие смежных наук – экономики, международных экономических отношений, картографии, экологии и др., во внутренней среде которых сложилась своеобразная географическая «диаспора». Подчеркивается, что важнейшая составляющая географии – экономическая география – в ряде случаев имеет общие объект, предмет и метод исследования с экономическими науками. Но существует некоторое недопонимание этого обстоятельства в силу чего существуют определенные трудности в сотрудничестве экономико-географов с экономистами в научных проектах, в спецсоветах, оппонировании диссертаций и проч. Страдает от этого общее развитие отечественной науки.

Ключевые слова: научный потенциал, вклад географии в смежные науки, географическая «диаспора», формальные «заборы» между смежными науками.

Артур Голиков. ГЕОГРАФІЧНА «ДІАСПОРА» У СУМІЖНИХ НАУКАХ: ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ. Розглядається внесок географів в розвиток суміжних наук – економіки, міжнародних економічних відносин, картографії, екології і ін., у внутрішньому середовищі яких склалася своєрідна географічна «діаспора». Підкреслюється, що важливіша складова географії – економічна географія – у ряді випадків має спільні об'єкт, предмет та метод дослідження з економічними науками. Але існує деяке нерозуміння цієї обставини, внаслідок чого існують певні труднощі у співробітництві економіко-географів з економістами у наукових проектах, у спецрадах, опонуванні дисертацій тощо. Страждає від цього загальний розвиток вітчизняної науки.

Ключові слова: науковий потенціал, внесок географії в суміжні науки, географічна «діаспора», формальні «паркани» між суміжними науками.

Artur Golikov. GEOGRAPHICAL «DIASPORA» IN RELATED SCIENCES: ADAPTATION PROBLEMS. The contribution of geographers in the development of related sciences - economics, international economic relations, cartography, ecology, etc., in the internal community of which a kind of geographical "diaspora" has developed, is considered. It is emphasized that the most important component of Geography - Economic Geography - in some cases has common object-matter, subject-matter and method of study with economic sciences. But there is some misunderstanding of the circumstances and whereby there are certain difficulties in cooperation of economic geographers with economists in research projects, in specialized Dissertation Advisory Committees, dissertation opponency. The general development of national science suffers.

Key words: scientific potential, the contribution of geography in the allied sciences, geographic «diaspora», formal «fences» between related sciences.

География, особенно социально-экономическая, работает в «пограничной зоне» между общественными и естественными областями знаний. Еще в 19 в. П.П. Семенов-Тянь-Шаньский писал, что география, в частности экономическая, должна отвечать на вопросы: «где, куда, почему, откуда, почему здесь, почему там, почему туда, почему сюда?». Ответить грамотно на эти, представляющиеся простыми, вопросы не так просто. Для этого нужно знать законы развития и размещения производительных сил, логистику, располагать сведениями о том, каким экономическим и природно-ресурсным потенциалом обладают те или иные территории, в чем они нуждаются и как, оптимальным образом, можно осуществить эффективную пространственную организацию производства с соответствующим перемещением природных и экономических ресурсов.

География – обладатель мощнейшего научного потенциала, а потенциал, в дословном переводе, это – сила. Благодаря ее наличию именно география, в свое время, сыграла ведущую роль в экономическом районировании Советского Союза с созданием системы его административно-территориального устройства, которое с небольшими изменениями фактически сохраняется по сегодняшний день в большинстве вновь образованных на его пространстве странах. Недаром В.И. Ленин одним из своих первых декретов ввел обязательное изучение экономической географии во всех ВУЗах страны.

Можно привести многочисленные примеры

значительных научных разработок географов, обогативших мировую науку. Именно в недрах предшественнице экономической географии – коммерческой географии родилась наука статистика (от латинского слова stats, т.е. страна). Географы совместно с экономистами дали миру «региональную науку», «региональную экономику», «региональный анализ», «пространственную экономику». Создается и набирает силу «регионоведение».

Трудами А. Вебера, А. Леша, И. Кристаллера созданы теории «штандортов» и «центральных мест», объясняющие закономерности и принципы размещения производительных сил. Многие положения этих работ жизненны и по сегодняшний день.

Французский географ Поль Видаль де ла Блаш в 1918 г. в работе «Est de la France» (Восточная Франция) обосновал идею создания в пограничной территории Франции и Германии (Эльзас и Лотарингия) зону совместного межгосударственного сотрудничества. Сейчас, спустя более 90 лет, его идея нашла воплощение в жизнь в виде еврорегионов, функционирующих на границах практических всех европейских государств, включая и Украину.

Экономист Фр. Перру совместно с географами П. Потье, Ж. Будвилем создали стройную теорию «полосов роста», обосновывающую пространственную структуризацию хозяйственной деятельности, которая успешно используется в наше время для подъема уровня социально-экономического развития отдельных регионов и целых стран.

Советский экономико-географ Н.Н. Колосовский разработал в 50-е годы прошлого столетия кон-

цепцию территориально-производственных комплексов, опередив на несколько лет американского экономиста М. Портера, создавшего несколько позже теорию кластеров, в вопросе организации эффективных форм территориальной организации производства. Их можно считать идеологами современного кластерного подхода в экономике, который является важным рычагом повышения конкурентоспособности стран и регионов.

Бывший сотрудник кафедры экономической географии Ленинградского университета, в дальнейшем известный американский ученый, лауреат Нобелевской премии Василий Леонтьев – автор знаменитого межотраслевого баланса «затраты – выпуск» («леонтьевской матрицы»). Он же – один из соавторов научного обоснования содержательности сущности важнейшего макроэкономического показателя международной системы счетов (МСС) – «валовой внутренней продукт» (ВВП), значение использования которого для экономики, некоторыми учеными сравнивается со значением для нее открытия Америки.

Мы коснулись лишь вклада географов в экономическую науку. Однако список научных открытий и достижений географов, существенно обогативших мировую науку в целом, значительно шире и многообразнее. Примеры их плодотворного участия имеются в картографии, туризме, экологии, градостроительстве, климатологии, гидрологии, геологии, философии*.

Хочется обратить внимание еще на один аспект затронутой темы – современном вкладе географов в развитие учений о мировом хозяйстве и международных отношениях, а также в подготовку в нашей стране специалистов в данной сфере. С получением независимости, либерализацией отечественной экономики Украина, как государство, получила прямой выход на международную арену и стала активным участником мирохозяйственных процессов. Такие же возможности получили и все ее субъекты хозяйственной деятельности – предприятия, компании, фирмы и прочие юридические лица. Остро встал вопрос о подготовке специалистов в данной области. Из-за их недостатка и отсутствия необходимого опыта Украина много потеряла в международной экономической деятельности. (Примером этому могут служить: потеря почти всех суден, одного из самых крупных в мире Черноморского торгового флота, арест зарубежных финансовых средств украинских предпринимателей, многомиллионные штрафы и др. санкции международного характера). Выпускников Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко для активизации и совершенствования международной экономической деятельности Украины явно не хватало. Необходимо было срочно увеличить выпуск экономистов-международников, страноведов, правоведов, других специалистов в сфере международных отношений. Однако существовавшая в тот момент система подготовки экономи-

ческих кадров в данном направлении, очевидно, по каким-то причинам оказалась к этому не достаточно подготовленной. Более благодатной почвой для подготовки специалистов данного профиля оказалась география. Географы, прежде всего – экономико-географы, знающие пространственную организацию мирового хозяйства, географию и структуру национальных экономик зарубежных стран, их природно-ресурсный потенциал, население, внешние связи, а также, обладая прекрасным исследовательским аппаратом, включая математическое моделирование, смогли взяться за такую задачу и оперативно решить ее.

Значительную роль в этом сыграли экономико-географы М.З. Мальский, П.В. Луцишин, А.П. Голиков и др.

М.З. Мальский, начавший в 1992 г. подготовку специалистов направления «международные отношения» во Львовском национальном университете имени Ивана Франко, создал там факультет, где студенты смогли получать знания по международным экономическим отношениям, международному праву, страноведению, международному туризму и др. Несколько позже географ П.В. Луцишин создал аналогичный факультет и организовал подготовку специалистов в области страноведения, международных экономических отношений в Волинском государственном университете имени Леси Украинки. А.П. Голиков открыл в 1995 г. на кафедре социально-экономической географии Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина специальность «международные экономические отношения». Затем, в 1998 г., создал на экономическом факультете кафедру международной экономики и международных экономических отношений, а затем, с открытием им специальности «туризм», – факультет международных экономических отношений и туристического бизнеса.

Экономико-географы Н.В. Багров, М.Г. Никитина создали кафедру международной экономики и начали подготовку специалистов в данной области в Таврическом национальном университете имени В.И. Вернадского, экономико-географ Л.Е. Петкова возглавила кафедру международной экономики в Черкасском государственном технологическом университете.

География, отвечая социальным вызовам современности, инициировала создание новой для нашей страны специальности – «туризм». На географических факультетах Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, Львовского национального университета имени Ивана Франка, Таврического национального университета имени В.И. Вернадского, Тернопольского национального педагогического университета имени Владимира Гнатюка, Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина и др. ВУЗах страны географами осуществляется подготовка специалистов в данной области деятельности.

*Родоначальник немецкой классической философии – Иммануил Кант более 30 лет преподавал географию в Кенигсбергском университете

В ряде ВУЗов на экономических факультетах географы читают курс «Развитие производительных сил и региональная экономика».

К сожалению, приходится констатировать, что недооценка потенциала географической науки научной общественностью, МОН Украины, НАН Украины и их структурными подразделениями – ограничивает возможности ее использования. Это побуждает многих талантливых географов формально «переквалифицироваться» – защищать докторские диссертации по другим научным специальностям. Так вынуждены были поступить: И.Е. Журба, М.З. Мальский, М.Ф. Мальская, Я.Б. Олийник, О.Е. Петкова, М.А. Джаман, В.И. Чужиков, Г.А. Черниченко и др.

Заведующей кафедрой международной экономики Таврического университета имени В.И. Вернадского – д.г.н., проф. М.Г. Никитиной для обеспечения формального соответствия занимаемой ею должности пришлось даже защитить вторую докторскую диссертацию (по специальности 08.00.02 - мировое хозяйство и международные экономические отношения), несмотря на ее широкую известность в научных кругах в нашей стране и за рубежом как крупного специалиста и автора значительного количества монографий и учебников по мировому хозяйству, геоэкономике и международным экономическим отношениям.

Таким образом, за пределами географической науки сложилась своеобразная «диаспора» географов. Область их «рассеивания» – экономика, международные отношения, картография, туризм, экология, регионалистика. Географы данной «диаспоры» достойно решают сложные научные, педагогические и организационные задачи, ставящиеся современной жизнью перед различными областями знаний, в которых им приходится работать, привнося туда свой опыт и знания, базирующихся на теории и методологии географической науки. Поэтому, по нашему глубокому убеждению, нет реального смысла формально «переквалифицироваться» географам, к примеру, в экономистов, в геологов, в минералогов, в экологов и т.п., если они успешно работают в данных смежных областях науки.

Располагая большим научным и практическим опытом, современные географы способны не только осуществлять научные изыскания в смежных областях знания, но и руководить здесь аспирантами, быть научными консультантами докторантов, выступать научными оппонентами, выполнять другие работы. Разве меньшим специалистом в области размещения и развития производительных сил является экономико-географ по сравнению с занимающимся этими вопросами экономистом (иногда даже не знающего теорию «штандортов»)? Или экономико-географ, работающий в области международного географического разделения труда, создавший научную школу в области геоэкономике, пространственной организации мирохозяйственных процессов, написавший и издавший соответствующие учебники по данной тематике от экономиста соответствующего профиля?

Очевидно, правильно поступают в США, Ве-

ликобритании, других европейских странах, присуждая лицам, защитившим диссертации, научную степень доктора философии (англ. Ph.D Thesis) вне зависимости от отрасли знания в которой работал соискатель. (Ведь «философ», в переводе с греческого, – «любящий мудрость»).

Как показывает ознакомление с американской научной литературой, экономико-географы и экономисты работают там совместно во многих исследовательских направлениях. Благодаря этому созданы «пространственная экономика», «региональная наука», «региональный анализ» и др. Результатом такого сотрудничества может служить присуждение Нобелевской премии Полу Кругману, за исследования в области пространственной экономики (по существу в экономической географии).

К сожалению, в отечественной науке существуют формальные «заборы» даже между смежными науками. К примеру, несмотря на то, что экономико-географы, как и экономисты работают по существу в одном научном объекте исследования – развитии производительных сил, и совершенствовании региональной экономики, они (за небольшим исключением) ВАКом МОН Украины не включаются в состав спец.советов специальности 08.00.05 – развитие производительных сил и региональная экономика. Аналогично экономико-географы, исследующие глобальные процессы, происходящие в современном мировом хозяйстве и системе мирохозяйственных процессов, формально не могут быть членами спец.советов по специальности 08.00.02 – мировое хозяйство и международные экономические отношения, другие же, работающие в области пространственной организации национальных экономик отдельных стран мира и их международных хозяйственных связей – не могут быть членами спец.советов по специальности 09.00.03 – экономика и управление национальным хозяйством и т.д. В силу этого в ряде диссертационных работ упускается роль и значение пространственных аспектов глобального и регионального содержания в развитии тех или иных процессов социально-экономического характера, что нередко существенно снижает научную и практическую ценность проводящихся исследований.

Выводы. 1. Взаимопроникновение научных исследований при тесном сотрудничестве и взаимодействии ученых различных областей знания, приносит весомые плоды. Об этом свидетельствуют примеры сотрудничества экономистов и географов в разработках: теории «полносов роста», кластерной идеологии в территориальной организации производства, географическом разделении труда, методологии науки и научных методов исследования и др.

2. Сложилась определенная «диаспора» географов в смежных с географией науках. Особенно она многочисленна экономико-географами в экономике (развитие производительных сил и региональная экономика, международная экономика), международных отношениях (международные экономические отношения, страноведение).

3. Существуют определенные формальные «заборы» между некоторыми смежными науками – в

частности, между экономической географией и экономикой. Их наличие препятствует плодотворному сотрудничеству между учеными разных областей знания, снижает научную и практическую ценность проводящихся исследований. Устранение формальных «заборов» между смежными науками, присуж-

дение ученых степеней доктора философии с предоставлением их «носителям» возможностей осуществлять научную деятельность в смежных областях знаний усилило бы научную интеграцию и повысило результативность исследовательских процессов.

Summary

Artur Golikov. GEOGRAPHICAL «DIASPORA» IN RELATED SCIENCES: ADAPTATION PROBLEMS.

The contribution of geographers to the development of related sciences - economics, international economic relations, cartography, ecology, etc. is considered. In their internal community a kind of geographical «diaspora» has developed.

Geography – the owner of the most powerful scientific potential and research apparatus. Geographers in conjunction with economists have provided the world «regional science», «regional economy», «regional analysis», «spatial economy». «Regional Studies» is founded and developed momentum. Economic geographers working in the system of economic sciences have made significant contributions to the study of territorial-production complexes – the prototype of modern economic clusters, participated in the creation of a network of economic zoning of the former Soviet Union, that laid the foundation of the administrative-territorial structure of its republics. Nowadays, they are actively involved to the development of specialities «international relations» and «tourism» in the universities of Ukraine. It is emphasized that the most important component of Geography – Economic Geography – in some cases has common object-matter, subject-matter and method of study with economic sciences. But there is some misunderstanding of the circumstances and whereby there are certain difficulties in cooperation of economic geographers with economists in research projects. With a few exceptions, they are not included to the specialized Dissertation Advisory Committees of close scientific profile. The general development of national science suffers.

Key words: scientific potential, the contribution of geography in the allied sciences, geographic «diaspora», formal «fences» between related sciences.

ЛОГІСТИКА ТА ГЕОГРАФІЯ КРУІЗНОГО ТУРИЗМУ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА ДОСЛІДЖЕНЬ

Розкрито концептуальні основи та практичні особливості логістики та управління ланцюжками поставок в круїзному туризмі як джерела конкурентної переваги на світовому круїзному ринку. Запропоновано концепцію комплексності ланцюжків поставок у круїзному бізнесі, яка базується на трьох складниках: теорії логістичних стратегій А. Баска, моделі гнучкості ланцюжків поставок М. Найма та матриці П. Краліча, яка визначає певну структуру ланцюжка поставок що потрібна для забезпечення його гнучкості та реалізації ефективної логістичної стратегії.

Ключові слова: логістика, круїзний туризм, ланцюжки поставок, логістична стратегія, логістичні моделі.

Ігорь Смирнов. ЛОГИСТИКА И ГЕОГРАФИЯ КРУИЗНОГО ТУРИЗМА: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА ИССЛЕДОВАНИЙ. Раскрыты концептуальные основы и практические особенности логистики и управления цепочками поставок в круизном туризме как источника конкурентного преимущества на мировом круизном рынке. Предложена концепция комплексности цепочек поставок в круизном бизнесе, которая базируется на трех составляющих: теории логистических стратегий А. Баска, модели гибкости цепочек поставок М. Найма и матрицы П. Кралича, которая определяет структуру цепочки поставок, необходимую для обеспечения ее гибкости и реализации эффективной логистической стратегии.

Ключевые слова: логистика, круизный туризм, цепочки поставок, логистическая стратегия, логистические модели.

Igor Smirnov. LOGISTICS AND GEOGRAPHY OF CRUISE TOURISM: THEORY AND PRACTICE OF RESEARCHES. Revealed the conceptual framework and practical features of Logistics and Supply Chain Management in cruise tourism as a source of competitive advantage in the global cruise market. Proposed supply chains complexity concept in the cruise business, which is based on three components: the theory of logistics strategies by A. Bask, model of flexible supply chains by M. Nime and P. Kralich's matrix that specifies the structure of the supply chain that is needed to ensure its flexibility and to implement effective sourcing strategy.

Key words: logistics, cruise tourism, supply chains, logistics strategies, logistics models.

Постановка наукової проблеми. Круїзний туризм – один із найдинамічніших видів туризму у ХХІ ст. за визначенням ЮНВТО. Його відрізняють високі темпи розвитку – 9 % річних за останні 25 років проти 4 % всього туризму. Привабливість круїзного туризму полягає в тому, що він надає можливість поєднати комфортну морську (або річкову) подорож з різноманітними розвагами та ознайомленням з природою, історією, культурою країн, які відвідують під час подорожі. Україна останніми роками намагається відродити круїзний туризм у своїх акваторіях, зокрема в Чорному морі, на Дніпрі, Дунаї. Певні досягнення мали місце в реалізації планів країни увійти до міжнародних круїзних маршрутів. На жаль, анексія Криму Росією призвела до ускладнення в цій справі. Незважаючи на несприятливу геополітичну ситуацію в регіоні, Україна може стати конкурентоспроможним суб'єктом на ринку круїзного туризму за умови чіткого визначення цільових сегментів і своїх конкурентних переваг. Це стосується і діяльності круїзних компаній, однією з конкурентних переваг яких у сучасних умовах стала логістика та управління ланцюжками поставок (англ. Supply Chain Management, SCM).

Літературні джерела та публікації з теми статті в основному стосуються особливостей та характеристики круїзного туризму як такого та належать Н. Гридановій, Т. Дьоровій, В. Зінченку, Т. Сокол, В. Федорченку та ін. Варто відзначити автореферат кандидатської дисертації О.Ляховської «Культура сервісу в круїзному туризмі» (2014) [1]. Щодо логістики круїзного туризму, то джерел тут небагато як в Україні [2; 3], так і по за її межами [4; 5; 6]. Тому автор звертався до загально-логістичних джерел в Україні та за кордоном [7-14].

Метою статті є розкрити концептуальні

основи та особливості логістики та управління ланцюжками поставок в круїзному туризмі як джерела конкурентної переваги на світовому круїзному ринку.

Виклад основного матеріалу. Круїзний туризм – один з найдинамічніших секторів туристичної галузі та водного транспорту. Це вид туризму, що постійно розвивається та зростає з середньорічними темпами 8-9% за період 1990-2014 рр. [4]. Кількість круїзних пасажирів у світі становить нині майже 22 млн. осіб у рік. Навіть у складні теперішні часи темпи зростання круїзного туризму не знижуються. Особливістю ринку круїзного туризму є те, що він – олігополістичний з домінуванням трьох світових круїзних компаній – «The Carnival Group» (США), «The Royal Caribbean International Group» (США) та «Norwegian Cruise Line/ Star Cruises» (Норвегія-Малайзія), на частку яких припадає за різними оцінками 73-81% пасажиромісткості всього круїзного флоту світу. «The Carnival Group» є найбільшою круїзною компанією світу з штаб-квартирами в Майямі та Лондоні. Їй належать так круїзні бренди, як «Carnival Cruise Lines», «Holland America Line», «Princess Cruises», «Seaborn» у Північній Америці, «P&O Cruises» та «Cunard» у Великій Британії, «AIDA Crises» у Німеччині, «Costa Cruises» в Італії, «Iberocruiseros» в Іспанії та «P&O Cruises» в Австралії. Флот компанії складають 100 кораблів, ще сім планується увести в експлуатацію у 2016 р. Кількість круїзних туристів – понад 10 млн. осіб щорічно (45,5% світового потоку круїзних туристів).

«The Royal Caribbean International» – американська круїзна компанія з штаб-квартирою у Майямі, дочірня компанія ТОВ «The Royal Caribbean», що включає бренди ще декількох компаній – «Celebrity Cruises», «Pullmantour Cruises» (з одноіменною авіакомпанією), «Azamara Club Cruises» та «Crouisieres de France». «The Royal Caribbean International» має

найсучасніший флот з 42 круїзних суден, два з яких «Oasis of Seas» та «Charm of Seas» є найбільшими в світі круїзними лайнерами (роки будівництва відповідно 2009 та 2010) з числом круїзних пасажирів кожний 5400 осіб та екіпажем відповідно 2394 та 2384 чол.

«Norwegian Cruise Line/Star Cruises» – третя за величиною круїзна компанія світу, яка домінує на азійсько-тихоокеанському ринку круїзів. Була заснована в 1993 р., як дочірнє підприємство малайзійської «Genting Group», та має штаб-квартиру у Гонконзі (Сянгані). Компанії належать такі бренди, як «Norwegian Cruise Line», «NGL America», «Cruise

Ferries», що експлуатують більше 20 круїзних лайнерів.

Така висока ринкова концентрація зумовила гостру конкуренцію серед учасників світового ринку круїзного туризму з метою досягти конкурентної переваги. В останні роки ця конкуренція концентрувалася головним чином у сферах вертикальної (якість послуг) та горизонтальної (асортимент послуг) диференціації круїзного продукту. На цьому фоні виділилися чотири головні площини конкуренції на ринку круїзних послуг, а саме: круїзний корабель, час круїзу, маршрут круїзу, продаж круїзу (рис. 1).

Рис. 1. Логістика круїзу як головна площина конкуренції компанії на ринку круїзних послуг

Так, прикладом конкуренції, заснованої на типі круїзного судна, є інвестиції круїзних компаній у будівництво найновіших, найбільших та найрозкішніших круїзних лайнерів, що можуть надати найширший набір послуг на борту (включаючи кіно, казино, театр, скалодром, каток, серф-майданчик тощо) з метою задовольнити вимоги пасажирів з різними смаками та фінансовими можливостями. Конкуренція на підставі часу (сезону) круїзної подорожі полягає в диференціації круїзного продукту за сезоном року (наприклад, новорічні та різдвяні круїзи) або за часом події (приміром, Олімпійські ігри, чемпіонати світу з футболу тощо). Також круїзний сезон є одним із головних чинників, що впливають на стратегію круїзної компанії щодо ефективного використання круїзних лайнерів. Конкуренція на підставі маршруту круїзу – важливий та складний чинник, що включає тривалість круїзу, кількість відвідуваних портів, число пропонованих екскурсій тощо. Нарешті, процес продажу круїзних турів також надає конкурентні переваги тій круїзній компанії, яка швидше впроваджує сучасні комунікаційні технології, продаж через Інтернет тощо.

Отже, в результаті того, що нині круїзні компанії надто зосередилися на вищенаведених площинах досягнення конкурентних переваг, вони випустили з виду такий потужний важель забезпечення корпоративної конкурентної переваги, як логістика та управління ланцюжками поставок. Даний матеріал і має метою розкрити важливість і сутність логістичного чинника в підвищенні ефективності діяльності круїзної компанії на ринку круїзного туризму з метою забезпечення конкурентних переваг. Актуальність активізації застосування логістичних підходів в

діяльності круїзної компанії з метою досягнення конкурентних переваг на ринку зростає у зв'язку з тим, що чотири площини конкуренції, розкриті вище, останнім часом виявляють ознаки насиченості, вичерпаності та ефективності, що знижується.

Логістика та управління ланцюжками поставок є важливою складовою круїзних операцій, незважаючи на той факт, що круїзні компанії майже не займаються питаннями забезпечення потреб потоку круїзних туристів (а він є головним потоком у логістиці круїзного туризму, так як і в логістиці туризму взагалі) як до потрапляння на круїзне судно (тобто до початку круїзу), так і після закінчення круїзної подорожі (хоча деякі круїзні компанії вже почали турбуватися про це шляхом укладання відповідних угод з готелями та авіакомпаніями «на березі»). При цьому круїзний ланцюжок поставок теж має бути ефективним у сенсі доставки «вантажу» точно вчасно за маршрутом транспортування. Відмінність від водних перевезень вантажів полягає у тому, що цим «вантажом» у круїзному туризмі є круїзні пасажирі – досить вимоглива «публіка». В результаті ланцюжок поставок в круїзному бізнесі повинен забезпечити «додану вартість» саме круїзним туристам під час їхньої подорожі на круїзному судні, це й буде нова площина конкуренції ніж круїзними компаніями на додаток до наведених вище чотирьох.

Адже круїзна подорож є особливим видом водних перевезень, де метою є не саме перевезення, а забезпечення задоволення круїзним пасажиром від подорожі на круїзному кораблі. Останній можна вважати головним пунктом дестинації для круїзних туристів, тому для багатьох з них відвідування портів по маршруту з їхніми туристичними атракціями

має другорядне значення. Отже, головною метою кожної круїзної компанії є гарантоване забезпечення задоволення туристів від подорожі на лайнері, що не так легко досягти, враховуючи, що кожний з них (туристів) має свої специфічні характеристики та потреби. Але задоволення пасажера (туриста) є ключем до успіху в круїзному бізнесі. Тому логістика та управління ланцюжками поставок повинні внести свій внесок у досягнення цієї мети круїзною компанією, відкривши нову площину конкуренції та знайшовши новий шлях здобуття конкурентної переваги на ринку круїзного туризму.

Логістика та управління ланцюжками поставок на сьогоднішній день найдетальніше опрацьовані в промисловості та торгівлі. Щодо туризму, то прикладання логістики до цієї галузі найбільш ґрунтовно виконав український вчений І.Смирнов [3], а щодо ланцюжків поставок у туристичному бізнесі, як нової сфери досліджень, можна послатися на роботу К. Занга, Х. Сонга, Г. Хуанга [4]. Останнім часом за кордоном з'явилися публікації щодо застосування теорії та практики Supply Chain Management, (SCM - управління ланцюжками поставок) у круїзному бізнесі, зокрема це стосується канадських авторів С.Веронне та Ж.Роя [5], а також грецьких дослідників Г.К. Вагеласа та І.Н. Лагудіса [6]. Незважаючи на це, можна стверджувати, що проблема застосування логістичного підходу і, зокрема, управління ланцюжками поставок у круїзному туризмі, поки що є недооціненою не тільки у наукових публікаціях, але й у самих круїзних компаніях. Це відноситься і до України. Між тим логістику та управління ланцюжками поставок у круїзному туризмі слід розглядати не тільки як одну з площин набуття конкурентної переваги на ринку круїзних послуг (поряд з самим круїзним кораблем, часом та маршрутом круїзу, процесом продажу круїзної подорожі тощо) (рис. 1), але й як підставу ефективного менеджменту у круїзному бізнесі згідно холистичного (цілісного) підходу (від англ. Whole – цілий), коли вищенаведені складники конкурентної переваги у галузі, що розглядається (а до них ще можна додати особливості харчування, проживання, веб-сайти, електронних агентів, маркетинг та позиціонування круїзного продукту на ринку тощо), об'єднуються в єдиний конкурентний набір (мікс) певної круїзної компанії з ефективною логістичною організацією їхньої діяльності (бізнесове призначення логістики, як відомо, зменшувати витрати та у такий спосіб збільшувати прибутки згідно формули прибутковості, коли прибуток (зиск) дорівнює доходу мінус витрати). Отже, до круїзного бізнесу повністю пасує відоме твердження М.Кристофера, що в сучасному світі вже не компанії конкурують між собою, а їхні ланцюжки поставок [7, 32]. Ця думка знайшла підтвердження в сучасній діяльності морського транспорту світу, де конкуренція між окремими компаніями все більше замінюється на «змагання» морських логістичних ланцюжків [8].

Однією із суттєвих конкурентних переваг, що надає формування ланцюжків поставок, є явище синергії, як результату спільної діяльності їх учасників [9]. Чи може така синергія виникнути в круїзному

бізнесі? Еволюція, що нині спостерігається в останньому, так як і в інших складниках круїзного логістичного ланцюжка (наприклад, у морських та річкових портах) показує доцільність застосування управління ланцюжками поставок, що базується на ефективних логістичних стратегіях. Так, нині круїзні компанії все частіше укладають стратегічні угоди з іншими компаніями-партнерами, формуючи в такий спосіб круїзні ланцюжки поставок. Приміром, одні круїзні компанії інвестують у будівництво портів круїзних терміналів (наприклад, Costa Crociere), у той час як інші використовують синергію, об'єднуючи такі послуги «на місці», як трансфери та культурно-пізнавальні тури (приміром MSC). Останнім часом з'явився навіть термін «терміналізація логістичних ланцюжків» у круїзній галузі, що означає використання круїзних терміналів не тільки як пасажирських «габів» для з'єднання круїзних суден з сухоходними та повітряними видами транспорту, але й як місць тимчасового перебування пасажирів з наданням їм різноманітних розваг, а також послуг із розміщення та харчування). Це означає, що круїзний термінал стає інтегральною складовою частиною круїзної логістичної системи.

Ще одна вагома причина необхідності ефективною логістичною стратегією для круїзної компанії полягає у застосуванні вертикальної інтеграції. Так, для круїзних компаній вже недостатньо управляти численними круїзними терміналами у багатьох портах світу: ці компанії прагнуть створити на базі терміналів цілі відпочинкові містечка, щоб мати змогу пропонувати своїм клієнтам комплексний круїзний продукт. Так, компанія «Royal Caribbean Cruises» має свій власний курорт у Гаїті – «Лабаді», що є інтегральним складником корпоративного логістичного ланцюжка. Типова структура логістичного ланцюжка круїзної компанії представлена на рис. 2.

Як видно з цього рисунку, типовий ланцюжок поставок у круїзному бізнесі включає багато «гравців», кожний з власними інтересами та стратегіями. Так, до постачальників першого порядку щодо обслуговування круїзних туристів відносяться структури, що опікуються розміщенням туристів до та після круїзу та доставкою туристів від/до їхнього місця постійного проживання. Як правило, це «головна біль» не круїзної компанії, а тих туристичних агенцій, які продають путівки на круїзи. Але ці турагенції надають інформацію круїзній компанії про кількість та ціни реалізованих путівок. Подібну функцію виконує і веб-сайт круїзної компанії в Інтернеті, останнім часом популярність цього каналу продажу круїзів зростає. Але до постачальників 1-го порядку, в першу чергу, відносяться ті структури, які безпосередньо обслуговують круїзних туристів під час подорожі. Це структури круїзного лайнера з проживання, харчування, розваг та торгівлі. Крім цього, є постачальники 1-го рівня за межами круїзного лайнера (їх теж слід враховувати), це екскурс-бюро та портіві послуги в портах круїзного маршруту. До постачальників 2-го порядку в круїзному туризмі відносяться виробники харчових продуктів та напоїв, а також виробники устаткування, паливно-мастильних матеріалів, запасних частин, постачальники енергії (під

час перебування в порту), портові потужності (круїзні судна потребують спеціальних терміналів у портах).

Така складність логістики круїзної компанії (а із збільшенням розміру круїзного лайнера ця складність ще більше зростає) зумовлює те, що при формуванні своєї логістичної стратегії круїзна компанія не повинна полагатися на якусь одну логістичну концепцію, скоріше використати їхній ефективний мікс. Так, можна звернутись до варіанту ланцюжка поставок, заснованому на співробітництві з партнерами та прозорому наскрізному інформаційному потоці між ними (цей варіант популярний у торговельній логістиці під назвою «ефект бичого батога» - (англ. «bull whip effect» [10, 271]). Але проблема полягає у тому, що в круїзному бізнесі партнер компанії в ланцюжку поставок може бути також задіяний в

логістичному ланцюжку іншої круїзної компанії – конкурента, а це небажано зі зрозумілих причин. Ще одну концепцію – надлишку та гнучкості в ланцюгах поставок, запропоновану І.Шеффі та Дж.Райсом [11], також важко застосувати у круїзній логістиці, оскільки круїзні компанії не нагромаджують запаси, адже вони пропонують послуги, а не продукти. Розуміючи гнучкість, як стратегію опору несподіваним порушенням функціонування ланцюжка поставок, (від незаконних дій до випадків якихось епідемій), ця концепція не підходить до круїзів, оскільки круїзні компанії намагаються всіляко гарантувати та підтримувати довготривалі бізнесові відносини з партнерами. У той же час застосування принципів ризик – менеджменту усіма компаніями-партнерами в круїзному ланцюжку поставок може бути ефективним рішенням можливих подібних проблем.

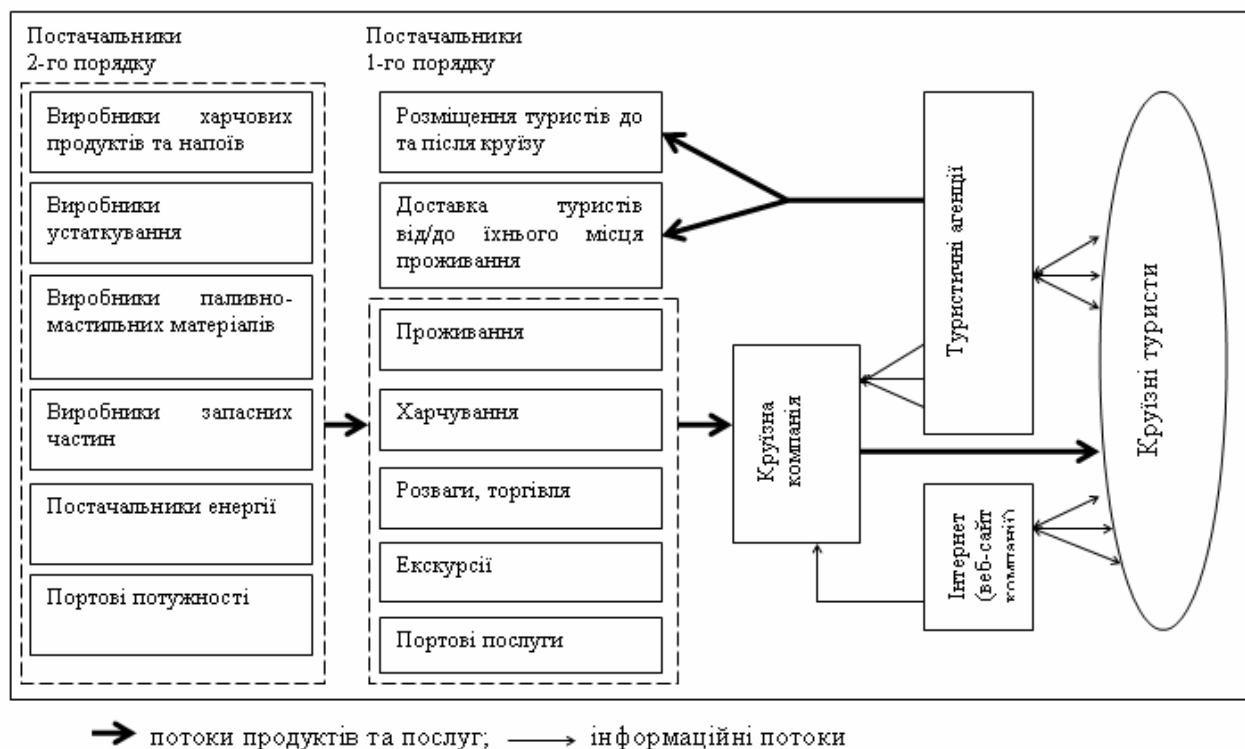

Рис. 2. Логістична структура круїзного туризму

Отже, складність та специфічність ланцюгів поставок у круїзному туризмі зумовлюють необхідність застосування в круїзній логістиці концепції ефективного міксу (комплексу), як загальної методологічної бази цього новітнього напрямку логістики (англ. «concept of supply chain complexity in the cruise industry»). Ця концепція комплексності базується на трьох підходах: 1) щодо типу логістики; 2) щодо рівня гнучкості; 3) щодо рівня комплексності систем транспортної (у т.ч. круїзної) логістики.

Перший підхід має метою визначити, який тип логістики може бути характерний для круїзного туризму. Підставою для цього є кореляція між рівнем складності логістичних послуг, що надаються, та ступенем їх зв'язку з клієнтами (рис. 3). У літературі цей підхід відомий, як метод (модель) А.Баска [12], за яким виділяють три типи логістики – рутинну,

стандартизовану та кастомізовану. Для рутинної логістики характерні обмежені вимоги гнучкості – це стосується, наприклад, перевезень вантажів одним видом транспорту.

Перевізник є в ринковому середовищі. Замовлення послуги залежить, головним чином, від обсягу вантажу та цінової конкуренції, хоча враховуються і часові вимоги. Замовлений транспорт має бути гнучким щодо маршрутів, часу використання, рухомого складу. Рутинна логістика не вимагає тісних зв'язків замовника та перевізника. Тому перші можуть вільно обирати та змінювати другий (кастомізація відсутня).

Стандартизована логістика передбачає певні початки кастомізації, наприклад, надання спеціалізованого транспортного засобу (вибір виду транспорту та засобу), отже, перевізник пропонує більшу ступінь гнучкості як в умовах доставки, так і в цінах, часі,

що забезпечує гнучкість щодо видів засобів транспорту, що пропонуються. Тут потрібна більш тісна форма співпраці перевізника із замовником, з тіснішим зв'язком між ними. Якщо у перевізника бракує пев-

ного транспортного засобу, він може зкооперуватися з іншим перевізником, у якого необхідне є. Тобто тут спостерігається гнучкість за видами і потужностями транспортування.

		Комплексність послуги		
		Проста	Середня	Комплексна
Зв'язок з клієнтами	Слабкий	Рутинна		
	Тісний		Стандартизована	
	Помірний			Кастомізована

Рис. 3. Типи логістики в залежності від складності логістичного обслуговування та тісноти зв'язку з клієнтами, за А. Баском [12]

За кастомізованої логістики забезпечується повністю кастомізований сервіс за наявності всебічної гнучкості. На додаток до послуг рутинної та стандартизованої логістики (розглянутих вище) надаються послуги складування вантажу, контроль запасів та замовлень, контроль пересування вантажу, його переробка та інші операції зі збільшення вартості. Отже, на додаток до гнучкості доставки та транспортного міксу (виду та засобу транспорту) існує гнучкість щодо обсягів перевезень, складування та зберігання, переробки вантажів тощо. За цих умов замовник та перевізник мають бути у постійно-

му тісному зв'язку на стратегічному, плановому та операційному рівнях своєї діяльності, забезпечуючи постійний обмін інформацією на усіх рівнях.

Другий підхід – щодо рівня гнучкості систем транспортної логістики – розглядає два типи гнучкості – внутрішню та зовнішню гнучкість на транспорті. Внутрішня гнучкість окреслюється, як поведінка організації, що визначає її компетентність, а зовнішня гнучкість – як можливість організації за оцінкою покупців. У табл. 1 наводяться 9 типів внутрішньої гнучкості щодо транспортної галузі та 5 типів зовнішньої гнучкості (за М.Наймом [13]).

Таблиця 1

Характеристики гнучкості транспортних систем за М. Наймом [13]

Типи внутрішньої гнучкості	Характеристика	Типи зовнішньої гнучкості	Характеристика
За видом транспорту (видова)	Здатність забезпечити різні види транспорту	За продуктом	Межі та здатність впроваджувати нові транспортні послуги
За транспортною організацією (організаційна)	Здатність забезпечити різні транспортні організації для доставки вантажів	За міксом (комплексом)	Межі та здатність змінювати поточні транспортні послуги
За транспортним засобом	Здатність забезпечити та поєднати різні транспортні засоби для доставки вантажів	За обсягом	Межі та здатність реагувати на зміни попиту на транспортні послуги
За транспортним вузлом (вузлова)	Здатність створювати нові вузли у мережі	За доставкою	Межі та здатність зміни термінів доставки
За транспортною лінією (лінійна)	Здатність створювати нові лінії між вузлами	За доступністю	Здатність забезпечити обширне покриття дистрибуції
За стаціонарністю (стаціонарна)	Здатність впорядкування інвестицій в транспортну інфраструктуру та координації дій користувачів		
За транспортною потужністю	Здатність транспортної системи реагувати на зміни попиту		
За маршрутингом (маршрутна)	Здатність до впровадження нових маршрутів		
За комунікаційністю (інформаційна)	Здатність до управління та використання різних типів інформації		

Перші три типи внутрішньої гнучкості відносяться до фізичного руху вантажів і окреслюють вибір виду транспорту та можливостей відповідних транспортних організацій та окремих транспортних засобів. Наступні три - вузлова, лінійна та стаціонарна гнучкість тісно прив'язані до забезпечуючої інфраструктури з фізичного руху вантажу та об'єднані

разом можуть називатися мережевою гнучкістю. Її матеріальною основою є складська та транспортна інфраструктура. Останні три типи внутрішньої гнучкості – це маршрутна гнучкість (залежить від часу та терміновості доставки та виду транспорту), гнучкість потужностей (здатність змінюватися відповідно до попиту) та інформаційна гнучкість (здатність органі-

зації забезпечити інформаційну прозорість ланцюжка поставок з метою задоволення потреб споживачів).

Нарешті, третій підхід – щодо рівня комплексності систем транспортної (у т.ч. круїзної) логістики має підставою застосування матриці П. Краліча [14] (рис. 4), яка оцінює рівень комплексності ланцюжків поставок у круїзному туризмі через порівняння двох чинників – процесу вибору постачальника та його оцінку на підставі визначення ступеню ризику в постачанні. За матрицею Краліча виділяють чотири категорії товарів (товарних позицій) за співвідношенням очікуваного прибутку та ступеню ризику

постачання (логістичного ризику):

1. Стратегічні товарні позиції – це висококастомізовані товари та послуги, орієнтовані на потреби споживача у певному виді послуг або продукцію, що виробляється; мають небагато постачальників, спроможних їх надати; мають високу вартість, тому суттєво впливають на якість та ціну кінцевого продукту (послуги). Рекомендуються доставка «Точно в строк» та високі стандарти логістичного сервісу; підкреслюється важливість довгострокових відносин.

		Ризик постачання	
		високий	низький
Вплив на прибуток	міцний	Стратегічні товарні позиції – формують партнерські відносини	Базові товарні позиції – засновані на купівельній спроможності
	слабкий	Критичні товарні позиції – від них залежить успішна діяльність бізнесу	Некритичні товарні позиції – забезпечують стабільне функціонування

Рис. 4. Матриця П. Краліча [14]

2. Базові товарні позиції – переважно це стандартизовані товари та послуги, які постачаються за невисокою ціною, але мають високу якість. Вони не здійснюють вагомий вплив на якість кінцевої продукції (послуги), оскільки мають стандартні параметри формату та якості (їх легко замінити). Високий рівень стандартизації зумовлює їх наявність у багатьох постачальників, тому великої потреби в оптимізації замовлень немає: закупляємо, в кого вони дешевші.

3. Критичні товарні позиції – це постачання дорогих матеріалів чи послуг, але вони надзвичайно важливі для виробництва кінцевої продукції (послуги), тому їхнє постачання пов'язане з великим ризиком. Прикладами в морському транспорті є надання послуг лоцманів, портових послуг, погана якість або відсутність яких поставить під загрозу діяльність круїзних суден.

4. Некритичні товарні позиції – це предмети та послуги масового виробництва, які призначені для повсякденного використання на круїзному судні. Високий рівень стандартизації вимагає обмеженої кількості постачальників, здатних забезпечити стандартну (але високу) якість та доставку «Точно вчасно».

Щоб застосувати наведені логістичні підходи до ланцюгів постачання круїзної компанії з метою їхньої оптимізації, відзначимо деякі особливості круїзного туризму. Як великі круїзні компанії з потужними круїзними лайнерами та довготривалими круїзами, так і невеликі круїзні фірми (як, приміром, в Україні) мають метою забезпечити комфортний відпочинок туристам. Клієнтська база круїзних компаній, як правило, складається з пасажирів усіх вікових груп, які прагнуть відпочити в певному регіоні за певним маршрутом (наприклад, у Середземномор'ї). Отже, сервіс, що пропонується круїзною компанією має бути кастомізованим з високим рівнем гнучкості у вигляді путівок різної вартості з вибором: а) приміщень для проживання (кают); б) екскурсій, що пропонуються; в) типу харчування (від «шведського столу» до ресторанного «а ля карт») тощо. Надання різноманітних анімаційних програм відповідно до різноманітних потреб туристів у розвагах на борту круїзного лайнерів є додатковою характеристикою кастомізації високої рівня, що притаманна як окремій круїзній компанії, так і круїзному туризму взагалі (рис. 5).

		Комплексність послуги		
		проста	середня	комплексна
Зв'язки з споживачами	Слабкі	Рутинна		
	Помірні		Стандартизована	
	Тісні			Кастомізована: Круїзна компанія

Рис. 5. Логістична стратегія круїзної компанії

Щодо гнучкості ланцюгів поставок у круїзному туризмі та щодо круїзної компанії, то внутрішні та зовнішні типи гнучкості, притаманні круїзній галузі, охарактеризовані в табл. 2. Отже, рівні внутрішньої гнучкості присутні лише за транспортними засобами – видова гнучкість (круїзні кораблі мають бути кастомізовані згідно вимог покупців), за транспортним вузлом – вузлова гнучкість (круїзна компанія здійснює значний інтегрований сервіс як на борту корабля, так і на березі), за транспортною лінією –

лінійна гнучкість (різні локації можуть обслуговуватися по-різному згідно ринкових умов), за потужністю (компанія може змінювати маршрути та обсяги діяльності згідно ринкових змін), за маршрутингом – маршрутна гнучкість (компанія забезпечує географічну диверсифікацію бізнесу) та за комунікаційністю – інформаційна гнучкість (компанія має технологію та персонал щоб управляти інформацією довільного типу, приміром, електронним продажем путівок (e-booking) тощо).

Таблиця 2

Характеристики логістичної гнучкості круїзної компанії

Типи внутрішньої гнучкості	Характеристики	Типи зовнішньої гнучкості	Характеристики
За видом транспорту (видова)	Відсутня: круїзна компанія належить лише до круїзної галузі	За продуктом	Відсутня: круїзна компанія займається лише круїзним туризмом
За транспортною організацією (організаційна)	Відсутня: круїзна компанія оперує лише одним видом транспорту – круїзними лайнерами	За міксом (комплексом)	Присутня: круїзна компанія оперує різними типами круїзних судин, що дає можливість змін відповідно до попиту
За транспортним засобом	Присутня: круїзні судна можуть кастомізуватися згідно вимог туристів	За обсягом	Присутня: круїзна компанія оперує різними за величиною круїзними суднами
За транспортним вузлом (вузлова)	Помірно присутня: компанія використовує інтегрований сервіс	За доставкою	Відсутня: круїзна компанія має жорстко фіксований графік прибуття до певних портів
За транспортною лінією (лінійна)	Помірно присутня: можлива адаптація до ринкових змін	За доступністю	Помірно присутня: круїзна компанія частково задіяна в дистрибуції своїх послуг
За стаціонарністю (стаціонарна)	Відсутня: круїзна компанія, як правило, не інвестує в інфраструктуру		
За потужністю	Присутня: компанія може змінювати маршрути та обсяги діяльності згідно ринкових змін		
За маршрутингом (маршрутна)	Присутня: компанія забезпечує географічно диверсифікований сервіс		
За комунікаційністю (інформаційна)	Присутня: компанія має технології та персонал, здатні до управління кожним типом інформації		

Щодо зовнішньої гнучкості, то вона присутня лише у випадках міксу, обсягу та доступності. Ці результати означають, що круїзна компанія має обмежений рівень гнучкості, оскільки вона сфокусована на наданні вузькоспеціалізованих послуг певного типу для певних туристів (круїзного туризму). Тому круїзна компанія не зацікавлена в стратегіях транспортної інтермодальності (тобто використання різних видів транспорту), натомість вона прагне до більш тісної співпраці з туристичними агенціями з метою забезпечення більш повного (інтегрованого) сервісу для круїзних туристів.

Застосовуючи матрицю П. Краліча до функціонування ланцюжків поставок круїзної компанії (рис. 6), можна зробити такі висновки:

1. Стратегічно важливими з показниками високого ризику та міцного впливу на прибуток круїз-

ної компанії є надання послуг автобусними компаніями, туристичними агенціями, страховими компаніями та класифікаційними товариствами. Високий рівень ризику пояснюється тим, що число їх як партнерів дуже обмежене (автобусна чи страхова компанія взагалі може бути одна). Їхня важливість настільки велика, що з ними, як правило, підтримуються довготермінові відносини з метою кращої кооперації та координації, які б гарантували мінімізацію можливих помилок та максимізацію споживчої лояльності шляхом забезпечення задоволення туристів. Якщо хоча б один з цих партнерів не зможе вчасно надати свої послуги, то це зруйнує увесь процес круїзної подорожі, тобто діяльність круїзної компанії. Тому остання встановлює дуже тісні відносини з цими постачальниками стратегічно важливих послуг, щоб у зародку усунути можливі непорозуміння.

		Ризик постачання	
		високий	низький
Вплив на прибуток	міцний	Стратегічні товарні позиції 1. Послуги автобусних компаній 2. Послуги туристичних агенцій 3. Послуги страхових компаній 4. Послуги кваліфікаційних товариств	Базові товарні позиції 1. Електронне устаткування 2. Технічне устаткування 3. Готельні товари першої необхідності 4. Запчастини 5. Мастильні матеріали 6. Інформаційно-інтернетівські технології
	слабкий	Критичні товарні позиції 1. Лоцманські послуги 2. Послуги з буксирування 3. Портові послуги 4. Фінансові послуги	Некритичні товарні позиції 1. Готельні товари 2. Їжа, напої 3. Пальне 4. Інструменти

Рис. 6. Логістична комплексність ланцюжків постачання круїзної компанії

2. До базових товарних позицій, що характеризуються низьким ступенем логістичного ризику та міцним впливом на прибуток, відносяться технічне постачання для оперативних потреб круїзного корабля (електронне та технічне устаткування, запасні частини), постачання готельних товарів першої необхідності, а також мастильних матеріалів та інформаційно-інтернетівських технологій. Разом з їхнім постачанням можливий і супутній сервіс (що особливо стосується різноманітного технічного устаткування), тому круїзна компанія у цьому випадку повинна мати банк «постачальників» та обирати з них кращих на підставі правила «якість-ціна-логістика».

3. До критичних товарних позицій в круїзному ланцюжку поставок належать: лоцманські послуги, послуги з буксирування, портові послуги, фінансові послуги. Вони мають слабкий вплив на прибуток круїзної компанії, але якщо їх не забезпечити на потрібний час та на високому рівні, то можливий високий ризик щодо успішності круїзу. В діяльності круїзного бізнесу є непоодинокі приклади, коли відсутність відповідних пристроїв чи інфраструктури для прийому круїзного лайнера, а також непрофесійна послуга лоцмана призвели до аварійних ситуацій. Фінансові послуги теж мають критичне значення в ефективній діяльності ланцюжка поставок в круїзному туризмі, особливо коли необхідне термінове фінансування круїзної компанії для розробки та впровадження нових проектів, інвестиційних програм, розрахунків з партнерами, будівництва нових лайнерів тощо. Рекомендована стратегія - мати багато постачальників - у даному випадку не обов'язково має цінову підставу, скоріше враховується їхня спроможність забезпечити надійний сервіс, кастомізований до потреб круїзної компанії.

4. Некритичні товарні позиції в ланцюжках поставок круїзної компанії характеризуються невисоким ризиком зриву постачання та слабким впливом на прибуток. До них відносяться готельні товари, продукти для приготування страв та напої, пальне та інструменти. Але вони мають надзвичайно велику важливість для забезпечення потреб туристів та

успіху круїзної подорожі, тобто їх задоволення від круїзної послуги. Вибір найкращих постачальників серед багатьох можливих тут доцільно здійснювати на підставі цінової селекції.

Висновки. Круїзний туризм – один з найдинамічніших секторів туристичної індустрії. Темпи його розвитку у понад 2 рази перевищують динаміку туристичної галузі загалом і складають відповідно 9% проти 4% за останні 25 років. Особливістю ринку круїзного туризму є його олігополістичний характер, коли три найбільші компанії контролюють понад 73% цього бізнесу. Ефективна логістика та управління ланцюжками поставок є одними з найважливіших конкурентних переваг компаній на ринку круїзного туризму. Удосконалення стратегії круїзної логістики можливе на підставі застосування концепції комплексності ланцюжків поставок у круїзному бізнесі. Ця концепція базується на трьох складових, а саме: теорії логістичних стратегій А. Баска, моделі гнучкості ланцюжків поставок М. Найма та матриці П. Краліча, яка ідентифікує певну структуру ланцюжка поставок, що потрібна для забезпечення необхідного рівня його гнучкості та відповідної логістичної стратегії.

Як результат можна стверджувати, що логістична стратегія круїзної компанії повинна бути кастомізованою до потреб круїзного бізнесу та запитів різних категорій круїзних туристів, а тому повинна бути доволі гнучкою. Внутрішня та зовнішня гнучкість круїзної логістики спостерігається відповідно на рівні типів круїзного корабля, транспортного вузла, зв'язку, потужності, маршруту та комунікаційності, а також міксу (комплексу), обсягу та доступності. Отже, гнучкість круїзної логістики є більшою у внутрішньому вимірі, ніж у зовнішньому, що пояснюється концентрацією круїзної компанії, насамперед, на максимальному задоволенні потреб круїзних туристів, ніж на просто морській (річковій) подорожі. У свою чергу, матриця Краліча визначає важливість різних груп товарних позицій у логістиці (постачанні) круїзної компанії шляхом їх поділу на стратегічні, базові, критичні та некритичні на підста-

ві співвідношення їхнього впливу на прибуток компанії та ступінь логістичного ризику. До найважливіших відноситься група стратегічних товарних позицій з дуже високим впливом на прибуток та таким же ступенем логістичного ризику. Сюди належать послуги туристичних агенцій, автобусних компаній, страхових компаній та класифікаційних товариств. Їхня важливість настільки велика, що круїзним компаніям рекомендується підтримувати з ними довгострокові відносини з метою найтіснішої кооперації та координації, що дозволить гарантувати мінімізацію непорозумінь та помилок та максимізацію задоволення туристів / оптимізацію прибутку компанії. На протилежному боці є група некритичних товарних позицій (готельні товари, продукти для приготування їжі та напої, пальне та інструменти). Вони характеризуються низьким логістичним ризиком (їхніх постачальників багато, замінити їх не є проблемою) та слабким впливом на прибуток круїзної компанії,

що не зменшує їхньої важливості в повсякденному обслуговуванні круїзних туристів та задоволенні їхніх вимог. Матеріал статті орієнтований на практичні потреби розвитку невеликих круїзних компаній, отже, актуальний в умовах України, де круїзний бізнес тільки починає свій розвиток. Такі компанії мають обмежені можливості застосування вертикальної інтеграції через брак відповідних інвестицій. Що стосується великих круїзних компаній, то вони, навпаки, активно вдаються до вертикальної інтеграції, як шляху, що забезпечує повний контроль їхніх ланцюжків поставок. Відповідно, одним з напрямків подальших досліджень може бути ефективна логістична організація усього ланцюжка поставок великої круїзної компанії з метою оптимізації сукупної доданої вартості на підставі застосування засад реінжинірингу бізнесових процесів (англ. Business Process Reengineering).

Список використаних джерел:

1. Lyakhovska O.S. *Kultura servisu v kruiznomu turizmi* / O.S. Lyakhovska. Avtoref. dys. na здобuttya nauk. stupenya kand. nauk z kulturologiyi. – K.: KNUKiM, 2014. – 17 s. [Ляховська О.С. *Культура сервісу в круїзному туризмі* / О.С. Ляховська. Автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з культурології. – K.: КНУКиМ, 2014. – 17 с.]
2. Larina R.R. *Innovatsionno-logisticheskoe obespechenie mezhdunarodnogo turizma i kruiznogo biznesa: Monografiya* / R.R. Larina, V.V. Selivanov, E.Yu. Lukyanova, M.A. Shostak. – Simferopol: Arial, 2013. – 307 s. [Ларина Р.Р. *Инновационно-логистическое обеспечение международного туризма и круизного бизнеса: Монография* / Р.Р. Ларина, В.В. Селиванов, Е.Ю. Лукьянова, М.А. Шостак. – Симферополь: Ариал, 2013. – 307 с.]
3. Smyrnov I.G. *Logistyka turizmu: navch. posib.* / I.G. Smyrnov. – K.: Znannya, 2009. – 444 s. [Смирнов І.Г. *Логістика туризму: навч. посіб.* / І.Г. Смирнов. – K.: Знання, 2009. – 444 с.]
4. Zang Q. *Tourism Supply Chain Management: a New Research Agenda* / Q. Zang, H. Song, G.Q. Huang [Electronic source]. – Mode of access: doi: 10.1016/j.tourman. 2009. 05.008. – (Tourism Management, 2009).
5. Veronneau S. *Global Service Supply Chain: An Empirical Study of Current Practices and Challenges of a Cruise Line Corporation* / S. Veronneau, J. Roy [Electronic source]. – Mode of access: doi:10.1016/j.tourman.2008.05.008. – (Tourism Management, 2008).
6. Vaggelas G.K. *Analysing the Supply Chain Strategy of the Cruise Industry: The case of a Small Cruise Company* / Vaggelas G.K., I.N. Lagoudis [Electronic source]. – Mode of access: www.porteconomics.eu
7. Cristopher M. *Logistics and Supply Chain Management* / M. Cristopher. – Essex: Pitman Publishing, 1992. – 312 p.
8. Suykens F. *A quarter of a Century of Port Management in Europe: Objectives and Tools* / F. Suykens, E. Van De Voorde // *Maritime Policy and Management*. – 1998. - № 25 (3). – PP. 251-261.
9. Soriani S. *Cruising in the Mediterranean: Structural Aspects and Evolutional Trends* / S. Soriani, S. Bertazzon, F.Di Cesare, G.Rech // *Maritime Policy and Management*. – 2009. - № 36 (3). – PP. 235-251.
10. Олійник Я.Б., Смирнов І.Г. *Міжнародна логістика: навч.пос./Я.Б. Олійник, І.Г. Смирнов.* – K.: Обрії, 2011. – 546 с.
11. Sheffy Y. *A Supply Chain View of the Resilient Enterprise* / Y. Sheffy, I.B. Rice, Jr. // *MITS loan Management Review*. – 2005. – Fall, 47 (1). – PP. 41-48.
12. Bask A.H. *Relationships Among TPL Providers of Supply Chains – a Strategic Perspective* / A.H. Bask // *Journal of Business and Industrial Marketing*. – 2001. – Vol. 16. – PP. 470-486.
13. Naim M.M. *The Pole of Transport Flexibility in Logistics Provision* / M.M. Naim, A.T. Potter, R.I. Mayson, N.Bateman // *International Journal of Logistics Management*. – 2006. – Vol. 17. – PP. 297-311.
14. Kraljic P. *Purchasing Must Become Supply Management* / P. Kraljic // *Harvard Business Review*. – 1983. – Vol. 61, № 5. – PP. 109-117.

Summary

Igor Smyrnov. LOGISTICS AND GEOGRAPHY OF CRUISE TOURISM: THEORY AND PRACTICE OF RESEARCHES.

Cruise tourism – one of the fastest growing sectors of the tourism industry today. The pace of its development is more than 2 times than the dynamics of the tourism industry in general and constitutes 9% vs. 4% over the past 25 years. Special Feature of cruise tourism market is its oligopolistic nature, when the three largest companies control over 73% of this business. Efficient logistics and supply chain management is one of the major competitive advantages of companies in the cruise tourism nova days. Improvement strategies of cruise logistics are possible on the basis of the concept of complex supply chain in the cruise business. This concept is based on three pillars, namely the theory of logistics strategies by A. Bask, model of flexible supply chains by M. Naym and P. Kralich's matrix that identifies the specific structure of the supply chain that is needed to provide the necessary level of its flexibility and proper sourcing. As a result, it can be argued that cruise line logistics should be customized to the needs of the cruise industry and the needs of different categories of cruise tourists, and therefore must be very flexible.

Internal and external flexibility of cruise logistics includes types of cruise ship, traffic center, communication, power, route and mix (complex), volume and availability. Thus, flexibility of cruise logistics is greater in the inner dimension than the external, one because of the concentration of cruise company on cruise business in order to meet the needs of cruise tourists during sea (river) trip. In turn, the Kralich's matrix determines the importance of different groups of services in logistics activity (especially supply) of cruise company by their division into strategic, fundamental, critical and non-critical ones based on their impact on the company's profits and logistics risk. The most important is the strategic group with a very high impact on earnings and the same degree of logistics risk. This includes the services of travel agencies, bus companies, insurance companies and classification societies. Their importance is so great that the cruise company's encouraged to maintain long-term relationships with them in order to achieve the closest cooperation and coordination that will ensure minimizing misunderstandings and errors and maximizing travelers pleasure / company's profits. On the opposite side is group of non-critical services like hotel products, products for cooking and drinks, fuel and tools. They have a low logistics risk (to replace their suppliers is not a problem) and low impact on cruise company profit that does not diminish their importance in the daily maintenance of cruise tourists activity and meeting of their requirements.

The article focuses on the practical needs of small cruise companies, like the actual conditions in Ukraine, where the cruise business is just beginning its development. These companies have limited applicability due to the lack of vertical integration and investments. As for the big cruise companies, they are however actively engage in vertical integration, a way that provides complete control of their supply chains. Accordingly, an effective logistics supply chain organization of major cruise company in order to optimize the total value added has to be based on the use of the principles of Business Process Reengineering as one of the future research directions.

Key words: logistics, cruise tourism, supply chains, logistics strategies, logistics models.

УДК 911.3.30 (477)

Микола Барановський

ЧИННИКИ ПРОСТОРОВОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

Обґрунтовано необхідність активізації вивчення чинників просторової диференціації злочинності на основі використання сучасних економіко-статистичних методів дослідження, визначено загальний алгоритм та етапи дослідження чинників, що визначають особливості геокриміногенної ситуації в Україні, розроблено систему показників для аналізу рівня злочинності та механізму впливу різних чинників на поширення явищ злочинності, здійснено оцінку економічного, соціального та демографічно-розселенського чинників територіальної диференціації злочинності, на основі використання регресійного аналізу визначено силу впливу окремих показників на поширення злочинності, окреслено перелік найвагоміших із них (рівень заробітної плати, безробіття, частка міського населення, кількість міст, кількість хворих на розлади психіки у результаті вживання наркотичних речовин), проведено групування регіонів України за особливостями дії чинників на просторову диференціацію злочинності, визначено території України з найбільш «сприятливими» передумовами для поширення явищ злочинності.

Ключові слова: географія злочинності, геокриміногенна ситуація, регресійний аналіз, чинники просторової диференціації злочинності, кластерний аналіз.

Николай Барановский. ФАКТОРЫ ПРОСТРАНСТВЕННОЙ ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ ПРЕСТУПНОСТИ В УКРАИНЕ. Обоснована необходимость активизации изучения факторов пространственной дифференциации преступности на основе использования современных экономико-статистических методов исследования, сформулированы общий алгоритм и этапы исследования факторов, которые определяют особенности геокриминогенной ситуации в Украине, разработана система показателей для анализа уровня преступности и механизма влияния различных факторов на распространение преступности, осуществлено оценку экономического, социального и демографическо-расселенческого факторов на территориальную дифференциацию преступности, на основе использования регрессионного анализа определено силу влияния отдельных показателей на распространение преступности, очерчен список наиболее важных из них (уровень заработной платы, безработица, доля городского населения, количество городов, количество больных на расстройства психики в результате употребления наркотических веществ), проведена группировка регионов Украины по особенностям действия факторов на пространственную дифференциацию преступности, определены территории Украины с наиболее «благоприятными» предпосылками для распространения явлений преступности.

Ключевые слова: география преступности, геокриминогенная ситуация, регрессионный анализ, факторы пространственной дифференциации преступности, кластерный анализ.

Mykola Baranovsky. FACTORS OF SPATIAL DIFFERENTIATION OF CRIME IN UKRAINE. The necessity to intensify the study of spatial differentiation factors of crime through the use of modern economic and statistical research methods is proved; the general algorithm and stages of the research of factors that determine the peculiarities of geocriminogenic situation in Ukraine are defined; the system of indicators for the analysis of crime rate and mechanism of various factors influence on the distribution of crime is elaborated; the evaluation of the economic, social, demographic and settlement factors of territorial differentiation of crime is fulfilled; through the use of regression analysis the force of the influence of individual indicators on the crime spread is determined, the list of the most important of them (salary, unemployment, proportion of the urban population, number of cities, number of patients with mental disorders as a result of drug use) is outlined; the grouping of Ukraine regions is completed according to the peculiarities of the factors effect on the spatial differentiation of crime; the territories of Ukraine with the most "favorable" preconditions for the spread of crime are defined.

Key words: geography of crime, geocriminogenic situation, regression analysis, factors of spatial differentiation of crime, cluster analysis.

Актуальність дослідження. Постановка проблеми. Важливість та актуальність вивчення злочинності визначається щонайменше двома причинами: по-перше, розширенням об'єктно-предметної сфери досліджень суспільної географії з метою формування загальних закономірностей територіальної організації суспільства; по-друге, практичними запитами з боку суспільства до різних наук, у т.ч. і до суспільної географії, щодо вивчення з різних позицій складних асоціальних явищ з метою боротьби з ними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Злочинність є суспільно-небезпечним діянням, боротьбу з яким ведуть правоохоронні органи. Не дивно, що саме в юриспруденції вперше було звернуто увагу на існування регіональних (територіальних) відмінностей у рівні злочинності, у кількості скоєних злочинів тощо. Термін "географія злочинності" також вперше з'явився у рамках криміналістики.

Вивченню злочинності з географічної точки зору доки що не приділяється належна увага. Серед

українських науковців зазначена проблематика знайшла відображення у дисертаційному дослідженні Р. Скабари, виконаному на прикладі Львівської області, а також в окремих публікаціях Ф. Кіптача. Частково явища злочинності, їх просторова диференціація розглядалися як складник соціальної безпеки регіонів (О. Штельмах, Н. Мезенцева), соціальних негараздів тощо.

У Росії, де рівень криміногенної ситуації в окремих регіонах є досить високим, географічному вивченню злочинності приділяється більше уваги. Прикладом може слугувати захищена 2009 р. докторська дисертація А. Бадова [1], де територією дослідження обрано Північний Кавказ. У зазначених роботах аналіз чинників просторової диференціації злочинності є одним із обов'язкових елементів дослідження, однак вони розглядаються лише на регіональному рівні. Результати оцінки чинників злочинності, отримані на прикладі Львівської області, напевно чи можна повністю інтерполювати на рівень усієї країни. Крім того, у дослідженнях як українських, так і російських науковців, для аналізу чинників використовуються здебільшого вербальні методи, що

дещо знижує об'єктивність результатів наукового пошуку.

Головною метою даного дослідження є аналіз чинників, що визначають регіональні відмінності геокриміногенної ситуації в Україні, який ґрунтується на використанні сучасних економіко-статистичних методів.

Виклад основного матеріалу. Перші дослідження територіального розподілу злочинності були проведені ще на початку XIX ст. у Франції. Уже тоді було встановлено, що регіональні особливості злочинності визначаються неоднаковою щільністю населення, освітнім рівнем і майновим станом громадян, тобто тими передумовами, за які “відповідає” географія. Водночас представники криміналістики, завдяки яким власне і з'явилося словосполучення “географія злочинності”, вважають малодоказовими факти залежності злочинності від природно-географічних чинників, що є фактично наріжним каменем робіт із вивчення цього явища представниками географічної науки (О. Бадов, О. Кулагін).

Немає сумнівів у тому, що аналіз чинників є одним із найважливіших етапів географічного вивчення злочинності. Окрім того, він має спиратися на сучасні методи наукових досліджень. При цьому варто усвідомлювати, що не всі чинники можна проаналізувати з використанням економіко-статистичних методів, оскільки деякі з них, наприклад геокриміногенне положення (термін запропонований А. Бадовим, 2009), не мають належного статистичного представлення.

Загальний алгоритм дослідження включав низку таких взаємопов'язаних етапів: 1) визначення переліку індикаторів і показників, які, з одного боку, презентують явище злочинності, з іншого, відображають вплив на неї різних чинників; 2) формування матриці вихідних показників; 3) обрання найбільш ефективних методів оцінки впливу чинників на просторову диференціацію злочинності; 4) аналіз головних чинників і показників, що зумовлюють регіональні особливості поширення злочинності в Україні; 5) оцінку сили впливу окремих показників на явище злочинності; 6) групування регіонів України за чинниками поширення злочинності.

Інформаційну базу дослідження склали дані державної служби статистики України, статистичних довідників “Регіони України”, “Соціальні індикатори рівня життя населення”, “Злочинність в Україні”, а також дані офіційного сайту державної пенітенціарної служби України.

Перелік показників, які характеризують поширення злочинності в Україні і можуть бути використані при аналізі чинників, досить добре представлено у роботі Ф. Кіпача [2, С. 184-185]. До них можуть бути віднесені такі показники як загальна кількість зареєстрованих злочинів, питома вага виявлених та офіційно зареєстрованих злочинів тощо.

Більш широким має бути перелік показників, які відображають вплив різних чинників на регіональні особливості поширення злочинності в Україні. Це пояснюється тим, що явища злочинності, динаміка її показників, інтенсивність, масштаби, просторові особливості визначаються впливом багатьох чинни-

ків. Аналіз наукових праць із географічного вивчення злочинності, власні роздуми над даною проблематикою дозволяють стверджувати, що найбільш суттєвими передумовами просторової диференціації злочинності в Україні є економічні, соціальні та демографічно-розселенські чинники. Не можна нехтувати і такими важливими чинниками як фізико-географічні умови території, геокриміногенне положення тощо. Водночас останні важко представити за допомогою певних статистичних показників, що унеможливає їх використання при проведенні факторного чи регресійного аналізу.

З урахуванням усього вищезазначеного було сформовано матрицю вихідних показників, яка складалася із двох частин. У першій були представлені показники, які характеризують рівень злочинності, у другій – показники, що відображають вплив різних чинників на регіональні особливості її поширення.

Першим етапом дослідження стало визначення показника, який найбільш репрезентативно відображає рівень злочинності. Для цього використовувався кореляційний аналіз. Із чотирьох індикаторів, які були залучені до кореляційного аналізу (кількість зареєстрованих тяжких та особливо тяжких злочинів, кількість неповнолітніх, які вчинили злочини тощо), найбільше число значущих зв'язків отримав такий показник, як кількість зареєстрованих злочинів на 100 тис. осіб.

Показники, які відображають вплив чинників на регіональні особливості поширення злочинності, були розділені на три групи (табл. 1). До першої групи увійшло п'ять показників, які презентують економічний чинник, до другої та третьої – по шість показників, які відображають дію соціального та демографічно-розселенського чинників.

Для оцінки чинників, що впливають на розвиток різних суспільно-географічних явищ і процесів, може використовуватися широкий спектр сучасних методів дослідження. Не є винятком і дослідження регіональних особливостей злочинності. У даній роботі для аналізу впливу чинників на просторову диференціацію злочинності використовувався найбільш ефективний, на думку автора, метод регресійного аналізу. Модель множинної регресії має такий вигляд: $y = b_0 + b_1x_1 + b_2x_2 + \dots + b_nx_n + \varepsilon$, де b_1, b_2, \dots, b_n – коефіцієнти регресії при відповідних показниках, b_0 – вільний член рівняння регресії. Застосування регресійного аналізу дає можливість, по-перше, визначити перелік тих показників і чинників, які найбільш суттєво впливають на поширення злочинності, по-друге, оцінити силу впливу кожного із показників на інтегральний показник злочинності. Крім цього, за допомогою регресійного аналізу можна визначити ймовірні значення рівня злочинності у разі зміни тих чи інших чинників.

До регресійного аналізу, результати якого наведені у табл. 2, було залучено 18 показників. При цьому один показник є залежною змінною (кількість зареєстрованих злочинів на 100 тис. осіб), інші 17 – відображають вплив різних чинників на регіональні особливості поширення злочинності. Як свідчать

результати регресійного аналізу, з усієї сукупності показників значущими, тобто такими, що відповідають критеріям ($p \leq 0,05$), виявилися лише п'ять. Ще два показники (частка осіб віком 0-17 років і частка регіону у валовому регіональному продукті) потрапили у підсумкову таблицю регресійного аналізу, але виявилися незначущими. Зважаючи на належність

значущих показників до тієї чи іншої групи можна стверджувати, що регіональні особливості поширення злочинності визначаються переважно дією соціального та демографічно-розселенського чинників. З урахуванням усього зазначеного, результати регресійного аналізу можна представити у такому вигляді: $Y_{зл.} = 1861,46 + 24,67X_{10} - 114,47X_6 + 9,71X_{12} - 0,35X_5 - 5,81X_{13}$.

Таблиця 1

Система показників для оцінки впливу різних чинників на регіональні особливості злочинності в Україні

Чинники		
Економічні	Соціальні	Демографічно-розселенські
1. Валовий регіональний продукт на 1 особу, грн.	6. Рівень зареєстрованого безробіття, %	12. Частка міського населення, %
2. Частка регіону у валовому регіональному продукті України, %	7. Частка населення із доходами на місяць нижчими за прожитковий мінімум, %	13. Кількість міст, од.
3. Доходи населення на 1 особу, грн.	8. Заборгованість із виплати заробітної плати на 1 працюючого, грн.	14. Щільність населення, осіб/км ²
4. Витрати населення на 1 особу, грн.	9. Продаж алкоголю на 1 особу, л	15. Частка населення пенсійного віку, %
5. Середньомісячна заробітна плата, грн.	10. Кількість хворих на розлади психіки у результаті вживання наркотичних речовин, випадків на 1000 тис. осіб	16. Частка населення віком 0-17 років, %
	11. Кількість хворих на розлади психіки у результаті вживання алкоголю, випадків на 1000 тис. осіб	17. Коефіцієнт міграційного приросту/скорочення, на 1000 осіб

Складено автором

Таблиця 2

Коефіцієнти регресійної залежності між чинниками та рівнем злочинності

	Beta	Std. Er.	B	p-level
Intercept			1861,46	0,00086
Кількість хворих на розлади психіки у результаті вживання наркотичних речовин, випадків на 100 тис. осіб (X_{10})	0,4916	0,1176	24,67	0,00051
Рівень безробіття, % (X_6)	-0,4260	0,1095	-114,47	0,00098
Частка міського населення, % (X_{12})	0,4458	0,1642	9,71	0,01377
Середньомісячна заробітна плата, грн. (X_5)	-0,4935	0,2219	-0,35	0,03848
Кількість міст, од. (X_{10})	-0,1824	0,0841	-5,81	0,04294
Частка осіб віком 0-17 років, % (X_{16})	0,0897	0,0804	0,94	0,27844
Частка регіону у валовому регіональному продукті країни, % (X_2)	0,2169	0,2055	20,08	0,30435

Розраховано автором

Відповідно до формули регресійної залежності, збільшення на один випадок кількості хворих із розладом психіки у результаті вживання наркотичних речовин призведе до зростання кількості злочинів на 24,76 випадків на 100 тис. осіб. Аналогічний механізм впливу має показник частки міського населення. Його зростання на 1% зумовить збільшення кількості зареєстрованих злочинів на 9,7 випадків. Рівень безробіття, середньомісячна заробітна плата і кількість міст мають зворотній вплив на рівень злочинності. У випадку із показником середньомісячної заробітної плати така ситуація цілком зрозуміла, адже її зростання зумовлює підвищення рівня життя

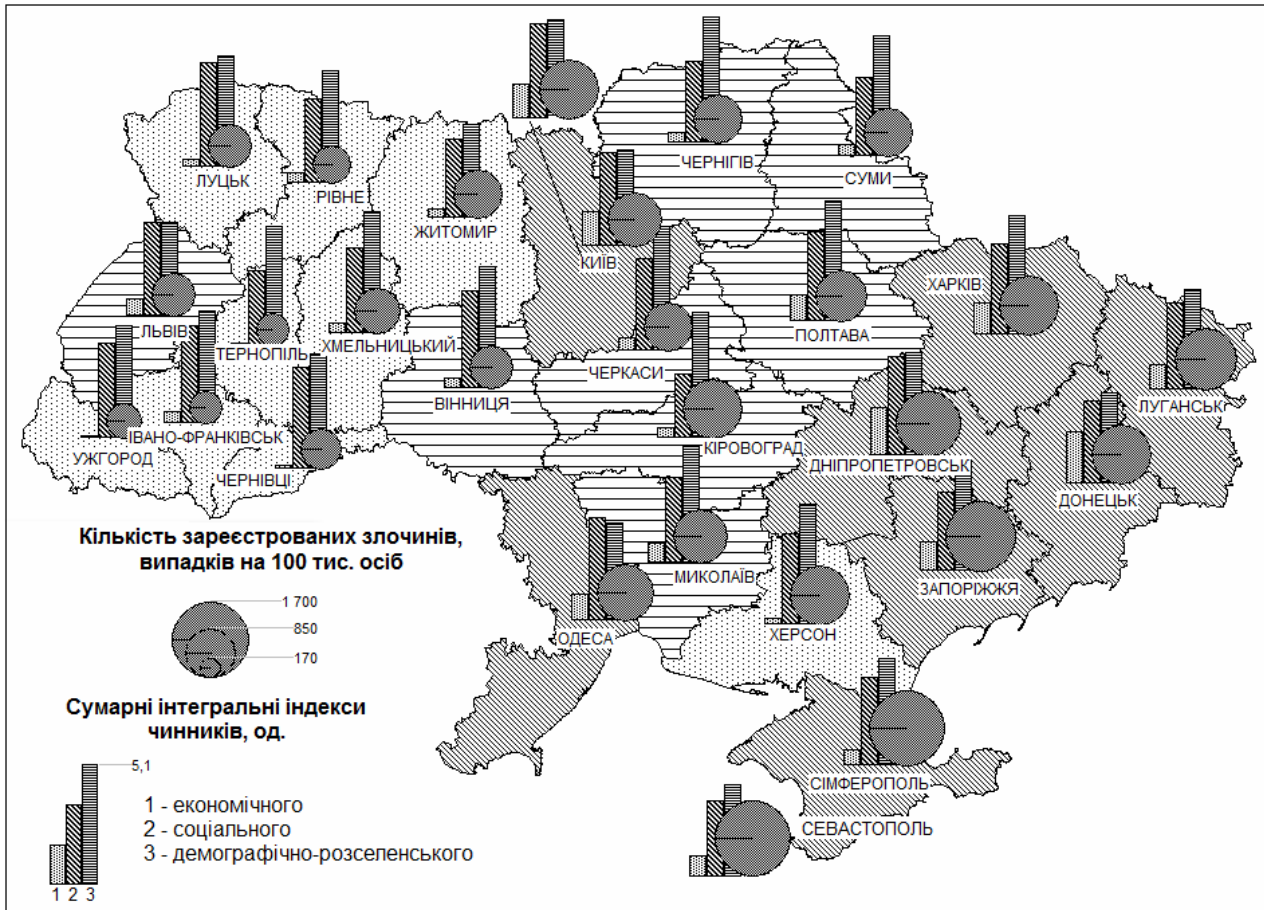
населення а відповідно знижується рівень соціальної напруги. Щодо показників рівня безробіття і кількості міст, то тут встановлену залежність пояснити важко. Результати регресійного аналізу дозволяють стверджувати, що при збільшенні рівня зареєстрованого безробіття на 1%, кількість злочинів зменшується на 114,47 випадків на 100 тис. осіб. Це свідчить про те, що як пошук методів оцінки впливу чинників на поширення злочинності, так і показників, які їх презентують, залишаються актуальним науковим завданням.

Заключним етапом дослідження є групування регіонів України за особливостями дії чинників, що

визначають просторові особливості поширення злочинності в Україні. Таке групування було проведено з використанням кластерного аналізу. Усього було виділено чотири кластери (групи регіонів).

До першої групи увійшли переважно області західної та частково південної України – Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Рівненська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька та Чернівецька (рис. 1). Головною типоформульною ознакою даної групи регіонів є низькі показники

економічного розвитку, урбанізованості та доходів населення. У цій групі регіонів простежується полярна дія різних чинників, з одного боку, тих, що мають сприяти зростанню злочинності (низькі доходи, рівень заробітної плати тощо), з іншого – знижувати її рівень (низька частка міського населення, невисока кількість населення із розладами психіки через вживання наркотиків та алкоголю). Результатом такої взаємодії є те, що у цих регіонах рівень злочинності є найнижчим в Україні.

Складено автором

Рис. 1. Групування регіонів України за особливостями впливу чинників на просторову диференціацію злочинності

Другу групу формують переважно індустріальні області Донбасу, Придніпров'я, а також АР Крим, Київська, Одеська області та м. Севастополь. У цій групі регіонів сформувалися такі передумови, які найбільшою мірою сприяють високому рівню злочинності. Тут найвища частка міського населення, висока кількість тих осіб, які мають розлади психіки у результаті вживання наркотичних речовин та алкоголю, значні обсяги продажу останнього на одну особу тощо. Водночас варто відзначити, що ці регіони мають найвищі показники економічного розвитку, у т.ч. і рівень оплати праці. Вочевидь дія негативних чинників є більш вагомою, оскільки у регіонах другої групи рівень злочинності є найвищим в Україні. Він більш як удвічі перевищує аналогічний показник, який склався у регіонах першої групи.

До третьої групи увійшли регіони, що розмі-

щуються як на заході (Львівська), так і на сході (Сумська) України. У своєрідному рейтингу регіонів даної групи посідають проміжне положення між двома попередніми, тобто мають близькі до пересічних для країни значення економічних показників, рівня урбанізованості, досить низьку щільність населення тощо. Відповідно і за рівнем злочинності вони посідають аналогічне місце.

Столиця України м. Київ за результатами кластерного аналізу сформувало окрему групу. Економічні показники, зокрема валовий регіональний продукт, середньомісячна заробітна плата, рівень урбанізованості, міграційний приріст населення, мають тут найвищі значення в Україні. Попри це за рівнем злочинності Київ поступається лише показникам другої групи. Причина, вочевидь, криється у специфіці взаємодії різних чинників між собою, у пріори-

тетності їх дії на ті чи інші аспекти поширення злочинності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз чинників, що визначають просторові особливості поширення злочинності в Україні, дозволяє зробити такі висновки.

1. Ще на початку XIX ст. було доведено залежність просторового розподілу злочинності від дії різноманітних чинників, частина із яких має географічну природу.

2. В Україні відчувається брак наукових праць з географічного вивчення чинників, що зумовлюють регіональну диференціацію злочинності, які б спиралася на сучасні економіко-статистичні методи дослідження.

3. Просторова диференціація рівня злочинності в Україні визначається дією переважно економічних, соціальних і демографічно-розселенських чинників. Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що найбільший вплив на просторові особливості поширення злочинності мають такі показники як середньомісячна заробітна плата, частка міського населення і кількість міст, рівень безробіття та кількість хворих на розлади психіки у результаті вживання наркотичних речовин. Саме ці показники виявилися статистично значущими за наслідками використання регресійного аналізу.

4. В Україні можна виділити чотири групи регіонів (кластерів), які характеризуються різним поєднанням чинників і їх різновекторним впливом на просторові особливості поширення злочинності. Найбільш “сприятливі” передумови для поширення злочинності сформувалися в індустріальних областях Донбасу і Придніпров’я. Високому рівню злочинності у них сприяють домінування міського населення, щільна мережа міст, значні обсяги продажу алкогольних напоїв і висока частка населення, що має розлади психіки у результаті вживання наркотичних речовин та алкоголю.

5. Механізми впливу різних чинників на просторові особливості поширення злочинності потребують подальшого поглибленого аналізу. Чому, наприклад, у західних регіонах країни, де рівень оплати праці, соціальної інфраструктури є одними з найнижчих, а отже соціальні передумови для поширення злочинності є дуже “сприятливими”, рівень злочинності є найменшим в Україні.

Вивчення злочинності є відносно новим напрямком суспільно-географічних досліджень. Відтак поле наукового пошуку для представників суспільної географії є дуже широким – від обґрунтування теоретичних засад географії злочинності до конкретного аналізу геокриміногенної ситуації у розрізі окремих регіонів України.

Список використаних джерел:

1. Badov A.D. *Geografija prestupnosti v Rossii v postsovetskiy period: avtoref. dis. na soisk. uchen. stepeni dokt. geograf. nauk: spets. 25.00.24 «Ekonomiceskaya, sotsialnaya, politicheskaya i rekreatsionnaya geografiya»* / A.D. Badov. – Vladikavkaz, 2009. – 39 s. [Бадов А.Д. *Географія преступности в России в постсоветский период: автореф. дис. на соиск. учен. степени докт. географ. наук: спец. 25.00.24 «Экономическая, социальная, политическая и рекреационная география»* / А.Д. Бадов. – Владикавказ, 2009. – 39 с.].
2. Kiptach F. *Geografiya zahalnoyi zlochynnosti v Ukrayini* / F. Kiptach // *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya geografichna.* – 2011. – Вип. 39. – С. 183-195 [Кіпчач Ф. *Географія загальної злочинності в Україні* / Ф. Кіпчач // *Вісник Львівського університету. Серія географічна.* – 2011. – Вип. 39. – С. 183-195].

Summary

Mykola Baranovsky. FACTORS OF SPATIAL DIFFERENTIATION OF CRIME IN UKRAINE.

Crime has regional peculiarities of spread that was discovered in the early 19th century. The analysis of factors which cause spatial differentiation of crime is an important stage in its social and geographic research.

The research information base, grounding on which the evaluation of different factors influence on spread of crime in Ukraine was conducted, included 17 diverse indicators. Their content presented economic, social, demographic, and settlement factors. Based on the use of regression analysis, it was defined that social, demographic, and settlement factors, including such indicators as proportion of urban population, number of cities, average monthly wage, unemployment rate and number of people with mental disorders as a cause of drug abuse, have the greatest impact on the spatial differentiation of crime in Ukraine.

The use of cluster analysis gave grounds to define four groups of regions in Ukraine which are characterized by different combination of factors and their diverse impact on the spatial peculiarities of crime spread. The most “favorable” prerequisites for crime spread were formed in the industrial regions of Donbas and Dnieper Ukraine.

Key words: geography of crime, geocriminogenic situation, regression analysis, factors of spatial differentiation of crime, cluster analysis.

УДК [911.3:321.013](477)

Юрій Кисельов

УКРАЇНСЬКИЙ ФРОНТИР ЯК ПУЛЬСУЮЧИЙ МЕЖОВИЙ ПРОСТІР ЄВРОПИ

Розвинуто проблему українського фронтиру як рухомої східної межі заселення й освоєння українцями геопростору Євразії. Розглянуто історико-географічні передумови формування й головні віхи розвитку цього фронтиру. Окреслено етапність у становленні українського фронтиру. Зауважено, що за умови приуроченості українського фронтиру до європейської частини материка він одночасно ставав загальноєвропейським. Наголошено на геополітичному та геософічному значенні сучасної локалізації українського фронтиру в межах басейну Дону.

Ключові слова: фронтір, геопростір, геополітика, Україна, Європа.

Юрій Кисельов. УКРАИНСКИЙ ФРОНТИР КАК ПУЛЬСИРУЮЩЕЕ ПОГРАНИЧНОЕ ПРОСТРАНСТВО ЕВРОПЫ. Развита проблема украинского фронтира как подвижной восточной границы заселения и освоения украинцами геопространства Евразии. Рассмотрены историко-географические предпосылки формирования и главные вехи развития этого фронтира. Очерчена этапность в становлении украинского фронтира. Замечено, что при условии приуроченности украинского фронтира к европейской части материка он окончательно становился общеєвропейским. Сделано ударение на геополитическом и геософическом значении современной локализации украинского фронтира в пределах бассейна Дона.

Ключевые слова: фронтір, геопространство, геополітика, Україна, Європа.

Iurii Kyselov. THE UKRAINIAN FRONTIER AS A PULSING BOARDER SPACE OF EUROPE. The issue of the Ukrainian frontier as a moving Eastern boarder of population and reclamation of the Eurasia's geospace by Ukrainians is developed. The historical and geographical grounds for its shaping and the main stages of the frontier development are viewed. The staging of the Ukrainian frontier making is outlined. It is stressed that the Ukrainian frontier became an all-European one because of its extreme south-eastern localization in the European part of the continent. It is stressed on the geopolitical and geosocial role of the modern localization of the Ukrainian frontier in the Don River's basin.

Key words: frontier, geospace, geopolitics, Ukraine, Europe.

Постановка проблеми та її актуальність.

Однією з важливих і актуальних проблем політичної географії та геополітики є питання кордонів. Це стосується як оцінки, з позицій доступності й достатньої захищеності, офіційних державних кордонів, так і визначення межових ліній, які номінально не узаконені, але фактично відмежовують території, що перебувають під впливом різних геополітичних і культурно-цивілізаційних чинників. Ідеться, зокрема, про *фронтири* – мінливі, рухомі межі освоєння геопростору тим чи іншим етносом. Ми розуміємо фронтір як межу між заселеними та незаселеними певним етносом територіями, що виступає своєрідною відправною лінією для його подальшого просування у глиб неосвоєних або малоосвоєних просторів. Сучасна геополітична ситуація, що створилася навколо України, робить проблему фронтиру надзвичайно актуальною.

Огляд попередніх публікацій. Дослідження питання фронтірів має майже сторічну історію. Одним із перших, хто її порушив, був американський географ Ф. Тернер [12], дослідження якого присвячені історико-географічним питанням освоєння західної частини Північної Америки. Зазначену тему продовжували його співвітчизники Т. Кларт [3], Р. Біллінгтон [2] та ін. „Фронтирну” проблематику розвивали й російські науковці, зокрема М. Любавський [7], Н. Замятіна [9; 10; 11] та ін. Питання українського фронтиру як пульсуючої межі поширення українців у Євразійському Степу поставлено нами в одній із попередніх праць [5].

Мета статті – окреслити загальноєвропейське значення українського фронтиру.

- На шляху до поставленої мети ми ставили такі **завдання:**
- висвітлити головні віхи еволюції європейського фронтиру;

- визначити сучасну локалізацію українського й загальноєвропейського фронтиру;
- схарактеризувати перспективи еволюції фронтиру для України та всієї Європи.

Виклад основного матеріалу. Проблема фронтиру є міждисциплінарною. Географічна у своїй основі (адже пов'язана з просторовими відношеннями), вона має безпосередні зв'язки з історією, етнологією, геополітикою. Разом із тим, виявлення закономірностей у формуванні фронтиру, на нашу думку, не буде всебічним без осмислення „внутрішньої сутності” [1, с 68] ландшафту, в якому пульсує даний фронтір, а також без вивчення особливостей ландшафтно-етнічної взаємодії у відповідному фрагменті геопростору. Тому питання фронтиру, на наш погляд, перебуває у площині геософії – межової наукової дисципліни, що майже сто років тому виникла й розвивається на географічно-філософському пограниччі.

Наголошуємо, що український фронтір за своєю суттю одночасно є й загальноєвропейським, і „єврамериканським” (за нашою термінологією). Звідси й випливає теза про межове положення України щодо всієї Європи, а відтак – і про виняткове значення європейського геополітичного та культурно-цивілізаційного вибору України. Варто зауважити, що зазначене питання вже не раз було вкрай актуальним для долі Європи: яскравим свідченням може бути XIII ст., позначене експансією на Захід монголо-татар (саме український король Данило фактично спромігся її зупинити). Відтак, країни, розташовані західніше (Польща, Угорщина та ін.), ставали завдяки Україні більш захищеними від навал азійських орд. Навпаки, в часи російського панування над Україною (2-а пол. XVII – XX ст.) європейський фронтір переміщувався на захід, збігаючись із східними кордонами Польщі, Німеччини або Австро-Угорщини. Таке становище було несприятливим для згаданих держав, що тоді безпосередньо межували з

євразійськими (тобто, по суті, більше азійськими, ніж європейськими) потугами – Росією й Туреччиною, які провадили експансіоністську політику щодо Європи.

На нашу думку, явище українського фронтиру з'явилося наприкінці XV – у XVI ст., разом із пасононим поштовою українців, що викликав масове козацьке заселення північностепової ландшафтної смуги. Відповідно, лінія фронтиру стала неухильно переміщуватися у східному й південному напрямках. Прикметно, що цей процес не припинився й після цілковитого захоплення Степової України Російською імперією у XVIII ст. – лише після цього він зі стихійного перетворився на переважно адміністративно керований. Відтак, *перший* етап української колонізації (XVI – XVIII ст.) змінився *другим* (кінець XVIII – XIX ст.).

Зацікавлена в розитковій новопрієднаних південних територій, Росія, по суті, поклала на українців завдання їх освоєння. Яскравим свідченням тому є переселення Запорозького війська на Кубань у 1791–92 рр., що дало початок „Малиновому Клину”. Освоєння українцями Азійської Росії стало особливо знаковим явищем у XIX – на початку XX ст.: саме тоді вони колонізували деякі терени Надвожжя („Жовтий Клин”), Південного Сибіру („Сірий Клин”) та Далекого Сходу („Зелений Клин”), підійшовши впритул до Тихого океану. Особливо масового характеру просування українців на схід набуло на початку XX ст., під час Столипінської аграрної реформи, позначивши початок *третього* етапу еволюції українського фронтиру.

Разом із тим, у XX ст. у зв'язку з геноцидом українців, у тому числі на території Російської Федерації, під час штучного Голодомору 1932–33 рр. та цілеспрямованим їх російщенням комуністичною владою впродовж цілого сторіччя вищезгаданий фронтір поступово втрачав, бодай перспективне та гіпотетичне, політичне значення. Тому після проголошення незалежності України в 1991 р. на теренах Росії практично не виникло рухів за возз'єднання українських етнічних земель з Українською державою. Як наслідок, фронтір (який у роки незалежності України увійшов у *четвертий* етап свого розвитку) „повернувся” до басейну Дону, приблизно до новоутвореного тоді українсько-російського державного кордону. Та все ж, ураховуючи межове (по суходолу або морем) положення українських етнічних земель у прикордонних регіонах Росії (Північна Слобожанщина, Кубань), ми бачимо сучасний український фронтір дещо відсунутим на північ і схід від Державного кордону України. Не вважаючи науково коректним провести його точну локалізацію, ми наголошуємо на існуванні „фронтирного простору”, що простягається приблизно від лінії кордону до річок Дін і Кубань.

Зауважимо, що за часів, позначених приуроченістю українського фронтиру до Південно-Східної Європи, він набував загальноєвропейського значення. Межа українських земель на сході та півдні – чи з ареною панування кочовиків (до XVIII ст.), чи з володіннями донських козаків та іншими регіонами Російської імперії – збігалися з культурно-

цивілізаційним і геософічним пограниччям Європи. У часи, коли межа українського освоєння геопростору наближалася до Тихого океану (ми в цьому контексті вважаємо за доречне говорити про Азійську Україну, що існувала, принаймні, до 1930-х рр.), європейським фронтиром, на нашу думку, ставала межа суцільного поширення українського населення. Охоплюючи території спільного освоєння українцями, донцями й іншими етнічними спільнотами, зазначена межа суттєво розширювалася, утворюючи фронтірний простір між Доном і Волгою в межах лісостепової та степової ландшафтних смуг.

Сучасний стан українського (а отже, як впливає з вищезазначеного, – й загальноєвропейського) фронтиру відзначається динамічністю, зумовленою, з одного боку, перебуванням значної частини українських етнічних земель (Стародубщина, Північна Слобожанщина, Кубань) у прикордонному фрагменті території Російської Федерації та, з іншого боку, новітнім українсько-російським конфліктом, пов'язаним із тимчасовою окупацією Росією Криму та її агресивними діями на сході нашої держави.

Окреслене становище на українсько-російському прикордонні є важливим чинником геополітичного майбутнього всієї Європи, оскільки питання локалізації кордону неодмінно позначиться на долі держав, що безпосередньо межують із „не-Європою” (в нашому разі – Росією). Закономірно, що поширення геополітичної й геософічної Європи на схід є вагомим фактором безпеки країн, які завдяки Україні відсуваються від фронтиру. Зокрема, в сьогоденній ситуації об'єктивно зацікавленими у збереженні соборної України та подальшій її євроінтеграції є такі держави, як Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина, які в іншому разі фактично могли б опинитися на геополітичному кордоні Європи, тобто – під російською військовою загрозою.

Варто зауважити, що геополітичні межі не збігаються з геософічними, оскільки останні існують незалежно від положення державних кордонів, наближаючись до меж етнічних територій сусідніх націй та культурно-цивілізаційних поділів. Фактичне утвердження в недалекому майбутньому соборності України буде визначене набуттям усією українською нацією рис європейськості, зумовлених спорідненістю її духу з духовною сферою інших народів, що заселяють геопростір від Північної Атлантики до Чорного моря.

Ми вже зазначали раніше [4], що, станом на сьогодні, територія України приурочена до двох землесвітів – Єврамерики та Великого Степу. Чинниками такого поділу є, на нашу думку, природно-ландшафтні властивості окремих фрагментів національного геопростору, відмінності в історико-географічних особливостях розвитку Півночі й Центру України, з одного боку, та Півдня, з іншого. Сукупно ці фактори визначили неоднаковий характер ландшафтно-етнічної взаємодії. Водночас, на нашу думку, в перспективі можливе формування у складі українських етнічних земель (за винятком територіально відірваних від корінної України) *Українського проміжного землесвіту*, що охопив би всю національну територію [4]. Варто зауважити, що

суттєвими чинниками такого єднання має бути духовна, культурна та політична консолідація української нації (включно зі стратегічно союзним щодо неї кримськотатарським етносом) й набуття нею становища суб'єкта геополітики в Чорноморському регіоні та Центрально-Східній Європі в цілому.

Локалізація українського фронтиру в майбутньому визначальною мірою залежить від розвитку політичних процесів в Україні та суміжній щодо неї Росії. Зокрема, надзвичайно важливе геополітичне значення матиме розв'язання проблеми територіальної цілісності Української держави, що виникла внаслідок останніх дій офіційної Москви, починаючи з кінця лютого – початку березня 2014 р., особливо анексії Криму та агресивних дій на східних теренах. Не меншу роль відіграватимуть перспективи ймовірної дезинтеграції самої Росії, яку ще в 1941 р. передбачив Юрій Липа [6]. На нашу думку, головним чинником майбутнього розвитку подій має стати пасіонарність української нації як інтегрованого етнополітичного утворення. Найновіший пасіонарний сплеск українців (незалежно від їхнього етнічного походження), виявлений ними на Євромайдані, дозволяє спрогнозувати подолання Українською державою викликів сьогодення, пов'язаних із російською експансією. У той же час, у разі скупчення біля українського кордону дедалі більшого числа російських військ небезпеку для офіційного Кремля можуть становити потенційні „гарячі точки” на території Російської Федерації (Чечня-Ічкерія, Татарстан, Тува тощо). Відтак, у межах самої Росії є ймовірним виникнення або відновлення відцентрових тенденцій. Як наслідок, населення українських етнічних земель у межах згаданої держави може відверто заявити про своє право на самовизначення як однієї з міноритарних етнічних спільнот. У результаті можливе відсунення українського (й автоматично – загальноєвропейського) фронтиру у східному напрямі.

Наслідком імовірних геополітичних процесів може стати утворення нових контурів Європи. Вони матимуть ґносеологічну спадковість, адже саме в межах від Атлантичного океану до Дону цю частину світу вже окреслював К. Птолемей у II ст. по Хр. [8]. Крім того, зазначені контури узгоджуватимуться з межами виокремлюваної нами геософічної Євразії [4].

У ландшафтному вимірі Європа з межею по Дону означає територію, що поєднує природні зони

від бореально- й суббореально-лісових до північного степу включно. Південностепову (сухостепову) підзону (за винятком екстразональної ділянки, приуроченої до Північного Причорномор'я) ми розглядаємо як належну до Азії, підстави для чого вбачаємо в історико-географічних особливостях людського простору. Зокрема, в XVII ст. (за доби найвищого пасіонарного піднесення козацтва) українці опанували (в господарському, політичному та мілітарному аспектах) саме північний фрагмент Степу (різнотравно-типчаково-ковиловий, частково – типчаково-ковиловий), тоді як сухий степ лишався володінням тюркськомовних етносів аж до завоювання Північного Причорномор'я Росією наприкінці XVIII ст.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Український фронтір упродовж майже півтисяч років свого існування зазнавав складного й неоднозначного еволюційного процесу, позначеного на першому етапі (XVI – XVIII ст.) вільним заселенням степових територій (Запорожжя та Слобожанщина) українцями; на другому етапі (XVIII – початок XX ст.) – переважно адміністративно керованим, але більш глибоко проникаючим освоєнням ними Кубані, Надволжя, Сірого Клину, Зеленого Клину; на третьому етапі (більша частина XX ст.) – нівеляцією кубанського й далекосхідного фронтірів унаслідок фізичного нищення й асиміляції українців; на четвертому (з 1990-х рр. і дотепер) – локалізацією українського фронтиру в межах кубансько-донського простору. При цьому для першого й четвертого етапів фронтір України збігається з геополітичним і геософічним пограниччям Європи.

На сучасному вельми динамічному етапі міжнародних стосунків можливим є новий дрейф українського (й загальноєвропейського) фронтиру. Зокрема, за несприятливого для України перебігу подій він може посунутися на північ до Перекопської перемички. У разі реалізації кращого для Української держави та нації сценарію можливий рух зазначеного фронтиру на схід – принаймні, до волзько-донського межиріччя.

Одним із напрямків подальших досліджень проблеми українського фронтиру може бути виявлення особливостей розвитку окремих його ділянок (слобожанської, кубанської, далекосхідної тощо) впродовж історичного часу та закономірностей формування „фронтирного часопростору”.

Список використаних джерел:

1. Banse E. *Die Seele der Geographie. Geschichte einer Entwicklung* / Ewald Banse. – Braunschweig: Georg Westermann, 1924. – 96 s.
2. Billington R.A. *Westward Expansion: A History of the American Frontier* / R. Billington, M. Ridge. – N.Y., 1982. – 200 p.
3. Clart T.D. *Frontier America: The Story of the Westward Movement* / T.D. Clart. – N.Y., 1959. – 160 p.
4. Kyselov Iu.O. *Osnovy geosofiyi (problemy teorii ta metodologiyi)* / Iu.O. Kyselov. – Luhansk: Tares Shevchenko University Publishers, 2011. – 208 p. (in Ukrainian) [Кисельов Ю.О. *Основи геософії: проблеми теорії та методології* / Ю.О. Кисельов. – Луганськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – 208 с.].
5. Kyselov Iu.O. *Ukrayinskyj frontyr yak geosofichna problema* / Iurii Kyselov // *Chasopys sotsialno-ekonomichnoyi geografiyi*. – 2012. – Вур. 12(1). – Р. 36–39 (in Ukrainian) [Кисельов Ю.О. *Український фронтір як геософічна проблема* / Юрій Кисельов // *Часопис соціально-економічної географії*. – 2012. – Вип. 12(1). – С. 36–39.

6. Луца Ю.І. Vseukrayinska trylohiya: in 2 v. – V. 2: Black Sea doctrine; Black Sea space (atlas); The separation of Russia / Yu. Луца. – К.: IAMP, 2007. – 392 p. (in Ukrainian) [Луца Ю.І. Всеукраїнська трилогія: У 2 т. – Т. 2: Чорноморська доктрина; Чорноморський простір (атлас); Розподіл Росії / Ю. Луца. – К.: МАУП, 2007. – 392 с.].
7. Lyubavskiy M.K. Obzor istorii russkoy kolonizatsii s drevneyshykh vremyon I do XX veka / M.K. Lyubavskiy / resp. red. A.Ya. Degtyaryov. – М.: Moscow University Publishers, 1996. – 688 p. (in Russian). [Любавський М.К. Обзор истории русской колонизации с древнейших времён и до XX века / М.К. Любавский / отв. ред. А.Я. Дегтярёв. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1996. – 688 с.].
8. Ritter K. Obscheye zemlevedeniye (lektsiyi, chitannye v Berlinskom Universitete: Lectiions, edited by G.A. Daniel / Karl Ritter. – М.: Glazunov's Publishers, 1864. – 188 p. (in Russian) [Риттер К. Общее землеведение: лекции, читанные в Берлинском Университете: лекции, изданные Г.А. Даниелем / Карл Риттер. – М.: Изд-во Глазунова, 1864. – 188 с.].
9. Zamyatina N.Yu. Zona osvoyeniya (frontir) i yeyo obraz v amerikanskoj i russkoj kulturakh / N.Yu. Zamyatina // Obschestvennyye nauki i sovremennost. – 1998. – № 5. – P. 75-89 (in Russian) [Замятина Н.Ю. Зона освоения (фронтир) и её образ в американской и русской культурах / Н.Ю. Замятина // Общественные науки и современность. – 1998. – №5. – С. 75-89].
10. Zamyatina N.Yu. Lokalizatsiya ideologii v prostranstve (amerikanskiy frontir i prostranstvo v romane A. Platonova «Chevengur») / N.Yu. Zamyatina // Gumanitarnaya geografiya: Nauchnyj i kulturno-prosvetitel'skij almanakh / sost., resp. red. D.N. Zamyatin. – М. Institut naslediya, 2004. – Ed. 1. – P. 53-61 (in Russian) [Замятина Н.Ю. Локализация идеологии в пространстве (американский фронтир и пространство в романе А. Платонова „Чевенгур“) / Н.Ю. Замятина // Гуманитарная география: Научный и культурно-просветительский альманах / сост., отв. ред. Д.Н. Замятин. – М.: Ин-т наследия, 2004. – Вып. 1. – С. 53–61].
11. Zamyatina N.Yu. Frontir (materialy k slovarju gumanitarnoy geografii) / N.Yu. Zamyatina // Gumanitarnaya geografiya: Nauchnyj i kulturno-prosvetitel'skij almanakh / sost., отв. red. D.N. Zamyatin. – М.: Institut naslediya, 2007. – Вып. 4. – P. 353–355 (in Russian) [Замятина Н.Ю. Фронтир (Материалы к словарю гуманитарной географии) / Н.Ю. Замятина // Гуманитарная география: Научный и культурно-просветительский альманах / сост., отв. ред. Д.Н. Замятин. – М.: Ин-т наследия, 2007. – Вып. 4. – С. 353–355].
12. Turner F.J. The Frontier In American History / Frederick Jackson Turner. – Boston: Harvard University, 1920. – 320 p.

Summary

Iurii Kyselov. THE UKRAINIAN FRONTIER AS A PULSING BOARDER SPACE OF EUROPE.

The issue of the Ukrainian frontier as a moving Eastern boarder of population and reclamation of the Eurasia's geospace by Ukrainians is developed. The historical and geographical grounds for its shaping and the main stages of the frontier development are viewed. The staging of the Ukrainian frontier making is outlined. It is stressed that the Ukrainian frontier became an all-European one because of its extreme south-eastern localization in the European part of the continent. It is stressed on the geopolitical and geosphical role of the modern localization of the Ukrainian frontier in the Don River's basin. It is marked that the contemporary events in the Crimea and in the Eastern regions connected with the Russian expansion are very important in the context of the frontier issue. It is lined that Russia itself may experience some problems with separatist movements that may arise in Chechnya, Tatarstan, Tuva and other regions.

Key words: frontier, geospace, geopolitics, Ukraine, Europe.

УДК 911.3

Вікторія Яворська

ФОРМУВАННЯ ГЕОДЕМОГРАФІЇ ЯК НОВОЇ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОЇ ПРЕДМЕТНОЇ ОБЛАСТІ

В роботі представлена схема формування геодемографії як нової міждисциплінарної предметної області. В статті представлено обґрунтування і розроблення геодемографії як нового наукового напрямку, що формується на стику демографії, географії населення та регіональної економіки. Свого часу у системі наук про народонаселення істотно посилилась увага до територіальної організації населення і виникла нова дисципліна – географія населення. У наш час з проголошенням в Україні регіональної економіки та державної регіональної політики поставили нові завдання, серед яких офіційна регіоналізація країни та адміністративно-територіальна реформа. Важливою складовою державної регіональної політики повинна стати регіональна демографічна політика, яка потребує нових методологічних засад, пов'язаних з проблемою регіоналізації країни.

Ключові слова: демографія, географія населення, розселення населення, геодемографія, регіональна геодемографічна політика.

Викторія Яворская. ФОРМИРОВАНИЕ ГЕОДЕМОГРАФИИ КАК НОВОЙ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОЙ ПРЕДМЕТНОЙ ОБЛАСТИ. В работе представлена схема формирования геодемографии как новой междисциплинарной предметной области. В статье представлено обоснование и разработка геодемографии как нового научного направления, формирующегося на стыке демографии, географии населения и региональной экономики. В свое время в системе наук о народонаселении существенно усилилось внимание к территориальной организации населения и возникла новая дисциплина – география населения. В наше время с провозглашением в Украине региональной экономики и государственной региональной политики стали новые задачи, среди которых официальная регионализация страны и административно-территориальная реформа. Важной составляющей государственной региональной политики должна стать региональная демографическая политика, которая требует новых методологических принципов, связанных с проблемой регионализации страны.

Ключевые слова: демография, география населения, расселение населения, геодемография, региональная геодемографическая политика.

Viktoriia Yavorska. FORMING OF GEODEMOGRAPHY AS A NEW INTERDISCIPLINARY KNOWLEDGE DOMAIN. A scheme of the forming of geodemography as a new interdisciplinary knowledge domain are presented in this paper. The article introduces the rationale and development of geodemography as a new scientific field that is formed at the intersection of demography, population geography and regional economy. At one time in the sciences of the population significantly strengthened attention to the territorial organization of the population and created a new discipline - Geography of Population. Nowadays, with the proclamation in Ukraine the regional economy and the state regional policy faces new challenges, including official regionalization of the country and the administrative-territorial reform. An important component of national regional policy should be a regional population policy that requires new methodological principles related to the problem of regionalization of the country.

Key words: demography, geography, population geography, settlement of population, geodemography, regional geodemographic policy.

Вступ. Сучасна система знань про народонаселення являє собою сукупність різних наукових напрямків і наук, які вивчають склад, структуру і динаміку населення та процеси демографічного розвитку різних груп населення – соціумів. У становленні системи наук про народонаселення ми розглядаємо той напрям, який спричинив формування науки про територіальну організацію населення – географію населення, та регіональних підходів до вивчення процесів демографічного розвитку. Дещо схематично цей напрям представлений на рисунку 1 трьома етапами формування демографії.

Мета роботи – обґрунтувати формування геодемографії як нової міждисциплінарної предметної області.

Завдання дослідження – представити методологічну схему формування геодемографії як нового напрямку у системі наук про народонаселення за такою послідовністю: демографія – географія населення – геодемографія.

Основний зміст роботи: На першому етапі центральне місце у системі знань про народонаселення належить демографії. Демографія – наука, яка вивчає чисельність, склад та розміщення населення,

їх зміни, причини і наслідки цих змін, взаємозв'язок соціально-економічних факторів, що зумовлюють рух населення, закономірності відтворення населення. Існує і більш загальне визначення демографії як науки, що вивчає суспільно-економічні закономірності відтворення населення в їх соціально-історичній зумовленості.

На другому етапі посилюється взаємодія демографії з сусідніми науками, зокрема з географією. На їх стику формується нова дисципліна – географія населення, яка вивчає географічні відмінності складу і відтворення населення, територіальний розподіл і розміщення населення, трудові ресурси та територіальні особливості їх використання, населені пункти та їх територіальні системи. Розширення предметної області демографії, її розвиток як міждисциплінарної науки посидлює інтерес демографів до території, до просторових відмін у передумовах і чинниках демографічного розвитку. Такий підхід спричинив появу нової стикової дисципліни – географії населення, яка спочатку вивчала територіальні відмінності у демографічному розвитку соціумів, потім елементарні форми розселення населення і нарешті інтегровані форми територіальної організації населення – системи розселення, територіальні громади в регіональні соціуми.

Третій етап методологічних трансформацій за даним напрямком зумовлений становленням в Україні державної регіональної політики. Виникла об'єктивна потреба вивчати демографічні процеси та розселення населення співставно з регіонами країни, мережа яких перебуває у стадії активної розробки. Нагадаємо, що за вимогами ЄС всі країни, що претендують на членство у ЄС, обов'язково повинні мати офіційні, законодавчо затверджені схеми регіоналізації. До того ж чинні обласні регіони, за якими нині в Україні реалізують регіональну політику, не відповідають європейським стандартам. Відтак, формується новий напрям географії населення, орієнтований на дослідження регіональних відмінностей населення і розселення, та розроблення регіональної демографічної політики, який ми називаємо *геодемографією* [9].

Представимо предметні області демографії, географії населення та геодемографії більш докладно, акцентуючи їх взаємну зумовленість та взаємозв'язки.

Вперше термін «демографія» з'явився у роботі французького дослідника Ахілла Гійяра «Елементи статистики людини або Порівняльна демографія», виданій у Парижі у 1855 році. Разом з тим демографічні дослідження започатковані з середини XVII ст. у роботах фундаторів класичної англійської політекономії В. Петті, А. Сміта, Д. Рікардо, Т. Мальтуса. У 1806 р. російський статистик К. Герман ввів поняття «народонаселення», яке повною мірою збереглося до наших днів: народонаселення – стійка й самовідтворювана сукупність людей, що має свій природно-історичний розвиток і становить основу суспільства. Це стрижнева категорія всієї суспільної географії.

Населенню притаманні три види руху – природний, просторовий (механічний, міграційний) та соціальний. *Природний рух населення* – це динаміка народжень та смертей, шлюбів та розлучень, які змінюють чисельність населення природним шляхом. *Природний рух населення* характеризується коефіцієнтом народжуваності, коефіцієнтом смертності та природним приростом населення. *Просторовий (механічний) рух населення*, або міграція, являє собою рух через кордони тих чи інших територій з метою постійного або тимчасового перебування на новому місці. Для кількісної оцінки інтенсивності територіальної мобільності населення використовують показники: коефіцієнт міграції за прибуттям, коефіцієнт міграції за вибуттям, валовий коефіцієнт та сальдо міграції. *Соціальний рух населення (соціальна мобільність)* означає сукупність змін соціальних ознак людей, перехід з однієї соціальної групи до іншої. Цей вид руху визначає динаміку й відтворення соціальних структур населення. Вивчення соціального руху населення здійснюється на стику демографії та соціології. Внаслідок руху населення формуються різні види його структур – статтево-вікова, освітня, професійна, сімейна тощо, а також відбувається поетапна взаємодія населення з іншими компонентами суспільства. Демографія, вивчаючи передумови й

чинники формування населення, впритул підійшла до вивчення просторових особливостей розвитку населення, до перекриття з предметною областю географії населення.

Сучасний французький демограф К.Вандескрік головними ознаками населення вважає: сукупність людей (1); її територіальну при'язку – «своя власна територія» (2); певний соціальний зміст (3). *Географія населення* комплексно характеризує населення країн та регіонів та його територіальну організацію, виявляє закономірності і регіональні особливості її формування, проблеми розвитку. Становлення і розвиток географії населення як наукової дисципліни відбулося в Україні у другій половині ХХ ст., хоча дослідження окремих демографічних, етнічних та розселенських проблем спостерігалися значно раніше.

Як галузева географічна наука географія населення включає в себе практично всі територіальні аспекти, пов'язані з населенням. При цьому головні відмінності географії населення від інших дисциплін, що вивчають народонаселення:

1) комплексність – населення розглядається за всіма факторами (чинниками), що впливають на нього, і всіма результатами (наслідками) його діяльності;

2) системність – населення розглядається як підсистема більш загальних систем (суспільства), але в той час воно само є складною системою, що має своє структурування;

3) цілісність, ємерджентність, за якою група населення має свої цілісні (ємерджентні) характеристики, не властиві окремим індивідам;

4) територіальність (географічність), коли будь-яке географічне явище або процес розглядається співставно з певною територією;

5) синергетичність – територіальні соціуми мають властивість самоорганізації (синергетики) і потребують спеціальних підходів щодо свого управління;

6) картографічність, за якою будь-яке демографічне явище або процес можна відобразити на карті та вивести дослідження на рівень ГІС-технологій.

У географії населення термін *розселення* використовують у двох значеннях. По-перше, розселення – це процес поширення населення по території, пов'язаний з її все більш інтенсивним господарським освоєнням. Процес розселення охоплює просторові переміщення населення та розвиток мережі поселень – зростання чи зменшення окремих населених пунктів, формування систем розселення. По-друге, розселення населення – це картина сучасного розподілу населення на певній території, це наявна сукупність поселень. Основою такої картини є мережа поселень, їх адміністративний статус, функціональні типи, людність. Разом з тим розподіл населення потрібно характеризувати і за показниками його густоти (за адміністративно-територіальними одиницями), етнонаціональним складом, особливостями статево-вікової структури та зайнятості.

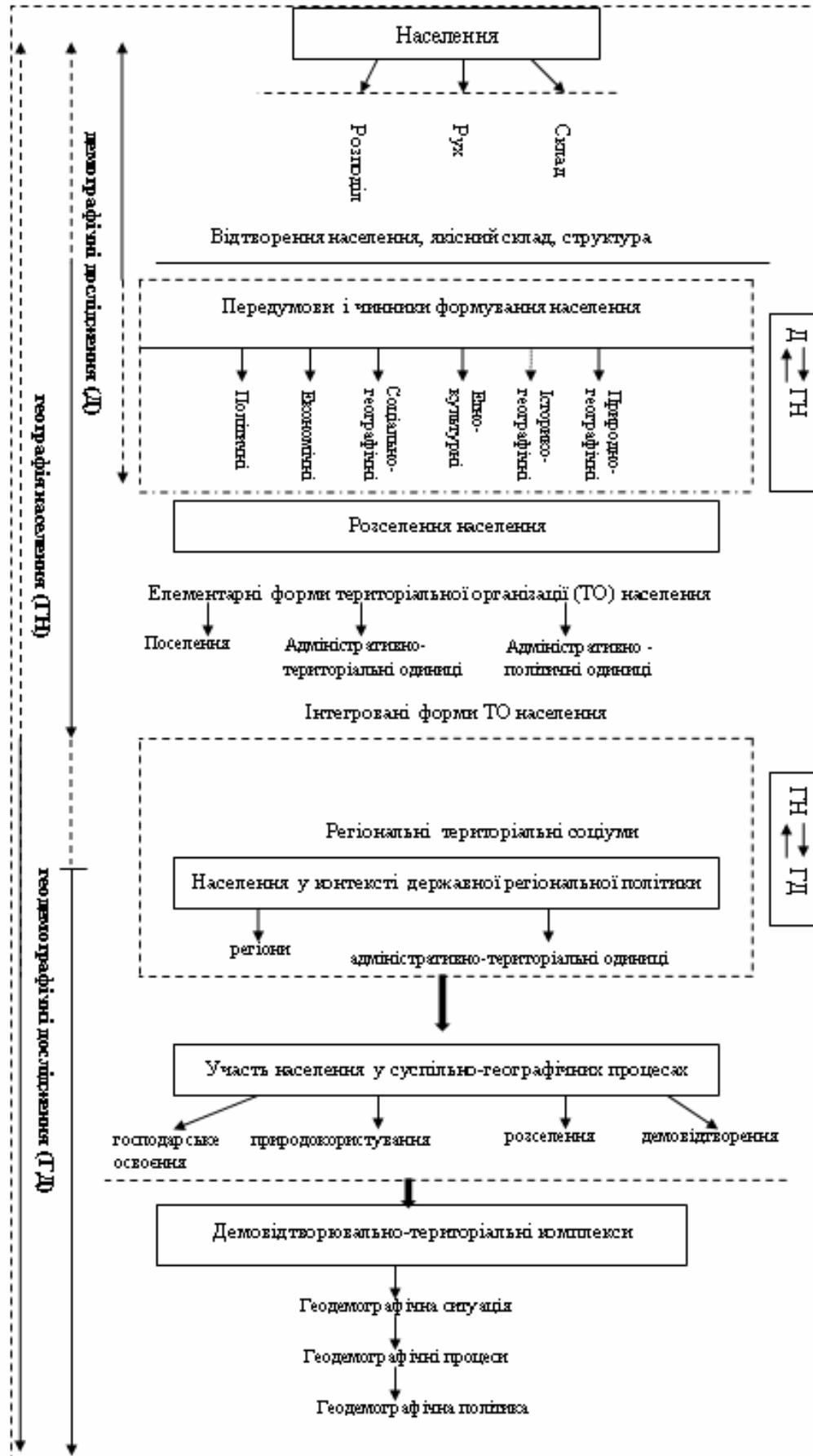

Рис. 1. Формування предметної області геодемографічних досліджень

Базовими поняттями розселення населення виступають *функціональний тип поселення* та *система розселення*. Населені пункти різняться між собою за їх статусом (місто, селище міського типу, село), адміністративним рангом, людністю. Але головними ознаками, що характеризують роль даного поселення серед інших, є його *функції* – адміністративно-управлінські, економічні (виробничі), соціальні, політичні. Як правило, головні ознаки поселень взаємопов'язані: чим більшою є людність населеного пункту, тим вищий його адміністративний статус і тим більш важливі й різноманітні соціально-економічні функції він виконує.

Друга складова вивчення розселення – система розселення, є стиковою зоною, яка вивчається і географією населення і геодемографією. Географи і демографи вже традиційно користуються поняттям системи розселення. *Система розселення* – це територіальна сукупність поселень різних рангів і типів, які активно взаємодіють між собою, мають інтенсивні зв'язки у вигляді трудових і побутових поїздок, переміщень товарів і послуг. Такі зв'язки можна встановити і для дуже віддалених поселень. Тому при виділенні систем розселення орієнтуються на зв'язки інтенсивні й регулярні за таким правилом: взаємодія поселень у межах даної системи розселення повинна бути більш інтенсивною, ніж з поселеннями поза даною системою розселення.

Відповідно до багаторівневої організації суспільства розрізняють системи розселення різних рівнів – від глобальних і макрорегіональних до регіональних і локальних. Найбільш поширеними в географії населення є системи розселення таких рівнів:

- 1) національний (загальнодержавний) – *єдина система розселення країни*;
- 2) регіональний – *регіональні системи розселення; субрегіональні, мезо- та мікрорегіональні системи розселення*;
- 3) локальний – *локальні системи розселення*.

У вітчизняній географії традиційно розглядають обласні (регіональні), міжрайонні (субрегіональні) та районні (локальні) системи розселення. Для аналізу систем розселення регіонального та макрорегіонального рівнів користуються поняттям *опорного каркасу розселення* (за Г.М. Лаппо). Йдеться про взаємне розміщення найбільших міст, які визначають загальний характер розселення, його конфігурацію, густоту, сконцентрованість чи дисперсність. Опорний каркас – це кістяк системи розселення, навколо якого вона формується й зростає.

В географії населення з її просторовою орієнтацією майже втрачаються динамічні аспекти вивчення населення. Про них нібито й пам'ятають, але не приділяють достатньої методологічної уваги: жорстка прив'язка до адміністративно-територіального поділу, домінування концепції систем розселення, геопросторовий підхід з аналізом розселення та форм територіальної організації населення. У вітчизняній географії населення мало позначені генетичні, історико-географічні аспекти формування та розвитку систем розселення.

Відтворення населення та його рух з постій-

ними кількісними і якісними змінами, оновлення складу населення та його структури – статевої, вікової, соціальної, динамічна трансформації розміщення та розселення населення у науках про народонаселення називають *демографічними процесами* (ДП). Демографи аналізують особливості *демовідтворювальних процесів і руху населення* для різних груп населення (соціумів) – статево-вікових когорт, соціальних верств, окремих адміністративно-територіальних одиниць і поселень, регіонів і країн. Закономірності демографічного розвитку звичайно встановлюють у залежності від демографічних ситуацій у різних групах населення та відмін їх соціально-економічних станів. У більшості випадків демографічний розвиток розглядають за його певною територіальною прив'язкою, але така прив'язка має формальний, зовнішній характер, її не розглядають як чинник демовідтворювальних процесів.

Демографи визначають закономірність руху населення та демографічних процесів в залежності від складу населення та умов його проживання і життєдіяльності. У багатьох випадках демографічні процеси мають політико-адміністративну та адміністративно-територіальну прив'язку, але територіальна приналежність не слугує визначальною ознакою і головною передумовою демографічного розвитку. Її звичайно розглядають як зовнішню ознаку для порівняння різних демографічних ситуацій демографічних процесів. *Демографічна ситуація* – сукупність умов і чинників, що визначають особливості руху населення, демографічного процесу для даної групи населення (населення даної адміністративно-територіальної одиниці, соціальної групи, статево-вікової групи – когорти, етнічної групи, конфесійної групи та ін.)[2].

Одним з головних напрямків сучасного розвитку наук про народонаселення є їх посилення орієнтації на динамічні аспекти. *Рух населення, демографічний розвиток, демографічні процеси* – ці та інші нові поняття покликані позначити кількісні і якісні зміни народонаселення не лише як послідовну зміну фіксованих на певний час і статичних демографічних ситуацій, а як цілісний і безперервний процес, що має на кожній території свої передумови і чинники, свої складові, свою траєкторію та закономірності. Це надзвичайно важлива і глибока методологічна трансформація традиційної переважно статичної демографії та географії населення, і розв'язання цієї задачі бере на себе геодемографія.[7].

Ще раз підкреслимо посилення уваги до *територіальної організації населення*, що окреслює предметну область географії населення та її поступову стиковку з регіоналістикою. Сучасне трактування населення як сукупності людей певної території визначає предметну область географії населення. Наведено приклади визначення предмету географії населення:

1. Географія населення вивчає регіональні відмінності складу, динаміки та розміщення населення, закономірності формування цих відмін, територіальні системи населених пунктів, закономірності їх розвитку (С.А. Ковальов, Н.Я. Ковальська, 1971р.).

2. Предметом дослідження географії населення є географічні відмінності складу та відтворення населення, географічні відмінності в культурі, побуті, навичках населення, трудові ресурси територіальних груп населення і географічні відміни їх використання, населені пункти та їх територіальні системи (Є.Л. Шувалов, 1985рр.).

3. Географія населення – це наука про територіальні закономірності формування та функціонування людських спільнот (І.Гудзеляк, 2008р.). Предметом дослідження географії населення є геопросторова організація населення, яка охоплює:

= геопросторові закономірності природного відтворення населення та формування демографічної структури населення;

= географічні закономірності формування і використання праце ресурсного потенціалу;

= географічні закономірності формування соціального складу населення;

= геопросторову організацію міграцій населення;

= територіальні закономірності розселення населення, розміщення, формування поселень та їхніх територіальних систем;

= геопросторові закономірності формування етнічного складу, функціонування етнічних і міжетнічних спільнот, етнічні процеси;

= регіональні відмінності у способі життя, культури та побуту людей.

Зауважимо, що І. Гудзеляк у складі географії населення визначає демографію (за нашим підходом – геодемографію) як науку, що вивчає закономірності природного відтворення населення.

Наприкінці ХХ ст. на стику демографії, географії та регіональної економіки формується новий науковий напрям – геодемографія, предметну область якого вже визначають не демографічні, а геодемографічні процеси. Демографія вивчає соціально-демографічні закономірності руху населення, а геодемографія визначає предметну область як територіальні, зокрема регіональні відмінності демографічних процесів, як залежність демографічного розвитку території від особливостей її історико-географічних, етно-культурних, геополітичних, природно-ресурсних, соціально-економічних передумов, від рівнів господарського освоєння території та її планувальної організації. Об'єктом дослідження геодемографії виступають не традиційні демографічні процеси, а їх територіальні (регіональні) різновиди, які називають геодемографічними процесами. Поряд з терміном «геодемографія» географи вживають і «геодемографію». Проте більш поширеним є саме поняття «геодемографія».

На початку ХХІ століття демографічні проблеми вперше стикувалися з державною регіональною політикою, яка офіційно проголошена в Україні у 2001р. До цього часу демографія і географія населення мали довільну прив'язку до території – від окремого поселення до країни в цілому. Вітчизняним наближенням до регіональної політики були адміністративно-територіальні одиниці – області, райони, міста. Відтепер ситуація докорінно інша: По-перше, результати досліджень демографії та географії насе-

лення повинні стати об'єктивною основою регіоналізації країни за європейськими нормами (NUTS-II – базові регіони), яку необхідно офіційно затвердити на законодавчому рівні. По-друге, проблеми демографічного розвитку повинні визначатися і розв'язуватися у контексті регіональної демографічної політики. Виникає необхідність формування нового наукового напрямку географії населення – геодемографії, яка буде досліджувати передумови й особливості демографічного розвитку на рівні офіційних регіонів, у контексті державної та регіональної геодемографічної політики [8].

Традиційно динамічні складові географії населення вивчають за допомогою аналізу руху населення чи методом порівнянь різночасових геодемографічних обставин і ситуацій. На часі вивчення *геодемографічних процесів*. Геодемографія наголошує регіональні аспекти процесів відтворення населення, руху населення, демографічного розвитку. Традиційний концептуально-понятійний апарат демографії і географії населення потребує відповідного розвитку, змістовних і функціональних трансформацій. Основне завдання геодемографії полягає у розкритті системи зв'язків відтворення народонаселення з суспільним розвитком на регіональному рівні. Геодемографії належить провідна роль у забезпеченні комплексного вивчення населення регіонів.

Головні складові геодемографії як нової дисципліни представлені на рисунку 1. Базовими поняттями нового напрямку виступають геодемографічний розвиток, геодемографічна ситуація, геодемографічні процеси, регіональні системи розселення, демовідтворювально-територіальні комплекси, демографічна політика.

Висновок: Ми представили методологічну схему формування геодемографії як нового напрямку у системі наук про народонаселення за такою послідовністю (рис.1): демографія – географія населення – геодемографія. Зрозуміло, що геодемографія має предметне методологічне перекрыття і з демографією, і з географією населення. У визначенні предметної області геодемографії можуть наголошуватися і переважати ті чи інші аспекти її складових – демографії та географії населення.

З одного боку, геодемографія розглядається як окремий розділ географії населення (С.А. Ковальов та ін.) [4]. Геодемографічна ситуація (обстановка) визначається у рамках географії населення як «історично сформовані на певній території відносини між сукупністю демографічних процесів і структур із соціально-економічними умовами й факторами». З іншого боку, геодемографія розглядається як спеціальна галузь соціально-економічної географії (А.А. Анохін, Г.М. Федоров і ін.), а геодемографічна ситуація включає просторово визначену демографічну систему разом з її відносинами до інших територіальних соціально-економічних систем. Третій підхід виділяється у дослідженнях демографів. Геодемографія розглядається як частина демографії, а геодемографічна ситуація як існуюче на даній території співвідношення народжуваності, смертності, міграційного руху, що створюють визначену структуру населення й динаміку її чисельності. Прислівка

«гео», на наш погляд, у цьому випадку відображає лише територіальний аспект демографії й демогра-

фічних процесів, який має побіжний, неістотний характер.

Список використаних джерел:

1. Alaev E.B. *Sotsialno-ekonomicheskaya geografiya: ponyatiyno-terminologicheskii slovar* / Enrid Borisovich Alaev. – М.: Mysl, 1983. – 350 s. [Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: понятийно-терминологический словарь / Энрид Борисович Алаев. – М.: Мысль, 1983. – 350 с.].
2. Dzhaman V.O. *Regionalni systemy rozselennya: demografichni aspekty* / V.O. Dzhaman. – Chernivtsi: Ruta, 2003. – 392 s. [Джаман В.О. Региональні системи розселення: демографічні аспекти / В.О. Джаман. – Чернівці: Рута, 2003. – 392 с.].
3. Dotsenko A.I. *Terytorialna organizatsiya rozselennya (teoriya i praktyka)* / A.I. Dotsenko. – К.: NAN Ukrainy, RVPS Ukrainy, К.: «Feniks», 2010. – 536 s. [Доценко А.І. Територіальна організація розселення (теорія і практика) / А.І. Доценко. – К.: НАН України, РВПС України, К.: «Фенікс», 2010. – 536 с.].
4. Kovalev S.A. *Geografiya naseleniya SSSR* / S.A. Kovalev, N.Ya. Kovalskaya. – М., 1980. [Ковалев С.А. География населения СССР / С.А. Ковалев, Н.Я. Ковальская. – М., 1980].
5. *Kontseptsiya derzhavnoi regionalnoi polityky* // Ofitsijnyj visnyk Ukrainy, 2001. – № 22. – S. 20-28. [Концепція державної регіональної політики // Офіційний вісник України, 2001. – № 22. – С. 20-28].
6. Krul V.P. *Retrospektivna geografiya poselen Zakhidnoi Ukrainy* / Volodymyr Petrovych Krul. – Chernivtsi: Ruta, 2004. – 381 s. [Круль В.П. Ретроспективна географія поселень Західної України / Володимир Петрович Круль. – Чернівці: Рута, 2004. – 381 с.].
7. Topchiyev O.H. *Geodemografichnyj protses : zmist i funktsiyi ponyattya* / O.H. Topchiyev, S.B. Kudelina, V.V. Yavorska // Ukr. geogr. zhurn. – 2000. – № 2. – S. 25-27. [Топчієв О.Г. Геодемографічний процес: зміст і функції поняття / О.Г. Топчієв, С.Б. Куделіна, В.В. Яворська // Укр. геогр. журн. – 2000. – № 2. – С. 25-27].
8. Topchiyev O.H. *Metodologichni ta metodychni problemy regionalizatsiyi Ukrainy* / Topchiyev O.H., Yavorska V.V. // *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy. Rayonuvannya ekonomichnoho prostoru Ukrainy: pytannya metodologiyi i praktyky.* – Lviv, 2010. – Вуп. 5(85). – S. 32-45. [Топчієв О.Г. Методологічні та методичні проблеми регіоналізації України / Топчієв О.Г., Яворська В.В. // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Районування економічного простору України: питання методології і практики. – Львів, 2010. – Вип. 5(85). – С. 32-45].
9. Yavorska V.V. *Regionalni geodemografichni protsesy v Ukraini: [monografiya]* / V.V. Yavorska. – Kamyanets-Podilskyj: Aksioma, 2013. – 384 s. [Яворська В.В. Регіональні геодемографічні процеси в Україні: [монографія] / В.В. Яворська. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2013. – 384 с.].

Summary

Viktoriya Yavorska. FORMING OF GEODEMOGRAPHY AS A NEW INTERDISCIPLINARY KNOWLEDGE DOMAIN.

We have presented a methodological scheme of geodemography formation as a new trend in the sciences of the population in the following order: Demography – Population Geography – Geodemography. It is clear that geodemography have a substantive methodological overlap with demography and population geography. In certain domain geodemography can emphasize and predominate certain aspects of its constituents – demography and population geography.

The core of geodemography as a new trend is the concept of geodemographic processes. Territorial organization of population is multilevel, thus geodemographic processes can be considered at different levels, in different geospatial scales. But direction of geodemographic researches focuses on development of national and regional policies, and particularly the regional level of geodemographic developments is primary. Demographic analysis of regions need to be analysed and evaluated of assumptions and factors, and genetic integrity of the regions provides such opportunity. We emphasize that at this time in demographic studies the territorial distinctions in demoreproductive processes traditionally are explained by the composition and structure of the population with followed and fragmented analysis of regional heterogeneity of socio-geographical conditions and factors of demographic development. Comprehensive assessment of the demographic characteristics of situations at the regional level has led to the emergence of new concepts – «geodemographic situation», «geodemographic development», «geodemographic process».

The concept of geodemographic process significantly enhances the dynamic aspects and approaches in population geography. Traditionally, population geography favored to resettlement issues, ekistics, territorial organization of the population. The issue of population dynamics, demographic processes, the actual movement of the population and the development of its settlement remained secondary. Dynamics of population and settlement was studied mainly by methods of comparison of nonsimultaneous and fixed on certain dates demographic situations. Geodemographic processes consider also demographic development of the regions as the process, as holistic and uninterrupted movement of people with their trajectory and parameters of the qualitative and quantitative changes.

Key words: demography, geography, population geography, settlement of population, geodemography, regional geodemographic policy.

УДК 911.3

Ігор Пилипенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА МЕТОДІВ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО АНАЛІЗУ СИСТЕМ ТИПУ «ЦЕНТР-ПЕРИФЕРІЯ»

В статті проаналізовано та узагальнено методи суспільно-географічного аналізу систем типу «центр-периферія». Центр-периферійна організація геопростору – результат самоорганізації, міра його розвитку і обов'язкова передумова формування геосистем і геокомплексів. Автором запропонована типізація периферій за особливостями суб'єкт-об'єктного сприйняття: якісна (або априорна) периферія, позиційна (топологічна) периферія, метризована (або параметрична) периферія. В роботі автором представлена узагальнена система формалізованих методів, прийомів та підходів щодо результатів поляризації геопростору з виділенням периферій та центру.

Ключові слова: методи, суспільно-географічний аналіз, центр, периферія, геопростір.

Ігор Пилипенко. ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА МЕТОДОВ ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКОГО АНАЛИЗА СИСТЕМ ТИПА «ЦЕНТР-ПЕРИФЕРИЯ». В статье проанализировано и обобщено методы общественно-географического анализа систем типа «центр-периферия». Центр-периферийная организация геопространства - результат самоорганизации, мера его развития и обязательная предпосылка формирования геосистем и геокомплексов. Автором предложена типизация периферий в контексте субъект-объектного восприятия: качественная (или априорная) периферия, позиционная (топологическая) периферия, метрическая (или параметрическая) периферия. В работе автором представлена обобщенная система формализованных методов, приемов и подходов относительно результатов поляризации геопространства с выделением периферий и центра.

Ключевые слова: методы, общественно-географический анализ, центр, периферия, геопространство.

Ihor Pylypenko. THE GENERAL CHARACTERISTICS OF THE METHODS IN SOCIAL-GEOGRAPHIC ANALYSIS OF THE "CENTER-PERIPHERY" SYSTEM. This article summarizes the experience of the methods of social geographic analysis systems such as "center-periphery". Center-periphery organization of geospace is the result of self-organization, the extent of its development and a prerequisite formation of Geosystems and Geocomplexes. The author presented a typing peripheries in the context of the subjective and objective perception: quality (a priori) periphery, positional (topological) periphery and parametric (or metric) periphery. In the article author presented a generalized system of formalized methods, techniques and approaches on the results of the polarization of the geospace with the release of the periphery and the center.

Key words: methods, social geographic analysis, the center, the periphery, the geographical space.

Постановка проблеми. В процесі регіонального розвитку ієрархічна система територіальної організації суспільства ускладнюється, відбувається поширення центр-периферійних відношень на всіх рівнях. Це зумовлює постійну увагу дослідників на питаннях теорії, методології, методики дослідження центру та периферії як елементів геопростору, при цьому особливу увагу привертають найменше розроблені питання делімітації та метризації периферій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сучасному етапі в географічній літературі проблематика центр-периферійних відношень і зв'язків розглядається, як правило, на національному та глобальних рівнях або представлена теоретичними працями [3, 6, 16, 18, 21, 22].

Методи географічних досліджень, які з успіхом можуть бути застосовані при суспільно-географічному аналізі систем типу «центр-периферія» розглянуто і узагальнено у працях [1, 2 5, 7, 9, 10, 12, 15, 17, 20]

Вирішення географічних окремих завдань делімітації геопростору, у тому числі, геосистем типу «центр-периферія» представлено в роботах [4, 8, 11, 13, 14, 19].

В той же час, багатий накопичений досвід суспільно-географічного дослідження геосистем типу «центр-периферія» потребує подальшого узагальнення та систематизації, що сформувало мету дослідження.

Метою роботи є аналіз, узагальнення сучасного досвіду застосування методів суспільно-географічного аналізу систем типу

«центр-периферія».

Виклад основного матеріалу дослідження. «Центр-Периферія» - парне поняття, фундаментальна категорія, що характеризує ієрархічну впорядкованість множини географічних об'єктів і пояснює неоднорідність геопростору. Категорія «Центр-Периферія» має топологічну і метричну природу. У своїй основі Центр і Периферія топологічні: диференціація місць породжує їх ієрархію, що знаходить свій вираз у центр-периферійній організації геопростору. Разом з тим, генетично топологічна «Центр-Периферія» в процесі розвитку набуває метричних характеристик: первинні Центри і Периферії фіксують різницю місцеположень, відображають міру впорядкованості та самоорганізації геопростору, а надалі змінюються внаслідок накладання метричних складових – демографічних, інфраструктурних, економічних, соціальних потенціалів тощо.

Здійснена нами систематизація і типізація систем «Центр - Периферія», їх геопросторових поєднань, центр-периферійні відношень і зв'язків у територіальній організації регіонів показала, що:

а) генетично варто розрізняти «Центр – Периферію» базові (природні, геопросторові – результат топологічної і, як наслідок, метричної неоднорідності і самоорганізації геопростору) та похідні (штучні, управлінські – результат суспільно свідомого надання центральних або периферійних функцій місцям з певними топологічними та метричними характеристиками).

б) за рівнями територіальної організації можна виділяти глобальну, макрорегіональні (в межах континентів), національні (державний), регіональні і локальні системи «Центр-Периферія»;

в) топологічна «Центр-Периферія» функціонує як точкова (місця), мережева (місця, поєднані комунікаціями), ареальна (сукупність місць, поєднана топологічно і метрично);

г) метрична (ознакова) «Центр-Периферія» формується як монофакторна або поліфакторна, що, відповідно, пояснює наявність компонентних (моно-видових) та інтегральних Центрів і Периферій;

д) за способами формалізації Центр і Периферія можуть розглядатися як дискретні (дає змогу проводити систематику географічних об'єктів, регіонів, країн за рівнем центральності-периферійності) і континуальні (просторові), які характеризуються мірами центральності, поширенням зон впливу, градієнтами тощо.

Розвиток і взаємодія між Центром і Периферією здійснюється за законами самоорганізації і синергетики. Різниця місць географічних об'єктів поро-

джує взаємодію між ними. За системною концепцією, це – процес самоорганізації множин географічних об'єктів, що проявляється в утворенні геосистем, геокомплексів. Отже, центр-периферійна організація геопростору – результат самоорганізації, міра його розвитку і обов'язкова передумова формування геосистем і геокомплексів. Багаторівневність та ієрархічність геопростору породжує багаторівневність систем типу «Центр-Периферія» і виникнення проблеми суперпозиції – накладання та співставлення функцій в місцях з певними топологічними, метричними і управлінськими характеристиками.

Визначення центру, як правило, не представляє великих складностей, в той час як проблеми делімітації периферій являє складну суспільно-географічну задачу. На рисунку 1 представлено авторський погляд на типізацію периферій за суб'єктивними сприйняттям та пізнанням.

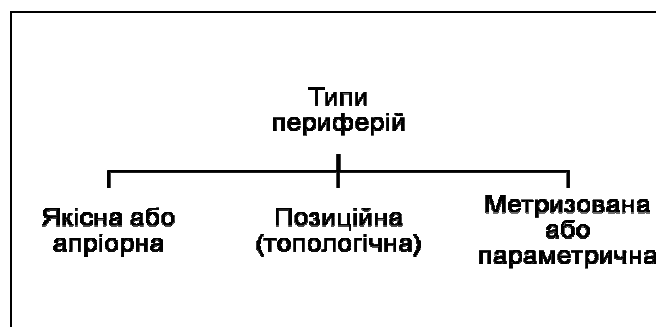

Рис. 1. Типи периферій за суб'єктивним сприйняттям та пізнанням

Якісні або апіорно відомі периферії параметризуються системою суб'єктивних методів. Серед яких, перш за все, слід відзначити метод експертних оцінок, «споглядання» та порівняльно-географічний методи. Дослідник апіорі має сформоване уявлення про склад та функції центру і периферії регіону дослідження.

Позиційна або топологічна периферія формується в межах топологічної «тіні». Найбільш показовим методом її виявлення є побудова графів топологічного положення елементів геосистеми (систем). В замкнутій (закритій) ідеальній геосистемі периферійне положення та власне периферійні властивості буде займати ті елементи геосистеми, які мають найбільше число Кьоніга.

Акцентуємо, що центр і периферія у територіальному розвитку перебувають у постійному взаємозв'язку, а з методичної точки зору звичайно ж, можна говорити про те, що визначивши центр, ми ідентифікуємо і периферію. Саме цей підхід є ключовим у метричних геопросторах.

Суспільство реагує на геопростір, його характеристики ступенем освоєності, різноманіттям видів господарської діяльності, форм розселення тощо. Акцентуємо, що одні і ті ж самі характеристики геопростору люди сприйматимуть по-різному. Така «перцепційна» неоднорідність геопростору проявляється перш за все у формуванні відчуття розмірності, дискретності геопростору (який у фізичному плані є континуальним), а надалі призводить до пошуку моделей формалізації,

параметризації цієї неоднорідності.

Саме тому типовим завданням географічних досліджень є пояснення територіальної (просторової) неоднорідності розміщення людей, природних ресурсів, господарської діяльності. Цінність аналізу такої неоднорідності – можливість подальшого просторового впорядкування, прогнозування та планування. Разом з тим відзначимо, що багатовимірні ознакові простори дуже складні і майже непридатні для формалізації і параметризації, а моделі типу «центр-периферія» можна вважати універсальними для опису і аналізу геопросторової неоднорідності. Для формалізації геопросторових відношень типу «центр-периферія» доцільно використовувати синтетичні квазіметричні показники, інтегральні ранги. Кластеризація n-простору класичними метриками (евклідова, манхетенська, Чебишева тощо) за допомогою стандартних процедур не дозволяє отримати нову репрезентативну типологію операційних територіальних одиниць регіонів аналізу. Визначені кластери будуть відрізнятися за одномірною метрикою, яка за своєю суттю є результатом часто випадкового поєднання параметрів суспільних ознак.

Тому, визнаючи високе методичне значення n-вимірного аналізу в географічних типізаціях (у тому числі зонуваннях і районуваннях), вимушені визнати, що іноді більш прості методи ранжування, більших оцінок дають більш репрезентативні результати. Якщо стверджувати, що головною методологічною базою делімітації за ознаками «центр-периферія» є міра контрастності, яка визначається метричними

ознаками, то єдиним способом, прийомом формалізувати геопростір і не втратити показники контрастності є застосування квазіметричних показників.

Накопичений суспільно-географічний досвід

дозволив побудувати узагальнену систему формалізованих методів, прийомів та підходів щодо фіксації результатів поляризації геопростору з виділенням периферій та центру (інколи – напівпериферій) (табл. 1).

Таблиця 1

Узагальнення кількісних методів, підходів та прийомів щодо делімітації та параметризації суспільно-географічних систем типу «центр-периферія»

Група методів (Метод)	Метод, підхід, прийом, база аналізу	Результат, можливості подальшого аналізу
Статистичний	Безрозмірні коефіцієнти, відносні величини	База для застосування порівняльно-географічного методу, основа побудови картографічних моделей з метою поділу геопростору на Центр та Периферію
	Відхилення (лінійне, стандартне, дисперсії), коефіцієнт варіації	Параметри однорідності та мінливості кількісних ознак Периферій
Математичні	Кореляти	Виявлення залежностей чинниками формування та параметрами суспільно-географічних процесів в межах Периферій
	Центрографічний	Визначення центрів мас кількісних ознак суспільних явищ в об'єктах центр-периферійної будови та часові зміни центрів
	Залишки регресії	База для виділення меж Периферій або пошуку неврахованих чинників суспільно-географічних процесів
	Паліативний підхід	Отримана поверхня впливів результуючих чинників і параметрів суспільно-географічних процесів з поділом на Центр та Периферію
	Факторний аналіз	Редукція множини чинників формування Периферій, встановлення дієвих факторів розвитку та кількісних ознак суспільно-географічних процесів і явищ
	Гравітаційні	Оцінка зон впливу Центрів з виявленням Периферій
	Теорія графів	Формалізація взаємоположень та зв'язків адміністративних одиниць з виявленням просторових закономірностей формування Центрів і Периферій на основі позиційного принципу
Картографічний	Морфометричний аналіз	Аналіз форм, локалізації та метризації Периферій і Центру
	Поверхня залишків регресії	Просторовий аналіз впливу чинників формування Периферій з оцінкою кількісних характеристик суспільно-географічних процесів

* складено автором

Висновки. Центр-периферійна організація геопростору – результат самоорганізації, міра його розвитку і обов'язкова передумова формування геосистем і геокомплексів. Процедура поділу геопростору за центр-периферійними ознаками є важливим етапом розробки локальних, регіональних та держав-

них програм розвитку. Відповідно, узагальнення методів та їх прийомів щодо делімітації та параметризації території за ознаками «центр-периферія» на різних просторових рівнях є актуальним завданням суспільної географії.

Список використаних джерел:

1. Golikov A.P. *Ekonomiko-geograficheskoe modelirovanie mirokhozaystvennykh protsessov: Uchebn. posobie / A.P. Holykov. – Kharkov: KhNU, 2003. – 104 s. [Голиков А.П. Экономико-географическое моделирование мирохозяйственных процессов: Учебн. пособие / А. П. Голиков. – Харьков: ХНУ, 2003. – 104 с.]*
2. Hrytsevych V. *Tsentrografiya Ukrainy: istoriya i perspektivy // Istoriya ukrajinskoj geografiji. Vseukrajinskij naukovo-teoretychnyj chasopys. – Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky, 2003. – Vypusk 2 (8). – S. 115-119. [Грицевич В. Центрографія України: історія і перспективи // Історія української географії. Всеукраїнський науково-теоретичний часопис. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. – Випуск 2 (8). – С. 115-119].*
3. Leizerovich E.E. *Urovni organizatsii prostranstva: ekonomiko-geograficheskij analiz / E.E. Leizerovich // Izvestiya RAN. Seriya geograficheskaya. – 1995. – №2. – S. 67-74. [Лейзерович Е. Е. Уровни организации пространства: экономико-географический анализ / Е.Е. Лейзерович // Известия РАН. Серия географическая. – 1995. – № 2. – С. 67-74.]*

4. Malchykova D.S. Faktor vidstani u geoprostoroviy organizatsii suspilstva / D.S. Malchykova, I.O. Pylypenko // *Geografiya i suchasnist. Zb. naukovykh prats Natsion. ped. un-tu im. M.P. Drahomanova*. – Kyiv: Vyd-vo Natsion. ped. un-tu im. M.P. Drahomanova, 2009. – Vyr. 22. – S. 134-139. [Мальчикова Д.С. Фактор відстані у геопросторовій організації суспільства / Д.С. Мальчикова, І.О. Пилипенко // *Географія і сучасність. Зб. наук. праць Націон. пед. ун-ту ім. М.П.Драгоманова*. – К.: Вид-во Націон. пед. ун-ту ім. М.П.Драгоманова, 2009. – Вип. 22. – С.134-139.]
5. Mezentsev K.V. Suspilno-geografichne prognozuvannya regionalnoho rozvytku: Monografiya / K.V. Mezentsev. – K.: Vydavnycho-poligrafichnyi tsentr «Kyivskij universytet», 2005. – 253 s. [Мезенцев К.В. Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку: Монографія / К.В. Мезенцев. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – 253 с.]
6. Nefedova T.G. Poliarizatsia prostranstva Rossii: areal rosta i «chernye dyry» / T.G. Nefedova // *Ekonomicheskaya nauka sovremennoy Rossii. Sektsiya ekonomiki*. – 2009. – № 1 (44). – S. 62-77. [Нефедова Т.Г. Поляризация пространства России: ареалы роста и «черные дыры» / Т.Г. Нефедова // *Экономическая наука современной России. Секция экономики*. – 2009. – № 1 (44). – С. 62-77.]
7. Niemets K.A. Prostorovuj analiz u suspilniy geografiyi: novi pidkhody, metody, modeli (monografiya) / K.A. Niemets, L.M. Niemets. – Kharkiv.: Kharkivskij natsionalnij universytet imeni V.N. Karazina, 2013. – 228 s. [Немец К.А. Просторовий аналіз у суспільній географії: нові підходи, методи, моделі (монографія) / К.А. Немець, Л.М. Немець. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – 228 с.]
8. Polyay P.M. Tsentrograficheskij metod issledovaniya territorialnykh struktur: problemy razvitiya i primeneniya / P.M. Polyay, A.Y. Treyvish // *Izvestiya RAN. Seriya geograficheskaya*. – 1990. – № 2. – S. 92-105. [Полян П.М. Центрографический метод исследования территориальных структур: проблемы развития и применения / П.М. Полян, А.И. Трейвиш // *Известия РАН. Серия географическая*. – 1990. – № 2. – С. 92-105.]
9. Pylypenko I. Center-periphery relations and connections: regional dimension / Ihor Pylypenko // *Kyiv geographic almanac*. – 2013. – № 8. – С.66-71.
10. Pylypenko I.O. Metody ta metodyky suspilno-geografichnykh doslidzhen: Navchalnyj posibnyk / I.O. Pylypenko, D.S. Malchykova. – Kherson: PP Vyshemyrskij V.S., 2009. – 156 s. [Пилипенко І.О. Методи та методики суспільно-географічних досліджень: Навчальний посібник / І.О. Пилипенко, Д.С. Мальчикова. – Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2009. – 156 с.]
11. Pylypenko I.O. Otsinka zminy peryferiynosti administratyvnykh odyntys na prykladi Khersonskoyi oblasti / I.O. Pylypenko // *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenko. Seriya: Geografiya*. – Vyr. 57. – 2010. – S. 31-33. [Пилипенко І.О. Оцінка зміни периферійності адміністративних одиниць на прикладі Херсонської області / І.О. Пилипенко // *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Географія*. – Вип. 57. – 2010. – С. 31-33.]
12. Pylypenko I.O. Paliativnyj pidkhid do zastosuvannya regresiynoho metodu v doslidzhennyakh geosystem typu «centr-peryferiya» / I.O. Pylypenko, O.G. Topchiyev // *Ukrayinskij geografichnyj zhurnal*. – 2009. – 2 (66). – S. 31-37. [Пилипенко І.О. Паліативний підхід до застосування регресійного методу в дослідженнях геосистем типу «центр-периферія» / І.О. Пилипенко, О.Г. Топчієв // *Український географічний журнал*. – 2009. – № 2 (66). – С. 31-37.]
13. Pylypenko I.O. Suspilno-geografichnyj protses kontsentruvannya ta yoho parametry yak zasib delimitatsiyi terytoriyi za oznakamy «centr-peryferiya» / I.O. Pylypenko // *Chasopys socialno-ekonomichnoyi geografiyi*. – 2008. – Vyr. 5(2). – S. 76-80. [Пилипенко І.О. Суспільно-географічний процес концентрування та його параметри як засіб делімітації території за ознаками «центр-периферія» / І.О. Пилипенко // *Часопис соціально-економічної географії*. – 2008. – Вип. 5(2). – С. 76-80.]
14. Pylypenko I.O. Suspilno-geografichna peryferiya Zaporizkoho ta Khersonskoho pohranychchya // *Rozvytok geografichnoyi dumky na pivdni Ukrainy: problemy i poshuky – Melitopol* : Vyd-vo “Melitopol”, 2006. – S. 126-129. [Пилипенко І.О. Суспільно-географічна периферія Запорізького та Херсонського пограниччя // *Розвиток географічної думки на півдні України : проблеми і пошуки*. – Мелітополь: Вид-во “Мелітополь”, 2006. – С. 126-129.]
15. Rudenko A.V. Sistema «tsentr-periferiya» regiona (na primere Respubliki Tatarstan): avtoref. dis. na soisk. uch. stepeni kand. geogr. nauk: spets. 25.00.24 «Ekonomicheskaya, sotsialnaia i politicheskaya geografiya» / A.V. Rudenko. – Moskva, 2008. – 21 s. [Руденко А.В. Система «центр-периферія» регіона (на прикладі Республіки Татарстан): автореф. дис. на соиск. уч. степені канд. геогр. наук: спец. 25.00.24 «Экономическая, социальная и политическая география» / А.В. Руденко. – Москва, 2008. – 21 с.]
16. Shabliiy O.I. Matematychni metody v ekonomichnij geografiyi / O.I. Shabliiy. – Lviv: Vyshcha shkola, 1984. – 136 s. [Шаблій О.І. Математичні методи в економічній географії / О.І. Шаблій. – Львів: Вища школа, 1984. – 136 с.]
17. Shabliiy O., Sokhotska H. Kategoriyi tsentralnosti i peryferiynosti u zahalnyi ta opysoviy suspilniy geografiyi [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://catalog.library.tnpu.edu.ua/naukovi_zapusku/istor_geograf/ist_geogr_26.pdf [Шаблій О., Сохоцька Г. Категорії центральності і периферійності у загальній та описовій суспільній географії [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://catalog.library.tnpu.edu.ua/naukovi_zapusku/istor_geograf/ist_geogr_26.pdf]

18. Shevchenko V.O. *Tsentryzm ta tsentrychnist v geografii* / Viktor Shevchenko. – K.: Nika-Tsentr, 2006. – 160 s. [Шевченко В.О. *Центризм та центричність в географії* / Віктор Шевченко. – К.: Ніка-Центр, 2006. – 160 с.].
19. Shyshatskyj V.B. *Tsentr naselenosti Ukrainy: analiz retrospektyvy ta perspektyvy* / V.B. Shyshatskyj // *Ekonomichna ta sotsialna geografiya: Nauk. zb.* – K.: Kyivskiy natsionalnyj universytet im. T.H. Shevchenka, 2002. – Вур. 53. – С. 67-71. [Шишацький В.Б. *Центр населеності України: аналіз ретроспективи та перспективи* / В.Б. Шишацький // *Економічна та соціальна географія: Наук. зб.* – К.: Київський національний університет ім. Т.Г. Шевченка, 2002. – Вип. 53. – С. 67-71].
20. Topchiyev O.H. *Suspilno-geografichni doslidzhennya: metodologiya, metody, metodyky: navch. posibnyk* / O.H. Topchiyev. – Odesa: Astrorprint, 2005. – 632 s. [Топчієв О.Г. *Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методика: навч. посібник* / О.Г. Топчієв. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.].
21. Topchiev A.G. *Prostranstvennaya organizatsiya geograficheskikh kompleksov i sistem* / A.G. Topchiev. – K. – Odessa: Golovnoe izd-vo izdatelskogo obyedineniya «Vyshcha shkola», 1988. – 187 s. [Топчиев А.Г. *Пространственная организация географических комплексов и систем* / А.Г. Топчиев. – К. – Одесса: Головное изд-во издательского объединения «Выща школа», 1988. – 187 с.].
22. Zubarevich N.V. *Strategii prostranstvennogo razvitiya v period ekonomicheskogo rosta* / N.V. Zubarevich // *Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya 5. Geografiya.* – 2008. – № 1. – С. 51-57. [Зубаревич Н.В. *Стратегии пространственного развития в период экономического роста* / Н.В. Зубаревич // *Вестник Московского университета. Серия 5. География.* – 2008. – № 1. – С. 51-57].

Summary

Ihor Pylypenko. THE GENERAL CHARACTERISTICS OF THE METHODS IN SOCIAL-GEOGRAPHIC ANALYSIS OF THE "CENTER-PERIPHERY» SYSTEM.

The article was analyzed and summarized the methods of social geographic research systems such as "center-periphery". Center-periphery organization of geospace is the result of self-organization, the extent of its development and a prerequisite formation of Geosystems and Geocomplexes. Been proved that a such a system of organization of space are universal.

The author presented generalized system of formalized methods, techniques and approaches on the results of the polarization of the geospace with the release of the periphery and the center. The author has found that the most effective methods of solving problems are statistical, mathematical and cartographic methods. Gives the critical arguments that relate to the use of cluster analysis for the delimitation of the space on the grounds of the center and the periphery.

The paper was presented to the author's vision perception peripheries researchers identified three groups of such peripheries: quality (a priori), positional (topological) and parametric (or metric).

The procedure of separation of geospace a center-peripheral features are important stage of the development of local, regional and national development programs.

Key words: methods, social geographic analysis, the center, the periphery, the geographical space.

UDC 911:004 (075.8)+316.334

Sergiy Kostrikov

SCALE APPROACH TO URBAN STUDIES WITH GIS-TOOLS

This paper represents the well-known scale approach in urban studies upon a new perspective. This perspective to involve through GIS-tools in relevant research not only traditional integer-valued scale measurements and modelling, but also fractal ones reveals the unique level of details in urban system analysis. The paper explains while the scale approach became drastically crucial for contemporary human geographers – because of newly technological advances. Few key basics of urban studies with the scale approach through GIS-tools have been introduced. The survey detailed enough due to applying fractal dimensions in the urban spatial structure analysis with the original GIS software has been provided. Some case studies and examples of the software GUI with the scale approach implemented have been introduced.

Key words: scale approach, GIS, urban studies, fractal dimensions, urban spatial structure, urban system analysis, original software

Сергій Костріков. МЕТОДОЛОГІЯ МАСШТАБУВАННЯ ЧЕРЕЗ ГІС-ЗАСОБИ В УРБАНІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ. Стаття представляє відому методологію масштабування в урбаністичних дослідженнях, доповнену оригінальним дослідницьким підходом, який дозволяє подати цю методологію в удосконаленому вигляді. Йдеться про застосування не тільки і не стільки традиційного моделювання через цілочислові масштабування та виміри, але і про застосування фрактального підходу при аналізі урбогеосистем. В статті також пояснюється, чому саме впровадження із урахуванням останніх технологічних досягнень оригінальних доробок методології масштабування грає надважливу роль для сучасної соціальної географії. Стаття також подає декілька ключових принципів впровадження методології масштабування в урбаністичні дослідження через засоби ГІС. Доводиться, чому оптимальний рівень деталізації дослідження урбаністичної системи може бути досягнутий лише на підставі фрактальних вимірів. Характеризуються ключові риси авторського програмного забезпечення, наводяться приклади відповідного графічного інтерфейсу користувача. Також подаються приклади застосувань розробленого ПЗ на окремих міських територіях (Близький Схід, ОАЕ).

Ключові слова: методологія масштабування, ГІС, урбаністичні дослідження, фрактальні виміри, просторова структура міста, аналіз урбогеосистем, авторське програмне забезпечення

Сергей Костриков. МЕТОДОЛОГИЯ МАСШТАБИРОВАНИЯ НА ОСНОВЕ СРЕДСТВ ГИС В УРБАНИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ. В статье обсуждается известная методология масштабирования в урбанистических исследованиях, дополненная оригинальным исследовательским подходом, который позволяет представить эту методологию в усовершенствованном виде. Речь идет о применении не только и не столько традиционного моделирования на основе целочисленных масштабирования и измерений, но и об использовании фрактального подхода при анализе урбогеосистем. В статье также объясняется, почему применение с учетом последних технологических достижений оригинальных усовершенствований методологии масштабирования играет чрезвычайно важную роль для современной социальной географии. Статья представляет несколько ключевых принципов внедрения методологии масштабирования в урбанистические исследования через средства ГИС. Объясняется, почему оптимальный уровень детализации исследования урбогеосистемы может быть достигнут лишь на основании фрактальных измерений. Описываются ключевые характеристики авторского программного обеспечения, приводятся примеры соответствующего графического интерфейса пользователя. Также представлены примеры применений разработанного ПО на отдельных городских территориях (Ближний Восток, ОАЭ).

Ключевые слова: методология масштабирования, ГИС, урбанистические исследования, фрактальные измерения, пространственная структура города, анализ урбогеосистем, авторское программное обеспечение

Introduction to the research problem. Examining, describing and formalizing the descriptions for both the natural environment and their settlements have been the ultimate human purposes and skills since the ancient hunters and gatherers began to obtain information about their achievements and errors and share this information with other members of the communities afterwards. The travel papers of almost all prominent navigators in the Great Geographic Discoveries epoch contained the detailed data on natural and human resources discovered in the most distant lands and seas. After decades and centuries had passed, the cartographers developed and created very accurate and informative *paper maps* just because they managed to choose an appropriate *detail level* for putting information on the map, what in its turn has been done due to the *scale approach* elaborated effectively.

For us, contemporary geographers, the scale approach issue that provides a proper detail level for geographical information has become even much more actual, because of the recent centuries technological advances. To all intents and purposes, for the time being space satellites gather information about Earth natural and human landscapes in huge amounts and great details.

This information is transmitted into computer networks and the World Wide Web, and it may already exceed the information volume previously accumulated by the mankind in all papers and books ever issued, what some scientists did suppose even 20 years ago and then discussed in the recent years [1, 2]. The case is there are up to five hundred millions square kilometers of Earth landscapes. When only each 1 m² is described through some GIS-tools with only two symbols to characterize a type of land use existed on it, then we obtain a final information volume of about one petabyte. The latter is approximately the same data set size, which was equal the total amount of information what could be got from the Internet only few years ago.

Upon this data press the detail level of geographical research, which is determined by so called “scale approach in Geography” can hardly be overvalued. It overlaps both physical and human geography research, and in both subject areas mentioned this paper author has already represented the results relevant to the scale approach, in general, and to its fractal methodology, in particular [3-6].

A large number of books and papers were already published on this subject, but since a literature review is not an ultimate purpose of our this research, we only

point out to that fact, according to which from our opinion the study of the scale approach underwent a dramatic change at the beginning of the two-thousandth with publication of a book that introduced various scale models in different research domains [7]. It proved that *the Scale* for a long time was a fundamental concept in both Physical and Human Geography, and its importance has raised exponentially with GIS appearance, where the computational domain requirements strongly depend on the rigorous definition and handling of scale.

Following from the basic theoretical frameworks of many previous scale researchers, we take into account that the GIS have had a historically close relation with regional studies and human geography, because both mentioned areas were mainly developed as quantitative trends in the general geographical science.

The scale approach with GIS substantially expedites the matter of decision-making in several most important fields of Human Geography applications, for example, in the urban system analysis, what was already reported by the author in our of our recent papers [6]. While one of the most pressing problem in the current areal management is the constantly increasing demand for new urban areas and the analytical city changes determining with the relevant data base support in the real time, *the main research purpose* of this paper is to represent on the base of the scale approach a possibility to identify certain spatial samples within urban sociogeosystems and to form new spatial derivative data for reaching advances in urban studies by the original GIS-tools newly elaborated.

Some key basics of urban studies with the scale approach. The author has outlined the innovative subject field – Environmental Geography – recently [5]. It was emphasized then that one of the key peculiarities of this field would be awareness about human-natural interactions within an environmental system. The urban system is usually introduced as the set of cities or a set of one city components in a certain territory. Thus it completely meets all demands for being the environmental geography research subject. If the environmental geography has to describe just spatial aspects of interactions between the humans and the natural environment, what directly corresponds to the GIS area, as we referred in the mentioned paper, then the scale approach must be provided in urban studies by default. Moreover, it is widely known that the urban system theory has the number of advantages, but the key one is a linkage of relationships and interactions among the city (one or many) spatial components [8]. The scale approach is sharply significant within a city borders because of the drastic gradient of human impact over several areal units in comparison with other non-urban (e.g., natural and rural) environmental systems. Within an urban system scale regularities provide the key solutions for effective formalizing, since it let us to ignore minor differences over short distances, because they are likely to be non-significant. The scale in urban system studies is one of the most fundamental issues, because how this system will be characterized in the case of scale, will determine future decision making completed on the base of these studies. For example, scale measuring completely nullifies traditional estimation of population density as “a

number of people divided by square kilometers”. In this case any evaluation depends on the metric scale at which population density is measured.

These scale contradictions can be resolved by introducing the original approach, which links computer modelling of environmental system / human society processes with geoinformation technology, what we already stated in the paper referred above [5]. According to the environmental geography concept there are two basic modelling principles, which can be successfully introduced into the urban studies too. Firstly, it is a representative choice of functional interdependencies and parameters describing interrelations among components of both environmental and urban system. Secondly, it is a thorough choice of a solution procedure for differential equations, because the equations describing environmental / human medium systems (sociogeosystems) are featured by a very high order and strong non-linearity. We emphasized in the paper, that it would be evident that both of these somewhat unilateral approaches may distort some important characteristics of the environmental geography research area [5].

Contemporary unbelievable even a decade ago computer facilities in environmental geography both prove and sharpen two mentioned principle, since give us an opportunity to vary with a form of the natural-human environment description. The scale approach is a key issue in this extent too, because the particular content of this approach in each unique case of description drastically impacts the results we expect to achieve. Moreover, while we were presenting examples of geographical answers with digital maps, we explained several GIS-solutions through the scale, and these solutions outlined the answers not only *where* and *how far is it*, but also *what was measured* in an example [6].

If we look through urban studies, we will find in this area even fewer scale-independent parameters than in many other fields. Even thorough applications of such un-scale models, which are *fractal models* (we are discussing “a fractal” term in details below in this paper), the scientists actually provide the same scale approach [9] we are considering over here. Thus the following conclusion can be made: the modeling scale procedure in urban studies contains two issues – firstly, to operate directly with scale in modeling an urban system; secondarily, to simulate the effect of scale in this system description. First issue means that social and economic status of neighboring parts within a city determines locational regularities of many urban attractions. In order to understand these regularities we must measure this status in a certain scale chosen to be the same for different, but relevant for this task city areas. The second issue implies the necessities of changing scale, when we merely have nothing else to do instead, since primary obtained data is extremely coarse. In such a case we seek for models enable to predict effect of scale on GIS-object attributes without actual obtaining those attributes in a necessary scale. The traditional *integer-valued* measurements may not satisfy to building such model requirements.

The key solution for building these models is the *fractal methodology*, which has already been mentioned in the introductory section of this paper, and is applied by the paper author to geomorphic and hydrological re-

search [10, 11]. Our applications were only a particular minor case studies of a unique research approach once introduced by B. Mandelbrot [12]. This author demonstrated that for most naturally occurring phenomena and processes the quantity of resolvable details is a *function of scale*, and that increasing the map scale starts additional complexity, which would be often unnecessary. The scientist soon developed his idea into *the theory of fractals*, which has been applied in many various research fields.

Fractal dimensions in the urban spatial structure analysis with GIS. In our publications referred above we discussed that *the dimensions* would be very essential for representing geometric GIS-objects. For example, when the area of a circle $= \pi r^2 = \pi r^d$ is counted, the radius is squared because this object is a two-dimensional set of points (i.e. $d = 2$). GIS-objects of points, lines, planes, and solid figures have *topological dimensions* that are integers (i.e. $d=Q$, 1, 2, and 3), whereas *fractal dimensions* may be non-integers - *fractional*.

In general, as we explained it in our recent book [4, c. 200], the fractal method quantifies scaling relationships of the

$$y = x^\beta \quad (1)$$

of a territory (either natural, rural or urban) property y over a range of scales x . Mathematically β is evaluated by the slope of a double logarithmic linear regression of the quantifying dependency

$$\ln(y) = a + \beta \cdot \ln(x), \quad (2)$$

and the fractal coefficient is then found by transforming.

We also checked the assumption of some former referred authors [13], that fractal dimension of linear GIS-objects can be formalized as the connection between an object quantity Q and the related linear scale L over which Q is measured [4, c. 201-202]. What can be written as:

$$Q(L) = L^{D_q} \quad (3)$$

where D_q depicts a fractal dimension for a certain quantity Q .

To illustrate the equation (3) in urban studies perspective, let us imagine some route of public transport facilities (simply – a bus route) between its starting and endpoint. If a bus goes in a very straight line, then the distance covered is equal to the referred distance L between the route beginning and its end, and $D_q = 1$.

If a bus route is random (what actually is a case, if this bus is not a regular one, for example), then $D_q = 2$. Some authors found that even for certain irregular city cab paths were fairly direct ($D_q = 1.09$), indicating that even cabs, which are without a steady route, and they do not act randomly in their movement [13].

Following visual (Fig. 1), that is from a fundamental GIS-in-ecology book of P. Burrough, demonstrates *linear functions* with fractal dimensions varying from $D = 1.1$ to $D = 1.9$ [14]. All five plots (counting from the upper one to the lowest one) demonstrate the dynamics of different environmental objects with growing chaos of their behavior, which is mirrored by a certain value of D (the greater value, the more chaos). Each unique form plot illustrates a particular kind of objects behavior by aggregating linear string data with respect to

a certain position of an object set (see Fig. 1). While the mentioned author applied the fractal dimensions of linear string to GIS-models for the land resource assessment, from our point of view, in general, the fractal dimension field can easily be introduced into urban studies, not only for finding analogies between urban growth forms [9, 15], but also for *the automated building extracting procedures* on the base of remote sensing data and for *the city change management* subject area. Basic frameworks for this is that many city territories share such common characteristics as the presence of building density gradient, allometric growth, fractal growth and a certain range to which city growth fills available rural areas nearby.

Thus, in addition to formalizing the complexity of point, linear and area GIS-features, fractal dimensions in urban studies first of all can be applied to describe the complexity of two-dimensional patch arrays generated from remote sensing data. In Euclidean geometry the area A of any *patch*, which we associate with some set of buildings (or one building) in the area, is related to the diameter L by the relationship

$$A = B \cdot L^2 \quad (4)$$

For those sets of urban forms, which can be associated with *disks*, B is a constant equal to $\pi/4$. The connection is formalized to fractal patches by the relationship between a certain urban area and a modeled patch length:

$$A = \beta \cdot L^{D_a} \quad (5)$$

where the referred length scale (L) is the distance between the two most distant points at this area perimeter, and D_a is the fractal dimension of this urban area. High dimensions ($D_a \sim 2$) show an obtuse shape of the delimited urban area.

With this approach we modeled the spatial structure of an urban system, proceeding from remote LiDAR data for Seattle (USA) (Fig. 2).

This second visual demonstrates the results of fractal dimensions applying in order to measure the degree of irregularity of land uses within an urban spatial structure. This complete structure can be obtained by our (it is an original product of GIS-developing company GeoCloud, www.geocloud.com.ua) unique software *UrbanGeo* by LiDAR data (point clouds) processing. Initial visualization of raw data (the *right window* of *UrbanGeo* Graphic User Interface – GUI).

The prediction of the urban settlement spatial structure (the *left window* of *UrbanGeo* GUI) has been achieved by algorithms based on fractal dimension methods (1)-(5), including regularities of linear functions having fractal dimensions stated by P. Burrough ([14] and Fig. 1). Obtaining the fractal urban structure by specialized software (the *UrbanGeo* example – see Fig. 2), which algorithms use fractal dimensions to characterize the complexity of 2D (two-dimensional) patches of the urban spatial structure, is to a certain extent similar to testing different shapes of Sierpinski carpets, when it was found that the majority of buildings were located within Sierpinski carpet [15].

All stated above in this paper section is only one more example of an effective applied GIS-implementation of some spatial analysis theory. We imply the fractal dimension methods in urban land use clas-

sification (see Fig. 2). By the way, there are quite a few such examples in recent and earlier years. For instance, elaborated in early nineties fundamental basics of an alternative approach of urban growth modeling and ur-

ban land use alteration modeling based on the fractal urban structure [16], became the effective GIS-software algorithms in eight years [17].

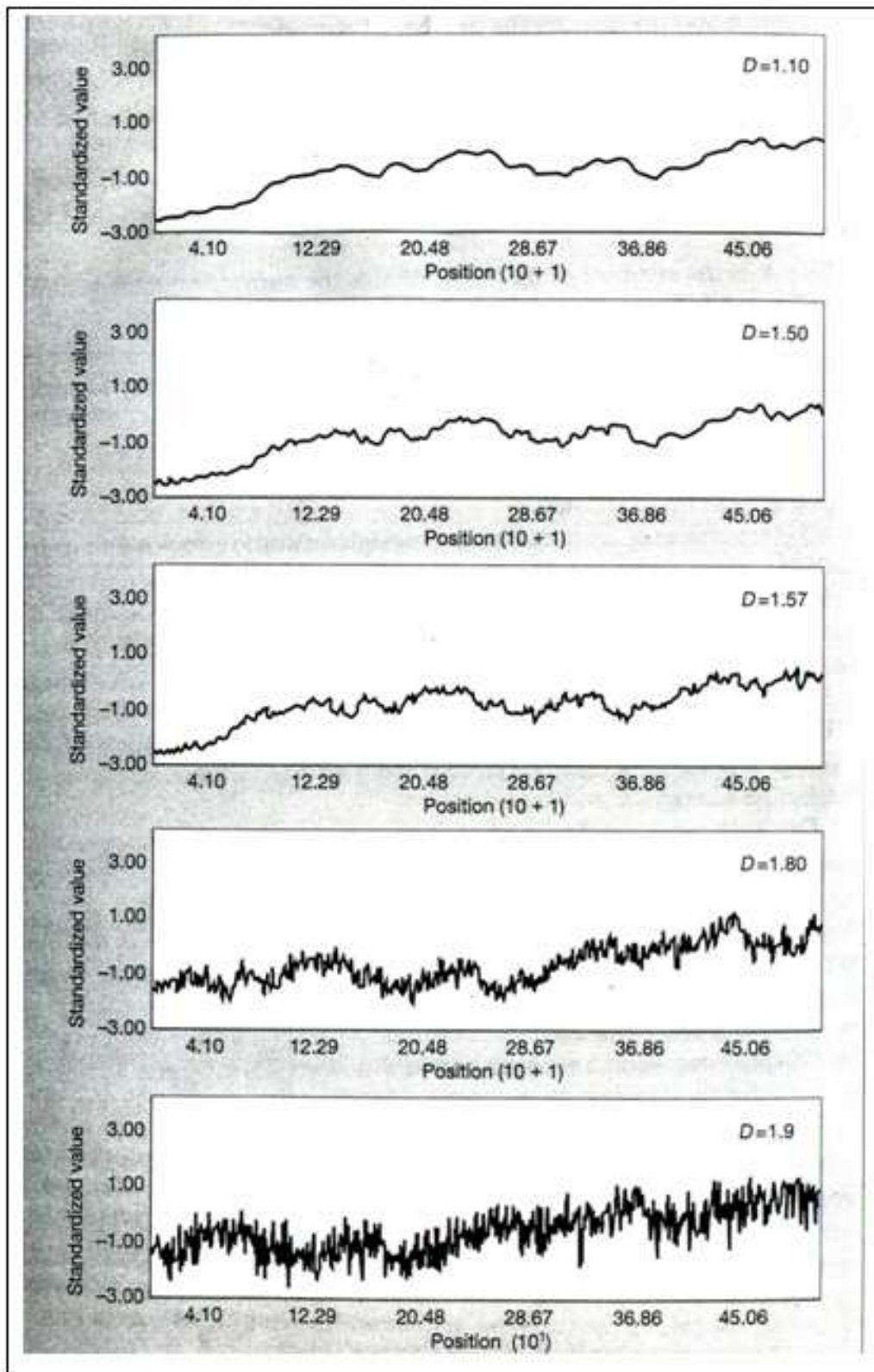

Figure 1. Linear functions of environmental dynamic objects with various D functions (from a book of P. Burrough [14])

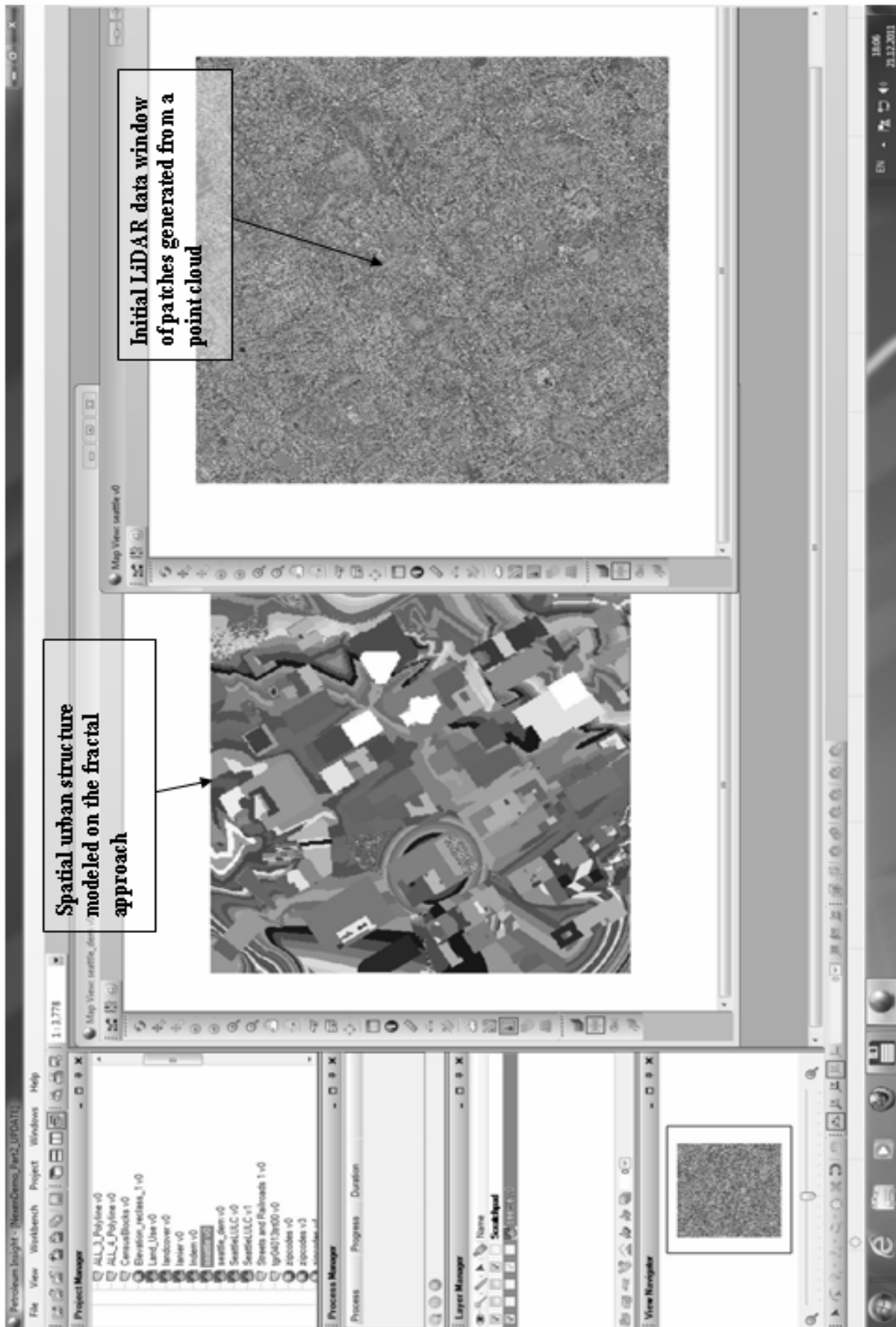

Figure 2. The results of two-dimensional patch arrays (generated from remote LiDAR data, the right window) processing by the original software using fractal dimensions: the complete urban spatial structure for Seattle city, USA (the left window)

Original GIS-software for urban system analysis through the scale approach and case studies. We have already emphasized above that for the time one of the most pressing challenge in urban land use planning is the constantly growing demand for new settlement areas. Since in the functional perspective urban settlements do not possess definitely defined boundaries, applying for

urban GIS development the scale approach introduced throughout this paper, can hardly be overvalued.

We have already mentioned in the previous section of this paper our original *UrbanGeo* software intended to reveal be scale approach spatial irregularity and self-similarity of urban area boundaries. Its functional scheme is given below (Fig. 3).

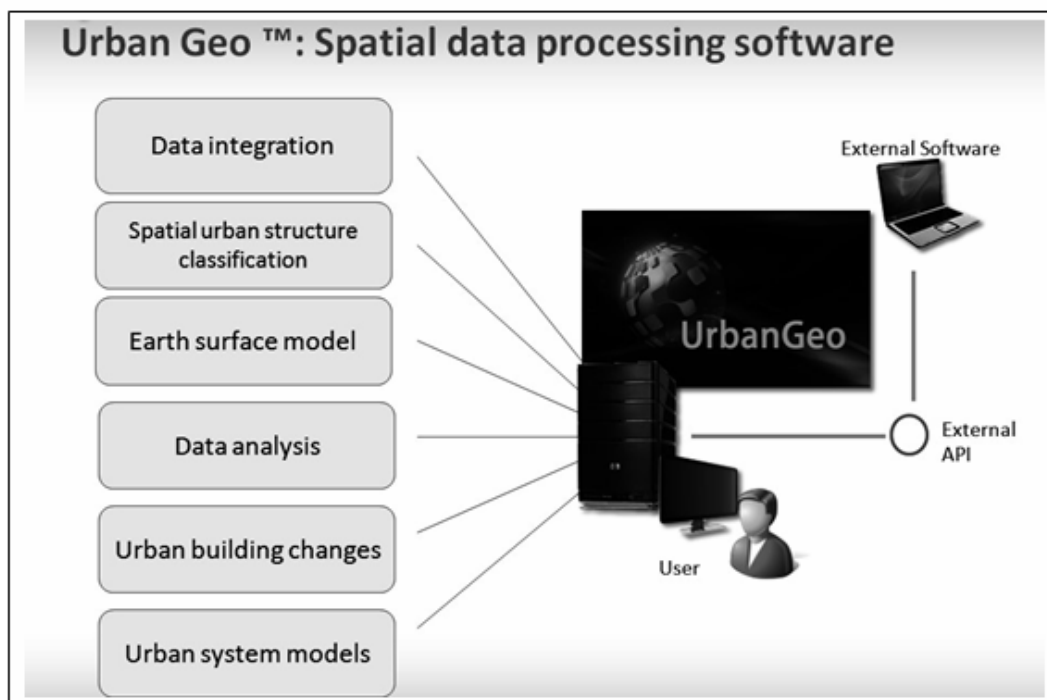

Figure 3. The functional scheme of GIS-software *UrbanGeo* developed for the purposes of urban studies

We have already discussed recently [6], that actually there are several ways to receive accurate locational and attributive data for 3D urban features, most of which are buildings, bridges, roads, sidewalks, pathways, highways and trees [18]. All of them usually are geocorrected images from either aerial photography, high resolution satellite pictures, airborne LiDAR data, etc. All these data are processed within the following six *UrbanGeo* plug-ins (software modeling components) exposed on the visual above (see Fig. 3):

- *Data integration* - this plug-in combines those different data mentioned above and it begins actually begins a whole procedure of urban system analysis with the data input for all the sample urban areas;

- *Spatial urban structure classification* – a plug-in directly applies the scale approach in general, and fractal dimensions methods in particular; spatial classification of an urban area land-use is completed after dividing the buildings selected for two sets: training set and validation set;

- *Earth surface model* – this module was elaborated following from backgrounds developed by the paper author with respect to the variety of the earth surface topography geoinformation models, while a digital elevation model and flow algorithms represent the preliminary modeling conditions [4];

- *Data analysis* – this software component

mainly implies conversion procedures of primary data into derivative ones; just these procedures finally those spatial and temporal data resolutions, which define relationships between a real urban area and its numerous models; for instance, LiDAR data are processed so that to receive from initial “point clouds” “a Visible City model” as an output [6]; point-cloud data volume of laser remote sensing (LiDAR) and its derivative urban digital models proceed from the airborne laser ranging systems, which permit an airplane to gather quickly a high-resolution height field for some, not very big city; the Automated Feature Extraction technology (AFE) gives a user an opportunity to be able to import, analyze, process and classify LiDAR data and obtain building morphology;

- *Urban building changes* – after the initial classification completed using the fractal algorithms mentioned above, there have been displayed both the urban land-use classes (see Fig. 2, the left GUI window) on a micro-scale level and extracted sets of buildings on the macro-scale; the next visual introduces a case study of *Urban building changes* module application to an urban area of one Middle East cities (UAE); after input of three parameters into the *Find Building Changes* dialog, some aspects of urban system dynamics will be defined (Fig. 4);

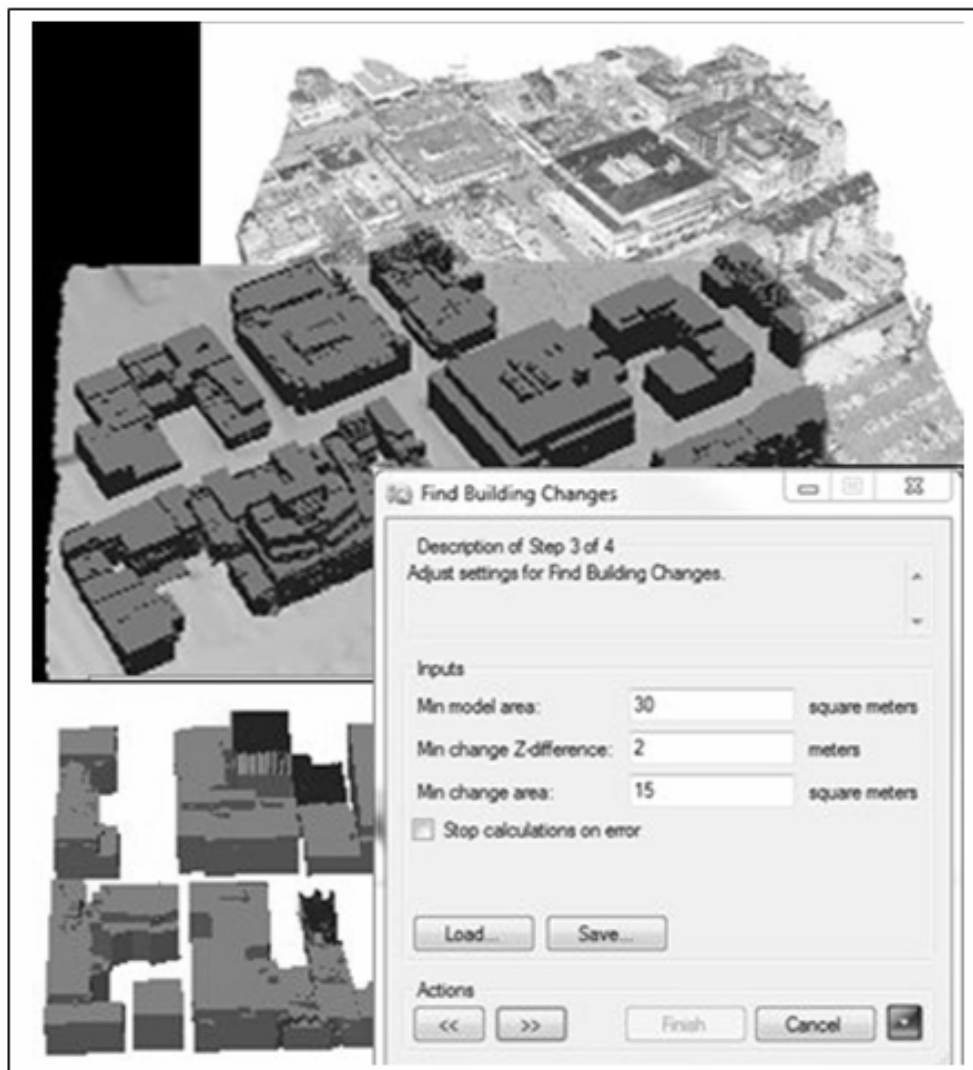

Figure 4. The sets of buildings extracted by Data Analysis module on the preliminary modeling step before finding building changes in time (relevant modeling dialog is opened)

Urban system model – it is a concluding component of *UrbanGeo* software, which summarizes three classifications organized in hierarchical row: *the first one* – spatial urban structure classification (a relevant module is described above), it approximates the physical layout of land use for each urban area; *the second one* is provided by AFE procedures in *Data Analysis* module, it includes the Automatic bare earth identification (*Ground Maker*) based on Airborne LiDAR point cloud data and the Automatic building extraction (Urban Building Extractor – UBE); this second classification produces ground-based close-up images of buildings, groups of buildings and other urban features as elements of an urban system; thus the purpose of this second classification is to separate “non-residential sets” in a laser data point cloud from “residential” ones; this second classification is supervised by highly accurate DEMs (digital elevation models) and by municipal databases with housing infor-

mation; *Urban building changes* module is involved for the *third classification*, when the “residential area” and “build area” classes were defined with visualization in *UrbanGeo map-view window* together with “density of household” and “fractal dimension” parameters displayed in *UrbanGeo table-view window*; just in this way the urban system temporal dynamics is demonstrated (Fig. 5).

In our case studies with *UrbanGeo* modeled fractal dimensions for urban areas of several not large settlements in the Middle East (UAE) varied from 1,436 till 1,1511. For each settlement this parameter was counted from *Area* and *Value* columns of the *Urban system model* table report (see Fig.5). The scale of this case study (a size of urban areas, number of households, population density) can be compared with similar research in Foenix (USA) [19]. This can prove *UrbanGeo* software modeling reliability.

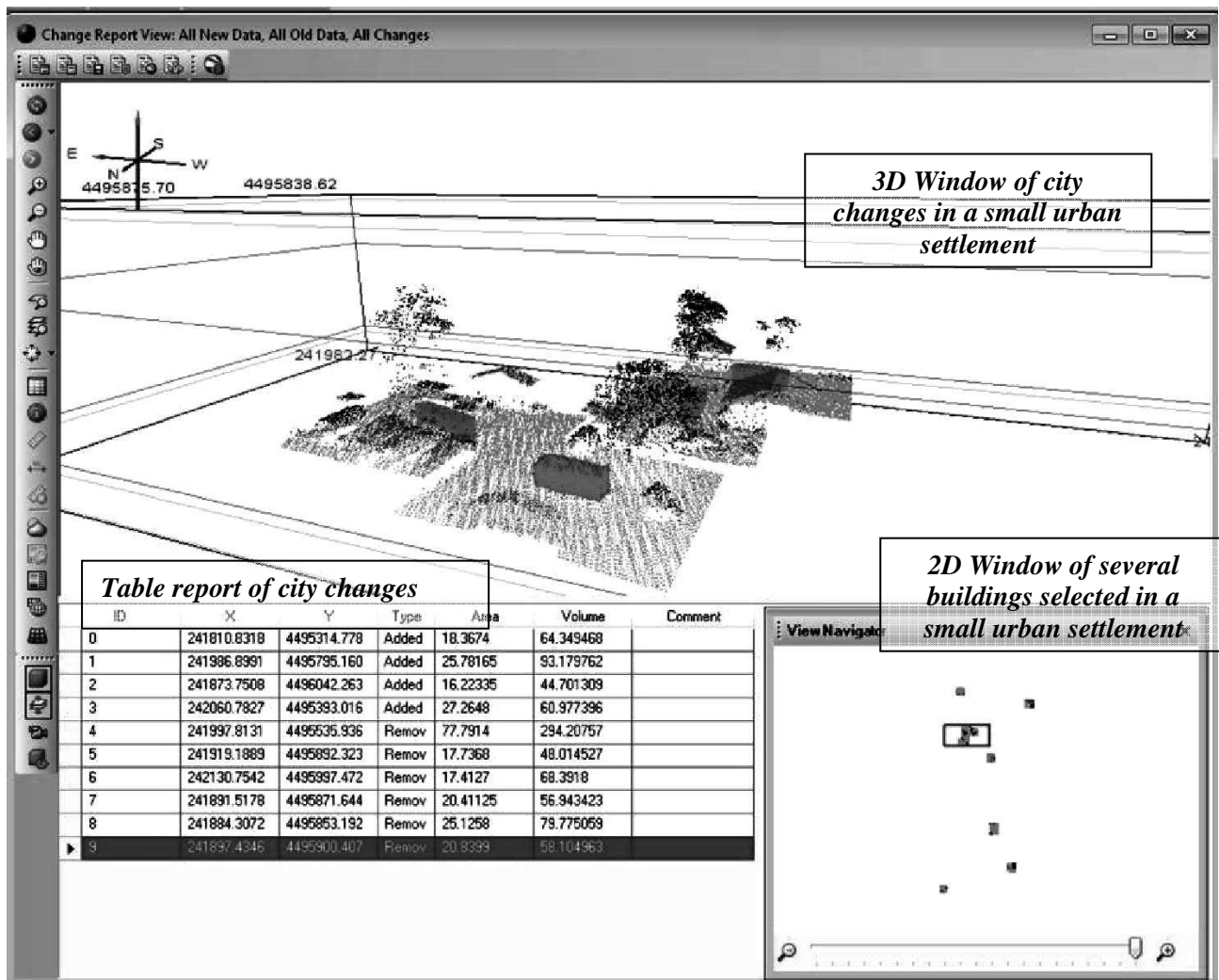

Figure 5. The results of Urban System Model module processing with 2D/3D Map views and Table view

Conclusions. We have already referred to the concept according to which the urban system analysis has a number of strong constituents, but its main one is that it links together all research results due to all relationship among all city spatial components [6]. Thus there are two ways to identify these GIS-features - points, lines and areas, which correspond to particular urban forms. One way is to input N-Dim data of realistic linkages to indicate the forms of interaction among one city census tracts and among several cities in terms of movements of population, data, goods, money, specific information and so on. Another way is to identify these linkages by gathering the available LiDAR point data for

measuring urban characteristics and receiving an answer on a question: what is the nature of urban lands that differs then from rural land or from non-urban land in general?

Our paper has introduced a methodological approach for the generation of characteristics that can be used to describe urban areas. By using *UrbanGeo* software a more objective definition of city changes over an urban settlement can be achieved.

In this paper we have discussed the ways in which scale approach is crucial for the development of new methods in urban structure understanding.

References:

1. Goodchild M.F., Parks B.O., Steyaert L.T. (editors). *Environmental Modeling with GIS* / M.F. Goodchild, B.O.Parks, L.T. Steyaert – New York: Oxford University Press, 1993. – 488 p.
2. Goodchild M.F. *Towards a general theory of geographic representation in GIS* / M.F. Goodchild, M. Yuan, T.J. Cova // *International Journal of Geographical Information Science*. – 2007. – Vol. 21. – N. 3. – P. 239–260.
3. Kostrikov S.V. *Modelyuvannya eroziynykh merezh na pidstavi metodologiyi fraktalnykh doslidzhen* / S.V. Kostrikov, N.V. Dobrovolska // *Lyudyna i dovkillya. Osnovy neoeкологиyi*. – 2010. – № 1 (14). – S. 7-20. [Костріков С.В. Моделювання ерозійних мереж на підставі методології фрактальних досліджень / С.В. Костріков, Н.В. Добровольська // *Людина і довкілля. Основи неоекології*. – 2010. – № 1 (14). – С. 7-20].
4. Kostrikov S.V. *Geoinformatsiyne modelyuvannya pryrodno-antropogennoho dovkillya*. *Naukova monografiya*. – Kharkiv: Vyd-vo KhNU im. V.N. Karazina, 2014. – 484 s. [Костріков С.В. *Геоінформаційне моделювання при-*

- родно-антропогенного довкілля. Наукова монографія. – Харків: Вид-во ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2014. – 484 с].
5. Kostrikov S., Segida K. *Towards the environmental geography concept* / С. Костріков, К. Сегіда // Часопис соціально-економічної географії. – Вип. 14 (1). – Харків: Видавництво ХНУ, 2013. – С. 5-11.
 6. Kostrikov S., Segida K. *Human geography with geographical information systems* / С. Костріков, К. Сегіда // Часопис соціально-економічної географії. – Вип. 15 (2). – Харків: Видавництво ХНУ, 2013. – С. 39-47.
 7. Tate N.J., Atkinson P.M. (editors). *Modelling Scale in Geographical Information Science* / N. Tate, P. Atkinson. – Chichester – New York: Wiley and Sons, 2001. – 292 p.
 8. Bourne L.S. (editor) *Internal Structure of the City: Readings on Urban Form, Growth and Policy* / L.S. Bourne. – NY-London: Oxford University Press, 1982. – 640 p.
 9. Batty M. *Fractal geometry and urban morphology* / M. Batty, Fotheringham A.S., P. Longley // *Fractals in Geography*. – Caldwell: Blackburn Press, 2002. – С. 211-227.
 10. Kostrikov S.V. *Flyuvialni geomorfosystemy: doslidzhennya u rozrobky Kharkivskoyi geomorfologichnoyi shkoly* / I.H. Chervanov, S.V. Kostrikov, B.N. Vorobyov // *pid red. I.H. Chervanova*. – Kharkiv: Vyd-vo KhNU, 2006. – 322 s. [Костріков С. В. Флювіальні геоморфосистеми: дослідження й розробки Харківської геоморфологічної школи / І.Г. Черванов, С.В. Костріков, Б.Н. Воробійов // *pid red. I.G. Chervanova*. – Харків : Вид-во ХНУ, 2006. – 322 с.].
 11. Kostrikov S.V. *Doslidzhennya samoorganizatsiyi flyuvialnoho relyefu: na zasadakh synergetychnoyi paradyhmy suchasnoho pryrodoznavstva: naukova monohrafiya* / S.V. Kostrikov, I.H. Chervanov. – Kharkiv: Vyd-vo KhNU imeni V.N. Karazina, 2010. – 143 s. [Костріков С.В. Дослідження самоорганізації флювіального рельєфу: на засадах синергетичної парадигми сучасного природознавства : наукова монографія / С.В. Костріков, І.Г. Черванов. – Харків : Вид-во ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2010. – 143 с.].
 12. Mandelbrot B. *Fractal Geometry of Nature* / B. Mandelbrot. – NY: Henry Holt and Company, 1983. – 468 p.
 13. Coucleis H. *Cellular worlds: A framework for modeling micro-macro dynamics* / H. Coucleis // *Environment and Planning*. – 1985. – Vol. 17. – P. 585-596.
 14. Burrough P.A. *Principles of Geographical Information Systems for Land Resource Assessment* / P.A. Burrough. – *Monographs on Soil and Resource Survey No. 12*. – Oxford: Oxford University Press, 1986. – 220 p.
 15. Triantakonstantis D. *Urban growth prediction modelling using fractals and theory of chaos* / D. Triantakonstantis // *Open Journal of Civil Engineering*. – 2012. – Vol. 2. – P. 81-86.
 16. White R., Engelen G. *Urban Systems Dynamics and Cellular Automata: 1 rectal Structures between Order and Chaos* / R. White, G. Engelen // *Chaos, Solitons and Fractals*. – 1994. – Vol. 4. – P. 563-583.
 17. Shen G. *Fractal dimension and fractal growth of urbanized areas* / G. Shen // *International Journal of Geographical Information Science*. – 2002. – Vol. 16. – No. 5. – P. 519-437.
 18. Brunn A., Weidner U. *Extracting Buildings from Digital Surface Models* / A. Brunn, U. Weidner // *IAPRS*. – 1997. – Vol. 32 (3-4W2). – P. 27-34.
 19. Berling-Wolff S., Wu J. *Modeling urban landscape dynamics: a case study in Phoenix, USA* / S. Berling-Wolff, J. Wu // *Urban Eco-systems*. – 2004. – Vol. 7. – No. 3. – 2004. – P. 215-240.

Summary

Sergiy Kostrikov. SCALE APPROACH TO URBAN STUDIES WITH GIS-TOOLS.

This paper represents the well-known scale approach in urban studies upon a new perspective. This research approach has actually proceeded from that fact, according to which examining, describing and formalizing the descriptions for both the natural environment and human settlements always was the ultimate human purposes and skills. The perspective to involve through GIS-tools in relevant research not only traditional integer-valued scale measurements and modelling, but also fractal ones reveals the unique level of details in urban system analysis. The paper explains while the scale approach became drastically crucial for contemporary human geographers – because of newly technological advances.

Few key basics of urban studies with the scale approach through GIS-tools have been introduced. The papers explains, why the scale in urban system studies is one of the most fundamental issues, because how this system will be characterized in the case of scale, will determine future decision making completed on the base of these studies.

The survey detailed enough according to applying fractal dimensions in the urban spatial structure analysis with the original GIS software has been provided. In particular, fractal dimensions were applied in order to measure the degree of irregularity of land uses within an urban area.

Some case studies and examples of the software GUI with the scale approach implemented have been introduced for several minor urban settlements in the Middle East (UAE).

Key words: scale approach, GIS, urban studies, fractal dimensions, urban spatial structure, urban system analysis, original software.

INDUSTRY OF CATERING: LOGISTICAL AND GEOGRAPHICAL DIMENSION

Considered logistical and geographical features of catering – one of contemporary forms of restaurant services. Particular attention is paid to providing catering logistics far from production facilities (or so-called «touring» catering). Proposed as a logistics base of catering package of measures «economical production + six sigma», which covers the system of Kaizen and Gemba Kaizen, (including subsystem 5S), Kanban, ERP, TPM, SMED, VMI, SCM, as well as ISO 9000. Displace essence of social catering and specificity of its logistics.

Key words: restaurants, catering, logistics, social catering, Kaizen, Kanban.

Ігор Смирнов. ІНДУСТРІЯ КЕЙТЕРИНГУ: ЛОГІСТИЧНИЙ ТА ГЕОГРАФІЧНИЙ ВИМІРИ. Розглянуто логістичні та географічні особливості кейтерингу – новітньої форми виїзного ресторанного обслуговування. Особливу увагу приділено логістичному забезпеченню кейтерингу на значній відстані від виробничої бази (або т.зв. «гастролюючого» кейтерингу). Запропоновано в якості логістичної підстави кейтерингу комплекс заходів «економне виробництво+ шість сігма», який охоплює системи «Кайдзен» та «Гемба кайдзен», включаючи підсистему 5S, а також Канбан, ERP, TPM, SMED, VMI, SCM, та ISO 9000. Відображено сутність соціального кейтерингу та специфіку його логістичного забезпечення.

Ключові слова: ресторанний бізнес, кейтеринг, логістика, соціальний кейтеринг, кайдзен, канбан.

Ігорь Смирнов. ИНДУСТРИЯ КЕЙТЕРИНГА: ЛОГИСТИЧЕСКОЕ И ГЕОГРАФИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЯ. Рассмотрены логистические и географические особенности кейтеринга – новейшей формы выездного ресторанного обслуживания. Особенное внимание уделено логистическому обеспечению кейтеринга на значительном расстоянии от производственной базы (или т. наз. «гастролирующего» кейтеринга). В качестве логистической основы предложено комплекс мероприятий «экономное производство + шесть сигма», который охватывает подсистему 5S, а также Канбан, ERP, TPM, SMED, VMI, SCM, и ISO 9000. Отображена сущность социального кейтеринга и специфика его логистического обеспечения.

Ключевые слова: ресторанный бизнес, кейтеринг, логистика, социальный кейтеринг, кайдзен, канбан.

Formulation of the research problem. Logistics in the restaurant business, which a few years ago was called «terra incognita», now covers almost all of its areas, in particular, this applies to catering. In traditional restaurant or fast-food restaurant sale and consumption occur usually in the client area, which is located in the same building or on the ground nearby and often under the same roof with the production area (kitchen). The defining feature of catering is a significant territorial remoteness of place of consumption from industrial base of catering company. So there is natural that transport and logistics organization is in the forefront of the catering business issues. Catering logistics is distinguished not only as important, often critical element of success of business projects, but it also increased their complexity and responsibility, especially with regard to its service far away from the production base place. Logistical specificity has also one of the newest trends of catering - social, aimed at catering service of organized groups, for example education, medical, military, correctional institutions, etc..

The article subject is not yet sufficiently **covered in the literature**, but such authors can be mentioned as A. Kizim [5; 6], I. Smyrnov [1, 465-485; 2; 3; 4], K. Pogodin [7] A. Nikiforov [8] and others. So, logistical features of catering are disclosed not completely and require further research and practical developments, particularly in the case of Ukraine.

The aim of the paper is to describe the features of catering logistics as a new form of restaurant service, including catering logistics peculiarity at a considerable distance service from the productive base (i.e., remote catering) and to reveal the essence of social catering and specificity of its logistics support.

The main material. Catering business in the world today is leading kind of a traditional restaurant

business and it gradually becomes popular in Ukraine. The main areas of catering is commercial catering and social one. These two areas have their own logistics specificity, and their similarity is related to the need for a production base. General structure of the enterprise of catering and its logistics scheme and activity is shown in Fig. 1. So, the structure of catering company usually includes: office, which houses the staff, selling and organizational events; facilities of tastings (if possible); manufacturing plant; warehouses to store food, equipment and special equipment; vehicles (if needed regular visits).

Staff of catering company depends on the type of service provided in coordination of all the details of the event together with customers. The cooks staff may consist either of chef-cook, or a group of specialists in nutrition – it depends on the event. The company may employ or hire other staff (waiters, bartenders, dish-cleaners, etc.). Studio of decorators, florists, entertainers may be hired (or created its own) if necessary.

In world practice there are the following types of catering: 1. Catering in the office – provides that the person owns or leases the premises. This type of business organization is used in daily food serving businesses, companies and business centers. When organizing catering at the business center, cafeteria operator pays rent and utilities, so it is important to reach understanding with the owner of the house and get better terms. Significant overhead expenditures causing quite a high price for this type of catering, but the presence of space to store food and equipment are its advantages over other types.

2. Catering outdoors is the fastest growing types of catering. So, in this case, on the one hand there is no need in the premises to customer service, but on the other – you need special equipment and vehicles to transport meals. Examples of this type of catering are delivering meals to offices, organizing barbecues, gour-

met dinners, school events and so on. This usually involved small firms that deliver food in a single container or Termobox. Similarly maintenance of various events (banquet catering) is carried out – in this case the company may offer, in addition to a certain range of foods and beverages, room decoration, waiter service, entertainment programs.

3. Individual catering - belongs to the simplest of its kind when cooking is done on client's premises and under his control, including cleaning. In this segment, catering firms are not spending funds to build or lease facilities and to purchase equipment, which is important for entrepreneurs – beginners in this business.

4. Moving catering - in many cases it is part of a large project business in catering. Under this form of service food is prepared, delivered to customers place and sold. An example of this type of catering is selling food stuff from the cars.

5. Retail catering is selling products at stadiums and theaters, and other areas with large concentrations of people. This type of catering, as well as others, also involves a combination of its production, transportation (delivery at the point of sale) and commercial (sales) components.

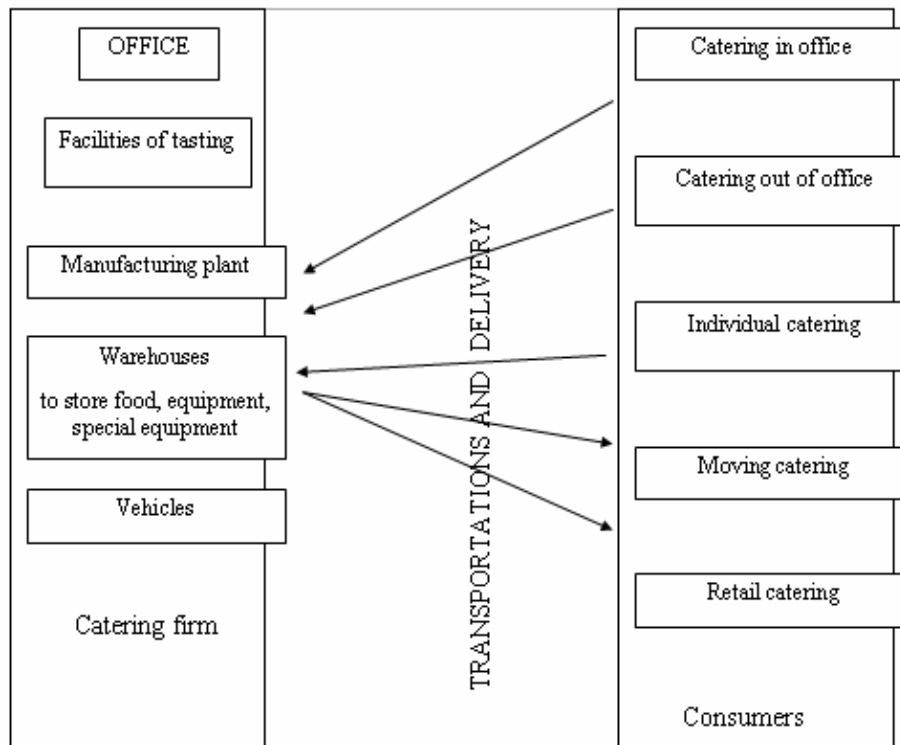

Fig. 1. Logistical scheme of catering business

Catering in Ukraine is just beginning to grow and is reflected, for example, to deliver pizzas to customers (this is outdoors catering). At the same time, catering is interesting to traditional restaurants, as any client can order for a celebration (e.g. birthday) cooks, waiters, who may organize the holiday not worse than in the restaurant. That will get a banquet at the third cheaper because in the restaurant there is payment for the interior. The catering system actively use various innovations, including outstaffing, outsourcing, marketing, franchising, finally, logistics, which plays a particularly important role in enterprises of restaurant industry. In the field of mass nutrition as in the restaurant business, there are specific features of functional types of logistics in the enterprise, especially the supply logistics and marketing. As to the first direction, it is necessary to choose not only high-quality raw materials, but also suppliers that can provide the necessary materials at the right time and in the right amounts. Working with raw stock is important to understand that most of it - are perishable products. So you should plan the necessary amount of raw

materials to minimize losses in order not to failure. And that leads to the need for more stringent conditions of supplier selection, therefore, there is a prerequisite for the implementation of logistics concepts and practices in supply activities of restaurant and catering business .

One way to improve services and reduce costs in the restaurant and catering business is to use logistic supplier selection. The method of selection and supplier management is essential in terms of higher market requirements which are present in the modern restaurant business (more details on that – in textbooks and papers of the author [1, 465-485; 2; 3; 4]). The modern tendency is to purchase all of necessary products on market instead of creating its own production, to achieve reduction of inventory, integration suppliers and manufacturers into one system etc. It determines the need for constant supervision of the efficiency of restaurant suppliers. However, the organization of mass food enterprises supply is often faced with various challenges, such as: non-delivery, short delivery or late delivery; low quality of the set, and so on. Similar disruption of supply in the

restaurant business leads usually to economic losses (lost benefits and so on).

Studies that were made among companies of catering business showed that 50% of the reserves to reduce their costs is in the area of procurement; the rest – in the management and organization of production, logistics and other areas [5]. This indicates the presence of vast opportunities for optimization of the procurement process, including in the restaurant and catering business.

Indeed, the bigger is the catering event, the more complex is its organizational structure, the harder its logistics and all the preparatory work. This is especially true for projects involving the service at long distances. Catering companies (restaurants or relevant units) may go on maintenance activities not only within their native city. Yes, there are orders that require trips of large distance – at 10-30 km from the nearest suburbs to a distance of 100 km in other regions. Such measures may include all formats like cocktails, buffets, banquets – both indoors and outdoors. Sometimes the customer is committed to bring something individual to the format of service, so catering company has to take this into account. Of course, every event, especially one that is organized at a considerable distance from the production base of restaurant, necessarily involves complex logistics project regardless of size and scale. In this case, any failure could threaten success of event. To fulfil the task of catering company in this situation, the possibility of using the necessary equipment is needed.

The main difficulty is not only to maintain, but to prepare the logistics of the project. In order to prepare successful event catering company first must go to a technical meeting, although such inspection is not always possible because of its cost. Lack of sufficient information about the area, inaccurate agreement with the customer, barriers to communication can potentially create great difficulties in the logistics services of the catering project. Another problem of catering is that it is not always possible to find a supplier of quality products at wide range of high quality, because delivering to another city or region might mean that some dishes can not be cooked over there. In addition, there is a problem of personnel outsourcing to service the event at considerable distance. Often it is inevitable to use local hired staff when making large remote projects of catering, because there is a need to transport a large number of personnel, that means high costs that can turn a project impractical from a commercial point of view. Thus, a key factor in the successful implementation of catering project at large distance is the ability to organize a clear interaction with the staff involved, and also to make high-quality instruction and supervision of their work.

In preparation of far away events using local produce will inevitably increase liability risks for catering company for the final quality of the cooked dishes. The least risk to the successful implementation of the project on a remote site (or "on tour" catering) is to draw on the spot only occasional staff that does not require special skills. Hired cooks and waiters, even under the careful guidance of field staff of catering companies require great attention and responsibility. Logistics shipping costs of the necessary equipment and personnel, as well

as accommodation of the latter, of course, assumes the applicable standard algorithm for calculating the cost of the event. Certainly, this experience in catering business always means development, as any complex project helps catering company to become better and improve its work. Any projects of high complexity, which include far removed catering services are useful for restaurant as an additional check of consistency in the work of all catering services.

According to the opinion of K. Pohodin [7], the implementation of such projects that extends beyond the usual zone of services allows catering company to enrich its customer base, thus leading to the success of the core activities of the company. It often happens that customers are putting unusual task to fulfill useful and interesting targets from their point of view. And that is exact situation when it is necessary to do something in difficult conditions thus producing new technological and organizational solutions.

We can support offer made by A. Kyzym and V. Babak [6], that the system of catering services should widely use advanced logistics concepts, including the concept of economical production that can lead to optimization of production costs in general. This is a set of activities called "Lean Six Sigma", the main tools of which are:

1. Kaizen and Gemba Kaizen (Jap.) - Theory and Practice of "economical production" [see details. 1.523].
2. 5S System [see. 1, 514].
3. KANBAN System (Jap.) - the system of production and distribution "just in time".
4. ERP System (Enterprise Resource Planning).
5. TPM System (Total Productive Management).
6. Rapid readjustment system SMED (Single-Minute Exchange or Die).
7. ICO Quality Management System 9000.
8. VMI System (Vender Managed Inventory).
9. SCM System (Supply Chain Management).

The use of this tools will contribute to improve quality of catering business.

Almost 20 years have passed since catering introduction in Ukraine. Among most dynamic kinds of it are event catering and corporate catering, industrial catering, "on tour" catering and so on. Recently the social catering appeared in Ukraine, which involves the organization of nutrition in schools, hospitals, military and correctional facilities. In spite all the differences in economic status, health and food traditions algorithm of providing socially oriented nutrition (for students, soldiers, workers, employees of business centers, etc.). It's benefit is in its industrialization and the introduction of advanced technologies. Leading industry experts stress the need of its modernization.

The experience of developed countries confirms this fully and gives fantastic, by our standards, examples where 5-6 chefs can provide daily hot meals for 25-30 thousand clients. The state is seriously concerned about the health of children and adolescents. The current system does not provide a school meal quality and balanced diet. As a result, there is a "bouquet" of school disease (like obesity, anemia, etc.) in a significant percentage of students (in Ukraine - 30% [6]). However, in most cases, a business can not afford to organize a quality nutrition

service for the money offered by the government. One problem is that customers - government organizations - regularly put requirements on food menu. "On the one hand, strict set of products whose value may change in the market, on the other - price restriction menus" - directors of food chain complain [8]. Under the laws of Ukraine food operators can collaborate with social institutions only in case of winning the tender, which the Ministry of health organizes. In this case, the main criterion is the price of products. In addition to the cost of food products operator also spends money on personnel and equipment that is no secret in the state institutions is often outdated.

It is well known that the main "engine" of social segment (or complex) is a state which in any country and around the world in this segment allows activity of private business, giving some support to it. For example, in France, private investment in the creation of a central kitchen, which is necessary for the maintenance of schools, military or prison has payback time approximately 5-10 years. As for our northern neighbor, the social catering has got some development in nutrition of education and health facilities in Moscow, where the outsourcing accounts for 6.2 and 4.9% of those huge markets or approximately \$2.8 and \$1.5 billion [10].

One of the world leaders in the field of catering is the «Sodexo» company that has considerable experience in the social service sector. On a global measure this company introduces two models of activity. First – with the central kitchen, when the social object staff has only to heat meals and maybe to prepare some salads. In the second model, which has successfully proven itself in Ukraine, one of social facilities with kitchen prepares meals for a few others, for example, for the next 5-6 schools. «Sodexo» company recently expanded the scope of its activities to Russia: for over a year, it works with the largest and most modern hospitals in Moscow. Each floor of the hospital has eating-room where patients who can get to this room, take away food themselves. The rest got trays with meal transported to them. The company operates in 5 special diets that have been previously agreed upon with the management of the hospital. In the tender held for Russian schools, «Sodexo» is not involved because the company can not afford to organize quality foods for the money offered by the state.

Meanwhile, schools of several Moscow Districts (261 schools) were taken over by the Russian company "Concord", which built from the ground up new central kitchen in a village near Moscow and immediately principals, students parents and journalists were informed about the technological features of school meals preparing. The general principle is quite simple: all dishes are prepared in the central factory-kitchen and then are transported to schools where school cooks heated them and still have time for salads, fruits, pastries. Not all at once liked this "globalization", many suspected the new system of school meals to be a kind of "fast food" or "on-board food", there was even a tough debate in the press. True, the company itself initially had difficulties and dozens of schools were left in September 2011, without breakfasts and dinners. In addition, this company could not establish a process in proper time deliver-

ies, proper logistics (logistics operations of handling and sorting) and even had to attract free soldiers labor, whereas the "Concord" provides food for the troops as well. [11].

One of the new areas of expansion of services catering today was school graduation parties. Every year, high school graduates are increasingly turning to this service. In 2007, catering service for school graduation parties approached 15%, in 2011 - 42%, in 2012 - 65% of their total quantity. According to experts, this trend is now bringing for catering and event companies tens or even hundreds of million UAH, as the cost of "graduation party super" in elite Kiev, Donetsk, Kharkov and so schools measured 5 to 6 digits (in UAH).

In the area of social catering logistics has an important role to play. Social catering, which provides services in social institutions where the daily food rations are divided into 3 to 5 times a day and require constant transportation of meals throughout the day, in contrast to all other types of catering, where products are delivered once before the event. In this regard, the main item of expenditure, especially for small companies is transport and logistics shipping for all orders. Such logistics sometimes is so complex that some catering companies, particularly small, have to give up orders.

Let's note that today social catering in Ukraine is almost untapped by major logistics players, although many companies are interested in this market segment of mass nutrition. Today law paragraphs and low rates at which catering firm would supply food to social institutions prevent to do this. For example, the state assigns 3-6 UAH per day for food per person in health care [12], but for the business to be profitable in this segment, you need at least 30-40 UAH per day. Furthermore, according to the rules developed in Soviet times, each high school must have its own kitchen of complete cycle. That's why catering companies can not supply food to schools. Thus, changes in law can affect positively to solve many of the problems that hinder the development of social catering in Ukraine.

Conclusions. Catering or restaurant outdoor service, is now one of the most dynamic sectors of the restaurant business in Ukraine. In the system of catering extremely important components are transport and logistics issues. In particular, it concerns the supply and distribution logistics. Accordingly, there is a big importance of logistics in catering services, particularly in the case of a remote outdoor restaurant service. Catering now has many variations. One of the newest is a social catering, i.e. providing food for social facilities - educational and medical institutions, military, correctional institutions, etc.. There are some difficulties associated with legislative and price constraints in the public sector, but international experience shows high efficiency of catering activities in the social sphere. A significant role in this is played by logistics, which in the case of social catering is very complicated. Introduction and using the global logistics gains in catering services, without doubt, is a useful and interesting in terms of modern restaurant business development in Ukraine, where the catering segment is currently one of the fastest growing.

References:

1. Oliyuk Y.B., Smyrnov I.G. *Mizhnarodna logistyka: Navch. posib.* / Y.B. Oliyuk, I.G. Smyrnov. – K.: Obrіi, 2011. – 544 p. [Олійник Я.Б., Смирнов І.Г. Міжнародна логістика: Навч. посіб. / Я.Б. Олійник, І.Г. Смирнов. – К.: Обрії, 2011. – 544 с.]
2. Smyrnov I.G. *Restoranna logistyka: mizhnarodnyj ta ukrayinskyj aspekty* / I.G. Smyrnov // *Zovnishnya torhivlya: pravo ta ekonomika*, 2009. - № 4 (45). – S. 4-18. [Смирнов І.Г. Ресторанна логістика: міжнародний та український аспекти / І.Г. Смирнов // *Зовнішня торгівля: право та економіка*. – 2009. - № 4 (45). – С. 4-18].
3. Smyrnov I.G. *Informaciyna logistyka u skladі restorannoyi logistyky* / I.G. Smyrnov // *Nauka: teoria i praktyka: Materialy IX Miedzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji.* – Volume 3. *Ekonomiczne nauki. – Przemysl*, 2013. – S. 37-44. [Смирнов І.Г. Інформаційна логістика у складі ресторанної логістики / І.Г. Смирнов // *Наука: теорія і практика: Матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції.* – Volume 3. *Ekonomiczne nauki. – Przemysl*, 2013. – С. 37-44].
4. Smyrnov I.G. *Restoranna logistyka: informaciyna skladova* / I.G. Smyrnov // *Geografiya ta turizm.* – 2013. – № 25. – S. 42-50 [Смирнов І.Г. Ресторанна логістика: інформаційна складова / І.Г. Смирнов // *Географія та туризм.* – 2013. – № 25. – С. 42-50].
5. Kizim A. *Logistika v sisteme keyteringa kak kliuchevoy sostavlyayushey restorannogo biznesa* / A. Kizim, V. Babak // *Logistika.* – 2012. - № 12. – P. 28-31. [Кузім А. Логістика в системі кейтеринга як ключової складової ресторанного бізнесу / А. Кузім, В. Бабак // *Логістика.* – 2012. - № 12. – С. 28-31].
6. Kizim A.A. *Sotsialnyj keytering kak dominantnaya sostavlyayushchaya obschestvennogo pitaniya* // A.A. Kizim, V.A. Babak // *Teoriya i praktika obschestvennogo razvitiya.* – 2012. - № 11. – P. 35-40. [Кузім А.А. Соціальний кейтеринг як домінуюча складова суспільного харчування / А.А. Кузім, В.А. Бабак // *Теорія і практика суспільного розвитку.* – 2012. - № 11. – С. 35-40].
7. Pogodin K. *Restoran vyezdnoho obsluzhivaniya (keytering)* / K. Pogodin. – SPb: Piter, 2012. – 220 s. [Погодин К. Ресторан виїзного обслуговування (кейтеринг) / К. Погодин. – СПб: Пітер, 2012. – 220 с.]
8. Nikiforov A. *Sotsialnyj keytering. Kto nakormit organizovannye kollektivy?* [Elektronnyj resurs]. – *Rezhim dostupa: www.tour.ru/food/articles* [Никифоров А. Соціальний кейтеринг. Кого нагодує організовані колективи? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.tour.ru/food/articles].
9. *Vozmozhen li v Rossii sotsialnyj keytering?* [Elektronnyj resurs]. – *Rezhim dostupa: www.vedomosti.ru* [Возможен ли в России социальный кейтеринг? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.vedomosti.ru].
10. *Sotsialnoe pitaniye: prokormit i prokormitsya* // *HORECA Magazine.* – 2011. - № 11. – S. 10-12. [Соціальне харчування: прогодує і прогодується // *HORECA Magazine.* – 2011. - № 11. – С. 10-12].
11. Fridmann A. *Rossiyskij rynek keyteringa – nachalo i dostignutyj progress* /A. Fridmann // *The Russia Corporate World.* – 2012. - № 16. – S. 18-19. [Фридманн А. Російський ринок кейтеринга – початок і досягнутий прогрес / А. Фридманн // *The Russia Corporate World.* – 2012. - № 16. – С. 18-19].

Summary

Igor Smyrnov. INDUSTRY OF CATERING: LOGISTICAL AND GEOGRAPHICAL DIMENSION.

A few years ago logistics in the restaurant business was called «terra incognita». Today logistics covers all areas of the restaurant business, in particular, it relates to catering – its outdoor form. In traditional restaurant or fast-food restaurant food's sale and consumption are usually in the client room, which is located in one building, and often under the same roof with the production area (kitchen). In contrast, the defining feature of catering is significant territorial distance of the consumption place from industrial base of catering company. So it is natural that catering business has on its forefront the issue of service's transport and logistics organization. Catering logistics has got not only important, often critical significance to the successful implementation of catering service projects, but also increases its complexity and compliance, especially with regard to its production base situated far away from events place. Catering is divided into two major divisions, namely - commercial and social. Catering company structure includes: a) office, which houses the staff involved in sales and catering management, marketing and service organization; b) tasting rooms (subject to availability); c) production plant (with kitchen); d) warehouses for storage of raw materials, beverage, equipment, special instruments; d) vehicles (if regular visits are needed). Staff of catering enterprise depends on the type of service provided. Of course this staff consists of managers, cooks and waiters, bartenders, dishes cleaners, cleaners. The last four positions of the staff can be hired permanently or for a specified period. If necessary, studios of decorators, florists, entertainers may be requested (or created its own). One way to improve services and reduce costs in the restaurant and catering business is to use concept of logistic supplier selection. Studies have shown that the procurement accounts for 50% of reserves of catering business to reduce costs. Especially important logistic works are for catering events at a considerable distance from company base. Any error in the logistics providing may threaten to disrupt event. Its specificity has got social catering logistics, ie catering of organized groups (in education, medicine, military, prison system etc.). Here it is necessary to provide daily meals 3-5 times with reliable transportation and logistics software. One has to take into account the social nature of such services, as it provided for a state institution at budget prices (no extra charge as for a commercial catering option). World experience shows that it is effective logistics that can ensure social catering profitability as well.

Key words: restaurants, catering, logistics, social catering, Kaizen, Kanban.

Наукові повідомлення

УДК 911.3

Людмила Немець, Павло Вірченко, Катерина Кравченко

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ОСВОЄННЯ ТЕРИТОРІЇ (НА ПРИКЛАДІ СТАРОПРОМИСЛОВОГО РЕГІОНУ)

В статті наведено авторське визначення поняття «господарське освоєння території» та зазначено його основні компоненти. На прикладі старопромислового регіону України (Донецької області) визначено хронологічні періоди господарського освоєння території, та у їх межах розкрито його суспільно-географічні особливості. Охарактеризовано сучасний стан розвитку господарства регіону, розглянуто сучасну систему розселення населення. Спрогнозовано напрями та перспективи подальшого розвитку старопромислового регіону.

Ключові слова: господарське освоєння регіону, розселення населення, старопромисловий регіон, хронологічний період, промислові центри, агропромисловий комплекс, спеціалізація.

Людмила Немець, Павел Вірченко, Катерина Кравченко. ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ХОЗЯЙСТВЕННОГО ОСВОЕНИЯ ТЕРРИТОРИИ (НА ПРИМЕРЕ СТАРОПРОМЫШЛЕННОГО РЕГИОНА). В статье представлено авторское определение понятия «хозяйственное освоение территории» и указаны его основные компоненты. На примере старопромышленного региона Украины (Донецкой области) определены хронологические периоды хозяйственного освоения территории, и в их пределах раскрыты его общественно-географические особенности. Охарактеризовано современное состояние развития хозяйства региона, рассмотрено систему расселения населения. Спрогнозировано направления и перспективы дальнейшего развития старопромышленного региона.

Ключевые слова: хозяйственное освоение региона, расселения населения, старопромышленный регион, хронологический период, промышленные центры, агропромышленный комплекс, специализация

Lyudmyla Niemets, Pavlo Virchenko, Katherine Kravchenko. SOCIAL AND GEOGRAPHICAL ASPECTS OF THE STUDY OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE TERRITORY (FOR EXAMPLE, AN OLD INDUSTRIAL REGION). The article presents the author's definition of the concept of "economic development of the territory" and indicated its main components. On the example of an old industrial region of Ukraine (Donetsk region) identified chronological periods of economic development of the territory, and within them disclosed its socio-geographic features. Characterized the current state of development of the economy of the region, is considered the modern system of population. Predicted direction and prospects for further development of old industrial region.

Key words: economic development of the region, population settlement, an old industrial region, chronological period, industrial centers, agriculture, specialization.

Актуальність. Історико-географічні особливості господарського освоєння старопромислового регіону є основою для дослідження сучасного стану його господарства та встановлення пріоритетів не тільки подальшого розвитку регіону, а й держави в цілому. Старопромислові регіони України являють собою специфічні з точки зору історії формування соціально-економічних особливостей території системи, які суттєво відрізняються від інших регіонів за характером розвитку господарства, демографічними показниками і екологічними умовами [8]. Одним з найбільш яскравих прикладів старопромислових регіонів України є Донецька область. Тут зосереджений потужний природно-ресурсний потенціал, історично сформовані трудові ресурси, зосереджені потужні ВНЗ тощо. Область, як фундаментальна утворююча історично-промислового регіону Донбас, заселялась протягом тривалого часу як добровільно, так і примусово, завдяки чому на даній території сформувалась особлива система розселення, яка концентрує значну кількість міст, специфічне сільське господарство, переважно приміського радіального характеру, значну кількість промислових центрів, кушів та вузлів.

Аналіз попередніх досліджень. Окремі аспекти господарського освоєння Донецької області розкриваються в працях таких вітчизняних вчених,

як: О.А. Кауфмана [2], К.А. Немця [3], Л.М. Немець [3, 9], Ю.О. Ніколайця [4], В.О. Пірко [5, 6], В.І. Подова [7], Ю.К. Яковлевої [9] тощо, проте існуючі дослідження мають фрагментарний характер.

Виклад основного матеріалу. Процес господарського освоєння земель сучасної Донецької області привертав увагу науковців в різні часи, а особливо в контексті аналізу соціально-економічних наслідків колонізаційної політики в регіоні [2]. В науковій літературі не існує чіткого поняття господарського освоєння території, тому під господарським освоєнням території пропонуємо розуміти сукупність розселенських процесів та формування взаємообміну в системі «суспільство – природа» на певній території. Засобом господарського освоєння виступає праця, а сам процес має три етапи: розселенського, сільськогосподарського та промислового освоєння.

Виходячи з різноманітності часових періодів, які виявлено при ретроспективному аналізі досліджень особливостей процесів заселення території Донецької області доцільно зупинитися на визначенні їхніх специфічних хронологічних меж. В даній роботі нами визначені такі хронологічні періоди заселення регіону:

- 1) Період кочівницького освоєння території (IV тис. до н.е. – V).
- 2) Період осіло-розселенського освоєння території (VI – XIV ст.).
- 3) Козацький становий період (XV – XVII ст.).

- 4) Шахтарсько-переселенський період (XVIII – XIX ст.).
- 5) Період радянської індустріалізації (XX ст.: 1919 – 1991 рр.)
- 6) Період незалежності України (XXI ст.: 1991р. – дотепер).

В рамках виділених хронологічних періодів представлено розселенські процеси та сільськогосподарське освоєння території; промислове освоєння,

яке починається з відкриття перших соляних шахт Донеччини, досліджено з шахтарсько-переселенського періоду.

Первинне освоєння території та заселенсько-розселенські процеси. Розселенське освоєння Донецької області пройшло тривалий історичний шлях розвитку і до моменту формування сучасної поселенської мережі мало багато різноманітних розселенських форм (таблиця 1).

Таблиця 1

Заселенсько-розселенські процеси на території Донеччини (побудовано за даними [4, 5])

Період	Характеристика
1. Період кочівницького освоєння території (IV тис. до н.е. – V)	Селища кочівницьких народів тяжіли до водних об'єктів: річок, озер, які необхідні для життєдіяльності та господарювання населення [4].
2. Період осіло-розселенського освоєння території (VI – XIV ст.)	Датується утворенням потужних племінних союзів слов'ян на території Донеччини. Формуються передумови для виникнення могутньої Київської держави [4].
3. Козацький становий період (XV – XVII ст.)	Важливим етапом в освоєнні Донецького краю була поява тут запорозьких і донських козаків [4]. Розташування поселень козаків на території Дикого поля визначалося у першу чергу економічною доцільністю.
4. Шахтарсько-переселенський період (XVIII – XIX ст.).	Освоєння Донеччини відбувалося переважно іноземними підприємцями. Монофункціональність більшості поселень визначала в якості суспільних цінностей ті, які формувалися в умовах життя у шахтарських поселеннях. Головним чинником у формуванні характеру розселення, були природні умови, що визначали місця виникнення поселень [5].
5. Період радянської індустріалізації (XX ст.: 1919 – 1991 рр.)	Встановлення радянської влади на території Донецької області призвело до зростання рівня міграцій та урбанізації. Це було пов'язано із експлуатацією природних ресурсів краю, що здійснювалася в умовах форсованої індустріалізації. Урбанізаційні процеси заклали основи поселенської структури, що базувалась на розміщенні продуктивних сил. Зростання мережі міст відбувалось за рахунок міграційного руху в системі село – місто, малі міста – великі міста, заснування нових міст орієнтованих на виробничі потужності великих підприємств, що розташовувались поряд, та власне і виконували містоутворюючу функцію [5].
6. Період незалежності України (XXI ст.: 1991р. – дотепер)	На початку 90-х років XX ст. негативний вплив на розвиток мережі поселень області здійснила економічна криза, спричинена наростанням негативних явищ у розвитку радянської економіки і посилення розривом економічних зв'язків між республіками після розпаду СРСР [4].

В області, безумовно, за кількісною ознакою переважає кількість сіл та селищ, але провідну функцію «каркасу» розселенської мережі виконують міста. В Донецькій області понад 90 % населення живе в містах і селищах міського типу, що пов'язане з промисловою спеціалізацією господарства області [1]. Донецька область лідирує в Україні за кількістю міст, і переважна їх кількість є промисловими центрами, вузлами. Дякуючи цьому значно поширеним є переважання міського населення. Кількість міського населення, за результатами Всеукраїнського перепису складала 4 млн. 364 тис. осіб, або 90%, сільського – 477 тис. осіб, або 10% [4]. Можна виділити 3 групи районів Донецької області за щільністю населення: до районів з найбільшою щільністю населення (70-40 ос./м²) відносяться Мар'їнський, Волноваський та Старобешівський; найменш густонаселені (з щільністю <20 ос./м²) Донецький, Костянтинівський, Добропільський та Олександрівський райони [1]. Інші райони мають середню густоту населення. Такий розподіл пов'язаний з історичним освоєнням регіону та сучасним розвитком окремих територій. Зосередження великої кількості працівників на території Донбасу тривалий час здійснювалося задля збільшення економічної могутності регіону. Однак, поступове вичерпання покладів вугілля зробило процес його видобутку більш затратним, отже збільшення обсягів фінансування дозволило б успішно розвивати промисловість та інфраструктуру поселень Донецької області [5].

Сільськогосподарське освоєння території. Завдяки сприятливим агрокліматичним умовам регіону він з давніх часів привертая увагу як кочових, так і осілих народів завдяки родючим ґрунтам, наявності розгалуженої гідрографічної мережі, та степовим видам рослинності (таблиця 2).

Таблиця 2

Сільськогосподарське освоєння території Донеччини (побудовано автором за даними [5, 6])

Період	Характеристика
1. Період кочівницького освоєння території (IV тис. до. н. е. – V)	Розвивалось прогресивне на той час кочове скотарство, яке передбачало розширення торгівельного обміну із землеробським світом, але вимагало збільшення контрольованих територій для випасу худоби [5].
2. Період осіло-розселенського освоєння території (VI – XIV ст.)	Сільське господарство було провідним у давньоруській економіці і спиралося на прадавні традиції східних слов'ян, що з незапам'ятних часів були землеробами [5].
3. Козацький становий період (XV – XVII ст.)	Поширення отримало напівкочове землеробство, займалися мисливством та рибальством. Ремісницькі товари обмінювалися на традиційні продукти власного виробництва на ринках. Запоріжці віддавали перевагу рибальству, а для обробки риби використовували самосадочну сіль Бердянських соляних озер [6].
4. Шахтарсько-переселенський період (XVIII – XIX ст.)	Провідне місце займало скотарство. У 1793 р. в Слов'янському уїзді нараховувалось 23, а в Маріупольському – 22 тваринницьких заводи, серед яких відповідно 11 і 9 були кінними. Серед зернових культур вирощували жито, пшеницю, ячмінь, овес, гречиху, просо, льон та коноплі [5].
5. Період радянської індустріалізації (XX ст.: 1919 – 1991 рр.)	Сільське господарство залишалось не ефективним сектором економіки регіону і найбільш радикальною мірою подолання кризи стало створення агропромислових комплексів (АПК) – об'єднання радгоспів, колгоспів, машинобудівних і хімічних підприємств, працюючих для потреб сільського господарства, підприємств з переробки сільськогосподарської сировини [5].
6. Період незалежності України (XXI ст.: 1991р. – дотепер)	В умовах незалежної України сільське господарство мало тенденцію до зниження показників продуктивності. Для усунення диспропорцій в цінах на промислові товари та с/г продукцію, постійне забезпечення господарств матеріально-технічними ресурсами у 1996 р. було створено асоціацію сільськогосподарських підприємств – «Донецькоблагротех-сервіс» [5].

Сучасною особливістю сільського господарства області є переважання тваринництва над рослинництвом. В найбільш індустріальній частині регіону сільське господарство має приміський характер. Вирощування великої рогатої худоби має значну інтенсивність у таких районах Донецької області: Краснолиманському, Добропільському, Красноармійському, Володарському та інших, переважно це пов'язане зі щільністю населення та концентрацією населених пунктів сільського типу в даних районах. Поширене вирощування свиней (переважно м'ясо-сального напрямку) у Артемівському, Амвросієвському, Олександрівському та Волноваському районах, що пов'язане з наявністю кормової бази для тварин. Завдяки приміській спеціалізації сільського господарства значно поширене вирощування птахів для забезпечення населення такими свіжими продуктами харчування як м'ясо, яйця. Найвища частка сільськогосподарських угідь в Донецькій області спостерігається у Олександрівському, Добропільському та Володарському районі, що пов'язане з високою якістю та родючістю ґрунтів в даних районах та їх незначним промисловим розвитком [8].

Про нерівномірність сільськогосподарських угідь регіону свідчить те, що 85-90 % сільськогосподарських угідь знаходяться у Костянтинівському, Красноармійському, Першотравневому, Ясинуватсь-

кому, Великоновосілківському, Старобешівському, Тельмановському та Новоазовському районах. В межах 85-80% частка сільськогосподарських угідь у Артемівському, Амвросієвському, Мар'їнському та Слов'янському районах, що пов'язане із їх значним промисловим розвитком. Менше частка < 80 % – у Шахтарському, Краснолиманському районах, що обернено пропорційно рівню розвитку промисловості району. Донецька область має значний фонд земель, який знаходиться у розпорядженні сільськогосподарських підприємств і господарств. Орні землі становлять 84 %, сінокоси і пасовища – 12 %, багаторічні насадження – 4 % всій території сільськогосподарських угідь [8]. В цілому, землі характеризуються високою природною родючістю, створюють сприятливі умови для розвитку сільського господарства [1].

Промислове освоєння території. Початком промислового розвитку Донецької області вважають відкриття соляних та вугільний шахт в області, отже даний аспект освоєння території доцільно досліджувати з XVIII ст. (таблиця 3).

За роки незалежності України спостерігається значне скорочення індексів промислового виробництва, особливо за період 1991–1994 р., що пов'язано із не стабільною політичною та економічною ситуацією в державі, втратою промисловістю багатьох коо-

пераційних зв'язків після розпаду СРСР [8]. Найменше значення індексів промислового виробництва за обраний період часу спостерігається у 1998 р., що пов'язано з фінансовою кризою одного з найбільших торговельних партнерів України – Росії. Надалі ситуація покращилась, значне зростання індексу спостерігалось у 2004 р., але у 2005 р. через соціально-економічні негаразди в державі обсяги виробництва

знову скоротились. Достатньо високе значення індексу спостерігається у 2007 р., але у 2009 р. індекс промислового виробництва відзеркалює світову економічну кризу, і значно знижується. У наступні роки спостерігається деяке зростання індексу, що свідчить про стабілізацію промислового виробництва в країні [8].

Таблиця 3

Промислове освоєння території Донецької області (побудовано автором за даними [3, 6])

Період	Характеристика
1. Шахтарсько-переселенський період (XVIII – XIX ст.)	В кінці 1709 р. у м. Артемівськ за ініціати́ви Петра I, почалося виварювання солі. У 1721 р. Вепрейський Н. та Чирков С. відкрили великі поклади вугілля біля Бахмута, у 1722 – 1723 рр. в Бахмутській провінції працювала експедиція Капустіна Г. Дякуючи розвідувальній діяльності було відкрито значну кількість покладів інших корисних копалин [7].
2. Період радянської індустріалізації (XX ст.: 1919 – 1991 рр.)	Економіка Донецької області стрімко розвивалась, значне поширення отримала важка промисловість. Найважливішими її галузями була чорна металургія і вугледобувна промисловість. За роки німецької окупації Донбасу вугільна промисловість внаслідок евакуації та знищення устаткування, фактично перестала працювати. Значна частина промислового устаткування була вивезена за межі України для відновлення роботи на новому місці. Стратегічне значення ресурсів Донбасу для піднесення промисловості СРСР і успішного продовження бойових дій під час Другої світової війни було причиною зацікавленості радянського уряду у відбудові підприємств регіону [4].
3. Період незалежності України (XXI ст.: 1991р. – дотепер)	Важливим елементом економічних перетворень в Україні після розпаду СРСР стали заходи щодо структурної перебудови господарства. Адже структура економіки, що історично склалась на Донецькій залишалась орієнтованою на виробництво засобів виробництва, добування сировини й палива. Надзвичайно негативно на стан галузі вплинуло впровадження ринкових умов господарювання, зміни форм власності, приватизація вугільних підприємств, безсистемна експлуатація вугільних родовищ [4].

Отже, промисловість Донецької області складає значна кількість високодохідних галузей, які мають потужний ресурсний потенціал, але через амортизацію обладнання та недостатній рівень фінансування промислове виробництво в області поступово скорочується та втрачає рентабельність. Ці процеси є характерними і для інших старопромислових регіонів, а в Донецькій області вони проявились найбільш яскраво і дуже негативно відбилися на рівні та якості життя населення.

Характерною рисою сучасного господарського комплексу Донецької області є поєднання потужної промисловості з багатогалузевим сільським господарством і розвиненим транспортом. В Україні область є провідним постачальником металу, палива, продукції машинобудування і хімічної промисловості. У Донецькій області зосереджена п'ята частина промислового потенціалу держави. Тут розташовано понад 2000 промислових підприємств, 800 з яких найбільші в Україні [1]. Станом на 01.01.2013 р. частка промисловості в структурі валового регіонального продукту області складала близько 90% [1]

Сучасними ключовими чинниками розвитку регіону є:

1. Збереження високого рівня залежності підприємств металургії від зовнішніх ринків, що негативно вплинуло на економіку області.

2. Впровадження нового інструменту для фо-

рмування іміджу області – територіального маркетингу.

3. Створення проектів розробки альтернативних джерел енергії.

В цілому, в Донецькій області спостерігається складна економічна ситуація, зумовлена головним чином негативними показниками розвитку провідною для даного регіону галузі – промисловістю. Разом з тим, зберігається потенціал економічної динаміки, пов'язаний з триваючим зростанням капітальних інвестицій та можливостями розвитку споживчого ринку в умовах зростання реальних доходів зайнятої частини населення.

Висновки. Характеристика первинного розселенського освоєння території та аналіз заселенсько-розселенських процесів у регіоні виявили, що він має тривалу специфічну історію формування заселенсько-розселенської мережі, завдячуючи не тільки міграційним процесам, а й примусовому заселенню краю для його промислового освоєння. Визначено, що сільськогосподарське освоєння території, завдяки сприятливим агрокліматичним умовам Донецької області довгий час відіграло провідну роль у спеціалізації регіону та структурі зайнятості населення, а після індустріалізації стало важливою складовою агропромислового комплексу Донецької області. Суспільно-географічний аналіз промислового освоєння території Донецької області виявив потужний

виробничий потенціал даного регіону, який тривалий час був донором як для СРСР, так і для України, в тому числі й після отримання незалежності, що суттєво виснажило невідновні природні ресурси регіону, через що Донеччина перетворилась в дотаційний та слабо рентабельний старопромисловий регіон. На жаль, промислове виробництво за 22 роки незалежності України за індексом промислової продукції не наблизилось до рівня 1991 р., що пов'язано з втратою колишніх коопераційних зв'язків, недосконалою зовнішньо-економічною політикою України нестачею фінансування даного сектору економіки та неспроможністю органів місцевого самоврядування переоснастити потужні підприємства новітніми технологіями. Саме це притаманне старопромислових регіонам і вимагає змін для подальшого прогресивного розвитку територій.

Аналіз сучасного стану розвитку господарства Донецької області довів, що досліджуваний регіон є важливим промислово-аграрним дистриктом нашої

держави, де зосереджена більшість підприємств гірничодобувної, металургійної, машинобудівної та хімічної промисловості, а сільське господарство має переважно приміське розміщення через високу концентрацію міст в регіоні. У Донецькій області є всі необхідні передумови для виробництва широкого спектру сільськогосподарської продукції, оскільки регіон має багаті чорноземи, помірний клімат. Донеччина володіє значним земельним фондом, який знаходиться у розпорядженні сільськогосподарських підприємств і господарств.

Аналіз господарського освоєння старопромислового регіону вимагає подальших комплексних досліджень, зокрема для Донецької області необхідно виділити і встановити особливості і закономірності сьомого сучасного періоду, адже процеси, що відбуваються сьогодні на Донбасі практично зруйновані промисловою та соціальною інфраструктурою. Подальший розвиток цих територій пов'язаний з багатьма факторами, які потребують окремих досліджень.

Список використаних джерел:

1. *Donetska oblasna derzhavna administratsiya [Elektronnyj resurs]*. – Rezhym dostupu: <http://www.donetsk-region.gov.ua/> [Донецька обласна державна адміністрація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.donetsk-region.gov.ua/>].
2. Kaufman A.A. *Pereselenie i kolonizatsia* / A.A. Kaufman. – SPb.: Tipografia tovarishchestva Obshchestvennaya polza, 1905. – 81 s. [Кауфман А.А. Переселение и колонизация / А.А. Кауфман. – СПб.: Типография товарищества Общественная польза, 1905. – 81 с.].
3. Niemets K.A. *Problemy doslidzhennya staropromyslovykh regioniv Ukrayiny yak skladovykh natsionalnoyi sotsio-geosystemy* / K.A. Niemets, L.M. Niemets // *Suspilno-, fizyko-geografichni problemy staropromyslovykh rayoniv: materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf., prysvyachenoyi 75-richchyu utvorenniya kafedry geografii Luhanskoho natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka (17–19 zhovtnya 2011 r., m. Luhansk)* / vidp. red. I.N. Melnyuk. – Luhansk: Vyd-vo «DZ LNU imeni Tarasa Shevchenka», 2011. – S. 23-27. [Немец К.А. Проблемы дослідження старопромислових регіонів України як складових національної соціогеосистеми / К.А. Немець, Л.М. Немець // Суспільно-, фізико-географічні проблеми старопромислових районів: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченій 75-річчю утворення кафедри географії Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (17-19 жовтня 2011 р., м. Луганськ) / відп. ред. І.Г. Мельник. – Луганськ: Вид-во «ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – С. 23-27].
4. Nikolayets Yu.O. *Rozselenska struktura naseleння Donbasu (etnopolitychnyj aspekt dynamiky): monografiya* / Yu.O. Nikolayets. – K.: IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy, 2012. – 188 s. [Ніколаєць Ю.О. Розселенська структура населення Донбасу (етнополітичний аспект динаміки): монографія / Ю.О. Ніколаєць. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2012. – 188 с.].
5. Pirko V.O. *Zaselennya Donechchynu* / V.O. Pirko. – D.: Skhidnyj vydavnychuj dim, 2003. – 180 s. [Пірко В.О. Заселення Донеччини / В.О. Пірко. – Д.: Східний видавничий дім, 2003. – 180 с.].
6. Pirko V.O. *Zaselennya i hospodarske osvoyennya Stepovoyi Ukrainy v XVI-XVIII st.* / V.O. Pirko. – D.: Skhidnyj vydavnychuj dim, 2004. – 224 s. [Пірко В.О. Заселення і господарське освоєння Степової України в XVI-XVIII ст. / В.О. Пірко. – Д.: Східний видавничий дім, 2004. – 224 с.].
7. Podov V.I. *Istoriya Donbasu* / V.I. Podov, V.S. Kurylo. – L.: DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka», 2009. – 300 s. [Подов В.І. Історія Донбасу / В.І. Подов, В.С. Курило. – Л.: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2009. – 300 с.].
8. *Statystychnyj shchorichnyk Donetskoyi oblasti za 2011 rik*. – D.: Holovne upravlinnya statystyky u Donetskij oblasti, 2012. – 76 s. [Статистичний щорічник Донецької області за 2011 рік – Д.: Головне управління статистики у Донецькій області, 2012. – 76 с.].
9. Yakovleva Yu.K. *Sotsialnyj rozvytok Donetskoyi oblasti: suspilno-geografichnyj aspekt: monografiya* / [pid naukovoyu redaktsiyeyu L.M. Niemets]. – Kh.: KhNU imeni V.N. Karazina, 2014. – 416 s. [Яковлева Ю.К. Соціальний розвиток Донецької області: суспільно-географічний аспект: монографія / [під науковою редакцією Л.М. Немець]. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. – 416 с.].

Summary

Lyudmyla Niemets, Pavlo Virchenko, Katherine Kravchenko. SOCIAL AND GEOGRAPHICAL ASPECTS OF THE STUDY OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE TERRITORY (FOR EXAMPLE, AN OLD INDUSTRIAL REGION).

The article describes the historical and geographical features of economic development of an old industrial region, given the author's definition of "economic development of the territory" and indicated its basic components: settlement, agricultural and industrial development. Determined that the most developed old industrial region of Ukraine is the Donetsk region, so the study was carried out on the example of the region of Ukraine.

This paper analyzes the preliminary research subjects, and found that the existing experiments are fragmented. The authors defined chronological periods of economic development of the territory of the Donetsk region, and within them disclosed its socio-geographic features.

Within the selected chronological periods presented settlement processes and agricultural development of the area; industrial development, which begins with the opening of the first salt mines of the Donetsk region, studied with miner-resettlement period. Characteristics of primary resettlement land development and analysis settlement-resettlement processes in the region have found that it has a long history of forming specific settlement-resettlement network, not only because of the migration process, but also the forced move to the edges of its industrial development.

Determined that due to active economic development of an important feature of modern economic complex of Donetsk region is the combination of a powerful industry with diversified agriculture.

The authors defined the modern development of the key factors in the region, and the urgent need for substantial investment in the economy of the region.

Predicted direction and prospects for further development of an old industrial region.

Key words: economic development of the region, population settlement, an old industrial region, chronological period, industrial centers, agriculture, specialization.

УДК 911.375.6 (477.54)

Павло Вірченко, Анастасія Мазурова

ОСОБЛИВОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНО-ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ВЕЛИКОГО МІСТА (НА ПРИКЛАДІ МІСТА ХАРКОВА)

У статті розглядаються питання територіально-функціональної організації міста Харкова на сучасному етапі. Проаналізовано окремі демографічні показники міста Харкова за його адміністративними районами, які прямо або опосередковано впливають на територіально-функціональну організацію міста. Відповідно до методики функціонального зонування територій схарактеризовано три основні зони: селітебну, ландшафтно-рекреаційну та виробничу, які, зазвичай, виділяють у межах міст. У статті наведено селітебне зонування території міста Харкова та проаналізовані основні напрямки сучасного розвитку селітебної зони міста. Розкрито ландшафтно-рекреаційне зонування території міста Харкова та проаналізовано забезпеченість зеленими зонами та зеленими насадженнями адміністративних районів міста. На основі аналізу обсягів реалізованої продукції розглядаються основні напрямки розвитку промислових зон міста Харкова. Визначено найбільш інтенсивні за функціональністю напрямки розвитку міста Харкова.

Ключові слова: територіально-функціональна організація, селітебна зона, ландшафтно-рекреаційна зона, промислова зона, планувальна структура міста.

Павел Вірченко, Анастасія Мазурова. ОСОБЕННОСТИ ТЕРРИТОРИАЛЬНО-ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ БОЛЬШОГО ГОРОДА (НА ПРИМЕРЕ ГОРОДА ХАРЬКОВА). В статье рассматриваются вопросы территориально-функциональной организации города Харькова на современном этапе. Проанализированы отдельные демографические показатели города Харькова по его административным районам, которые прямо или опосредствовано, влияют на территориально-функциональную организацию города. В соответствии с методикой функционального зонирования территорий охарактеризованы три основные зоны: селитебная, ландшафтно-рекреационная и производственная, которые, обычно, выделяют в пределах городов. В статье приведено селитебное зонирование территории города Харькова и проанализированы основные направления современного развития селитебной зоны города. Раскрыто ландшафтно-рекреационное зонирование территории города Харькова и проанализирована обеспеченность зелеными зонами и зелеными насаждениями административных районов города. На основе анализа объемов реализованной продукции рассматриваются основные направления развития промышленных зон города Харькова. Определены наиболее интенсивные по функциональности направления развития города Харькова.

Ключевые слова: территориально-функциональная организация, селитебная зона, ландшафтно-рекреационная зона, промышленная зона, планировочная структура города.

Pavlo Virchenko, Anastasiia Mazurova. FEATURES OF THE TERRITORIAL AND FUNCTIONAL ORGANIZATION OF THE BIG CITY (ON THE EXAMPLE OF THE CITY OF KHARKIV). In article, questions of the territorial and functional organization of the city of Kharkiv at the present stage are considered. Separate demographic indicators of the city of Kharkiv on its administrative regions, which directly or mediately, influence the territorial and functional organization of the city, are analysed. According to a technique of functional zoning of territories, three main zones are characterized: residential, landscape and recreational and production that, usually, allocate within the cities. Residential zoning of the territory of the city of Kharkiv is given in article and the main directions of modern development of a residential zone of the city are analysed. Landscape and recreational zoning of the territory of the city of Kharkiv is opened and security with green zones and green plantings of administrative regions of the city is analysed. On the basis of the analysis of volumes of the realized production the main directions of development of industrial zones of the city of Kharkiv are considered. The most intensive directions of a development of the city of Kharkiv on the functionality are defined.

Key words: territorial and functional organization, residential zone, landscape and recreational zone, industrial zone, the planning structure of the city.

Актуальність теми дослідження. У сучасному суспільстві міста виконують ряд важливих функцій, які постійно еволюціонують та ускладнюються. Крім того, в містах, де проживає більша частина населення України, сконцентрований значний виробничий, трудовий, фінансовий, культурний, освітній та інноваційний потенціал країни. В той же час, у містах, з одного боку, відбувається поступове скорочення резервів вільних земельних ресурсів, необхідних для подальшої забудови, а з іншого – значні площі продовжують використовуватися неефективно, що призводить до розширення меж міських поселень, погіршення екологічної ситуації в містах та в приміських зонах.

Нерівномірний розподіл функцій, благоустрою, закладів обслуговування, концентрації робочих місць, екологічних умов окремих міських районів зумовлює територіальні відмінності у задоволенні потреб населення, умов його проживання та

антропогенному навантаженні на ці території. В той же час, ефективна територіально-функціональна організація міста дозволяє забезпечити сприятливі умови життя, праці, побуту та відпочинку людини, що свідчить про актуальність обраної теми дослідження. Крім того, аналіз даного питання з позицій суспільної географії дозволяє комплексно розглянути особливості територіально-функціональної організації великого міста, визначити основні напрямки його розвитку, запропонувати заходи щодо оптимізації функціонування міської території.

Аналіз попередніх досліджень свідчить, про те, що окремі питання територіально-функціональної організації великих міст висвітлювалися у роботах вітчизняних та закордонних науковців, в тому числі й географів і економістів, зокрема, у працях В. Вакулєнко [6], П. Колядинського [3], М. Орлатого [6], О. Шпачук [7] та інших дослідників. А окремі аспекти територіально-функціональної організації міста Харкова стисло розглядалися тільки у Генеральному плані міста, який був розроблений у 2003 році та від-

редагований у 2011 році. Враховуючи зазначені обставини та стрімкий розвиток міста Харкова, аналіз особливостей його територіально-функціональної організації на сучасному етапі потребує сьогочасного розгляду.

Метою дослідження є суспільно-географічний аналіз територіально-функціональної організації великого міста на прикладі міста Харкова.

Основний зміст дослідження. Сучасна функціонально-планувальна структура міста Харкова формувалась тривалий час. На її формування впливав ряд факторів, зокрема, природні, історичні, географічні, політичні, економічні, демографічні, транспортно-комунікаційні, соціальні та інші чинники.

Місто Харків – один з найкрупніших економічних, політичних, наукових та культурних центрів України, який є не тільки адміністративним центром Харківської області, а й центром міжобласної системи розселення до якої, крім Харківщини, входять Полтавська та Сумська області [2].

Територія сучасного Харкова складає 306 км² [1]. Адміністративно місто поділяється на 9 районів: Держинський, Жовтневий, Комінтернівський, Київський, Ленінський, Московський, Фрунзенський, Орджонікідзевський і Червонозаводський. Також у місті існує значна кількість історичних районів – Безлюдівка, Балашовка, Гончарівка, Журавльовка, Нова Баварія, Олексіївка, Рогань, Основа, Салтівка, Павлово Поле, П'ятихатки та інші.

Певний вплив на особливості територіально-функціональної структури міста здійснюють окремі демографічні показники, зокрема, такі як загальна

чисельність населення та щільність і розміщення населення по території населеного пункту.

За чисельністю населення місто Харків посідає друге місце серед населених пунктів України, поступаючись тільки столиці держави – Києву. Станом на 1 січня 2014 р. у місті Харкові, проживало 1451132 мешканця [1]. Упродовж 2013 р. чисельність наявного населення міста збільшилась всього на 104 особи, в той час як у 2012 р. населення Харкова збільшилось на 9,7 тис. осіб. Загальне збільшення чисельності населення міста за 2013 р. відбулось виключно за рахунок міграційного приросту. Водночас, у Харкові зафіксовано природне скорочення населення на 3804 особи [4].

Найбільша кількість наявного населення станом на кінець 2013 року проживала у Московському та Держинському районах і складала 302,7 тис. осіб та 231,9 тис. осіб відповідно. В той же час, у Ленінському (87,5 тис. осіб) та Червонозаводському (92,4 тис. осіб) районах міста зафіксована найменша чисельність населення серед адміністративних районів міста Харкова (рис. 1).

Значні відмінності спостерігаються й у показниках щільності населення у різних районах Харкова. Зокрема, найбільша щільність населення серед районів міста характерна для Московського (12,6 тис. осіб/км²), Комінтернівського (6,4 тис. осіб/км²) та Фрунзенського районів (6 тис. осіб/км²). А найнижчі показники щільності населення зафіксовані у Червонозаводському (2 тис. осіб/км²) та Ленінському (2,7 тис. осіб/км²) районах міста Харкова (рис. 1).

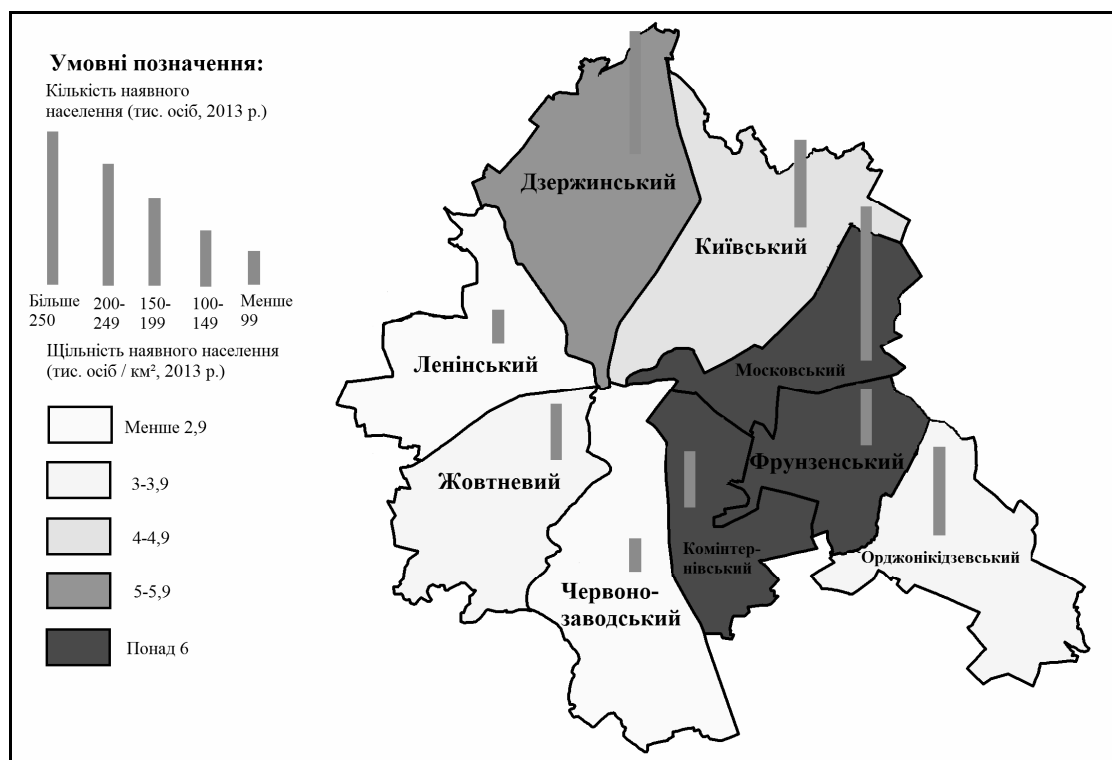

Рис. 1. Кількість наявного населення та щільність населення міста Харкова за адміністративними районами станом на 1 січня 2013 р. (побудовано за даними [4])

Відповідно до методики функціонального зонування територій зазвичай у межах міст виділяють три основні зони: селітебну, ландшафтно-рекреаційну та виробничу.

Формування селітебної зони міста Харкова на сучасному етапі розвивається за радіальною планувальною схемою за трьома основним напрямкам (рис. 2): Північним, Східним, Південно-Східним.

Так, північний напрямок селітебної зони простягається уздовж вулиці Клочківської та проспекту Леніна. Загалом, в цій зоні розташовано 195 тис.м² багатоквартирного житла (Олексіївка, Павлове Поле) та 55,0 тис.м² [2] житла садибної забудови (Флоринка, Шатилівка та інші).

Східний напрямок простягається вздовж Московського проспекту та забудований багатоквартирними будинками загальною площею 392 тис.м². Забудова такого ж типу у даному напрямку представлена також у житловому мікрорайоні Рогань (230 тис.м² житла) та у районах садибної забудови: Південні П'ятихатки – 295 тис.м² житла і район вулиці Ньютона – 96 тис.м² житлової забудови [2].

Південно-східний напрямок зосереджується вздовж вулиці Академіка Павлова і займає територію Салтівки до Окружної дороги. Він забудований багатоквартирними житловими будинками загальною площею 1500 тис.м² і садибною забудовою площею 400,0 тис.м² [2].

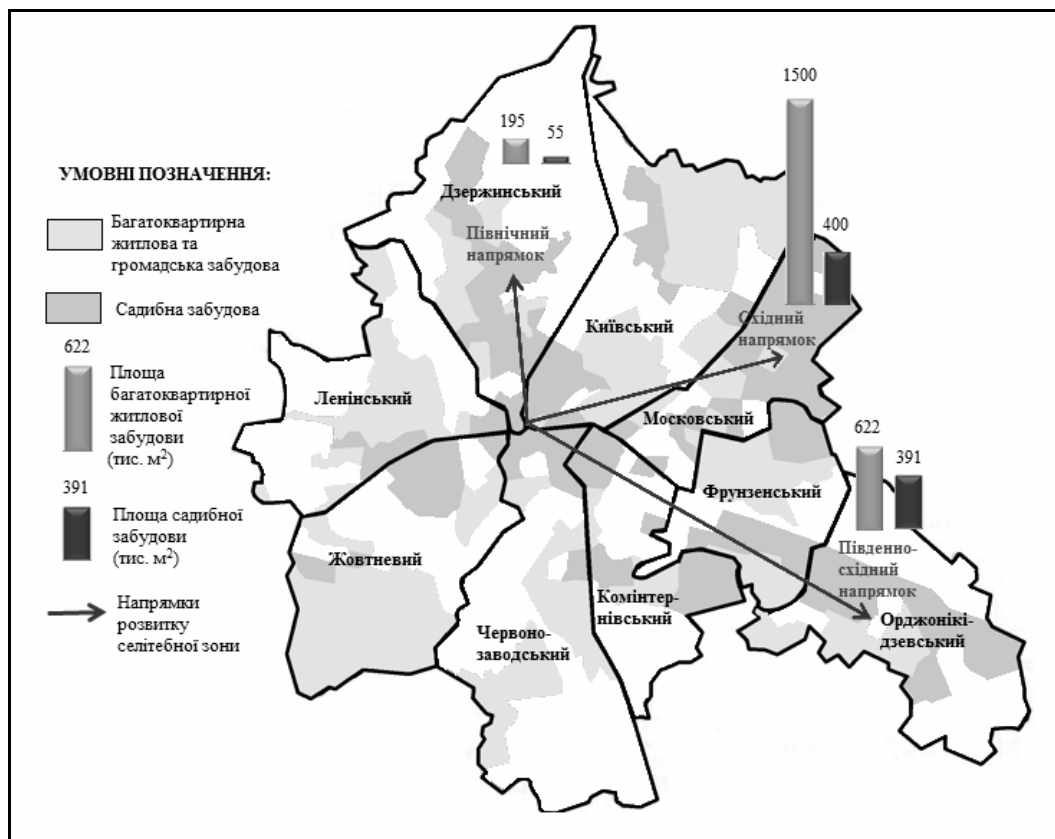

Рис. 2. Селітебне зонування міста Харкова з основними напрямками розвитку селітебних утворень станом на 1 січня 2013 р. (побудовано за даними [1, 2])

Загалом житловий фонд міста Харкова станом на 1 січня 2013 р. складав 31,9 млн. м² загальної площі. Приватний і приватизований житловий фонд складав більше двох третин житла міста – 28,7 млн. м² загальної площі (90,0 %), державний та комунальний житловий фонд – тільки 3,2 млн. м² (10,0 %). У середньому на одного мешканця міста у 2013 році припадало 21,6 м² загальної площі [4].

Найбільш поширеним типом житла у місті Харкові є багатоквартирні будинки. Так, станом на 1 січня 2013 р. у місті налічувалось 608,8 тис. квартир, з яких 29,6 % – однокімнатні, 37,5 % – двокімнатні, 27,6 % – трикімнатні. Квартири з кількістю кімнат більше трьох складають 5,3 % (рис. 3).

Визначаючи особливості садибної забудови в окремих районах Харкова варто відзначати, що в місті переважають споруди, які знаходяться в аварійному та перед аварійному стані й потребують зносу або реконструкції. Так, для історичних районів міста Харкова – Журавлівки, Тюринки (Київський район), Немишлі (Фрунзенський район), Новоселівки (Жовтневий район), Червоного Проміня, Лисої Гори, Іванівки (Ленінський район), частково Олексіївки (Держинський район) характерна садибна забудова зі зносом житлового фонду понад 60 %.

Від 40 % до 50 % житлового фонду садибної забудови, який потребує зносу розташовано у таких районах, як Залютини (Ленінський район), Хвилінка, Баварія, Лідне, Пилипівка (Жовтневий район), Жи-

харь (Червонозаводський район), Ім. Герцена (Комінтернівський район), Фрунзе (Орджонікідзевський район) і Шишківка (Київський район).

Отже, найбільша площа житлового фонду садибної забудови Харкова, яка потребує зносу, знахо-

диться переважно у Московському та Орджонікідзевському районах, тобто у тих районах міста, де багатоквартирні будинки займають незначні площі.

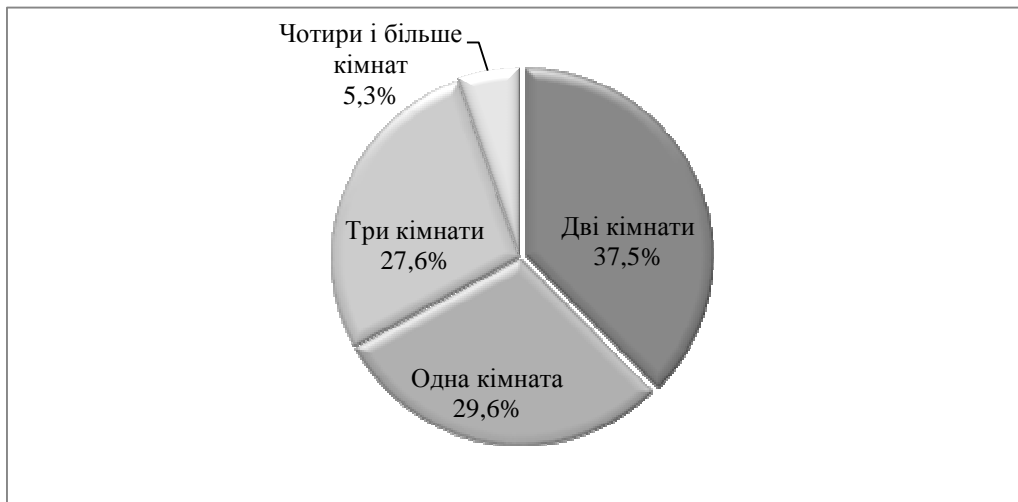

Рис. 3. Структура житлової площі багатоквартирних будинків у місті Харкові за кількістю кімнат станом на 1 січня 2013 р. (побудовано за даними [4])

Аналіз сучасного стану територій міста Харкова, зайнятих ландшафтно-рекреаційними зонами свідчить про високий рівень забезпеченості районів міста зеленими насадженнями, скверами та парками. Зокрема, серед загальної структури ландшафтно-рекреаційних територій у місті Харкові (рис. 4) парки культури і відпочинку займають 442 га; парки міські, районні, сади житлових районів – 228 га; сквери – 448 га; набережні і бульвари – 258,5 га; гідропарки і лугопарки – 434 га [2]. Крім того, в місті існують значні території зайняті міськими лісами і

лісопарками.

Забезпеченість районів міста Харкова зеленими зонами та зеленими насадженнями демонструє картосхема на рисунку 5.

Її аналіз свідчить про те, що найвищий рівень забезпеченості ландшафтно-рекреаційними зонами характерний для Жовтневого та Червонозаводського районів міста (більше 1 га/тис. осіб), що можна пояснити невеликою кількістю мешканців та великими площами зайнятими зеленими насадженнями у зазначених районах.

Рис. 4. Структура ландшафтно-рекреаційних територій міста Харкова станом на 1 січня 2013 р. (побудовано за даними [2])

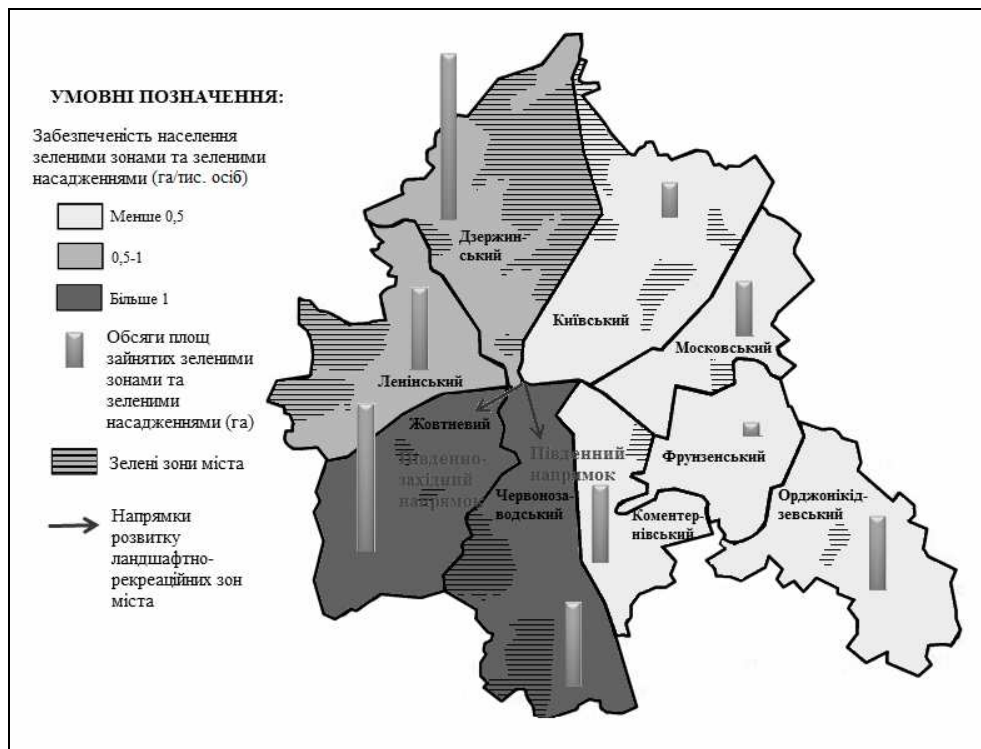

Рис. 5. *Забезпеченість районів міста Харкова зеленими зонами та зеленими насадженнями з основними напрямками розвитку ландшафтно-рекреаційної зони міста Харкова станом на 1 січня 2013 р. (побудовано за даними [1, 2])*

Середня ступінь забезпеченості ландшафтно-рекреаційними зонами характерна для Ленінського та Держинського районів міста Харкова (0,5-1 га/тис. осіб). В той же час, Держинський район є лідируючим за абсолютною площею зелених зон та насаджень, яка становить 147,5 га. [2]. Саме у межах Держинського району розташовані найпопулярніші серед мешканців міста зелені зони – ЦПК та В ім. О.М. Горького та міський сад ім. Т.Г. Шевченка.

Найменша кількість зелених зон та насаджень на тисячу осіб (менше 0,5 га/тис. осіб) характерна для промислово розвинутих районів міста – Київського, Московського, Орджонікідзевського, Фрунзенського та Комінтернівського районів.

Таким чином, найвищий рівень забезпеченості ландшафтно-рекреаційними зонами у місті Харкові характерний для південної та південно-західної частин міста, в межах яких розташовані Жовтневий та Червонозаводський райони. Таку територіальну концентрацію ландшафтно-рекреаційних зон у зазначених районах ми пов'язуємо з наявністю значних земельних ділянок, які не використовуються під житлову забудову та промислові підприємства і є придатними для використання під зелені зони та зелені насадження.

Промислово-складська зона міста Харкова включає промислові, складські й інші території зайняті під'їзними коліями, дорогами, установами обслуговування та управління і складає в цілому по місту 5390 га. Крім того, в центральній частині міста (за межами промислових формувань) розміщені підприємства загальною площею 164 га, більша частина з яких – бази, склади, автотранспортні підприємства

[2].

У планувальній структурі міста Харкова виділено 5 промислових зон, зокрема, Іванівська, Балашівська, Диканівська, Орджонікідзевська промислово-ва зона та Безлюдівська комунально-складська зона. За площею, яку займають промислові зони у місті Харкові, найбільша територія припадає на Орджонікідзевську (1043 га), Диканівську (999 га) та Балашівську (863,4 га) промислові зони (рис. 6) [1, 2].

Також у місті Харкові виділені 9 промислових районів: Іванівський, Московський, Балашівський, Диканівський, Основ'янський, Фрунзенський, Орджонікідзевський, Баварський та Північний. Загалом на території міста знаходиться 12 груп підприємств і 5 промислових вузлів [2].

Рівень розвитку промислових зон, які сформувались у місті Харкові ми проаналізували за обсягами реалізованої промислової продукції в їх межах. Так, найбільші обсяги реалізованої промислової продукції (більше 40 млн. грн./тис. осіб) характерні для Орджонікідзевського та Комінтернівського районів міста Харкова (рис. 7). Саме в межах зазначених районів знаходяться найбільші та найпотужніші промислові зони міста: Орджонікідзевська, Балашівська та частина Диканівської.

Середні обсяги реалізованої промислової продукції (20-40 млн. грн./тис. осіб) характерні для Київського, Ленінського, Фрунзенського, Червонозаводського та Жовтневого району. У їх межах знаходяться Іванівська та частина Диканівської промислової зони, а також Баварський, Північний, Фрунзенський, Основ'янський промислові райони.

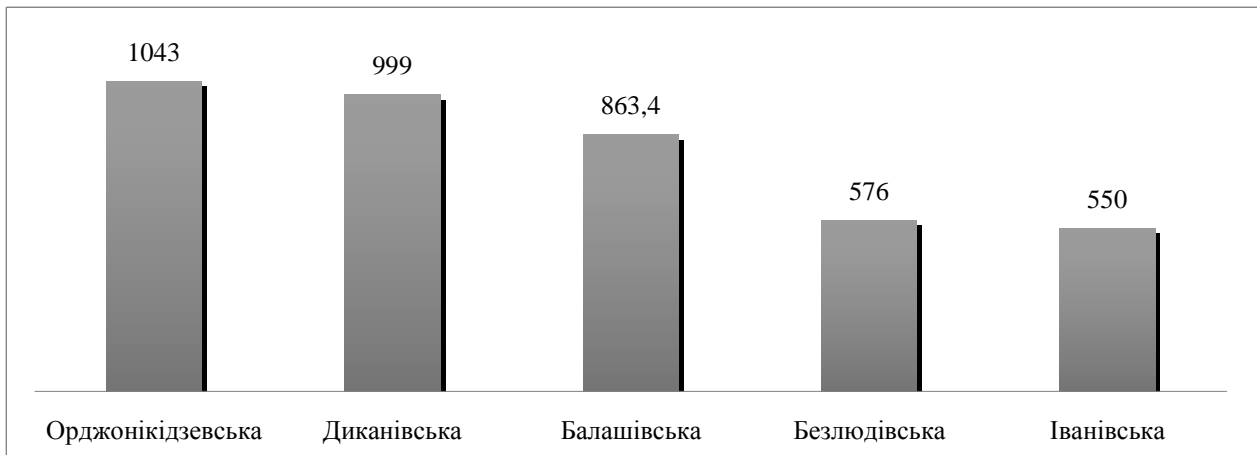

Рис. 6. Розподіл промислових зон міста Харкова за площею території (га) (побудовано за даними [1, 2])

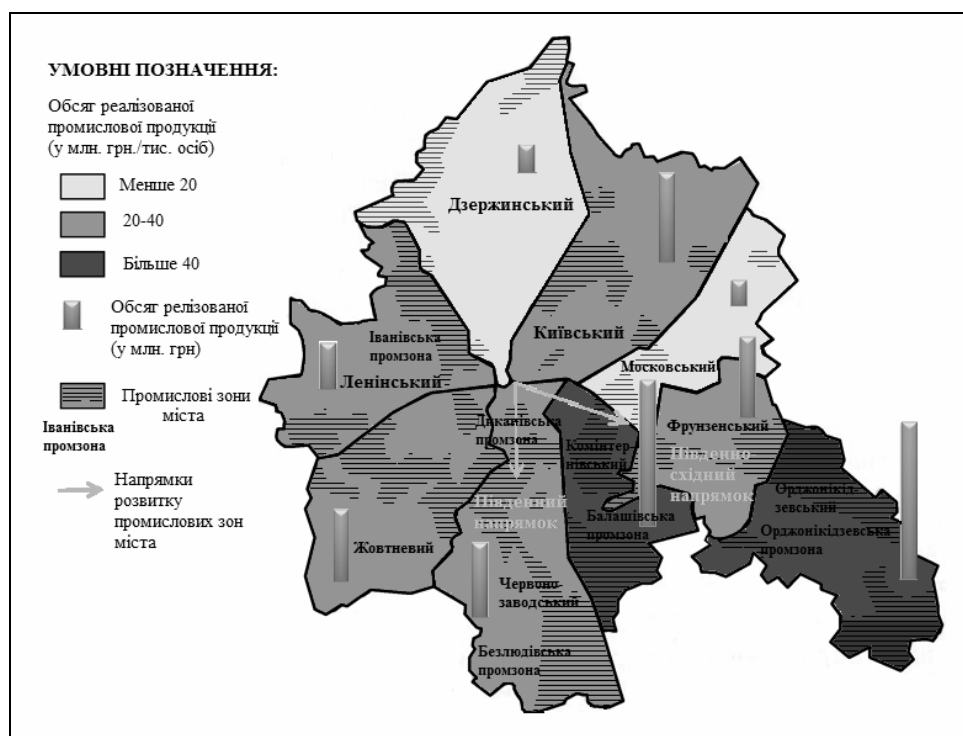

Рис. 7. Обсяги реалізованої промислової продукції за районами міста Харкова та основні напрямки розвитку промислових зон міста Харкова станом на 1 січня 2013 року (побудовано за даними [1, 2, 4])

Найменші обсяги реалізованої промислової продукції (менше 20 млн. грн./тис. осіб) мають Держинський та Московський райони. У їх межах знаходиться частина Іванівської промислової зони та Московський промисловий район.

Отже, основними напрямками розвитку промислової зони міста Харкова є південно-східний та південний напрямки (Фрунзенський, Орджонікідзевський та Комінтернівський райони), у межах яких розташовані найбільші та найпотужніші промислові підприємства.

Висновки. Проведений аналіз територіально-функціональної організації міста Харкова дозволив зробити наступні висновки.

Сучасна територіально-функціональної організація міста Харкова має складну неоднорідну

структуру, в якій можна виділити селітебну, ландшафтно-рекреаційну та промислову зони. Нинішню функціонально-планувальну структуру міста Харкова можна визначити як радіальну, з елементами кільцевої системи.

Так, селітебні зони розміщені у всіх районах міста Харкова, однак, основними напрямками їх розвитку на сучасному етапі є північний, північно-східний та південно-східний (Держинський, Московський та Орджонікідзевській райони). Однак, значний відсоток садибної забудови міста, яка розташована у південно-західному та північно-західному напрямках (Ленінський та Жовтневий райони) перебуває в аварійному стані та потребує зносу або реконструкції.

Значні території міста Харкова зайняті ланд-

шафтно-рекреаційними об'єктами. Найвищий рівень розвитку ландшафтно-рекреаційних зон у місті Харкові характерний для південної та південно-західної частин міста, які знаходяться у межах Жовтневого та Червонозаводського районів.

У місті Харкові, як в одному з найбільших промислових центрів України, значні території займають промислові зони. Основними напрямками сучасного розвитку промислових зон міста є південно-східний та південний напрямки (Фрунзенський, Орджонікідзевський та Комінтернівський райони), у межах яких розташовані найбільші та найпотужніші промислові підприємства Харкова.

Проведений аналіз територіально-функціональної організації міста Харкова засвідчив, що найбільш інтенсивними за функціональністю напрямками розвитку міста є південь та південний-схід, де розташовані Орджонікідзевський, Фрунзен-

ський, Комінтернівський та Червонозаводський райони міста, в межах яких зосереджена значна частина промислових, селітебних та ландшафтно-рекреаційних зон.

Упорядкованість територіально-функціональної організації міста є важливою складовою життя будь-якого населеного пункту, особливо великого, яка впливає на його розвиток, якість життя й добробут населення. Ефективна організація міського простору забезпечує сталий економічний та соціальний розвиток не тільки окремого міста, а й всього суспільства. Успішна реалізація питань покращення планувальної та функціональної організації міста можлива тільки за умови системного та послідовного удосконалення територіально-функціональної організації міста згідно з сучасними потребами міського населення.

Список використаних джерел:

1. *Genplan Kharkova [Ofitsialnyj sayt upravleniya gradostroitelstva i arkhitektury goroda Kharkova]. – Rezhim dostupa: <http://uga.kharkov.ua/content-menu.html>. [Генплан Харькова. [Официальный сайт управления градостроительства и архитектуры города Харькова]. – Режим доступа: <http://uga.kharkov.ua/content-menu.html>].*
2. *Generalnyj plan mista [Oficijnyj sayt Kharkivskoyi miskoyi rady, miskoho holovy, vykonavchoho komitetu]. – Rezhym dostupu: <http://www.city.kharkov.ua/uk/dokumenty/generalnyj-plan-goroda.html>. [Генеральный план міста [Официальный сайт Харьковской городской рады, городского головы, исполнительного комитета]. – Режим доступа: <http://www.city.kharkov.ua/uk/dokumenty/generalnyj-plan-goroda.html>].*
3. *Kolyadynskij P.V. Teritorialno-funksionalna organizaciya ta strategiya rozvytku velykoho mista (na prykladi mista Chernivtsi): avtoref. dis... na zdobuttya nauk. stupenyu kand. geogr. nauk: speta. 11.00.02 / P.V. Kolyadynskij. – Chernivtsi, 2012. – 20 s. [Колядинский П.В. Территориально-функциональная организация та стратегия развития великого міста (на прикладі міста Чернівці): автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 / П.В. Колядинский. – Чернівці, 2012. – 20 с.]*
4. *Misto Kharkiv u 2012 r. (statystychnyj shchorichnyk) / [pid redaktsiyeyu O.G. Mamontovoyi]. – Kh., 2013. – 182 s. [Місто Харків у 2012 р. (статистичний щорічник) / [під редакцією О.Г. Мамонтової]. – Х., 2013. – 182 с.]*
5. *Posokhov S. Kharkov: putevoditel / S. Posokhov, O. Denisenko. – Kharkov: Zolotyie stranitsy, 2011. – 142 s. [Посохов С. Харьков: путеводитель / С. Посохов, О. Денисенко. – Харьков: Золотые страницы, 2011. – 142 с.]*
6. *Upravlinnya rozvytkom mista: navch. posib. / za red. V.M. Vakulenko, M.K. Orlatogo. – K.: Vyd-vo NADU, 2006. – 389 s. [Управління розвитком міста: навч. посіб. / за ред. В.М. Вакуленка, М.К. Орлатого. – К.: Вид-во НАДУ, 2006. – 389 с.]*
7. *Shrachuk O.V. Misto yak uosoblona terytorialna sotsialno-ekonomichna systema: avtoref. dis. ... kand. ekon. nauk: 08.10.01 / O.V. Shrachuk. – Kh., 2000. – 15 s. [Шпачук О.В. Місто як уособлена територіальна соціально-економічна система: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.10.01 / О.В. Шпачук. – Х., 2000. – 15 с.]*

Summary

Pavlo Virchenko, Anastasiia Mazurova. FEATURES OF THE TERRITORIAL AND FUNCTIONAL ORGANIZATION OF THE BIG CITY (ON THE EXAMPLE OF THE CITY OF KHARKIV).

The research goal in the article is socio-geographical analysis of territorial and functional organization of a big city as an example of the city of Kharkiv. Separate demographic indicators of the city of Kharkov on its administrative regions, which directly or mediately, influence the territorial and functional organization of the city, are analysed. In particular, the highest density of population of the city is characteristic of Moscow, Kominternivsky and Frunze district. The lowest population density recorded in Chervonozavodsky and Lenin areas of the city of Kharkiv.

According to a technique of functional zoning of territories, three main zones are characterized: residential, landscape and recreational and production that, usually, allocate within the cities. Residential zoning of the territory of the city of Kharkov is given in article and the main directions of modern development of a residential zone of the city are analysed. Landscape and recreational zoning of the territory of the city of Kharkov is opened and security with green zones and green plantings of administrative regions of the city is analysed. On the basis of the analysis of volumes of the realized production the main directions of development of industrial zones of the city of Kharkiv are considered.

The analysis of territorial and functional organization of the city of Kharkov showed that most functionality rich areas of the city is south and south-east, where the Ordzhonikidze, Frunze, Kominternovsky and Chervonozavodsky areas of the city, within which focuses a significant portion of industrial, residential and recreational landscape zones.

Key words: territorial and functional organization, residential zone, landscape and recreational zone, industrial zone, the planning structure of the city.

УДК 911.3

Дар'я Мальчикова

ФАКТОРИ РОЗВИТКУ І ПЛАНУВАННЯ ТЕРИТОРІЙ СІЛЬСЬКИХ РЕГІОНІВ З ОСОБЛИВИМ РЕЖИМОМ ВОДОГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті показано напрямки трансформацій суспільно-просторових комплексів в регіонах зрошуваного землеробства. Проаналізовано сучасний стан зрошуваного землеробства в Україні, показано проблемні моменти трансформації гідромеліорації на сучасному етапі. Виділено інноваційні стратегічні напрями вирішення проблем зрошуваного землеробства, здійснено суспільно-географічний аналіз факторів розвитку і особливостей планування територій сільських регіонів з розвитком гідромеліоративно-землеробського природокористування.

Ключові слова: планування територій, сільські регіони, водогосподарська діяльність, зрошуване землеробство.

Дар'я Мальчикова. ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ И ПЛАНИРОВАНИЯ ТЕРРИТОРИЙ СЕЛЬСКИХ РЕГИОНОВ С ОСОБЫМ РЕЖИМОМ ВОДОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ. В статье показаны направления трансформаций общественно-пространственных комплексов в регионах орошаемого земледелия. Проанализировано современное состояние орошаемого земледелия в Украине, показано проблемные моменты трансформации гидромелиорации на современном этапе. Выделены инновационные стратегические направления решения проблем орошаемого земледелия, осуществлен общественно-географический анализ факторов развития и особенностей планирования территорий сельских регионов с развитием гидромелиоративно-земледельческого природопользования.

Ключевые слова: планирование территорий, сельские регионы, водохозяйственная деятельность, орошаемое земледелие.

Daria Malchikova. FACTORS OF PLANNING AND RURAL AREAS WITH A SPECIAL REGIME OF WATER MANAGEMENT. The directions of socio-spatial transformation systems in areas of irrigated agriculture are shown in the article. The current state of irrigated agriculture in Ukraine, shows the problematic aspects of transformation hydromelioration today. Highlight innovative strategic directions for solving problems of irrigated agriculture, by socio-geographical analysis of factors and characteristics of rural planning areas of development and drainage, agricultural nature.

Key words: territorial planning, rural areas, water management activities, irrigated agriculture.

Постановка проблеми. Україна завжди відізнялась потужним рівнем гідромеліорації, зокрема зрошування. Сільське господарство за об'ємом спожитої води, що забирається з водних джерел, і за безповоротним водоспоживанням є найбільш водоемною галуззю господарства, при цьому найбільший об'єм водоспоживання припадає на зрошуване землеробство, на основі якого сформувався особливий тип гідромеліоративно-землеробського природокористування зі своєрідним переліком природоохоронних та екологічних проблем. Сільські регіони з особливим режимом водогосподарської діяльності дуже неоднорідні, тому впорядкування зрошуваних територій планувальними методами повинно враховувати особливості територіальної організації населення та господарства регіону.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сучасний досвід дослідження особливостей розвитку і планування територій регіонів зі специфічною водогосподарською діяльністю вкрай недостатній. Важливий фундамент для здійснення сучасних досліджень становлять теоретичні та практичні надбання, отримані за період розробки регіональних гідромеліоративних проектів у період 1950 - 1980-х рр.. Серед тих, хто закладав концептуальні засади ландшафтно-екологічного аналізу у меліоративному природокористуванні М. Гродзинский, А. Маринич, П. Шищенко, М. Щербань, різноманітні аспекти використання зрошуваних земель відображені у наукових працях Балюка С.А., Грабовської Л.М., Жуйкова Г.С., Коваленка П.І., Морозова В.В., Писаренка В.А., Ромашенка М.І., Сафоновой О.П., Снігового В.С. та інших дослідників [2, 4, 9, 13]. Більшість сучасних дослідників проблем планування територій, територіального менеджменту, регіонального розвитку

[1, 6, 8, 15], акцентують необхідність переходу до територіальних моделей вирішення геоecологічних проблем і завдань, пов'язаних за збереженням еколого-соціально-економічної рівноваги. Це вимагає перегляду теоретичної, методологічної та методичної бази планування територій регіонів з особливим режимом водогосподарської діяльності.

Метою дослідження є визначення факторів диференціації та особливостей геопланування сільських регіонів з розвитком гідромеліоративно-землеробського природокористування. Це зумовлює необхідність вирішення таких завдань:

- проаналізувати сучасний стан зрошуваного землеробства в Україні;

- показати напрямки трансформацій суспільно-просторових комплексів в регіонах гідромеліоративно-землеробського природокористування;

- визначити основні складові вирішення проблем розвитку територій з особливою водогосподарською діяльністю в контексті здійснення планування територій.

Виклад основного матеріалу дослідження. На початку 1990-х рр. площі зрошуваних земель в Україні сягали більше 2,5 млн. гектарів. При цьому станом на 1 січня 2012 року цей показник становив вже 2,158 млн. га (скорочення на 18% від рівня 1992 р.), але фактичні площі поливу протягом останніх років не перевищують 600-680 тис. га, що становить 25-30% наявної площі зрошуваних земель, або в 4 рази менше, ніж на початку 90-х років ХХ-го сторіччя [3].

Внаслідок реформування агропромислових підприємств, які у своїй діяльності використовували меліоровані землі та меліоративні системи, кількість водокористувачів збільшилася у декілька разів, змінилася структура та приналежність внутрішньогосподарських меліоративних фондів. Така ситуація

привела до пограбування трубопроводів, руйнування окремих елементів меліоративних мереж, порушення їх технологічної цілісності, розкрадання дощувальних машин і зниження рівня використання меліорованих земель, особливо зрошуваних.

Разом з тим, як зазначається у численних концепціях та стратегіях регіонального та державного розвитку, у перспективі зрошувальна меліорація залишається одним з основних засобів стабілізації сільськогосподарського виробництва, послаблення його залежності від несприятливих природно-кліматичних умов з одночасною мінімізацією негативного впливу сільськогосподарського виробництва на природну рівновагу, в тому числі під час проведення меліоративних робіт. Крім того, як було нами обґрунтовано у попередніх роботах [5], розвиток зрошуваного землеробства зумовив певну диференціацію та сформував досить значні відмінності не тільки у способі обробітку землі, а й у способі життя, формах розселення населення та інтенсивності землеробської праці.

Так, наприклад, кардинальна зміна умов землеробства на Херсонщині, зокрема впровадження зрошення, що відбулося у другій половині ХХ століття, суттєво вплинула і на спосіб життя населення. Зрошення не тільки вимагає більших затрат людської праці, але і дозволяє розвивати більш праце місткі галузі сільського господарства (наприклад, овочівництво), тому відбулися зміни у формуванні чисельності населення, людності та густоти населених пунктів. Проведене дослідження динаміки зрошуваних земель, а також динаміки показників формування чисельності населення та систем розселення (показники середньої людності та густота населених пунк-

тів) дозволили виявити залежність між показниками розселення і змінами умов землеробства і зробити такі висновки [5, с. 85]:

- середня щільність населення в районах з інтенсивним зрошенням майже на 50 % вища;
- середня людність населених пунктів в районах зі зрошенням у 2 рази більша, ніж в районах, де зрошувані землі займають незначну частку;
- щільність населених пунктів у районах з високим рівнем зрошення на 30 % менша.

Такі відмінності в особливостях розселення можна пояснити тим, що зрошувані землі вимагають більших матеріальних витрат та праці. Тому населені пункти, які розміщені в районах зі зрошенням, частково виконують функції технічного підтримання іригаційних систем. Зрошення дозволяє вирощувати більш працездатні сільськогосподарські культури, такі як овочеві.

Зауважимо, що останнє десятиріччя відрізняється значною трансформацією не тільки суспільно-просторових комплексів, але і зміною технічних, організаційно-економічних та екологічних підходів до гідромеліорації. Відповідно, необхідним стало проаналізувати фактори, що визначають закономірності регіонального розвитку територій з особливим режимом водогосподарської діяльності та землеробсько-меліоративним типом природокористування.

Динаміка площ зрошуваних земель в межах Херсонського регіону (табл. 1) показала, що після 2001 року відбулася стабілізація показника площ, охоплених зрошенням приблизно на рівні 426 тис. га. Крім того, як свідчать окремі дослідження [3, 9], фактичні площі поливу протягом останніх років є значно меншими.

Таблиця 1

Динаміка площ зрошуваних земель в межах Херсонської області

Рік	1959	1975	1979	1984	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Площа зрошування, тис. га	77,6	337,4	412,2	537,4	450,8	472,2	464,7	431,1	426,3	425,8	425,7	425,7	425,7	426,4	426,4	426,4	426,8	426,8	426,8	426,8

* За даними Херсонського обласного управління статистики та Херсонського обласного управління водного господарства

Для Херсонської області в цілому і окремих регіонів характерним є природне скорочення сільського населення. Разом з тим в районах області, де є високою частка зрошуваних земель, середня людність населених пунктів значно більша, ніж в районах, де зрошувані землі займають незначну частку. Зауважимо, що в період інтенсивного збільшення площ зрошуваних земель (1959-2000 рр.) спостерігалися значні зміни у показниках формування чисельності населення саме в районах розвитку гідромеліоративно-землеробського природокористування (табл. 2). Графічне зображення отриманих матеріалів (рис. 1) дозволило визначити закономірність підвищення темпів приросту населення населених пунктів в регіонах інтенсивного зрошення.

Разом з тим, можна відзначити, що після 2001 року зі стабілізацією показників зрошення земель, фактор наявності особливої водогосподарської діяльності стає вже фоновим. Регіональні дослідження особливостей формування суспільно-просторового комплексу Херсонської області, проведені в цей час [7, 11] дозволили висунути гіпотезу про провідне значення фактору відстані у геопросторовій організації регіону. Перевірка цієї гіпотези в рамках даного дослідження підтвердила такі висновки – розрахований коефіцієнт кореляції показника коефіцієнту змін чисельності населення (2013 рік до 2001 року) з показником топологічних відстаней між адміністративною одиницею та адміністративним центром області склав $-0,72$, а зв'язок між рівнем зрошення і показ-

никами коефіцієнту змін чисельності населення (2013 рік до 2001 року) в цей же час не виявлено.

Незважаючи на зміни провідних факторів геопросторової організації та трансформації суспільно-просторових комплексів Херсонської області зрощування і зараз має не тільки еколого-економічне зна-

чення, але і важливе соціальне. Скорочення зрощування може привести, на наш погляд, до напруження не тільки екологічних, але й соціальних проблем, оскільки суспільно-просторовий комплекс регіону як складна інерційна система, не зможе оперативнo відреагувати на зміни в засобах праці.

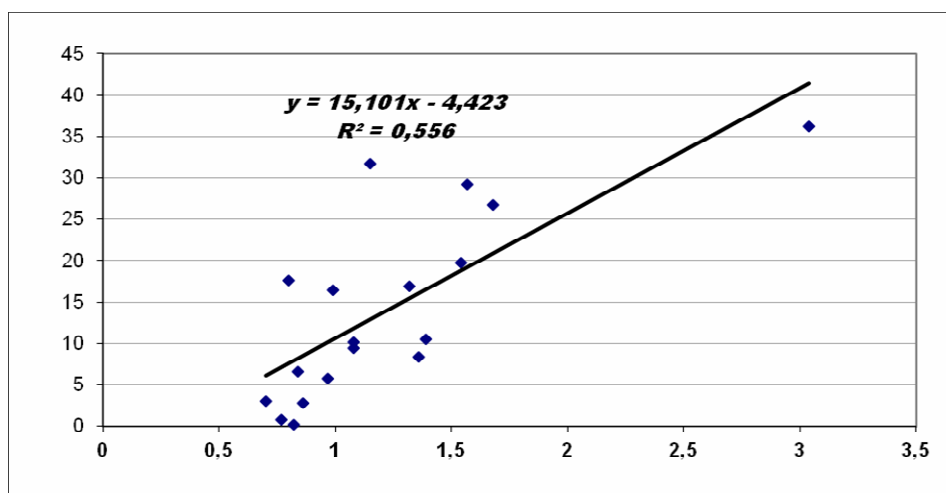

Рис. 1. Залежність між показниками частки зрошуваних земель і коефіцієнтом зміни чисельності населення (1959-2001 рр.)

Таблиця 2

Зв'язки між показниками частки зрошуваних земель, коефіцієнтами змін чисельності населення та топологічними відстанями між районами та адміністративним центром області

№	Адміністративні райони	Частка зрошуваних земель, %	Коефіцієнт зміни чисельності населення (2001 рік до 1959 року)	Найкоротші топологічні відстані між адміністративною одиницею та адміністративним центром області	Коефіцієнт зміни чисельності населення (2013 рік до 2001 року)
1	Бериславський	8,4	1,36	3	0,83
2	Білозерський	16,9	1,32	4	1,00
3	Великопетиський	6,6	0,84	4	0,82
4	Великоолександрівський	0,8	0,77	4	0,84
5	Верхньорогачицький	3,0	0,70	2	0,84
6	Високопільський	0,2	0,82	3	0,86
7	Генічеський	9,4	1,08	5	0,91
8	Голопристанський	10,1	1,08	3	1,01
9	Горностаївський	16,4	0,99	2	0,90
10	Іванівський	17,6	0,80	4	0,79
11	Каланчацький	19,7	1,54	3	0,81
12	Каховський	36,2	3,04	3	0,89
13	Нижньосірогоський	2,8	0,86	2	0,80
14	Нововоронцовський	5,8	0,97	1	0,85
15	Новотроїцький	31,7	1,15	3	0,80
16	Скадовський	26,7	1,68	3	0,94
17	Цюрупинський	10,5	1,39	4	0,98
18	Чаплинський	29,2	1,57	4	0,83
Коефіцієнт кореляції		0,75		-0,72	

* Розраховано автором за даними Херсонського обласного управління статистики, Херсонського обласного управління водного господарства, Херсонського обласного управління земельних ресурсів та [12]

Отже, необхідна адаптація зрошувального землеробства до нових господарсько-економічних умов і, в першу чергу, трансформація існуючих зрошувальних систем до поливів локальних ділянок окремих землекористувачів. В організаційно-економічному аспекті для вирішення проблем зрошувального землеробства в Україні в числі основних заходів визначають такі інноваційні стратегічні напрями [3, 9]:

- здійснення реконструкції внутрішньогосподарських зрошувальних систем, відновлення і підтримання сприятливого гідрологічного режиму та екологічного стану річок, ліквідацію наслідків шкідливої дії вод, захисту населених пунктів, виробничих об'єктів та сільськогосподарських угідь від підтоплення й затоплення;

- відпрацювання на законодавчому рівні механізмів заохочення інвесторів та сільськогосподарських виробників вкладати кошти в модернізацію зрошувальних систем, впроваджувати науково обгрунтовані заходи раціонального використання поливної води і збереження родючості ґрунтів, а також економічних санкцій за неефективне використання води й зрошуваних земель;

- забезпечення сталого функціонування внутрішньогосподарських зрошувальних систем, а також систем подачі технічної води для зрошення локальних масивів та присадибних ділянок;

- розробка системи заходів щодо придбання дощувальної техніки для товаровиробників на пайових умовах та за пільговими кредитними програмами;

- підвищення ефективності використання зрошуваних угідь з метою збільшення врожайності за рахунок застосування сучасних інтенсивних технологій вирощування, нової високоефективної дощувальної техніки, розширення площ з мікрозрошенням, впровадження енергозберігаючих, ґрунтоощадних способів і систем основного обробітку ґрунту, що забезпечують накопичення та раціональне використання атмосферних опадів та поливної води.

Зауважимо, що Херсонщина є специфічним регіоном не тільки внаслідок розвитку гідромеліоративно-землеробського природокористування, але і внаслідок унікального приморського положення. З урахуванням впливу загальносвітових тенденцій розвитку приморських регіонів та врахування наявного в південних регіонах України ресурсного, людського, інституційного та інфраструктурного потенціалу серед ключових пріоритетів регіонального розвитку приморських територій України відзначають [8] інтенсифікацію агропромислового комплексу, зрошувального землеробства (підсилення його експортної орієнтації, розширення виробництва овочів та фруктів, у тому числі на експорт, впровадження нових технологій зрошення).

Отже, суспільно-географічне бачення вирішення проблем розвитку територій з особливою водогосподарською діяльністю дозволяє наголосити такі положення:

- 1) необхідне здійснення планувальної організації зрошуваних масивів на підставі поєднання екологічно збалансованих агрофітоценозів залежно від

спеціалізації господарств та економічної ефективності;

- 2) передумовою планування територій зі специфічним гідромеліоративно-землеробським природокористуванням є аналіз не тільки за видами використання, а за їх певними просторовими поєднаннями та комбінаціями.

- 3) територіальний розподіл використання зрошуваних ділянок у регіональному масштабі має відображати не окремий вид меліоративного (зокрема, зрошувального) природокористування, а його геопросторові комбінації, які потребують відповідної типізації та геоecологічної оцінки щодо більшої – меншої конфліктності таких комбінацій.

Наголосимо, що за нашими оцінками “сусідство” певних видів природокористування є конфліктним і навіть взаємовиключним, але більшість видів природокористування є сумісними тією чи іншою мірою. В результаті аналізу фактологічних матеріалів, узагальнення літературного, статистичного матеріалу нами зроблено спробу оцінити конфліктність, територіальну сумісність-несумісність різних видів природокористування за допомогою створення матриці конфліктних ситуацій, яка відображена на рис. 2.

Як бачимо, при меліоративному природокористуванні тільки в 2 з 11 варіантів поєднань ймовірно можуть виникнути конфліктні ситуації, за яких фактично виключається поєднання різних видів природокористування, а всі інші поєднання є в цілому сумісними повністю або з незначними обмеженнями.

- 4) Впорядкування зрошуваних територій планувальними методами повинно враховувати особливості територіальної організації населення та господарства регіону. Так, для приморських регіонів відповідно до приморсько-фасадного типу територіальної організації населення і господарства необхідно враховувати соціально-економічну ешелонованість відносно берегової лінії і території, і акваторії [14]. Для приморської смуги чітке функціональне зонування є основним способом узгодження інтересів, збереження ресурсів та досягнення ландшафтного оптимуму, забезпечення нормальних умов життєдіяльності людей.

Відповідно до моделі раціонального природокористування в прибережній зоні України передбачається створення трьох підзон [10]: перша – природоохоронна, водоохоронна, медична підзона; друга – природоохоронна; третя – підзона інтенсивного сільськогосподарського виробництва.

У кожній з підзон застосовуються відповідні технології вирощування і переробки сільськогосподарських культур, заходи з охорони навколишнього середовища, кожна підзона характеризується відповідними показниками екологічної і економічної ефективності.

Зокрема, у першій природоохоронній, водоохоронній, медичній підзоні необхідне часткове збереження зрошувальних систем з обов'язковою їх реконструкцією на ресурсозберігаючі системи з повторним циклом водовикористання. Умовою для збереження зрошувальних систем є відповідні гідрогеоло-

го-меліоративні показники територій, а також відсутність на цих територіях екологічних проблем. Ця підзона розташована на відстані двох кілометрів від

берегової лінії узбережжя Чорного і Азовського морів і є прибережною, водоохоронною медичною зоною.

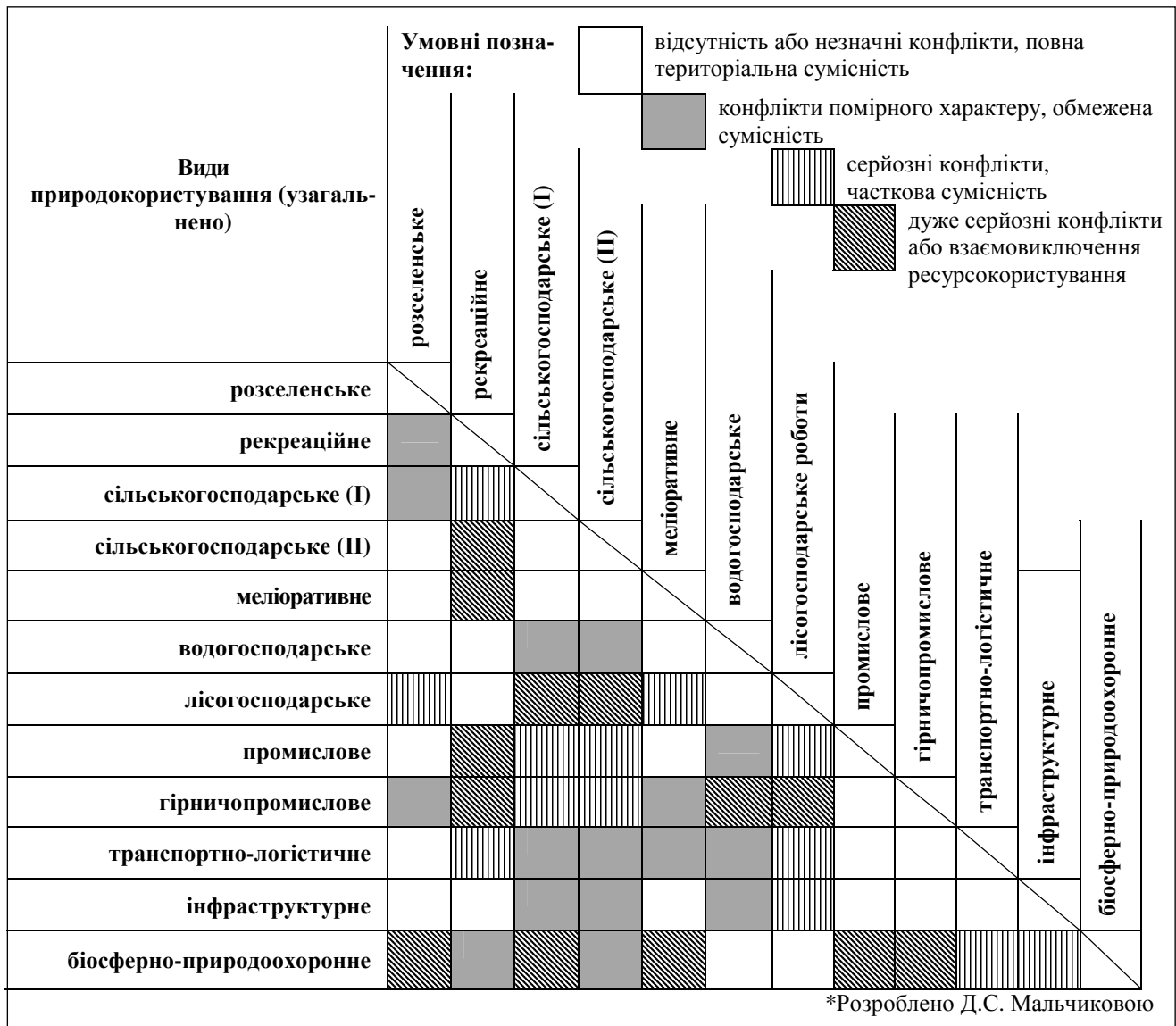

Рис. 2. Конфліктні ситуації і територіальна сумісність-несумісність відповідних різновидів природокористування

При виборі тих чи інших варіантів розвитку регіону необхідно застосовувати комплексний підхід. Такий підхід передбачає аналіз всіх взаємозв'язків, які виникають між об'єктами і суб'єктами природокористування, а також аналіз наслідків всіх заходів, які плануються. Південний регіон України являє собою суперечливий і конфліктний регіон, з точки зору природокористування. Екстенсивний тип розвитку економіки регіону, у тому числі і аграрного сектора, призвів до нерационального використання природних ресурсів, що, у свою чергу, створило умови для виникнення конфлікту інтересів при викорис-

тання водних, земельних і рекреаційних ресурсів, а також впливу нерационального природокористування на стан природоохоронних територій.

Планування територій південних регіонів України в контексті специфіки землекористування, водокористування та використання рекреаційних ресурсів має здійснюватись з урахуванням протиріччя між інтересами і потребами в кількості та якості природних ресурсів і умов, навантаженням на навколишнє природне середовище та задачами у сфері охорони навколишнього середовища.

Список використаних джерел:

1. Bokov V.A. Prostranstvenno-vremennoy analiz v territorialnom menedzhmente. Chast 1. Ucheb. posobie / [Bokov V.A., Timchenko I.E., Chervanov I.G., Rudyk A.N.]. – Simferopol: SPD Baranovskiy A.E., 2005. – 184 s. [Боков В.А. Пространственно-временной анализ в территориальном менеджменте. Часть 1. Учеб. пособие / [Боков В.А., Тимченко И.Е., Черванев И.Г., Рудык А.Н.]. – Симферополь: СПД Барановский А.Э., 2005. – 184 с.].
2. Grodzinskiy M.D. Landshaftno-ekologicheskiiy analiz v meliorativnom prirodopolzovanii / M.D. Grodzinskiy, P.G. Shyshchenko. – K.: Lybid, 1993. – 244 s. [Гродзинский М.Д. Ландшафтно-экологический анализ в мелиоративном природопользовании / М.Д. Гродзинский, П.Г. Шищенко. – К.: Лыбидь, 1993. – 244 с.].
3. Kokovikhin S.V. Innovatsyjni pidkhody do rozvytku zroshuvanykh melioratsiy na lokalnomu ta regionalnomu rivnyakh [Elektronnyj resurs] / S.V. Kokovikhin, N.S. Tanklevska, N.V. Kyrychenko // Efektyvna ekonomika. Zbirnyk naukovykh prats. Elektronne naukove vydannya. – 2013. – Rezhym dostupu: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2103> [Коковіхін С.В. Інноваційні підходи до розвитку зрошуваних меліорацій на локальному та регіональному рівнях [Електронний ресурс] / С.В. Коковіхін, Н.С. Танклевська, Н.В. Киріченко // Ефективна економіка. Збірник наукових праць. Електронне наукове видання. – 2013. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2103>].
4. Lysohorov K.S. Naukovi osnovy vykorystannya zroshuvanykh zemel u stepovomu regionii na zasadakh integralnogo upravlinnya pryrodnyimi i tekhnologichnymi protsessami / K.S. Lysohorov, V.A. Pysarenko // Tavriyskij naukovyj visnyk. – 2007. – Vyr. 49. – S. 49-52. [Лисогоров К.С. Наукові основи використання зрошуваних земель у степовому регіоні на засадах інтегрального управління природними і технологічними процесами / К.С. Лисогоров, В.А. Писаренко // Таврійський науковий вісник. – 2007. – Вип. 49. – С. 49-52].
5. Malchykova D.S. Geografichni osnovy kadastru silskohospodarskykh zemel Pivdnya Ukrainy (na materialax Khersonskoyi oblasti). Monografiya / D.S. Malchykova. – Kherson: PP Vyshemyrskij V.S., 2005. – 198 s. [Мальчикова Д.С. Географічні основи кадастру сільськогосподарських земель Півдня України (на матеріалах Херсонської області). Монографія / Д.С. Мальчикова. – Херсон: ПП Вишемірський В.С., 2005. – 198 с.].
6. Malchykova D.S. Planuvannya terytoriyi regionu: suspilno-geografichna kontseptualizatsiya / D.S. Malchykova // Ukrayinskij geografichnyj zhurnal. – 2012. – № 1. – S. 23-29. [Мальчикова Д.С. Планування території регіону: суспільно-географічна концептуалізація / Д.С. Мальчикова // Український географічний журнал. – 2012. – № 1. – С. 23-29].
7. Malchykova D.S. Faktor vidstani u geoprostorovij organizatsiyi suspilstva / D.S. Malchykova, I.O. Pylypenko // Geografiya i suchasnist. Zb. nauk. prats Natsion. ped. un-tu im. M.P. Drahomanova. – K.: Vyd-vo Natsion. ped. un-tu im. M.P. Drahomanova, 2009. – Vyr. 22. – S. 134-139. [Мальчикова Д.С. Фактор відстані у геопросторівій організації суспільства / Д.С. Мальчикова, І.О. Пилипенко // Географія і сучасність. Зб. наук. праць Націон. пед. ун-ту ім. М.П. Драгоманова. – К.: Вид-во Націон. пед. ун-ту ім. М.П. Драгоманова, 2009. – Вип. 22. – С. 134-139].
8. Mekhanizmy formuvannya regionalnykh prioritetiv rozvytku / [za red. S.O. Biloyi]. – K.: NISD, 2013. – 88 s. [Механізми формування регіональних пріоритетів розвитку / [за ред. С.О. Білої]. – К.: НІСД, 2013. – 88 с.].
9. Morozov V.V., Hrabovska L.M., Polyakov M.H. Umovy ratsionalnogo pryrodokorystuvannya na zroshuvanykh landshaftax Ukrainy. – Kherson: Aylant, 2002. – 111 s. [Морозов В.В., Грабовська Л.М., Поляков М.Г. Умови раціонального природокористування на зрошуваних ландшафтах України. – Херсон: Айлант, 2002. – 111 с.].
10. Osoblyvosti ekologichnoho, sotsialnoho i ekonomichnoho rozvytku terytoriyi (na prykladi Pivdennoho regionu Ukrainy) [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.novaecologia.org/voecos-1109-2.html> [Особливості екологічного, соціального і економічного розвитку території (на прикладі Південного регіону України) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.novaecologia.org/voecos-1109-2.html>].
11. Pylypenko I.O. Metodyky suspilno-geografichnykh doslidzhen (na materialax Khersonskoyi oblasti). / I.O. Pylypenko, D.S. Malchykova. – Kherson: PP Vyshemyrskij V.S., 2007. – 112 s. [Пилипенко І.О. Методики суспільно-географічних досліджень (на матеріалах Херсонської області) / І.О. Пилипенко, Д.С. Мальчикова. – Херсон: ПП Вишемірський В.С., 2007. – 112 с.].
12. Pylypenko I.O. Otsinka zminy peryferiynosti administratyvnykh odynyt na prykladi Khersonskoyi oblasti / I.O. Pylypenko // Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenko. Seriya: Geografiya. – Vyr. 57. – 2010. – S. 31-33. [Пилипенко І.О. Оцінка зміни периферійності адміністративних одиниць на прикладі Херсонської області / І.О. Пилипенко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Географія. – Вип. 57. – 2010. – С. 31-33].
13. Snihovuy V.S., Zhujkov H.Ye., Safonova O.P. Ekologichnyj stan i produktyvnist vodozemelnykh resursiv v zonax zroshennya zворотnymu stichnomy vodamy Kryvbasu // Agroekologichnyj zhurnal. – 2002. – № 1. – S. 29-33. [Сніговий В.С., Жуйков Г.Є., Сафонова О.П. Екологічний стан і продуктивність водоземельних ресурсів в зонах зрошення зворотними стічними водами Кривбасу // Агроекологічний журнал. – 2002. – № 1. – С. 29-33].
14. Topchiyev O.H. Suspilno-geografichni doslidzhennya: metodologiya, metody, metodyky. Navch. posib. / O.H. Topchiyev. – Odesa: Astroprint, 2005. – 632 s. [Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методика. Навч. посіб. / О.Г. Топчієв. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.].

15. *Топчієв О.Н. Planuvannya terytoriyi – suchasnyj napryam konstruktivnoyi geografii / O.N. Topchiyev // Ukrayinskyj geografichnyj zhurnal. – 2008. - № 1. – S. 54-57. [Топчієв О.Г. Планування території – сучасний напрям конструктивної географії / О.Г. Топчієв // Український географічний журнал. – 2008. - № 1. – С. 54-57].*

Summary

Daria Malchykova. FACTORS OF PLANNING AND RURAL AREAS WITH A SPECIAL REGIME OF WATER MANAGEMENT.

The directions of socio-spatial transformation systems in areas of irrigated agriculture are shown in the article. The current state of irrigated agriculture in Ukraine, shows the problematic aspects of transformation hydromelioration today. Highlight innovative strategic directions for solving problems of irrigated agriculture, by socio-geographical analysis of factors and characteristics of rural planning areas of development and drainage, agricultural nature.

The main features of the development of irrigated agriculture at the present stage we took:

- a general reduction in irrigation areas, increasing the number of water users, changes in the structure and farm supplies melioration fund;
- destruction of individual elements melioration networks, the violation of their technological integrity, reducing the use of melioration land;

We showed features changing socio-spatial systems and lifeway as a result of the introduction of irrigation in the period from 1959 to 2001. The analysis of factors of regional development in the period from 2001 to 2013, which showed the distance factor leading role in organizing geospatial region.

In the studies we identified organizational and economic measures to address the problems of irrigated agriculture in Ukraine and suggested approaches of territorial planning in the region with a special water management activities.

Key words: territorial planning, rural areas, water management activities, irrigated agriculture.

УДК 911.3

Катерина Сегіда, Вікторія Лозицька

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПРАЦЕРЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

В статті розглянуто часові особливості та сучасні тенденції зайнятості та безробіття в Харківській області. Охарактеризовано економічно активне населення, визначено особливості зайнятості населення як форми реалізації праце-ресурсного потенціалу. Розглянуті зрушення зайнятості населення в різних галузях економіки на основі структурно-динамічного аналізу. Територіальна характеристика використання праце-ресурсного потенціалу здійснена за показниками зайнятості, безробіття та економічної активності. Визначені ключові проблеми формування та використання праце-ресурсного потенціалу Харківського регіону.

Ключові слова: населення, працересурсний потенціал, економічно активне населення, зайнятість, структура зайнятості, безробіття.

Екатерина Сегіда, Виктория Лозицкая. ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТРУДОРЕСУРСНОГО ПОТЕНЦИАЛА ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ. В статье рассмотрены временные особенности и современные тенденции занятости и безработицы в Харьковской области. Охарактеризовано экономически активное население, определены особенности занятости населения как формы реализации трудового потенциала. Рассмотренные изменения занятости населения в различных отраслях экономики на основе структурно-динамического анализа. Территориальная характеристика использования трудоресурсного потенциала осуществлена по показателям занятости, безработицы и экономической активности. Определены ключевые проблемы формирования и использования трудоресурсного потенциала Харьковского региона.

Ключевые слова: население, трудоресурсный потенциал, экономически активное население, занятость, структура занятости, безработица.

Kateryna Segida, Victoria Lozitska. THE FEATURES OF USE OF LABOR FORCE IN KHARKIV REGION. The article deals with the temporal characteristics and current trends of employment and unemployment processes in Kharkiv region. The characteristic of the economically active population is given, the peculiarities of employment as a form of implementation bodied resource potential are determine. A shift of employment in different sectors of the economy based on structural-dynamic analysis is determined. Territorial characteristics of the labor potential made by the employment, unemployment and economic activity. The key problems of the formation and use of labor potential in Kharkiv region were identified.

Key words: population, labor potential, economically active population, employment, structure of employment and unemployment.

Актуальність. Сучасний стан формування і реалізації працересурсного потенціалу характеризується посиленням таких негативних тенденцій, як скорочення чисельності населення, зменшення тривалості життя, старіння населення, висока смертність, розширення масштабів депопуляції населення, деформація статево-вікової структури, погіршення стану здоров'я населення, слабка керованість міграційними процесами, відсутність обґрунтованої системи навчання, перепідготовки і просування кадрів усіх рівнів, незатребуваність більшої частини кваліфікованих працівників, їх трудового потенціалу. Спостерігається зниження мотивації до продуктивної праці, руйнування трудового потенціалу через низький рівень життя, неадаптованість людей і виробництва до ефективного функціонування у нових умовах тощо. Актуальність географічного дослідження цих проблем щороку посилюється і необхідним є постійне регулювання зайнятості населення. Адже працересурсний потенціал є одним із найголовніших і найвпливовіших факторів соціально-економічного розвитку країни в цілому та окремих регіонів зокрема. Як стратегічний напрям його поліпшення слід розглядати створення умов для оптимального формування працересурсного потенціалу, його використання, відтворення та вдосконалення. Харківська область – це регіон України зі значною часткою висококваліфікованих трудових ресурсів, тому збереження і розвиток трудового потенціалу, розширене відтворення кваліфікованої робочої сили та підвищення її конкурентоспроможності відповідно до

сучасних потреб економічного і соціального розвитку набувають важливого значення. Адже від того, наскільки раціонально він буде використаний з урахуванням усіх факторів, які впливають на процеси його збереження і відтворення, формування і реалізації, значною мірою залежить якість виробленої продукції, конкурентоспроможність економіки, успіх або крах економічного, соціального і будь-якого виду розвитку. Ефективність економіки будь-якого суспільства визначається насамперед якістю наявного трудового потенціалу та способом його включення в суспільне виробництво.

Виклад основного матеріалу. Використання трудових ресурсів характеризується показником зайнятості. Зайнятість населення являє собою діяльність частини населення щодо створення суспільного продукту (національного доходу) (рис. 1). Значний спад зайнятості відбувся на стику століть, пов'язаний з багатьма причинами, зокрема спадом чисельності населення, проголошенням незалежності та зміною соціально-економічної ситуації в державі. Наступне вагомє зниження чисельності зайнятих відбулося в 2009 році. Для визначення кількісних зрушень у структурі зайнятості, оберемо період з інтервалом у 5 років і визначимо показник. За розрахунками індивідуальних абсолютних та відносних показників структурних зрушень для зайнятого населення Харківської області визначено, що вони незначно більше 0 (табл. 1).

Найбільш суттєві ці значення відзначаються протягом 1995-2000 років, коли після економічної кризи 1990-х років нарешті вдалося підвищити рівень економічного розвитку, політичну стабільність і

соціальні гарантії. Решта змін у кількості зайнятих не є досить інтенсивними.

За даними Головного управління статистики у Харківській області середньомісячна чисельність економічно активного населення віком 15–70 років у 2013 р., порівняно з 2012 р., зменшилась на 3 тис. осіб і становила 1370,6 тис. осіб. Чисельність осіб

працездатного віку за вказаний період, навпаки, збільшилась на 0,7 % та становила 1296,1 тис. осіб. Із зазначеної кількості громадян 1208,3 тис. осіб були зайняті економічною діяльністю, а решта – 87,8 тис. осіб відповідно до методології Міжнародної Організації Праці (МОП) класифікувалися як безробітні [6].

Таблиця 1

Розрахунки структурно-динамічного аналізу структурних зрушень зайнятості населення Харківської області у 1995-2014 рр. на початок року (побудовано за даними [7, 8])

Роки	1995	2000	2005	2010	2014
Зайнятість населення України, тис. осіб	23725,5	20175	20680	20266	20404,1
Зайнятість населення Харківської області, тис. осіб	1467,8	1272,4	1297,2	1267,3	1282,8
Частка зайнятих, %	6,19	6,30	6,27	6,25	6,29
Відносні показники		0,01018	0,00010	0,00010	0,000101
Абсолютні показники		0,001134	-0,0002727	-0,00023	0,00037
Базисні показники					0,000102
					0,001004

Рівень економічної активності населення по Харківській області у віці 15–70 років у 2013 р., порівняно з 2012 р., не змінився і становив 65,7 %, для населення працездатного віку він залишився без змін (75,4 %) (рис. 2).

Невідповідність попиту на робочу силу її пропозиції у професійно-кваліфікаційному та територіальному розрізі зумовлює високий рівень зареєстрованого безробіття. В результаті невідповідності попиту і пропозиції на ринку праці Харківської області навантаження на одне робоче місце в 2012 році в середньому складало 8 осіб. Даний показник найвищий серед кваліфікованих робітників сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства. Потреба підприємств у працівниках на заміщення вільних робочих місць найвища у професійній групі «Робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин» [8].

Середньомісячна чисельність безробітних працездатного віку (за методологією МОП) за рік зменшилась на 3,3% і дорівнювала 93 тис. осіб. Рівень безробіття серед економічно активного населення у віці 15-70 років становив 6,8%. За адміністративними даними обласного державного центру зайнятості на обліку на 1 січня 2013 р. перебувало 29,9 тис. незайнятих громадян, які шукали роботу. Офіційний статус безробітних серед зазначеної категорії громадян мали 28,5 тис. осіб або 95,4 %.

При оцінці динаміки безробіття в Харківській області необхідно відмітити поступовий його спад до 2009 року. Дестабілізація соціально-економічного становища зумовила зростання чисельності безробітних в 2010 році, і попри зменшення цих показників до 2013 року докризових результатів повернути не вдалося. Характерним є те, що зміни у показниках безробіття відбуваються аналогічно в усіх вікових групах економічно активного населення як у віці 15-70 років, так і працездатного віку.

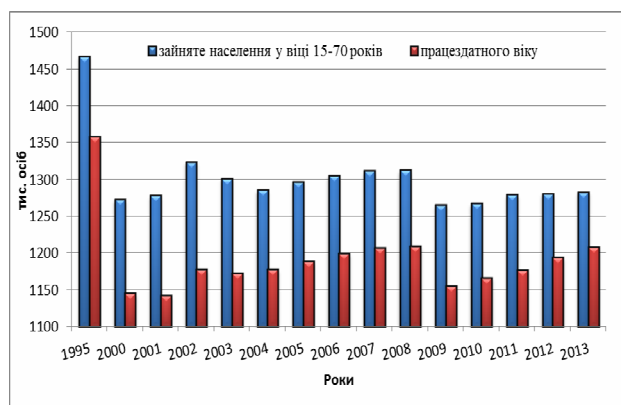

Рис. 1. Динаміка зайнятості населення Харківської області, 1995-2013 рр. (побудовано за даними [7])

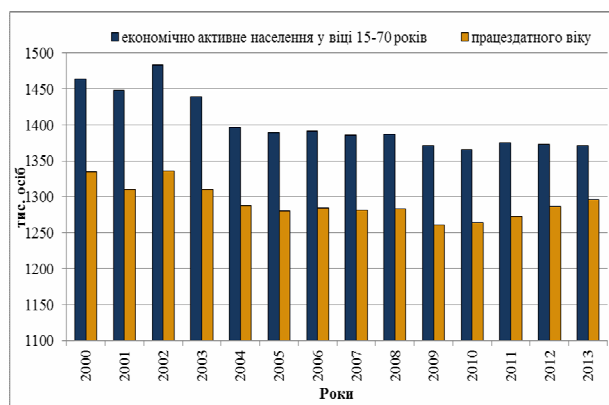

Рис. 2. Динаміка економічної активності населення Харківської області, 2000-2013 рр. (побудовано за даними [7])

Повну ситуацію у структурі економічно активного населення можна охарактеризувати як достатньо сприятливу, по відношенню до інших регіонів України, Харківська область займає перше місце за показником трудових ресурсів (1,60 балів) в інвестиційному рейтингу [10].

Зайнятість населення у різних сферах діяльності також є важливим показником розвитку як праце-

ресурсного потенціалу так і регіону загалом (рис. 4). Для Харківської області станом на 2013 рік характерна висока зайнятість у невиробничих галузях таких як торгівля та ремонт, на другому місці промисловість і на третьому сільське господарство. Такий розподіл повністю відповідає економічно-розвиненим регіонам.

Рис. 3. Структура зайнятості населення за видами економічної діяльності у 2013 році (побудовано за даними [7])

Проте зміна форм власності й господарювання, які відбулися на початку XXI століття на території України зумовлювала суттєву зміну структури зайнятості [1]. В умовах планової економіки і повної державної власності переважна більшість населення була зайнята в промисловості, оскільки регіон промислово розвинений частка промисловості займала майже 30%. Перехід до ринкової економіки, яка вимагала розвитку інфраструктурних галузей (торгівлі, фінансів, комунальної сфери, ділових послуг, транспорту та ін.) призвів до розвитку сфери послуг. Частка зайнятих у промисловості 28% у 1995 році скоротилася до 23% у 2000 році.

У 2005 році в Харківській області, як і у цілому по Україні, спостерігається тенденція до скорочення чисельності працюючих у всіх видах економічної діяльності, але найзначніше це виявляється у сільському господарстві та промисловості. Сфера обслуговування активно починає зростати, випереджаючи первинний сектор, розвивається торгівля, діяльність транспорту та зв'язку, яка виходить на перше місце у структурі зайнятості населення і становить більше чверті загального обсягу.

Важливою тенденцією зайнятості населення у 2010 році є зростання частки осіб, зайнятих поза сферою найманої праці на власному сімейному підприємстві, у бізнесі [4]. Криза суттєво вплинула на сферу зайнятості населення, проте почалося поступове відновлення показників, зросла зайнятість в галузі торгівлі, державного управління та охорони здоров'я і соціальної допомоги. Збільшилася частка

зайнятих у сфері нерухомості та будівництві. Скоротилася зайнятість в промисловості та сільському господарстві, спричинена закриттям багатьох підприємств, приватизацією та монополізацією виробництва.

Найсуттєвіші зміни відбулися протягом 2000-2005 року, коли економіка області повністю перейшла до ринкових відносин і ліквідувала постсоціалістичні устрої [5].

Раціональне розміщення працересурсного потенціалу є важливою умовою підвищення рівня життя населення. Адже саме таке розміщення і є основним фактором ефективного використання трудових ресурсів [2]. Показник зайнятості має значну регіональну диференціацію в межах області (рис. 4). Економічна активність населення будь-якого регіону значно залежить від кількості населення, зокрема у працездатному віці. Для даної картосхеми було розраховано показники економічної активності, зайнятості та безробіття в межах району, без прив'язки до загальнообласного показника. За отриманими результатами можна виділити окремі райони Райони з високою економічною активністю і зайнятістю, в середині району: Богодухівський, Зміївський та Золочівський. Райони з високою економічною активністю і безробіттям: Дворічанський, Краснокутський, Купянський, Шевченківський, Гегичівський. Райони з середнім рівнем економічної активності і високою зайнятістю: Харківський, Нововодолазький, Коломацький, Валківський, созівський, Первомайський, Великобурлуцький. Райони з середнім рівнем економі-

чної активності і високим безробіттям: Вовчанський, Близнюківський, Дергачівський. Райони з низьким рівнем економічної активності і високою зайнятістю: Балаклійський, Чугуївський, Печенізький, Ізюмський. Райони з низьким рівнем економічної активності і високим безробіттям: Зачепилівський район.

Проте найчастіше виділяють райони за показником економічної активності в межах області, тобто економічна активність населення в залежності від загальнообласного показника кількості населення працездатного віку (рис. 5). Результати кардинально відрізняються від попередніх, адже тепер можна виділити три групи регіонів.

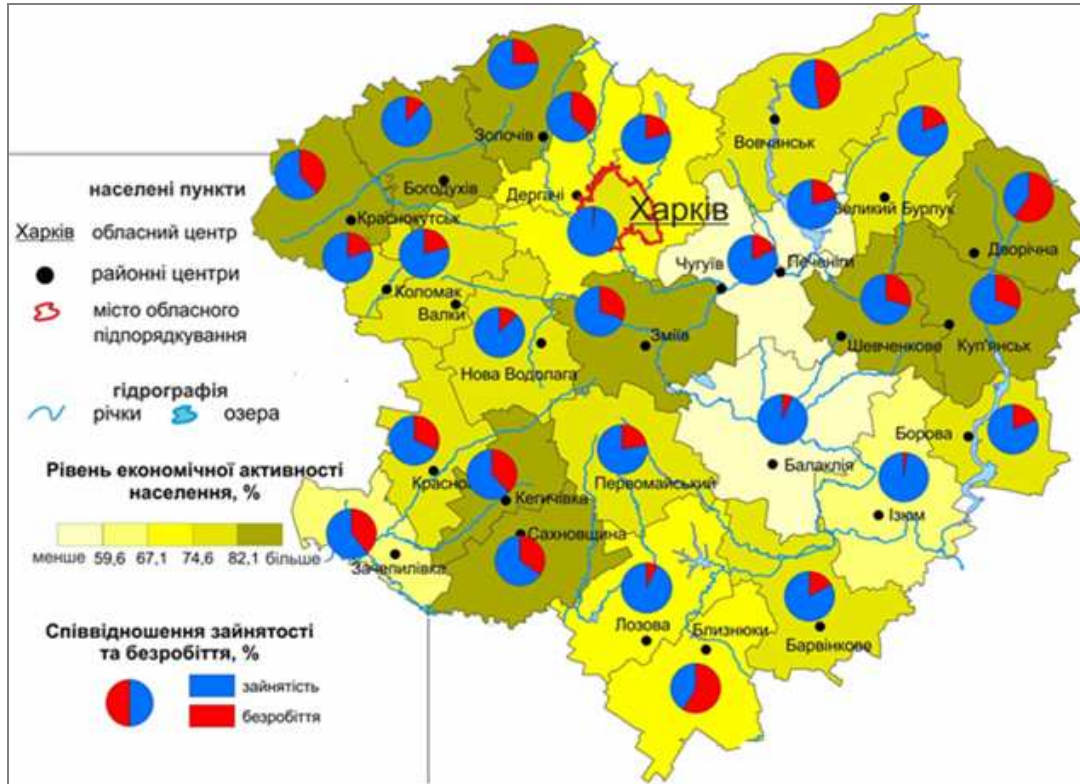

Рис. 4. Економічна активність населення Харківської області у 2012 році (побудовано за даними [7])

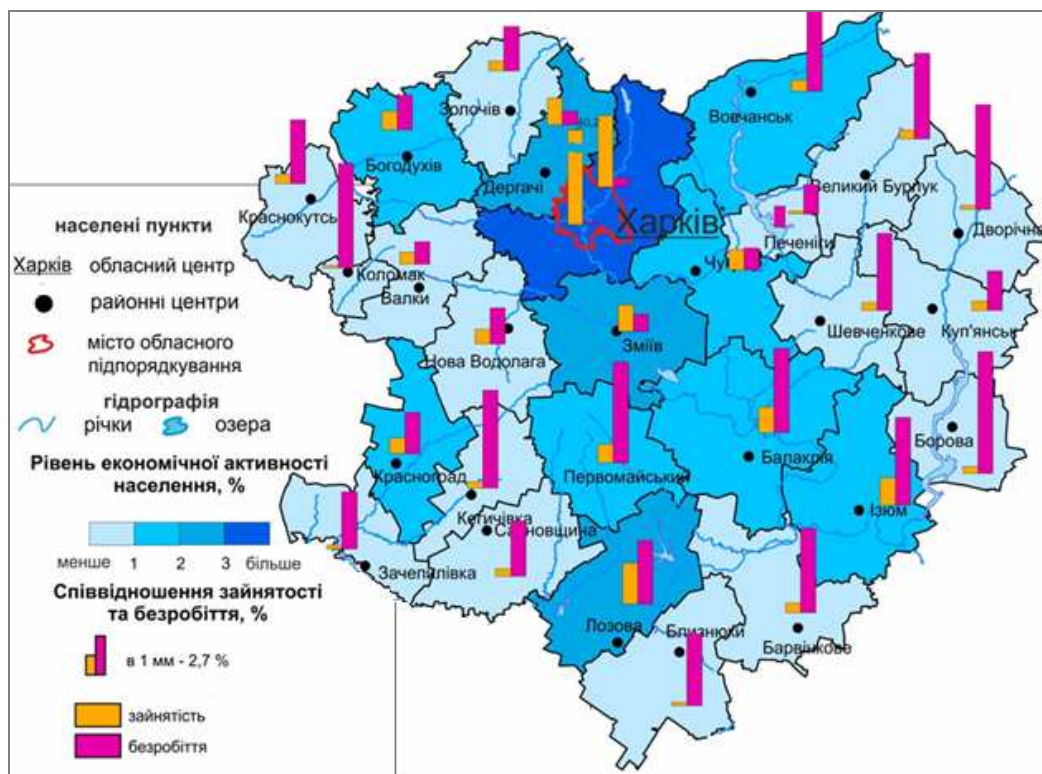

Рис. 5. Економічна активність населення Харківської області у 2012 році (побудовано за даними [7])

Райони з високою економічною активністю і зайнятістю: Харківський, Дергачівський, Зміївський, Лозівський. Райони розташовані навколо обласного центру, крім Лозівського. Вони мають промислову спеціалізацію, розвинений невиробничий сектор та транспортну мережу. Наявні тут навчальні заклади різних рівнів, що також формує сприятливі тенденції до ефективного використання працересурсного потенціалу.

Райони з середньою економічною активністю і зайнятістю: Богодухівський, Вовчанський, Балаклійський, Первомайський, Ізюмський та Красноградський. Це райони також з розвиненим промисловим комплексом та транспортною мережею, проте зважаючи на великі розміри більшості регіонів і відповідну кількість населення. Вони мають нижчі показники економічної активності. Серед них можна виділити Балаклійський, Первомайський та Ізюмський

більш розвинені регіони.

З низькою економічною активністю і зайнятістю – решта районів. В них існує проблема відтоку робочої сили, недостатньої кількості працівників, через прикордонність положення і віддаленість від обласного центру. Це переважно райони для яких характерна сільськогосподарська спеціалізація і слабо розвинена промисловістю (розвиваються переважно легка, харчова, будівельна).

Процес безробіття населення найчастіше відповідає економічному розвитку території, але закономірність між ними важко прослідкувати [3]. Збільшення рівня безробіття йде рівномірно від Харківського району, в переважній мірі це спричинено впливом м. Харкова. Для нього характерна висока потреба у працівниках і більшість не зайнятих працевлаштовано (рис. 6).

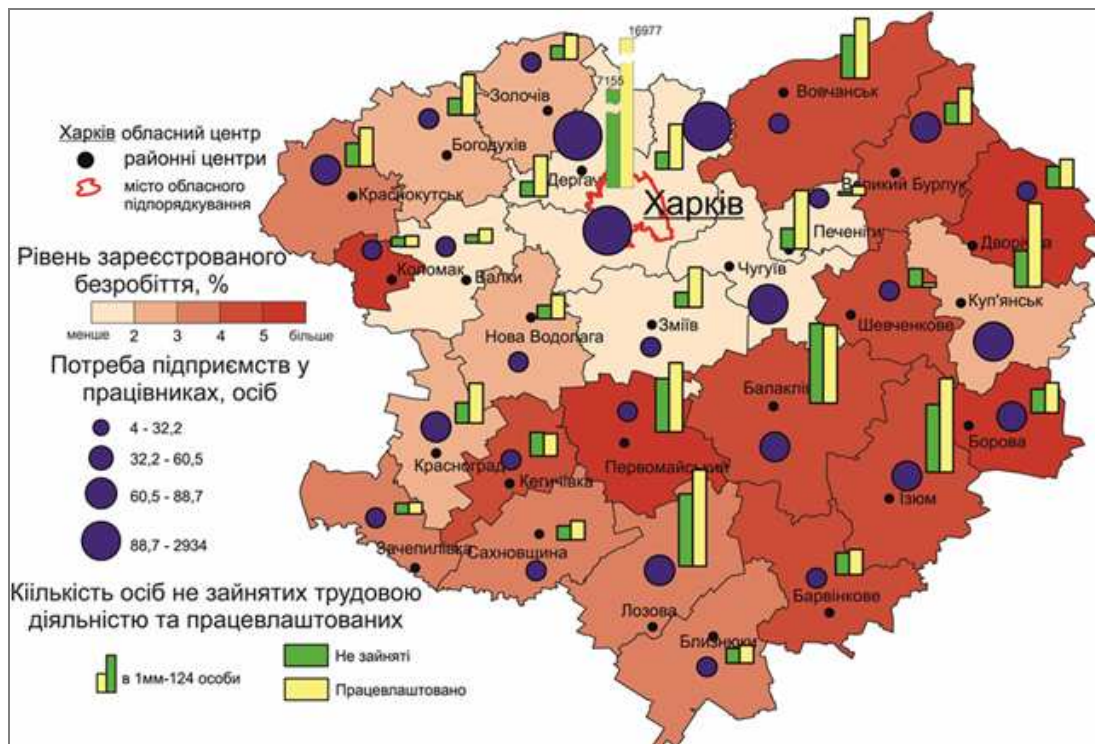

Рис. 6. Рівень безробіття населення Харківської області у 2012 році (побудовано за даними [7])

Сприятлива ситуація склалася в Харківському, Дергачівському, Чугуївському, Зміївському, Печенізькому та Куп'янському районах. Через високу потребу у працівниках кількість працевлаштованих більше ніж на половину переважає над незайнятими.

Найвищі показники безробіття характерні для Первомайського, Кечигівського та Коломацького районів. Для Первомайського району характерна висока кількість населення не зайнятих трудовою діяльністю 1740 чоловік. Для решти районів характерна висока невідповідність попиту та пропозиції на ринку праці.

В більшості районів кількість працевлаштованих робітників на підприємства та організації переважає над чисельністю не зайнятих трудовою діяльністю, що є позитивним фактом, але є райони для

яких характерна інша ситуація. Шевченківський, Кечигівський, Балаклійський, Зачепилівський та Коломацький райони характеризуються низькою потребою у працівниках, високою часткою не зайнятих, що переважають над працевлаштованими і як результат – високим безробіттям.

Висновки. Харківська область має значний працересурсний потенціал. Проте забезпеченість трудовими ресурсами відзначається нерівномірністю, що зумовлено певними чинниками. Так, розподіл трудових ресурсів за галузями господарства залежить від попиту на них. З переходом до ринкової системи господарювання структура зайнятості населення у різних галузях економіки поступово змінюється, зростає частка зайнятих в обслуговуючих галузях, зокрема приватній торгівлі. Оцінка трудового

потенціалу Харківської області на сучасному етапі є неоднозначною. З одного боку, відбувається поліпшення певних якісних його характеристик: збільшується частка населення з вищою освітою, зростає комп'ютерна грамотність, формується вміння працювати в ринковому середовищі, підвищується підприємницька активність. При цьому як в області так і в Україні відбуваються процеси, що призводять до руйнування трудового потенціалу. Не підвищуються темпи відтворення населення, внаслідок чого його структура набуває більш вираженого депопуляційного характеру. Зокрема, погіршуються показники здоров'я людей усіх вікових груп, посилюється інтенсивність трудової міграції працездатного населення – за експертними оцінками, нині за кордоном працює понад 3,5 млн. осіб переважно молодого та середнього віку, зростають показники старіння: понад 50 % зайнятого населення – це особи у віці після 40 років, що свідчить не тільки про старіння населення, але і про старіння робочої сили. Питання підвищення рів-

ня продуктивності праці відіграє важливу роль в економіці сучасних підприємств як одна з найважливіших складових їх конкурентоспроможності [9]. Зростання продуктивності праці забезпечує збільшення реального продукту й доходу, а тому воно є важливим показником економічного зростання як окремих суб'єктів господарювання, так і країни в цілому. Отже, Харківська область має достатню кількість трудових ресурсів, але необхідно забезпечувати їх робочими місцями з метою уникнення безробіття, та здійснювати державний контроль на всіх рівнях. Обов'язковим етапом формування трудового потенціалу має бути професійна орієнтація, яка даватиме детальну характеристику сучасного стану ринку праці. Адже ефективність використання матеріального, технічного та інтелектуального потенціалу держави безпосередньо залежить від якості трудових ресурсів, яка визначається професійно-кваліфікаційними та освітніми характеристиками робочої сили.

Список використаних джерел:

1. Bazhan I.I. *Trudovuj potentsial Ukrainy: formuvannya ta vykorystannya* / Ihor Ivanovych Bazhan. – Donetsk: TOV «Yugo-Vostok LTD», 2006. – 144 s. [Бажан І.І. Трудовий потенціал України: формування та використання/ Ігор Іванович Бажан. – Донецьк.: ТОВ «Юго-Восток ЛТД», 2006. – 144 с.]
2. Zavaloka Yu.Yu. *Efektivnis" vykorystannya trudovoho potentsialu Kharkivskoyi oblasti* / Yu.Yu. Zavaloka, L.M. Niemets, K.A. Niemets // *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho univertsytetu*. – 2007. – № 769. – S. 140-146. [Заволока Ю.Ю. Ефективність використання трудового потенціалу Харківської області / Ю.Ю. Заволока, Л.М. Немець, К.А. Немець // *Вісник Харківського національного університету*. – 2007. – № 769. – С. 140-146].
3. Zlupko S.M. *Perekhidna ekonomika: suchasna Ukrainy: Navch. pos.* / Stepan Mykolayovych Zlupko. – K.: Znannya, 2006. – 324 s. [Злупко С.М. Перехідна економіка: сучасна Україна: Навч. пос. / Степан Миколайович Злупко. – К.: Знання, 2006. – 324 с.]
4. Libanova E.M. *Rynok pratsi: Navch. posibnyk* / Ella Marlenivna Libanova. – Kyiv: Tsentr navchalnoyi literatury, 2003. – 224 s. [Лібанова Е.М. Ринок праці: Навч. посібник / Елла Марленівна Лібанова. – Київ: Центр навчальної літератури, 2003. – 224 с.]
5. Lozyska V.O. *Strukturni zrushennya zaunyatosti naseleण्या Kharkivskoyi oblasti* / V.O. Lozyska // *Region – 2014: suspilno-geografichni aspekty: Materialy naukovopraktychnoyi konferentsiyi studentiv, aspirantiv ta molodykh naukovtsiv z mizhnarodnoyu uchastyu (m. Kharkiv, 3 – 4 kvitnya 2014 r. / Hol. red. kolegiyi L.M. Niemets. – S. 191-194. [Лозицька В.О. Структурні зрушення зайнятості населення Харківської області / В.О. Лозицька // *Регіон – 2014: суспільно-географічні аспекти: Матеріали науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих науковців з міжнародною участю (м. Харків, 3–4 квітня р. / Гол. ред. колегії Л.М. Немець. – С. 191-194].**
6. Niemets L.M. *Geohrafiya naseleण्या: ukrayinsko-rosiysko-angliyskij slovnyk terminiv ta ponyat: navchalnyj posibnyk* / L.M. Niemets, K.Yu. Segida. – Kh.: Kharkivskij natsionalnyj univertsytet imeni V.N. Karazina, 2011. – 144 s. [Немець Л.М. Географія населення: українсько-російсько-англійський словник термінів та понять: навчальний посібник / Л.М. Немець, К.Ю. Сегіда. – Х.: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2011. – 144 с.]
7. *Ofitsynij sayt Holovnoho upravlinnya statystyky v Kharkivskij oblasti [Elektronnyj resurs]*. – Rezhym dostupu: <http://www.kh.ukrstat.gov.ua/> [Офіційний сайт Головного управління статистики в Харківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kh.ukrstat.gov.ua/>].
8. *Ofitsynij sayt Derzhavnoyi sluzhby zaunyatosti Ukrainy [Elektronnyj resurs]*. – Rezhym dostupu: <http://www.dcz.gov.ua/> [Офіційний сайт Державної служби зайнятості України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua/>].
9. *Prohrama ekonomichnoho i sotsialnoho rozvytku Kharkivskoyi oblasti* / *Holovne upravlinnya ekonomiky Kharkivskoyi oblasnoyi derzhavnoyi administratsiyi*. – Kh., 2012. – 140 s. [Програма економічного і соціального розвитку Харківської області/ Головне управління економіки Харківської обласної державної адміністрації. – Х., 2012. – 140 с.]
10. *Reytnih investytsiyanoi pryvablyvosti regioniv Ukrainy* / *Instytut ekonomichnykh doslidzhen ta politychnykh konsultatsiy*. – K., 2013. – 50 s. [Рейтинг інвестиційної привабливості регіонів України / Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. – К., 2013. – 50 с.]

*Summary***Katerina Segida, Victoria Lozitska. THE FEATURES OF USE OF LABOR FORCE IN KHARKIV REGION.**

To characterize the potential of labor force use were analyzed the dynamics of employment and unemployment at different time intervals, showed a reduction in employment in moments of sharp declines in the political and economic crisis years. Examined changes in employment in various sectors of the economy, found that the majority of the population employed in non-production sector (trade, repair, etc.), industry in second place, this situation is fully consistent with the economic development of the region. Territorial characteristics of the labor force use made by the parameters of employment, unemployment and economic activity. Revealed that these figures vary considerably within the region and district. Without reference to the total regional importance we can determine the leading districts with high employment – Bogoduhivskiy, Zmiyivskiy and Zolochivskiy. However, within the region the highest rates of economic activity are observed in Kharkiv, Dergachi, Zmiyivskiy and Lozova districts. This differentiation due to differences in population of separately for each district of the total working population. Assessment of the labor potential of Kharkiv region nowadays is different. On the one hand, there is some improvement in the quality of its characteristics: increasing the proportion of people with higher education, increasing computer literacy, ability to work in emerging market environment, increase entrepreneurial activity. But, both in Ukraine and in the region observes the processes that lead to the destruction of the labor potential. So, Kharkiv region has enough labor force, but we need to provide them with jobs to avoid unemployment, and exercise state control at all levels.

Key words: population, labor potential, economically active population, employment, structure of employment and unemployment.

УДК 910.1 (477.63)

Олександра Троценко

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МЕШКАНЦІВ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

В статті пропонується методика дослідження територіальної ідентичності (ТІ) мешканців Дніпропетровської області як регіону, що має тривалу та непросту історію взаємодії та співіснування різних етнічних груп та політичних утворень, і, як наслідок, складну поселенську та етно-національну структуру. Уточнено поняття «територіальна ідентичність» в світлі сучасних географічних досліджень, її складові, охарактеризовані основні напрямки досліджень, актуальні для території Дніпропетровської області. Запропоновано концептуальну схему дослідження ТІ жителів регіону. Виявлені позитивні зрушення та наслідки вивчення ТІ, можливості запровадження результатів дослідження в суспільну та управлінську сфери життя.

Ключові слова: територіальна ідентичність, регіональна ідентичність, просторова організація суспільства, Дніпропетровська область.

Александра Троценко. МЕТОДИКА ИССЛЕДОВАНИЯ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ ЖИТЕЛЕЙ ДНЕПРОПЕТРОВСКОЙ ОБЛАСТИ. В статье предлагается методика исследования территориальной идентичности (ТИ) жителей Днепропетровской области как региона, имеющего долгую и непростую историю взаимодействия и сосуществования различных этнических групп и политических образований, и как следствие – сложную поселенческую и этнонациональную структуру. Уточнено понятие «территориальная идентичность» в свете современных географических исследований, выявлены ее составляющие, охарактеризованы основные направления исследований ТИ, актуальные для территории Днепропетровской области. Предложена концептуальная схема исследования ТИ жителей региона. Выявлены положительные сдвиги и последствия изучения ТИ, возможности внедрения результатов исследования в общественную и управленческую сферы жизни.

Ключевые слова: территориальная идентичность, региональная идентичность, пространственная организация общества, Днепропетровская область.

Alexandra Trotsenko. METHODS OF STUDY THE TERRITORIAL IDENTITY OF THE DNIPROPETROVSK REGION RESIDENTS. The methods for study of territorial identity (TI) residents of Dnepropetrovsk region proposes. This region has a long and complicated history of interaction and coexistence of different ethnic groups and political formations, and as a consequence - a complicated settlement and ethno-national structure. The definition "territorial identity" in the light of modern geographical studies is specified, its components are revealed, and directions of TI research topical for residents of Dnepropetrovsk region are characterized. The conceptual scheme research of TI inhabitants of the region is proposed. Positive developments and the consequences TI study and implementation of research results to the public and administrative spheres of life are identified.

Keywords: territorial identity, regional identity, spatial organization of society, Dnepropetrovsk region.

Постановка проблеми. Розвиток і місце Дніпропетровської області в сучасному глобалізованому світі визначає внутрішні трансформації усіх складових її внутрішньої структури, зокрема в сфері територіальної організації суспільства на основі сприйняття, осмислення та оцінювання людиною місця свого проживання. Адже сьогодні змінюються не лише суспільні та політичні устої, а й територіальні форми розміщення населення, пріоритети у виборі тих чи інших місць для проживання, роботи та відпочинку. Стандартний, запроваджений за радянських часів, але не дуже ефективний навіть тоді, адміністративно-територіальний підхід у соціогеографічних дослідженнях, сьогодні має бути переглянутий. В європейській науці вже сформувався принципово новий для нас перцепційний підхід, що ґрунтується на сприйнятті людиною оточуючого середовища як місця свого буття та включення його особливостей у власні екзистенціональні стратегії. Саме на перцепції, ототоженні себе із певною територією, конкретною людською спільнотою ґрунтується виокремлення нових форм географічного простору – вернакулярних районів, створених на основі єдності людських спільнот, їхньої територіальної ідентичності (ТІ). Сьогодні уся Україна «вкрита» вернакулярними районами різних рангів, але вони залишаються поза увагою сучасних науковців. Без врахування таких ментально-територіальних утворень неможлива

жодна адміністративно-територіальна реформа, жодне політико-просторове перетворення та вдосконалення.

Питання співвідношення «людина-природа» традиційне для галузі географії, але в сучасному антропоцентричному світі воно переміщується із сфери матеріальних відносин в систему ментальних зв'язків. Саме усвідомлення людиною місця свого буття, оцінка його та інтерпретація визначає суспільну просторову поведінку, а отже, й специфіку територіальної організації соціуму. Питання співвідношення ментального та реального простору на сьогодні важливе для усіх сфер суспільно-економічної діяльності.

Аналіз територіальної ідентичності (ТІ) дозволяє виявляти наявність та силу ментальних зв'язків людини з територією її проживання, пріоритети у виборі місця навчання, роботи, проживання, відпочинку тощо, тобто, дає відповіді на питання привабливості (атрактивності) регіону для його мешканців та дозволяє виявляти причини і чинники міграційних процесів (трудовах, навчальних, рекреаційних), визначати тенденції доцентрових сил у суспільстві (формування «україноцентризму», «дніпроцентризму»), аналізувати співвідношення ТІ та державності, виявляти «перцепційні» (ментальні) образи різних місцевостей, що має важливе значення для соціологічних досліджень, брендингу та маркетингу територій, покращення іміджу окремих районів тощо. Особливості самоідентифікації населення мають безпосередній вплив на формування

територіальних спільнот, що проживають на певній території і пов'язані різноманітними відношеннями, формують власні ментальні межі простору, які відрізняються від загальновідомих меж населених пунктів.

Дослідження ТІ дає відповіді на питання, важливі для кожної нації, кожної етнічної групи, кожної людини: «Хто ми (я) є?», «Що для мене є Батьківщина?», «До якого народу (роду, землі) я належу?». Відповіді на них консолідує, об'єднують людей навколо власної території, посилюють в них відчуття історичної пам'яті та національного коріння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Задачі дослідження ТІ закладені достатньо давно. Ще Ф. Ратцель [12] відзначав, що рівень розвитку культури визначається рівнем духовного зв'язку людини із певною територією. Але сьогодні проблема ТІ, попри її надзвичайну геополітичну актуальність та стикове положення в системі наукового знання, залишається й досі методологічно та практично не розробленою.

В зарубіжній науковій думці дослідження ТІ здійснюється в рамках різних наукових дисциплін [1, 3, 15, 18-19, 21]. Наприклад, американський географ І-Фу Туан обґрунтував теоретичні положення сприйняття людиною місця свого життя, ввів в науковий обіг поняття «топофілія» та «топофобія» (відчуття приязні або страху, неприязні до певного місця) [15].

В російській науці вже склалися специфічні підходи до виявлення та оцінювання ТІ населення «проблемних» територій (трансграничних, політично нестабільних, депресивних та відособлених в геокультурному плані).

Суттєвий внесок в розвиток теорії та методології ТІ зробив російський вчений М.П. Крилов, який обґрунтував поняття «регіональна ідентичність» та запропонував комплексну методику виявлення та оцінювання територіальної ідентичності регіонального рівня на основі запровадженої системи ідентифікуючих показників [4-5]. Зокрема, М.П. Крилов зазначає, що «регіональна ідентичність – це прагнення до життя та розвитку на певній території, здатність до соціокультурної, громадянської та економічної активності» [4].

Особливої уваги заслуговують праці російських дослідників А.М. Трофімова, М.Д. Шаригіна та Н.Н. Ісмагілова, присвячені дослідженню просторової організації суспільства на основі ТІ, а також роботи Ю.А. Веденіна, Н.М. Межевича, А.А. Ткаченко, Р.Ф. Туровського, Н.Ю. Замятіної тощо [6-8, 13-14, 16-17, 20].

В українській науковій думці питання ТІ мають не меншу актуальність, і також розробляються достатньо глибоко та ґрунтовно [2, 9-11].

Але різноманіття таких досліджень тільки підкреслюють їх локальне значення та відсутність верифікованої методики, яку можна було б успішно та однаково плідно застосовувати для будь-якого регіону. Ймовірно, що різноманітність територіальних угруповань мешканців в світі унеможливило створення такої універсальної методики досліджень ідентичностей суспільства.

Проблематика територіальної ідентичності населення Дніпропетровщини, яка хоч і характеризується поліетнічністю, складністю історії розвитку,

різноманітністю форм природокористування тощо, все ж залишається абсолютно недослідженою – дослідження суспільно-географічного плану, спрямовані на виявлення ТІ населення на усіх рівнях для регіону ще не проводилися. До того ж, в сучасній науці відносно таких регіонів, як Дніпропетровська область, існує думка про слабку виразність або взагалі відсутність національної та територіальної ідентичностей як таких. Спростувати або підтвердити даний факт можливо лише за умов всебічного та комплексного дослідження територіальної ідентичності мешканців регіону.

Тому метою даної роботи є обґрунтування комплексної методики дослідження ТІ жителів Дніпропетровської області як складного політичного, етнонаціонального та соціально-економічного утворення.

Виклад основного матеріалу. Різноманітність поглядів на поняття ТІ, стиковість та міждисциплінарність його положення як об'єкту досліджень різних наук спричинило ряд методологічних неузгодженостей. Зокрема, немає єдиного погляду на розуміння самої ТІ та її складових. У вузькому розумінні, ТІ – це ототожнення людини (однорідної групи людей) себе із місцем, громадою, історичною епохою, цивілізацією тощо. Але в ширшому сенсі ТІ – це складний показник, що відображає певний ментальний простір кожної людини та суспільства в цілому. Тобто, ТІ включає в себе такі складники, як регіональна, локальна ідентичність, ідентичність із середовищем, місцем проживання (типом поселень, функціональним призначенням, типом природокористування), ментальний простір (вернакулярні райони, «ідеальні», «прокляті» та уявні місця, асоціативні ландшафти тощо), особливості сприйняття території, фактори та наслідки формування географічних та туристичних образів, брендів, «перцепційних» портретів, асоціативні зв'язки, прояви ідентичності в топонімії та її сприйнятті, образи територій в літературі, мистецтві, нарративах тощо. Для Дніпропетровщини всі ці питання є новими, пілотними, перспективними в плані наукового дослідження. Є досвід окремих досліджень щодо виявлення образів та формування територіальних брендів, але здебільшого вони стосувалися лише міста Дніпропетровська, який не може бути індикатором усього регіону як місця накладання кількох цивілізаційних просторів та численних геополітичних інтересів, що зберігає ментальні нашарування різних політико-історичних епох, має строкатий етнічний склад, специфіку індустріального та суспільного розвитку.

Актуальним і новим для регіону напрямком досліджень сучасної територіальної ідентичності населення пострадянського простору є вивчення т.зв. знаків «радянськості» («ЗР») – символів, назв (топонімів), брендів, об'єктів суспільно-економічної та історико-культурної сфери та їх місця в ментальному просторі, дослідження їх сприйняття та відношення до них, силу ментальних зв'язків людей, території та епохи. Вивчення «ЗР» має надзвичайне значення для Дніпропетровського регіону, де вони збереглися найкраще, проявляються в народній ментальності найяскравіше та при цьому займають дуже проблемне, дискусійне положення. Пропозиції щодо ліквіда-

ції «ЗР» (знищення пам'яток, будівель, перейменування тощо), не можуть навіть розглядатися без детального вивчення їх вкорінення в ментальному просторі населення. Крім того, «ЗР» в Дніпропетровському регіоні є своєрідною туристичною атракцією, навіть вислів «радянській заповідник», що сприймається мешканцями області та України в негативному сенсі, для іноземних туристів є своєрідним брендом, що мотивує їх до відвідування регіону. Майже не дослідженим, але дуже гострим питанням залишається виявлення диспропорцій у територіальній ідентичності мешканців різних районів та населених пунктів, виявлення центрів тяжіння (наприклад Дніпропетровськ, Кривий Ріг), їх потужності, впливу на оточення, виявлення конфліктних зон (наприклад, «суперництва» між населеними пунктами) та «депресивних» периферійних зон та точок.

Важливим питанням є дослідження реально сформованих на основі ТІ територіальних спільнот людей (ТСЛ – за [13]) та районування території області за принципами їх єдності та ієрархічності. Сьогодні майже не розроблена методика їх виявлення та оцінювання, наявні лише окремі підходи до виявлення ТСЛ, серед яких найбільш опрацьовані на практиці наступні:

- на основі спільності сприйняття спільнотою території;

- на основі існуючих стереотипів, образів і брендів місцевостей;
- на основі статистичного обліку мобільності населення в межах регіону;
- як результат вивчення літературних джерел, матеріальної та нематеріальної культури тощо для виявлення територіально-ментальних відмінностей;
- на базі комплексного дослідження топонімії як прояву нематеріальної культури, безпосередньо пов'язаної із особливостями місцевості та організації суспільства.

Стосовно результативності комплексного використання зазначених підходів існують лише пропозиції та побажання суто декларативного типу в окремих публікаціях.

Специфічної формою репрезентації ТІ є т.зв. «суб'єктивні атласи» – серії картоїдів, укладені за результатами досліджень особливостей сприйняття території, образів та асоціацій, самоідентифікації населення регіонів країн, в тому числі проблемних у геополітичному та етно-національному відношенні. Такі атласи вже укладені для Сербії, Ізраїлю, Туреччини, Палестини тощо.

Для реалізації досліджень ТІ мешканців Дніпропетровської області необхідно вирішення наступних двох груп завдань (таблиця 1).

Таблиця 1

Завдання розробки і реалізації методики дослідження ТІ

Теоретико-методологічні завдання	Практичні завдання
<ul style="list-style-type: none"> - Розробка комплексної методики виявлення ТІ населення Дніпропетровської області та аналізу отриманих даних; - Виявлення складових ТІ, її вертикальної (ментальної геокультурної) і горизонтальної (територіальної) структури; - Розробка методики створення картоїдів на основі інформації, що збирається, обробки індивідуальних і групових ментальних карт, а також комплексних суб'єктивних атласів як засобів візуального представлення інформації про ТІ; - Визначення теоретико-методологічних засад угруповання і районування території за принципами ТІ; - Визначення принципів виділення ієрархічних рівнів територіальної організації населення Дніпропетровщини 	<ul style="list-style-type: none"> - Практична реалізація методики дослідження ТІ – виявлення і характеристика факторів, що впливають на ТІ, визначення локальних механізмів об'єднання людей; - Виявлення локальних і регіональних образів території на основі перцепційних портретів; - Дослідження питань співвідношення території і її образів – виявлення та аналіз культурних, асоціативних ландшафтів, вернакулярних районів, аналіз місцевої топонімії, «легендарних» територій та їх типологія; - Аналіз «ЗС» в ментальному та географічному просторі регіону; - Контент-аналіз вербальних і графічних джерел інформації для вивчення специфіки та образів певних частин Дніпропетровської області та їх впливу на масову свідомість людей; - Районування території Дніпропетровської області за отриманими результатами; - Складання ментальних карт і їх обробка, створення суб'єктивних атласів; - Розробка практичних рекомендацій щодо впровадження результатів досліджень ТІ в соціальну та адміністративно-управлінську сфери

На сьогодні нами здійснено аналіз досвіду досліджень ТІ, проаналізовано концепції та підходи до розуміння і дослідження складових ТІ, проаналізовані суб'єктивні атласи як форма подання інформації, вивчені особливості складання та аналізу ментальних карт.

Розроблена первинна методика збору та обробки інформації щодо ТІ населення Дніпропетровської області (рис. 1).

Для реалізації методики дослідження пропонується створення єдиного інформаційно-аналітичного центру (ЄІАЦ) у вигляді Інтернет-ресурсу, що надаватиме цілодобовий доступ для керівників проекту та користувачам в он-лайн режимі. Робота ЄІАЦ повинна спиратися на базу даних відомостей про ТІ населення Дніпропетровської області, яка буде поповнюватися та репрезентуватися завдяки методам та методикам, показаним на рис. 1.

Створення ЄІАЦ дозволить одночасно наповнювати базу даних, працювати із різними типами інформації (вербальної, графічної, картографічної тощо), аналізувати та представляти отримані результати у наочному вигляді.

Опис усього механізму запропонованої схеми дослідження в межах однієї статті не можливий, тому зупинимося на найбільш важливих та апробова-

них методах та методиках виявлення ТІ (табл. 2). Поєднання цих методик дозволить здійснювати всебічне та комплексне дослідження ТІ мешканців Дніпропетровської області. Зокрема, застосування методики соціо-географічного опитування (на основі глибинного інтерв'ю) дозволило виявити домінування локальної ТІ у населення обласного центра, і національної – у жителів області.

Рис. 1. Концептуальна схема комплексної методики дослідження ТІ жителів Дніпропетровської області

Висновки. Реалізація запропонованої методики досліджень ТІ населення Дніпропетровської області має широкі наукові та практичні результати. Головним суспільно значущим результатом є облік територіальної ідентичності населення Дніпропетровської області. Врахування ТІ дозволить:

- покращувати імідж окремих районів та регіону в цілому, знижувати ризик «конкуренції» між населеними пунктами в економічному та психологічному аспектах;

- диверсифікувати «поля урбоцентричного тягіння» в регіоні, пропагандувати сільський образ життя та формувати позитивне сприйняття сільської місцевості;

- перешкоджати «витоку» кваліфікованих кадрів із регіону, і навпаки, приваблювати працівників та учнівську молодь;

- стимулювати прояви національної свідомості, гідності, пам'яті, сприяти консолідації суспільства навколо національної та регіональної ідеї;

- сприяти формуванню єдиної, морально здорової нації на власній території, укріпленню державності;

- сформувати туристичний образ регіону і його окремих частин, орієнтований не тільки на іноземних гостей, а й на власних мешканців.

До того ж, результати дослідження здатні надати можливість для оцінки характеру сприйняття території області її мешканцями, виявити зони висо-

кої та низької атрактивності, фактори та механізми формування цих зон. В свою чергу це дасть можливість покращувати окремі показники сприйняття території через вплив на суб'єктивні та об'єктивні фактори формування образів території.

Все це призведе до позитивних зрушень у соціокультурній сфері (укріплення національної свідомості та регіональної гідності, розуміння власного «Я» та місця себе в своїй державі та регіоні, врівноваження співвідношення державності та «дніпроцентризму», формування позитивних образів окремих регіонів, виявлення та облік духовних естетичних та моральних цінностей суспільства, ліквідація негативного сприйняття окремих регіонів через незнання про них, розвиток освіти, культури та туризму).

Розроблені методики можливо застосовувати для виявлення динаміки ТІ, а також стосовно інших регіонів України. Наочне (картографічне та графічне) і аналітичне подання інформації матиме широкі можливості для використання органами управління, місцевого самоврядування, закладами туризму, освіти, маркетинговими установами у вирішенні прикладних соціально-економічних та культурно-політичних проблем. Розроблені карти та суб'єктивні атласи можуть використовуватися в якості іміджевої, поліграфічної та сувенірної продукції.

Таблиця 2

Основні методики дослідження територіальної ідентичності мешканців Дніпропетровської області

<p>Методика соціо-географічного дослідження територіальної ідентичності (за М.П. Крушевим)</p>	<p>Районувана Дніпропетровська область за принципами локалізації ПІ та ТПС</p>
<p>Методика полягає у соціологічному опитуванні населення на основі розроблених питань/запитань. Питаннями включає такі блоки: «Мала Батьківщина» «Патріотизм», «Простора орієнтація», «Генеалогія», «Субетнічність», «Рідний край», «Общинність», «Місцевість та сусідні території». Методика передбачає масове опитування (пересічні мешканці) та метод експертних оцінок (для фахівців в галузі географії, соціології, політології тощо). Статистичні дані опитування розраховуються за індексами територіальної ідентичності – поблоковими та інтегральним. Отримані інтегральні індекси за масовим опитуванням та методом експертних оцінок корелюються і розраховується індекс кореляції. Метод вибірки – ймовірнісно-квотна репрезентативна трискупленева вибірка сімей, вибір пунктів («квотів») проведення масових опитувань і анкетування експертів просторово репрезентативній, метод опитування – приватне інтерв'ю.</p> <p>Особливості методики у тому, що питання мають варіанти відповідей, а отже, є можливість статистичного аналізу даних. Ця особливість може стати не допомогою для умов Дніпропетровщини, де наузових послугів щодо вивчення та аналізу ПІ не проводилось взагалі, і майже не визначені межі історико-географічних субрегіонів. Тому в процесі реалізації пропонується часткове застосування цієї методики із корегуваннями системи питань відповідно до професійних та вікових груп та конкретних районів області</p>	<p>Методика заснована на науковому методі районування – членування території за визначеними принципами: індексами ПІ та вивченнями ТПС. Здійснюється поетапно: визначаються окремі та інтегральні показники ПІ (коєфіцієнти локальної, інтегральної, енвіроментальної ідентичності, типи та напрямки ментальних зв'язків тощо, визначається територіальні структури ПІ – локуси, центри, вермакулярні райони, здійснюється їх оцінка, вивчаються територіальні співвідношення. Далі за визначеними ментальними межами проводиться граничній таксонів (однотипів районування), отримується одна схема районування (за умови вивчення сили ментальних зв'язків це можливо здійснити за допомогою ізоїній). Для районування за отриманими інтегральними показниками розробляється графічна шкала, яка є основою членування території. Отримані схеми корелюються між собою і з традиційними схемами районування на основі природних та суспільно-економічних принципів, розраховуються коєфіцієнти кореляції та будується синтетична схема районування за принципами ПІ та ТПС</p>
<p>Метод ґрунтовий/поз'язаний/територіальний</p> <p>Метод базується на основі аналізу існуючих символів, брендів, торгівельних марок, поз'язаних із певними частинами території. Такі елементи пов'язані із конкретними територіальними утвореннями. На першому етапі аналізуються існуючі бренди і торгівельні марки, а також символи окремих населених пунктів та адміністративних районів. Далі проводиться масове опитування з метою вивчення ступеня асоціативності бренду (символу) і конкретної території. Методика може бути застосована як складова загальної методики аналізу ПІ</p>	<p>Методика укладає суб'єктивного атласу</p> <p>Суб'єктивні атласи – це серія картоїдів та зображень, що будуються на основі вивчення територіальної ідентичності мешканців країни, і показують регіональну відмінності у сприйнятті території країни й ідентифікації. Містить нетрадиційні форми картографічних зображень, карти-анаморфози, схеми та ментальні карти</p>

Список використаних джерел:

1. Geren-Pas F. Otkuda my? O prostranstvenno-geograficheskoy samoidentifikatsii zhiteley Frantsii / F. Geren-Pas // *Etnograficheskoe obozrenie*. – 2005. – № 5. – S. 5 [Герен-Пас Ф. Откуда мы? О пространственно-географической самоидентификации жителей Франции / Ф. Герен-Пас // *Этнографическое обозрение*. – 2005. – № 5. – С. 5].
2. Gnatyuk O.M. Ierarkhichna strukturovanist prostorovoyi identychnosti naseleण्या Ukrayiny / O.M. Gnatyuk // *Ekonomichna ta socialna geografiya: naukovyy zbirnyk*. – 2012. – Вур. 2 (65). – S. 242-250 [Гнатюк О.М. Ієрархічна структурованість просторової ідентичності населення України / О.М. Гнатюк // *Економічна та соціальна географія: науковий збірник*. – 2012. – Вип. 2 (65). – С. 242-250].
3. Hale R.N. *Map of Vernacular regions in America* / R.N. Hale. – Minneapolis: University of Minnesota Press, 1971. – 60 p.
4. Krylov M.P. Regionalnaya identichnost Evropeyskoy Rossii / M.P. Krylov. – М.: Novyy Khronograf, 2010. – 240 s. [Крылов М. П. Региональная идентичность Европейской России / М.П. Крылов. – М.: Новый Хронограф, 2010. – 240 с.].
5. Krylov M.P. Sovremennaya rossiyskaya regionalnaya identichnost. Obschestvo i prostranstvo. Teoretiko-metodologicheskie i diskussionnye voprosy / Izvestiya RGO. – 2006. – Т. 138, Вур. 6. – S. 19-28. [Крылов М.П. Современная российская региональная идентичность. Общество и пространство. Теоретико-методологические и дискуссионные вопросы / Известия РГО. – 2006. – Т. 138, Вып. 6. – С. 19-28].
6. Kulturnyj landshaft kak obyekt naslediya / Pod red. Yu.A. Vedenina, M.E. Kuleshovou. – М.: Institut Naslediya; SPb.: Dmitriy Bulanin, 2004. – 620 s. [Культурный ландшафт как объект наследия / Под ред. Ю.А. Веденина, М.Е. Кулешиовой. – М.: Институт Наследия; СПб.: Дмитрий Буланин, 2004. – 620 с.].
7. Kuveneva T.N. Formirovanie prostranstvennykh identichnostey v porubezhnom regione / T.N. Kuveneva, A.G. Manakov // *Sociologicheskie issledovaniya*. – 2003. – № 7. – S. 77-89. [Кувенева Т.Н. Формирование пространственных идентичностей в порубежном регионе / Т.Н. Кувенева, А.Г. Манаков // *Социологические исследования*. – 2003. – № 7. – С. 77-89].
8. Manakov A.G. Opyt ispolzovaniya mentalnykh kart dlya analiza geograficheskikh predstavleniy i predpochteniy / A.G. Manakov // *Izv. RGO*. – Т. 129, вур. 6. – 1997. – S. 40-47 [Манаков А.Г. Опыт использования ментальных карт для анализа географических представлений и предпочтений / А.Г. Манаков // *Изв. РГО*. – Т. 129, вып. 6. – 1997. – С. 40-47].
9. Melnychuk A.L. Osoblyvosti proyavu mistsevoho samousvidomlennya v misti Zaporizhya: geografichne doslidzhennya / A.L. Melnychuk, M.O. Rastvorova // *Vcheni zapysky Tavriyskoho natsionalnoho universytetu im. V. Vernadskoho. Seriya: Geografiya*. – 2011. – Т. 24 (63). – № 2. – Chast. 3. – S. 163-166. [Мельничук А.Л. Особливості прояву місцевого самоусвідомлення в місті Запоріжжя: географічне дослідження / А.Л. Мельничук, М.О. Растворова // *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. Вернадського. Серія: Географія*. – 2011. – Т. 24 (63). – № 2. – Част. 3. – С. 163-166].
10. Melnychuk A. Territorial identity of Ukrainian population: impact on spatial transformations // A. Melnychuk, O. Gnatyuk, M. Rastvorova / *Materials of the International Conference «Territorial Identity and geopolitics»*. – Kyiv, 2011. – P. 170-175.
11. Oliynik Ya.B. Metodychni pidkhody do doslidzhennya terytorialnoyi identychnosti naseleण्या / Ya.B. Oliynik, O.M. Gnatyuk // *Ukrayinskyj geografichnyj zhurnal*. – 2013. – № 3. – S. 34-39. [Олійник Я.Б. Методичні підходи до дослідження територіальної ідентичності населення / Я.Б. Олійник, О.М. Гнатюк // *Український географічний журнал*. – 2013. – № 3. – С. 34-39].
12. Sinitskiy L.D. Politicheskaya geografiya po Ratselyu / L.D. Sinitskiy // *Zemlevedenie*. – 1899. – Kn. 3. – S. 53. [Синицкий Л.Д. Политическая география по Ратцелю / Л.Д. Синицкий // *Землеведение*. – 1899. – Kn. 3. – С. 53].
13. Tkachenko A.A. Territorialnaya obschnost lyudey v regionalnom razvitii i upravlenii / A.A. Tkachenko. – Tver, 1995. – 325 s. [Ткаченко А.А. Территориальная общность людей в региональном развитии и управлении / А.А. Ткаченко. – Тверь, 1995. – 325 с.].
14. Trofimov A.M. Territorialnaya identifikatsiya v geografii i vernakulyarnye rayony / A.M. Trofimov, M.D. Sharygin, N.N. Ismagilov // *Geograficheskiy vestnik*. – 2008. – № 1 (7) – S. 5-10 [Трофимов А.М. Территориальная идентификация в географии и вернакулярные районы / А.М. Трофимов, М.Д. Шарыгин, Н.Н. Исмагилов // *Географический вестник*. – 2008. – № 1 (7) – С. 5-10].
15. Tuan Y.F. *Topophilia: A Study of environmental perception, attitudes, and values* / Yui Fu Tuan – Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1974. – 200 p.
16. Turovskiy R.F. Regionalnaya identichnost v sovremennoy Rossii / R.F. Turovskiy // *Rossiyskoe obschestvo: stanovlenie demokraticeskikh Tsennostey?* – М.: Gendalf, 1999. – S. 87-136 [Туровский Р.Ф. Региональная идентичность в современной России / Р.Ф. Туровский // *Российское общество: становление демократических ценностей?* – М.: Гендальф, 1999. – С. 87-136].
17. Turovskiy R.F. Sootnoshenie kulturnykh landshaftov i regionalnoy identychnosti v sovremennoy Rossii / R.F. Turovskiy. – SPb: Gelikon Plyus, 2003. – S. 139-173 [Туровский Р.Ф. Соотношение культурных ландшафтов и региональной идентичности в современной России / Р.Ф. Туровский. – СПб: Геликон Плюс, 2003. – С. 139-173].
18. Wright J. K. *Terrae incognitae: The place of the imagination in geography* / *Annals of the Association of American Geographers*. – 1947. – Vol. 37. – № 1. – P. 1-15.

19. Khangington S. *Kto My? Vyzovy amerikanskoj natsionalnoj identichnosti* / S. Khangington. – M.: AST, 2004. – 49 s. [Хангтингтон С. Кто Мы? Вызовы американской национальной идентичности / С. Хангтингтон. – М.: АСТ, 2004. – 49 с.]
20. Zamyatin D.N. *Modelirovanie obrazov istoriko-kulturnoy territorii: metodologicheskie i teoreticheskie podkhody* / D.N. Zamyatin, N.Yu. Zamyatina, I.I. Mitin. – M.: Institut Naslediya, 2008. – 760 s. [Замятин Д.Н. Моделирование образов историко-культурной территории: методологические и теоретические подходы / Д.Н. Замятин, Н.Ю. Замятина, И.И. Митин. – М.: Институт Наследия, 2008. – 760 с.]
21. Zelinsky W. *The Culteral geography of the United States (a revised Edition)* / W. Zelensky // *Englewood Cliffs. Prience Uall.* – 1992. – № 9. – P. 10-21.

Summary

Alexandra Trotsenko. METHODS OF STUDY THE TERRITORIAL IDENTITY OF THE DNIPROPETROVSK REGION RESIDENTS.

Research of territorial identity population - an important and topical question for the Dnipropetrovsk region, because it has complicated history of settlement, mixed ethnic and national composition, specific socio-cultural sphere. The depth and strength of the regional and local patriotism as manifestation of TI is very different in different parts of the region.

That is why creation an integrated research methods TI population Dnepropetrovsk region for deep and qualitative analysis so important.

Based on the definition "TI" it possible to allocate following research directions of its components, which are important for the territory of Dnipropetrovsk region: the study of regional and local identities, their correlation, the depth of mental connections of population with the territory, local patriotism; analysis of the mental space, images and brands, dependence the spatial organization and mobility of society from its TI; identification and analysis of so-called "signs Sovietness" - symbols, names, brands, objects socio-economic, historical and cultural spheres and their place in the mental space: research the actual territorial communities of people, which formed on the base TI and zoning area on the principles of unity and hierarchy; creation the subjective atlas of Dnipropetrovsk region based on study TI.

Methods of study TI population of the region involves the creation of a one information-analytical center in the form of an Internet resource, which will collect, process and present the results of research TI. Collecting and processing information about TI identity will be based on a combination of the following approaches, methods and techniques:

- Geo-sociological research methods in combination with methods of transformation verbal and graphic information in TI integrated indicators (using M.Krylov's methods);
- Methods perceptual portraits, brand methods;
- Content analysis of information sources;
- Methods of "feedback" - working with Internet societies (social networks, blogs, groups, comments, etc.);
- Cartographic methods (including the creation of a subjective atlas);
- General scientific and general geographic research methods.

Implementation of the proposed methods of research will allow to make accounting territorial identity of population Dnipropetrovsk region and will have important scientific and practical effects.

Key words: territorial identity, regional identity, spatial organization of society, Dnepropetrovsk region

УДК [338.486: 330.59](477)

Валентина Олейник, Вячеслав Тодоров

РАЗВИТИЕ ГОРОДСКИХ АГЛОМЕРАЦИЙ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ В УКРАИНЕ

В статье рассматривается значение городских агломераций в экономическом, социальном, демографическом развитии регионов и страны. Показана тенденция снижения формирования городских агломераций и названы ее причины. Определена особенность развития городов страны, процесса субурбанизации, особенности маятниковой миграции в агломерациях. Рассмотрена эволюция и значения термина «городская агломерация». Описаны виды туризма в агломерациях и пригородных зонах. Выделены два основных направления в развитии субурбанизации и пригородных территорий в стране.

Ключевые слова: городская агломерация, субурбанизация, территориальное развитие, виды туризма в агломерациях, пригородные зоны.

Валентина Олійник, Вячеслав Тодоров. РОЗВИТОК МІСЬКИХ АГЛОМЕРАЦІЙ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ В УКРАЇНІ. У статті розглядається значення міських агломерацій в економічному, соціальному, демографічному розвитку регіонів і країни. Показана тенденція зниження формування міських агломерацій і названі її основні причини. Визначена особливість розвитку міст країни, означено процес субурбанізації та особливості маятникової міграції в агломераціях. Розглянута еволюція і значення терміну «міська агломерація». Описані види туризму в агломераціях і приміських зонах. Виділені два основних напрямки в розвитку субурбанізації і приміських територій в країні.

Ключові слова: міська агломерація, субурбанізація, територіальний розвиток, види туризму в агломераціях, приміські зони.

Valentina Oliynyk, Vyacheslav Todorov. URBAN AGGLOMERATIONS DEVELOPMENT ON THE MODERN STAGE IN UKRAINE. The article discusses the importance of urban agglomerations in economic, social, demographic development of the country and its regions. Reduction trend of urban agglomerations formation were shown and her causes were named. A feature country's cities development, suburbanization process, was identified, features of pendulum migration in agglomerations. The evolution and significance of the term "agglomeration" were considered. The types of tourism in metropolitan areas and suburban areas were described. Two main trends in suburbanization development and suburban areas in the country.

Key words: urban agglomeration, suburbanization, regional development, types of tourism in agglomerations, suburban areas.

Рост численности городских агломераций в мире, их социально-экономическая роль – характерная особенность развития производительных сил и размещения населения. По оценкам экспертов ООН, 56% городского населения мира проживает в городских агломерациях. В Украине высокие темпы урбанизации наблюдались в 50-60-х гг., когда происходили процессы индустриализации. Городское население увеличивалось значительными темпами, особенно на протяжении 1960-х годов – на 0.5 млн. человек ежегодно [8].

В направлении исследований агломерационных процессов следует выделить работы экономистов и эконом-географов – И. Быстрякова, М. Бутко, Ю. Георгиева, Г. Гуцуляка, Б. Данилишина, Н. Долишнего, С. Дорогунцова, Ю. Доценко, Ф. Заставного, С. Ищука, Т. Качали, Е. Качана, Я. Ковалья, В. Ковалевского, В. Кравцова, В. Куценко, Л. Левковской, И. Лукинова, О. Маринича, И. Михасюка, В. Мищенко, П. Надолишнего, Я. Олейника, М. Паламарчука, Т. Пепы, В. Пилы, О. Плякина, В. Поповкина, Ю. Римаренко, В. Симоненко, А. Степаненко, П. Тищенко, А. Топчиева, И. Удри, М. Хвесика, Е. Хлобыстова, Л. Чернюк, О. Чмыры, М. Чумаченко, О. Шабля и других ученых.

Процесс развития городских агломераций приводит к концентрации объектов промышленности, науки, образования, культуры и рекреации. В последние годы наблюдается некоторое снижение формирование городских агломераций. Причинами данного процесса послужили такие факторы как депопуляция населения, «вымирание» сельских поселений, спад промышленного производства,

социально-экономический и политический кризис.

Недостаток поселений, в том числе и малых городов, создает проблему для территориального развития страны, особенно в проблемных регионах. Крупные города и городские агломерации должны выступать «локомотивами», «полюсами роста» социально-экономического развития страны и ее регионов. ГА (городские агломерации) являются опорными транспортными узлами, важными информационными, научными и культурными очагами прилегающей территории. Городские агломерации являются основным ядром в каркасе расселения населения и территориальной структуре хозяйства. Существует несколько терминов для определения понятия агломерация – городское скопление, городской комплекс, урбанизированный район, групповая система расселения, конурбация. Впервые термин агломерация был введен французским географом М. Руже (1973) [6]. По мнению Руже агломерация возникает тогда, когда концентрация городских видов деятельности выходит за пределы административных границ и распространяется за соседние населенные пункты.

Особенно стал популярным термин агломерация в 1970-е годы. Существует множество определенных данному понятию. Г. Лаппо, П. Полян, Т. Селиванова [4] выделяют два основных направления: смысл первого направления заключается в сути понятия «агломерация поселений», второе направление акцентирует внимание на всем процессе жизни деятельности человека (место проживания, труда, отдыха, социального общения населения). Рассматривая классическое определение ГА можно сослаться на Д.И. Богорада «Городскими агломерациями называются компактные скопления территориально сосредоточенных городов и других населенных мест, ко-

торые в процессе своего роста сближаются (иногда срастаются) и между которыми усиливаются многообразные хозяйственные, трудовые и культурно-бытовые взаимосвязи [2]. Прогресс, рост промышленного производства, сосредоточение мест расселения привели к значимости городских агломераций в экономическом развитии страны. С середины 1980 годов под термином городская агломерация понимают – компактная и относительно развитая совокупность дополняющих друг друга городских и сельских поселений, группирующихся вокруг одного или нескольких мощных городов-ядер и объединенных многообразными связями в сложное и динамическое единство; это тот ареал, то пространство потенциальных и реальных взаимодействий, в которое вписывается недельный жизненный цикл большинства жителей современного крупного города и его спутниковой зоны [7]. Городские агломерации можно рассматривать с точки зрения дополнительных возможностей развития в неформальных административно-территориальных границах, что даст возможность эффективно использовать трудовой потенциал, природный ресурс, улучшать качество жизни, повышать конкурентоспособность территории [3].

В тоже время все больше возрастает «нагрузка» на здоровье и состояние городского населения, которому требуется хотя бы краткосрочный отдых. В настоящее время для кратковременного отдыха основное значение имеют пригородные территории. Это можно объяснить отсутствием мест отдыха в городах, традициями загородного отдыха, растущей мобильностью людей и доступностью загородных мест отдыха, даже удаленных от городов. Не менее важно и то, что загородные места отдыха в восприятии человека является прямым олицетворением природы и противовесом городской среде. Выезд из города в выходные дни конца недели уже стал важной составной частью ритма жизни горожан.

К сожалению, в Украине практически отсутствуют статистические данные по количеству людей, уезжающих на выходные дни за город, преобладающий тип отдыха (организован или «дикий»), расстояние от населенного пункта, род занятий на отдыхе и др. Наиболее популярными стали такие виды туризма как сельский, экологический, зеленый туризм [1].

Агломерации и город интересны населению в другом направлении. В городах происходили выдающиеся исторические события, жили известные деятели общественной и культурной жизни, строились различные культурные, сакральные объекты. Поэтому в агломерациях популярны такие виды туризма как культурный, познавательный. Популярны экскурсии различной тематики: исторические, музейные, экскурсии по сакральным местам, местам жизни и деятельности знаменитых людей. В последнее время стали популярны экскурсии одной улицы. Следует отметить и о таком виде туризма как промышленный, лидирующие позиции по данному виду туризма находились в восточных регионах страны. Благодаря индустриальному фактору и богатому историческому наследию, в городах юго-восточной Украины развивался промышленный туризм. Особенно следует отметить Кривой Рог, где определено

более двухсот объектов города, которые имеют туристическую привлекательность. Это промышленные ландшафты, карьеры, отвалы и шахты, фабрики, комбинаты, электростанции, административные здания, рабочие поселки с исторической архитектурой. В этом же перечне – водоемы, дамбы, ботанический сад, выставочный зал, музеи промышленности, скверы и парки на территории промышленных предприятий.

В конце XX нач. XXI века в экономики страны возрастает доля сферы услуг и научно-исследовательских организаций. В городах систематически проводятся научные конференции, семинары. Популярны выставки и фестивали, что способствует развитию событийного туризма. Событийный туризм – это возможность стать свидетелем уникальных музыкальных, спортивных, культурных событий. Уникальные туры, сочетающие в себе традиционный отдых и участие в зрелищных мероприятиях Украины, постепенно завоевывают все большую популярность среди населения и гостей страны.

Событийный туризм – направление сравнительно молодое и чрезвычайно интересное. Основная цель поездки приурочена какому-либо событию. Главная особенность событийного туризма – множество ярких неповторимых моментов. Главное отличие событийного туризма от обычной турпоездки заключается в том, что главным мотивом поездки становится событие. Все большее внимание привлекают множество фестивалей, которые проходят на территории Украины. Опрос иностранных респондентов показал, что фестиваль туризм занимает ведущее место среди различных видов туризма. Данный вид рекреации имеет полное на это право, поскольку в Украине интересно и богато культурно-историческое наследие, которое дает толчок на создание и проведение сотен фестивалей [9].

Одной особенностью развития городов (в Украине, России) является маятниковая миграция, где сельское население пригорода ищет работу в городах, а городское население отдыхает в сельской местности. Проявление субурбанизации получило свое развитие еще в период СССР в виде дачных поселков и садово-огороднических участках. Процесс субурбанизации на постсоветском пространстве проходит более быстрыми темпами, чем в других развитых странах [5]. Для субурбанизации в Украине характерны два направления. Первое – дачные участки вместе со строениями перестают быть временным жильем и второе – активно застраиваются земельные площади в пригородной зоне капитальными индивидуальными домами. Агломерация характеризуется наличием тесных многофункциональных связей между ядром агломерации ее спутниками, пригородной территорией (зонами).

Характерной чертой украинских агломераций является сокращение демографического потенциала, вызванное снижением природного прироста населения, обострением экологической ситуации, социально-экономическим и политическим кризисом. Миграционные процессы усиливают неблагоприятные демографические тенденции в сельской местности – уменьшение населения трудоспособного возраста, рост удельного веса стареющего населения, преобла-

дание смертности над рождаемостью. Центр агломерации для ее населения есть и в дальнейшем останется в экономическом и социальном плане чрезвычайно привлекательным, поскольку ему присущи высокий уровень жизни, широкий выбор мест трудоустройства, наличие значительного количества учеб-

ных и культурных учреждений, более развитая сфера обслуживания, лучшая организация труда и быта. На современном этапе развития ГА решающее значение имеют факторы ЭГП, природных и трудовых ресурсов, а также фактор инфраструктуры и инвестиционной привлекательности.

Список використаних джерел:

1. Anisimova S.V., Kikhtenko O.O., Buhayova I.S. Vyznachennya rekreatsinykh terytoriy z kryteriyu terytorialnoyi dosyazhnosti // S.V. Anisimova, O.O. Kikhtenko, I.S. Buhayova [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/11556>. [Анісімова С.В., Кіхтенко О.О., Бугайова І.С. Визначення рекреаційних територій з критерію територіальної досяжності // С.В. Анісімова, О.О. Кіхтенко, І.С. Бугайова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/11556>
2. Bogorad D.I. Rayonnaya planirovka. Voprosy planirovki promyshlennykh rayonov // D.I. Bogorad. – Moskva, 1960. [Богорад Д.И. Районная планировка. Вопросы планировки промышленных районов // Д.И. Богорад. – Москва, 1960.
3. Ibatullin Sh.I. Socialno-ekonomichni zvyazky velykoho mista ta yoho prymiskoyi zony / Sh.I. Ibatullin // Naukovyj visnyk NAU. – 2006. – № 102. – S. 300-307. [Ібатулін Ш.І. Соціально-економічні зв'язки великого міста та його приміської зони / Ш.І. Ібатулін // Науковий вісник НАУ. – 2006. – № 102. – С. 300-307].
4. Lappo G., Polyayn P., Selivanova T. Aglomeratsii Rossii v XXI veke / G. Lappo, P. Polyayn, T. Selivanova [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <http://www.demoscope.ru/weekly/2010/0407/tema01.php>. [Ланно Г., Полян П., Селиванова Т. Агломерации России в XXI веке / Г. Ланно, П. Полян, Т. Селиванова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.demoscope.ru/weekly/2010/0407/tema01.php>
5. Nefedova T.G., Treyvish A.I. Teoriya «differentsialnoy urbanizatsii» i ierarkhiya gorodov v Rossii na rubezhe XXI veka / T.G. Nefedova, A.I. Treyvish // Problemy urbanizatsii na rubezhe vekov. Otv. red. A.G. Makhova. – Smolensk: Oukumena, 2002. – S. 71-86. [Нефедова Т.Г., Трейвиш А.И. Теория «дифференциальной урбанизации» и иерархия городов в России на рубеже XXI века / Т.Г. Нефедова, А.И. Трейвиш // Проблемы урбанизации на рубеже веков. Отв. ред. А.Г. Махова. – Смоленск: Ойкумена, 2002. – С. 71-86.
6. Petrov N.V. Gorodskie aglomeratsii: sostav, podkhody k delimitatsii / N.V. Petrov // Problemy territorialnoy organizatsii prostranstva i rasseleniya v urbanizirovannykh rayonakh. – Sverdlovsk, 1988. [Петров Н.В. Городские агломерации: состав, подходы к делимитации / Н.В. Петров // Проблемы территориальной организации пространства и расселения в урбанизированных районах. – Свердловск, 1988].
7. Polyayn P.M. Metodika vydeleniya i analiza opornogo karkasa rasseleniya / P.M. Polyayn. – Moskva, 1988. – Ch. 1. [Полян П.М. Методика выделения и анализа опорного каркаса расселения / П.М. Полян. – Москва, 1988. – Ч. 1.
8. Saliy I.M. Urbanizatsiya v Ukraini: socialnyj ta upravlinskyj aspekty / I.M. Saliy. – K., 2005. [Салій І.М. Урбанізація в Україні: соціальний та управлінський аспекти / І.М. Салій. – К., 2005].
9. Festivalnyj turizm i ego mesto v sfere turizma Ukrainy [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <http://ezarabotok.info/festivalnyj-turizm-i-ego-mesto-v-sfere-turizma-ukrainy/> [Фестивальний туризм і його місце в сфері туризму України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ezarabotok.info/festivalnyj-turizm-i-ego-mesto-v-sfere-turizma-ukrainy/>].

Summary

Valentina Oliynyk, Vyacheslav Todorov. URBAN AGLOMERATIONS DEVELOPMENT ON THE MODERN STAGE IN UKRAINE.

The growth of urban agglomerations in the world, their socio-economic role – a characteristic feature of the development of the productive forces and the distribution of population. The process of development of urban agglomerations leads to a concentration of industrial, science, education, culture and recreation. In recent years there has been some reduction in the formation of urban agglomerations. The reasons for this process were the factors such as depopulation, "extinction" of rural settlements, the decline in industrial production, socio-economic and political crisis. First, the term agglomeration was introduced by the French geographer M. Rouge (1973). One feature of urban development (Ukraine, Russia) is commuting, where the rural population of the suburbs looking for work in the cities, and the urban population stay in rural areas. A characteristic feature of Ukrainian agglomerations is to reduce the demographic potential, caused by a reduction of natural population growth, worsening of the ecological situation, socio-economic and political crisis. Migration processes reinforce unfavorable demographic trends in rural areas – reduction of the working age population, the growth of the proportion of the aging population, the prevalence of deaths over births. Center for the agglomeration of the population is and will remain an economic and social context, it is attractive because it has its own high standard of living, a wide choice of places of employment, the presence of a significant number of educational and cultural institutions, more developed service sector, a better organization of work and life. At the present stage of development of the GA are crucial factors EGP, natural and human resources, as well as the factor of infrastructure and investment attractiveness.

Key words: urban agglomeration, suburbanization, regional development, types of tourism in agglomerations, suburban areas.

УДК 911.3:33 (477.52)

Олеся Корнус, Володимир Шищук, Анатолій Корнус

МЕДИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ЗАХВОРЮВАНОСТІ НАСЕЛЕННЯ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті проаналізовано рівень захворюваності населення Сумської області за основними нозологіями та поширеність хвороб серед населення. Вивчено регіональну диференціацію окремих видів захворювань та дано її картографічне вираження. Охарактеризовано фактори, що впливають на розвиток та поширення хвороб. Здійснено ранжування та групування адміністративних районів регіону за рівнем захворюваності. Розглянуто пріоритетні заходи реформування медичної системи в Сумській області.

Ключові слова: захворюваність, поширеність хвороб, рівень захворюваності, типи районів.

Олеся Корнус, Володимир Шищук, Анатолій Корнус. МЕДИКО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ЗАБОЛЕВАЕМОСТИ НАСЕЛЕНИЯ СУМСКОЙ ОБЛАСТИ. В статье проанализирован уровень заболеваемости населения Сумской области по основным нозологиям и распространенность болезней среди населения. Изучена региональная дифференциация отдельных видов заболеваний, дано её картографическое выражение. Охарактеризованы факторы, влияющие на развитие и распространение болезней. Выполнено ранжирование и группирование административных районов региона по уровню заболеваемости. Рассмотрены приоритетные меры реформирования медицинской системы в Сумской области.

Ключевые слова: заболеваемость, распространенность болезней, уровень заболеваемости, типы районов.

Olesya Kornus, Volodymyr Shyschuk, Anatoliy Kornus. MEDICAL AND GEOGRAPHICAL ANALYSIS OF SUMY REGION POPULATION MORBIDITY. The article analyzed the level of morbidity population of Sumy region on the main nosology and disease prevalence in the population. The regional differentiation of various types of the diseases and its cartographic model are given. The factors affecting the development and spread of disease are described. The ranking of administrative districts of the region on level of morbidity are achieved. Identified the grouping of districts by these indicators. Consider the priority measures of reforming the medical system in the Sumy region.

Key words: incidence, prevalence of disease, the level of morbidity, the types of areas.

Актуальність. За останні роки спостерігається стійка тенденція до зростання захворюваності та поширеності хвороб як серед населення України, так і серед жителів Сумської області зокрема. Основу структури захворюваності традиційно формують хвороби системи кровообігу, органів дихання, травми, отруєння та деякі інші наслідки дії зовнішніх чинників. Структуру поширеності хвороб формують захворювання системи кровообігу, органів дихання, органів травлення, хвороби кістково-м'язової та сполучної тканини, захворювання сечостатевої системи, ендокринні хвороби, розлади харчування та порушення обміну речовин.

Захворюваність визначають ендогенні та екзогенні чинники, які є керованими і некерованими. До ендогенних керованих чинників відносять артеріальну гіпертензію, дисліпідозу, дисменорею; до некерованих – вік, стать, генетичні (спадкові) чинники. До екзогенних керованих – соціально-економічні чинники: стан довкілля, спосіб життя та побуту, розвиток системи охорони здоров'я (обсяг та якість медичних послуг); некерованих – клімат, інші природні умови [9].

Аналіз медико-демографічних показників засвідчує зменшення тривалості життя населення, народжуваності, природного приросту, підвищення смертності, зростання рівня інвалідності населення країни. Тому дослідження медико-демографічних характеристик, тенденцій захворюваності та поширеності хвороб серед населення є важливою складовою планування стратегічних напрямів розвитку системи охорони здоров'я, основою для розробки ефективної науково обґрунтованої системи збереження та зміцнення здоров'я населення [8].

Питанням дослідження просторового поширення хвороб та рівня захворюваності населення

присвячено багато наукових праць вчених медиків, географів, екологів, що спеціалізуються у галузі медичної географії. До її завдань входять вивчення територіальних систем для з'ясування сукупного впливу складових їх компонентів на здоров'я населення; вивчення територіальної диференціації захворюваності населення та причин, що сприяють цьому (Кольцова Н.І., Дерик О.З., 2007) [9]; забезпечення інфраструктурою, необхідною для розробки заходів з профілактики та лікування хвороб (раціональне розміщення мережі установ охорони здоров'я та розвиток санаторно-курортної мережі, санітарно-гігієнічних обґрунтувань районних планувань і т.д.) (Концепція, 2011) [8]; складання медико-географічних прогнозів для запобігання ситуацій, що в перспективі можуть призвести до зниження рівня здоров'я населення; створення спеціалізованих медико-географічних карт та атласів тощо (Корнус А.О., Корнус О.Г., 2011) [6].

Під захворюваністю населення ми розуміємо відношення кількості осіб з вперше виявленими випадками хвороби за наявний проміжок часу до середньої величини людської спільноти протягом того ж самого періоду, а під поширеністю – це відношення кількості осіб, які мають певну хворобу у даний період часу, до середньої величини людської спільноти протягом того ж самого часу.

Для адміністративних районів Сумської області характерний неоднорідний рівень захворюваності населення. Диспропорції цього показника залежать від статеві-вікового складу населення, повноти реєстрації захворювань та впливу різних факторів навколишнього середовища, роль якого вивчена недостатньо (Корнус А.О., Корнус О.Г., Шищук В.Д. та ін., 2012) [4]. Тому медико-географічний напрям дослідження здоров'я населення на сучасному етапі як в Україні, так і у світі в цілому є досить актуальним, оскільки саме він дозволяє виявити вплив середовища проживання людини та територіальної організації

суспільства на її здоров'я.

Мета статті – здійснити медико-географічний аналіз захворюваності та поширеності хвороб за окремими видами нозологій, що підлягають медико-статистичному обліку, серед населення адміністративних районів Сумської області, виконати групування районів за показниками захворюваності.

Виклад основного матеріалу. Територіальна диференціація показників регіонального здоров'я та їх динаміка в Сумській області мало вивчена. До теперішнього часу не проводилося цілеспрямованого дослідження з метою встановлення внутрішньорегіональних особливостей і динаміки захворюваності, смертності й інших характеристик територіальної диференціації захворюваності населення.

На даний час демографічна ситуація у Сумській області характеризується як кризова (Корнус О.Г.) [5]. Спостерігається низький рівень народжуваності, високий рівень смертності, негативний природний приріст населення, порівняно невеликою є середня тривалість життя. Натомість рівні захворюваності населення за основними нозологіями, такими як серцево-судинна і дихальна система, онкологічні захворювання мають високі показники. На високий коефіцієнт смертності в регіоні впливає висока частка людей пенсійного віку, висока захворюваність населення, низький рівень медичного обслуговування, особливо у сільській місцевості, низький рівень та несприятливі умови життя та праці значної частини населення, поширеність шкідливих звичок та нехтування нормами здорового способу життя. Найбільша кількість смертей у 2010 р., особливо у працездатному віці, спостерігалася від хвороб системи кровообігу, онкозахворювань, нещасних випадків,

отруєнь і травм. Сучасна демографічна ситуація характеризується вирізняється високою смертністю чоловіків, яка частково спричиняється природними, але більшою мірою пояснюється переважно суспільними факторами. Висока смертність чоловіків припадає на найкращі роки життя, призводячи до дисбалансу статей у працездатному віці, з максимумом в інтервалі віку від 30 до 50 років.

Тривалість життя чоловіків за останні десятиріччя скоротилась більш ніж на 4 роки (у жінок – більше ніж на 1,5 року). Сьогодні за тривалістю життя жінок Україна відстає від провідних європейських країн на 8-9 років, а за середньою тривалістю життя чоловіків – на 12-13 років. Соціально-економічними наслідками передчасної смертності є не тільки зменшення років потенційного життя та збільшення величини безповоротних населення втрат унаслідок смерті, а й значні економічні збитки. Аналіз структури та причин смертності в Україні, порівняння основних показників смертності з відповідними показниками у країнах Європейського регіону, сучасні наукові дослідження та досвід інших країн свідчать про наявність значного резерву скорочення людських втрат в Україні [9].

За останні роки серед населення Сумської області зберігаються негативні тенденції зростання первинної захворюваності (рис. 1) та поширеності хвороб. Для регіону особливо гострими є окремі хронічні неінфекційні хвороби – системи кровообігу, злоякісні новоутворення, ендокринні та алергічні захворювання. Основу структури причин смертності дорослого населення області формують хвороби органів кровообігу, новоутворення, зовнішні причини смерті, хвороби органів травлення і органів дихання.

Рис. 1. Захворюваність населення Сумської області протягом 2000-2011 років (на 100 тис. осіб)

В області відзначається негативна тенденція як до зростання захворюваності, так і до поширеності різних видів хвороб – порівняно з 2007 р. поширеність хвороб зростає з 15,2 до 15,8 випадків на 100 тис. населення (рис. 2а).

Як видно з рис. 2б, кількість вперше зареєстрованих хвороб у 2011 р. порівняно з 2010 р. дещо знизилась, однак перевищує показники за минулі

роки. Порівняно з минулими роками зріс рівень захворюваності на всі новоутворення. Так, вивчення онкоепідеміологічної ситуації в Україні показало зростання рівня захворюваності населення на 3,8% за 2010 р. До областей з найвищими показниками онкозахворюваності потрапила і Сумська область [4].

У розрізі адміністративних районів лідируючі позиції за захворюваністю займають Кролевецький

(55448,81 на 100 тис. осіб) та Тростянецький (54603,13) райони, а також м. Суми (71638,77), у той час як середньообласний показник захворюваності у 2011 р. становив 51356,10 на 100 тис. осіб. Високий показник захворюваності у м. Суми пояснюється тим, що на території міста розташовані обласні лікарняні заклади, які надають медичні послуги жителям всієї області. Найменші показники мають Ямпільський (33081,84) та Середино-Будський (36143,77) ра-

йони. За поширеністю хвороб перші та останні місця також займають вищезазначені райони.

У Сумській області спостерігається зростання рівня захворюваності на онкологічні хвороби. У 2011 р. захворюваність на злоякісні новоутворення становила 397,6 осіб на 100 тис. осіб, у той час як в Україні цей показник нижче і становив 341,2 осіб на 100 тис. населення. Протягом 2009-2011 рр. кількість захворювань зросла на 24,5 осіб на 100 тис. (рис. 3).

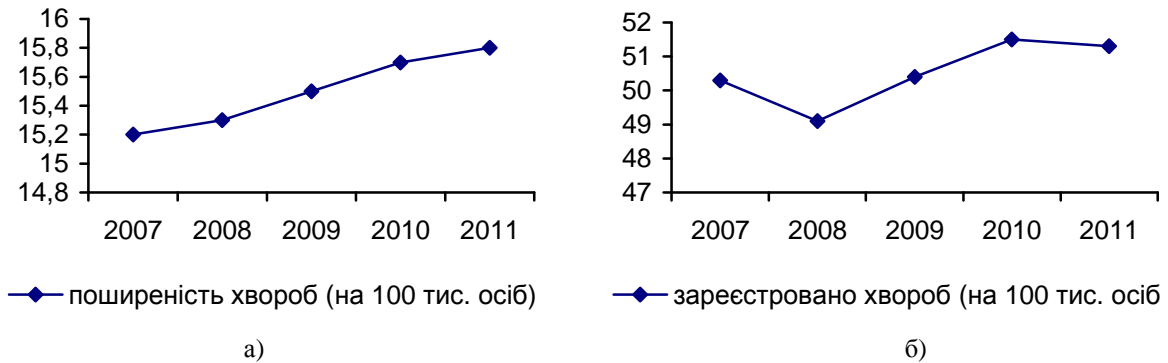

Рис. 2. Кількість вперше зареєстрованих хвороб та поширеність хвороб серед жителів Сумської області (на 100 тис. населення)

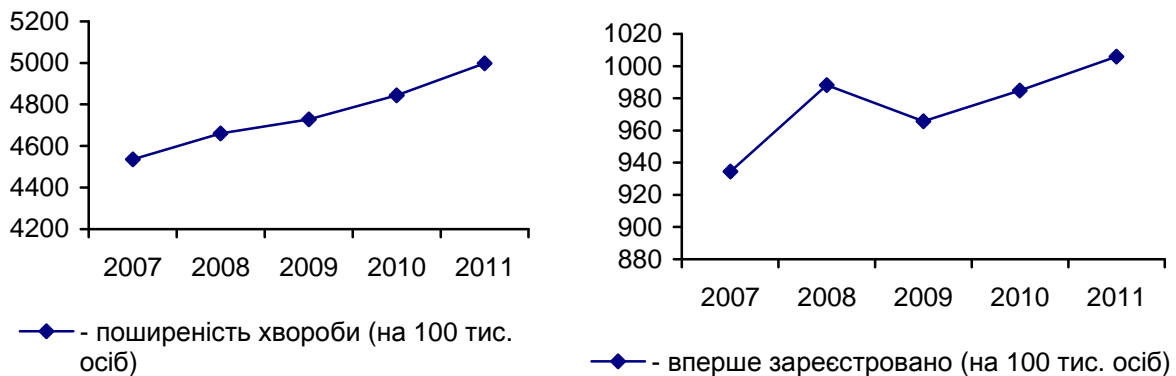

Рис. 3. Кількість вперше зареєстрованих злоякісних новоутворень та їх поширеність серед населення Сумської області (на 100 тис. осіб)

Крім того, спостерігається тенденція до збільшення чисельності населення з виявленими новоутвореннями. Так у 2011 р. кількість вперше виявлених новоутворень зросла порівняно з 2009 р. на 40,13 на 100 тис. осіб (рис. 3). У розрізі адміністративних районів Сумської області у 2011 р. найвищі показники онкологічної захворюваності мали Роменський (471,1 на 100 тис. населення) район, м. Суми (459,9), Великописарівський (455,7) та Недригайлівський (456) райони. Найменший показник зафіксовано у Ямпільському районі – 300,3 особи на 100 тис. населення [4].

Захворюваність на інфекційні та паразитарні хвороби лишається індикатором соціально-економічних проблем суспільства. Інфекційні хвороби займають провідне місце серед причин передчасної смерті та у структурі тимчасової непрацездатності. За даними ВООЗ смертність населення унаслідок інфекційних хвороб займає 2-ге місце у світі. За

останні роки смертність від інфекційних хвороб в Україні зросла на 16,2%, а летальність в інфекційних стаціонарах збільшилася більш, ніж у 2 рази. Щорічно в Україні від цього виду нозологій гине до 20 тис. хворих [7].

Аналіз захворюваності населення на інфекційні та паразитарні хвороби в Сумській області показав збільшення захворюваності, яке прийшло на зміну покращенню 2009 р. (рис 4).

У 2011 р. паразитарні хвороби склали 34% від усіх інфекційних хвороб без грипу та ГРВІ. Протягом 2011 р. на території Сумської області зареєстровано 12 нозологій паразитарних хвороб. За поширеністю інфекційних та паразитарних хвороб серед населення області перше місце посідає Шосткинський район (4196,78 на 100 тис. осіб). Найменші показники мають Ямпільський (1358,84) та Краснопільський (1546,03) райони. Крім того, у Лебединському (605,02 на 100 тис. осіб), Ямпільському (823,77) та

Краснопільському (917,64) районах та зафіксована і найменша захворюваність.

ВІЛ-інфекції та СНІД – важлива соціально-економічна проблема, адже ці хвороби є загрозою для здоров'я нації. ВІЛ-інфекція займає провідне місце серед проблем охорони здоров'я багатьох країн світу. ВООЗ і Об'єднана програма ООН з ВІЛ/СНІДу (ЮНЕЙДС) характеризують ситуацію з ВІЛ-інфекції/СНІДу в світі як пандемію, що має катастрофічні демографічні наслідки для всіх країн. Головним фактором, що впливає на поширення цих хвороб є суспільно-географічні, біологічні та меди-

ко-гігієнічні. До перших двох можна віднести: урбанізацію, міграційні процеси, безробіття, економічну кризу, комерційні відрядження та відпочинок у зарубіжних країнах, низький рівень культури, санітарно-гігієнічної та загальної освіченості населення, ранні шлюби, акселерацію, уклад життя, низьку релігійність, згубні звички. До медико-гігієнічних факторів варто включити низький рівень системи охорони здоров'я, некомпетентність медичних працівників, перебіг хвороб, що передаються статевим шляхом, помилки в діагностиці, зникнення активності диспансерної системи.

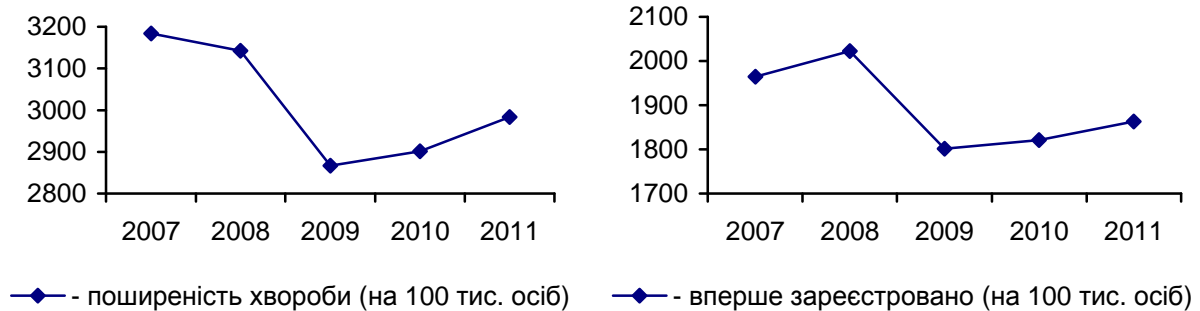

Рис. 4. Кількість вперше зареєстрованих інфекційних та паразитичних хвороб та їх поширеність серед населення Сумської області (на 100 тис. осіб)

За даними МОЗ України, у 2011 р. кожного дня у 58 осіб встановлювався діагноз ВІЛ-інфекція, у 25 осіб – діагноз СНІД, а 10 осіб помирало від захворювань, зумовлених СНІДом [2].

Сучасний стан розвитку епідемічного процесу ВІЛ-інфекції в Сумській області характеризується поширенням цього виду хвороб серед різних контингентів населення, у першу чергу серед осіб, які відносяться до груп з високим ризиком інфікування, зміною домінуючих шляхів передачі ВІЛ-інфекції,

переважним ураженням осіб працездатного віку. У 2009 р. область посідала 5-те рангове місце серед 27 адміністративних одиниць України за рівнем захворюваності на ВІЛ-інфекцію та 10-те за рівнем захворюваності на СНІД. Кількість хворих на цей вид нозології у Сумській області постійно зростає. За даними медичної статистики протягом 2000-2011 рр. кількість хворих на ВІЛ-інфекції зросла у 6 раз (рис. 5).

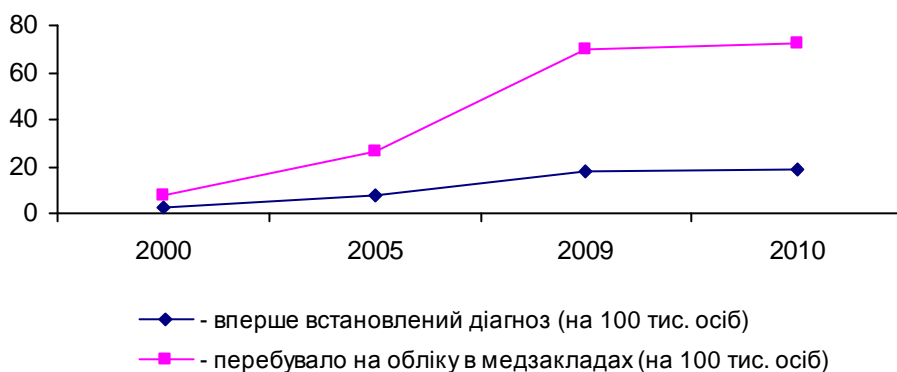

Рис. 5. Захворюваність на ВІЛ-інфекції у Сумській області

Зростання захворюваності на ВІЛ-інфекцію спостерігалось у 8 районах області: Буринському, Глухівському, Кролевецькому, Недригайлівському, Охтирському, Середино-Будському, Сумському, Шосткинському та м. Суми.

Ще більш вражаюча статистика захворюваності на «Чуму ХХ століття» – СНІД. За останні 10 років кількість хворих на СНІД збільшилася більш, ніж у 20 разів і судячи з динаміки, ця цифра буде зростати й надалі (рис. 6). За рівнем смертності від СНІДу

у 2009 р. Сумська область посідала 8 рангове місце серед адміністративних одиниць України. Серед ВІЛ-інфікованих та хворих СНІД, що перебували на обліку у медичних закладах регіону на початок 2011 р. 54,9% становили чоловіки, 39,1% – особи, які інфіковані під час уживання наркотиків шляхом ін'єкцій [10]. Станом на 1.07.2012 р. в області на диспансерному обліку було 932 особи.

Найвищі показники захворюваності на СНІД відмічалось у Шосткінському, Конотопському, Кролевецькому районах та м. Суми.

Незважаючи на деяке покращення показників, що характеризують рівень захворюваності та поширеність хвороби органів дихання, ці хвороби нале-

жать до провідної трійки нозологій. Хоча, порівняно з 2010 р., спостерігається деяке покращення ситуації, однак кардинально покращити її не вдається (рис. 7). У 2011 р. кількість вперше зареєстрованих хворих на цю групу нозологій становила 21632,43 на 100 тис. осіб.

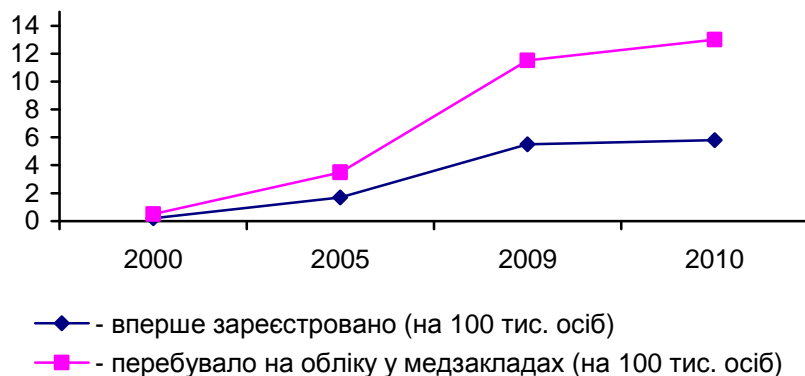

Рис. 6. Захворюваність на СНІД у Сумській області

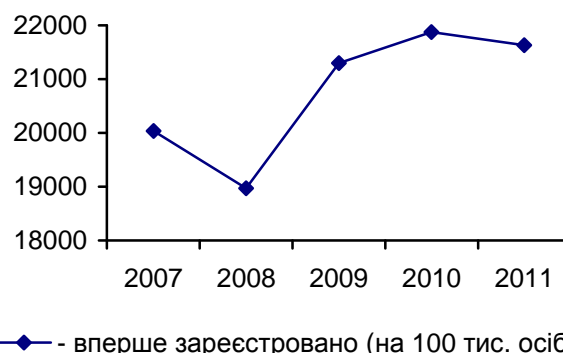

Рис. 7. Поширеність хвороб органів дихання та кількість вперше зареєстрованих випадків серед населення Сумської області (на 100 тис. осіб)

Серед факторів, що впливають на зростання захворюваності на хвороби органів дихання, крім медико-соціального, впливає й стан навколишнього середовища, зокрема рівень забруднення атмосферного повітря. Це призводить до різких хронічних захворювань (фарингіт, тонзиліт, бронхіальна астма тощо). Високі показники захворювань органів дихання, що перевищують загальнообласний показник зафіксовані у Кролевецькому (22048,97 на 100 тис. осіб), Білопільському (22296,75), Краснопільському (24846,23) та Тростянецькому (25203,08) районах та у м. Суми (31869,03 на 100 тис. осіб). Найнижчий рівень захворюваності мають Ямпільський (11182,54 на 100 тис. осіб), Лебединський (13099,91) та Липоводолинський (13594,31) райони.

Значною медико-соціальною проблемою України в цілому, й Сумської області зокрема є захворюваність на туберкульоз. Щороку в світі виявляють до 10 млн. хворих на туберкульоз, від якого помирають приблизно 3 млн. осіб. Смертність від туберкульозу посідає 1 місце за рейтингом серед інших інфекційних хвороб, а їх частка перевищує 80%. ВООЗ відносить Україну до країн з високим рівнем

захворюваності (більше 30 на 100 тис. осіб) [11].

За даними ВООЗ, у Європі Україна посідає 7-ме місце за рівнем захворюваності на туберкульоз (81 випадків на 100 тис. населення) поступаючись Росії, Грузії, Киргизстану, Румунії, Молдові та Казахстану [1]. Сьогодні в Україні щоденно реєструється 82 вперше виявлених хворих туберкульозом, а 30 хворих помирає. За даними фтизіатричної служби Сумської області, кожного дня в регіоні виявляється 2 нових випадки захворювання, кожні три дні 2 хворих помирає. Щороку виявляється понад 600 нових випадків захворювання. Найвищі показники захворюваності на цей вид нозологій характерні для жителів сільської місцевості.

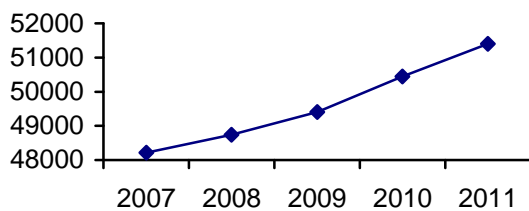
Серед основних причин даної ситуації є несвоєчасне раннє виявлення туберкульозу, проблеми виїзду хворих до ЛПЗ районів та області, несвоєчасне й нерегулярне проходження профілактичних флюорографічних обстежень, низький рівень життя населення, збільшення кількості пенітенціарного населення та незмінних несприятливих умов для їх перебування, значна питома вага хіміорезистентного туберкульозу та вкрай низька ефективність його лі-

кування, розповсюдженість ВІЛ-інфекції, недостатнє фінансування туберкульозних закладів та дефіцит кадрів. У 2010 р. найвищі показники первинної захворюваності були зафіксовані у Буринському – 68,7 на 100 тис. осіб, Шосткинському – 59,7, Кролевецькому – 52,8, Путивльському – 52,4 районах, при середньообласному показнику – 50,3.

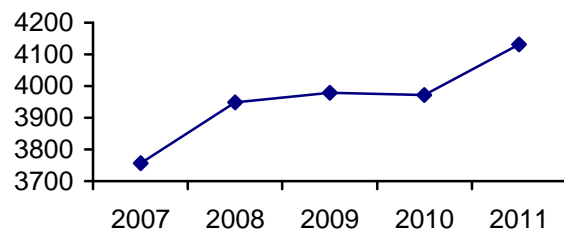
Хвороби системи кровообігу залишаються однією з основних причин смертності в світі. У країнах Східної Європи захворюваність на цей вид нозології перевищує показники Західної Європи у 10 раз, що пояснюється низьким рівнем соціально-економічного розвитку. У загальній структурі смертності питома вага серцево-судинних захворювань в Україні становить 65%. Щорічно від цих хвороб в Україні помирає близько 500 тис. осіб [3].

За останні п'ять років невпинно зростає рівень захворюваності на хвороби системи кровообігу та їх

поширеність серед населення Сумської області (рис. 8). Частка цих хвороб у загальній поширеності всіх захворювань перевищує 1/3. Серед факторів, що спричиняють таке зростання, слід назвати низький життєвий рівень населення, високу частку людей похилого віку у статеві-віковій структурі області, особливо у сільській місцевості, нездоровий спосіб життя (куріння, зловживання алкоголем, нераціональне харчування, недостатня фізична активність), психоемоційний стрес, шкідливі для здоров'я антропогенні чинники довкілля, умови на виробництві та в побуті, недостатнє фінансування системи охорони здоров'я взагалі і, особливо, первинної і вторинної ланок надання медичної допомоги, з чим пов'язана недостатня матеріально-технічна база лікувально-профілактичних установ районів і кадрова проблема, відсутність профілактики.

◆ - поширеність хвороби (на 100 тис. осіб)

◆ - вперше зареєстровано (на 100 тис. осіб)

Рис. 8. Поширеність хвороб системи кровообігу та кількість вперше зареєстрованих випадків серед населення Сумської області (на 100 тис. осіб)

Серед адміністративних районів області першість щодо первинної захворюваності на хвороби системи кровообігу мають Липоводолинський (5068,65 на 100 тис. осіб), Лебединський (5116,10) та Великописарівський (5662,62) райони. Найнижчий рівень захворюваності у 2011 р. був зафіксований у Ямпільському (3202,71 на 100 тис. осіб) та Тростянецькому (3371,38) районах. За поширеністю на хвороби системи кровообігу лідирують Недригайлівський (54540,96 на 100 тис. осіб), Шосткинський (54706,93), Великописарівський (54993,35) та Путивльський (55686,75) райони. Найкраща ситуація щодо поширеності на цей вид нозологій спостерігається у Середино-Будському (45491,87 на 100 тис. осіб) та Сумському (45649,11) районах.

До найбільш поширених захворювань сучасності належать хвороби кістково-м'язової системи, частка яких у загальній поширеності захворювань перевищує 5%, що є однією з основних причин інвалідизації населення. Як видно з рис. 9, в області спостерігається невпинне зростання кількості хворих на цей вид нозологій. До факторів, які сприяють захворюваності слід віднести малорухливий спосіб життя, відсутнє належне харчування (відсутність мінералів кальцію, кремнію, амінокислот), травми, спадковість, умови праці, помилки в діагностиці, несвоєчасне лікування та реабілітація.

Найвищий рівень захворюваності на хвороби кістково-м'язової системи у 2011 р. був зафіксований у Тростянецькому (3440,40 на 100 тис. осіб) та Путивльському (3478,32) районах. Найменша захворюваність характерна для Сумського (1308,51) та Недригайлівського (1375,59 на 100 тис. осіб) районів. Найбільш поширені хвороби кістково-м'язової системи серед населення Білопільського (516,25) та Липоводолинського (9762,39) районів. Серед населення Великописарівського та Конотопського районів відмічається найменша кількість хвороб кістково-м'язової системи (5273,40 та 5423,91 на 100 тис. населення відповідно).

У структурі захворюваності значне місце посідають хвороби сечостатевої системи. І хоча первинна захворюваність населення на цей вид нозологій у 2011 р. знизилась порівняно з 2010 р., поширеність серед населення хвороб сечостатевої системи невпинно зростає (рис. 10).

Серед факторів, що негативно впливають на поширеність цих хвороб серед населення, варто виділити низький рівень медоглядів, передача їх статевим шляхом, порушення правил самогігієни, самолікування хворих, відсутність кваліфікованих медичних працівників у сільській місцевості тощо.

Серед районів найвищі показники первинної захворюваності мають Шосткинський (4022,48 на 100 тис. осіб), Конотопський (4112,04) і Кролевець-

кий (4421,62). Найменша захворюваність зареєстрована у Середино-Будському (1034,93) та Сумському (1829,70) районах. Рівень захворюваності вище загальнообласного мають Тростянецький (8760,29), Кролевецький (8796,43), Буринський (9958,81) райони та м. Суми (9999,38 на 100 тис. осіб).

За досліджувані роки зростає поширеність та

первинна захворюваність населення регіону на хвороби органів травлення (рис. 11), які вийшли на 2-е місце у загальній поширеності захворювань. Цьому сприяє низький рівень життя населення, неналежне та неякісне харчування, відсутність санаторно-курортного лікування, первинної діагностики тощо.

Рис. 9. Поширеність хвороб кістково-м'язової системи та кількість вперше зареєстрованих випадків серед населення Сумської області (на 100 тис. осіб)

Рис. 10. Поширеність хвороб сечостатевої системи та кількість вперше зареєстрованих випадків серед населення Сумської області (на 100 тис. осіб)

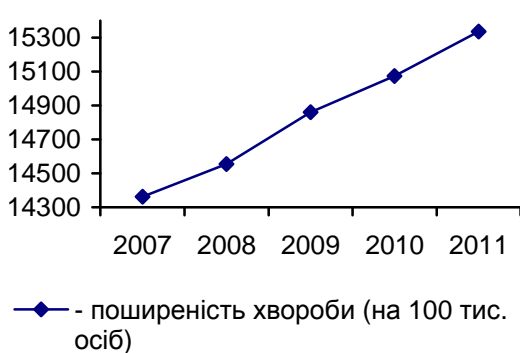

Рис. 11. Поширеність хвороб органів травлення та кількість вперше зареєстрованих випадків серед населення Сумської області (на 100 тис. осіб)

За поширеністю хвороб органів травлення серед населення перші місця посідають Недригайлівський (18068,86 на 100 тис. осіб) та Охтирський (18308,58) райони. Найменша кількість хвороб органів травлення зафіксована у Середино-Будському (11086,11) та Ямпільському (11351,91 на

100 тис. осіб) районах. За рівнем захворюваності населення на цей вид нозологій вище середньообласного показника мають Тростянецький район (2513,94 на 100 тис. осіб) та м. Суми (2507,72). Найменшу захворюваність у 2011 р. зафіксовано у Ямпільському (574,41), Білопільському (1775,07) та

Середино-Будському (1889,87 на 100 тис. осіб) районах.

Проаналізувавши статистичні дані поширеності усіх видів хвороб серед населення Сумської області та захворюваності населення, можемо сказати, що захворюваність населення і поширення хвороб серед населення залишається на стабільно високому рівні, а в деяких випадках – зростає.

Для виділення груп адміністративних одиниць за рівнем захворюваності населення нами було виконано ранжування районів. Для цього були використані показники, що відображають загальну поширеність хвороб та захворюваність населення (на 100 тис. осіб), а також поширеність та захворюваність за

окремими нозологіями (на 100 тис. осіб) серед яких були враховані: інфекційні та паразитарні хвороби, новоутворення, хвороби ендокринної системи та розлади харчування, хвороби крові та кровотворних органів, органів дихання, травлення, кістково-м'язової та нервової системи, системи кровообігу, хвороби ока та придаткового апарату, хвороби вуха та соскоподібного відростку, хвороби шкіри та підшкірної клітковини, хвороби сечостатевої системи, травми, отруєння та деякі інші наслідки. За сумою рангів було побудовано графік, який показав відмінності у рівні захворюваності серед адміністративних одиниць Сумської області (рис. 12).

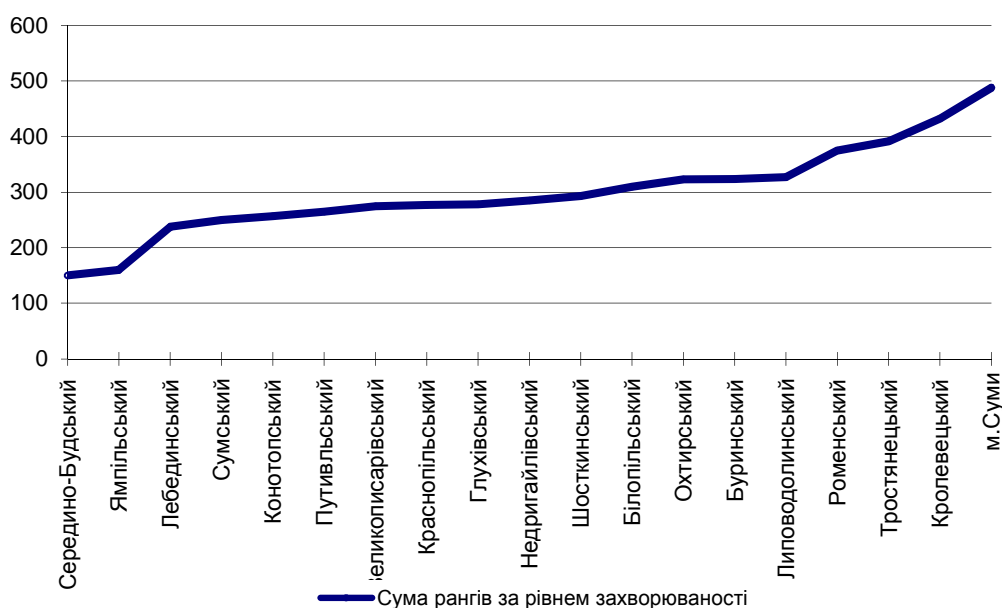

Рис. 12. Рейтинг адміністративних одиниць за рівнем захворюваності населення Сумської області

За результатами ранжування було виділено 4 групи адміністративних районів, що відрізняються рівнем захворюваності (рис. 13). До *I групи* було віднесено два райони, які мають низький рівень захворюваності – Середино-Будський та Ямпільський райони. В них зафіксовані найнижчі показники поширеності хвороб та первинної захворюваності. Сумський, Конотопський, Путивльський, Великописарівський, Краснопільський, Глухівський, Недригайлівський та Шосткинський райони включено до *II групи* (середній рівень захворюваності). *III групу* (райони з високим рівнем захворюваності) складають Білопільський, Охтирський, Буринський, Липоводолінський, Роменський та Тростянецький райони. *IV групу* (найвищий рівень захворюваності) мають Кролевецький район та м. Суми. Ці дві адміністративні одиниці займають перші місця за первинною захворюваністю населення на хвороби сечостатевої системи, поширеністю захворювань на цукровий діабет, хвороби органів дихання тощо. Крім того, м. Суми займає перші місця за поширеністю інфекційних та паразитарних хвороб, новоутворень, хвороб нервової системи, розповсюдженістю травматизму, отруєнь, є лідером за захворюваністю на цукровий діабет, хвороби нервової системи, органів дихання,

сечостатевої системи.

Висновок. У цілому, рівень захворюваності населення Сумської області є досить високим. У структурі поширеності захворювань провідне місце займають хвороби системи кровообігу, органів дихання та органів травлення. Також значний відсоток поширеності мають хвороби ендокринної системи та розлади харчування, хвороби ока та придаткового апарату, сечостатевої та кістково-м'язової системи. На нашу думку, серед основних причин захворюваності є стан навколишнього середовища, низький рівень життя населення, несвоєчасне звертання за медичною допомогою до лікарів та низький рівень або ж взагалі відсутність профілактичних оглядів. Крім того, ключовим фактором, що впливає на рівень реєстрації хвороб під час звертання до лікарів, є територіальний, адже забезпеченість лікарями, діагностичні можливості медичних закладів у містах та сільській місцевостях значно відрізняються між собою.

У нинішній системі охорони здоров'я України вкрай недостатньо розвинутою є профілактика захворювань, що зумовлює постійне збільшення кількості виявлених гострих і хронічних захворювань. Відомо, що основою профілактичної медицини є ор-

ганізація і проведення диспансерного обстеження населення з наступним динамічним спостереженням. Однак нині діючі принципи диспансеризації не дозволяють вирішувати поставлені перед нею завдання, зокрема, знизити рівень захворюваності. Недостатня увага приділяється дослідженню стану здоров'я на

рівні функціональних груп, вкрай рідко на практиці застосовуються нові технології в області діагностики, не практикуються принципи єдиного підходу до спостереження за станом здоров'я пацієнта протягом тривалого часу.

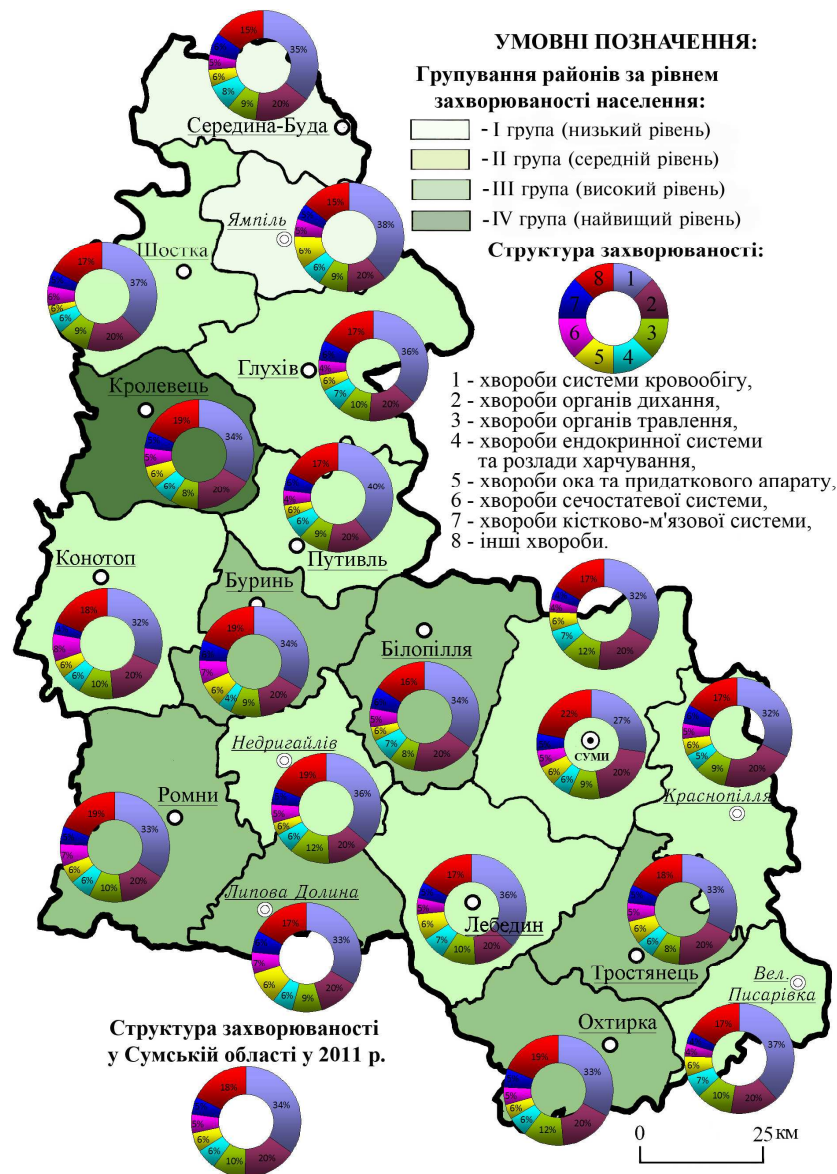

Рис. 13. Групування адміністративних районів Сумської області за рівнем захворюваності населення

На сьогодні головним завданням системи охорони здоров'я залишається зробити профілактичну допомогу населенню масовою і загальнодоступною. Пріоритет здорового способу життя та акцент на профілактику захворювань допоможуть підвищити результативність медичного обслуговування населення, тим самим забезпечивши покращення показників здоров'я населення та демографічної ситуації в регіоні. Тому важливо підвищити рівень обізнаності населення щодо значимості профоглядів та самообстеження.

На наш погляд, серед пріоритетних заходів реформування медичної системи в Сумській області, які в подальшому дадуть можливість знизити рівень захворюваності та поширення хвороб серед населен-

ня, слід виділити: розробку нових методів діагностики, лікування та профілактики найпоширеніших нозологій людини, у тому числі серцево-судинних, онкологічних, ендокринних захворювань, травм опорно-рухової системи тощо на засадах доказової медицини; аналіз стану здоров'я населення регіону та розробка пропозицій щодо його збереження та поліпшення; впровадження сучасних медичних технологій, спрямованих на зниження рівня професійних і виробничо-обумовлених захворювань, несприятливої дії на організм факторів навколишнього середовища; удосконалення територіальної організації системи охорони здоров'я з першочерговим розвитком профілактичної, первинної медико-санітарної допомоги на принципах сімейної медицини; впровадження

обов'язкових медичних профілактичних оглядів в усіх сферах життя.

Також необхідно, щоб результати наукових досліджень бралися за основу при розробці медико-

соціальних програм покращення якості надання медичної допомоги, поліпшення показників здоров'я населення і діяльності ЛПЗ охорони здоров'я.

Список використаних джерел:

1. Analiz sytuatsiyi scchodo zakhvoryuvanosti na tuberkuloz v Ukraini // *Zdorovya Ukrainy*. – 2008. – № 23-24. – S. 66 [Аналіз ситуації щодо захворюваності на туберкульоз в Україні // *Здоров'я України*. – 2008. – № 23-24. – С. 66].
2. VII-infektsiya v Ukraini: Informatsynij byuleten. – Kyiv: MOZ Ukrainy, 2011. – № 37. – 90 s. [ВІІ-інфекція в Україні: Інформаційний бюлетень. – Київ: МОЗ України, 2011. – № 37. – 90 с.].
3. Kornatskyj V.M. Khvoroby systemy krovoobihu i psyhichne zdorovya / V.M. Kornatskyj, V.I. Klymenko. – Kyiv, 2009. – 196 s. [Корнацький В.М. Хвороби системи кровообігу і психічне здоров'я / В.М. Корнацький, В.І. Клименко. – Київ, 2009. – 196 с.].
4. Kornus A.O. Rol medyko-ekologichnykh doslidzhen u geoeologichnomu analizi regionu / A.O. Kornus, O.H. Kornus, V.D. Shyschuk // *Naukovyj visnyk Chernivetskoho universytetu: zb. nauk. prats.* – Vyp. 614-615: Geografiya. – 2012. – S. 67-70. [Корнус А.О. Роль медико-екологічних досліджень у геоологічному аналізі регіону / А.О. Корнус, О.Г. Корнус, В.Д. Шишук // *Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць.* – Вип. 614-615: Географія. – 2012. – С. 67-70].
5. Kornus O.H. Demografichna situatsiya u Sumskiy oblasti naperedodni drugoho Vseukrayinskooho perepysu naselelnya / O.H. Kornus // *Chasopys socialno-ekonomichnoyi geografiyi*. – 2011. – Vyp. 11(2). – S. 57-61. [Корнус О.Г. Демографічна ситуація у Сумській області напередодні другого Всеукраїнського перепису населення / О.Г. Корнус // *Часопис соціально-економічної географії*. – 2011. – Вип. 11(2). – С. 57-61].
6. Kornus O.H. Kartografuvannya regionalnoyi systemy medychnoho obsluhovuvannya naselelnya (na prykladi Sumskoyi oblasti) / O.H. Kornus, A.O. Kornus // *Problemy bezperervnoyi geografichnoyi osvity i kartografiyi: zb. nauk. pr.* / Khark. nats. un-t im. V.N. Karazina; [redkol.: I.Yu. Levytskyj (holova) ta in.]. – Kh.: KhNU. – Vyp. 14. – 2011. – S. 54-59. [Корнус О.Г. Картографування регіональної системи медичного обслуговування населення (на прикладі Сумської області) / О.Г. Корнус, А.О. Корнус // *Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: зб. наук. пр.* / Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна; [редкол.: І. Ю. Левицький (голова) та ін.]. – Х.: ХНУ. – Вип. 14. – 2011. – С. 54-59].
7. Kramaryev S.O. Problemni pytannya infekciynykh khvorob v Ukraini / S.O. Kramaryev // *Zdorovya Ukrainy*. – 2007. – №2/1. – S. 7-8. [Крамарев С.О. Проблемні питання інфекційних хвороб в Україні / С.О. Крамарев // *Здоров'я України*. – 2007. – №2/1. – С. 7-8].
8. Kontsepsiya naukovoho zabezpechennya rozvytku okhorony zdorovya Ukrainy u 2012 rotsi. – Ministerstvo okhorony zdorovya. – № 508 vid 15.08.2011 r. [Концепція наукового забезпечення розвитку охорони здоров'я України у 2012 році. – Міністерство охорони здоров'я. – № 508 від 15.08.2011 р.].
9. Socialna medycyna i organizaciya okhorony zdorovya: Pidruchnyk / Za red. N.I. Koltsovoyi, O.Z. Deryk. – 3-e vyd., prerob. i dopovn. – Ivano-Frankivsk, 2007. – 304 s. [Соціальна медицина і організація охорони здоров'я: Підручник / За ред. Н.І. Кольцової, О.З. Дерик. – 3-е вид., перероб. і доповн. – Івано-Франківськ, 2007. – 304 с.].
10. Statystychnyj schorichnyk Sumskoyi oblasti za 2010 r. / Za red. L.I. Olekhnovych. – Sumy: Holovne upravlinnya statystyky u Sumskij oblasti, 2011. – 668 s. [Статистичний щорічник Сумської області за 2010 р. / За ред. Л.І. Олександрович. – Суми: Головне управління статистики у Сумській області, 2011. – 668 с.].
11. Tuberkuloz v Ukraini // *Analitichno-statystychnyj dovidnyk za 1994-2004 rr.* – Kyiv, 2005. – S. 5-6. [Туберкульоз в Україні // *Аналітично-статистичний довідник за 1994-2004 рр.* – Київ, 2005. – С. 5-6].

Summary

Olesya Kornus, Volodymyr Shyschuk, Anatoliy Kornus. MEDICAL AND GEOGRAPHICAL ANALYSIS OF SUMY REGION POPULATION MORBIDITY.

In the Ukraine, as in the Sumy region in the population has been a steady upward trend in the incidence and prevalence of diseases. The level of incidence population Sumy region is quite high. In the structure of the prevalence of diseases leading place a circulatory system diseases, respiratory and digestive organs. Also, have a significant percentage of the prevalence of the disease of the endocrine system and eating disorders, eye diseases, urogenital and musculoskeletal system. Major causes of morbidity are the state of the environment, low living standards, failure to seek medical help from doctors, low level of technology in the diagnosis and low or no prophylactic checkups. In the Sumy region there are four groups of areas on morbidity. Low incidence was detected in Yampil and Seredina-Buda areas. The highest incidence is observed in Krolevets area and Sumy city. Among the priority measures to reduce morbidity are to improve the diagnostic capabilities of medical facilities, the provision of qualified doctors, the organization of preventive examinations, reducing environmental pollution, organization of health care of the villagers etc.

Keywords: incidence, prevalence of disease, the level of morbidity, the types of areas.

УДК 796.5

Олександр Колотуха

ДО ПИТАНЬ ТУРИСТСЬКО-СПОРТИВНОГО РАЙОНУВАННЯ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

У статті розглядається особлива категорія рекреаційних ресурсів – спортивні рекреаційно-туристські ресурси. Запропонована така ієрархія туристсько-спортивних територіальних утворень: зона – район (підрайон) – вузол – об'єкт. Розроблено схему туристсько-спортивного районування території України із врахуванням бальної оцінки ступеня забезпеченості туристсько-спортивними ресурсами, що відповідає категоріям складності туристсько-спортивних маршрутів. Виконано туристсько-спортивне районування території нашої країни. На підставі визначених критеріїв на території України виділено 7 туристсько-спортивних зон. В межах кожної зони виділено від двох до чотирьох туристсько-спортивних районів.

Ключові слова: спортивний туризм, спортивні рекреаційно-туристські ресурси, територіальна рекреаційна система, туристсько-спортивне районування, туристсько-спортивна зона.

Александр Колотуха. К ВОПРОСАМ ТУРИСТСКО-СПОРТИВНОГО РАЙОНИРОВАНИЯ ТЕРРИТОРИИ УКРАИНЫ. В статье рассматривается особая категория рекреационных ресурсов – спортивные рекреационно-туристские ресурсы. Предложена такая иерархия туристско-спортивных территориальных образований: зона – район (подрайон) – узел – объект. Разработана схема туристско-спортивного районирования территории Украины с учетом балльной оценки степени обеспеченности туристско-спортивными ресурсами, которая соответствует категориям сложности туристско-спортивных маршрутов. Выполнено туристско-спортивное районирование территории нашей страны. На основании определенных критериев на территории Украины выделено 7 туристско-спортивных зон. В пределах каждой зоны выделено от двух до четырех туристско-спортивных районов.

Ключевые слова: спортивный туризм, спортивные рекреационно-туристские ресурсы, территориальная рекреационная система, туристско-спортивное районирование, туристско-спортивная зона.

Oleksandr Kolotukha. TO THE QUESTIONS OF TOURIST-SPORTS DIVISION OF TERRITORY OF UKRAINE. This article deals with a special category of recreation resources – sports recreation-tourists resources. The following hierarchy of tourist-sports territorial formation is proposed: zone – district (subdistrict) – center – object. There was developed a scheme of tourist-sports districting of the territory of Ukraine with regard to score evaluation of the supply degree of tourist and sports resources that corresponds to categories of complexity of tourist and sports routes.

There was performed the tourist-sports division of the territory of our country. On the territory of Ukraine, based on the defined criteria, were identified 7 tourist and sports areas. Within each area from two to four tourist and sports areas were identified.

Key words: sports tourism, sports recreation-tourists resources, territorial recreational system, tourist-sports division, tourist and sports zone.

Постановка проблеми. Спортивний туризм – це вид активної рекреаційно-туристської діяльності, яка здійснюється в незайманому або слабозміненому природному середовищі, і полягає у проходженні туристських спортивних маршрутів з подоланням різноманітних перешкод природного середовища (перевалів, вершин, порогів, каньйонів, печер, боліт тощо) різними засобами пересування із використанням спеціальних технічних прийомів і спорядження. У геопросторовому вимірі спортивний туризм стає все більш вагомим сегментом світової туристської галузі, впевнено за показниками розвитку займаючи третє місце після відпочинково-розважального та пізнавального туризму. За деякими оцінками, на його долю припадає більше 10% туристського ринку світу, а темпи зростання туристських подорожей з активними засобами пересування перевищують середні темпи зростання туризму в цілому.

Спортивний туризм як один із найактивніших видів рекреаційно-туристської діяльності висуває свої специфічні вимоги до всього комплексу рекреаційно-туристських ресурсів певної території, в першу чергу, до природних. Тому можна стверджувати, що такий комплекс ресурсів доцільно виділяти в окрему категорію – спортивних рекреаційно-туристських ресурсів.

Аналіз туристсько-спортивної діяльності як важливої та соціально значимої складової рекреаційної діяльності дає право стверджувати, що

спортивний туризм в Україні є специфічною територіальною рекреаційною системою (ТРС). Незважаючи на те, що гіпотеза про ТРС існує вже давно, лишаяються не дослідженими теоретичні та методичні основи формування, розвитку і функціонування такої її важливої складової як спортивний туризм, який має свої специфічні особливості. Однією з властивостей територіальних рекреаційних систем є ієрархічність як ряд підпорядкованих таксонів різного територіального рангу. Найбільш розробленим і тим, що часто зустрічається, способом структурування територій є рекреаційно-туристське районування, яке традиційно виступає в якості наукової бази територіального управління туристським комплексом, і має значення при реалізації програм розвитку туризму. Підставою для виділення окремих туристських районів є особливості територіальної концентрації рекреаційних ресурсів та туристської спеціалізації тієї чи іншої території.

В сучасній науковій літературі запропоновано декілька таксономічних класифікацій територіальних рекреаційних утворень.

Аналіз останніх публікацій. Перші ґрунтовні схеми рекреаційно-географічного районування були розроблені колективом під керівництвом В.С. Преображенського. В межах України були виділені 4 райони – Кримський, Азовський прибережний, Одеський та Дніпровсько-Дністровський [2, с. 37-45].

І.І. Пірожник виділив у межах двох рекреаційних районів (Дніпровсько-Дністровського та Півден-

ного) 6 підрайонів – Кримський, Карпатський, Одеський, Азовський, Київсько-Дніпровський та Харківсько-Донецький [4, с. 148].

М.П. Крачило у межах двох туристичних зон (півдня європейської частини ЄСР та середньої смуги європейської частини ЄСР) виділяв 5 туристичних районів – Кримський, Одеський, Азовський (вони складають Кримсько-Одесько-Азовський туристичний регіон), Дніпровсько-Дністровський та Карпатський [3, с. 83, 89].

О.О. Бейдик запропонував рекреаційно-туристське районування України у складі 6 рекреаційно-туристських районів – Карпатського, Полісько-Подільського, Київсько-Дніпровського, Донецько-Дніпровського, Кримського та Причорноморського, межі яких проходять по кордонах адміністративних областей і які об'єднують усі адміністративно-територіальні суб'єкти України [1, с. 297].

Мета дослідження. Важливим підсумком суспільно-географічного дослідження спортивного туризму в Україні автор вважає проведення районування території країни відповідно до певних таксономічних рівнів.

Результати досліджень. Усі вищезазначені схеми рекреаційного та рекреаційно-туристського районування були розроблені для так званого “планового” туризму та санаторно-курортного лікування і створювалися на основі різних критеріїв й ознак, основними серед яких були наступні: ступінь рекреаційного освоєння території та структура виконуваних нею рекреаційних функцій; наявність рекреаційно-туристських ресурсів та їх територіальні сполучення; питома вага зайнятих у туристському господарстві від загальної кількості працюючого населення; питома вага рекреаційних територій у структурі землекористування; кількість місць у закладах організованої рекреації тощо. Серед указаних ознак є такі, що можуть бути використані при районуванні спортивного туризму в Україні, так і ті, що є неприйнятними. Адже спортивний туризм пред'являє свої специфічні вимоги до організації територіальних рекреаційно-спортивних систем та їх складових.

Найменшою таксономічною одиницею територіальних комплексів географії завжди вважали “підприємство”, тобто одиничний заклад. Але, на нашу думку, в рекреаційно-туристській галузі таким варто вважати “об'єкт”, тим самим виділяючи не лише заклади туризму, але й соціально-економічні та природні об'єкти. Отже, *туристсько-спортивний об'єкт* – це одиничне рекреаційно-туристське утворення, яке займає чітко обмежену локальну територію і виконує одну або кілька споріднених рекреаційно-туристських функцій. Це, в першу чергу, обладнані туристські стоянки, приюти, пости контрольно-рятувальної служби тощо. Рекреаційно-туристським об'єктом у спортивному туризмі можна також вважати певні ресурсні об'єкти, які являють собою туристсько-спортивний інтерес. Це – локальні перешкоди, долання яких і є головною метою туристсько-спортивних походів, а саме – переправа, перевал, вершина, каньйон, траверс вершини в пішохи-

дному туризмі; долання водної перешкоди по льоду, перевал, вершина, траверс вершини в лижному туризмі; перевал, вершина, траверс вершини в гірському туризмі; поріг, шевера, пережат, каньйон у водному туризмі; перевал, брід у велосипедному та автотуризмі; печера у спелеотуризмі. Сукупність кількох туристсько-спортивних об'єктів утворюють *туристсько-спортивний вузол*.

Територіальне зосередження певної кількості локальних перешкод, їх вузлів, а також наявність на цій території протяжних перешкод (у першу чергу, для пішогодного, лижного та велотуризму) обумовлює туристсько-спортивну спеціалізацію та привабливість певного регіону для туристів-спортсменів. “Нанизуючи” визначені локальні перешкоди на певний туристський маршрут, долаючи між ними протяжні перешкоди, туристи-спортсмени під час подорожі охоплюють значну територію. Важливими характеристиками таких територій виступають також атрактивність пейзажів, цілощодо-оздоровчі якості, екологічний стан, соціально-економічні показники (характер розселення, транспортна доступність) тощо. Можливість прокладання на певній території декількох маршрутів хоча б з одного виду туризму дає право виділити таку територію в окремий *туристсько-спортивний район (підрайон)*.

У зв'язку з тим, що переважна більшість локальних та протяжних перешкод у спортивному туризмі є об'єктами природи, які, в першу чергу, пов'язані з фізико-географічними особливостями території, то можна погодитися з колективом харківських учених, які пропонують при виділенні регіонів спортивного туризму використовувати основні методи та таксономічні одиниці фізико-географічного районування [5, с. 13]. Сукупність туристсько-спортивних районів (підрайонів) складатимуть *туристсько-спортивну зону*.

Отже ієрархія туристсько-спортивних територіальних утворень, на нашу думку, має такий вигляд: зона – район (підрайон) – вузол – об'єкт.

Розглянемо схему туристсько-спортивного районування території України із врахуванням категорій складності маршрутів певних видів туризму та термінів проведення туристських походів. Основні типологічні ознаки туристсько-спортивних зон України відображені у таблиці.

Бальна оцінка ступеня забезпеченості туристсько-спортивними ресурсами відповідає категоріям складності туристсько-спортивних маршрутів, які можна здійснювати у визначених туристсько-спортивних зонах. У дужках відзначені прогнозовані автором категорії складності по окремих видах туризму.

На підставі вказаних критеріїв на території України для потреб спортивного туризму нами виділено 7 туристсько-спортивних зон:

- 1) *Карпатська*, яка включає території Закарпатської, Львівської, Івано-Франківської та Чернівецької областей;
- 2) *Кримська*, яка включає територію АР Крим та м. Севастополь;

- 3) **Причорноморсько-Приазовська**, яка включає території Миколаївської, Одеської, Херсонської та Запорізької областей;
- 4) **Поліська**, яка включає території Волинської, Рівненської, Житомирської, Чернігівської, Сумської областей та півночі Київської області;
- 5) **Подільська**, яка включає території Хмельницької, Тернопільської, Вінницької областей;
- 6) **Київсько-Придніпровська**, яка включає території півдня Київської області від м.Києва, Черкаської, Кіровоградської областей та правобережжя Дніпропетровської області;
- 7) **Донецько-Дніпровська**, яка включає території Харківської, Полтавської, Донецької, Луганської областей та лівобережжя Дніпропетровської області.

Таблиця 1

Основні типологічні ознаки туристсько-спортивних зон України

№	Туристсько-спортивна зона	Адміністративні одиниці, що входять до складу зони	Територія (у % до площі країни)	Ступінь забезпеченості туристсько-спортивними ресурсами										Загальна оцінка (в балах)
				пішохідними	лижними	гірськими	водними	велo	автомого	спелеo	вітрильними	нетрадиційними*	альпінізм, скелелазіння	
1.	Кримська	АР Крим, м. Севастополь	4,4	3 (4)	2	2 (3)	- (1)	5	2	4 (5)	5	5	2 (5)	30 (37)
2.	Карпатська	Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська, Чернівецька	9,4	3 (4)	4 (5)	2 (3)	4	5	5	2	- (1)	5	2	32 (35)
3.	Причорноморсько-Приазовська	Одеська, Миколаївська, Херсонська, Запорізька	18,8	1	1	-	2 (3)	2	2	1	5	2	-	16 (17)
4.	Поліська	Волинська, Рівненська, Житомирська, Чернігівська, Сумська, Київська (північ)	21,8	2	2	-	2	3	2	-	1	3	-	15
5.	Подільська	Вінницька, Хмельницька, Тернопільська	10,1	1	1	-	2	3	2	4	-	2	-	15
6.	Київсько-Придніпровська	Київська (південь), Черкаська, Кіровоградська, Дніпропетровська (правобережжя)	15,8	1	1	-	3	2	2	-	1	2	-	12
7.	Донецько-Дніпровська	Дніпропетровська (лівобережжя), Харківська, Полтавська, Донецька, Луганська	19,7	1	1	-	1	2	2	-	3	2	-	12

* - бальна оцінка нетрадиційних туристсько-спортивних ресурсів виконана автором

Схема туристсько-спортивного районування території України представлена на рис. 1.

Кримська туристсько-спортивна зона обіймає лише територію Кримського півострову. При невеликій площі Кримська туристсько-спортивна зона має дуже високу загальну рейтингову оцінку в балах (табл.). Тут є можливості для розвитку практично усіх видів спортивного туризму (окрім водного). У категорію складності (к.с.) оцінені маршрути ве-

лосипедного та вітрильного туризму. За оцінкою федерації спортивного туризму АР Крим кримськими печерами проходить спелеологічний маршрут V к.с.

Кримську туристсько-спортивну зону можна поділити на 2 туристсько-спортивні райони: Гірсько-лісовий Крим (охоплює 3 гряди Кримських гір) та Степовий Крим (охоплює північну рівнинну частину Кримського півострова та Керченський півострів).

Карпатська туристсько-спортивна зона охоплює велику Східно-Карпатську гірську країну та прилеглі території у межах Львівської, Закарпатської, Івано-Франківської та Чернівецької областей. Карпатська туристсько-спортивна зона також має дуже високу загальну рейтингову оцінку в балах (табл.). Тут є можливості для розвитку практично усіх видів спортивного туризму. У к.с. оцінені маршрути велосипедного та мототуризму.

Перспективи для підвищення категорійності мають маршрути з пішохідного та гірського туризму – відповідно до IV та III к.с. Вимогам вітрильного

походу I к.с. відповідає, на думку автора, акваторія Дністровського водосховища в Чернівецькій області.

Карпатську туристсько-спортивну зону можна поділити на 4 туристсько-спортивні райони: Карпатський гірський (охоплює всі гірські хребти Українських Карпат), Прикарпатський (охоплює рівнинні та передгірні райони Львівської та Івано-Франківської областей), Закарпатський (охоплює рівнинні та передгірні райони Закарпатської області) та Буковинський (охоплює рівнинні та передгірні райони Чернівецької області).

Рис. 1. Туристсько-спортивне районування території України

Причорноморсько-Приазовська туристсько-спортивна зона обіймає південні простори нашої країни. При значній площі загальна рейтингова оцінка цієї туристсько-спортивної зони вдвічі менша ніж у двох попередніх. У к.с. оцінені лише маршрути з вітрильного туризму. III к.с. має водний маршрут на байдарках по р. Південний Буг, який починається в Кіровоградській області і закінчується в м. Вознесенську Миколаївської області. Усі інші види туризму представлені маршрутами I-II к.с. (за виключенням гірського). У Причорномор'ї розташовані 3 класифіковані печери, всі вони мають I категорію трудності.

Причорноморсько-Приазовську туристсько-спортивну зону можна поділити на 2 туристсько-спортивні райони: Дунайсько-Дніпровський (охоплює Одеську, Миколаївську та правобережну частину Херсонської області) та Дніпровсько-Приазовський (охоплює Запорізьку та лівобережну частину Херсонської області).

Поліська туристсько-спортивна зона обіймає північні регіони України. Географічно вона співпадає із зоною мішаних лісів. Загальна рейтингова оцінка цієї туристсько-спортивної зони є невисокою. Лісові масиви, заболочені ділянки, складності орієнтування, ділянки бездоріжжя є основними протяжними перешкодами для пішохідного (II к.с.), лижного (II к.с.), автомото (II к.с.) та велотуризму (III к.с.). Річкою Случ проходить водний маршрут II к.с. на байдарках. Акваторія Шацьких озер придатна для вітрильного туризму. Звісно, що гірський та спелеотуризм у цьому регіоні не представлені взагалі. Обмежувальним є той фактор, що майже все Київське Полісся, частина Житомирського, Чернігівського та Волинського Полісся знаходиться в зоні радіаційного забруднення після Чорнобильської катастрофи і вилучена з рекреаційно-туристського використання.

Поліську туристсько-спортивну зону можна поділити на 3 туристсько-спортивні райони: Волинське Поділля (охоплює Волинську та Рівненську об-

ласті), Київсько-Житомирське Полісся (охоплює північ Київської та Житомирську область) та Чернігівське Полісся (охоплює Чернігівську та Сумську області).

Подільська туристсько-спортивна зона охоплює територію Тернопільської, Хмельницької та Вінницької області. Зона майже повністю співпадає з Подільською височиною. Загальна рейтингова оцінка цієї туристсько-спортивної зони також є невисокою. Візитною карткою зони є спелеотуристські ресурси, максимальна категорія складності яких – III. Схилами Подільської височини можна прокласти веломаршрути III к.с., автомотомаршрути II к.с. Річки Поділля оцінені II категорією складності – р. Південний Буг від Меджибожа до Гайворона, р. Смотрич, р. Збруч. I к.с. оцінюються пішохідні та лижні туристські маршрути. Маршрути гірських та вітрильних походів на території зони відсутні.

Подільську туристсько-спортивну зону можна поділити на 3 туристсько-спортивні райони: Тернопільське Поділля (у межах Тернопільської області), Хмельницьке Поділля (у межах Хмельницької області) та Вінницьке Поділля (у межах Вінницької області).

Київсько-Придніпровська туристсько-спортивна зона обіймає центральні регіони нашої країни. Більша частина зони (південний захід Київської області, Черкаська, Кіровоградська області, правобережжя Дніпропетровської області) розташована у межах Українського щита та схилів Придніпровської височини. Рельєф відрізняється різноманіттям ерозійних та воднольодовикових форм. Загальна рейтингова оцінка цієї туристсько-спортивної зони є низькою. На південному заході зони проходить водний маршрут III к.с. по річці Південний Буг на байдарках. II к.с. мають маршрути по річках, що прорізають кристалічні породи Українського щита, – Росі та Гірському Тікічу із Синюхою. Схилами Придніпровської височини можна прокласти вело та автомотомаршрути II к.с. Акваторіями Дніпровських водосховищ, головним чином – Кременчуцького, можна

спланувати маршрути вітрильних походів до I к.с. Не вище I к.с. оцінюються пішохідні та лижні туристські маршрути. Маршрути з гірського та спелеотуризму в цьому регіоні не представлені взагалі.

Київсько-Придніпровську туристсько-спортивну зону можна поділити на 2 туристсько-спортивні райони: Київсько-Черкаський (охоплює південь Київської та Черкаську область) та Бузько-Дніпровський (охоплює Кіровоградську область та правобережжя Дніпропетровської області).

Донецько-Дніпровська туристсько-спортивна зона розташована на сході України. Зона охоплює найбільш освоєні в антропогенному відношенні райони нашої країни. Тому загальна рейтингова оцінка цієї туристсько-спортивної зони є низькою. До III к.с. оцінені лише маршрути з вітрильного туризму, що проходять акваторіями Красноокопського водосховища та Азовського моря. Схилами Донецького кряжу можна прокласти вело та автомотомаршрути до II к.с. Пішохідні, лижні та водні маршрути можуть бути оцінені не вище I к.с. Маршрути з гірського та спелеотуризму в цьому регіоні не представлені взагалі.

Донецько-Дніпровську туристсько-спортивну зону можна поділити на 2 туристсько-спортивні райони: Харківсько-Дніпровський (охоплює Харківську, Полтавську та лівобережну частину Дніпропетровської області) та Приазовсько-Донецький (охоплює Донецьку та Луганську області).

Висновки. Проведення районування території країни відповідно до певних таксономічних рівнів (зона - район (підрайон) - вузол - об'єкт) є важливим підсумком суспільно-географічного дослідження спортивного туризму в Україні. На підставі визначених критеріїв на території України для потреб спортивного туризму виділено 7 туристсько-спортивних зон. В межах кожної зони виділено від двох до чотирьох туристсько-спортивних районів. Проведення більш детальної таксономізації потребує детальніших регіональних суспільно-географічних рекреаційно-туристських досліджень.

Список використаних джерел:

1. Бейдик О. *Rekreasiyno-turystski resursy Ukrainy. Metodologiya ta metodyka analizi, terminologiya, rayonivannya.* – К.: VPZ «Kyivskij universytet», 2001. – 395 s. [Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України. Методологія та методика аналізу, термінологія, районування / О.О. Бейдик. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2001. – 395 с.].
2. *Geografiya rekreacionnykh sistem SSSR / pod red. V. Preobrazhenskogo, V. Krivosheeva.* – М.: Nauka, 1980. – 219 s. [Географія рекреаційних систем СССР / Под ред. В.С. Преображенського, В.М. Кривошеєва. – М.: Наука, 1980. – 219 с.].
3. *Krachilo N.P. Geografiya turizma: Uchebnoe posobie.* – К.: Vyshcha shkola, 1987. – 208 s. [Крачило Н.П. Географія туризму: Учебное пособие / Н.П. Крачило. – К.: Вища школа, 1987. – 208 с.].
4. *Pirozhnik I.I. Osnovy geografii turizma i ekskursionnogo obsluzhivaniya.* – Minsk: Izd-vo «Universitetskoe», 1985. – 253 s. [Пирожник И.И. Основы географии туризма и экскурсионного обслуживания / И.И. Пирожник. – Минск: Изд-во «Университетское», 1985. – 253 с.].
5. *Turistsko-geograficheskoe rayonirovanie Ukrainy. Uchebnoe posobie.* / A.Ya. Bulashev, Yu.F. Kobchenko, S.M. Zelenin, S.A. Tokar. – Kharkov, 1998. – 26 s. [Туристско-географическое районирование Украины. Учебное пособие / А.Я. Булашев, Ю.Ф. Кобченко, С.М. Зеленин, С.А. Токар. – Харьков: ХаГИФК, 1998. – 26 с.].

*Summary***Oleksandr Kolotukha. TO THE QUESTIONS OF TOURIST-SPORTS DIVISION OF TERRITORY OF UKRAINE.**

In geospatial dimension sports tourism is becoming an increasingly important segment of the global tourist industry - the kind of active recreation and tourist activity undertaken in the pristine or slightly altered natural environment, and consists in passing of tourist sportive routes together with overcoming of various obstacles of natural environment by different means of travel. Sports tourism imposes its own specific requirements to the whole complex of recreational and tourist resources of a certain territory, to the natural resources in the first place. Therefore it can be asserted that such complex of resources would be appropriate to single out in a separate category - sports recreation-tourism resources.

One of the characteristics of any spatial phenomenon is hierarchy as a series of subordinate taxa of a different territorial rank. The most developed and commonly encountered way of structuring the tourist areas is recreation and tourism zoning (division into districts), which traditionally serves as the scientific basis of territorial tourism management.

This article proposes such hierarchy of tourist-sporting territorial formation as zone - district (subdistrict) - center - object. There was developed a scheme of tourist-sports districting of the territory of Ukraine with regard to score evaluation of the supply degree of tourist and sports resources that corresponds to categories of complexity of tourist and sports routes of certain types of tourism that can be performed in certain tourist and sports zones.

There was performed the tourist-sports division of the territory of our country. On the territory of Ukraine, based on the defined criteria, were identified 7 tourist and sports areas for the purpose of sports tourism: Carpathian, Crimean, Black Sea and Azov, Polissia, Podilia, Kiev and Dnieper, Donetsk and Dnieper zones. Within each area from two to four tourist and sports areas were identified. Conducting of more detailed division into taxa requires more detailed regional social and geographical recreation and tourism studies.

Key words: sports tourism, sports recreation-tourists resources, territorial recreational system, tourist-sporting division, tourist and sports zone.

УДК 911.3

Ірина Скриль

ПАМ'ЯТКИ АРХІТЕКТУРИ ЯК СКЛАДОВА ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ ТУРИСТСЬКО-РЕКРЕАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ ХАРКІВСЬКОГО РЕГІОНУ

У даній статті розглядаються історико-культурні ресурси Харківського регіону як основа для розвитку культурно-пізнавального туризму. Головну увагу приділено аналізу пам'яток архітектури, серед яких виділяють фортифікаційні, культові, громадські, виробничі, житлові споруди та пам'ятки садово-паркової архітектури. Проаналізовано розподіл пам'яток архітектури місцевого та державного значення по кожному з районів Харківської області. Із застосуванням методів бальної оцінки виділено п'ять груп районів за рівнем забезпеченості пам'ятками архітектури.

Ключові слова: пам'ятка архітектури, культурно-пізнавальний туризм, туристсько-рекреаційні ресурси, історико-культурний потенціал, фортифікаційні, культові споруди.

Ірина Скриль. ПАМЯТНИКИ АРХИТЕКТУРЫ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНЫХ ТУРИСТСКО-РЕКРЕАЦИОННЫХ РЕСУРСОВ ХАРЬКОВСКОГО РЕГИОНА. Данная статья рассматривает историко-культурные ресурсы Харьковского региона как основу для развития культурно-познавательного туризма. Главное внимание уделяется анализу памятников архитектуры, среди которых выделяют фортификационные, культовые, общественные, производственные, жилые сооружения и памятники садово-парковой архитектуры. Проанализировано распределение памятников архитектуры местного и национального значения по каждому району Харьковской области. Применение методов балльной оценки дало возможность выделить пять групп районов по уровню обеспеченности памятниками архитектуры.

Ключевые слова: памятники архитектуры, культурно-познавательный туризм, туристско-рекреационные ресурсы, историко-культурный потенциал, фортификационные, культовые сооружения.

Irina Skril. MONUMENTS OF THE ARCHITECTURE AS A PART OF THE HISTORICAL-CULTURAL RESOURCES OF THE KHARKOV REGION. This article considers the historical and cultural resources of the Kharkov region as a basis for the development of cultural-cognitive tourism. The main accent is given to the analysis of architectural monuments, among which are fortificational, religious, social, industrial and residential buildings and monuments of landscape architecture. The distribution of the architectural monuments of local and national importance for each district of the Kharkov region was analyzed. Application of the methods of point scoring system has made it possible to choose five groups of districts according to the level of supply of architectural monuments.

Key words: architectural monuments, cultural-cognitive tourism, tourist-recreational resources, historical-cultural potential, fortificational, religious buildings.

Актуальність. Туризм – всебічне явище, що охоплює економічні, соціальні, культурні аспекти, має невичерпний потенціал для постійного розвитку. Туризм дає людині можливість гармонійно поєднувати прагнення до відпочинку і пізнання нового у зовнішньому світі з потребами та особливостями власного внутрішнього світу, з індивідуальним духовним розвитком. За рахунок позитивного впливу туризму починає змінюватись особисте життя людини, її побут, духовно-емоційна сфера. Таким чином, туризм може розглядатись як наслідок і одночасно один з вирішальних факторів сенсу та якості життя в сучасному суспільстві. Розвиток туризму засвідчує високу свідомість людей, що виявляється у потребі пізнання світу, довкілля, рідного краю.

Найбільшого розвитку сьогодні набуває культурно-пізнавальний туризм, ознайомлення з пам'ятками історії, культури, мистецтва певної території. Під час такої туристичної подорожі важливим аспектом виступає емоційна складова, тобто враження від подорожі залежать саме від позитивних емоцій. На першому плані при цьому виступає зорове сприйняття навколишнього світу, наприклад, досконалість архітектурних форм та мистецьке виконання пам'яток культури. Тому актуальним є аналіз та виявлення особливостей територіального розподілу історико-культурних туристсько-рекреаційних ресурсів на регіональному рівні.

Постановка завдання. Метою даної статті є аналіз існуючих в регіоні пам'яток архітектури як

складової історико-культурних туристсько-рекреаційних ресурсів та виявлення особливостей їх розподілу по території Харківської області.

Виклад основного матеріалу. Аналіз туристсько-рекреаційних ресурсів та історико-культурного потенціалу Харківської області демонструє широкий діапазон можливостей для організації різних видів туризму. Можна стверджувати, що Харківська область виступає на національному туристичному ринку як адміністративний, науковий, освітній, історико-культурний, промисловий, спортивний і діловий центр, а в регіоні туризм є одним із пріоритетних напрямів розвитку.

З метою визначення основних напрямів розвитку та наявних проблем сфери туризму області, підвищення конкурентоспроможності регіонального туристичного ринку, створення необхідної туристичної інфраструктури у березні 2013 рішенням Харківської обласної ради була затверджена «Концепція розвитку туризму до 2020 року». У Концепції зазначено, що метою розвитку туризму в Харківській області є інтенсифікація галузі, зростання її ролі в соціально-економічному житті регіону шляхом ефективного використання наявного туристичного потенціалу. Досягнення поставленої мети забезпечить поліпшення соціально-економічних показників області: збільшення податкових надходжень до бюджету; підвищення рівня життя населення за рахунок зростання відсотку зайнятості в туристичній індустрії; зростання якості життя за рахунок підвищення культурного рівня та патріотичного виховання населення. Крім того, в Концепції зазначається, що одним із діє-

вих інструментів розвитку внутрішнього туризму є стимулювання соціального туризму, при цьому ключовим чинником вибору сценарію розвитку соціального туризму в регіоні є затребуваність у масових запитах споживачів певної форми рекреації. Для Харківської області такою формою стане щотижнева рекреація, тобто основні зусилля мають бути спрямовані на тури вихідного дня із центром (початком та закінченням маршруту) у місті Харкові та тури з районних центрів до міста [2].

Результат аналізу наявних в Харківській області складових туристсько-рекреаційного потенціалу свідчить про передумови розвитку на території регіону наступних видів туризму: культурно-пізнавальний, соціальний, діловий, медичний, військовий, індустріальний, кулінарний, екстремальний, освітній.

Найбільшого розвитку в Харківському регіоні

набуває історико-культурний туризм, що ґрунтується на екскурсійній зацікавленості до пам'яток історії та культури на території міста та області як з боку внутрішньоукраїнських споживачів (в основному, у форматах освітнього туризму, поїздок вихідного дня тощо), так і з боку іноземних гостей.

Харківська область має значний історико-культурний потенціал. До реєстру національно-культурного надбання включено пам'ятки архітектури, археології, історії та монументального мистецтва, загальна кількість яких складає 2535 одиниць, що становить близько 5% від історико-культурного потенціалу України. Територіальний розподіл історико-культурних пам'яток за районами Харківської області наведено на рис. 1. Значну частину історико-культурного потенціалу Харківської області складають пам'ятки архітектури.

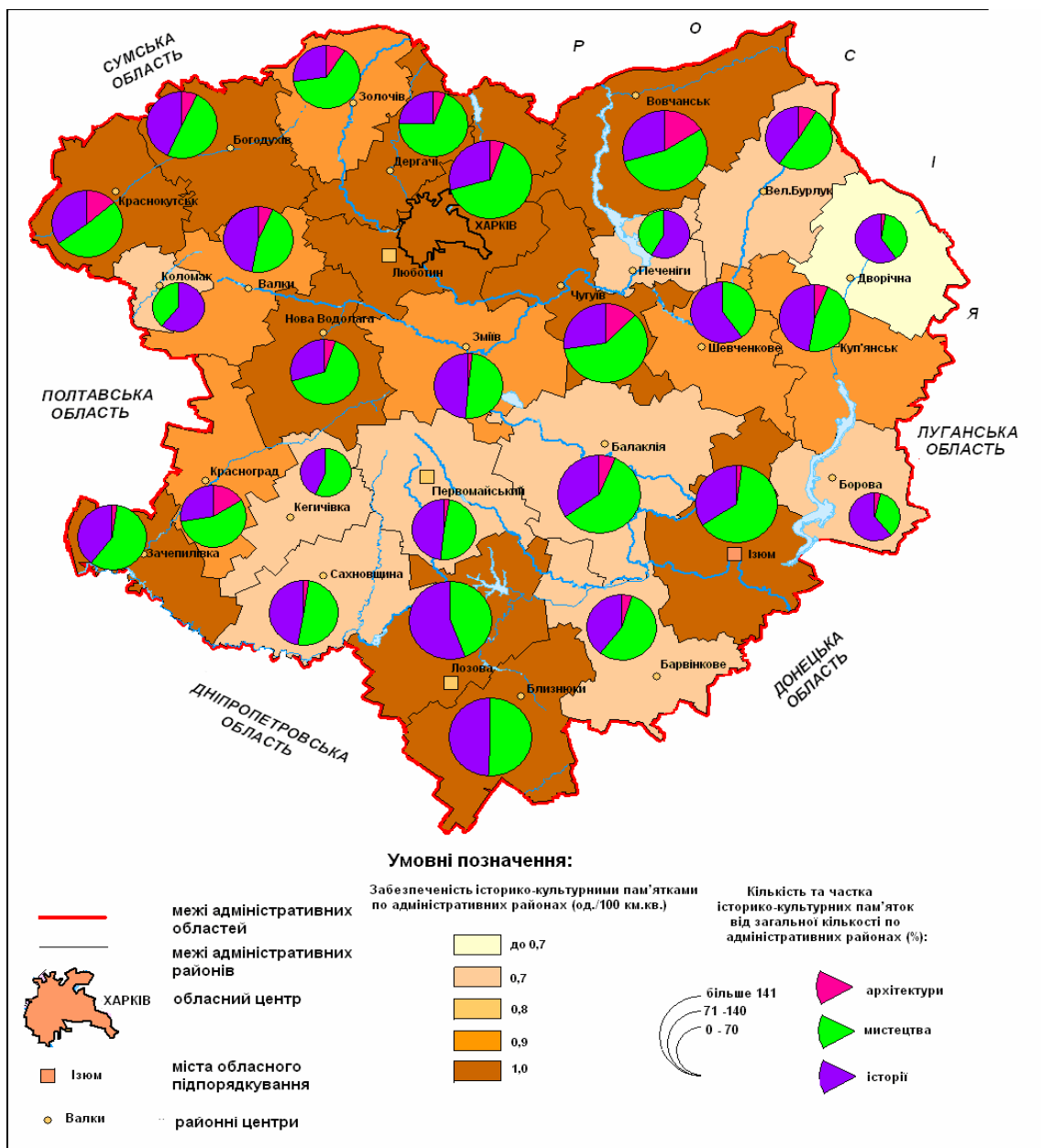

Рис. 1. Територіальна диференціація розподілу історико-культурних пам'яток за районами Харківської області [4]

Як зазначає О.О. Бейдик, пам'яткою архітектури є будь-який твір архітектурно-будівельної діяльності людини, який становить для суспільства історичну, наукову, мистецьку або іншу культурну цінність. Історична цінність пам'яток архітектури полягає в їх пізнавальній ролі як джерел історичної інформації, вони здатні відбивати матеріальне і духовне життя суспільства певного історичного періоду: суспільний устрій, науково-технічний рівень та рівень розвитку економіки, світогляд, культуру, побут, традиції населення [1]. Відповідно до хронологічного показника, чим давніша пам'ятка, чим вищий відсоток збереженості її матеріального стану, тим вищий ступінь наукової, історичної, туристсько-пізнавальної цінності об'єкта. Суспільне значення пам'яток архітектури полягає в естетичній цінності, виразності художнього виконання архітектурних форм та декоративних елементів.

В цілому, історико-архітектурний потенціал Харківської області нараховує 752 пам'ятки архітектури - фортифікаційної, культурової, житлової, громадської, виробничої, садово-паркової. До реєстру пам'яток містобудівництва та архітектури міста Харкова включено 541 одиницю, з яких національного значення – 15. В області нараховується 211 пам'яток архітектури, з яких 50 мають статус національного значення.

Із будівництвом фортифікаційних споруд пов'язаний інтенсивний розвиток нашого краю. У 18 ст. розгорнулося будівництво Української укріпленої лінії для захисту південних кордонів Росії від кримських татар, яка складалася із 17 укріплень. На території Харківщини у 7 районах збереглися залишки давніх фортець: Петрівська (Балаклійський район), Тамбовська (Барвінківський район), Федорівська, Козловська (Зачепилівський район), Більовська, Іванівська (Красноградський район), Слобідська (Лозівський район), Орловська, Святої Парасковії (Нововололазький район), Михайлівська, Олексіївська, Єфремівська (Первомайський район). Згадані фортифікаційні споруди у сучасних умовах не використовуються, хоча можуть бути привабливими як туристсько-рекреаційні ресурси. Це яскраво демонструє фестиваль «Олексіївська фортеця», який відбувається у Первомайському районі.

Значний туристсько-рекреаційний потенціал мають пам'ятки церковної архітектури, яких в області нараховується 58. З ними можуть бути пов'язані такі види туризму, як релігійний, паломницький, пізнавальний, тури вихідного дня. Перші церкви на території Харківської області споруджували переселенці з Правобережжя. Були вони дерев'яні і будувалися у кращих традиціях української народної архітектури. До нашого часу перші дерев'яні храми не дійшли, але ми можемо побачити прекрасні культові споруди кінця 18 – початку 19 століття, які і сьогодні використовуються за призначенням. Серед таких можна назвати Миколаївську церкву с. Вільшани Дергачівського району (1741), церкву Іоана Предтечі с. Іванівка Ізюмського району (1776), церкву Архангела Михайла с. Рокитне Нововодолазького району

(1805), Покровську церкву с. Пархомівка Краснокутського району (1808), Миколаївську церкву с.Високопілля Валківського району (1806) та інші. Справжні скарби церковної архітектури зосереджені у м. Ізюм – Спасо-Преображенський собор (1684), Вознесенська церква (1826), Миколаївська церква (1803).

Аналіз забезпеченості районів Харківської області пам'ятками архітектури свідчить про наступне.

Найбільша кількість пам'яток архітектури зберіглася у Вовчанському (35), Чугуївському (22), Краснокутському (21) районах. У чотирьох районах області такі пам'ятки відсутні – Кегичівському, Коломацькому, Печенізькому, Шевченківському.

Пам'яток архітектури загальнодержавного значення найбільше у Богодухівському (6) та Валківському (6) районах. Це пояснюється розташуванням на території цих районів пам'яток садово-паркового мистецтва «Шарівський» (Богодухівський район) та «Старомерчицький» (Валківський район). По 5 пам'яток архітектури загальнодержавного значення мають Зміївський та Чугуївський райони.

З метою узагальнення та оцінки просторового розподілу з використанням методів бальної оцінки проведено *групування районів Харківської області за рівнем забезпеченості пам'ятками архітектури* (табл. 1).

До першої групи (0 балів) відносяться райони, у яких пам'ятки архітектури відсутні – Печенізький, Коломацький, Кегичівський, Шевченківський.

До другої групи (з низьким рівнем забезпеченості, 1-2 бали) входять райони, загальна кількість пам'яток архітектури в яких незначна (1-8), пам'ятки загальнодержавного значення відсутні. Це Близнюківський, Борівський, Дворічанський, Дергачівський, Куп'янський, Сахновщинський райони.

До третьої групи (з середнім рівнем забезпеченості, 3-4 бали) належать райони, у яких загальна кількість пам'яток може бути незначною, але є 1-2 пам'ятки загальнодержавного значення. Це Балаклійський, Барвінківський, Великобурулуцький, Зачепилівський, Лозівський, Золочівський райони.

До четвертої групи (з високим рівнем забезпеченості, 5-6 балів) входять райони із значною кількістю пам'яток архітектури (більше 15), серед яких 3-4 загальнодержавного значення. Це Ізюмський, Красноградський, Нововодолазький, Первомайський, Харківський райони.

П'ята група (7-8 балів) – райони, найбільш забезпечені пам'ятками архітектури (більше 20), серед яких 5-6 загальнодержавного значення. Це Богодухівський, Валківський, Вовчанський, Зміївський, Краснокутський, Чугуївський райони.

Висновки. Таким чином, можна стверджувати, що Харківщина володіє значною кількістю пам'яток архітектури, які є складовою історико-культурних туристсько-рекреаційних ресурсів Слобожанщини. За результатами бальної оцінки виділено п'ять груп районів за рівнем забезпеченості пам'ятками архітектури.

Таблиця 1

Бальна оцінка забезпеченості районів Харківської області пам'ятками архітектури (за даними [4])

Райони	Пам'ятки архітектури		Бальна оцінка		
	Усього	З них загально-державного значення	Усього	З них загально-державного значення	Загальна кількість балів
Балаклійський	5	1	2	2	4
Барвінківський	5	1	2	2	4
Близнюківський	1	-	2	0	2
Богодухівський	11	6	3	4	7
Борівський	3	-	2	0	2
Валківський	10	6	3	4	7
Великобурлуцький	10	-	3	0	3
Вовчанський	35	4	4	3	7
Дворічанський	2	-	2	0	2
Дергачівський	6	-	2	0	2
Зачепилівський	3	2	2	2	4
Зміївський	10	5	3	4	7
Золочівський	9	1	2	2	4
Ізюмський	15	4	3	3	6
Кегичівський	-	-	0	0	0
Коломацький	-	-	0	0	0
Красноградський	15	2	3	2	5
Краснокутський	21	3	4	3	7
Куп'янський	8	-	2	0	2
Лозівський	1	1	2	2	4
Нововодолазький	7	3	2	3	5
Первомайський	3	3	2	3	5
Печенізький	-	-	0	0	0
Сахновщинський	3	-	2	0	2
Харківський	14	3	3	3	6
Чугуївський	22	5	4	4	8
Шевченківський	-	-	0	0	0

Найбільш забезпеченими виявилися Богодухівський, Валківський, Вовчанський, Зміївський, Краснокутський, Чугуївський райони. Саме ці райони можна вважати осередками для розвитку культурно-пізнавального туризму та подорожей вихідного дня. На жаль, частина культурної спадщини, в тому числі й архітектурної, перебуває у незадовільному стані та потребує проведення робіт з реставрації або реконструкції, облаштування для туристичних відві-

дувань. Стримує розвиток культурно-пізнавального туризму і відсутність нормативно-правового забезпечення питань використання культурної спадщини в туризмі, недостатня кількість фахівців туристичного супроводу та їх невідповідна кваліфікація. Але з подоланням цих проблем історико-культурний потенціал Харківського регіону можна буде використовувати більш повною мірою.

Список використаних джерел:

1. Beydyk O.O. *Rekreatsiyno-turystski resursy Ukrainy: Metodologiya ta metodyka analizu, terminologiya, rayonivannya: Monografiya / O.O. Beydyk*. – К.: VPC «Kyivskiy universytet», 2001. – 395 s. [Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування: Монографія / О.О. Бейдик. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2001. – 395 с.]
2. *Kontseptsiya rozvytku turyzmu do 2020 roku. Zatverdzhena rishennyam Kharkivskoyi oblasnoyi rady vid 5 bereznya 2013 roku*. [Концепція розвитку туризму до 2020 року. Затверджена рішенням Харківської обласної ради від 5 березня 2013 року].
3. *Turyzm v systemi priorytetiv regionalnoho rozvytku: Monografiya / [Za red. prof. V.V. Aleksandrova]*. – Kh.: KhNU imeni Karazina, 2010. – 268 s. [Туризм в системі пріоритетів регіонального розвитку: Монографія / [За ред. проф. В.В. Александрова]. – Х.: ХНУ імені Каразіна, 2010. – 268 с.]

4. *Turyzm na Kharkivschyni. Pryrodno-rekreatsiyni resursy ta istoryko-kulturnyj potentsial regionu: Bibliografichnyj putivnyk / [ukl. G.M. Yerofeyeva, red. N.I. Gayvoronska, vidp. za vypusk L.O. Sashkova] [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://library/kharkov.ua/lib_druk.php?type=1&year=2008&id=1 [Туризм на Харківщині. Природно-рекреаційні ресурси та історико-культурний потенціал регіону: Бібліографічний путівник / [укл. Г.М. Єрофеева, ред. Н.І. Гайворонська, відп. за випуск Л.О. Сашкова] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://library/kharkov.ua/lib_druk.php?type=1&year=2008&id=1].*

Summary

Irina Skril. MONUMENTS OF THE ARCHITECTURE AS A PART OF THE HISTORICAL-CULTURAL RESOURCES OF THE KHARKOV REGION.

Analysis of tourist-recreational resources and historical-cultural potential of the Kharkov region shows a wide range of possibilities for the organization of different types of tourism. It's possible to maintain that at the national tourism market Kharkov region is the administrative, scientific, educational, historical-cultural, industrial, sports and business center, and in the region, tourism is one of the priority direction for development.

The greatest development in the Kharkov region acquires historical-cultural tourism, based on the excursion interest to the historical and cultural monuments in the city and region. Kharkov region has significant historical-cultural potential. The registry of the national-cultural heritage includes monuments of architecture, archeology, history and monumental art, the total number of which is 2535 units. Considerable part of the historical-cultural potential of the Kharkov region are historical monuments.

According to the results of point scoring chose five groups of districts according to the level of supply of architectural monuments. The most supplied were Bogoduhovsky, Valkovsky, Volchanskiy, Zmiyiv, Krasnokutsky, Chuguevsky regions. In particular these areas can be considered as centers for the development of cultural-cognitive tourism and rest-day journey. Unfortunately, part of the cultural heritage, including architectural, is in poor condition and requires the work of restoration or reconstruction, arrangement for tourist visits. The lack of regulatory support in the questions of the cultural heritage in tourism, insufficient quantity of tourist escort specialists and their inappropriate professional skills, keep back the development of cultural-cognitive tourism too. But with overcoming of these problems historical-cultural potential of the Kharkov region could be used more fully.

Key words: architectural monuments, cultural-cognitive tourism, tourist-recreational resources, historical-cultural potential, fortificational, religious buildings.

УДК 338.48 (477.72)

Ольга Машкова

ОРГАНІЗАЦІЯ ТУРИСТИЧНИХ ПОДОРОЖЕЙ В МЕЖАХ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті систематизовано наявні туристичні маршрути Херсонської області. Стаття містить варіант нового туристичного маршруту, для якого було обрано 7 багатопланових об'єктів: публічне акціонерне товариство «Чорнобаївське», родовище вапняків в кар'єрі Вирьовчиної балки, Коомунальне підприємство Херсонської обласної ради «Херсонські авіалінії», річка Вирьовчина, колишня колонія диких кроликів, очисні споруди Херсонського міського водоканалу, нафтові магістралі Херсонського нафтопереробного заводу.

Ключові слова: атракція, туристична подорож, туристична експедиція, туристичний маршрут, екскурсія.

Ольга Машкова. ОРГАНИЗАЦИЯ ТУРИСТИЧЕСКИХ ПУТЕШЕСТВИЙ В ПРЕДЕЛАХ ХЕРСОНСКОЙ ОБЛАСТИ. В статье систематизированы имеющиеся туристические маршруты Херсонской области. Статья содержит вариант нового туристического маршрута, для которого было выбрано 7 многоплановых объектов: публичное акционерное общество «Чернобаевское», месторождение известняков в карьере Веревичиной балки, Коомунальное предприятие Херсонского областного совета «Херсонские авиалинии», река Веревичина, бывшая колония диких кроликов, очистные сооружения Херсонского городского водоканала, нефтяные магистрали Херсонского нефтеперерабатывающего завода.

Ключевые слова: аттракция, туристическая поездка, туристическая экспедиция, туристический маршрут, экскурсия.

Olga Mashkova. TOUR ORGANIZATION WITHIN KHERSON REGION. The paper systematically available tours of the Kherson region. This article contains a new version of the tourist route, which was chosen for 7 multi-dimensional objects: Public Company «Chornobaivske», deposit of limestone in the quarry Virovchyanoi beams, PUD Kherson Regional Council «Kherson Airlines», river Virovchyna, a former colony of wild rabbits, treatment plants urban water Kherson, Kherson oil refinery line.

Key words: attraction, tourist trip, tour expedition, hiking trails, tours.

Актуальність. Організація туристичних подорожей є перспективною та необхідною складовою туристичної галузі на Херсонщині. Наш регіон відомий в Україні та за кордоном теплим кліматом, морськими узбережжями, мальовничими плавнями, лікувальними грязями та величними заповідниками [1]. Ми продовжуємо утримувати славу давно відомих куточків, але також ми маємо не забувати про пошук нових атракційних місць регіону. З огляду на вище сказане, актуальним є дослідження сучасного стану та перспектив організації туристичних подорожей в межах Херсонської області.

Аналіз останніх публікацій. Великий вклад у розробку і популяризацію туристичних маршрутів Херсонщини зробили О. Алеферко, С. Алеферко, С. Дяченко, В. Дяченко.

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження є аналіз сучасного стану організації туристичних подорожей в межах Херсонської області і окреслення подальших перспектив. Відповідно до мети були поставлені завдання: а) характеристика наявних туристичних маршрутів Херсонщини.; б) розробка екскурсійного маршруту «Західними околицями міста Херсон».

Вклад основного матеріалу. На сьогодні офіційно розробкою та затвердженням туристичних маршрутів в області займається Управління культури Херсонської обласної державної адміністрації. Херсонщина пропонує велику кількість туристичних маршрутів, які відкривають гостям краю дивовижні краєвиди і таємниці культурно-історичної спадщини [3]. Нижче ми розглянемо їх детальніше.

Спочатку нами представлено маршрути м. Херсон. На сьогодні офіційно затвердженими Управлінням культури Херсонської обласної державної адміністрації [8] є 5 маршрутів, які проходять не тільки територією міста, а й приміських районів.

«Зелене намисто Херсонщини»: водний маршрут тривалістю 3 – 4 години на теплоході Плавнями Дніпра. Розпочинається від Карантинного острова, вздовж Великого та Малого Потьомкінських островів та закінчується на Набережній Парка Слави, вздовж якого туристи можуть додатково прогулятися і насолодитися чудовими видами на схили Дніпра.

«Херсон. Історія і сучасність»: Маршрут включає 16 об'єктів і розрахований на 3 – 3,5 години. Об'єкти: пам'ятник Дж. Говарду, площа Свободи, пам'ятник Ф.Ф. Ушакову, пам'ятник Г.О. Потьомкіну, Херсонський обласний академічно-музичний драматичний театр ім. М. Куліша, скульптура Божої Матері, вул. О. Суворова, бюст О. Суворова, пам'ятник Першим корабелям, Меморіал Слави, пам'ятник Скорботної Матері, Танк Т-34, Свято-Катерининський собор, Церква Святої Олександри, парк ім. В. Леніна, залізничний вокзал.

«Потьомкінський град»: Маршрут включає 14 об'єктів і розрахований на 3 години. Об'єкти: Московські ворота, Колодязь, Свято-Катерининський собор, могила Потьомкіна, Очаківські ворота, будівля Арсеналу, парк Слави, річкова прогулянка до о. Малий Потьомкін, пам'ятник Першим корабелям, Греко-Софіївська церква, дім Фалєєва, дім Сенявіна, пам'ятник Г.О. Потьомкіну, Потьомкінській сквер, Херсонський обласний академічно-музичний драматичний театр ім. М. Куліша, кафе «Фаворит».

«Херсон. Місто військової слави»: Маршрут включає 9 об'єктів і розрахований на 3,5 години. Об'єкти: пам'ятник Загиблих при форсуванні Дніпра с. Антонівка, Бронекатер БКА № 301 – пам'ятник морякам Дунайської Флотилії, Алея Слави, Танк Т-34, Пам'ятник М. Суботі, Парк ім. Ленінського Комсомолу, пам'ятник І. Кулику, Меморіал «Слава визволителям Херсона в роки Великої Вітчизняної війни», пам'ятник Страчених учасників Херсонського підпілля.

«Херсон. З вірою в серцях»: розрахований на

1,5 години туристичного часу, протягом яких турист долає 10,3 км. У маршрут увійшли 10 об'єктів: Георгіївська церква, Архієрейський будинок, Церква Різдва Богородиці «Греко-Софіївська», Церква Різдва Пресвятої Богородиці «Монастирсьок», Успенський собор, Покровська церква, Свято-Духівський кафедральний собор, Церква Всіх Святих, Свято-Катерининський собор, Церква Святої Олександри [2, 6, 7, 9].

Також у місті діє туристичний проект «*Міфи і билини міста «Річкової зірки»*», який включає тролейбусні та пішохідні екскурсії історичним центром міста. Розробниками проекту виступила ініціативна група співробітників Херсонської обласної бібліотеки ім. Олеса Гончара за партнерської підтримки громадських організацій міста та комунального підприємства «Херсонелектротранс», яке, в свою чергу, реалізує свій власний проект «*Історичний тролейбус*», в якому створена галерея історичних фотодокументів Херсона [4, 9].

Цікавим є байдарочний маршрут плавнями Дніпра «*Водний лабіринт*», розробником та організатором якого є ПП Нішкур [9].

Одним з економічно вигідних напрямків туристичних маршрутів Херсонщини є приморський.

«*Золоте узбережжя Херсонщини*»: автобусний маршрут тривалістю 3 – 5 днів. Охоплює Скадовськ, Залізний Порт, Лазурне, Генічеськ, Арабатська Стрілка та безліч «диких» пляжів. Він не залишить байдужими любителів активного та пляжного відпочинку.

«*Кінбурнська коса*»: Водний маршрут на теплоході (варіанти: автобусний, кінний) з пішохідними екскурсіями. Початок в місті Херсоні, екскурсії по місту і музеям. Схема: Херсон – Гола Пристань – Стара Збур'ївка – Рибальче – Геройське – Покровське – Очаків. В Голій Пристані – відвідування Чорноморського біосферного заповідника, Солоного озера. В Збур'ївці – відвідування Збур'ївського ретроншименту; екскурсія по пам'ятках часів II російсько-турецької війни, Успенська церква в селі Нова Збур'ївка. В Рибальчому – варіанти пішохідних екскурсій: в село Іванівку з відвідуванням курганної групи у селі Пам'ятне, озера Аджиголь, городища Ягорлицького селища; в ботанічний заказник «Березові Колки» та Чорноморського біосферного заповідника; риболовля, юшка. В Геройському – відвідування церкви Казанської Божої Матері, пам'ятника запорожцям Прогнойської паланки, старовинного кладовища з запорізьким хрестами, округів Чорноморського заповідника та Геройських солепромислів. В Покровському – варіанти екскурсій: по Кінбурнському регіональному ландшафтному парку з відвідуванням городища Кінбурнського укріплення; на Гендрівську косу до святилища Ахілла; спеціалізована екскурсія до старовинних маяків Дніпро-Бузького лиману.

«*Сольовий промисел*»: Історико-краєзнавча екскурсійна мандрівка сільського зеленого туризму протяжністю 260 кілометрів, тривалістю 8 годин.

Подорож на унікальний старовинний козацький сольовий промисел села Геройське Голопрістанського району Херсонської області дарує можливість доторкнутися до безцінної історичної пам'ятки

з часів козацтва, яка збереглася крізь століття, познайомитися зі старовинною технологією вирощування солі, дізнатись про дивовижну історію села Прогної (Геройське) та Кінбурнської паланки, велику історію унікальної архітектурної пам'ятки XIX століття — церкви Ікони Казанської Божої матері. Шлях мандрівки пролягає через м. Херсон, м. Цюрупинськ, м. Гола Пристань, с. Велика Кардашинка, с. Нова Збур'ївка, с. Стара Збур'ївка, хутір Забарине, с. Рибальче, с. Виноградове, с. Геройське.

«*Острів Джарилгач*»: Пішохідний з ночівлею у кемпінгах або пансіонатах, можливо з елементами дайвінгу. Коротка схема: Херсон – Скадовськ – Джарилгач – Лазурне. В Херсоні – початок маршруту, екскурсія по місту і музеям; переїзд в Скадовськ. У Скадовську – екскурсія по місту, відвідування музею; переїзд на баркасі на острів Джарилгач. На о. Джарилгач – відпочинок на морському узбережжі (ночівля в наметах); екскурсія в НПП «Джарилгачський»; кінні екскурсії. Далі перехід з острова Джарилгач в Лазурне по морській косі; відпочинок на морському узбережжі (ночівля в пансіонаті); відправлення до Херсону з Лазурного. Можливо продовжити маршрут пішки або на конях, перехід з Лазурного у Залізний Порт; екскурсія до Чорноморського біосферного заповідника; відправлення до Херсону з Залізного Порту [5, 8].

«*Каланчацьке примор'я*»: Автобусний маршрут починається в с. Виноградове (Цюрупинський район), історія якого тісно пов'язана з одним із останніх актів боротьби українських козаків за свої станові права — Турбаєвським повстанням. У селі Тарасівка можна відвідати цікавий пам'ятник зодчества — церкву Святого Архістратига Михайла, нині освячену в ім'я Ікони Казанської Богородиці. Неподалік від райцентру Каланчак, в селі Привілля зберігся цікавий пам'ятник періоду переселення чорноморських козаків на Кубань. На кургані біля села височить кам'яний хрест з написом: «1794 староста церкви вожак Данило Вовк». Закінчується маршрут в Хорлах. Саме тут можна відвідати економію Фальц-Фейнів – історично-архітектурну пам'ятку початку XX століття.

«*Арабатська стрілка та Присивашия*»: Автобусний або пішохідний маршрут з відпочинком на березі моря Арабатської Стрілки. Схема маршруту Херсон — Генічеськ — Генгірка (Щасливцеве). Початок в м. Херсон, екскурсії по місту і музеях. В Генічеську — відвідування музею; екскурсія по місту; відвідування садиби гончара Шпака; екскурсії на острів затоки Сиваш; знайомство з унікальним ландшафтом; екскурсія на Генічеські солепромисли; екскурсія на косу Бірючий острів — відпочинок на морському узбережжі; пішохідна екскурсія по острову; риболовля на Азовському морі, полювання. В Генгірці (Щасливцеві) — відпочинок на морському узбережжі в одному із пансіонатів. Повернення до Херсону.

«*Маяки Херсонщини*»: відвідайте унікальні навігаційні споруди та пориньте у романтику морської стихії, якій з давніх часів протистоять маяки, й тим рятують життя кораблям. Серед десятків маяків Херсонщини є кілька, які особливо привертають ува-

гу й історією створення, й з огляду художньої привабливості, а також численними легендами, пов'язаними з місцями їх розташування. Це Станіслав-Аджигольські маяки (Ближній, який розташовано поблизу о. Вербка проти с. Станіслав та Дальній, що знаходиться поблизу с. Рибальчого), Тендрівський та Джарилгацький маяки, маяк у Генічеську та на Бірючому острові [5, 8, 11].

Багато цікавих туристичних місць розміщено вздовж річки Дніпро. Нижче ми розглянемо деякі маршрути детальніше.

«Нижній Дніпро»: Водний маршрут на теплоході, туристичних байдарках або інших засобах з організацією риболовлі, юшки, відпочинком на Дніпрі. Початок в місті Нова Каховка з відвідуванням краєзнавчого музею, Каховської гідроелектростанції, екскурсією по місту. В ході маршруту можливе відвідування наступних історичних і природних об'єктів: геологічного пам'ятника природи у с. Львово, городища Тягинського укріплення і меморіалу 500-річчя запорозького козацтва у с. Тягинка, залишків хатини Остапа Вишні і заказника «Кринківське поселення бобрів» в с. Кринки, місця Олешківської Січі і будинку Поліни Райко в Цюрупинську, музею Чорноморського біосферного заповідника, Голопристанської грязелікарні і заказника «Солоне озеро», бази сільського туризму «Чайка» в місті Гола Пристань [5, 8, 10].

«Казикірменський шлях»: Автобусний маршрут, можливі фрагменти пішохідних, кінних, водних екскурсій. Коротка схема: Херсон – Тягинка – Бургунка – Отрадокам'янка – Козацьке і Веселе – Берислав – Зміївка – Червоний Маяк – Республіканець. Херсон – екскурсія по місту та музеям. Тягинка – відвідування меморіалу 500-річчя українського козацтва і городища Тягинського укріплення, пікнік на о. Тягин. Бургунка – зупинка біля Катерининського мосту. Отрадокам'янка – екскурсія на винний завод. Козацьке та Веселе – екскурсія по мастьку князя Трубецького. Берислав – відвідування музею, екскурсія по турецьким укріпленням на Дніпрі. Зміївка – зупинка біля будівлі лютеранської кірхи. Червоний Маяк – екскурсія по Григоріє-Бізуковому монастирю (великій православній святині Херсонщини). Республіканець – відвідування Кам'янської Січі, екскурсія до могили Костянтина Гордієнка.

«Нижньодніпровські піски»: Пішохідний або кінний маршрут з ночівлею в наметах чи на подвір'ї селян. Початок в м. Нова Каховка або в м. Херсоні з відвідуванням музеїв та інших міських надбань історії. Перехід по маршруту м. Нова-Каховка – с. Кринки – с. Пролетарка – с. Саги – с. Костогрислово – с. Буркути або м. Херсон – залізнична станція Цюрупинськ – с. Саги – с. Пролетарка – с. Раденськ – с. Костогрислово – с. Буркути. В Кринках – ночівля у подвір'ї селян, перший перехід по піскам до села Пролетарка. В Пролетарці й Раденську – екскурсія на територію колишнього полігону, знайомство з унікальним ландшафтом дюнних пісків; ночівля; переїзд на приміському потязі від станції Раденська до станції Костогрислово. В Сагах – відвідування ландшафтного заказника «Саги», екскурсія до вільхових та

березових дібров; переїзд на приміському потязі від станції Цюрупинськ до станції Костогрислово. В Костогрислово – етнографічна екскурсія до садиби гончара, знайомство з традиційним гончарним промыслом; перехід до с. Буркути. В Буркутах – відвідування дубових лісів, солончаків, луків, унікальних боліт на пісках; повернення залізничним транспортом до Херсону. Можливе продовження до Голої Пристані, Збур'ївки, Рибальчого, Геройського.

Серед напрямків туристичних маршрутів Херсонщини виділяється один з найвідоміших в Європі, а можливо і в світі – асканійський.

«Фальцфейнівські місця»: Автобусний маршрут в Асканію-Нова з екскурсією по фальцфейнівським місцям за межами Асканії-Нова (села Червоний Чабан, Перекоп і Хорли) та відпочинком на морі у Хорлах або Скадовську. Після Асканії-Нова маршрут може бути продовжений у напрямку Генічеська й Арабатської Стрілки. У цьому випадку відпочинок на Чорноморському березі змінюється відпочинком на Азовському морі.

Початок маршруту в Херсоні або у Новій Каховці. Схема: Херсон — Нова Каховка — Каховка — Асканія-Нова — Хорли (Скадовськ) або після Асканії-Нова: Генічеськ — Генгірка (Щасливцеве) на Арабатській Стрілці. В Херсоні і Н. Каховці – початок маршруту, екскурсія по місту і музеям. В Каховці – відвідування каховського плацдарму часів громадянської війни і пам'ятника «Легендарна тачанка». В Асканії-Нова – екскурсії по ботанічному парку та зоопарку; ночівля в готелі або приватному пансіонаті; повернення до Херсону або продовження маршруту Хорли – екскурсія по фальцфейнівським місцям, відпочинок на морському узбережжі. Скадовськ – екскурсія по місту, відвідування музею; відпочинок на морському узбережжі» екскурсія на о. Джарилгач, ночівля в пансіонаті; повернення до Херсону.

«Оазис в степу»: Автобусний маршрут починається в с. Черняка Каховського району, яке на початку XX століття стало «Меккою» футуризму. Тут, в мастьку графа Мордвинова, зустрічались видатні представники футуристичного напрямку в літературі та мистецтві: Давид Бурлюк, Володимир Маяковський, Володимир Хлебніков, Олексій Кручених. В кургані біля с. Новокам'янка виявлено погребіння печенігського воїна X-IX ст. Село Чорна Долина, яке знаходиться на межі Каховського та Чаплинського районів, відоме трагічними подіями історії запорозького козацтва: трагічна загибель українських полонених за наказом Івана Сірка, битва об'єднаних військ на чолі Івана Мазепи і Василя Голіцина з кримською ордою хана Селім-Гірея I, битва козаків під час російсько-турецької війни 1735 – 1739 років. Далі маршрут пролягає через села Преображенка та Григорівка. Біля Чаплинки маршрут розділяється: перший напрямом на біосферний заповідник «Асканія-Нова», другий через с. Павлівка до с. Строганівка [5, 8].

Крім того, у березні 2013 року громадською організацією «Відродження Херсона» та Торгово-промисловою палатою було оголошено конкурс творчих робіт по створенню туристичного маршруту: «Джон Говард – Херсон – місто Сонця», що буде

спонукати мешканців до процесу пізнання історії рідного міста та практичного застосування цих знань у бізнес-житті Херсона [8].

Ми пропонуємо новий туристичний маршрут «Західними околицями міста Херсон». Екскурсія розрахована на дітей старшого шкільного віку, студентів ВНЗ природничого, аграрного, технічного напрямку, любителів екстремального відпочинку та місцевих мешканців. Нами обрано 7 багатопланових екскурсійних об'єктів: публічне акціонерне товариство «Чорнобаївське», родовище вапняків в кар'єрі Вирьовчиної балки, Комунальне підприємство Херсонської обласної ради «Херсонські авіалінії», річка Вирьовчина, колишня колонія диких кроликів,

очисні споруди Херсонського міського водоканалу, нафтові магістралі Херсонського нафтопереробного заводу.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Перспективним є розробка туристичних маршрутів у межах узбережжя Чорного та Азовського морів, промисловими підприємствами, шляхами скіфів, козаків тощо, не слід забувати про зростання впливу зеленого або екологічного туризму. Так місцеві мешканці можуть приймати участь у подорожах туристів. Вони можуть організувати екскурсії, розважальні програми та місця ночівлі вздовж тематичних маршрутів.

Список використаних джерел:

1. *Geografiya Khersonshchynu: navch. posibnyk* / [Pylypenko I.O., Malchykova D.S., Yermakova S.L., Rudenko M.M. та ін.]. – Kherson: PP Vyshetymyrs'kyj V.S., 2007. – 221 s. [Географія Херсонщини : навч. посібник / Пилипенко І.О., Мальчикова Д.С., Єрмакова С.Л., Руденко М.М. та ін.]. – Херсон : ПП Вишемирський В.С., 2007. – 221 с.]
2. *Dobro pozhalovat v Kherson: khudozh. fotoalbum [Tekst]* / tekst: O. Aleferko, S. Dyachenko, V. Dyachenko, foto: S. Aleferko i dr., pod red.: O. Aleferko, S. Aleferko. – Kherson: Naddniprovanochka, 2007. – 180 s. [Добро пожаловать в Херсон: худож. фотоальбом [Текст] / текст: О. Алеферко, С. Дяченко, В. Дяченко, фото: С. Алеферко и др., под ред.: О. Алеферко, С. Алеферко. – Херсон : Наддніпряночка, 2007. – 180 с.]
3. *Karta turystychnykh marshrutiv Khersonskoyi oblasti [Karty]* / Holovne upravlinnya geodeziyi, kartografiyi ta kadastru pry Kabineti Ministriv Ukrainy. – Kherson: Naddniprovanochka, 2014. – 1 k. : ilyustr. [Карта туристичних маршрутів Херсонської області [Карту] / Головне управління геодезії, картографії та кадастру при Кабінеті Міністрів України. – Херсон: Наддніпряночка, 2014. – 1 к. : ілюстр.]
4. *Neofitsialnyj sayt istorii goroda Kherson [Elektronnyj resurs]*. – Rezhym dostupa: <http://www.mycity.kherson.ua/> [Неофіційний сайт історії міста Херсон [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mycity.kherson.ua/>].
5. *Puteshestvie po Khersonshchine: putevoditel [Tekst]* / avt.-sost.: A. Patalakh [i dr.], obshch. red. O. Aleferko, fotogr.: V.P. Ryleev [i dr.]. – Kherson: Naddniprovanochka, 2005. – 275 s. [Путешествие по Херсонщине: путеводитель [Текст] / авт.-сост.: А. Паталах [и др.], общ. ред. О. Алеферко, фотогр.: В.П. Рылеев [и др.]. – Херсон: Наддніпряночка, 2005. – 275 с.]
6. *Skvoz gody i sudby. Sovremennyj Kherson: fotokniga-gid [Tekst]* / avt.-sost.: Olga Aleferko, Sergey Aleferko, vstup. st. V. Saldo, ist. ocherk O. Aleferko, fot.: A. Alperta [i dr.], tekstovki, rasshyren. annot. k foto: O. Aleferko [i dr.]. – Kherson: Naddniprovanochka, 2003. – 224 s. [Сквозь годы и судьбы. Современный Херсон: фотокнига-гид [Текст] / авт.-сост.: Ольга Алеферко, Сергей Алеферко, вступ. ст. В. Сальдо, ист. очерк О. Алеферко, фот. : А. Альперта [и др.], текстовки, расширен. аннот. к фото: О. Алеферко [и др.]. – Херсон: Наддніпряночка, 2003. – 224 с.]
7. *Skorokhod A.N. Kherson: vchera i segodnya: sb. ocherkov [Tekst]* / A.N. Skorokhod; red. E. Skripnichenko. – Kherson: Naddniprovanochka, 2008. – 252 s. [Скоророход А.Н. Херсон: вчера и сегодня: сб. очерков [Текст] / А.Н. Скороход; ред. Е. Скрипниченко. – Херсон : Наддніпряночка, 2008. – 252 с.]
8. *Upravlinnya kultury Khersonskoyi oblasnoyi derzhavnoyi administratsiyi [Elektronnyj resurs]*. – Rezhym dostupu: <http://uct.artkavun.kherson.ua/>. – Nazva z domashnoyi storinky Internet. Khersonshhyna zaproshuye: khudozh. fotoalbum [Tekst] – Kherson: Naddniprovanochka, 2008. – 384 s. [Управління культури Херсонської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uct.artkavun.kherson.ua/>. – Назва з домашньої сторінки Інтернет. Херсонщина запрошує: худож. фотоальбом [Текст]. – Херсон: Наддніпряночка, 2008. – 384 с.]
9. *Kherson turystycheskiy [Elektronnyj resurs]*. – Rezhym dostupa: <http://www.kherson-gid.com/>. [Херсон туристический [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kherson-gid.com/>].
10. *Nsentr zhuvoy istoriyi Oleshie [Elektronnyj resurs]*. – Rezhym dostupa: <http://www.oleshye.com.ua/> [Центр живої історії Олешіє [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oleshye.com.ua/>].
11. *Chyurnyuk O.I. Duvnyj svit ridnoyi Khersonshchynu [Tekst]*: Bibliogr. pokazhchyk / Ukladach O.I. Chyurnyuk, S.M. Sobol, I.M. Danyk. – СВ ім. Лесі Українки. – Kherson, 2012. – 19 s.: ilyustr. [Чурунюк О.І. Дивний світ рідної Херсонщини [Текст]: Бібліогр. покажчик / Укладач О.І. Чурунюк, С.М. Соболюк, І.М. Даник. – ЦБ ім. Лесі Українки. – Херсон, 2012. – 19 с.: ілюстр.]

Summary

Olga Mashkova. TOUR ORGANIZATION WITHIN KHERSON REGION.

The paper systematically available tours of the Kherson region in key areas: regional center, seaside, along the Dnieper River, Askaniyske. This article contains a new version of the tourist route «Western outskirts of the city of Kherson», designed for high school age children, university students of natural, agricultural, technical direction, extreme sport enthusiasts and local residents. For this route was chosen 7 multifaceted excursion sites: Public Company «Chornobaivske», deposit of limestone in the quarry Virovchynoyi beams, PUD Kherson Regional Council «Kherson Airlines», river Virovchyna, a former colony of wild rabbits, treatment plants urban water Kherson, Kherson oil refinery line.

Routes Regional Center: «Green Necklace Kherson», «Kherson. Past and Present», «Potemkin city», «Kherson. City of Military Glory», «Kherson. With faith in their hearts», «Myths and tales of «River Stars», baydarochnyy route smoothly Dnieper «Water Maze». Seaside direction brings together 7 tracks: «Gold Coast Kherson», «Kinburn Spit». «Salt fish», «Dzharylgach», «Kalanchak Primorye», «Arabatskaya arrow and Presivashy», «Lighthouses of Kherson». Many tourist attractions located along the Dnieper River: «Lower Dniepe», «Kazykirmensky way», «Lower sands». Among the areas tourist destinations Kherson released one of the most famous in Europe and possibly in the world – Askaniyske: «Valzvein place», «Oasis in the desert» and so on.

Key words: attraction, tourist trip, tour expedition, hiking trails, tours.

УДК 911.3

Сергій Ярьоменко

РЕКРЕАЦІЙНИЙ КОМПЛЕКС ПОРТУГАЛІЇ: СТРУКТУРА ТА ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ

У статті розглянуто природно-рекреаційні та культурно-історичні ресурси рекреаційного комплексу Португалії. Визначено місце країни на ринку туристичних послуг Європейського регіону та Південної Європи. Також охарактеризовано відмінності у туристичній спеціалізації регіонів Португалії – Півночі, Лісабону, Центру, Алгарві, Азорських островів, Мадейри, Алентежу. Розглянуто показники туристичного потоку відповідно до мети подорожі. В статті розглядається територіальне розміщення рекреаційних ресурсів, які є основою формування спеціалізації туристичних регіонів країни.

Ключові слова: рекреаційні ресурси, курайш, мануеліно, помбаліно, Алгарві, Алентежу, туристичні регіони, біосоціальні ресурси.

Сергей Яременко. РЕКРЕАЦИОННЫЙ КОМПЛЕКС ПОРТУГАЛИИ: СТРУКТУРА И ТЕРРИТОРИАЛЬНАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ. В статье рассмотрены природно-рекреационные и культурно-исторические ресурсы рекреационного комплекса Португалии. Определено место страны на рынке туристических услуг Европейского региона и Южной Европы. Также дана характеристика отличий в туристической специализации регионов Португалии – Севера, Лиссабона, Центра, Алгарви, Азорских островов, Мадейры, Алентежу. Рассмотрены показатели туристического потока по цели путешествия. В статье рассматривается территориальное размещение рекреационных ресурсов, являющихся основой для формирования специализации туристических регионов страны.

Ключевые слова: рекреационные ресурсы, курайш, мануэлино, помбалино, Алгарви, Алентежу, туристические регионы, биосоциальные ресурсы.

Sergii Iaromenko. PORTUGAL RECREATIONAL COMPLEX: STRUCTURE AND TERRITORIAL ORGANIZATION. Nature and culture resources of the Portugal recreational complex are considered in this paper. The country position is determined in the tourist market of the European region and the South Europe. The tourist specialization of the Portugal regions – the North, Lisbon, the Center, Algarve, Alentejo, Azores, and Madeira – is characterized in the paper. The tourist flow indexes are considered for the travel purpose. The territorial distribution of recreational resources is considered in this paper as a base for specialization formation of the country's tourist regions.

Key words: recreational resources, currais, mourinhos, manuelino style, pombaline style, Algarve, Alentejo, tourist regions, biosocial resources.

Постановка проблеми. Португалія є однією з країн Південної Європи, рекреаційно-туристичний потенціал якої задіяний не у повній мірі. Займаючи периферійне положення у Європейському туристичному макрореґіоні, країна має значні перспективи зростання туристичного потоку. Стримуючим фактором є відносно міцні позиції сусідньої Іспанії, а також Франції та Італії, які є важливими центрами прибуття туристів. Необхідність розвитку індустрії туризму у Португалії пов'язане зі зміною галузевих пропорцій у структурі економіки та зростання частки сфери послуг, у тому числі і галузей, пов'язаних з туристичною діяльністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Глобалізація ринку туристичних послуг сприяла активному розвитку географії туризму та туристичного країнознавства. Ключовими дослідниками є Д.В. Ніколаєнко, Б.Б. Родоман, Я.Г. Машбиць, Ю.О. Веденін, українські дослідники О.О. Бейдик, О.О. Любіцева, П.О. Масляк [7], О.Г. Топчієв, О.І. Шаблій, І. Яковенко, Л.Г. Лук'янова, дослідники сусідніх з Україною держав – А.Ю. Александрова, В.Ю. Воскресенський, А.П. Дурович. Помітним є подальший розвиток туристичного ресурсознавства – Є.В. Колотова, А.С. Кусков, В.І. Стафійчук та ін. Дослідження визначають загальні тенденції розвитку міжнародного туризму, а також особливості розвитку провідних країн світу у галузі туризму. Незначними є роботи, пов'язані з країнами, що мають перспективи розвитку туризму, проте ще займають незначну частку туристичних потоків у регіоні розташування. Становлення, тенденції та вихід таких

країн на ринок туристичних послуг світу має важливе прикладне значення для українського туристичного ринку, що має потенціал до зростання туристичних потоків іноземних туристів.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є вивчення територіальної організації рекреаційного комплексу Португалії, його структури та особливості розвитку індустрії туризму, а також географія розміщення рекреаційно-туристичних ресурсів країни.

Виклад основного матеріалу. Португалія розташовується у Європейському туристичному регіоні, а саме у субреґіоні Південна Європа та Східне Середземномор'я. Саме цей субреґіон має позитивну динаміку і вийшов на перше місце за кількістю міжнародних туристичних прибуттів впродовж 2000-х років [13]. Частка туристичних прибуттів до Португалії складає 4% від загальної кількості серед країн субреґіону. Частка прибуттів до Португалії поступово знизилась через активне залучення до ринку індустрії туризму Туреччини, деяких країн на узбережжі Адріатики (Хорватія, Чорногорія) (табл. 1).

Частка від прибутків від туризму складає 5,8% у структурі ВВП Португалії у 2013 році. Всесвітня Рада подорожей і туризму (WTTC) прогнозує, що у 2024 році прибутки від туризму складатимуть біля 29,8 млрд. євро (16,2% від ВВП), тоді як у 2013 – 15,6% від ВВП (25,6 млрд. євро) [8,9].

У 2013 р. прибутки від індустрії туризму, згідно даних WTTC (Всесвітня рада туризму і подорожей), склали 9,5 млрд. дол. США (у 2024 р. прогнозується зростання до 11,6 млрд. дол. США), частка якої 5,8% від ВВП країни (у 2024 р. 6,3% відповідно) [8,9].

Таблиця 1

Динаміка міжнародного туристичного потоку до Португалії та деяких країн Південної Європи та Східного Середземномор'я (тис. осіб) [13]

	1990	Частка, %	2000	Частка, %	2013	Частка, %
Південна Європа та Східне Середземномор'я	96011	100	118043	100	191074	100
Португалія	8020	8,3	12037	10,2	7696	4,0
Іспанія	34085	35,5	48201	40,8	57701	30,1
Туреччина	4799	4,9	9587	8,1	35698	18,7

У Португалії виділяють 7 туристичних регіонів відповідно до адміністративно-територіального рівня NUTS-II: Порту і Північ, Центр, Алентежу, Лісабон, Алгарві та два автономних регіони – Азорські острови та Мадейра. Загальна кількість туристів у Португалії склала, згідно Інституту статистики Португалії, 4,0 млн. осіб, з них 3,1 млн. осіб – португальці, іноземців – 511,2 тис. осіб (відповідно до ВТО кількість прибуттів складає 7,6 млн. осіб) (табл. 2) [2].

За період з 2001 по 2012 рік частка міжнарод-

них туристів поступово зростає, досягнувши майже 1 млн. осіб. Найбільша частка туристів приїжджає до країни з метою відвідування родів та з метою коротко- і середньотривалого відпочинку та дозвілля.

Основними країнами, з яких прибувають туристи, є члени ЄС: Іспанія (229,2 тис. осіб), Франція (129,8 тис. осіб), Італія (40,8 тис. осіб), Німеччина (46,9 тис. осіб), Велика Британія (61,3 тис. осіб) [2,3]. Серед країн Американського туристичного регіону (всього 110,0 тис. осіб) – Бразилія, США.

Таблиця 2

Динаміка кількості туристів за метою подорожі за 2001-2012 роки (в тис. осіб) [2,3]

Мета подорожі, категорія туристів	2001		2006		2012	
	Португальці	Іноземці	Португальці	Іноземці	Португальці	Іноземці
Відпочинок, дозвілля	2569,5	250,7	2035,0	270,6	2666,3	511,2
Відвідування родичів, друзів	1574,5	145,5	1279,5	143,9	1079,1	267,2
З діловою, професійною метою	315,4	89,9	220,8	170,0	194,9	178,0
Оздоровлення	-	-	-	-	11,3	1,1
З релігійною метою	-	-	-	-	28,3	5
Інші причини	-	-	445,0	-	137,5	12,2
Всього	4459,4	486,1	3980,3	584,5	4117,8	974,7

Рекреаційно-туристичні ресурси Португалії мають високий потенціал для приваблення туристів, частина з яких може бути залучена з Іспанії. Країна може цілком конкурувати з Іспанією за кількістю культурно-історичних об'єктів, а також високим різноманіттям природних рекреаційних ресурсів. Проте протягом року характерні значні коливання туристичного потоку, що впливає на завантаженість готельного господарства Португалії (рис. 1).

Найбільш сприятливі кліматичні умови для розвитку оздоровчих видів туризму характерні для приатлантичних районів Північної та Центральної Португалії (Кошта-Верді, Кошта-да-Прада), району поблизу Лісабона, а також регіону Алгарві, автономних регіонів Мадейра та Азорські острови [15] (рис. 2).

Природні об'єкти Португалії (національні парки, природні резервати тощо) є центрами екологічного, природно-пізнавального та екстремального туризму. Серед них найбільш відомих природних об'єктів є лаврові ліси о. Мадейра, що входять до Списку світової спадщини ЮНЕСКО. Лаврові ліси представляють собою реліктові насадження, що на 90% є пралісами з лавру [17].

Південно-східне узбережжя регіону Алгарві входить до складу національного природного парку Алентежа і Кошта-Вісентіна. Національний парк розташований у межах долини р. Міра, а також до складу входять острови Песегейру. Берегова лінія національного парку практично не піддавалась господарській діяльності людини. Представляє собою обривисті береги зі значним біорізноманіттям, особ-

ливо птахів [15].

Одним із визначним природних об'єктів є «Стежки динозаврів», що включає в себе три національних природних парка центральної частини Пор-

тугалії: Серра-ді-Айре, Вале-де-Мейош, природний парк Педра-да-Мія, що входить до складу природного парку Аррабіда.

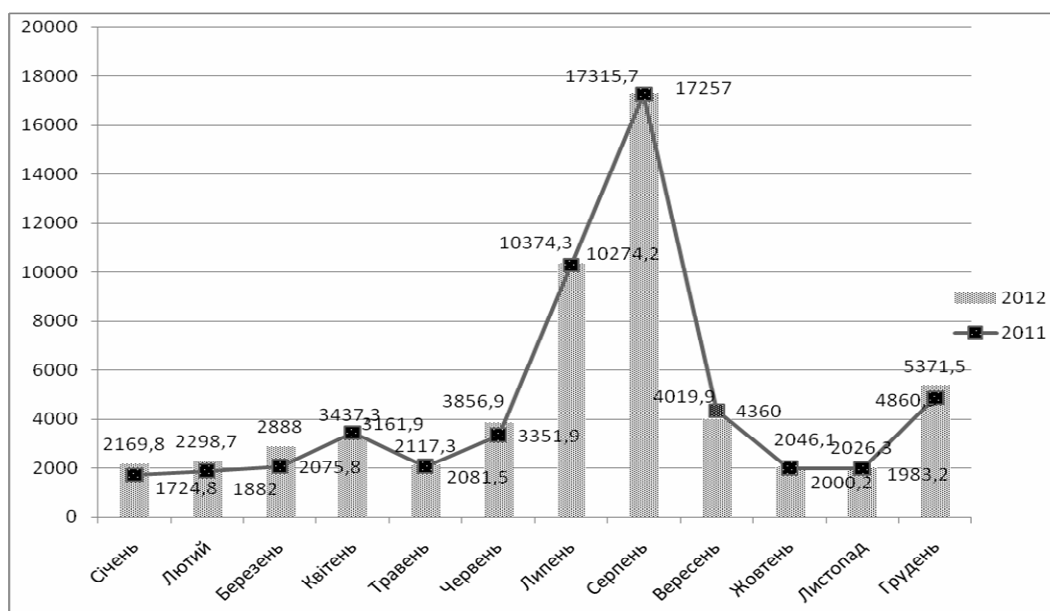

Рис. 1. Динаміка кількості ночівель (не менше 1 ночі) за місяцями року (в тис. осіб) [2]

Об'єкти розміщені у межах кількох регіонів: Рібатежу, Лісабон, а також округів Сетубал, Сантарен. Представляють собою геологічні та палеонтологічні артефакти присутності динозаврів на Піренейському півострові у минулі геологічні епохи. Лісовий масив босих кармелітів Бусако розташований у центральній частині країни в окрузі Авейру. Національний парк представляє собою масив широколистяних лісів з комплексом споруд монастиря кармелітів [15,17].

До світової спадщини ЮНЕСКО входить археологічний парк долини р. Коа, розташований поблизу східного кордону з Іспанією. Археологічний комплекс представляє собою природно-культурний комплекс з наскельними зображеннями доби палеоліту і до неоліту поблизу міста Віла-Нова-де-Фоз-Коа [11].

Одним з найбільш відомих та популярних серед туристів є виноробний регіон Алту-Дору, розташований у історичній області Траз-уж-Монтіш та Алту-Дору. На території цього регіону розвивається виноробство на протязі 2000 років. Регіон є батьківщиною портвейну, міцних вин тощо. З 2001 року входить до Списку світової спадщини ЮНЕСКО. За період розвитку виноробства сформувались культурні ландшафти, що відображають господарський уклад місцевого населення та відображає еволюцію виноробства у Європі [16,17].

На Азорських островах розміщені природні печери Алгар-ду-Карвау, Фурна-де-Енсофре. Печера Фурна-де-Енсофре є унікальним природним об'єктом, який утворився у результаті застигання лави та формування пустот поблизу озера. Максимальна висота печери складає 100 м. Печера Алгар-ду-Карвау розташована у бічній частині вулкану на

о. Тершейра. Має ширину 629 м, закінчується біля морської лагуни. У печері висока концентрація рослинних комплексів, частина з яких є рідкісними або ендемічними [15,17].

Визначним природно-культурним об'єктом є виноробний ландшафт острова Піку Азорського архіпелагу. Входить до Списку світової спадщини ЮНЕСКО з 2004 року. Виноградники розміщені на вулканічному острові з 1500-х років. Виноградники розділені на прямокутники – *курайш*, які обмежені базальтовими блоками *муріньош*, що захищають їх від надмірного впливу океану [15,17].

Культурно-історичні ресурси Португалії складають невід'ємну частину пізнавальних видів туризму рекреаційного комплексу країни. Розглянемо їх у історичній ретроспективі. Культурно-історичні артефакти доби неоліту пов'язані з дольменами та мегалітами, які використовувались як місця поховань або святилища. Мегалітичні об'єкти країни мають найбільшу концентрацію у регіоні Алентежу, серед яких найбільш відомий Анта-Гранде-ду-Замбужейру поблизу міста Евора у південній частині країни (рис. 3). *Кромлехи* (вертикально розміщені плити по колу) найбільше збереглись поблизу Евори, найбільш відомий – Алмендріш з наскельними зображеннями [5, 6].

У добу міді розташовувались стародавні поселення, які будувались із каменю, тому частина з них збереглась до сьогодні. Найбільш відоме городище культури Віла-Нова-де-Сан-Педру – Кастру-ду-Замбужал. У період впливу фінікійців будувались городища з оборонними стінами, як, наприклад, Сітанія-де-Санфінш, Сітанія-де-Брїтейруш, Сівідаде-де-Теросу. Будинки будувались з каменю із застосування будівельного розчину.

Сучасна територія країни входила до складу Римської імперії, тому тут збереглися культурно-історичні об'єкти цієї доби. З II ст. н. е. територія регіону входила до складу провінції Лузитанія. Залишились форуми, театри, храми, бані, акведуки, інші громадські будівлі, а також залишки римської системи мощених доріг. Місто Брага входило до складу

римської провінції Лузитанія, в якому залишились громадські бані, фонтан, театр римського періоду. В Еворі зберігся римський храм, що пов'язаний з культом Октавіана Августа. У м. Шавеш через р. Тамега розміщений міст римського періоду. У районі історичного району Лісабона Алфама є залишки римського театру [4, 5, 6, 15].

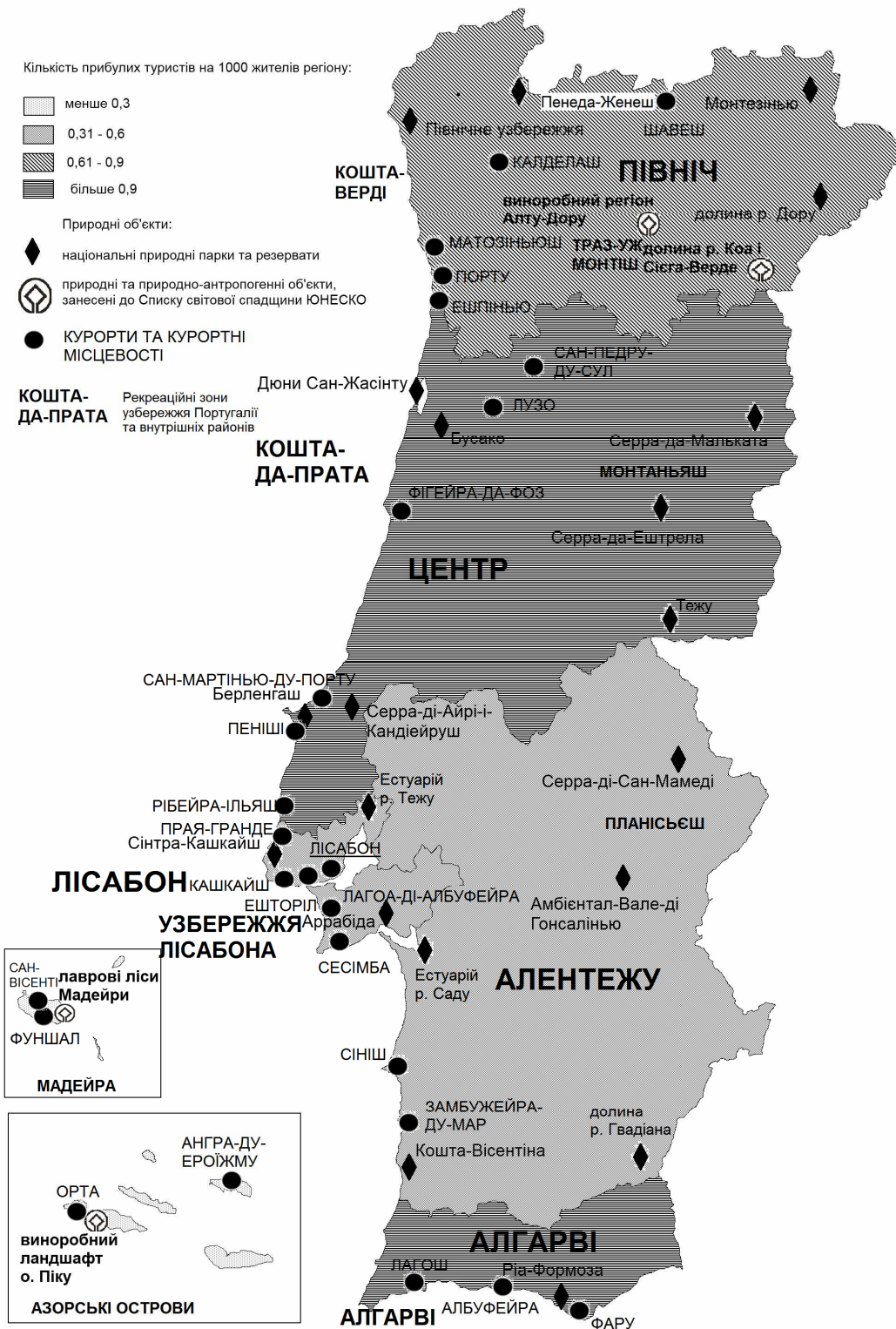

Рис. 2. Рекреаційні ресурси Португалії (на основі [11, 14, 15, 17])

Рис. 3. Культурно-історичні ресурси Португалії (на основі [4, 5, 6, 11, 15, 17])

Поблизу м. Коїмбра розміщене поселення римського періоду Конімбріга. Тут розміщений національний музей, до якого входять міцні стіни, акведук, бані, амфітеатр, будинки для середнього класу суспільства (*інсула*) та вищого класу (*домус*), з унікальною мозаїкою [5,6].

Поблизу м. Сантьягу-ду-Касень (округ Сетубал) розміщене римське поселення Міробріга з єдиним у країні підпромом римської епохи, що добре зберігся. Також є залишки римського храму, бані, мосту.

З вторгненням германських племен вандалів та вестготів формується так званий дороманський стиль. Культурно-історичні об'єкти цього періоду збереглись поблизу м. Брага – каплиця Сан-Фрутуозу, що була частиною вестготського монастиря VIII ст. [5,6].

У період арабського завоювання та утисків християн сакральні об'єкти часто зустрічаються на півночі країни, що поперемінно входила до складу іспаномовного королівства Астурія та Кордовського халіфату. Найбільш відомими є Сан-Педру-де-Лоруза поблизу міста Олівейра-ду-Ошпітал, каплиця Сан-Педру-де-Балсеман поблизу Ламегу, каплиця Сан-Жью поблизу Назаре [4,5,6,15].

У період захоплення території Португалії маврами були побудовані фортифікаційні та оборонні об'єкти, поселення з типовою забудовою кварталів міст, мечеті, частина яких пізніше була перебудована у католицькі собори. Найбільш відомі замки розміщені у м. Сілвіш, Падерне, у районі міст Сінтра, Фару, Елваш, залишки стін у Лісабоні, Еворі. Перебудовані католицькі собори з типовим плануванням під мечеті збереглись у Лісабоні, Сілвіші, Фару, а в Мер-

толі мечеть практично не була зруйнована і зберегла свій історичний образ [5,6].

З XI-XII ст. в Португалії значний вплив мав романський стиль. Найбільш важливими пам'ятками цього періоду є собор Браги і монастир Ратеша. Також збереглися церкви цього періоду у містах Маньєнте, Ріу-Мау, Траванка, Пасу-де-Соза, Помбейру-де-Рібавізела. Визначними є собори у Коїмбрі, Лісабоні, Візеу, Порту, Ламегу. Особливе місце займає Кругла церква в Конвенту-де-Крішту (м. Томар), побудована тампліерами, схожою до купола Скели у Єрусалимі. Замки будувались для захисту місцевої знаті від тривалих війн з іспанцями. Найбільш відомі замки розміщені в Помбалі, Томарі, Бельвері тощо [5,6].

Готика у Португалії проявилась з XII століття і має ряд відмінностей з західноєвропейською, більш стримана. Визначною пам'яткою готичної архітектури є монастир Санта-Марія в Алкобасі, що входить до світової спадщини ЮНЕСКО. Готичні сакральні пам'ятки будувались християнськими орденами у містах Порту (церква Святого Франциска), Коїмбрі (монастир Святої Клари), Гімарайнші, Сантарені, Елваші, Лісабоні (монастир Карму) тощо. Монастир Санта-Марія-да-Віторія у місті Баталья входить до світової спадщини ЮНЕСКО і є пам'яткою «*плам'яної готики*». Також пам'яткою світового значення є монастир ієронімітів (Жеронімуш) у Лісабоні. До складу об'єкту ЮНЕСКО входить башта Белен. Пов'язані з періодом Великих географічних відкриттів та мореплавцями. Замки та палаци готичного стилю розміщені поблизу кордону з Іспанією. Найбільш відомі розміщені в Бежі, Ештремоші, Брагансі, а також у Лейрії [5,6,17].

Епоха Відродження сприяла розвитку «простого стилю», що характеризувався стриманістю порівняно з розкішністю готичного стилю *мануеліно*. Відомі пам'ятки цього періоду – монастир Тібайнш поблизу Браги, церква Святого Роха у Лісабоні [5].

З XVII ст. поширюється стиль бароко. Відомими пам'ятками є палац Марфа, Келуш, Райо, а також палаци відомих дворян того періоду. Стиль *помбаліно* є продовжувачем «простого стилю» і реакцією на Лісабонський землетрус, що зруйнував значну частину столиці. У цьому стилі побудовано історичний район столиці Байша, що входить у попередній список світової спадщини ЮНЕСКО, характеризується прямокутними кварталами на місці середньовічних вулиць хаотичної забудови. Тут розміщена туристична атракція Елевадор-ді-Санта-Жушта – ліфтовий підйомник висотою 45 м, побудований у стилі неоготика і є пам'яткою національного значення. Також туристичну привабливість мають площі Праса-ду-Комерсіу (площа Комерції), Праса-да-Фігейра, площа Росіу, побудовані переважно у стилі *помбаліно*.

З середини XIX і до початку XX століття забудова велась у стилі неомануеліно, що характеризувався значним впливом готики та класичного стилю. Найбільш відомими пам'ятками цього стилю є палац Пена біля Сінтри, вокзал Росіу в Лісабоні, палац-готель Бусако, ратуша Сінтри, помістя Кінта-да-Рігалейра. Є пам'ятками португальської колоніальної

архітектури.

Найбільш відомими біосоціальними ресурсами є наступні пам'ятники:

- Триумфальна арка, пов'язана з подіями Лісабонського землетрусу 1755 року, розміщена на площі Комерції;

- пам'ятник першовідкривачам, данина величчю португальської колоніальної імперії, 1960 року;

- статуя Христа у місті Фатима, побудована у 1950 р.;

- саркофаг Васко да Гама, розміщений у монастирі Жеронімуш в Лісабоні;

- статуя короля Жозе I на площі Комерції в Лісабоні 1775 року;

- меморіальний хрест в окрузі Лейрія в честь перемоги над маврами;

- пам'ятник Альбукерке, відомому архітектору Португальської імперії, що будував мережі фортифікаційних споруд на узбережжі Індії [15].

У цілому, в Португалії можна виділити кілька рекреаційних районів у межах 7 туристичних регіонів: Мінью та Траз-уж-Монтіш у Північному; Бейра-Літорал, Бейра-Байша, Ештрела, район поблизу Лейрії у Центральному; Лісабон з приморським узбережжям; Рібатежу, Сетубал, район Евори та узбережжя р. Гвадіани в Алентежу, приморське узбережжя Алгарві.

Висновки. Причиною значного відставання у нарощуванні туристичного потоку є розташування Португалії поблизу провідних туристичних країн – Франції, Іспанії, Італії, а також, з розпадом СРСР розширився потік туристів до країн Східного Середземномор'я, що вплинуло на активний розвиток рекреаційного комплексу Туреччини. Розташування Португалії у «тіні» провідних європейських туристичних країн потребує перегляду стратегії виходу Португалії на міжнародний ринок туристичних послуг.

Вивчення рекреаційного комплексу Португалії пов'язане з перспективами подальшого залучення країн до міжнародного туризму. Одним із потенційних напрямків є залучення до туристичної діяльності української діаспори. Українці складають, за офіційними даними, 11% від усіх іммігрантів у Португалії, займаючи друге місце після бразильців. Частка української діаспори зросла за останнє десятиліття більше, ніж у два рази, випередивши за показниками традиційні країни прибуття іммігрантів – країн Африки та Латинської Америки [1,12].

Стратегія розвитку туристичної галузі Португалії до 2015 року пропонує подальшу диверсифікацію спеціалізованих видів туризму [10,14]. Екологічний, активні види туризму пропонується впроваджувати у гірських районах країни. Відпочинок, лікувально-оздоровчий туризм та SPA-послуги є пріоритетними для подальшого розвитку в Північному, Центральному регіонах, Алгарве, Лісабоні (регіон). Сільський туризм, гастрономічний та винний туризм розглядається як компліментарний до наявних видів туризму, особливо в регіонах з компактним розміщенням винних регіонів (Траз-уж-Монтіш, півострів Сетубал, Порту і Дору, Вільню-Верде, Тежу тощо) та розвинутої туристичної інфраструктури [10, 16].

Список використаних джерел:

1. *Associação nacional municípios portugueses* [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.anmp.pt/index.php>
2. *Estatísticas do turismo-2012* / Instituto Nacional de Estatística, Lisboa, 2013. – 150 p.
3. *Instituto Nacional de Estatística* [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ine.pt/>
4. *Istoriya Portugalii* / Jose Hernano Saraiva; per. s port. – М.: Izdatelstvo «Ves mir», 2007. – 384 s. [История Португалии / Хо́се Хернано Сараива; пер. с порт. – М.: Издательство «Весь мир», 2007. – 384 с.]
5. *Kingsley, Karen. Gothic Art, Visigothic Architecture in Spain and Portugal: A Study in Masonry, Documents and Form, 1980; International Census of Doctoral Dissertations in Medieval Art, 1982 – 1993.*
6. *Kubler, George, Soria, Martin. Art and Architecture in Spain and Portugal and their Dominions, 1500—1800.* – New York, 1959.
7. *Maslyak P.O. Rekreaciynna geografia: navc. posibnyk* / P.O. Maslyak. – К.: Znannya, 2008. – 343 s. [Масляк П.О. Рекреаци́йна географія: навч. посібник / П.О. Масляк. – К.: Знання, 2008. – 343 с.]
8. *Portugal. Travel and Tourism. Economic impact - 2014* // WTTC [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.wttc.org/site_media/uploads/downloads/portugal2014.pdf
9. *Portugal. Economic impact 2013* // WTTC [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.wttc.org/site_media/uploads/downloads/portugal2013_2.pdf
10. *Plano Estratégico Nacional do turismo. Revisão e objetivos – 2013-2015* / Governo de Portugal // Ministerio da economia e do emprego. – Lisboa, 2013. – P. 74 [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.turismodeportugal.pt/Portugu%C3%AAs/turismodeportugal/publicacoes/Documents/PENT%202013%20vfinal.pdf>
11. *Putevoditel. Portugalia* / M. Strogov, P.-K. Broshe, D. Ozmas. – Moskva: Avangard. – 178 s. [Путеводитель. Португалия / М. Строгов, П.-К. Броше, Д. Озмас. – Москва: Авангард. – 178 с.]
12. *Relatorio de emigracao. Fronteiras e asilo-2012. Servico de estrangeiros e fronteiras* / Portal de estatistica [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://sefstat.sef.pt/Docs/Rifa%202012.pdf>
13. *Tourism Highlights. 2013 Edition* / UNWTO [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://tourlib.net/wto/WTO_highlights_2013.pdf
14. *Turismo de Portugal* / Governo de Portugal [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.turismodeportugal.pt/>
15. *Visit Portugal. Regions* [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.visitportugal.com/>
16. *Wine regions / Wines of Portugal* [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.winesofportugal.info/>
17. *World Heritage Convention* // UNESCO [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://whc.unesco.org/en/list/>

Summary**Sergii Iaromenko. PORTUGAL RECREATIONAL COMPLEX: STRUCTURE AND TERRITORIAL ORGANIZATION.**

Portugal is situated in the Southern Europe and has the peripheral geographical position in the European tourist region. The intensity the tourist flow doesn't increase to the country, although the global trends indicate an overall increase in the number of tourists and the growing share of tourist arrivals in Southern Europe. The main tourist arrival countries are neighboring Spain and France, United Kingdom, and Germany. The main purpose of a trip to Portugal is a rest and leisure, visiting relatives and friends. In recent years, trip propose characterized of stable growth in religious tourism and pilgrimage, health improvement.

Climatic features related to Portugal with a significant influence of the Atlantic ocean and the passage of the cold Canary current, which reduces the temperature of the sea water. However, in Portugal developed coastal recreational areas of the North tourist region to the South. Climatic peculiarities of Portugal has a much smaller advantage over Spain (lower temperature, much less the length of the beaches, lower infrastructure), but for a long period of low environment influence has better nature than the Spanish recreational zones.

Natural recreational resources of Portugal are water, biotic, relief and etc. The most important are the nature reserves and national parks, which are stationary rest areas, eco-tourism. Natural and antropogenic objects of UNESCO World Heritage Sites in Portugal are: the Laurisilva of Madeira, landscape of the Pico Islands vineyard culture, Alto-Douro wine region, prehistoric rock art sites in the Coa valley and etc.

Portugal has unique and specific cultural and historical heritage. The country presents archaeological sites and settlements of prehistoric period, settlements of Iberian tribes, cultural sites of the Roman conquest. Cultural and historical resources of early historical periods are represented by different forms (sacred, fortification, secular architecture, biosocial, and others). The historical sites characterized the influence of architectural styles of the Western Europe.

In general, the Portugal recreational complex is characterized by several attraction recreational zones: Minho and Tras-os-Montes, Beira Litoral, Beira Baixa, Estrela, near Leiria district in the Central Portugal; Lisbon with its sea coast; Ribatejo, Setubal district and Evora, the Guadiana and the Alentejo coast, Algarve seaside coast.

Keywords: recreational resources, currais, mourinhos, manuelino style, pombaline style, Algarve, Alentejo, tourist regions, biosocial resources.

СТРАТЕГІЯ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ КИЇВЩИНИ: ЕКОГЕОГРАФІЧНИЙ ПІДХІД

Дано аналіз сучасних проблем, пов'язаних з нерациональним використанням природно-ресурсного потенціалу (ПРП) Київської області. Обґрунтовано необхідність розробки принципів формування моделі збалансованого розвитку регіонів, покладених в основу екогеографічної стратегії раціонального використання ПРП. Вказано актуальність реалізації ключових завдань регіональної екологічної політики, насамперед перехід від тактики ліквідації забруднень до політики превентивних дій, а також удосконалення і розвитку ідеології традиційної охорони природи.

Ключові слова: природокористування, екогеографічна стратегія, біорізноманіття, оптимізація, превентивні природоохоронні заходи.

Олена Гавриленко. СТРАТЕГИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦИАЛА КИЕВЩИНЫ: ЭКОГЕОГРАФИЧЕСКИЙ ПОДХОД. Дан анализ современных проблем, связанных с нерациональным использованием природно-ресурсного потенциала (ПРП) Киевской области. Обоснована необходимость разработки принципов формирования модели сбалансированного развития регионов, положенных в основу экогеографической стратегии рационального использования ПРП. Указана актуальность реализации ключевых задач региональной экологической политики, в первую очередь перехода от тактики ликвидации загрязнений к политике превентивных действий, а также усовершенствования и развития идеологии традиционной охраны природы.

Ключевые слова: природно-ресурсный потенциал, экогеографическая стратегия, биоразнообразие, оптимизация, превентивные природоохранные мероприятия.

Olena Gavrylenko. STRATEGY OF KYIV REGION NATURAL RESOURCES POTENTIAL USING: ECOGEOGRAPHICAL APPROACH. Contemporary problems, related to the Kyiv region natural-resource potential (NRP) mismanagement, are analyzed. The necessity of developing balanced regional model forming principles, based on NRP rational using eco-geographical strategy, is grounded. Regional environmental policy key tasks implementing urgency, first transition from pollution elimination tactics to the prevention policy actions and improvement and development of traditional nature conservation ideology is specified.

Key words: environmental management, eco-geographical strategy, biodiversity, optimization, preventive nature conservation measures.

Постановка проблеми. Використання ПРП окремих регіонів України, зокрема Київської області, без урахування здатності природних ресурсів до самовідновлення і природних ландшафтів – до самоочищення, призвело до виникнення багатьох серйозних проблем. Це, наприклад, забруднення атмосферного повітря викидами від енергетичних об'єктів; значне ураження земельного фонду ерозійними процесами; невідповідність способів захоронення відходів вимогам екологічної безпеки; відсутність захисту підземних і поверхневих вод від забруднення фільтратом звалищ; аварійний стан Бортницької станції аерації тощо.

Розв'язання цих та багатьох інших проблем навколишнього середовища потребує розробки нових принципів формування моделі збалансованого розвитку регіону, покладених в основу екогеографічної стратегії раціонального використання ПРП. При цьому надзвичайної актуальності набуває реалізація ключових завдань регіональної екологічної політики, насамперед щодо переходу від тактики ліквідації негативних наслідків «антиекологічної» діяльності до політики превентивних, попереджувальних заходів, удосконалення і розвитку ідеології традиційної («консервативної») охорони природи. Також втілення у життя таких компонентів регіональної екологічної політики, як перехід від концепції «нульового ризику» до планування практичних дій, спрямованих на мінімізацію цього ризику; конкретні заходи щодо збереження біорізноманіття тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальним питанням оптимізації використання природних ресурсів присвячені праці М.Ф. Реймерса [8], В.М. Петліна [5] та інших. Теоретичні засади і практичні рекомендації щодо удосконалення регіонального управління природокористуванням розглядаються у працях багатьох дослідників, зокрема Л.Г. Мельника, Б.М. Данилишина, Л.Г. Руденка, Є.В. Хлобистова, Л.О. Добрянської, Л.В. Жарової, В.С. Джигиря.

Багато праць присвячено розробці принципів сталого розвитку регіонів з акцентом на прогнозування і попередження наслідків екологічно необґрунтованих управлінських рішень, а також питанням реформування природоохоронного підходу до розвитку економіки [7, 11]. В них наголошується на пріоритетності попереджувальних заходів щодо мінімізації шкідливого впливу на навколишнє середовище на кожній стадії життєвого циклу продукції відміну від традиційного усунення негативних наслідків, наприклад, шляхом будівництва очисних споруд [2]. Незважаючи на значну кількість досліджень і публікацій, питання ефективності регіонального управління природокористуванням залишаються актуальними.

Невирішені частини проблеми. На цей час єдиної екологічно оптимізованої стратегії використання природно-ресурсного потенціалу (ПРП) для України та її окремих регіонів у повному обсязі не розроблено. Погляди на цю проблему об'єднує визнання необхідності зменшення розораності земельного фонду, але кількісне співвідношення територій різного функціонального призначення дослідники трактують по-різному, до того ж не враховуючи

ландшафтну структуру регіонів. Отже, екогеографічний підхід до розробки стратегії використання ПРП на регіональному рівні нині практично не застосовується. Йдеться не лише про певну ренатуралізацію навколишнього середовища шляхом оптимізації природокористування, але й удосконалення регіональної екологічної політики та розробку принципів формування моделі збалансованого розвитку регіонів, покладених в основу екогеографічної стратегії раціонального використання ПРП.

Формулювання завдань. Не зважаючи на те, що нині проблемам оптимізації природокористування приділяється достатньо уваги, невирішеними залишаються питання застосування екогеографічного підходу до цієї оптимізації. Оскільки рілля є дестабілізуючим, а сінокоси, пасовища, ліси – стабілізуючими факторами агроландшафту, необхідно зменшувати площі орних земель. Певні рекомендації щодо оптимізації структури природокористування розроблено для природних зон України. Їхнім головним недоліком є те, що вони стосуються оптимізації переважно користування сільськогосподарськими землями, без урахування екогеографічних особливостей конкретних регіонів.

Виходячи з невирішених частин проблеми, екогеографічний підхід до розробки стратегії використання ПРП регіонів України, зокрема Київської області, має передбачати оптимізацію співвідношення природних екосистем і агроекосистем, реконструкцію природно-технічних геосистем на екологічній основі, протиерозійну організацію території на рівні окремих ландшафтних виділів. Реалізація принципів формування моделі збалансованого розвитку регіонів має бути спрямована на розв'язання або хоча б пом'якшення існуючих проблем. Важливим компонентом регіональної екологічної політики мають стати заходи щодо збереження біорізноманіття, націлені на удосконалення і подальший розвиток ідеології традиційної охорони природи.

Основний матеріал дослідження. Оскільки вплив на природу різних галузей виробництва часто призводить до негативних наслідків, виникає необхідність пошуку нових шляхів оптимізації природокористування та регулювання природних процесів. «Оптимізація» означає процес вибору

найкращого варіанту з багатьох можливих; прагнення досягнення стану, найбільш наближеного до динамічної рівноваги [8]. Стратегія, що реально панує й нині, має характер *максимізації*: якомога більший врожай, максимальна кількість деревини тощо. Але максимізація, вигідна у короткостроковій перспективі, є збитковою у довгостроковій. Стратегія ж оптимізації полягає у пошуку такого варіантного співвідношення видів природокористування, коли жоден з них не є згубним для іншого.

Довготривале екстенсивне, наднормативне і фактично неконтрольоване використання ПРП Київщини супроводжується порушенням рівноваги і стійкості природних ландшафтів. На більшості аграрних підприємств регіону відсутні обґрунтовані сівозміни, ґрунтозахисні технології, бракує необхідної кількості органічних і мінеральних добрив, що спричинює переущільнення ґрунтів, втрату ними грудкувато-зернистої структури, водопроникності та аераційної здатності. Наслідками є виснаження земель, деградація ґрунтів, особливо чорноземів.

Ерозійні процеси найбільш інтенсивно виражені на правобережжі Дніпра, де ними охоплено від 30-70% сільськогосподарських угідь. Північна та східна частини Київської області характеризуються незначним розвитком ерозійних процесів – до 10% угідь. На вододільних плоских ділянках ці процеси практично відсутні або розвиваються дуже слабо. Найбільший середньорічний змив ґрунту спостерігається у Богуславському районі – 42,3 т/га, а в цілому для орних земель Київської області середньорічний змив становить 11,0 т/га [4]. Серед усіх ґрунтів України найбільш ураженими ерозією є чорноземи внаслідок їхнього тривалого сільськогосподарського освоєння та інтенсивного використання (табл. 1).

Порівняно з іншими регіонами України Київська область на корисні копалини бідна. На її території обліковується 294 родовища з 13 видів корисних копалин, з яких 92 родовища розробляються. Мінерально-сировинна база на 16,4% складається з паливно-енергетичних корисних копалин (торф), на 50,5% – із сировини для виробництва будівельних матеріалів, решта – руди рідкісних металів, питні, технічні й мінеральні води [3].

Таблиця 1

Еродованість ґрунтів Київської області [6]

Ґрунти	Загальна площа, га	Змитих ґрунтів							
		Усього		У тому числі					
				слабо		середньо		сильно	
га	%	га	%	га	%	га	%		
Дерново-підзолисті	261625	4688	1,8	4062	1,6	543	0,2	3	-
Світло-сірі та сірі	109175	10750	9,8	5854	5,4	2968	2,7	1928	1,7
Темно-сірі й чорноземи опідзолені	162918	37503	23,0	23001	14,1	8422	5,2	6080	3,7
Чорноземи типові	673741	92152	13,7	60552	9,0	21215	3,2	10385	1,5
Чорноземи на пісках	1365	737	54,1	629	46,1	54	4,0	4	4,0
Разом	602824	145830	24,2	94098	15,6	33202	5,5	8530	3,1

На території Київщини налічується 177 річок, близько 750 невеликих озер, створено 58 водосховищ [9]. Найвні значні ресурси підземних вод для питного водопостачання. У чотирьох містах питне водопостачання забезпечується з поверхневих джерел (м. Біла Церква, Богуслав, Миронівка – з р. Рось, м. Бровари – з р. Десна). Решта населених пунктів області для потреб централізованого господарсько-питного водопостачання використовує воду з підземних водоносних горизонтів за допомогою 2056 артезіанських свердловин [10]. Водні об'єкти багатьох районів (зокрема Бариського, Згурівського, Іванівського, Кагарлицького, Вишгородського, Броварського) значно забруднені. Основними причинами скидання забруднених стоків у поверхневі водойми є нестача централізованого водовідведення, низька якість очищення зворотної води, незадовільний стан очисних споруд. Мінеральні й природні столові підземні води розвідані на 8 родовищах, три з яких розробляються [3].

Актуальною залишається проблема Бортницької станції аерації (БСА) – єдиної системи очищення стічних вод Києва і декількох міст області. Перший блок БСА побудований ще у 1964 р. Для мулу, який утворюється під час очищення, виділено

три поля на площі 272 га, одне з яких (поле № 3) законсервовано і не функціонує. До 1985 р. перероблені залишки використовувалися як добриво, що дозволяло звільняти резервуари. Але після заборони використовувати цей мул усі відходи перенаправляються на два поля, розраховані на вміст 3 млн м³ мулу. Зараз вони вже містять 10 млн м³; щодня скидаються ще близько 12 тис м³ мулу [4]. Увесь цей обсяг стримують насипні дамби. У разі прориву дамб активний мул потрапить до р. Дніпро, що призведе до екологічної катастрофи загальнодержавного масштабу.

В атмосферному повітрі над Київською областю визначається майже 40 забруднювальних речовин, включаючи важкі метали, сірковуглець, сірководень, сірчистий газ, фтор, хлор, оксиди азоту тощо. Найбільш забруднене повітря у містах Обухів, Біла Церква, Бровари, Українка, а найпотужнішими джерелами його забруднення є Трипільська ТЕС, Городище-Пустоварівський, Саливонківський та Рокитнянський цукрові заводи, Сквирський цегельний завод «Промінь». 88-91% усіх забруднень, що надходять в атмосферу від пересувних джерел, становлять викиди автомобільного транспорту (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка викидів в атмосферне повітря, тис т [6]

Роки	Викиди в атмосферне повітря, тис т			Щільність викидів у розрахунку на 1 км ² , кг	Обсяги викидів у розрахунку на 1 особу, кг
	Всього	у тому числі			
		стаціонарними джерелами	пересувними джерелами		
2006	201,937	108,312	93,625	7200	159,6
2007	251,371	93,35	158,021	8900	145,0
2008	289,830	107,374	182,456	10300	167,7
2009	266,714	101,884	164,830	9484	154,9
2010	272,854	110,654	162,2	10148	163,8
2011	278,6	113,6	165,0	10220	166,1

Однією з головних проблем, породжених концентрацією виробництва, є утворення великих обсягів відходів. На території Київської області діють 580 підприємств, пов'язаних з утворенням небезпечних відходів. Налічується 12 об'єктів (полігонів, шламонакопичувачів, золівдвалів), на яких зберігаються промислові відходи, і 36 звалищ твердих побутових відходів (ТПВ). Їхня загальна площа сягає близько 500 га, а обсяг накопичених відходів – понад 55 млн. т. Близько 75% полігонів і звалищ не задовольняють санітарним вимогам [1]. Деякі з цих об'єктів споруджені у зонах, де відбуваються тектонічні рухи і активізація екзогенних процесів – яроутворення, зсувів тощо, а отже, порушені умови захищеності горизонтів підземних вод. Крім цього, істотною проблемою є утворення стихійних звалищ сміття, захаращення масивів лісу і лісосмуг, балок, ярів та русел малих річок. Підприємства з переробки і утилізації токсичних відходів в області відсутні. Аналіз основних показників техногенного навантаження (ТН) на ПРП Київщини свідчить про погіршення екологічної

ситуації у регіоні (табл. 3).

Основну напругу в регіоні створюють екологічно небезпечні об'єкти загальнодержавного значення, зокрема полігон ТПВ № 5, Трипільська ТЕС. На території області зареєстровано 646 потенційно небезпечних об'єктів, з яких 223 – об'єкти підвищеної небезпеки, у т. ч. 30 хімічно-небезпечних об'єктів. Загальний обсяг накопичених відходів перевищує 37 млн т, включаючи понад 400 т непридатних, заборонених до використання хімічних засобів захисту рослин (ХЗЗР) [6].

Одним із шляхів екогеографічної стратегії оптимізації ПРП є консервація деградованих, у т. ч. еродованих малопродуктивних земель. У випадку застосування консервації-реабілітації орні землі після періоду вилучення з інтенсивного використання і «відпочинку» повертаються до попереднього використання. У випадку ж консервації-трансформації деградовані ґрунти необоротно вилучаються з рілля. Вилучення деградованих ґрунтів із сфери активного землеробства і відведення їх на консервацію можливе лише шляхом створення на

них суцільного багаторічного рослинного покриття, що призводить до поступової регенерації ґрунту в умовах біологічного кругообігу; структура ґрунту відновлюється, у ньому накопичується органічна речовина, рівноцінна внесенню 20 т гною на 1 га.

Слід зазначити, що окремі ґрунтозахисні заходи і навіть їхнє сукупне застосування не в змозі по-

передити чи значно знизити ерозійні процеси. Екогеографічний підхід передбачає оптимізацію співвідношення природних екосистем і агроекосистем, реконструкцію агроландшафтів на екологічній основі, протиерозійну організацію території на рівні окремих сівозмінних масивів, полів і робочих ділянок.

Таблиця 3

ТН на ПРП Київської області [6]

Показники ТН	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Викиди забруднювальних речовин у повітря, тис т	170,1	201,9	251,4	289,8	266,7	269,0
Викиди діоксиду вуглецю, тис т	6287,2	7393,5	9687,7	11174,8	10211,3	10776,8
Скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти, млн м ³	19	16	32	30	29	14
Утворення відходів I–III класів небезпеки, т	9103	8816	7443	8989	3291	7101

Розв'язання проблем утворення значної кількості відходів вимагає чіткої організації їхнього збирання, транспортування, складування, сортування і переробки за прогресивними технологіями. Скорочення первинного ресурсокористування має забезпечуватися повним, повторним і багаторазовим використанням сировини, яка залучається у господарський обіг.

Програмою поводження з ТПВ у Київській області на 2012–2016 роки передбачено створення потужностей з перероблення і утилізації ТПВ; промислове упровадження комплексної переробки і утилізації їхніх цінних компонентів; збирання і перероблення великогабаритних ТПВ, будівельних відходів і використаних електронно-електропобутових приладів. Це сприятиме перетворенню сфери поводження з ТПВ на самоокупну і рентабельну галузь господарства. Сортування сміття із захороненням «хвостів» на спеціальному полігоні дозволить запровадити рециклінг, коли 60% ТПВ повертається до повторного використання у якості цінної сировини.

В основу екогеографічної стратегії раціонального використання ПРП мають бути покладені принципи формування моделі збалансованого розвитку регіонів. Універсальне методологічне значення має *принцип історизму*, який дає змогу оцінити поетапний розвиток регіонів, враховує процес формування регіональних територіальних структур на основі ПРП. *Принцип системності* передбачає дослідження економічного, соціального і екологічного стану як підсистем цілісної еколого-економічної системи регіону.

Принцип комплексності спрямований на забезпечення повного погодження потреб господарства природно-ресурсним можливостям регіону, що вимагає комплексного вивчення усіх процесів та явищ, які супроводжують функціонування еколого-економічної системи регіону. Дотримання *принципу оптимальності* передбачає забезпечення відповідності між економічним розвитком регіону та реалізацією природоохоронних заходів. *Принцип*

пріоритетності дозволяє розподіляти завдання соціально-економічного розвитку регіону відповідно до його природно-ресурсних можливостей.

Принцип варіантності передбачає побудову альтернативних моделей збалансованого природокористування регіону. Варіантність має бути зумовлена пріоритетністю завдань і вибором шляхів досягнення балансу інтересів у сфері природокористування. *Принцип екологізації економіки* спрямований на раціональне використання ПРП; упровадження ресурсозберігаючих, екологічно безпечних, маловідходних і безвідходних технологій. *Принцип ієрархічності* має сприяти створенню ефективної ієрархічної структури управління територіальними еколого-економічними системами.

Одним з наслідків нинішньої деградації природного середовища є втрати багатьох видів флори і фауни Київщини. Забезпечити збереження біорізноманіття та середовищ існування рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів рослин і тварин можуть наявні й перспективні структурні елементи екологічної мережі області, проте лише за умови невиснажливого використання їхніх рекреаційних ресурсів. Серед них – національні природні парки (НПП) «Залісся» у Броварському районі, «Білоозерський» у Переяслав-Хмельницькому районі і проєктований НПП «Подесіння» у Броварському та Вишгородському районах, НПП «Голосіївський», розширений за рахунок земель Обухівського, Бориспільського і Києво-Святошинського районів.

Висновки і перспективи. Серед головних факторів екологічної небезпеки у Київській області – значне ураження земельного фонду ерозійними процесами, несанкціоноване розміщення відходів, незадовільний стан полігонів з поховання відходів, відсутність на багатьох об'єктах зливової каналізації, систем замкнутого водокористування, пилогазоочисного обладнання. Особливу напругу створюють екологічно небезпечні об'єкти загальнодержавного значення – полігон ТПВ № 5 і Трипільська ТЕС як основний забруднювач атмосферного повітря і нако-

пичувач золотшлакових відходів. Невирішеною залишається проблема ліквідації забруднення території в районі м. Узин авіаційним газом і, як наслідок, забезпечення якісною питною водою жителів 22-х населених пунктів трьох районів: Білоцерківського, Рокитнянського, Кагарлицького.

Посилують напругу такі проблеми, як відсутність каналізаційних очисних споруд у десяти населених пунктах та невідповідність потужностей на існуючих спорудах фактичним потребам. Погіршує екологічний стан регіону наявність забронених до використання пестицидів та інших агрохімікатів. Залишаються проблемними питання знешкодження гальванічних відходів, відпрацьованих розчинників, фарб та інших відходів хімічного виробництва, які зберігаються на підприємствах.

Виходячи з цього, ключовими завданнями регіональної екологічної політики Київщини мають бути такі:

- відмова від нереальної нині концепції «нульового ризику» і перехід до планування практичних дій, спрямованих на його мінімізацію;
- перехід від тактики ліквідації забруднень до політики превентивних дій, спрямованих на їхнє попередження;

- екологічна орієнтація економічних реформ, тобто покращення екологічної ситуації шляхом реалізації економічних реформ, а не навпаки.

Важливим компонентом екологічної політики також мають стати заходи щодо збереження біорізноманіття, націлені на удосконалення і подальший розвиток ідеології традиційної охорони природи. Реалізація принципів формування моделі збалансованого розвитку регіонів, покладених в основу екогеографічної стратегії раціонального використання ПРП Київської області, дозволить значною мірою розв'язати або хоча б пом'якшити існуючі проблеми.

Більшість протиріч і конфліктів екологічного характеру між різними природно-технічними геосистемами виникає внаслідок того, що при їхньому територіальному проектуванні враховуються насамперед економічні ефекти, а природоохоронні вимоги розглядаються «попутно» або вже після того, як структура природокористування сформована. Запобігання конфліктним ситуаціям можливе на основі комплексного підходу до розміщення і сполучення геотехсистем, встановлення режимів їхнього функціонування, здійснення єдиного управління системами природокористування.

Список використаних джерел:

1. Gotynyan V.S. *Geodynamichne rayonuvannya terytorii Kyivskoyi oblasti z vykorystanniam kosmichnykh znimkiv (dlya analizu rozmischennya poligoniv zakhoronennya vidkhodiv)* / V.S. Gotynyan, M.V. Aristov, O.V. Tomchenko, L.I. Mykolenko [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.pryroda.gov.ua/ua/index.php?newsid=719> [Готинян В.С. Геодинамічне районування території Київської області з використанням космічних знімків (для аналізу розміщення полігонів захоронення відходів) / В.С. Готинян, М.В. Арістов, О.В. Томченко, Л.І. Миколенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pryroda.gov.ua/ua/index.php?newsid=719>].
2. Dobryanska L.O. *Strategichnyj potencial ekologichnoyi bezpeky: tekhnologiya ekonomichnoho zrostannya: monografiya* / L.O. Dobryanska, L.V. Zharova, E.V. Khlobystov. – Lviv: Ukrainskij bestseller, 2012. – 284 s. [Добрянська Л.О. Стратегічний потенціал екологічної безпеки: технологія економічного зростання: монографія / Л.О. Добрянська, Л.В. Жарова, Є.В. Хлобистов. – Львів: Український бестселер, 2012. – 284 с.].
3. Dovidka pro stan ta perspektivu rozshyrennya mineralno-syrovynnoi bazy Kyivskoyi oblasti [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://ukrgeology.com.ua/ua/useful-information/8-reference/61-status-of-mineral-resource-in-kyiv-region.html> [Довідка про стан та перспективи розширення мінерально-сировинної бази Київської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrgeology.com.ua/ua/useful-information/8-reference/61-status-of-mineral-resource-in-kyiv-region.html>].
4. *Ekologichnyj pasport Kyivskoi oblasti* [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.menr.gov.ua/index.php/protection/protection1/kyivska> [Екологічний паспорт Київської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/index.php/protection/kyivska>].
5. Petlin V.M. *Prykladne lanshaftoznavstvo* / V.M. Petlin. – K.: ISDO, 1993. – 92 s. [Петлін В.М. Прикладне ландшафтознавство / В.М. Петлін. – К.: ІСДО, 1993. – 92 с.].
6. *Programa okhorony dovkillya ta ratsionalnoho vykorystannya pryrodnykh resursiv Kyivskoyi oblasti na period do 2016 roku* [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://kor.gov.ua/node/2423> [Програма охорони довкілля та раціонального використання природних ресурсів Київської області на період до 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kor.gov.ua/node/2423>].
7. *Promyslova ekologiya: navchalnyj posibnyk* / S.O. Apostolyuk, V.S. Dzhygyrey, A.S. Apostolyuk. – K.: Znannya, 2005. – 474 s. [Промислова екологія: навчальний посібник / С.О. Апостолюк, В.С. Джигирей, А.С. Апостолюк. – К.: Знання, 2005. – 474 с.].
8. Reymers N.F. *Prirodopolzovanie: Slovar-spravochnik* / N.F. Reymers. – M.: Mysl, 1990. – 637 s. [Реймерс Н.Ф. Природопользование: Словарь-справочник / Н.Ф. Реймерс. – М.: Мысль, 1990. – 637 с.].
9. *Stan vodnykh resursiv u Kyivskiy oblasti (regionalna dopovid)* [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://5ka.at.ua/load/ekologija/> [Стан водних ресурсів у Київській області (регіональна доповідь) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://5ka.at.ua/load/ekologija/>].

10. Stan pytnoyi vody v Kyivskiy oblasti [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.eco-ua.org/index.php?item=&sub=5663&d_id [Стан питної води в Київській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.eco-ua.org/index.php?item=&sub=5663&d_id
11. Shkarupa O.V. Napryamy reguluvannya procesiv pryrodokorystuvannya v umovakh ekobalansovanoho rozvytku regionu / O.V. Shkarupa // Mekhanizm reguluvannya ekonomiky. – 2007. – № 2. – S. 44-49. [Шкарупа О.В. Напрями регулювання процесів природокористування в умовах екобалансованого розвитку регіону / О.В. Шкарупа // Механізм регулювання економіки. – 2007. – № 2. – С. 44-49].

Summary

Olena Gavrylenko. STRATEGY OF KYIV REGION NATURAL RESOURCES POTENTIAL USING: ECO-GEOGRAPHICAL APPROACH.

Using of natural-resource potential (NRP) of Ukraine and its individual regions, without natural resources self-ability and natural landscapes ability to cleanse itself, has led to many serious problems. Kiev region is the special region, based on the industrial potential of which are more than 300 large and medium-sized enterprises. This results primarily powerful technological and demographic pressures on natural systems area.

Excessive tillage of Kyiv region land fund has resulted in the development of active erosion (70% of the right bank lands of the Dnieper). Significant contamination of many districts water bodies caused of polluted wastewater into surface water reservoirs due to treatment plant poor state and low quality of reverse water cleaning.

The most powerful air pollution sources of Kyiv Region are Trypilska thermal power, refineries, automobile transport. Solid waste landfill № 5 pollutes the air by gaseous emissions and underground aquifers – by waste decay liquid products. Landfill waste total volume twice exceeds their project volume amount. In addition, the landfill is the subject of the potential accident risk, associated with probable volley discharge leachate outside the landfill.

Based on the above named problems, eco-geographical approach to Kyiv region NRP using strategy development should provide optimization of natural ecosystems and agro-ecosystems interrelation, rehabilitation of agricultural landscapes on the basis of environmental, against erosion area organization at the landscape highlight level. Implementation of well-balanced regional development model forming principles will resolve or at least mitigate existing problems. An important component of regional environmental policy should be the conservation of biodiversity, aimed at the improvement and further development of traditional nature conservation ideology.

Key words: environmental management, eco-geographical strategy, biodiversity, optimization, preventive nature conservation measures.

УДК 911.3

*Алексей Капустин, Бьен Бели, Роман Козловский,
Александр Алёшин, Евгений Лунёв*

СОЗДАНИЕ ТОПЛИВНО-ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В БУРКИНА-ФАСО. II. ИЗУЧЕНИЕ ВОДНЫХ РЕСУРСОВ

Статья посвящена актуальной проблеме создания топливно-энергетического комплекса в Буркина Фасо, беднейшем государстве Западной Африки. Показано, что единственным решением может быть строительство мощной электростанции, для чего требуется большое количество воды. Проведены полевые исследования и поиск источников воды в месте будущего строительства электростанции и нефтеперегонного завода. Проведены анализы воды реки Мухун, а также минералов в месте будущего строительства.

Ключевые слова: Буркина Фасо, энергетика, водные ресурсы, река Мухун, анализ воды.

Олексій Капустін, Бьен Белі, Роман Козловський, Олександр Альошин, Євгеній Луньов. СТВОРЕННЯ ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ В БУРКИНА ФАСО. II. ВИВЧЕННЯ ВОДНИХ РЕСУРСІВ. Стаття присвячена актуальній проблемі створення паливно-енергетичного комплексу в Буркіна Фасо, найбіднішої державі Західної Африки. Показано, що єдиним рішенням може бути будівництво потужної електростанції, для чого потрібна велика кількість води. Проведено польові дослідження та пошук джерел води в місці майбутнього будівництва електростанції і нафтоперегінного заводу. Проведені аналізи води річки Мухун, а також мінералів в місці майбутнього будівництва.

Ключові слова: Буркіна Фасо, енергетика, водні ресурси, річка Мухун, аналіз води.

Alexey Kapustin, Biyen Beli, Roman Kozlovskiy, Alexander Aleshin, Evgeniy Lunev CREATION OF ENERGY INDUSTRY IN BURKINA FASO. II. THE STUDY OF WATER RESOURCES. The article is devoted to the problem of creating actual energy sector in Burkina Faso, the poorest country in West Africa. It is shown that the only solution is to build a strong power, which requires large amounts of water. Field research and the search for sources of water in the future construction of oil refinery and power station were carried out. Analyses of water of Mouhoun river and minerals in the site of the future construction were performed.

Key words: Burkina Faso, energy, water, river Mouhoun, water analysis.

Актуальность. Необходимость строительства мощной электростанции совместно с нефтеперерабатывающим заводом для промышленного рывка в развитии Буркина Фасо потребовало всеобъемлющего исследования энергетической ситуации, выбора места для строительства, определение типа и мощности электростанции и нефтеперерабатывающего завода, предварительных геодезических исследований, поиска источников воды, а также натурное обследование реки Мухун.

Исследования и публикации. Имеется недостаточное количество публикаций по водным объектам исследуемого региона, а информация, приводимая в них, достаточно противоречивая [1-3].

Постановка задачи. Все работы в государстве Буркина Фасо проводились по договору с правительством Буркина Фасо в лице генерального консула в России и странах СНГ Бели Бьена. Целевое назначение выполненных работ – обследование ситуации с целью определения потенциальных ресурсов, а также определения места строительства электростанции мощностью 500 МВт и нефтеперегонного завода мощностью 2 млн. тонн. Полевые работы и исследования были выполнены в апреле-августе 2012 года. Исполнители полевых работ – Алёшин А.А., (НИПИНефть, Москва, Россия); Козловский Р.А. (РХТУ им. Д.И. Менделеева, Москва, Россия); Лунёв Е.А. (ПГТУ, Мариуполь, Украина). Руководитель экспедиции – д.х.н., проф. Капустин А.Е. (ПГТУ, Мариуполь, Украина). Камеральная обработка материалов и аналитические исследования проведены на базе Приазовского государственного технического университета.

Изложение основного материала. Для нужд электростанции и нефтеперегонного завода потребуется вода. Вода из открытых источников является дефицитным и не стабильным (из-за периодов засухи) ресурсом в Буркина Фасо. По усредненным нормам, но с учетом большей в 3 раза (эта кратность в Буркина Фасо) испаряемости на нефтеперерабатывающем заводе для подпитки водооборота потребуется порядка 0,3 м³ на 1 т сырой нефти в год, т.е. от 0,8 млн. м³ в год воды, т.е. от 100 м³/ч. Единственный источник такого количества воды в Буркина Фасо – среднее течение реки Мухун (рис. 1). Информацией о мощности водоносных подземных слоев никто в стране не располагает, необходимо проведение инженерно-гидрологических изысканий. Требуется также обследование бассейна реки Мухун и места предполагаемого строительства. С целью определения возможности использования вод реки Мухун были проведены полевые исследования.

Бассейн реки Мухун (Чёрная Вольта) (рис. 2) является общим для шести западноафриканских государств, но более 80% площади бассейна реки находится на территориях Буркина Фасо и Ганы. Сельское хозяйство на орошаемых землях в бассейне реки является основным источником существования для народов этих стран. Скорость роста численности населения, по состоянию на 2012 год, примерно 3%, что обуславливает повышенные нагрузки на земельные и водные ресурсы.

Развитие сельского хозяйства в Буркина-Фасо имеет устойчивую тенденцию к расширению, что, в свою очередь, зависит от доступа поверхностным водам. Увеличивающееся потребление воды существенно влияет на доступность воды вниз по течению, в частности, на плотине Акосомбо, единственном источнике обеспечения электричеством Ганы. Низ-

кие уровни воды на плотине приводят к серьезным энергетическим кризисам в Гане, в причинах которых многие обвиняют Буркина-Фасо. Хотя чаще всего это вызывается неустойчивыми осадками в регио-

не. Постоянное снижение количества выпасаемых осадком в последние годы значительно усугубляет нехватку воды и конкуренции её потребления в регионе.

Рис. 1. Карта Буркина Фасо

Рис. 2. Основные реки Буркина Фасо

Недостаточное взаимопонимание между двумя странами в настоящее время препятствует адекватному сотрудничеству в совместном управлении этим общим ресурсом, который может оказывать существенное влияние на мирное урегулирование любых конфликтов в будущем. Необходим постоянный диалог и координация между двумя соседними государствами, поскольку развитие Ганы определяется количеством энергии, получаемой от реки, а развитие сельского хозяйства в Буркина-Фасо требует всё больше воды [1].

Гидрографический бассейн реки Мухун занимает площадь около 414000 км², и охватывает шесть стран Западной Африки: Бенин, Буркина-Фасо, Кот-д'Ивуар, Мали, Гана и Того. Общая численность населения бассейна в настоящее время оценивается в 14 миллионов жителей, но регион находится под высоким демографическим давлением, с темпом роста приблизительно 3 % в год. Крайне низкий уровень доходов значительной части населения в результате чрезмерной эксплуатации природных ресурсов в бассейне серьезно сказывается на устойчивом развитии региона.

В бассейне реки ежегодное количество выпадаемых осадков колеблется от 400 мм на севере Буркина-Фасо до 1800 мм в прибрежной зоне. Ежегодное испарение в среднем колеблется от 2500 мм на севере до 1800 мм в прибрежной зоне. Главными водными артериями бассейна являются: Мухун, Накамбе (Белая Вольта), Назион (Красная Вольта), Суру, Сиссили, Оти, и Пенджари. Наиболее значительно потребление воды в городах Бобо-Диулассо и Уагадугу в Буркина-Фасо; Большатанга, Тамале и Кумасси в Гане; Натитингу в Бенине; Сокоде в Того.

Безопасное водоснабжение этих городов обеспечивается сочетанием поверхностных и подземных водных ресурсов [2].

Потенциальная площадь орошаемых земель всего региона составляет: Бенин – 30 000 га, Буркина-Фасо – 142 000 га, Кот-д'Ивуар – 25 000 га, Гана – 1 200 000 га, Того – 90 000 га. Всего – 1 487 000 га (данные по Мали не определены из-за сложной политической ситуации) [2].

Имеющиеся потенциальные гидроаккумулированные источники для выработки электроэнергии имеют следующие параметры: плотина Суру – 0,3 км³, плотина Зига – 0,2 км³, плотина Компейна – 2 км³, плотина Багре – 1,7 км³ (все – Буркина-Фасо).

Плотина Акосомбо (150 км³) в Гане на сегодняшний день является крупнейшей в регионе, её строительство привело к созданию огромного искусственного озера Вольта, которые полностью изменило естественное течение реки и вызвало множество экологических и социальных проблем, многие из которых еще не только не решены, но и даже отсутствуют подходы к их решению.

Буркина-Фасо, являясь экономически и промышленно менее развитой, чем Гана, в последнее время выбрала направление на строительство большего числа дамб для целей орошения. Это является источником острого конфликта, как Гана отвергает любые планы, которые позволяют сократить объем воды, поступающей на плотину Акосомбо, от которой зависят энергетический потенциал страны.

Очень важно, чтобы все будущие проекты согласовывались в прозрачной и справедливой основе между государствами бассейна до начала строительства, и о том, что прибрежные государства согласны

с принципами и определении факторов, которые будут служить основой для будущего развития водных ресурсов. Поскольку население растет, а падение уровня осадков, давление на воду усилятся, и такие соглашения будут иметь важное значение для предотвращения конфликтов.

Прогнозируемое уменьшение количества выпадаемых осадков приведет к ежегодной потере 100 мм до 2025-2050 годов, при одновременном увеличении среднегодовой температуры на 2-4 °С [3].

Основные проблемы, связанные с водными ресурсами в бассейне и на котором особое внимание должно быть уделено в силу их прямого и косвенного воздействия на страны являются:

1. Количественное сокращение водных ресурсов в связи с нехваткой дождей, происходящие в течение последних трех десятилетий, которые также имеют последствия для оптимального заполнения водохранилищ в бассейне и, что поставит под угрозу цели, первоначально назначенного этих работ (производства электроэнергии, снабжения питьевой водой, орошение и т.д.);

2. Изменение гидрологического режима водных путей бассейна после строительства крупных инфраструктурных проектов, которые могут быть источником наводнения, заболачивание и передающихся через воду заболеваний;

3. Распространение водных растений, которые затрагивают все водным путям бассейна;

4. Загрязнение воды бытовыми отходами, в основном в результате ускоренного и неконтролируемое развитие городов бассейна;

5. Отсутствие соответствующих правовых соглашений для управления общими водными ресурсами и связанными с водой конфликтами.

Река Мухун, протекающая в Буркина-Фасо, Гане и Кот-д'Ивуаре, является основным водным потоком в Западной Африке (рис. 3). Её исток находится в низких холмах Бауле на юго-западе Буркина-Фасо, недалеко от города Бобо-Диуласо, а в конце своего течения она впадает в озеро Вольта, в Гана, представляющее собой большой искусственный водоем, созданный на реке Мухун несколько выше бывшего места слияния рек Мухун и Белая Вольта.

Рис. 3. Течение воды в реке Мухун в апреле месяце (межень)

От истока в Буркина-Фасо Мухун течет в северо-восточном направлении примерно 320 км, а затем поворачивает на юг и течёт в южном направлении на 550 км, образуя естественную границу между Ганой и Буркина-Фасо, а затем между Ганой и Кот-д'Ивуаром. Возле города Бамбои, в Гане, река поворачивает снова, сначала на север, а затем на восток, и примерно через 130 км она впадает в озеро Вольта. Общая протяженность реки составляет 1160 км. Градиент уклона реки относительно пологий – 40 см/км. Количество осадков невелико и в пик сухого сезона течение реки может прекращаться. Однако от Бамбои и границей Кот-д'Ивуара течение реки уже поддерживается построенной дамбой.

Планируемое нами место для строительства нефтеперерабатывающего заводов и электростанции расположено к западу от столицы в районе железнодорожных станций Sibu и Zamo.

Проведённые нами исследования показали, что количество воды в реке очень сильно зависит от времени года (рис. 4). Наименьший уровень наблюдается в конце апреля, в момент наступления сезона дождей, при этом объёмная скорость потока превышает 150 м^3 в секунду, что дает возможность отбора 100 м^3 воды в час. Следует отметить, что в исследованных в тоже время реках Белая и Красная Вольта течение воды отсутствовало (рис. 5-6).

Несмотря на сильные колебания уровня воды в реке Мухун, все же было бы весьма эффективным использовать непрерывный отбор воды для работы нефтезавода и электростанции, проводя соответствующую очистку и подготовку воды. В связи с этим были проведены дополнительные исследования воды реки Мухун.

Временная жесткость воды в реке – 0, общая жесткость – $0,0028 \text{ мэкв/л}$. Общее содержание взвешенных частиц в воде реки $2,497 \text{ г/л}$. Более 90 %

взвешенных частиц в реке имеют размер менее 50 мкм, что говорит об их принадлежности к классу глин, а не к лёссам. Взвешенные частицы представляют собой смесь каолинитов и гематитов, но с высоким содержанием Са > 10 000 мкг/кг. Содержание других элементов показано в таблице 1.

Скорость осаждения взвешенных частиц из воды показано на рис. 7.

То есть, вода мягкая, общая минерализация минимальна, однако, требуется значительное время

для осаждения взвешенных частиц. Исходя из заданной потребности в воде с запасом 1 млн. м³ и требуемого времени осаждения 10 суток, минимальный объём водохранилища составит 240 млн. м³. При средней глубине водохранилища, равной 10 м, размеры зеркала воды составят 5х5 км.

Количество осаждаемых за год взвешенных частиц составит 20 10⁶ т, в связи с чем, следует предусмотреть постоянное удаление образующегося осадка и запас объёма водохранилища.

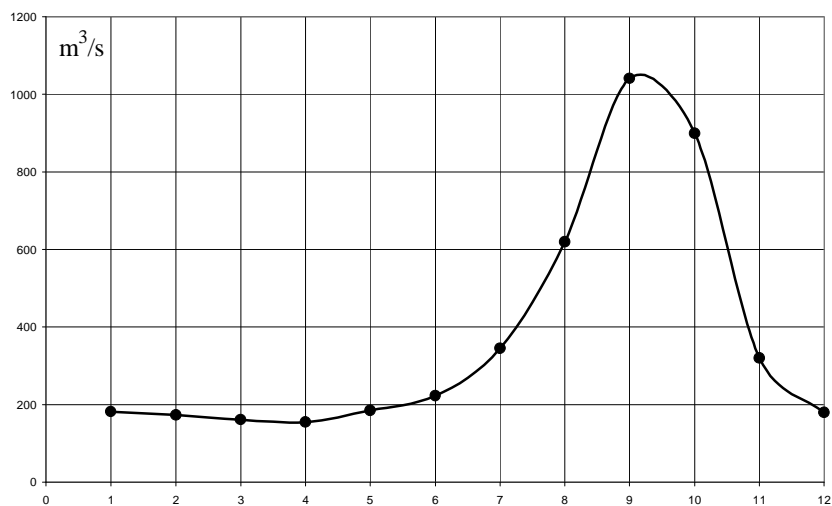

Рис. 4. Изменение расхода воды в реке Мухун от времени года

Рис. 5. Отсутствие течения воды в реке Красная Вольта в апреле

Рис. 6. Отсутствие течения воды в реке Белая Вольта неподалеку от Уагадугу в мае

Таблица 1

Содержание различных элементов во взвешенных частицах в воде реки, мкг/кг

Mg	Ba	Mn	Cu	Zn	Co	Pb	Ni	Sn	Ga	Cd	B	Ag	Au
1800	95	85	75	75	12,5	9,2	7,5	7,5	7,5	6,4	4,5	0,1	0,01

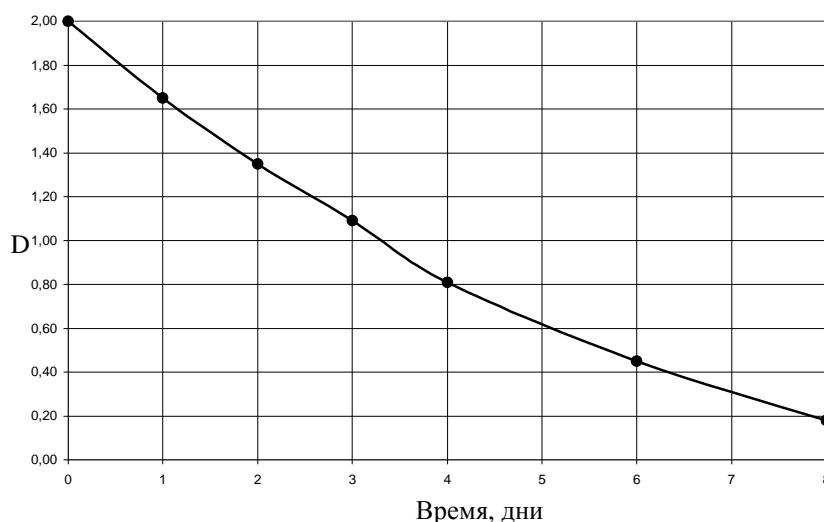

Рис. 7. Скорость осаднения взвешенных частиц (D – оптическая плотность)

Принимая во внимание высокую испаряемость воды с поверхности водохранилища (ежегодное испарение в среднем колеблется от 2500 мм на севере до 1800 мм на юге Буркина Фасо) и прогнозируемое увеличение температуры на 2-4 градуса к 2040 году, необходимо предусмотреть светоотражательную изоляцию поверхности, для чего мы предлагаем использовать белые пенопластовые шары, плавающие на поверхности водохранилища.

Увеличение светоотражения также позволит уменьшить зарастание водохранилища водной растительностью.

На предмет зарастания растительностью пруда-накопителя исследовалась преобладающая в реке флора. В верхнем течении реки, в засушливой зоне, растительность реки представлены типичными для западной Африки растениями *Nymphaea lotus*, *Aeschynomene crassicaulis*, *Aponogeton subconjugatus*, *Centrostachys aquatica*, *Ipomoea aquatica*, *Limnophyton obtusifolium*, *Nymphoides indica*, *Vossia cuspidata* [4-5]. В среднем течении реки, в районе будущего строительства, как показали наши исследования, основным водным растением является *Heteranthera* из семейства гиацинтовых. Предотвращение зарастания водохранилища водными растениями потребует дополнительных специальных исследований.

В основном от Бобо-Диуласо до Угадугу река Мухун и ее притоки протекают по малозаселенной местности, поэтому берега водотоков относительно чистые. Захламление поймы наблюдается лишь в поселениях с индивидуальными жилыми домами. В этих случаях отмечено частое складирование отходов. В основном скопления мусора носят фрагментарный характер, вследствие чего уборка захламленных территорий должна производиться вручную.

Соотношение бытового и строительного му-

сора примерно следующее:

- бытовой мусор (80 %). Основной состав: полиэтилен и другие пластики, стеклобой;
- строительные и прочие отходы (не более 15%);
- пищевые отходы, отходы жизнедеятельности (не более 5 %).

Сбросов загрязненных сточных вод в русло водотоков на момент проведения обследований не зафиксировано. В общем, вода в реке в основном чистая и не имеет характерных признаков загрязнений.

Оценка грунтов в исследованном районе показал, что на большей части района будущего строительства распространены латеритные почвы, характерные своими красно-бурыми тонами. Красноватые тона почв связаны с накоплением в зоне выветривания окислов железа и алюминия. Эти почвы исключительно податливы эрозии и на плоских участках легко смываются ливнями в дождливый сезон. Встречаются участки с обнаженными, практически бесплодными, горизонтами выветренных горных пород. Гранитный массив находится на глубине около 6 м ниже уровня почвы.

Грунт гравийный с песчаным и супесчаным заполнителем. Гравий и мелкая галька окатанная. Анализ образцов, отобранных на территории будущего строительства, показал следующие результаты. Состав: Al – 12,5 %, Si – 19,9, Fe – 8,3 %, K – 0,5 %, Ti – 0,3; остальное – кислород. Фазовый состав показал примерно равное присутствие кварца, гематита и каолинита $Al_2Si_2O_5(OH)_4$.

При отборе проб с каменистой отмели реки был обнаружен необычный образец, анализ которого приведен в таблице 2.

Таблица 2

Элементный анализ образца из реки, %

Sn	Si	Fe	Ti	Nb	Al	Y	Mn
26,12	5,41	5,33	3,02	2,72	2,71	0,83	0,22

Химический и фазовый анализ показал, что данный образец соответствует касситериту.

Кроме того, во время рекогносцировочных исследований был обнаружен источник выделения горючего газа из проседания почв. Анализ показал, что этот газ практически не содержит серы и имеет плотность выше плотности воздуха.

Выводы. По результатам проведенных исследований можно сделать следующие заключения. Приоритетным энергетическим дефицитом в Буркина Фасо является дефицит электроэнергии. Сейчас в Буркина Фасо производится порядка 794 ГВтч электроэнергии в год на жидком топливе. На это расходуется около 300 тыс. м³ жидкого топлива (мазут + дизельная фракция). Средняя суммарная мощность всех электростанций около 100 МВт.

Оценка величины дефицита электроэнергии с учетом покрытия нужд Буркина Фасо и экспорта в соседние страны привела нас к цифре суммарной мощности 600 МВт, т.е. 4800 ГВтч в год.

При использовании жидкого топлива (подразумевается смесь мазута и дизельной фракции) для выработки такого количества электроэнергии потребность в дополнительном количестве жидкого топлива (с учетом среднего удельного расхода условного топлива 340 г.у.т./кВтч) составит 1,620 млн. т. (1,800 млн. м³) в год

Сейчас Буркина Фасо все виды нефтепродуктов импортирует. Суммарный импорт составляет около 600 тыс. м³ в год. Из них доля жидкого топлива (для нужд электростанций) составляет порядка 50 %, а остальное – бензин и дизель (для автотранспорта).

Вариант решения. В отсутствие в регионе природного газа (этот вопрос требует дополнительных изысканий – смотри выше) проектируемая электростанция должна работать с паровой турбиной. В качестве топлива для котлов, генерирующих пар, может использоваться мазут и более тяжелые фракции (последние предпочтительнее с точки зрения экономической эффективности).

Строительство можно осуществить очередями

1-я очередь: энергоблок конденсационного типа (без выработки тепловой энергии).

2-я очередь: энергоблок с выработкой тепловой энергии.

3-я очередь: нефтеперерабатывающий завод (со сдвижкой начала примерно на год от 2-й очереди)

Если требуемый объем жидкого топлива экспортировать, то необходимо увеличить емкостный парк хранилищ в Буркина Фасо, а так же пропускную способность магистралей доставки (железная дорога, парк автоцистерн) в 4 раза.

Если требуемый объем жидкого топлива производить на собственном заводе (атмосферная перегонка нефти с блоком подготовки ЭЛОУ-АТ), то потребуются перерабатывать от 2,6 млн. т. сырой нефти

в год (зависит от ее качества).

При производстве 1,620 млн. т в год жидкого топлива на установке ЭЛОУ-АТ дополнительно будет получаться от 260 тыс. т. прямогонного бензина (октановое число около 46) в год, от 210 тыс. т. в год керосина и от 520 тыс. т. в год дизеля.

Для нужд электростанции и ЭЛОУ-АТ потребуются вода. Вода из открытых источников является дефицитным и не стабильным (из-за периодов засухи) ресурсом в Буркина Фасо. По усредненным нормам, но с учетом большей в 3 раза (эта кратность в Буркина Фасо) испаряемости на ЭЛОУ-АТ для подпитки водооборота потребуется порядка 0,3 м³ на 1 т сырой нефти в год, т.е. от 0,8 млн. м³ в год воды, т.е. от 100 м³/ч. Единственный источник такого количества воды в Буркина Фасо – среднее течение реки Мухун. Информацией о мощности водоносных подземных слоев никто в стране не располагает. Необходимо проведение инженерно-гидрологических изысканий на выбранной площадке строительства

Минимальная стоимость (российские условия) строительства нефтеперерабатывающего завода на 2,6 млн. т. сырой нефти в год составит порядка 220 млн. дол. США. Стоимость электростанции с генерацией пара в котлах – 630 млн. дол. США. Но с учетом специфики ценообразования в БФ – будет дороже.

Место строительства. Единственным удобным оказалось место в районе пересечения реки Мухун с железной дорогой (между станциями Siby и Zamo). В этом месте имеются – незагруженная железная дорога, незагруженная высоковольтная линия, источник воды, грунтовая дорога до места расположения строительной площадки (не хватает около 2 км), плоский рельеф, скальные основания (нужны дополнительные геологические изыскания).

Наиболее целесообразно использование нигерийской нефти, доставляемой через порт Абиджан и далее по железной дороге, о чём нами достигнута принципиальная договоренность с правительством Нигерии.

Проблемы. Отсутствие развитой строительной индустрии (железобетонные конструкции, металлоконструкции). Большая часть территории в бассейне реки Мухун относится к природным резерватам и заповедникам. Отсутствие квалифицированной рабочей силы, как во время строительства, так и для эксплуатации

Таким образом, целесообразно строительство электростанции и НПЗ на базе нигерийской нефти в указанном районе. Точная информация о том, во сколько это обойдется и как скоро окупится, учитывая неразвитую инфраструктуру, отсутствие квалифицированных людских ресурсов, отсутствие строительной техники, сложные географические и климатические условия и т.д. будет получена в результате разработки технического задания и технико-экономического обоснования.

Список использованных источников:

1. *Water and sanitation in Burkina Faso* [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.unicef.org/bfa/english/wes.html>
2. *Action plan for intergrated water resources management in Burkina Faso, 2003* [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.pacificwater.org/userfiles/file/IWRM/Toolboxes/planning%20process/Burkina_IWRM_plan.pdf
3. *Gordon C. Freshwater Ecosystems in West Africa: Problems and Overlooked Potentials Emerging Water Management Issues, 1998* [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.aaas.org/international/africa/ewmi/gordon.htm>
4. *WaterAid in Burkina Faso.* [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.wateraid.org/burkina_faso/default.asp
5. *Ouedraogo L.R., Guinko S. Aquatic plants of western Africa. Biodiversite de la flore aquatique et semi-aquatique au Burkina Faso, 1998, AAU reports 39, p. 259-272.*

Summary**Alexey Kapustin, Biyen Beli, Roman Kozlovskiy, Alexander Aleshin, Evgeniy Lunev CREATION OF ENERGY INDUSTRY IN BURKINA FASO. II. The study of water resources.**

Burkina Faso – one of the least economically developed countries, which is due to several reasons; the main is the lack of electricity and petroleum sources. This hampers the development of deposits of ores and industrial development. Also, the lack of energy and fuel stops the development of transport, both road and rail.

This work is dedicated to the research conducted in Burkina Faso. Research objectives were: to study the energy situation, the search for sources of water for the power plant and oil refinery.

To operate the power plant and oil refinery large amounts of water will require. Water from open sources is a scarce resource and is not stable in Burkina Faso due to periods of drought. By average standards, but given the greater volatility in 3 times, to feed the oil refinery and the power plant water cycle will require about 0.3 m³ of water per 1 ton of crude oil per year, that is about 0.8 million m³ of water per year, or 100 m³/h. The only source of such water in Burkina Faso – midstream of Mouhoun river. Information about underground layers of water-bearing capacity in country does not have. It is necessary to carry out the engineering and hydrological surveys on selected construction site.

The necessity of the construction of the reservoir on the river Mouhoun and the water treatment was shown.

Key words: Burkina Faso, energy, water, river Mouhoun, water analysis.

УДК 911.3

Аршавір Саркісов

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ АГРОПРОМИСЛОВОЇ ІНТЕГРАЦІЇ В РИНКОВИХ УМОВАХ

У статті розглядаються проблеми розвитку основних типів та форм агропромислової інтеграції в сучасних умовах. Автором визначені етапи розвитку інтеграційних процесів в АПК. Поданий аналіз основних типів та форм сучасної агропромислової інтеграції (сільськогосподарська, власне агропромислова інтеграція, агропромислово-фінансова, агросервісна, кластерний тип інтеграції), рівні інтеграційно-коопераційних зв'язків між дрібними товаровиробниками сільськогосподарської продукції (індивідуальний рівень, рівень галузевих і міжгалузевих асоціацій).

Ключові слова: агропромисловий комплекс, агробізнес, агропромислова інтеграція, розвиток, структурні зрушення

Аршавір Саркісов. ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ АГРОПРОМЫШЛЕННОЙ ИНТЕГРАЦИИ В РЫНОЧНЫХ УСЛОВИЯХ. В статье рассматриваются проблемы развития основных типов и форм агропромышленной интеграции в современных условиях. Автором определены этапы развития интеграционных процессов в АПК. Анализируются основные типы и формы современной агропромышленной интеграции (сельскохозяйственная, собственно агропромышленная интеграция, агропромышленно-финансовая, агросервисная, кластерный тип интеграции), уровни интеграционно-кооперативных связей между мелкими товаропроизводителями сельскохозяйственной продукции (индивидуальный уровень, уровень отраслевых и межотраслевых ассоциаций).

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, агробізнес, агропромышленная интеграция, развитие, структурные сдвиги.

Arshavir Sarkisov. FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL AND INDUSTRIAL INTEGRATION IN MARKET CONDITIONS. This article discusses the development of the basic types and forms of agricultural integration in modern conditions. The author determined the stages of development of the integration processes in agrarian and industrial complex (agribusiness). Analyzes the main types and forms of modern agro-industrial integration (agricultural, actually agricultural and industrial integration, agriculture and finance, agri-service, cluster type of integration), the levels of integration and cooperative relations between the small producers of agricultural products (individual level, level of branch and inter-branch associations).

Key words: agrarian and industrial complex, agribusiness, agricultural and industrial integration, development, structural changes.

Основними передумовами функціонування і розвитку АПК на різних його територіальних рівнях, починаючи від національного АПК і закінчуючи районними АПК є суспільний поділ праці та діалектично зв'язаний з ним процес інтеграції. Структурні зрушення в АПК на початку 1990-х років спричинили порушення інтеграційних зв'язків. Роботи [1, 3] справедливо підтверджують думку, що основною причиною недостатності розвитку сучасних інтеграційних зв'язків є поширення процесів дезінтеграції в АПК саме в перші роки становлення ринкових відносин в Україні.

Звертаючись до класиків суспільно-географічної думки, наведемо визначення, запропоноване М.Д. Пістуном, за яким агропромислова інтеграція – це «специфічна форма територіально-виробничого, міжгалузевого і внутрішньогалузевого комбінування підприємств різних галузей, органічно пов'язаних технологічними, організаційними та соціальними відносинами» [2].

Дане визначення є базовим з тієї точки зору, що воно вказує на зв'язки та відносини між галузями та виробництвами, які безпосередньо беруть участь в агропромисловому виробництві. Проте, таке визначення має бути доповнене з урахуванням потреб сьогодення розвитку АПК. На користь нашого ствердження вказує той факт, що основне значення агропромислової інтеграції в умовах планової економіки полягало в досягненні технологічної єдності лише двох виробничих процесів – вирощування сільськогосподарської сировини та його промислової переробки.

Зауважимо також, що таке класичне

визначення агропромислової інтеграції не відповідає сучасним реаліям багатокладного розвитку агропромислового виробництва в умовах ринкових відносин. Вирішальне значення при формуванні нових форм агропромислової інтеграції відіграють такі нові види економічної діяльності, як менеджмент, маркетинг та система ринкового агросервісу, які, звісно, не враховувались вченими радянського періоду та перших років незалежності нашої держави.

За більш сучасним визначенням, запропонованим В.М. Заболотнім, агропромислова інтеграція являє собою «діалектичний процес, метою якого є доведення зв'язків (синтезу) між підприємствами усіх сфер АПК до взаємовигідних в організаційному, виробничо-технологічному, економічному і соціальному плані» [5]. Як бачимо, стрижневою основою втягування в сучасний інтеграційний процес є економічна ефективність кожного з учасників, отримання максимального прибутку та завершеність циклу «виробництво-переробка-реалізація».

Ми підтримуємо думку В.М. Ганганова щодо доцільності агропромислової інтеграції господарських формувань, яка, на думку вченого, зумовлена спектром чинників, серед яких вчений відмічає наступні: усунення розбалансованості між сільським господарством і промисловістю, зниження втрат продукції, підвищення ступеня переробки сільськогосподарської продукції, поглиблення спеціалізації господарств, зменшення ризику в умовах конкурентної боротьби [4].

Характерною ознакою агропромислової інтеграції є втягування у процес підприємств та організацій різних форм власності та галузевої приналежності. В основі агропромислової інтеграції лежить економічна доцільність об'єднання зусиль підприємств

різних галузей для досягнення єдиної економічної мети – повноцінне виробництво товарної сільськогосподарської продукції.

Акцентуємо, що інтеграційні процеси прикріплені до певної території. Тому зміни, які відбуваються на території впливають на зміни цих процесів між різними господарствами в межах даної територіальної одиниці. В межах певної території відбувається інтеграція різноманітних видів трудової діяльності, зв'язаних не тільки з виробництвом й переробкою сільськогосподарської продукції та її реалізацією, але й тими видами, які обслуговують цей процес, керують ним [6].

Територіальний аспект агропромислової інтеграції важливий тим, що сільськогосподарське виробництво диференційоване за природно-економічними зонами та районами [2]. Крім цього, важливе значення мають також зміни самої агропромислової інтеграції, її форм, які значно впливають на територіальну організацію регіонального АПК в цілому.

Агропромислова інтеграція буває двох видів – вертикальна та горизонтальна. *Вертикальна інтеграція* – міжгалузевий зв'язок, кооперування сільськогосподарських і промислових підприємств і організацій, об'єднаних за принципом єдиної технологічної єдності виробничих процесів. *Горизонтальна інтеграція* характерна найбільше для власне сільського господарства у вигляді спеціалізованих господарств, міжгосподарських підприємств і об'єднань [2].

Агропромислова інтеграція передбачає створення і існування якісно нових підприємств. Такі підприємства мають у своєму розпорядженні матеріальні та фінансові ресурси, застосовують новітні технології та засоби виробництва. Як правило, сучасні агропромислові підприємства володіють значними земельними і трудовими ресурсами. Весь цей спектр дає можливість виробляти товарну сільськогосподарську продукцію.

Слід зазначити, що принциповою особливістю агропромислового комплексотворення є переважання територіального поділу праці та територіальної спеціалізації виробництва. При цьому, поділ праці в сільському господарстві на різних етапах його розвитку призводив до поглиблення спеціалізації і виробничого кооперування на основі зростання технічної озброєності, праці і кваліфікації робочої сили.

Поряд з цим, в основі формування АПК (на різних територіальних рівнях) лежить процес концентрації сільськогосподарського виробництва, який відбувається в межах певної території та з урахуванням регіональних особливостей. В кінцевому рахунку, територіальна спеціалізація та рівень концентрації сільськогосподарського виробництва регіону визначають розвиток переробки сільськогосподарської продукції та інфраструктурних галузей.

В той же час спостерігається і зворотний вплив, тобто розвиток галузей переробної промисловості активно впливає на спеціалізацію сільського господарства того чи іншого регіону. Результатом цього процесу стає встановлення спочатку спорадичних, а потім стійких агропромислових зв'язків між

виробниками сільськогосподарської продукції, організаціями інфраструктури і підприємствами переробки та реалізації, тобто процесу агропромислової інтеграції. Таким чином, регіональні АПК формуються та функціонують як наслідок територіальної та міжгалузевої спеціалізації, концентрації та інтеграції агропромислового виробництва.

Виділяємо наступні етапи якісного розвитку інтеграційних процесів в АПК:

– агропромислова інтеграція протягом 1970-х років розвивалася за галузевим принципом виробництва та переробки сільськогосподарської продукції. Інтеграторами інтеграції були підприємства харчової промисловості;

– у 1980-ті роки інтеграція розвивалася за територіальним принципом шляхом створення регіональних агропромислових об'єднань та комбінатів;

– починаючи з 1990-х років сучасні інтеграційні процеси відбуваються в умовах ринкових відносин. Учасники інтегрованих формувань зацікавлені в отриманні максимального прибутку від участі у формуванні.

Сьогодні регіональних АПК відмічається наявністю значної кількості різних інтегрованих господарств та об'єднань. Новим напрямом інтеграційних відносин є створення фінансово-промислових груп в регіональному АПК – т.зв. аграрно-промислово-фінансових груп (АПФГ).

Серед нових форм агропромислової інтеграції можна відмітити такі формування, як: агрофірма, агрохолдинг, агроконсорціум, агропромисловий концерн. Безумовно, інтереси підприємств, які входять до складу інтегрованих структур, різні як для сільськогосподарських підприємств, так і для переробних підприємств та фінансових організацій. Однак, слід відмітити, що спрямованість розвитку їх кооперативно-інтеграційних зв'язків дозволяє знаходити вигоди для всіх учасників цього процесу. Так, наприклад, для сільськогосподарських підприємств, які входять до складу об'єднання, – це можливість гарантовано збути сировину для переробних підприємств на вигідних умовах, для переробних підприємств – здатність безперебійного постачання сільськогосподарської сировини, а для фінансових закладів – можливість розширення фінансового впливу та кредитування сільськогосподарського сектору [6].

Виходячи з того, що кожний учасник потенційного інтегрованого формування має свій інтерес, ефективність агропромислового формування залежатиме від їх злагодженості між собою (табл. 1). Важливою умовою створення інтегрованого формування є визначення основного інтегратора формування [5]. Як видно з табл. 1 важливого значення набувають підприємства-інтегратори, як несуть нові ринкові інтереси щодо інтеграції. Серед таких маємо назвати фінансові установи, сервісні організації та, відповідно сутності їх діяльності – маркетинговий, управлінський (менеджментний) та фінансовий інтереси.

Розвиток інтеграційних зв'язків, як відмічалося вище, є однією з передумов формування АПК. Ми виділяємо наступні типи агропромислової інтеграції:

- сільськогосподарська, або аграрна (неспеціалізована) агропромислова інтеграція;
- власне агропромислова інтеграція (поєднання сільськогосподарського виробництва та промислової переробки сільськогосподарської сировини);
- агропромислово-фінансова (поєднання сільськогосподарського виробництва (С/Г) з промисло-

вою переробкою сільськогосподарської сировини (П/П) та банківсько-фінансовим забезпеченням (Ф));

- агросервісна (С/Г+ПП+Ф+А);
- кластерний тип інтеграції (поєднує всі типи агропромислової інтеграції в межах конкретної території).

Таблиця 1

Диференціація інтеграційних інтересів залежно від можливих інтеграторів [5]

Можливий інтегратор	Соціально-економічна суть інтересу	Вид інтересу
Підприємства I сфери АПК	Просування власної продукції в інші сфери АПК	Маркетинговий
Сільськогосподарські виробники	Стабілізація виробництва та оптимізація фінансових потоків	Виробничо-фінансовий, маркетинговий, соціальний
Переробні	Формування сировинної бази та	Виробничо-фінансовий
Фінансові заклади	Вкладання вільних ресурсів чи повернення кредитів	Економічний
Промислові підприємства	Налагодження виробництва продовольчих товарів для власних потреб та вкладання вільних ресурсів	Соціально-фінансовий
Особисті селянські господарства (спілки, кооперативи, асоціації тощо)	Знаходження збуту, отримання сервісних послуг, надання управлінського забезпечення	Маркетинговий та управлінський

Створення нових інтегрованих форм є необхідною умовою впровадження ринкових принципів господарювання. Важливою особливістю цього процесу є об'єднання зусиль фінансово-промислових груп та сільськогосподарських підприємств для виробництва товарної сільськогосподарської продукції, посилення функцій агросервісу, менеджменту та маркетингу.

Власне агропромислова (С/Г+ПП) та агропромислово-фінансова (С/Г+ПП+Ф) є достатньо сфор-

мованими. На відміну від них агросервісна (С/Г+А) інтеграція та питання її розвитку в межах окремих регіональних АПК залишається недостатньо дослідженими. Розгляд питання агросервісної інтеграції в площині нашого дисертаційного дослідження полягає у визначенні особливостей формування та проблем розвитку форм агросервісної інтеграції в межах окремого регіону. Основні типи агропромислової інтеграції та їх основні форми представлені в табл. 2.

Таблиця 2

Типи агропромислової інтеграції та їх форми

Тип інтеграції	Організаційна форма інтеграції
Сільськогосподарська, або аграрна (неспеціалізована)	Постачально-збутова
Агропромислова інтеграція	Агропромислові об'єднання, агропромислові підприємства
Агропромислово-фінансова	Агрохолдинг, агропромислово-фінансові групи, агроконсорціуми
Агросервісна інтеграція	Технополіси та технопарки, сервісні центри, лізингові фірми, МТС, система торгово-посередницьких організацій, науково-виробничі системи
Кластерний тип інтеграції	Агропромисловий кластер

Сутність сільськогосподарської (неспеціалізованої) агропромислової інтеграції полягає у поєднанні різних стадій технологічного циклу агровиробництва в межах одного (іноді декількох) господарства дрібного типу, передусім ОГН та фермерських господарств. Дрібний товаровиробник за цього типу інтеграції здатний здійснювати первинну переробку сільськогосподарської продукції, обслуговувати самостійно матеріально-технічне устаткування свого господарства та реалізовувати на ринку власну агропродукцію.

Класичний тип агропромислової інтеграції є

одним з базових та сформованих інтеграційних процесів між сільським господарством та промисловою переробкою сільськогосподарської сировини. Відносини будуються на основі укладання договорів сільськогосподарськими виробниками та переробними підприємствами про постачання сільськогосподарської сировини. Основним є переробне підприємство, яке і формує сировинну зону.

Відносно новим видом агропромислової інтеграції, розвиток якого бере початок на початку 90-років минулого століття, є агропромислово-фінансова інтеграція (АПФІ). Сутність її полягає в

об'єднанні та використанні ресурсів різних за функціональною спрямованістю сфер господарювання, а саме: сільгоспвиробника, переробних підприємств, підприємств з заготівлі та зберігання сільськогосподарської сировини та фінансового закладу.

Агросервісна інтеграція є однією з перспективних видів інтеграції в сільськогосподарському виробництві. Сучасні тенденції сільськогосподарського виробництва свідчать про значну подрібненість господарських форм. Невеликі господарства, а це, в основному, фермерські господарства та ОГН не в змозі придбати необхідну техніку та різноманітні засоби зі зберігання та переробки сільськогосподарської сировини, отримати корисну інформацію про сучасні технології та різноманітні консультації щодо ведення господарства. Саме тому є необхідність розвивати різноманітні форми агросервісної інтеграції.

Функції агросервісу в умовах ринкової економіки можуть бути розподілені на такі основні напрями: матеріально-технічне обслуговування, технічне, агрохімічне, зоотехнічне, ветеринарно-санітарне обслуговування виробничих процесів у рослинництві й тваринництві, сільське будівництво, меліоративне обслуговування, транспортне обслуговування.

Наявність великої кількості дрібних товаровиробників обумовлює необхідність класифікації рівнів можливих інтеграційно-коопераційних зв'язків між цими господарствами. Ми пропонуємо виділяти наступні рівні:

– індивідуальний рівень – в межах окремих господарств: процеси інтеграції тут проявляються в сполученні сільськогосподарського виробництва,

первинної переробки сільськогосподарської сировини та самостійної реалізації готової сільськогосподарської продукції на ринку;

– рівень галузевих і міжгалузевих асоціацій – на цьому рівні відбувається об'єднання товаровиробників з метою вирішення конкретних завдань, координації дій щодо розвитку власних господарств та просування продукції на ринки збуту, вирішуються питання щодо придбання, лізингу та спільного використання і обслуговування матеріально-технічних засобів виробництва, а також агрохімічного обслуговування.

Інтеграційні процеси, які відбуваються в сучасному сільському господарстві, ширше в АПК, є закономірним процесом спеціалізації та концентрації сільськогосподарського виробництва в окремих господарствах. Як показує досвід, малі розміри господарств, а саме такі на сьогоднішній день грають основну роль на ринку сільгосппродукції, не здатні забезпечити повноцінний цикл виробництва, починаючи від вирощування сільськогосподарських культур та тварин, і закінчуючи переробкою та збутом готової сільськогосподарської продукції на ринку.

В умовах подрібненості господарських одиниць, розвиток інтеграційних зв'язків набуває нового якісного сенсу з точки зору поєднання інтересів дрібних та великих товаровиробників. В цьому аспекті важливим стає етап становлення нових типів агропромислової інтеграції – агропромислово-фінансової, агросервісної та кластерного типу інтеграції. Важливого значення набувають менеджмент та маркетинг.

Список використаних джерел:

1. *Agrarna reforma v Ukraini* / P.I. Gaydutskiy, P.T. Sabluk, Yu.A. Lutsenko ta in.; za red. P.I. Gaydutskoho. – K.: NNTS, 2005. – 424 s. [Аграрна реформа в Україні / П.І. Гайдуцький, П.Т. Саблук, Ю.О. Луценко та ін.; За ред. П.І. Гайдуцького. – К.: ННЦ, 2005. – 424 с.]
2. *Agrarno-terytorialni i agrarno-promyslovi kompleksy Zhitomyrskoyi oblasti* [Vidp. red. – kand. geogr. nauk M.D. Pistun]. – K.: Vud-vo Kyievskoho un-tu, 1972. [Аграрно-територіальні і аграрно-промислові комплекси Житомирської області [Відп. ред. – канд. геогр. наук М.Д. Пістун]. – К.: Вид-во Київського ун-ту, 1972].
3. *Agropromislovyj kompleks Ukrainy: stan, tendentsiyi i perspektivy rozvytku* / V.o. Ukr. akad. agrar. nauk Nats. nauk. tsentr «Instytut agrarnoyi ekonomiky»; Uporjad. Kanivskiy P.K. ta in.; Za red. Kanivskiy P.K. – K.: In-t agrar. ekonomiky, 2005. – 292 s. [Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку / В.о. Укр. акад. аграр. наук Нац. наук. центр «Інститут аграрної економіки»; Упоряд. Канівський П.К. та ін.; За ред. Канівський П.К. – К.: Ін-т аграр. економіки, 2005. – 292 с.]
4. *Ganganov V.M. Formuvannya zernovoho kompleksu regionu* / V.M. Ganganov. – Odesa, 2008. – 312 s. [Ганганов В.М. Формування зернового комплексу регіону: моногр. / В.М. Ганганов. – Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2008. – 312 с.]
5. *Zabolotnij V.M. Rozvytok agropromyslovyi integratsiyi na regionalnomy rivni: avtoref. dis. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ekon. nauk: spets. 08.07.02 «Ekonomika silskoho hospodarstva i APK»* / Volodymyr Mukolayovych Zabolotnij. – K., 2006 – 24 s. [Заболотній В.М. Розвиток агропромислової інтеграції на регіональному рівні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.07.02 «Економіка сільського господарства і АПК» / Володимир Миколайович Заболотній. – К., 2006. – 24 с.]
6. *Sarkisov A.Yu. Sutnist i znachennya agropromyslovyi integratsiyi* / Arshavir Sarkisov // *Molod – geografichniy nautsi: [zb. nauk. prats]* / Za zah. red. prof. Ya.B. Oliynyka. – K.: Obriy, 2008. – Vyp. IV. – S. 332-333. [Саркісов А.Ю. Сутність та значення агропромислової інтеграції / Аршавір Саркісов // Молодь – географічний науці: [зб. наук. праць] / За заг. ред. проф. Я.Б. Олійника. – К.: Обрій, 2008. – Вип. IV. – С. 332-333.]

Summary

Arshavir Sarkisov. FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL AND INDUSTRIAL INTEGRATION IN MARKET CONDITIONS.

A characteristic feature is the involvement of agricultural and industrial integration process in the enterprises and organizations of different ownership and industry sector. The basis of agro-industrial integration is the economic feasibility of combining the efforts of different industries to achieve common economic goals – complete production of marketable agricultural products.

The new trend of integration relations is the creation of financial-industrial groups in the regional agribusiness – the so-called agro-industrial and financial groups (APFH).

We distinguish the following types of agro-industrial integration:

- agricultural, non- agricultural and industrial integration;
- actually agricultural and industrial integration (combining agricultural production and industrial processing of agricultural raw materials);
- agriculture and finance (a combination of agricultural production with the industrial processing of agricultural raw materials, banking and financial support);
- agri-service;
- cluster type of integration (combining all types of agro-industrial integration within a specific territory).

Integration processes that occur in modern agriculture, more in agri-industrial complex (or agribusiness), is a logical process of specialization and concentration of agricultural production in some farms.

Development of integration relations takes on a new meaning of quality in terms of the convergence of interests of small and large producers. This aspect becomes important phase of development of new types of agro-industrial integration – agriculture and finance type, agri-service type and cluster type of integration.

Key words: agrarian and industrial complex, agribusiness, agricultural and industrial integration, development, structural changes.

UDC 338.45:621.311 (470.345)

Zairbeg Ataev

TOPOLOGICAL MODELLING OF THE ENERGETIC SPACE OF THE CHECHEN REPUBLIC

The article is devoted to the geographical aspects of diversity in the energy space of the Chechen Republic. The author has conducted the review of the territorial organization, identified the main problems and marked the preconditions of development. The methodology of geographical study of the diversity of regional energy space is presented in the paper. As further research directions of topology of the energy space of the Chechen Republic, it is important to identify conjugation areas of ecological, socio-economic and technological feasibility of the local power industry development, especially in the rural and mountainous areas. In the language of economic geography, it is required to perform social and electric power zoning of the region.

Key words: power supply system, cyclic networks, acyclic area, local power industry, resources of renewables.

Зайрбег Атаев. ТОПОЛОГИЧЕСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОГО ПРОСТРАНСТВА ЧЕЧЕНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ. Статья посвящена географическим аспектам разнообразия энергетического пространства Чеченской республики. Проведен обзор территориальной организации, выделены проблемы, отмечены предпосылки развития. Представлена методология географического исследования разнообразия регионального энергетического пространства. В качестве дальнейшего направления исследований топологии энергетического пространства Чеченской республики актуально выявить зоны сопряжения экологической, социально-экономической и технологической целесообразности развития локальной энергетики, особенно в сельской и горной местности. Говоря языком экономической географии – необходимо провести социально-энергетическое районирование региона..

Ключевые слова: энергосистема, циклические сети, ациклическая зона, локальная энергетика, ресурсы возобновляемых источников энергии.

Зайрбег Атаев. ТОПОЛОГІЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОГО ПРОСТОРУ ЧЕЧЕНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ. Стаття присвячена географічним аспектам різноманітності енергетичного простору Чеченської республіки. Проведено огляд територіальної організації, виділено проблеми, відзначено передумови розвитку. Представлено методологію географічного дослідження різноманітності регіонального енергетичного простору. В якості подальшого напрямку досліджень топології енергетичного простору Чеченської республіки актуально виявити зони поєднання екологічної, соціально-економічної та технологічної доцільності розвитку локальної енергетики, особливо в сільській і гірській місцевості. Говорячи мовою економічної географії, необхідно провести соціально-енергетичне районування регіону.

Ключові слова: енергосистема, циклічні мережі, ациклічна зона, локальна енергетика, ресурси відновлюваних джерел енергії.

Introduction. The Chechen Republic is actively developing nowadays, it is occupied with the implementation of the recovery plan. The region faces a range of problems of social, economic and technical nature, and the energy problem must be identified as one of the basic. Electrical energy industry, according to the author, is one of the most “geographic” objects of research, which is a consequence of the physical specifics of power: the moments of its production and consumption should synchronously coincide. As a consequence, there is rigid connection of the electrical energy industry and the area. Electrical energy industry is a “blood circulatory system” of the territorial organization of society, its mirror copy. Therefore, the detection of the specific topology of the branch space is the important scientific and practical problem and at the same time a subject of research. The article is devoted to the analysis of this problem.

Currently, on the assumption of the analysis of literature, we can say that only power engineers and managers are involved in the study of the topology of the Chechen power supply system [10; 13; 15-16], economic-geographical approach is missing. But spatial approaches, solutions and models are needed. Attempts to build models of development only on the basis of economic, engineering, or management mechanisms are not complete. These decisions should be based on the territorial specifics, but more often they should be determined by its topology.

In the author’s opinion, it is the “not embroidered” part of the sectoral programs, it is the goal of the

article. Hence the main task of the study: reliability analysis of the topological diversity of the energy space in the region in order to develop composite power supply systems. Modelling of industry space on the principle that management is a continuous modelling and economic and social geography is a constructive in its nature science is in great demand.

The territorial organization of the society in the Chechen Republic. Today the population in the region numbers 1294 thousand people, of which almost 60 per cent are of working age. The average density of settlement is 240 persons per square kilometer, the total area is 16.1 thousand square kilometers, and it is divided into 15 districts. On the basis of differentiation for the development of individual sectors of the economy, the Republic is divided into three zonal grouping regions: central, northern and southern zones [6, c. 60].

I. The northern territory includes part of the Terek-Kuma lowland (dry steppe), three districts. The area is favorable for the development of animal husbandry, vegetable growing, fruit growing and viticulture (picture 1).

II. The central area is the area with the highest economic activity (up to 80% of the population). Here there is a transportation core of the region (an airport, railways and roads, significant electricity transmission lines, gas and oil pipelines). Administratively, it includes the city of Grozny and seven districts. This area is “the pole of growth” of the Republic, with the emerging industrial center along the line of “Grozny – Argun – Gudermes” (the development of the oil refinery complex, time-consuming engineering and transport). Due to the

agro-climatic conditions this area is of long-standing agricultural development.

III. The southern area is the mountainous area (the northern slopes of the Great Caucasus Mountain Range). The mountain rivers are potential for hydro-

power resources, and the natural landscapes for tourism development. The abundance of Alpine pastures has historically predetermined animal husbandry orientation of the area. Administratively, the taxon includes five municipalities.

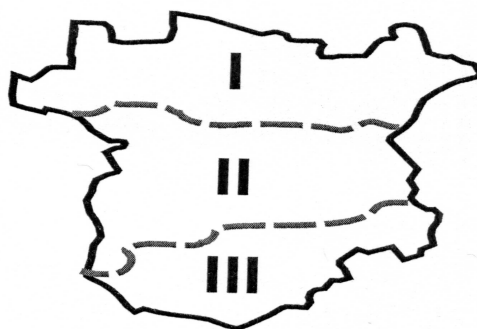

Figure 1. Integrated territorial zonal division of the Chechen Republic (according to S.A. Lipina, 2007)

----- borders of conventional zones:

I. – the Northern Zone (territory); II. – the Central Zone; III. – the Southern Zone.

The Electric Balance of the Chechen Republic.

Currently, there are no large energy consumers in the region. The only sector of the economy, which is still kept afloat, is the oil and gas production. The process of recovery of the housing stock, infrastructure and indus-

trial facilities is continuing. The electric balance of the region mainly reflects the household needs of the population and production demand of small businesses. In total, it makes 59 % of the electric balance of the area, industrial consumption does not exceed 4 % (Table 1).

Table 1

Balance, dynamics and forecast of electricity consumption in the Chechen Republic, 2001-2030*

Years	Electricity consumption		Peak load		Number of hours of load usage
	mln. kWh	% from the previous year	MWh	% from the previous year	
2001	793	+61,8	172	-1,2	2816
2002	914	+15,3	233	+35,5	4610
2003	1144	+25,2	248	+6,4	4613
2004	1326	+15,9	287	+15,7	4620
2005	1463	+10,3	296	+3,1	4942
2006	1619	+10,7	343	+15,9	4720
2007	1785	+10,3	370	+7,9	4825
2008	2004	+12,3	414	+11,9	4840
2009	2089	+4,2	416	+0,5	5020
2010	2205	+9,4	437	+5,0	5045
2011	2294	+4,0	464	+6,2	5070
Electrical balance of the Chechen Republic in 2013, %					
Population – 59			Housing and communal services, budgetary institutions – 28		Industry – 4
Forecast indicators for electrical balance of the Chechen Republic					
Years	Volume of electric energy, mln. kWh	Commissioning of industrial capacities		Deficit of the power supply system, %	
2015	2418	6		In EP and capacity almost 100%	
2020	2669	256		In EP and capacity almost 50%	
2030	3360	848		Self-balancing of the power supply system	

Note: The symbol (*) denotes that the data are presented since 2001, i.e. since the beginning of the end of the war; EP – electric power.

The table contains selected data: [15; 13, c. 9; 15].

It follows from the analysis of Table 1 that since 2001 there has been a steady growth in electricity consumption, the increase in demand over the period from 2001 to 2011, was 17.5% and in 2011 it reached nearly 2.3 billion kWh. The internal maximum of the Chechen power supply system load over the period from 2001 to 2011 increased from 172 to 464 MWh (for about 2.7 times). Based on the average annual growth rate of 2% in the period up to 2030, the expected growth (2011 baseline for evaluation) will make: electric energy consumption of 46.5%; load capacity by 44%. The demand for electricity by 2020 will increase to 2.7 million kWh, and by 2030 to 3.4 million kWh. Today, the deficit of the energy system is almost 100% of power generating capacity and energy.

Accordingly, the restoration and reconstruction of the industrial potential of the region is rigidly actualizing the problem of reliable energy supply, which is a precondition for the competitiveness of industrial products. These aspects are reflected in the papers of the power development of the Chechen Republic [15–16].

Power generation. Grozny's central heating and

power plants No. 1-3 with total capacity of 489,2 MW were destroyed during the war (1994–1996, 1999–2000). In 2002 generating equipment was totally decommissioned. Now the potential of generation is in the recovery state. Projects for the restoration of Grozny CHP-3 and construction of the cascades of the Argun HPPs are approved. Pre-job designs for construction of a wind farm consisting of 24 wind energy units with a capacity of 1.5 MW each (in total 36 MW) are completed.

Electric network facilities of the Chechen Republic presents a variety of complexes (Table 2). Structurally, the complexes are part of a network of enterprises of JSC "Nurenergo": North, East and West electricity mains.

The backbone electricity mains (voltage ≥ 330 kW) are represented by the transit transmission line – 330 kW with latitudinal extent: Chiryurt Vladikavkaz-2. The supply class of networks consists of transmission lines and 26 PS-110 kW and 75 PS-35 kW. The distribution network is the basis of the configuration of the local energy space (0,4-6,0-10,0 kW).

Table 2

Grid Complexes of the Chechen Republic

Classification of electrical substations, units							
Backbone substations			Supply substations				Total
750 kW	500 kW	330 kW	220 kW	110 kW	35 kW	10–0,4 kW	
—	—	1	—	26	75	2952*	3054
The length of the lines of electric transmission, km **							
—	—	—	—	1025	1082	9998	12105

The table was compiled on the basis of the information: [6; 10; 13; 16].

Field ties of the power system are implemented through 10 outputs of the transmission lines of different classes. This is the basis of power supply in the region, it is provided by the power and volume exchange from the neighboring power systems: Dagestan, North Ossetia, Ingushetia and Stavropol systems [13]. The network 110 kW divides the region into three isolated districts: PS-330 kW "Grozny" through the transmission line -110 kW provides the supply of the central districts of the Republic; Dagestan power system provides the eastern regions; Ingushetia, North Ossetia and Stavropol power systems ensure the provision of the western regions.

Conclusions on the sectoral section of the region: the power system of the Chechen Republic is scarce, it is steadily increasing in the power and volume of electricity; further depreciation and amortization of funds is expected. As a result, the increase in the energy barriers for the economic development of the region is anticipated. The situation provokes an aggravation of the problem of reliability of power supply of electricity con-

sumers and the need for topological analysis of the service area of the power system.

The methodology of topological segmentation of the grid, the identification of the spatial framework of the power sector of the Chechen Republic, the analysis of the level of power supply reliability. The morphological analysis of the reliability of the territorial organization of power supply is based on the provisions of the mathematical graph theory of O. Ore [7], that is used to organize the spatial mode of control of power systems [5; 8-9; 12].

To implement the geographic approach morphology of transmission lines 35-110 kW of supply class was adopted as the basis for the analysis, and to structure the network entities the proposed by S.A. Tarkhov methodology to describe the topological structure of land transport networks and their morphological dissection into cyclic tiers was used [11, p. 47-53]. The obtained results of the geo-network analysis are presented in Table 3.

Table 3

Morphology and Metric Cycles of the Electric Power Supply of the Chechen Power System (35–110 kW)

Morphology and metric of cyclic supply networks	Cycle indexes	Number of cycles	Outputs of the power transmission lines outside the region
The main frame of supply electrical grid (tier)	8	8	10

From the content of Table 3 it is implied that the first and the only topological tier of transmission lines forms the main skeleton of the cyclic network, it is revealed by a circular crawl along the outer periphery of all cycles of the regional energy system (8 cycles), having at least one common vertex or edge with the outer border of the frame. This is the area of greatest development, it outlines the area of relatively guaranteed supply. Thickening of cycles is the vector of “space compression”, it reflects the main development bands of the region with multi-functional transportation harnesses. Thus, the 110 kW power transmission lines diverge “in rays” from the main sites of generation of power systems: PS-330 kW “Grozny”; CHPP-4 (Argun); PS-110 kW. The territorial combinations manifest themselves as morphological formations in the main skeleton of eight cycles and as their elongation along the federal-aid highways: Grozny – Argun – Gudermes. Thus, the cyclic networks in the Chechen Republic are present only in the central zone (see Picture 1).

The rest of the supply grid 35-110 kW potential operates in the open-loop mode, it is an acyclic area of the region, indicating the low level of centralization and, a priori the power supply system reliability. This thesis requires validation at the local level of organization of the energy space; to do this we used the method of selection of the type of managing networks structure [12, p. 14].

The joined geo-network analysis shows that a strictly centralized type of managing structure with very low reliability level of energy supply is characteristic of a zone of dominance of tree networks, and it constitutes more than 90% of the area of the region. Accordingly, the main part of the republic, in case of a breakdown in the power system (including the neighbouring regions), is an area prone to inversions and exacerbation of energy problems under the cascading scenario (“the ripple effect”).

Meanwhile, the territory itself is a substrate not only of problem initiation but also of searching ways of its solution on the principle that the economy is a constant spatial modelling.

Modelling of energy space of the Chechen Republic is a mutual accompaniment of vertical space centralized grid by horizontal integration of local systems [1, p. 31]. Therefore, the problem of increasing the reliability of energy supply due to the increase of complexity of the morphological type of managing structure can be solved. In the case of expansion of the network of power transmission lines and the growth of the number of cycles, the number of topological tiers of the network also increases. Then, a strictly centralized management system of supply grids type is replaced by a mixed one, the main cyclic skeleton almost reaches the administrative borders of the region, and the frame of the power system takes the form of conditionally duplex territorial organization.

The basis of the first level of the energy space is constituted by cycles of centralized supply network. The second level is a set of combined local cycles, which are focused on energy carriers of different nature and have a connection with the JSC “Nurenergo” via the distribu-

tion network.

In practice, the growth of topological diversity is a consequence of this spatial structure: “Mutual complementation of tendencies of centralization and decentralization of power systems is the ability to increase the actual variety of forms of territorial organization of power supplies and diversity of functions” [1, p. 28].

In such a model, the local energy system can “close” consumers at the local network cycle and its potential of small-scale generation. The individual choice of mutual complementation schemes depends on the specifics of the locality content.

As generating foundation for local energy systems high hopes are put on the construction of small gas turbine central heating and power plants (GTP – CHPP). The comprehensive scientific research institute of the Russian Academy of Sciences has developed proposals for the use of energy distribution stations for the region [15]. But functioning of small GTP- CHPP of domestic production requires gas pressure of not less than 2.5 MPa [4, p. 9]. Therefore, the development of gas turbine technology is possible only in those network systems of the region, where there are gas pipelines, but it is limited and morphologically can be expressed as *linear-nodal type of local energy systems development*.

The development of local power industry based on gas-piston engines adapted to run on gas pipelines of urban and rural gas supply network option is more interesting (0.3 to 1.2 MPa). Gasification is implemented even if the settlement numbers only 20-30 houses [14]. The development of small power engineering on the basis of such technologies in the Chechen Republic can be recognized as a promising direction, although it has its own spatial restrictions and limits (areal-nodal type of local grids).

However, under any scenario, the development of small thermal power industry its dependence on exhaustible resources is continuous. Energy prices will rise, and the stake only on the development of gas technology dramatically increases the dependence of power industry from the dynamics of gas price band. In this regard, the ideas of mass development of local energy systems based on local resources of renewable energy sources – RES are being revived, which contributes to the spread of *areal (universal) type of local energy systems*.

The Chechen Republic has huge potential of hydropower and wind energy. The widespread use of wind for generating electricity is effective with average annual wind speed of at least 5 m/s [1-3]. In the republic this figure is higher. According to preliminary estimates, gross hydro power potential is 10-14 billion kWh on large rivers (Terek, Argun, Sharo-Argun and others) and another 1.4 billion kWh on small rivers. Economically reasonable share of resources reaches a value of 3.1-5.0 billion kWh, which exceeds the projected needs of the region. Reserves of thermal waters of the republic are equivalent to the consumption of 1 million tons/year of oil [6, p. 91]. The possibility of helioenergy is under study (265 days of sunshine a year).

General analysis of the situation allows to express the following judgments: geographically favorable com-

bination of the availability of energy issues and economic resources of RES is viewed in the zones of the republic. Large-scale use of renewable energy sources should be organized in areas where lack of energy reduces the general level of the population's sustenance. Thus, any model of economic development of the Chechen Republic in its energy basis is "bound" to socio-ecological imperative, accordingly, we can define the main directions of the use of renewable energy:

1. The sparsely populated part of the Chechen Republic (the Northern and Southern zones) limits the feasibility of large-scale network. The connection to a centralized network is inefficient, if the average daily consumption is equal to or less than 2 kWh/day per person. In such areas, the functioning of local energy systems is almost the only way to solve the energy and social problems of consumers. The socio-economic aspect of "topogenesis" is brought to the forefront, and the territorial aspect of such a range allows to join an acyclic zone with poor network connectivity, areas of "focal" settlement.

2. As a result of high depreciation of networks, the reliability of energy supply decreases, the share of energy losses during transportation increases, frequency of emergency situations and disconnections rise, etc. Socio-economic losses have time lag. This is the situation when the infrastructure aspect of the arrangement of "topogenesis" dominates. The problem can be solved by combining local and centralized power system. In this scheme, small power plants are the main source of electricity generation for the service area of the local power system, which has weak links with the centralized system. The inclusion of small generators under the scheme of the modular segments in the overall power system can improve energy saving performance for the total range of effects, including the option of reliability. Renewable power industry in addition to fuel economy plays the role of a backup power system.

3. In recreational and protected areas (reserves, sanctuaries, national parks), it is also wise scheme combining both local and centralized power systems. In this case, the local energy system will carry a base load, and the centralized one – its transitive part. Then, it solves the technical problem of optimization of the output parameters of the power plants on the basis of the resource RES. Low-temperature needs of the population as a technological process does not require output parameters variations in a wide range. The effect of the use of renewable energy for water lift and irrigation is characterized by the same parameters. The option is valid for all cases, when the focus is on the environmental aspect of "topogenesis".

4. The fourth direction is promising to "topogenesis" on the principle of "growth pole" (the Central zone). The scheme of the local power system provides for the operation of small generation module as an integral part of a centralized power system. This maximally optimizes the elasticity of production with high reliability of the supply system itself and at the same time leads to increase of synergy effects as a result of this synthesis ("the ripple effect"). The coupled power system is especially promising for areas with rapidly increasing demand for energy (suburban areas, cost-effective agricul-

tural organizations, deluxe cottage settlements, zones of mass conversion to electric heating and so on). The place of local and centralized electric power systems in the graphics of load will depend on the specific conditions of the area, demand rate in seasonal and daily dimensions, the current level of energy prices, etc.

It is obvious that the above mentioned directions do not exhaust the variations of the target use of RES in the region. The actual range of efficient operation of renewable energy is more diverse in needs and capabilities of its satisfaction. It is obvious that measures of large-scale involvement of the resources of RES in the total energy balance should be a priority in the regional strategy. And the general algorithm of research in the sphere of modelling of multilevel energy space of the Chechen Republic actualizes the necessity to solve a number of related tasks:

1. The zoning of the region on energy consumption of the territory, taking into account the real level of the energy needs of the population (according to the criterion really delivered power and actually used amount of energy, and not by the conventional statistical approach).

2. The typing of the system of settlement in the region by the criterion of real territorial changes in the density of settlement, the dominant type of settlement, the population, and not statistically generalized indicators (with access to micro-level of locality).

3. The zoning of the region in terms of the concentration of economic resources of renewable and non-renewable energy sources, formed by them geographically favorable combinations, that identifies potential opportunities and schemes of their involvement in the overall energy balance.

4. The zoning of the region on the capabilities of the territorial combination of local and centralized energy supply systems based on renewable and non-renewable energy sources.

The foregoing judgments are estimative, but they allow to speak about a wide variety of opportunities of the energy space for the modelling of composite power systems. The modern Chechen Republic is the truly "untilled field" for study and engineering.

The conclusions can be formulated in the form of a number of theses:

1. The energy deficit of the Chechen Republic is almost 100% in the power and volume of electricity. The deficit steadily increases, further depreciation and amortization of fixed assets can be expected. As a result the growth in energy barriers for economic development of the region can be anticipated.

2. The geo-network analysis of the electric power system shows that the acyclic area of the region has a very low reliability of supply (90%). The main part of the republic, in the case of a breakdown in the power system (including the neighbouring regions), is the area prone to exacerbation of energy problems under the cascading scenario ("the ripple effect").

3. Mutual accompaniment of the tendencies of centralization and decentralization of the power systems is the opportunity to increase the actual variety of forms of territorial organization of power supply and diversity of functions. In the zones of the republic the favorable

territorial combination of the availability of energy problems and potential economic resources of RES is confirmed. Measures of large-scale involvement of the resources of renewable energy into the total energy balance should be a priority in the regional strategy.

4. As further research directions of topology of the energy space of the Chechen Republic, it is important

to identify conjugation areas of ecological, socio-economic and technological feasibility of the local power industry development, especially in the rural and mountainous areas. In the language of economic geography, it is required to perform social and electric power zoning of the region.

References:

1. Ataev Z.A. *Geograficheskie osnovy lokalnoy energetiki Tsentralnogo ekonomicheskogo rayona Rossii: monografiya / RGU im. S.A. Esenina.* – Ryazan, 2008. – 284 s. [Атаев З.А. Географические основы локальной энергетики Центрального экономического района России : монография / РГУ им. С.А. Есенина. – Рязань, 2008. – 284 с.].
2. Ataev Z.A. *Territorialnaya organizatsiya lokalnoy energetiki Tsentralnogo ekonomicheskogo rayona Rossii: Dis... dokt. geogr. nauk: 25.00.24. / Institut geografii RAN.* – M., 2008. – 294 s. [Атаев З.А. Территориальная организация локальной энергетики Центрального экономического района России: Дис... докт. геогр. наук: 25.00.24. / Институт географии РАН. – М., 2008. – 294 с.].
3. Ataev Z.A. *Ekonomiko-geograficheskie predposylki ispolzovaniya vozobnovlyaemykh is-tochnikov energii v selskoy mestnosti Tsentralnogo ekonomicheskogo rayona Rossii (na primere Ryazanskoy i sopredelnykh oblastey): Dis... kand. geogr. nauk: 11.00.11. (Pri-lozhenie) / Mosk. gos. un-t zemleustroystva.* – M., 1998. – 103 s. [Атаев З.А. Экономико-географические предпосылки использования возобновляемых источников энергии в сельской местности Центрального экономического района России (на примере Рязанской и сопредельных областей): Дис... канд. геогр. наук: 11.00.11. (Приложение) / Моск. гос. ун-т землеустройства. – М., 1998. – 103 с.].
4. Dubinin V.S. *Sopostavlenie sistem tsentralizovannogo i detsentralizovannogo energo-snabzheniya v sovremennykh usloviyah Rossii (chast 1) // Promyshlennaya energetika.* – 2005. – № 9. – S. 7-12. [Дубинин В.С. Сопоставление систем централизованного и децентрализованного энергоснабжения в современных условиях России (часть 1) // Промышленная энергетика. – 2005. – № 9. – С. 7-12].
5. Ilinskiy N.F., Tsatsekin V.K. *Prilozhenie teorii grafov k zadacham elektromekhaniki.* – M.: Energiya, 1968. – 200 s. [Ильинский Н.Ф., Цацекин В.К. Приложение теории графов к задачам электромеханики. – М.: Энергия, 1968. – 200 с.].
6. Lipina S.A. *Chechenskaya respublika: ekonomicheskij potentsial i strategicheskoe razvitie.* – M.: Izd-vo LKI, 2007. – 320 s. [Липина С.А. Чеченская республика: экономический потенциал и стратегическое развитие. – М.: Изд-во ЛКИ, 2007. – 320 с.].
7. Ore O. *Teoriya grafov.* – 2-e izd. – M.: Nauka, 1980. – 356 s. [Оре О. Теория графов. – 2-е изд. – М.: Наука, 1980. – 356 с.].
8. Sovalov S.A. *Rezhimy Edinoy energosistemy.* – M.: Energoatomizdat, 1983. [Совалов С.А. Режимы Единой энергосистемы. – М.: Энергоатомиздат, 1983].
9. Sovalov S.A., Semenov V.A. *Protivoavariynoe upravlenie v energosistemakh.* – M.: Ener-goatomizdat, 1988. – 416 s. [Совалов С.А., Семенов В.А. Противоаварийное управление в энергосистемах. – М.: Энергоатомиздат, 1988. – 416 с.].
10. *Skhema territorialnogo planirovaniya Chechenskoy respubliki. Groznyj: OAO «Chechen-proekt», Gosudarstvennyj komitet po arkhitekture i stroitelstvu ChR, 2010.* – 36 s.; *kar-tograficheskie prilozheniya.* [Схема территориального планирования Чеченской республики. Грозный: ОАО «Чеченпроект», Государственный комитет по архитектуре и строительству ЧР, 2010. – 36 с.; картографические приложения].
11. Tarkhov S.A. *Evolyutsionnaya morfologiya transportnykh setey.* – Smolensk; Moskva: Uni-versum, 2005. – 384 s. [Тархов С.А. Эволюционная морфология транспортных сетей. – Смоленск; Москва: Универсум, 2005. – 384 с.].
12. *Upravlenie rezhimami elektroenergeticheskikh sistem v avariynnykh situatsiyakh / V.M. Che-ban, A.K. Landman, A.G. Fishov.* – M.: Vysshaya shkola, 1990. – 144 s.: il. [Управление режимами электроэнергетических систем в аварийных ситуациях / В.М. Чебан, А.К. Ландман, А.Г. Фишов. – М.: Высшая школа, 1990. – 144 с.: ил.].
13. *Elektroenergetika Severnogo Kavkaza: problemy i vozmozhnye resheniya (analiticheskij doklad).* – M.: Fond natsionalnoy energeticheskoy bezopasnosti, 2013. – 114 s. [Электроэнергетика Северного Кавказа: проблемы и возможные решения (аналитический доклад). – М.: Фонд национальной энергетической безопасности, 2013. – 114 с.].
14. *Sayt Gazprom mezhregiongaz. Gazifikatsiya regionov Rossii. [Elektronnyj resurs].* – Rezhim dostupa: <http://mordovregiongaz.ru/118.html>. [Сайт Газпром межрегионгаз. Газификация регионов России. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://mordovregiongaz.ru/118.html>].
15. *Ob utverzhdenii skhemy i programmy razvitiya elektroenergetiki Chechenskoy Respubliki na 2013-2017 godu. [Elektronnyj resurs].* – Rezhim dostupa: <http://docs.cntd.ru/document/453362889> [Об утверждении схемы и программы развития электроэнергетики Чеченской Республики на 2013-2017 годы. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/453362889>].

16. *Ob utverzhenii skhemy i programmy razvityja elektroenergetiki Chechenskoj Respubliki na 2012-2016 gody. [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: Adminchr.ru [Об утверждении схемы и программы развития электроэнергетики Чеченской Республики на 2012-2016 годы. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: Adminchr.ru].*

Summary

Zairbeg Ataev. TOPOLOGICAL MODELLING OF THE ENERGETIC SPACE OF THE CHECHEN REPUBLIC.

The Chechen Republic today is occupied by the implementation of the recovery of the economy, where the energy problem is one of the basic. Power industry itself is a very “geographical” object of study, which is a consequence of the physical specifics of electric power: the time of its production and consumption must simultaneously coincide. As a result, there is rigid connection of power industry and the area; it is a “circulatory system” of the territorial organization of society.

The investigation of the topology of the Chechen power system is carried on only by power engineers or managers, the economic-geographical approach is missing. Attempts to build models of development only on the basis of economic, engineering, or management mechanisms is not complete and must rely on the territory, its topology. Reliability analysis of the topological diversity of the energy space in the region is the very part of the sectoral issue which is not “worked out”.

The power system of the Chechen Republic is in deficit, and the deficit is steadily growing, alongside with depreciation and amortization of fixed assets. Consequently, there is increase in the energy barriers for the economic development of the region. The situation provokes an aggravation of the problem of security of supply, the need for topological analysis of the service area of the power system. Geospatial analysis shows that 90% of the area of the Republic, in case of a failure in the power system, is an area of acute energy problems. But the territory is not only the substrate of the emergence of the problem, but also of the looking for ways of its solution on the principle which states that the economy has a constant spatial modelling.

Modelling of energy space mutually complements the vertical of a centralized power system space with the horizontal integration of local energy systems. The specific choice of the complementation schemes depends on the specifics of the locality content.

The development of gas turbine technologies is possible only in those network complexes, which have cross-country gas pipelines; it is limited and morphologically can be expressed by line-nodular development type of local energy systems. Small-scale power generation based on gas-piston engines is a promising direction, although it has its own spatial restrictions and limits (area-nodular type of local grids). Only the mass development of local energy systems based on resources of renewable energy sources contributes to the spread of areal (universal) type of local energy systems.

As a further research direction of topology of the energy space of the Chechen Republic it is crucial to detect suitable development areas of the directions of power industry combination. In the language of economic geography, it is required to perform social and electric power zoning of the region.

Key words: power supply system, cyclic networks, acyclic area, local power industry, resources of renewables.

UDC 314.7+314.8

Vladimir Shabashev, Viktor Erastov,
Sergey Shorokhov, Marina Verkhozina

FORWARD DYNAMICS OF THE ECONOMICALLY ACTIVE IN THE KEMEROVO REGION AND ALTAI KRAI

The article describes and analyzes the population dynamics and demographic structure of the economically active population of the Kemerovo Oblast and Altai Krai. These regions are the representatives of the two diametrically opposite clusters - groups of regions "with high shares of manufacturing and extractive industries" and "with relatively low shares of manufacturing and extractive industries." The impact of migration on the size and age structure of the economically active female and male population is analyzed. The comparison of the processes of natural and mechanical movement of the economically active population in these regions is made.

Key words: the economically active population, cohort-component analysis, the balance of migration exchange, age and sex structure, the dynamics of the economically active population.

Владимир Шабашев, Виктор Ерастов, Сергей Шорохов, Марина Верхозина. ПРОГНОЗНАЯ ДИНАМИКА ЭКОНОМИЧЕСКИ АКТИВНОГО НАСЕЛЕНИЯ КЕМЕРОВСКОЙ ОБЛАСТИ И АЛТАЙСКОГО КРАЯ. В статье рассмотрена и проанализирована динамика численности и половозрастной структуры экономически активного населения Кемеровской области и Алтайского края. Данные регионы являются представителями двух полярно противоположных кластеров – группы регионов «с высокими долями обрабатывающих и добывающих производств» и «с относительно невысокими долями обрабатывающих и добывающих производств». Проанализировано влияние миграционных процессов на численность и возрастную структуру экономически активного женского и мужского населения. Произведено сравнение процессов естественного и механического движения экономически активного населения в данных регионах.

Ключевые слова: экономически активное население, когортно-компонентный анализ, сальдо миграционного обмена, возрастно-половая структура, динамика экономически активного населения.

Володимир Шабашев, Віктор Єрастов, Сергій Шерехов, Марина Верхозіна. ПРОГНОЗНА ДИНАМІКА ЕКОНОМІЧНО АКТИВНОГО НАСЕЛЕННЯ КЕМЕРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ І АЛТАЙСЬКОГО КРАЮ. У статті розглянуто і проаналізовано динаміку чисельності і статевовікової структури економічно активного населення Кемеровської області і Алтайського краю. Дані регіони є представниками двох полярно протилежних кластерів – групи регіонів «з високими частками обробних і добувних виробництв» і «з відносно невисокими частками обробних і добувних виробництв». Проаналізовано вплив міграційних процесів на чисельність і вікову структуру економічно активного жіночого і чоловічого населення. Здійснено порівняння процесів природного і механічного руху економічно активного населення в даних регіонах.

Ключові слова: економічно активне населення, когортно-компонентний аналіз, сальдо міграційного обміну, віково-статева структура, динаміка економічно активного населення.

Currently existing various scenarios of development of Russian economy show a growing shortage of manpower. Current demographic processes lead to a reduction of labor supply in the labor market, which determines the need to develop measures that minimize the damage. Firstly, the possibility of increasing productivity due to increased training of employees and the intensification of production on the basis of innovation should be explored. Secondly, the reduction of working time fund due to the reduction of employment can be compensated by an increase in the level of economically active population, in other words, an increase of the retirement age. Third, one should explore the possibility of engaging the workforce due to international migration. Of a number of these measures experts recognize practically feasible the measure of promoting positive international balance of labor resources. [1, pp. 15-19].

In order to know how this measure is able to solve the problem of reducing the economically active population forecasts are required. Given the fact that individual subjects of the Russian Federation in varying degrees are experiencing difficulties due to the reduction

of the economically active population, the forecasts should be made for each region. Currently, there are forecasts of Rosstat made for the Russian regions in three enlarged age groups : under the working age, of working age and in the retirement age. However, sex and age pyramid of working ages is not strictly a pyramid, so it is necessary to make forecasts divided into one-or five-year age groups. There also exist the calculations of the balance of international migration exchange. All forecasts are made on the basis of three variants: the average, high and low. [3]

In 2010 the employees of the Institute of International Studies of the Family (IISF) produced a calculation of the total economically active population of Russia up to 2030 year. Calculations showed that the economically active population (at the level of activity being the average of the 2006 - 2008) in the period from 2010 to 2015 will reduce by 0.26%; in the period from 2015 to 2020 - by 2.76%. Overall, in the period 2010 - 2020 the reduction of 3.81% will take place and for the entire forecast period from 2010 to 2030 - 7.35% (Table 1).

Table 1

IISF forecast of the economically active population in Russia [1]

Year	2010	2015	2020	2025	2030
Economically active population (million. pers.)	76,2	76,0	73,9	72,1	70,6

The aging of age structure will also occur, and many studies show that it has a negative impact on the pace of economic growth [6, 7]. The mentioned facts can not be ignored. Since each region has its own demographic and socio-economic specificity, appropriate calculations for each region should be provided. An obstacle for such calculations in a separate survey is time consuming calculations and the lack of accessibility of the data on the age and sex structure of the population of the regions.

We made a forecast of male and female economically active population for the two regions - Kemerovo Region and Altai Krai. They are the representatives of two of the four clusters which we have formed - "with high shares of mining and manufacturing industries" and

"with relatively low shares of mining and manufacturing industries" respectively [4, pp. 56-61]. The forecast was made using a method of shifting ages realized in a matrix form (cohort-component analysis). The information on the age and sex structure of the economically active population in these regions was taken as a basis for this survey. When making a forecast we assumed that economic activity of men and women in these regions would remain at the highest in recent years level, which was reached in 2010. The results are shown in tables 2 and 3.

Figures 1 and 2 clearly show that in the Kemerovo Region a reduction of the economically active population (especially men) accompanied by its aging is taking place.

Table 2

The economically active population of the Kemerovo Region in the various age and sex groups in 2010 – 2020

Age group	2010		2015		2020	
	Male	Female	Male	Female	Male	Female
15÷19	51273	42234	41726	33114	47566	37792
20÷24	78302	64316	51167	42176	41640	33068
25÷29	79491	69120	77803	64126	50841	42051
30÷34	69091	58970	78439	68843	76774	63869
35÷39	62319	54191	67510	58582	76645	68391
40÷44	50743	45634	60229	53674	65246	58023
45÷49	65360	60615	48830	45088	57959	53033
50÷54	73774	71444	62235	59670	46495	44387
55÷59	58717	61000	68965	69941	58178	58416
60÷64	38471	43929	53270	59142	62567	67812
65÷69	19363	27506	33585	41916	46506	56433
70÷72	15754	25444	6369	10283	11049	15670
Total:	662658	624403	643759	596272	630417	583275

Table 3

The economically active population of the Altai Krai in the various age and sex groups in 2010 – 2020

Age group	2010		2015		2020	
	Male	Female	Male	Female	Male	Female
15÷19	51273	42234	41726	33114	47566	37792
20÷24	78302	64316	51167	42176	41640	33068
25÷29	79491	69120	77803	64126	50841	42051
30÷34	69091	58970	78439	68843	76774	63869
35÷39	62319	54191	67510	58582	76645	68391
40÷44	50743	45634	60229	53674	65246	58023
45÷49	65360	60615	48830	45088	57959	53033
50÷54	73774	71444	62235	59670	46495	44387
55÷59	58717	61000	68965	69941	58178	58416
60÷64	38471	43929	53270	59142	62567	67812
65÷69	19363	27506	33585	41916	46506	56433
70÷72	15754	25444	6369	10283	11049	15670
Total:	662658	624403	643759	596272	630417	583275

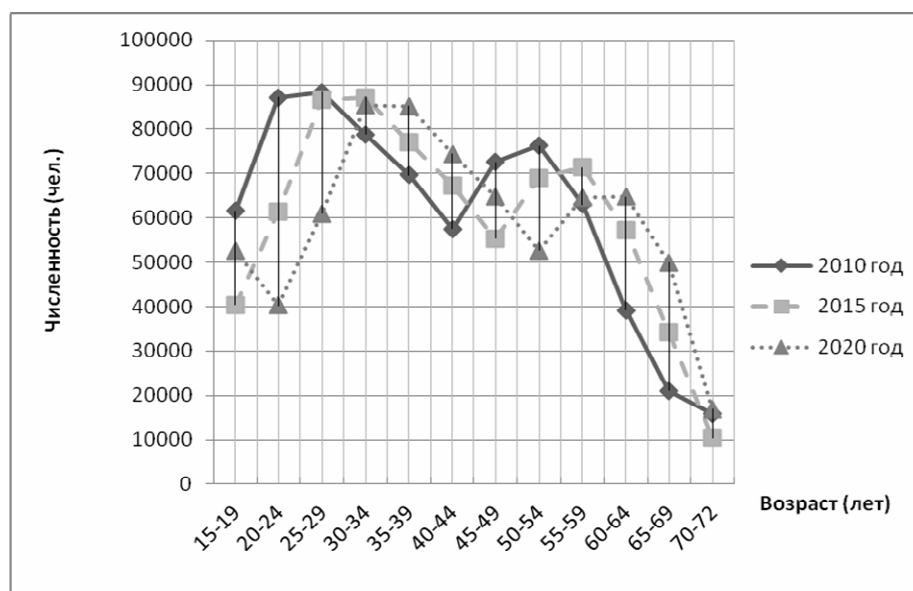

Figure 1. The dynamics of the age structure of the male economically active population of the Kemerovo Region

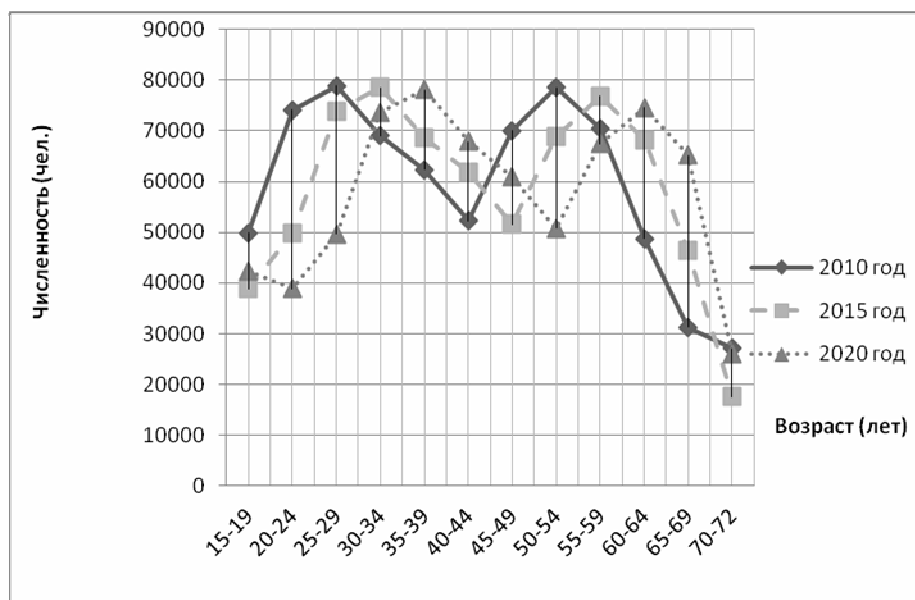

Figure 2. The dynamics of the age structure of the female economically active population of the Kemerovo Region

According to estimations produced, the total economically active population of the Kemerovo Region in 2015 will decrease by 1.8% (25,075 people) compared to 2010, and in 2020 by another 0.8% (10,739 people) relative to 2015. Reduction in the period between 2010 - 2020 will be about 2.5% (35,814 people) and the main reason for this will be the decline of economically active male population. The number of economically active men in the period 2010 - 2015 will reduce by 1.9% (13,570 people), and then in 2015 - 2020 - by another 0.7% (5,013 people). For the whole period 2010 - 2020 the projected decline in the economically active male population of the Kemerovo region will amount 2.6%. In addition, the age structure of the male and female population will significantly become older. The only real source of labor replenishment in the foreseeable future is the influx of migrants. Table 4 shows the migration bal-

ance of the Kemerovo region in 2005 - 2012.

In this period employable immigrants accounted for 74% - 76% of the total number of entrants, that is, in the very best case, about 321,400 people. If it is assumed that the level of economic activity of immigrants in this period corresponded to the highest level of economic activity of the region's population (66.7% in 2012), it can be stated that during the 8-year period migration provided a growth of potential labor force to 214.4 thousand people. If the outflow of labor from the region is considered, then under the same terms of age, disability and economic activity, the net increase in the economically active population, which occurred due to migration exchange, was for these 8 years of not more than 13,700 people.

According to estimates, the average annual migration reduces the decline in the number of economi-

cally active population to the relative value of 0.2% [5, p. 154]. Therefore, in order to stabilize this number it is necessary to increase the number of migration balance up to 28 thousand persons per year. Achieving the target in the short term looks problematic task, especially considering the fact that in 2011 and 2012 it was negative. In addition, the sharp increase in the number of immi-

grants can lead to social tensions growth. However, if over a longer time period required migration exchange rate is reached, the problem of the inadequacy of the educational and qualification structure of people entering the regional labor market will remain an unsolved problem.

Table 4

Migration flows in the Kemerovo Region in 2005 - 2012 years (people) [2]

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	Total
Inflow	52505	49622	55033	52362	44230	42167	60445	66620	422984
Outflow	46725	45050	45215	44586	38196	41630	63249	71182	395833
Migration balance	5780	4572	9818	7776	6034	537	-2804	-4562	27151

Another negative factor is the marked increase in the proportion of the economically active population over the age of 55 years. Industrial and raw materials specialization of the region, setting a very high share of manual labor, is critical for the health of the worker. The presence of elderly workers in the total amount of employed is a serious threat to the economic growth.

As to Altai Krai, figures 3 and 4 clearly show the downward trend in the number of economically active male and female population. Downsizing accompanies to the aging of the age and sex structure.

According to the calculations, the economically active population of the region by 2015 will fall by 3.7% (47,030 people) comparing to 2010, and by 2.2% (26,339 people) by 2020 (comparing to 2015). During the period between 2010 - 2020, there will be a reduction for more than 5.7% (73,369 people) and the aging of the population will also take place. In comparison with the Kemerovo Region, there are some features in the dynamics of age-sex structure of the economically active population of the Altai. Reduction in the number of economically active population of the region occurs mainly due

to reduction of the women's group. If the reduction in the male group in 2010 - 2015 is 2.9% (18,899 people), in the women's group it is 4.5% (28,131 people). In the next 5 years the comparable figures will equal to 2.1% (13,342 people) and 2.2% (12,997 people). The overall decline in the number of economically active women in the Altai Krai in the next 10 years will be 6.6% (41,128 people). That reduction will occur mainly in women's group, but this does not reduce the severity of the problem for two main reasons: the overall reduction in the number of economically active population is large; declining of number and aging of the women's group reduces the potential for natural reproduction that lays the foundation for further depopulation.

Thus, in 2010 - 2020 years in the Altai Krai there will be a reduction in the number of economically active men and women of 73369 people because of the processes of natural population movement. Migration, in contrast with the Kemerovo Region, will only aggravate the demographic situation if current trends continue (Table 5).

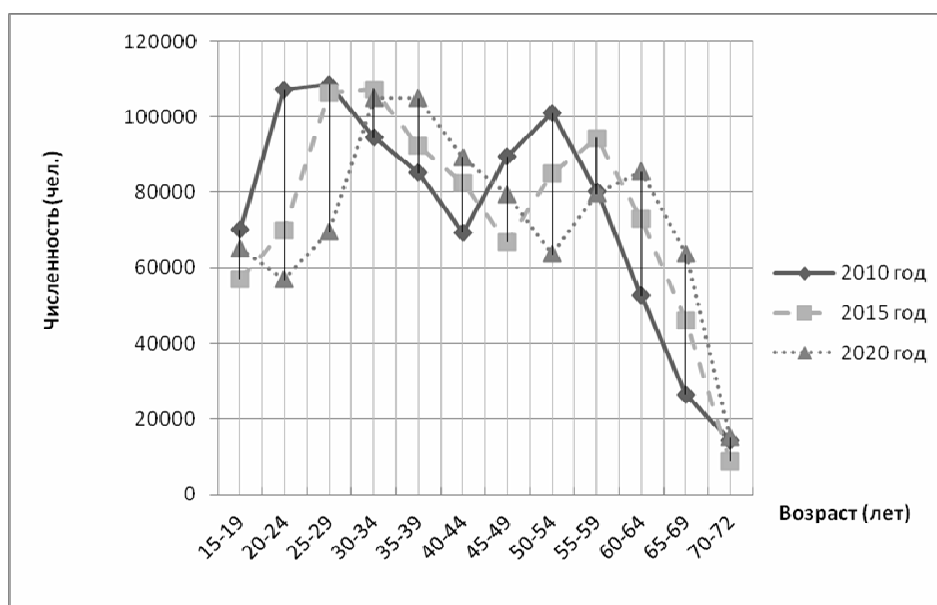

Figure 3. Dynamics of the age structure of the male economically active population of the Altai Krai

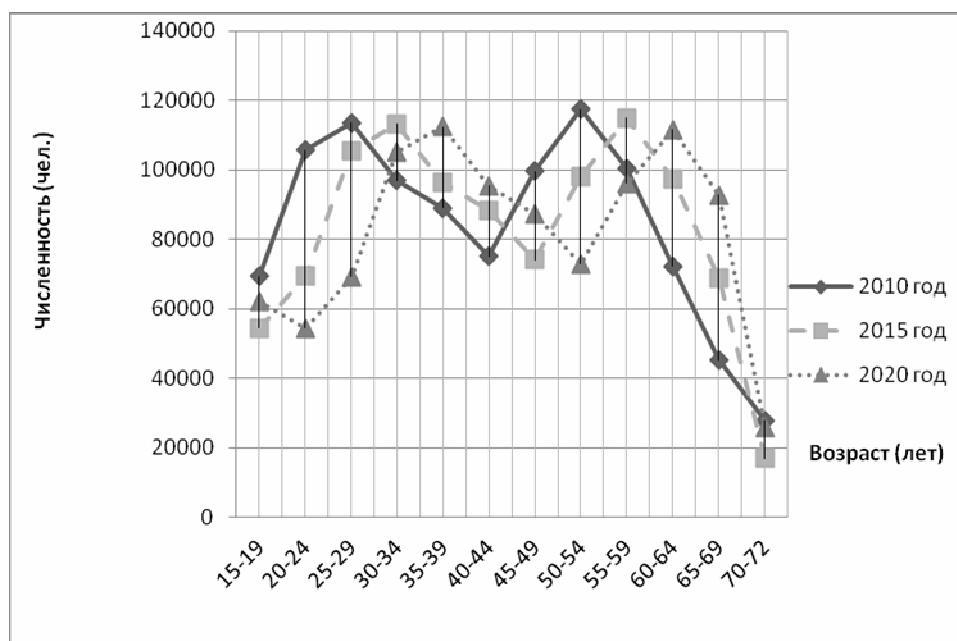

Figure 4. The dynamics of the age structure of the female economically active population of the Altai Krai

Table 5

Migration flows of Altai Krai in 2005 – 2012

Flow / Year	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	Total
Inflow	50503	48570	48103	43906	43028	44655	74544	86841	440150
Outflow	56905	55738	53894	48852	44222	48942	80269	93067	481889
Migration balance	-6402	-7168	-5791	-4946	-1194	-4287	-5725	-6226	-41739

Reduction of the population of the Altai Krai due to migration outflow in the period of 2005 - 2012 was equal to 35,513 people. Using the same premise about the proportion of immigrants of working age being 74% - 76% of the total migration flow and the assumption about the highest level of economic activity (for the Altai Krai - 66.5% in 2010) it can be concluded that due to migration economically active population in the region has shrunk by about 21,095 people during the 8-year period. If a similar trend maintains, the negative migration balance by 2020, comparing to 2010, will lead to the reduction of economically active population by 8.5% (about 110 thousands of people). Such a reduction of a labor resource can not be painless for the economic system of the region. In addition to quantitative damage, a large number of those who leave the region cause a qualitative damage. Leaving labor force is more consistent with the requirements of the regional economic system in terms of the qualification and professional composition than coming. Therefore, a relative measure of

the magnitude of reduction of 8.5% does not fully reflect the reduction in the labor share in the Altai Krai. To compensate the reduction of the labor resource in the region the measures of promoting the influx of migrants should be complemented by the measures of consolidating workforce and measures aimed to harmonize professional and qualification structure of immigration with the requirements of the regional labor market.

The calculations and the analysis made lead to the conclusion - migration processes currently do not compensate the growing shortage of labor resources, both in the regions "with high shares of mining and manufacturing industries" and in the regions "with relatively low shares of mining and manufacturing industries." Nevertheless, the differences in the natural and mechanical movement of the economically active population in these regions still exist and it must be taken into account when developing of the budget, socio-economic and demographic policy.

References:

1. Vishnevskiy A.G. *Ekonomicheskie posledstviya demograficheskikh izmeneniy v Rossii* / A.G. Vishnevskiy, M.B. Denisenko, S.A. Vasin. [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <http://www.csr-rspp.ru/files/research.pdf.2010> [Вишневский А.Г. Экономические последствия демографических изменений в России / А.Г. Вишневский, М.Б. Денисенко, С.А. Васин. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.csr-rspp.ru/files/research.pdf.2010>]
2. *Demograficheskiy ezhegodnik Rossii. Statisticheskij sbornik* // М.: Rosstat, 2007, 2008, 2010, 2011, 2012 [Демографический ежегодник России. Статистический сборник // М.: Росстат, 2007, 2008, 2010, 2011, 2012].

3. *Raschetnaya chislennost naseleniya Rossiyskoy Federatsii na period do 2030 goda (Statisticheskiy byulleten) // M.: Rosstat, 2009 [Расчетная численность населения Российской Федерации на период до 2030 года (Статистический бюллетень) // М.: Росстат, 2009].*
4. *Shabashev V.A. Vzaimosvyaz zdorovya naseleniya s urovnem dokhodov i kachestvom sotsialnoy sredy v regionakh s razlichnymi dolyami obrabatyvayuschikh i dobyvayuschikh proizvodstv / V.A. Shabashev, S.I. Shorokhov, V.S. Gorbunov // Regionalnaya ekonomika: teoriya i praktika. – 2011. – N 17 (200). – S. 56-61 [Шабашев В.А. Взаимосвязь здоровья населения с уровнем доходов и качеством социальной среды в регионах с различными долями обрабатывающих и добывающих производств / В.А. Шабашев, С.И. Шорохов, В.С. Горбунов // Региональная экономика: теория и практика. - 2011. – N 17 (200). – С. 56-61].*
5. *Shorokhov S.I. Vzaimosvyaz chelovecheskogo kapitala i ekonomicheskogo rosta v regionakh s razlichnoy proizvodstvennoy strukturoy: diss. ... k. e. n.: 08.00.05 / S.I. Shorokhov. – Kemerovo, 2014. – 240 s. [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: <http://www.asu.ru/files/documents/00009314.pdf> [Шорохов С.И. Взаимосвязь человеческого капитала и экономического роста в регионах с различной производственной структурой: дисс. ... к.э.н.: 08.00.05 / С.И. Шорохов. – Кемерово, 2014. – 240 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.asu.ru/files/documents/00009314.pdf>].*
6. *Laitner John, Dmitriy Stolyarov. Technological Progress and Worker Productivity at Different Ages // The 7th Annual Conference of Retirement Research Consortium «Towards a Secure Retirement System» // Washington, DC August 11-12, 2005.*
7. *Skirbekk Vegard / Age and Individual Productivity // Max-Planck-Institut für demografische Forschung, 2003. [Electronic source]. – Mode of access: <http://www.demogr.mpg.de>*

Summary

Vladimir Shabashev, Viktor Erastov, Sergey Shorokhov, Marina Verkhozina. FORWARD DYNAMICS OF THE ECONOMICALLY ACTIVE IN THE KEMEROVO REGION AND ALTAI KRAI.

Russian social and economic space is very heterogeneous and regional processes leave their imprint on the set of processes – economic, social, demographic, etc. The regions discussed in this article are the representatives of the two diametrically opposite clusters. If the Kemerovo Region belongs to a group of regions with the development of the mining and manufacturing sectors of the economy, the Altai Krai belongs to the group of regions where these sectors are not well developed.

In the regions which belong to the first group, in contrast to a second one, the living standard, natural and mechanical rates of reproduction are higher. The latter determines the various opportunities for the regions of these groups of providing their economic systems with labor resources.

Among the measures that counteract the threats for economic regional systems, namely, reducing the number of economically active population, the practically feasible measure in a short term period is increasing the balance of migration labor exchange.

This article presents the results of the projection of the economically active population of the Kemerovo Region and Altai Krai for the years 2015 and 2020. The results of the calculations show that the situation in these regions is very different. In Altai Krai there is a rapid decline in the labor force, accompanied by the aging of the age structure. The mass emigration of the population of working age makes the situation even worse.

The current migration flows do not compensate the growing shortage of labor resources neither in areas with high shares of mining and manufacturing industries nor in regions with relatively low shares of mining and manufacturing industries. Still, there are some differences in the natural and mechanical movement of the economically active population in these areas and they should be taken into account by authorities when developing budgetary, socio-economic and demographic policy. The quantitative indicators which were calculated give regional authorities in these regions the clear picture of the scale of the demographic policy measures.

Keywords: the economically active population, cohort-component analysis, the balance of migration exchange, age and sex structure, the dynamics of the economically active population.

UDC 911.3

Anatoliy Melnichuk, Mariia Rastvorova

USE OF GIS IN URBAN TERRITORY DEVELOPMENT RESEARCH

The paper investigates socio-geographic approach forming of spatial data bases which can be used for regulation of urban territory transformation processes. The authors have displayed the system of factors that determine current spatial transformations in Zaporizhia-city and their impact on function changes on urban areas. The structure of GIS was created as a data base with the aim to display spatial transformations of urban area. The abilities of GIS were identified in the contest of Zaporizhia-city urban territory development management.

Key words: GIS data base, spatial transformations, urban territory, urban territory development management, social infrastructure, instrument, forecast.

Анатолій Мельничук, Марія Растворова. ВИКОРИСТАННЯ ГІС У РОЗВИТКУ МІСЬКОЇ ТЕРИТОРІЇ. Представлено суспільно-географічний підхід до формування просторових баз, які можуть бути застосованими для регулювання процесів трансформації міських територій. Відображено систему чинників, які визначають сучасні просторові трансформації у місті Запоріжжі та їх вплив на зміну функції ділянок міської території. Розроблено структуру ГІС у вигляді бази даних для відображення просторових трансформацій міської території. Визначені можливості застосування ГІС в контексті управління розвитком території міста Запоріжжя.

Ключові слова: база даних ГІС, просторові трансформації, міська територія, управління розвитком міської території, соціальна інфраструктура, інструмент, прогноз.

Анатолій Мельничук, Марія Растворова. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ГИС В РАЗВИТИИ ГОРОДСКОЙ ТЕРРИТОРИИ. Представлен общественно-географический подход к формированию пространственных баз, которые могут быть применены для регулирования процессов трансформации городских территорий. Отображена система факторов, определяющих современные пространственные трансформации в городе Запорожье и их влияние на изменение функций участков городской территории. Разработана структура ГИС в виде базы данных для отображения пространственных трансформаций городской территории. Определены возможности применения ГИС в контексте управления развитием территории города Запорожье.

Introduction. Problem setting. Present-day stage of global community development can be characterized by such processes and tendencies as: 1) Globalization; 2) Urbanization; 3) Modernization of technologies, willing to dominating of service sector on industrial sector of economics; 4) technogenic safety of manufacturing importance growth; 5) humanization of society, aim to satisfy the needs of each person, including cultural exigencies.

Since the beginning of economic system transformation from command-and-control planning to market-based adjustment these tendencies determine also development directions of post-Soviet industrial cities. The change of external conditions and principles of urban development in XXI century generates a need for adaptation, which leads to urban space transformations on physical and mental levels.

This problematic is especially crucial for the cities whose qualitative development was stipulated by high-capacity industrial complex creating. Social infrastructure of such cities was formed basing on needs and material sources of industrial complex to satisfy everyday needs and cultural wants of employees and their families.

The most spread way of adaption to new conditions became charges minimization by the number of employees and limiting the financing of social infrastructure facilities that before were on total or most balance of the enterprise. After period of adaptation, some enterprises managed to reach good level of profitability, but during the years of stagnation and in the contest of global tendencies, the transformations of urban space have taken place.

Urban space transformations evidence about both degradation and development of this urban territory.

Urban space transformations can be expressed in very different ways as change of functional zoning, location of objects, forcing/weakening of linkages, perception of place or object role by residents.

Basing on foresaid we can claim that the overarching goal of the specialists who deal with strategic planning and tactic questions of urban territory development is revelation and forecasting of urban space transformation, understanding of their reasons, appraisal of positive and negative effects and in case of necessity correcting of urban space transformation processes.

Analysis of previous studies. Methods. The necessary instrument in urban space transformations analyses is scientific approach using. Among the methods of urban space transformations study the most spread are: 1) method of observation; 2) comparison method; 3) statistical analysis; 4) method of expert assessment; 5) socio-geographical method; 6) historical-geographical study basing on determination of historical-geographical cross-sections. The last ones methods (socio-geographical method and study of historical-geographical cross-sections) deserve special attention. Socio-geographical method is widely used in up-to-date geographical studies and has become one of the leading methods of collecting primary data, which is difficult to show in quantitative terms. Nowadays socio-geographical method is often used as an alternative method on collecting of official statistic data because of its higher veracity. High effectiveness of socio-geographical method using is proved by many scholars. [3, 5-8].

One of the main stages of study of spatial transformations of urban territory development is determination of the historical-geographical cross-sections. [9] Distinguishing of historical-geographical cross-sections implies an indication of chronological periods, during

each of which the following was true: society was at a certain stage of perception of the geographical environment and was characterized by a certain level of development of the territory, the degree of natural resources involvement into economic processes, the level of development of productive forces, the means of production, economic specialization. [4]

Goal and tasks of the study. The aim of this paper is to propose the structure of GIS data base that can be used as an instrument for analyses and forecasting of spatial transformations of urban territory on the example of Shevchenkivskiy district of Zaporizhia-city. To achieve the goal of the research such tasks were set:

- Basing on current methodical and methodological developments of GIS technologies and theoretical background of urban studies to show the opportunities of GIS implementation into the process of urban territory development management;
- to find the most proxy indicators which describe the peculiarities of spatial transformations of urban territory in Zaporizhia-city (on the example of Shevchenkivskiy district);
- to form the structure of GIS data base “Territory functions transformation of Shevchenkivskiy district during industrial period of Zaporizhia-city development”.

Summary of the main results of the study. In spite the benefits of each above-mentioned methods the use of either one of called methods or their combinations will not be effective enough. The coherent understanding of the situation on the current period and of its dynamics on previous stages can be got only by GIS-technologies use by creating of GIS database with general criteria and indexes for most representative historical-geographical cross-sections. Analyses of singular and serial visualization of collected data will give the opportunity to get information about all the aspects of urban territory transformations (essence, location, time, meaning, dynamics, etc.).

Choise of object. Zaporizhia is one of the cities that got an impulse to development in the result Stalin’s industrialization in 1920-1940s. During the next two

decades huge industrial complex was formed. In the result the population has grown from 55 700 people in 1927 to 300 000 people in 1940, communal infrastructure (plumbing, drain), social infrastructure (33 schools, 21 children garden, 9 hospitals and polyclinics), and transport infrastructure (75 km. of tram lines) were created during quite short period of time. [11] After the war (1941-1945) Zaporizhia was rebuilt and the city saved its industrial specialization. The collapse of Command and Administration System was a huge stress for such cities because their urban development was closely connected with industrial growth. Nowadays the understanding of industrial development role in new intensive way can become the solving of the problem of urban development in market conditions.

GIS data base creating and use is an important instrument of urban territory development management, which can be used in case of complex urban territory development of Shevchenkivskiy district of Zaporizhia-city.

Shevchenkivskiy district of Zaporozhia, formed in 1962, covers an area of 98 km², its population is 154 697 pers. (01.06.2012). We consider that Shevchenkivskiy district is the most representative object of GIS database creating because its social infrastructure and main objects was formed under the protectorship of district forming enterprises (State Company “MiGremont”, CE SIC “Iskra”, State Company “International airport «Zaporizhia»”, JSCo “Zaporizhian Abrasive Integrated Plant”, refinery, meat-processing plant, Company “Ice Zaporizhia”, bread-baking complex №3) and city forming enterprise “Motor Sich” in Soviet period. [12]

Structure of GIS database. GIS database “Territory functions transformation of Shevchenkivskiy district during industrial period of Zaporizhia-city development” will include such main blocks, criteria and indexes (look Table 1).

Main criteria will be shown for key historical-geographical cross-sections – 1990, 1995, 2000, 2005, 2010 years and the forecast for 2015 and 2015 will be proposed.

Table 1

The structure of GIS database «Territory functions transformation of Shevchenkivskiy district during industrial period of Zaporizhia-city development»

Block	Indexes and creteria	Method of the research/source of information
I. Industrial territories development	<ul style="list-style-type: none"> - Location; - Industrial enterprise specialization (main production); - Overall production; - Staff (number of employees); - Average and maximum wage packet; - Objects of social infrastructure that is on the financial balance of the enterprise. 	Official statistic data

Continuance of the table 1

<u>II. Social infrastructure development</u>	<ul style="list-style-type: none"> - Children's pre-school institutions: quantity, location, source of financing; - Health care providing institutions: quantity, location, source of financing; - Sport complexes and athletic fields: quantity, location, source of financing; - Institution for Culture and Leisure: quantity, location, source of financing; - Recreation areas: quantity, location, score of current condition, source of financing; - Religious institutions: quantity, location, confession, church union, source of financing. 	Official statistic data
<u>III. Ecological situation dynamics</u>	<ul style="list-style-type: none"> - Emissions of harmful substances into the environment; - Area of land withdrawn from use due to its high level of contamination; - A score of residents of neighborhoods level of contamination caused by the location of a particular industrial plant. 	<ul style="list-style-type: none"> - official statistic data; - socio-geographical method.
<u>IV. Change of land use</u>	<ul style="list-style-type: none"> - Functional accessory basic territorial units; - Preservation or change the destination of specific objects. 	<ul style="list-style-type: none"> - analyses of the general plan of town development; - comparison method; - historical-geographical cross-sections study; - socio-geographic method.
<u>V. Preservation of key sites of the urban environment</u>	<ul style="list-style-type: none"> - Architectural monuments: functional accessory, protection status; - Monuments: an event or a person devoted to, a year of establishing, the initiator and sponsor of the installation; - The names of the streets. 	<ul style="list-style-type: none"> - comparison method; - historical-geographical cross-sections study; - socio-geographic method.

Conclusions. Creating and implementation of GIS data base "Territory functions transformation of Shevchenkivskiy district during industrial period of Zaporizhia-city development" will allow to obtain a complete picture of the progress and causes of spatial transformations of urban territory of Shevchenkivskiy district, identify the value of the enterprise as a factor of social development. Basing on obtained results an effective

strategy of development for Shevchenko district territory, the city of Zaporozhia and industrial cities, formed during the Soviet period will be proposed. GIS database creation and use is an important tool in the process of urban territory development management, which can be practically used for optimization of urban space in the planning phase of the urban area.

References:

1. Chang, K.T. (2008). *Introduction to Geographical Information Systems*. New York: McGraw Hill. p. 184.
2. Geenhuizen M., Nijkamp, P. (1995), *Urbanization, Industrial Dynamics and Spatial Development: A Company Life History Approach*. In: *Urban Agglomerations and Economic Growth*. (Publications of the Egon-Sohmen-Foundation), pp. 39-79. Berlin: Springer-Verlag.
3. Krylov, M. (2010): "Regional identity of European Russia". Moscow, *New Chronograph* (in Russian).
4. Melnychuk, A. (2008): "Approaches to determine the historical-geographical cross-sections of the socio-geographical complex of Ukraine formation and development", *History of Ukrainian Geography*, Kyiv, *Textbooks and Manuals*, 18: 90-96 (in Ukrainian).
5. Millard and Christensen (2004): "Regional Identity in the Information Society". *BISER Domain Report*, N. 4.
6. Rastvorova, M., Melnychuk, A. (2011): "Questionnaires as a method to study regional identity, local patriotism, rootedness and spatial identification of population". *Geographic education and national self-consciousness: current developmental problems*. *Proceedings of Ukrainian scientific-practical conference of students and young scientists*, Donetsk: 83-85 (in Ukrainian).
7. Rastvorova M. (2011): "The development and suggestions of the questionnaire to determine the attractiveness of life and rootedness of residents", *Proceedings of International Interdisciplinary Scientific Conference of Young Scientists "Shevchenkivska Vesna"*, Kyiv, 9: 200-201 (in Ukrainian).

8. Turovsky R. (1999): "Regional identity in Modern Russia", *Russian Society: Establishment of democratic values?*, Moscow, Gandalf (in Russian).
9. Zhekulin, V. (1982): "Historical Geography: the subject and methods", Leningrad, Nauka (in Russian).
10. *Novoe Zaporozhie: hronica razvitiya bolshogo goroda. 1921-2006* / N. Kuzmenko, N. Mikhaylov. – Dnepropetrovsk: ART-PRESS, 2006. – 216 с. [*Новое Запорожье: хроника развития большого города. 1921-2006* / Н. Кузьменко, Н. Михайлов. – Днепропетровск: АРТ-ПРЕСС, 2006. – 216 с.].
11. Rastvorova M. *Misto Zaporizhia: rozvytok miskoyi terutoriyi v dovoyennyj period* / M.O. Rastvorova // *Shevchenkivska vesna*. – 2014. *Chastyna 3: Geografia: Zbirnik naukovih prats XII mizhnarodnoi naukovoї mizhdisciplinarnoi konferencii studentiv, aspirantiv I molodih vchenih*. – K.: Print-Servis, 2014. *Vipusk XII*. – 311 s. – S. 209-212. [*Растворова М. Місто Запоріжжя: розвиток міської території в довоєнний період* / М.О. Растворова // *Шевченківська весна – 2014. Частина 3: Географія: Збірник наукових праць XII міжнародної наукової міждисциплінарної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених*. – К.: Принт-Сервіс, 2014. Випуск XII. – 311 с. – С. 209-212.].
12. *Socialno-economicznyj i politichnyj passport Shevchenkivskoho rayonu. Ofitsiynyj portal Zaporizkoyi miskoi vlady*. [Internet resurs]. – Rezhym dostupu – <http://www.meria.zp.ua/test/index.php?id=207> [*Соціально-економічний і політичний паспорт Шевченківського району. Офіційний портал Запорізької міської влади*. [Интернет ресурс]. – Режим доступу – <http://www.meria.zp.ua/test/index.php?id=207>].

Summary

Anatoliy Melnichuk, Mariia Rastvorova. USE OF GIS IN URBAN TERRITORY DEVELOPMENT RESEARCH.

The goal of effective urban territory development management needs the involvement of different instruments for analyses and forecast of their functions changes. In the current terms of Ukrainian transition on European model of development the instruments that become extremely important are the tools which makes wider the opportunities of territorial community to determine the direction and the responsibility for the results of urban territory spatial transformations. The vision of structure and content of GIS data base for display of urban territory spatial transformations is formed on the example of Zaporizhia-city. The abilities of GIS in the contest of urban territory development management are determined. The planning of urban development mapped with GIS can become the basis of solving of the most difficult development tasks, called with the changes of territory functions and spatial transformations. Proposed GIS called "Territory functions transformation of Shevchenkivskiy district during industrial period of Zaporizhia-city development" is focused on ensure that decisions related to changes in the prevailing functions territory. Such decisions lies in the coordinates of the relationship of local government (self-government), business and local communities. Openness and completeness of GIS can be the basis of a civilized negotiation decision-making in these coordinates. Spatial transformations in the city of Zaporozhia related to overcoming the consequences of the transition from a command to a market-based system of economic relations, increasing the role of territorial communities in the management of the city. In Zaporozhia they are performed and inevitable in the near future due to hyperbolized industrial function of the city during the Soviet period of development. Social infrastructure of modern Zaporizhia-city does not meet the growing demand for quality and variety of services to its population and tasks redistribution of power from the center to the regions, declared in the proposed reforms in Ukraine.

Key words: GIS data base, spatial transformations, urban territory, urban territory development management, social infrastructure, instrument, forecast.

UDC 911.3

Sergiy Zapototsciy, Victoria Zapototsca, Anna Ekezi

SECTORAL PRIORITIES FOR CONSTRUCTION ACTIVITIES IN UKRAINE

This paper considers the theoretical, methodological and applied principles of construction activity. Was made analysis of factors influencing demand and stimulate residential construction, construction of non-residential buildings and engineering structures. Among the stimulating factors analyzed income levels of people and mortgage terms. Evaluation of construction of non-residential buildings and engineering structures includes an analysis of the economy of Ukraine, business development, investment opportunities in the state and commercial structures. Were established and outlined the factors of constraints of building in the context of the studied areas.

Key words: construction industry, construction, residential building, uninhabited premises construction, construction engineering structures.

Сергій Запотоцький, Вікторія Запотоцька, Анна Екезі. ГАЛУЗЕВІ ПРІОРИТЕТИ БУДІВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ. В роботі розглядаються теоретико-методичні та прикладні засади будівельної діяльності. Проведено аналіз чинників, що формують попит та стимулюють житлове будівництво, будівництво нежитлових приміщень та інженерних споруд. Серед стимулюючих чинників житлового будівництва проаналізовано рівень доходів населення та умови іпотечного кредитування. Оцінка будівництва нежитлових будівель та інженерних споруд включає аналіз стану економіки України, розвиток підприємництва, інвестиційні можливості держави та комерційних структур. Встановлено та окреслено стримуючі чинники розвитку будівництва в розрізі досліджуваних сфер.

Ключові слова: будівельна галузь, будівництво, житлове будівництво, будівництво нежитлових приміщень, будівництво інженерних споруд.

Сергей Запотоцкий, Виктория Запотоцкая, Анна Экези. ОТРАСЛЕВЫЕ ПРИОРИТЕТЫ СТРОИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УКРАИНЕ. В работе рассматриваются теоретико-методические и прикладные основы строительной деятельности. Проведен анализ факторов, формирующих спрос и стимулирующих жилищное строительство, строительство нежилых помещений и инженерных сооружений. Среди стимулирующих факторов жилищного строительства проанализирован уровень доходов населения и условия ипотечного кредитования. Оценка строительства нежилых зданий и инженерных сооружений включает анализ состояния экономики Украины, развитие предпринимательства, инвестиционные возможности государства и коммерческих структур. Установлены и очерчены сдерживающие факторы развития строительства в разрезе исследуемых сфер.

Ключевые слова: строительная отрасль, строительство, жилищное строительство, строительство нежилых помещений, строительство инженерных сооружений.

Introduction. The construction industry in terms of market transformation plays a special role because it is characterized by significant investment potential, concentrate considerable flows of financial resources involves credit and financial mechanisms for management and addresses a range of socio-economic problems of the region. Today construction is one of the basic branches of the economy, the result of the functioning which is creating fixed assets in the residential, industrial and commercial sectors.

An analysis of previous studies. Meaningful contribution to the study of branch and territorial structure of the building complex in general and the construction industry in particular have made Y. Burka, Y. Zhupanskiy, I. Nikolskiy, Z. Maniv etc. The issue of effective management of building work covered in the works of A. Asaula, N. Bogdan, A. Gojko, A. Druzhynin, Y. Jalil, I. Stepanov and others.

The purpose and objectives of the study. Actuality of theme outlines the aims and main tasks of the article, namely – justification of proposals to improve the work of the construction industry on the basis of a comprehensive critical analysis of general and specific features of its development, the justification of the recommendations on the priorities of the construction industry in Ukraine.

The main material. The construction industry is a consumer of products and services more than of seventy different branches of the economy (metallurgy, chemistry, machinery, timber industry, transportation, etc.). In most construction associated with the industry of

building materials. Specific weight construction in GDP is only about 8%. The construction industry covers about 6% of all employees in the state sector [1].

Development of construction depends on the economic and social development areas of the state, is closely correlated with indicators of GDP, GRP or gross incomes (Fig. 1). Trends in recent years show a decline in the real economy of Ukraine, burdened with difficult socio-political situation and mostly negative trends in global markets. Thus, GDP growth for 2013 has not occurred (0%) in 2012 was only 0.2%, compared with 4.1 and 5.2% for 2010 and 2011 respectively.

The main destabilizing factors of socioeconomic development in 2013 were primarily undeveloped economy, having production of low value-added and the resulting dependence on external markets. Destabilization and lower real economy amplified in late 2013 and early 2014 because of significant political tensions, the annexation of the Crimea and destabilization in eastern Ukraine, which occurs today. GDP for the second quarter of 2014. compared to the corresponding quarter of 2013. (at constant 2007 prices.) was 95.4%.

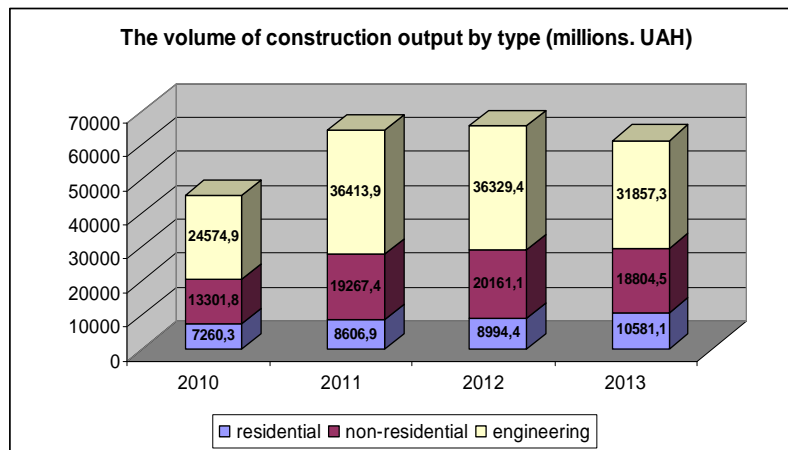
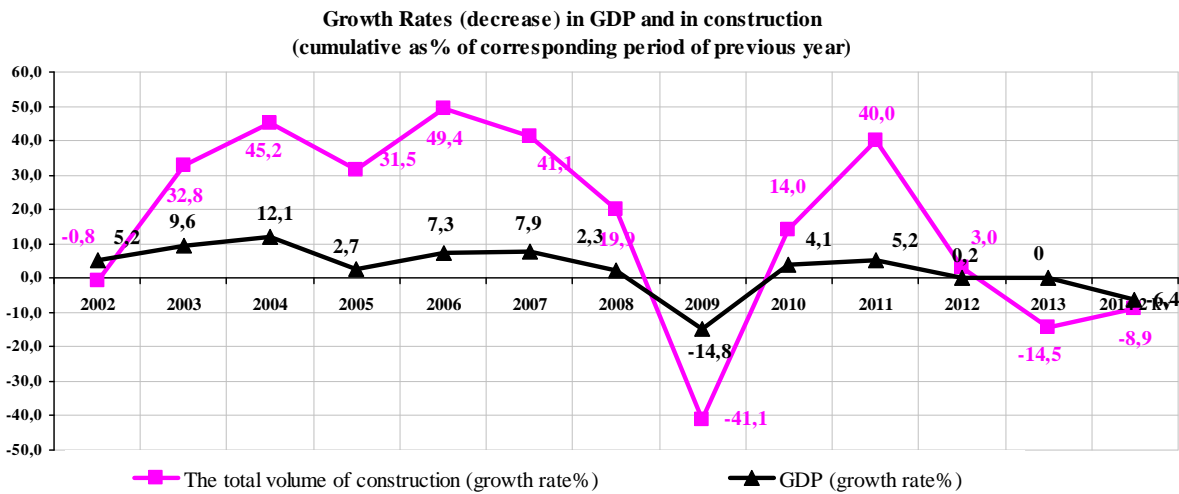
This economic situation and determined development of construction industry in Ukraine. In 2013 the enterprises of Ukraine carried out construction works worth 58.9 billion. Index of construction products in 2013 compared to 2012 was 85.5%. For two quarters of 2014 the volume of construction works decreased by 8.9% already. So it became a kind of indicator of construction, reflecting the positive and negative shifts in the economic situation in Ukraine.

The main components of the construction industry is the construction of buildings such as: residential

building, non-residential building construction (commercial, industrial, agricultural, social, etc.), and construction of engineering structures.

Traditionally, the value of these fields in Ukraine

is about 15% in favor of housing, about 30% of non-residential buildings and up to 55% - engineering structures (Fig. 2).

The emergence of specialization by field of activity in the construction industry associated with the feature of the product which is created in guaranteeing the development all branches of material production and increasing prosperity the population. At the sectoral specialization of construction companies, its differences and peculiarities have a significant impact on the level of development of the area where the construction is carried out construction projects. In less developed areas of the branch structure is less pronounced than in developed areas (Fig. 3).

Today the construction of a residential property is influenced by complex structural socio-economic processes that are identified as needs in residential real estate and construction and acquisition of housing. Demand in the housing market is determined mainly by the indicators of the demographic situation, the settlement system, the housing provision of the population, income levels and conditions of mortgage lending. Consequently, important indicators of housing construction is rising personal incomes and the formation of extra-budgetary investment.

In Ukraine remains a significant regional differ-

entiation of the population by income. Significant is the regional potential of Kyiv, Dnipropetrovsk, Donetsk, Odesa and Kharkiv oblasts. They account for almost 80% of FDI, 60% of the volume of products of small enterprises, more than half of the national GDP and retail sales, more than 40% of investments in fixed capital and the same number of export products.

Presently there are several possible ways to attracting resources for construction lending and purchase of housinh. The sources of these resources can be: people in need of better housing conditions; entrepreneurs seeking to resolve the housing problems of their employees; government controls and local administrations; financial investors. One kind of financial providing of housing construction should be the long-term loans or mortgage. Mortgage is the most common type of financial transactions in developed countries.

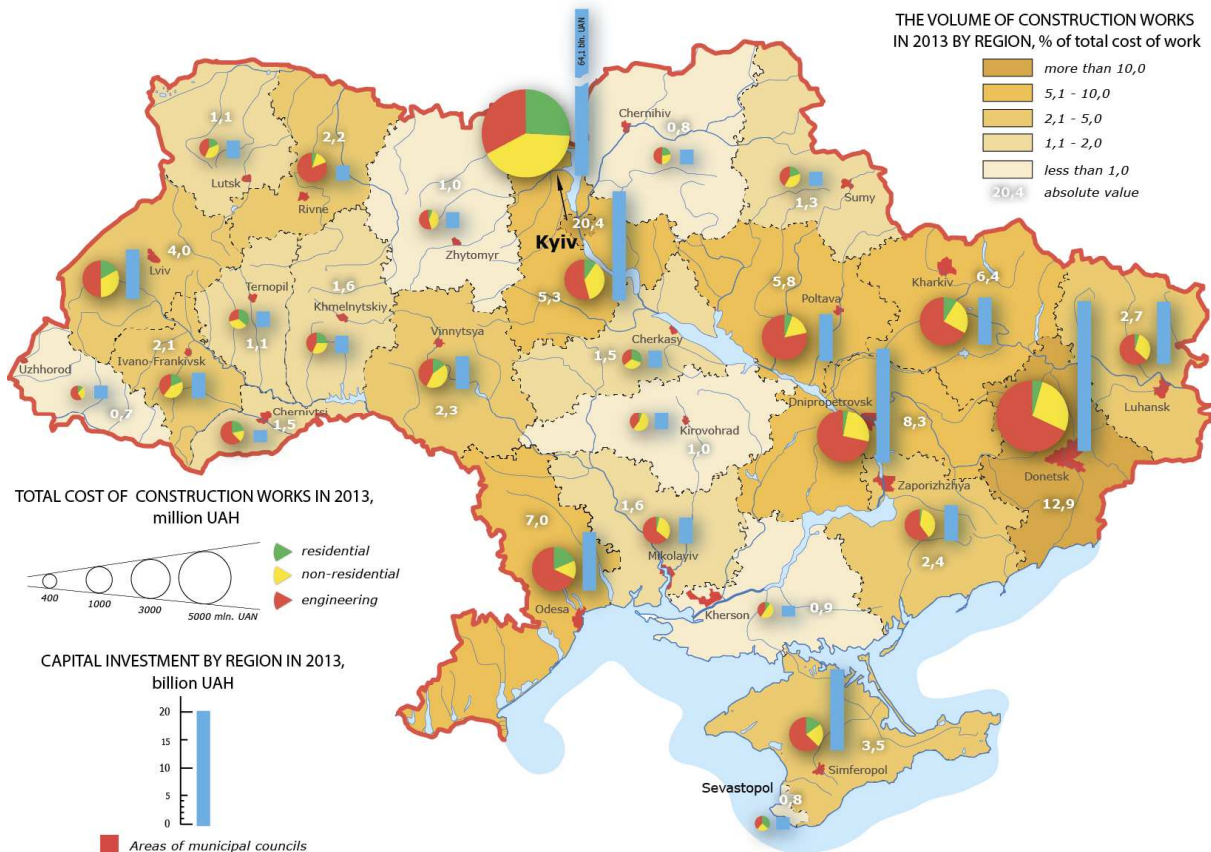
Deterrent development of housing construction at present are: 1. Prolonged reduction in of loans granted to households for the purchaseconstruction and reconstruction of real estate. The volume of mortgage loans to households in 2012. (versus 2011). was reduced by 26.9% in 2013. (compared to 2012.) – 10.9%; 2. Slow

implementation of state programs on to build affordable housing, preferential mortgage lending, of youth residential lending.

Status of *non-residential construction* and its development prospects caused by the general state of Ukraine's economy, development of entrepreneurship, investments in various business projects and so on.

The state of of small entrepreneurship in Ukraine in general is insufficient. Produced of small enterprises in Ukraine is about 7-8% of the GDP of the state, while in the countries of the "old" Europe (Germany, France), this product is more than 50% of GDP in the countries 'new' Europe (Czech Republic, Slovakia, Hungary) – 30-40% of GDP [2].

INDICATORS OF CONSTRUCTION ACTIVITY IN UKRAINE IN 2013

Construction of *engineering structures* based primarily on financing through government programs and investment projects. Most of them do not have a commercial basis and in need of government intervention. The latter one is largely dependent on the economic situation in the country.

Factors that restrict construction of non-residential objects and engineering structures are: 1. The negative dynamics of activity manufacturing sector, which does not provide opportunities for accumulation of investment resources (including funding for construction projects) (for 9 months. 2013. financial result before tax in the processing industry was "minus" 3 billion. USD. (for 9 months. 2012. - "minus" 0.3 billion, USD, by the end of 2012. - "minus" 1.8 bln. USD); 2. Reduction of capital expenditures from the state budget (2013 nominal amount of funding of capital expenditures of the consolidated budget compared to 2012 decreased by 25% and amounted 29.3 bln. USD.).

3. Reduction of capital investments in the economy. In terms of of capital investments dynamics in 2010-2013's we can see that the prospects for 2014-2015 years are negative trends through reducing invest-

ment in non-residential buildings and engineering structures. After the investment growth in all segments in 2011 by 37% and in 2012 by 13%, we can observe a decrease of investment in 2013 by 8.8%, of which non-residential buildings by 15.7%, engineering structures by 9.4%. The positive is increase housing investment is 7.8%.

Conclusions. Thus, the construction industry of Ukraine in the coming years will continue to be in crisis. Negative effects on world markets and the lack of incentives for internal development will deter investment in the construction industry. The development of the construction industry will go especially with the possibilities of the real economy, trends and priorities for its becoming. As a result, the construction industry in the near future will have a limited capacity for normal operation. However, the perspective can be of infrastructure projects in the construction and repair of roads because of the extremely unsatisfactory quality, repair and reconstruction of social services, particularly rebuild the infrastructure of «Donbass». May remain demand for the construction of modern shopping malls in the regions of Ukraine. There is an insufficient number of such objects

or not. Given the export orientation of the agricultural sector will remain a demand for construction of granaries and port infrastructure that provide export of agricul-

tural products. Also possible demand for construction of facilities logistics that are required to service the transit through Ukraine.

References:

1. Pynda Yu. *Stan ta perspektyvy rozvytku budivelnoyi haluzi u Lvivskiy oblasti*// *Zb. nauk. pr.: Sotsialno-ekonomichni doslidzhennya u perekhidnyj period.* – Lviv: IRD NAN Ukrainy. – 2006. – Vyr. 4 (60). – 648 s. [Пинда Ю. *Стан та перспективи розвитку будівельної галузі у Львівській області*// *Зб. наук. пр.: Соціально-економічні дослідження у перехідний період.* – Львів: ІРД НАН України. – 2006. – Вип.. 4 (60). – 648 с.].
2. Balanovska T.I. *Osoblyvosti funktsionuvannya maloho pidpryemnytstva v Ukraini* / T.I. Balanovska, O.P. Hohulya, K.L. Tuzhyk // *Innovaciynna ekonomika.* – 2012. – № 8 (34). – S. 22-31. [Балановська Т.І. *Особливості функціонування малого підприємництва в Україні* / Т.І. Балановська, О.П. Гоголя, К.Л. Тузжик // *Інноваційна економіка.* – 2012. – № 8 (34). – С. 22-31].
3. *Ofitsiynnyj sayt konfederatsiyi budivelnikov Ukrainy.* [Elektronnyj resurs]. – *Rezhym dostupu:* <http://kbu.org.ua/> [Офіційний сайт конфедерації будівельників України. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://kbu.org.ua/>].

Summery

Sergiy Zapototsiy, Victoria Zapototsca, Anna Ekezli. SECTORAL PRIORITIES FOR CONSTRUCTION ACTIVITIES IN UKRAINE.

The paper considers the activities of the construction industry, its current status, transformation and prospects. Determined that the development of construction depends on the economic and social development areas of the state, is closely correlating with indicators of GDP, GRP, gross income, small and medium sized businesses. The main components industry allocated construction of buildings, residential construction, non-residential building construction (commercial, industrial, agricultural, social, etc.) and construction of engineering structures. Construction of residential property is influenced by demographics, settlement pattern, housing and the provision of population, income and mortgage lending. Factors constraining the development of housing on today remain long-term reduction in the volume of loans granted to households for the acquisition, construction and reconstruction of real estate and slow implementation of government programs for the construction of affordable housing, preferential mortgage lending, youth housing loans.

The construction of non-residential buildings and structures due to the General state of the economy, entrepreneurship, investments in various commercial projects, etc. Construction of engineering structures is based primarily on the funding through government programs and investment projects. Factors that limit the construction of non-residential buildings and engineering structures are: the negative dynamics of the productive sector of the economy that does not allow for accumulation of investment resources; a reduction in capital expenditure from the state budget; a decrease in capital investment in the economy.

Key words: construction industry, construction, residential building, uninhabited premises construction, construction engineering structures.

UDC 911.1+502.5

Vitaliy Berezchnoy

METHODS OF DEFINING THE ANTHROPOGENIC TRANSFORMATION OF THE ENVIRONMENT

The paper discusses some approaches to use the area ratios between different anthropogenic territorial complexes for assessments of environment state. The following definitions are considered: "natural-anthropogenic territorial complexes", "anthropization". Some GIS-methods to calculate the anthropization are suggested and results of such calculations at the example of key district are presented. The article raises the question of whether it is expedient to use basin approach while researching the environmental transformations. The attention is paid to the socio-economic context and the significance of such studies in human geography.

Key words: anthropization, land use type, watershed, environmental management, transformation of environment, geoprocessing, natural-anthropogenic territorial complexes.

Віталій Бережний. МЕТОДИ ВИЗНАЧЕННЯ АНТРОПОГЕННИЙ ТРАНСФОРМАЦІЇ ДОВКІЛЛЯ. Обговорюються підходи до використання співвідношень площ поміж різними антропогенними територіальними комплексами для подальших якісних оцінок стану довкілля. Розглядаються поняття «природно-антропогенний територіальний комплекс», «антропоізація». Запропоновано деякі способи розрахунку ступеня антропогенної трансформації у ГІС. Подано результати розрахунків антропоізації довкілля для ключового району. Піднімається питання про доцільність використання басейнового підходу при дослідженнях антропогенної трансформації довкілля. Акцентується увага на соціально-економічному аспекті подібних досліджень та їх значимості у суспільній географії.

Ключові слова: антропоізація, тип землекористування, водозбірний басейн, охорона природи, трансформація довкілля, геообробка, природно-антропогенний територіальний комплекс.

Віталій Бережний. МЕТОДЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ АНТРОПОГЕННОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ. Обсуждаются подходы к использованию соотношений площадей между разными антропогенными территориальными комплексами для последующих качественных оценок состояния окружающей среды. Рассматриваются следующие понятия: "природно-антропогенный территориальный комплекс", "антропоизация". Предложены некоторые способы расчетов степени антропогенной трансформации в ГИС. Представлены результаты расчетов антропоизации для ключевого района. Поднимается вопрос о целесообразности использования бассейнового подхода в исследованиях антропогенной трансформации окружающей среды. Акцентируется внимание на социально-экономическом аспекте и значимости подобных исследований в общественной географии.

Ключевые слова: антропоизация, тип землепользования, водосборный бассейн, охрана природы, трансформация окружающей среды, геообработка, природно-антропогенный территориальный комплекс.

Introduction. Assessing the state of the environment and defining the level of its anthropogenic transformation can be performed using various methods. In many cases, the ratio of the areas occupied by the certain land use types in the landscape is taken into consideration. These types are preliminary ranged depending on the type of their destructive influence degree. On one part, the results of such investigations define the extent of the natural environment development on the territory, and on the other part, they are compared with the certain allowable level of the anthropogenic impact.

Defining the level of the environment anthropization (conversion) has constitutive and geographical meaning: it is the basis for further land use planning. Primarily, it refers to the natural-reserved fund objects and ecological networks. But any strategic programs of social and economic development that are eventually transformed into certain land use on the territory shall be checked for compliance with the requirements of the environmental protection in form of strategic ecological evaluations and environmental assessments. This is particularly where the achievements of social and physical geography are matched. It turned out that the investigators of the first above mentioned branch of geography study the economic activity predominantly within the framework of administrative-territorial division, and to some degree they are separated from the basis of their investigation – the areas occupied by the specific land use types. Such areas collectively define the typical anthropogenic territorial complexes (ATC), and by some

other interpretations – the natural-anthropogenic territorial complexes (NATC); cultural (anthropogenic) landscapes. All in all, NATC is the initial and final stage of economic and geographic research, while constitutive geography is the cross-disciplinary research direction that combines (and cannot exist without such a combination) artificially separated natural, economic, social and technical components of geographical environment.

The purpose of the article is the survey of the methodological foundations and approbation with the geographic information systems of the initial stage of assessing the level of anthropogenic development and transformation of the environment (at the example of watersheds of the river Oskol within the Kupiansky district of the Kharkiv region, Ukraine). The separate task of the article is defining the main principles and rules that are to be used as a basis for simulation of the territory development in terms of its interrelation with the certain allowable level.

Analysis of previous researches. The example of the simplest norms that can be used when studying the influence of the people economic activity in nature are the area standard norms. The articles [1-3] suggested optimal relations between the areas of transformed and relatively unaltered natural lands that allow maintaining geosystem balance at the territory. Such relations seem to be the simplest, the most demonstrative and convenient for calculation by means of standard geoprocessing procedures in geoinformation systems. However, they are not the final characteristic of territorial organization of economy, which except for the metric relationships includes also the position ones: how are the land use

types interchanged, are there any common borders in space?

The most popular among the studies of the Ukrainian scholars addressed to researching the anthropogenic transformation of the environment is the suggestion to define the anthropization coefficient (K_a), using which each land use type on the specific territory is assigned with the coefficient of destructive impact [1]. The natural-reserved fund lands have the lowest "weight", while the ones with the highest weight are the industrial mining complexes where transformations substantially impact geologic and geomorphologic components of the environment.

The anthropization coefficient is defined using the following formula:

$$K_a = \frac{\sum r p q_i}{100},$$

where K_a - the anthropization coefficient; $\sum r p q_i$ - the sum of productions of the area ratio (in percents) of the specific land use type, its weight rate and its range in the ranged sequence of the economic impacts (from 0 for the natural reserves to 10 for the industrial lands) respectively. The above mentioned scholars consider the natural complex of the certain range to be the territorial unit for K_a defining. The authors suggested the following ranging of the coefficients for the environment conversion stage definition: <3.80 – slightly transformed; 3.81-5.30 – transformed; 5.31-6.50 – moderately transformed; 6.51-7.40 – greatly transformed; > 7.41 – heavily transformed.

It should be noted that this method is not completely estimating, though it is a prerequisite for assessment researches of the environment transformations and allows visualization of the anthropization spatial arrangement.

As it was previously stated, considering of the lands both adjacent and located at the certain distance is as much important as their distribution in the specific K_a

definition area. The specific territories can stay relatively undeveloped, though, for instance, in view of natural flows of the substances, they can fall under substantial anthropogenic impact (i.e. through economic activity outside their boundaries). By supplementing the area ratio with the positional properties of the lands and the type of their "pattern", this is the only way to come up with the more detailed explanation of the territorial land use organization compliance with the certain requirements.

Presentation of primary material. The Kupiansky district of the Kharkiv region is chosen to be the key territory for research (Figure 1). Such decision is based on the set of both natural and economic components of the geosituation within the specified district. As to the nature aspect, the Kupiansky district is representative among the districts of the north-eastern part of the Kharkiv region, while in physical and geographical zoning it takes the intermediate topologic position between the Left Bank forest steppe and Steppe [4], coupling with the nature complexes in the valley of the river Oskol. Such location makes certain impact on the land use system (the stage of plough up, agricultural sector specialization) and on the spatial organization of settlements, that in its turn requires consideration of such special aspects in the systems of the nature utilization optimization. The state of geologic and orographic components of the environment is defined by the location of the district within the valley of the river Oskol. The relief ratio facilitates development of gullying and landsliding, as well as sheet erosion. The combination of the above mentioned factors facilitates appearance of the natural complexes of low productivity and environmental capacity, increases erosion and landsliding hazards, being the reason for dangerous state of numerous buildings and engineering structures [5], and consequently causes certain social tension at the local level.

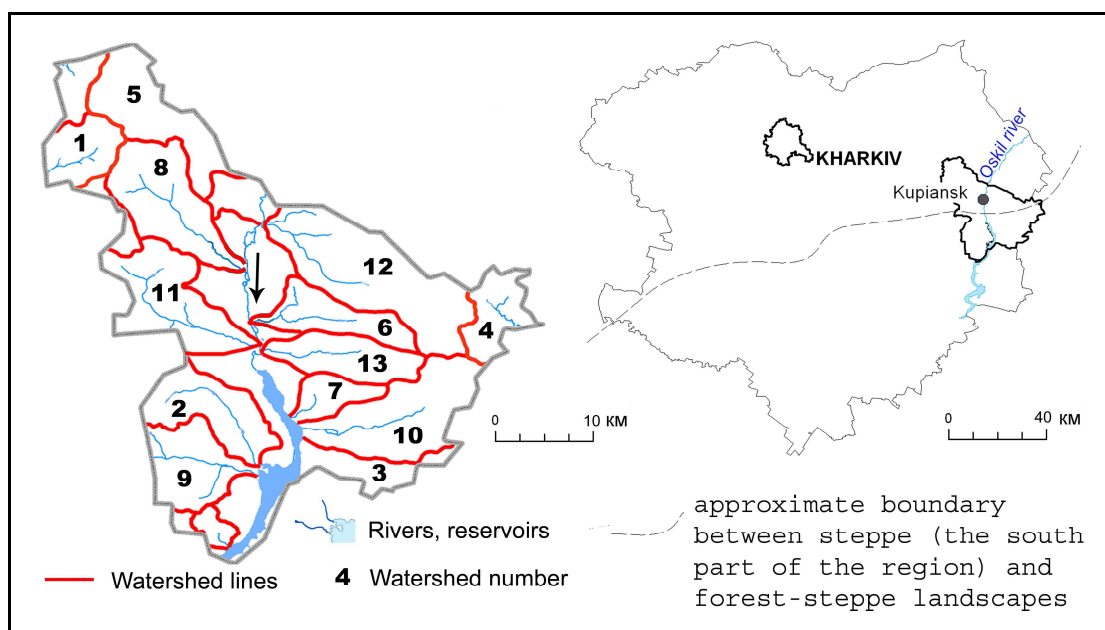

Figure 1. Location map and basin structure of the Kupiansky district

Among the prerequisites of selecting this district are availability of the detailed map of the anthropogenic territorial complexes compiled by S.Ye. Ignatiev within the framework of researching Oskol ecological corridor [6], as well as the long period of the district field studies. The simplified map of land use structure of the district is represented in *Figure 2*.

The specific feature of the district is the regulated

run-off: large areas are flooded with water from the storage lakes. With this regard, there is certain contradiction: such anthropogenic object as the storage lake substantially changes the initial natural complex and is assigned with the high coefficient in course of researching the stage of the environment transformation, but to certain extent facilitates the growth of the habitat forming functions of the territory.

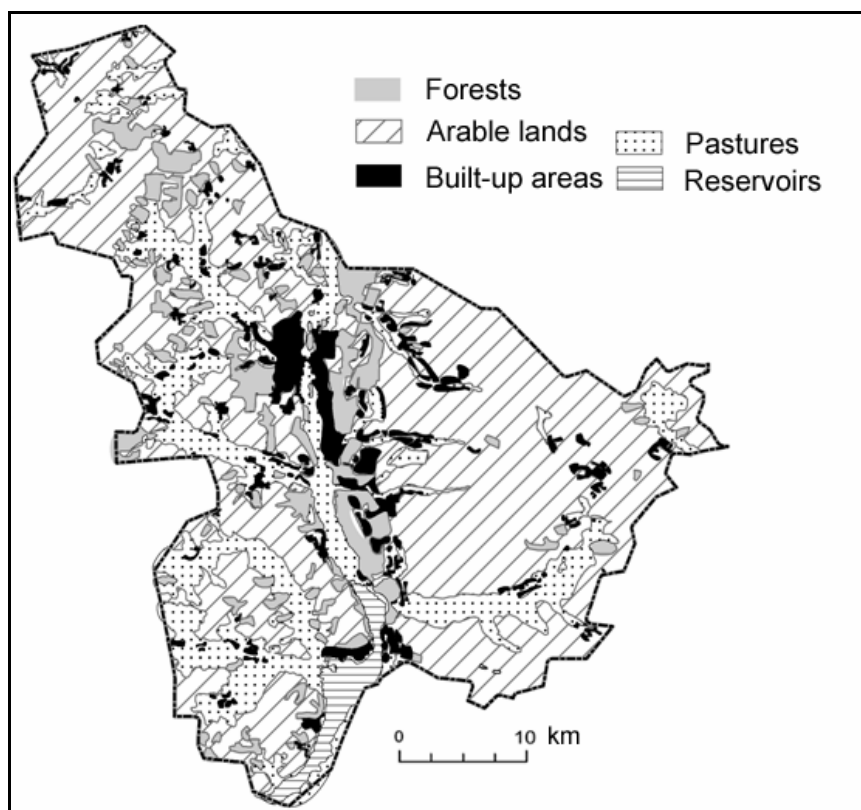

Figure 2. Spatial configuration of land use types of the Kupiansky district

The anthropogenic transformation of the environment can always be unambiguously interpreted: the larger the modern anthropogenic territorial complex differs from the initial natural, the larger is the transformation. In such a case the most modified ones are those natural complexes, in which the components are changed at the level of cardinal transformation of its most inert parts: soils, lithogenous basis. This refers to the industrial zones and developed town areas, where the landscape is substantially conversed and the vast areas of soil are replaced with impervious surfaces [7]. Besides, the areas where the landscape is totally changed turn out to be the substantially transformed: for instance, when it is conversed to aquatic (in case the territory is flooded with the storage lake water), or when agricultural fields are arranged in place of the initial forest lands.

The anthropogenic transformation primarily has negative connotation, as any interference of people into nature is extraneous. However, sometimes substantial anthropogenic changes in the environment can facilitate the growth of its habitat forming functions.

When it refers to the stage of the environment development, complexity of using the natural resources at

the territory is also taken into consideration. The more environmental resources are involved into the economy both commonly and separately (in case of incompatible land use types), the more developed the territory is considered.

As to the concept of "anthropization", to our thinking it depends on the general understanding of dependency of the anthropogenic objects from nature: it should be defined, what is the extend of correlation between the natural mode of the substance (energy) flows and the similar flows, though already changed by the human activity, in the anthropogenic transformed geosystem. In many studies such question is much broader and is formulated kind of differently: is any natural and anthropogenic territorial complex considered to be a cultural landscape? Detailed analysis of such question is provided in the monograph of M.D. Grozdinsky [8].

The following options are possible:

- cultural landscape = anthropogenic landscape;
- cultural landscape is just a particular type of the anthropogenic landscape. It varies by the specific modification level and, depending on concurrency of the "targets" set for the natural and the anthropogenic land utili-

zation subjects, is the landscape with minimal possibility of conflict regarding using of natural resources. The modern views on rational use of natural resources are most definitively realized for the cultural landscape.

The anthropogenic transformation of the environment is the continuously distributed characteristic, therefore it can adequately be represented in continuum, in form of the field (i.e. grid in GIS), in contrast with the discontinuous generalized representation within the landscape territorial units. Under such conditions the procedure of *Ka* defining becomes more difficult. When calculating the relation of the areas of various nature utilization types for some averaging district (for instance for sliding window of the square), it is necessary to consider not only distribution of the anthropogenic lands within it, but also distribution of that natural background that has been changed. Within the averaging district there can be at least two following options of combining natural and transformed complexes:

1) several natural territorial complexes conversed using the same land use type;

2) one natural complex conversed using various land use types.

Both in the first and in the second options a certain resulting polygon is formed being the consequence of spatial difference of the natural territorial complexes with the anthropogenic ones. Therefore, the weight coefficients in the formula shall be adjusted and will be different even for the same land use type. Such adjustment considers higher sensitivity or inactivity of each separate natural complex to a certain type of land use. Considering small variety of natural complexes and land use types at the territory of the district, such approach can be ignored.

The basis of geoprocessing for calculating the coefficient consists of simple analytic operations of selection and further storing of the selected objects, among which there are the queries by location: "completely contain" or "partially contain" [9]. That means the selection

of all anthropogenic territorial complex polygons, matching with the specified space borders of the natural complexes (in order to define the coefficients of the conversing impact of land use type in the specific natural background), and then the specified space borders of the sliding squares for final calculation of the areas of the anthropogenic territorial complexes. The areas and the coefficients are subsequently used for creation of the continuous model anthropization.

In this article we also raise the question of whether it is expedient to use basin approach while researching the environmental transformations (in contrast with the landscape units). A lot of researches consider separation of the territory by the river watersheds (basin structure) to be the most rational [10, 11]. This is associated with the objectivity of marking the watershed borders and functional-and-space consistency of each of the watersheds as partially detached land drainage unit, land use and pollution transfer object. Usually watersheds of the small rivers are so integral that it allows analyzing them as operational territorial units of the environmental transformations research. Therefore, it is rational to calculate the anthropization coefficient for similar watersheds of the first and the second rank. Such calculations were performed using the regional statistics means based on the data of *Ka* value field for the watersheds of the small rivers of the Kupiansky district (Table 1).

It was determined that the level of the watersheds modification within the borders of the Kupiansky district is very differentiated and marked by more substantial anisotropy closer in the direction of the right bank valley of the river Oskol. Maximal values of *Ka* are more typical for the left bank watersheds, characterized by the industrial territory development, as well as by the substantial share of the agricultural lands. As to the right bank watersheds, which under the set of the natural conditions are less convenient for economic development, the minimal *Ka* values are demonstrated.

Table 1

Anthropization coefficient for the watersheds of the Kupiansky district

Watershed number	Anthropization coefficient			
	Max	Min	Median	Standard deviation
1	4,420	7,516	6,815	0,530
2	4,218	7,394	5,945	0,634
3	6,863	8,425	7,383	0,232
4	5,144	7,727	6,931	0,675
5	4,960	7,545	6,893	0,730
6	4,892	9,070	7,213	0,695
7	4,817	8,005	7,434	0,443
8	3,307	10,270	5,676	1,162
9	3,775	8,468	5,848	0,561
10	4,559	8,062	6,499	0,716
11	3,691	7,845	5,711	0,601
12	3,153	7,647	7,252	0,890
13	4,286	8,820	7,321	0,626

Conclusions. 1. As a result of simulation based on the methodological principles described above, the environmental transformation fields and regional statistics indicators were calculated for watersheds of the small rivers at the Kupiansky district of the Kharkiv region. Particularly on the local level, considering the watershed area and the set of hydrology indicators, the basin systems are the most sensitive to the external influences. At the same time the governmental strategies of land utilization on the local level are fulfilled at the level of the specific projects, that are implemented in the appearance or change of the space, structural and functional characteristics of the natural and anthropogenic territorial complexes.

2. The described methods constitute the reliable means for studying the anthropogenic transformation of

the environment. The specified methods allowed revealing spatial organization and relative indicators of the environmental transformations by various land use types within the key district. The left bank basins are the most transformed ones, which is associated with the set environmental prerequisites.

3. The "weight" of the separate local centers of the intensive economic management (towns and industrial zones) in the calculated values of the coefficients by the basin territorial units is reduced at the expense of the other lands with the "moderate" environmental stresses. Therefore, it is expedient to perform such calculations within the specified averaging district with their further interpretation through the continuous models of geographic locations and phenomena.

References:

1. Shyshchenko P.G. *Prikladnaya fizicheskaya geografiya* / Shyshchenko P.G. – K.: Vyshcha shkola, 1988. – 192 s. [Шушченко П.Г. *Прикладная физическая география* / Шушченко П.Г. – К.: Вища школа, 1988. – 192 с.]
2. Reymers N.F. *Prirodopolzovanie: Slovar-spravochnik* / Reymers N.F. – M.: Mysl, 1990. – 637 s. [Реймерс Н.Ф. *Природопользование: Словарь-справочник* / Реймерс Н.Ф. – М.: Мысль, 1990. – 637 с.]
3. Odum Yu. *Ekologiya: V 2-x tomakh* / Odum Yu. – Per. s angl. – M.: Mir, 1986. – T. 1. – 328 s. [Одум Ю. *Экология: В 2-х томах* / Одум Ю. – Пер. с англ. – М.: Мир, 1986. – Т. 1. – 328 с.]
4. Shyshchenko P.H., Marynych O.M. *Fizychna geografiya Ukrainy: Pidruchnyk*. – K.: T-vo «Znannya», KOO, 2003. – 479 s. [Шушченко П.Г., Маринич О.М. *Фізична географія України: Підручник*. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2003. – 479 с.]
5. *Opolzni Kharkovskoy oblasti* / [Strizhelchik G.G., Kramarenko O.A., Sokolov Yu.P. i dr.] / Pod red. I.G. Chervanoyeva. – Kharkov: UkrNIINTIZ, 2001. – 300 s. [Оползни Харьковской области / [Стрижельчик Г.Г., Крамаренко О.А., Соколов Ю.П. и др.] / Под ред. И.Г. Черванева. – Харьков: УкрНИИИТИЗ, 2001. – 300 с.]
6. Ihnatyev S.Ye. *Konstruktyvno-geografichni osnovy upravlinnya terytoriyeyu ekologichnoyi merezhi regionalnoho rivnya (na prykladi Oskil'skoho pryrodnoho korydoru): avtoref. dys.... kand. geogr. nauk: 11.00.11* / Ihnatyev Stanislav Yevhenovych; Tavr. nats. un-t im. V.I. Vernad'skoho. – Simferopol, 2011. – 20 s.: rus. [Ігнат'єв С.Є. *Конструктивно-географічні основи управління територією екологічної мережі регіонального рівня (на прикладі Оскільського природного коридору): автореф. дис.... канд. геогр. наук : 11.00.11* / Ігнат'єв Станіслав Євгенович; Тавр. нац. ун-т ім. В.І. Вернадського. – Сімферополь, 2011. – 20 с.: рус.
7. Young Benjamin J. *Impacts of Impervious Surface Cover on Stream Hydrology and Stream-Reach Morphology, Northern Georgia: A thesis presented to the faculty of the College of Arts and Sciences of Ohio University* / Young Benjamin J. — 2010. — 91 p. — Режим доступу: https://etd.ohiolink.edu/rws_etd/document/get/ohiou1275416866/inline
8. Hrodzynskij M.D. *Piznannya landshaftu: misce i prostir: Monografiya. U 2-x tomakh* / Hrodzynskij M.D. – K.: Vydavnycho-poligrafichnyj tsentr «Kyivskij universytet», 2005. – T. 2. – 503 s. [Гродзинський М.Д. *Пізнання ландшафту: місце і простір: Монографія. У 2-х томах* / Гродзинський М.Д. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – Т. 2. – 503 с.]
9. Svitlychnyj O.O. *Osnovy geoinformatyky: Navchalnyj posibnyk* / Svitlychnyj O.O., Plotnytskyj S.V. / Zah. red. O.O. Svitlychnoho. – 2-e vyd., vupr. i dop. – Sumy: VTD «Universytetska knyha», 2008. – 294 s. [Світличний О.О. *Основи геоінформатики: Навчальний посібник* / Світличний О.О., Плотницький С.В. / Заг. ред. О.О. Світличного. – 2-е вид., випр. і доп. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2008. – 294 с.]
10. *Ekologichne upravlinnya: Pidruchnyk* / [V.Ya. Shevchuk, Yu.M. Satalkin, H.O. Bilyavskij ta in.]. – K.: Lybid, 2004. – 432 s. [Екологічне управління: Підручник / [В.Я. Шевчук, Ю.М. Саталкін, Г.О. Білявський та ін.] – К.: Либідь, 2004. – 432 с.]
11. Korytnyj L.M. *Administrativno-territorialnoe delenie Rossii: basseynovij variant* / Korytnyj L.M. // *Geografiya i prirodnye resursy*. – 2006. - № 4. – S. 29-37. [Корытный Л.М. *Административно-территориальное деление России: бассейновый вариант* / Корытный Л.М. // *География и природные ресурсы*. – 2006. - № 4. – С. 29-37].

*Summary***Vitaliy Berezhnoy. METHODS OF DEFINING THE ANTHROPOGENIC TRANSFORMATION OF THE ENVIRONMENT.**

Defining the level of anthropogenic transformation of environment can be performed using the ratios of the areas occupied by the certain land use types in the landscape or watershed. It is assumed that there is optimal relation between the areas of transformed and relatively unaltered natural lands that allow maintaining geosystem balance.

One of the methods to define the level of environment conversion is to calculate the anthropization coefficient. When calculating the coefficient, land use types are assigned with the parameter of destructive impact.

The Kupiansky district of the Kharkiv region is chosen to be the study area. The initial data to calculate the level of anthropogenic transformation was the map of natural territorial complexes and the map of land use types. The larger the modern anthropogenic territorial complex differs from the initial natural, the larger is the transformation.

The anthropogenic transformation of the environment is the continuously distributed characteristic. It should be represented through the continuous models of the field. It is necessary to consider not only distribution of the anthropogenic lands within sliding window, but also distribution of that natural background that has been changed.

It is also proposed to calculate the anthropization coefficient for watersheds. Such calculations were performed using the regional statistics means based on the data of the coefficient value field. It was defined that the level of the watersheds modification within the Kupiansky district is differentiated. Maximal values of the coefficient are more typical for the left bank watersheds.

Key words: antropization, land use type, watershed, environmental management, transformation of environment, geoprocessing, natural-anthropogenic territorial complexes.

Дослідження молодих науковців

УДК 911.3:331.5 (477.82)

Юрій Пасевич

ФАКТОРНИЙ АНАЛІЗ РИНКУ ПРАЦІ ДЛЯ МІСТ ОБЛАСНОГО ПІДПОРЯДКУВАННЯ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті, на основі узагальнених та систематизованих статистичних показників демографічного, соціально-економічного характеру, а також показників ринку праці, здійснено факторний аналіз чинників ринку праці для міст Волинської області обласного підпорядкування: м. Луцьк, м. Ковель, м. Володимир-Волинський, м. Нововолинськ. На основі проведених розрахунків, виявлено особливості та проаналізовано ступінь прояву чинників на ринок праці для окремо взятого міста обласного підпорядкування Волинської області.

Ключові слова: ринок праці, місто, чинник ринку праці, безробіття, зайнятість, заробітна плата, Волинська область.

Юрій Пасевич. ФАКТОРНИЙ АНАЛІЗ РИНКА ТРУДА ДЛЯ ГОРОДОВ ОБЛАСНОГО ПОДЧИНЕННЯ ВОЛЫНСКОЙ ОБЛАСТИ. В статье, на основе обобщенных и систематизированных статистических показателей демографического, социально-экономического характера, а также показателей рынка труда, осуществлено факторный анализ факторов рынка труда для городов Волынской области областного подчинения (г. Луцк, г. Ковель, г. Владимир – Волынский, г. Нововолынь). На основе проведенных расчетов, выявлены особенности, и проанализирована степень проявления факторов на рынок труда для отдельно взятого города областного подчинения Волынской области.

Ключевые слова: рынок труда, город, фактор рынка труда, безработица, занятость, заработная плата, Волынская область.

Yuriy Pasevich. ANALYTICAL FACTORS OF THE LABOUR MARKET OF THE TOWNS UNDER THE VOLYN PROVINCE. This article talks about the foundations of the generalized and Systematic Statistical indicators of the demographic, socio-economic character and also the indicators of the labor market, implemented analytical factors of the Volyn regions submissive towns (Lutsk, Kovel, Vladimir-Volynski, Novovolynsk). The foundations of conducted Calculations identified features and analyzed degree of the Submissive factors on the labor market for each single town of the Submissive region.

Key words: labour market, towns, factor of labour-market, employment, unemployment, salary, Volyn region.

Постановка наукової проблеми та її значення. Вивчення та дослідження ринку праці регіону за допомогою факторного аналізу дає можливість визначити чинники з найбільшим впливом на ринок праці, виявити особливості їх територіального прояву. Важливим підходом у дослідженні ринку праці регіону у цілому є вивчення окремих територіальних одиниць. У нашому випадку, це міста обласного підпорядкування (м. Луцьк, м. Ковель, м. Володимир-Волинський, м. Нововолинськ) де зосереджено 74 % міського населення області. Оскільки існують певні відмінності у розвитку ринку праці між сільською місцевістю та містами, дослідження ринку праці міст обласного підпорядкування Волинської області забезпечить різносторонній підхід у дослідженні ринку праці Волинської області як регіону у цілому.

Аналіз останніх досліджень з цієї проблеми. Дослідженню ринку праці як суспільно-територіальної системи, приділили увагу значна кількість науковців, проте на нашу думку слід виділити наукові доробки таких зарубіжних науковців як А.В. Кашепов [3], що дослідив російський ринок праці, А.Г. Пухова [8], яка приділила увагу дослідженню специфіки ринку праці окремого регіону.

Серед українських науковців, що здійснили аналіз ринку праці окремого регіону, варто відмітити О.В. Безпалу, яка дослідила ринок праці Столичного економічного регіону [1], у роботах Ю.Ю. Заволоки-спрямовано увагу на суспільно-географічні дослідження використання трудового потенціалу в регіоні

[2], у працях В.С. Сайчук досліджено регіональний ринок праці Хмельницької області у контексті суспільно-географічного дослідження [9].

На сьогоднішній день, дослідженню чинників ринку праці Волинської області приділено незначну увагу. Серед науковців, які частково висвітлили проблеми на ринку праці області слід виділити праці А.М. Колосюк, де проаналізовано соціально-трудова відносина на ринку праці Волинської області [4], у роботах О.М. Черчик приділено увагу дослідженню трудових ресурсів регіону [11], Е.В. Мисковець – досліджено функціонування регіонального ринку праці Волинської області [5]. У роботах О.У. Хомри досліджено ринок праці західного прикордоння України, зокрема виявлено територіальні відмінності ситуації [10].

Формулювання мети та завдань статті. Метою статті є визначення чинників ринку праці міст обласного підпорядкування Волинської області, виявлення особливостей та ступеня їх територіального прояву.

Для досягнення даної мети поставлені такі **завдання:**

- визначити основних чинників ринку праці, розрахувавши на основі статистичних показників матрицю факторних навантажень;
- визначивши факторні ваги, встановити територіальних відмінностей ступеня прояву чинників;
- обґрунтувати ступінь прояву чинників для окремо взятого міста.

Методи дослідження. У нашому дослідженні ми застосували загальнонаукові та спеціальні методи

дослідження. Для пояснення ступеня впливу окремих факторів ми використали описовий метод. При формуванні інформаційної (статистичної) основи було застосовано статистичний метод дослідження. З метою визначення основних чинників ринку праці міст обласного значення ми використали метод математичного (факторного) аналізу. Метод структурного аналізу для пояснення специфіки впливу окремого чинника.

Вклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів. Дослідження ринку праці міст обласного підпорядкування як і окремого регіону потребує вивчення не тільки основних тенденцій та закономірностей ринку праці, а й виявлення їх передумов та окремих явищ. Тому доцільним є виявлення та аналіз чинників ринку праці. *Чинниками ринку праці* називають умови та обставини що впливають на формуванням, функціонуванням (включаючи управління) ринку праці, і в кінцевому результаті визначають його специфіку.

У нашому дослідженні, для виявлення зв'язків та статистичної залежності між головними соціально - економічними показниками та їх ступінь прояву на ринок праці, ми використали метод факторного аналізу. Це один із математичних методів багатовимірного аналізу який, на основі матриці вихідних даних, дозволяє зменшити кількість показників (змінних), визначити їх взаємозв'язки та виокремити групи об'єктів близьких за своїм впливом на досліджуваний процес, ознак які називаються – *фактори* [7].

Дослідження чинників які впливають на ринок праці міст обласного значення волинської області, ми обрали 24 показники демографічного, соціально – економічного характеру та показників ринку праці за 2012 рік: V_1 – кількість постійного населення, *осіб*; V_2 – народжуваність, *на 1000 осіб*; V_3 – смертність, *на 1000 осіб*; V_4 – кількість міського населення, *осіб*; V_5 – густина населення, *осіб/км²*; V_6 – міграційний приріст, *на 1000 осіб*; V_7 – міграційне скорочення, *на*

1000 осіб; V_8 – кількість суб'єктів (ЄДРПОУ); V_9 – прямі іноземні інвестиції, (*тис.дол.США*); V_{10} – забезпеченість населення житлом, *у середньому на 1 особу/м²*; V_{11} – обсяги експорту товарів, (*тис.дол.США*); V_{12} – обсяги імпорту товарів, (*тис.дол.США*); V_{13} – вантажооборот автомобільного транспорту, *млн/Ткм*; V_{14} – оптовий товарооборот, *млн.грн*; V_{15} – роздрібний товарооборот, *млн.грн*; V_{16} – обсяг реалізованих послуг у розрахунку на одну особу, *грн*; V_{17} – кількість громадян не зайнятих трудовою діяльністю, які перебували на обліку в державній службі зайнятості, *осіб*; V_{18} – потреба підприємств у працівниках на заміщення вільних робочих місць, *осіб*; V_{19} – навантаження на одне вільне робоче місце (вакансію), *осіб*; V_{20} – середньомісячна номінальна заробітна плата працівників, *грн*; V_{21} – населення у віці молодшому за працездатний, *осіб*; V_{22} – населення у працездатному віці, *осіб*; V_{23} – населення у віці молодшому за працездатний, *осіб*; V_{24} – безробітні зареєстровані в державній службі зайнятості, *осіб* [6].

Усі розрахунки проводилися за допомогою програми Statistica 6.0. Частина статистичних показників, таких як V_{14} , V_{15} , V_{19} отримана шляхом обчислень.

Спочатку було визначено факторні навантаження оптимальної кількості чинників шляхом обчислення дисперсії. Для цього ми використали підхід «інтерпретацію і інваріантності». Його зміст полягає у виділенні головних чинників по мірі можливості їх пояснення, не залежно від кількості значущих показників навантажень. Окрім такого критерія слід враховувати правило за яким при визначенні кількості чинників кумулятивний відсоток дисперсії повинен складати не менше 75 %, тобто $\frac{3}{4}$ [8].

За результатами обчислень, основних показників факторного аналізу міст Волинської області, визначено 3 чинника із сумарною часткою у загальній дисперсії у 100 % (табл. 1).

Таблиця 1

Основні показники факторного аналізу для міст області

Чинники	Абсолютне значення дисперсії	Загальна дисперсія, %	Кумулятивна дисперсія	Кумулятивний %
I Соціально-економічний	16, 27580	67,81583	16,27580	67,8158
II Соціально-демографічний	4,43189	18,46619	20,70769	86,2820
III Економічний	3,29231	13,71798	24,00000	100,000

I чинник із загальною дисперсією у 16,2 %, та внеском у сумарну дисперсію – 67,8%, слід розглядати як *соціально-економічний* чинник (табл. 2). До нього увійшли показники: кількість постійного населення (з абсолютним значенням дисперсії (-0,99890), смертність (0,86494), кількість міського населення (-0,99890), густина населення (-0,85674), кількість суб'єктів ЄДРПОУ (-0,99479), прямі іноземні інвестиції (-0,86941), обсяги експорту товарів (-0,98511), обсяги імпорту товарів (-0,98593), вантажооборот автомобільного транспорту (-0,99177), оптовий товарооборот (-0,99197), роздрібний товарооборот (-

0,99297), кількість громадян не зайнятих трудовою діяльністю, які перебували на обліку в державній службі зайнятості (-0,93868), потреба підприємств у працівниках на заміщення вільних робочих місць (-0,97809), населення у віці молодшому за працездатний (-0,99829), населення у працездатному віці (-0,99884), населення у віці старшому за працездатний (-0,99857) та безробітні зареєстровані в державній службі зайнятості (-0,99362).

Даний чинник є основним на ринку праці міст області, оскільки складається із усіх важливих показників економічного і соціального блоків та ринку

праці.

II чинник, враховуючи показники які він увібрав, можна назвати *соціально-демографічний*. Його загальна дисперсія 4,4%, а внесок у сумарну дисперсію – 18,4%. До нього входять такі показники: народжуваність (-0,764501), міграційний приріст (0,952128), міграційне скорочення (0,858854), забез-

печеність населення житлом (0,827460), навантаження на одне вільне робоче місце (-0,782136).

III чинник – має *економічний* характер. Його склали наступні показники: обсяг реалізованих послуг у розрахунку на одну особу (-0,703263) і середньомісячна номінальна заробітна плата працівників (0,787118).

Таблиця 2

Матриця факторних навантажень

Показники	Чинник I	Чинник II	Чинник III
V ₁	-0,99890	-0,005240	-0,046656
V ₂	0,07149	-0,764501	-0,640646
V ₃	0,86494	0,032617	0,500812
V ₄	-0,99890	-0,005240	-0,046656
V ₅	-0,85674	0,188864	0,479932
V ₆	-0,04742	0,952128	-0,302000
V ₇	0,28217	0,858854	-0,427490
V ₈	-0,99479	0,093508	-0,040725
V ₉	-0,86941	-0,062288	0,490154
V ₁₀	0,28921	0,827460	-0,481320
V ₁₁	-0,98511	0,130666	0,111745
V ₁₂	-0,98593	0,087777	0,142255
V ₁₃	-0,99177	0,094767	-0,086111
V ₁₄	-0,99197	0,126348	-0,006305
V ₁₅	-0,99297	0,045495	-0,109301
V ₁₆	-0,35917	-0,613529	-0,703263
V ₁₇	-0,93868	-0,135537	-0,317045
V ₁₈	-0,97809	0,205003	-0,036248
V ₁₉	0,14642	-0,782136	-0,605661
V ₂₀	-0,13785	-0,601201	0,787118
V ₂₁	-0,99829	-0,017237	-0,055863
V ₂₂	-0,99884	-0,016424	-0,045177
V ₂₃	-0,99857	-0,038543	-0,037061
V ₂₄	-0,99362	-0,072837	-0,086060
Загальна дисперсія	16,27580	4,431885	3,292315
Доля загальної дисперсії	0,67816	0,184662	0,137180

Що стосується ступеня прояву чинників ринку праці окремо по містах обласного підпорядкування, то **I чинник (соціально-економічний)** найбільший ступінь прояву має у м. Володимир-волинський. Це пояснюється наявністю значної кількості виробничих об'єктів, а отже можливостями працевлаштування і офіційного заробітку (табл. 3).

II чинник (соціально-демографічний) проявився найбільше також у м. Володимир-

волинський. Схожі передумови для порівняно високого ступеня прояву даного чинника і у м. Луцьк, де велика частка зайнятих у промисловості, а також у торгівлі з відповідно високою оплатою праці.

III чинник (економічний) з огляду на його складові показники цілком об'єктивно найбільше проявився у м. Нововолинськ, де частка зайнятих у промисловості є значною, разом з тим, оплата праці у цій галузі є найвищою.

Таблиця 3

Таблиця факторних ваг

Міста	Чинник I	Чинник II	Чинник III
м. Луцьк	-1,48295	0,22258	-0,03623
м. Володимир-Волинський	0,70668	1,29319	-0,27975
м. Ковель	0,37924	-1,01218	-1,04003
м. Нововолинськ	0,39704	-0,50359	1,35601

Висновки і перспективи подальших досліджень. У результаті проведеного факторного аналізу окремо у містах обласного значення, було виявлено 3 групи чинників які визначають специфіку їх ринку праці: соціально-економічний, соціально-демографічний та економічний чинники. Основний чинник ринку праці у містах Волинської області обласного підпорядкування є соціально-економічні умови, а саме кількість населення, його природний рух і густота, підприємницька діяльність та інвесту-

вання, обсяги товарообороту, попит і пропозиція робочої сили, вікова структура населення, зайнятість і безробіття. Група соціально-демографічних чинників об'єднує показники природного і механічного руху населення, забезпеченості населення житлом та кількість вільних вакансій на ринку праці. До групи чинників економічного характеру входять показники обсягів реалізованих послуг та середньомісячної номінальної заробітної плати.

Список використаних джерел:

1. Bezpala O.V. *Osoblyvosti rozvytku rynku pratsi Stolychnoho suspilno-geografichnoho rayonu: avtoref. dys. na здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: spets. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія»* / O.V. Bezpala. – К., 2009. – 25 s. [Безпала О.В. Особливості розвитку ринку праці Столичного суспільно-географічного району: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / O.V. Bezpala. – К., 2009. – 25 с.].
2. Zavołoka Yu.Yu. *Suspilno-geografichni aspekty vykorystannya trudovoho potentsialu Kharkivskoyi oblasti: avtoref. dys. na здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: spets. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія»* / Yu.Yu. Zavołoka. – Київ, 2008. – 16 s. [Заволока Ю.Ю. Суспільно-географічні аспекти використання трудового потенціалу Харківської області: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / Ю.Ю. Заволока. – Київ, 2008. – 16 с.].
3. Kashepov A.V. *Rossiyskiy rynek truda: problemy formirovaniya i perspektivy* / A.V. Kashepov // *Obshchestvo i ekonomika*. – 1997. – № 7-8. – S. 94-108. [Кашепов А.В. Российский рынок труда: проблемы формирования и перспективы / А.В. Кашепов // *Общество и экономика*. – 1997. – № 7-8. – С. 94-108].
4. Kolosyuk A.M. *Analiz socialno-trudovykh vidnosyn na rynku pratsi Volynskoyi oblasti* / A.M. Kolosyuk // *Naukovyy visn. Volyn. nats. un-tu im. Lesi Ukrayinky. Seriya: Geografichni nauky*. – 2010. – № 5. – S. 113-117. [Колосюк А.М. Аналіз соціально-трудова відносин на ринку праці Волинської області / А.М. Колосюк // *Науковий вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Серія: Географічні науки*. – 2010. – № 5. – С. 113-117].
5. Myskovets E.V. *Analiz peredumov efektyvnoho funktsionuvannya regionalnoho rynku pratsi z ohlyadu na zminy haluzevoyi struktury (na prykladi Volynskoyi oblasti)* [Elektronnyj resurs]. – *Rezhym dostupu: http://archive.nbuv.gov.ua* [Мисковець Е.В. Аналіз передумов ефективного функціонування регіонального ринку праці з огляду на зміни галузевої структури (на прикладі Волинської області). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua>].
6. *Ofitsiynij sayt Derzhavnoho komitetu statystyky Ukrainy* [Elektronnyj resurs]. – *Rezhym dostupu: http://www.ukrstat.gov.ua* [Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>].
7. Pasevych Yu. *Zastosuvannya faktornoho analizu v doslidzhenni rynku pratsi prykordonnoho regionu (na prykladi Volynskoyi oblasti)* / Yu.V. Pasevych // *Chasopys socialno-ekonomichnoyi geografii*. – Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina, 2014. – Впр. 16(1). – S. 182-188. [Пасевич Ю.В. Застосування факторного аналізу в дослідженні ринку праці прикордонного регіону (на прикладі Волинської області) / Ю.В. Пасевич // *Часопис соціально-економічної географії*. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. – Вип. 16 (1). – С. 182-188].
8. Pukhova A.G. *Geograficheskie aspekty formirovaniya rynku truda Nizhegorodskoy oblasti v novykh ekonomicheskikh usloviyakh: avtoref. dis. na soiskanie uchenoy stepeni kand. геогр. наук: spets. 25.00.24 – «Економіческа, соціальна і політическа географія»* / A.G. Pukhova. – Nizhniy Novhorod, 2007. – 26 s. [Пухова А.Г. Географические аспекты формирования рынка труда Нижегородской области в новых экономических условиях: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. геогр. наук: спец. 25.00.24 – «Экономическая, социальная и политическая география» / А.Г. Пухова. – Нижний Новгород, 2007. – 26 с.].
9. Saychuk V.S. *Regionalnyj analiz popytu ta propozyttsiyi robochoyi syly na rynku pratsi Khmelnytskoyi oblasti* / V.S. Saychuk // *Економічна та соціальна географія: наук. зб.* – К., 2012. – Впр. 1 (64). – S. 219-228. [Сайчук В.С. Регіональний аналіз попиту та пропозиції робочої сили на ринку праці Хмельницької області / В.С. Сайчук // *Економічна та соціальна географія: наук. зб.* – К., 2012. – Вип. 1 (64). – С. 219-228].
10. Khomra O.U. *Rynok pratsi zakhidnoho prykordonnoho Ukrainy: terytorialni vidminnosti sytuatsiyi* // *Sotsialno-ekonomichni doslidzhennya u perekhidnyj period: Problemy i perspektivy transkordonnoho spivrobitnytstva v aspekti protsesiv evropeyskoyi integratsiyi* / NAN Ukrainy. In-t regionalnykh doslidzhen. – L.: Lutsk RVV «Vezha» Volyn. derzh. un-tu im. Lesi Ukrayinky, 2000. – Впр. XV. – S. 273-278. [Хомра О.У. Ринок праці західного прикордоння України: територіальні відмінності ситуації // *Соціально-економічні дослідження у перехідний період: Проблеми і перспективи транскордонного співробітництва в аспекті процесів європейської інтеграції* / НАН України. Ін-т регіональних досліджень. – Л.: Луцьк РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. – Вип. XV. – С. 273-278].
11. Cherchuk L.M. *Osnovni tendentsiyi rozvytku molodizhnoho sehmentu rynku pratsi Volynskoyi oblasti ta otsinka diyevosti mekhanizmiv derzhavnoho rehulyuvannya zaynyatosti* [Elektronnyj resurs]. – *Rezhym dostupu:*

<http://archive.nbuv.gov.ua> [Черчик Л.М. Основні тенденції розвитку молодіжного сегменту ринку праці Волинської області та оцінка дієвості механізмів державного регулювання зайнятості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua>].

Summary

Yuriy Pasevich. ANALYTICAL FACTORS OF THE LABOUR MARKET OF THE TOWNS UNDER THE VOLYN PROVINCE.

The aim of this article is to determine the factors of the Labor Market in the Submissive towns, identifying the particularity and the degree of its territorial manifestation. The goal of this work centered on the following tasks: the determinations of the basic factors of the labor market, calculating the basic Statistical indicator to the matrix factor loads, determinations of the weight factor, setting the degree of differences between the Submissive territorial factor and also the justifications of the degree of the Submissive factor for each Single state.

In order to identify the Communications of networks and statistical dependence between the main Socio-economic indicators and their degree of Submission on the Labor market, we used the factor analysis method to determine the factors with the most possible influence on the labor market to identify the Particularities and degrees of their territorial Submissiveness and also to outline the indicators which are appropriate to use to evaluate the whole Socio-economic Situations of the Separate region.

This article talks about the foundations of the generalized and Systematic Statistical indicator of the demographic, socio-economic character and also the indicators of the labor market, implemented analytical factors of the Volyn regions submissive towns (Lutsk, Kovel, Vladimir-Volynski, Novovolynsk).

Identified and analyzed qualities of the Signs of the basic factors affecting the Regions labor market. Identified features and analyzed degree of the Submissive factors on the labor market for each single town of the Submissive region.

Keywords: labour market, towns, factor of labour-market, employment, unemployment, salary, Volyn region.

УДК 911.3

Тетяна Ключко

ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА ФОРМУВАННЯ МІСТ-СУПУТНИКІВ КИЄВА ТА ПОШИРЕННЯ СУБУРБАНІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ТЕРИТОРІЇ КИЇВЩИНИ

Стаття присвячена аналізу історико-географічних особливостей формування міських поселень навколо міста Києва. Виділено причини самобутності та специфіку окремих поселень, їх функції та зони впливу. Дана характеристика взаємозв'язків міст-супутників і головного міста та вплив їх подальшого розвитку на місто-ядро. Визначено ознаки міст-супутників – близькість і доступність зв'язку з містом-ядром, невисока щільність населення, монофункціональність в сфері зайнятості населення. Показано вплив промислової революції та НТП на розвиток та поширення субурбанізаційних процесів.

Ключові слова: субурбанізація місто-супутник, передмістя, приміська зона, дачні поселення

Татьяна Ключко. ИСТОРИЧЕСКАЯ РЕТРОСПЕКТИВА ФОРМИРОВАНИЯ ГОРОДОВ-СПУТНИКОВ КИЕВА И РАСПРОСТРАНЕНИЕ СУБУРБАНИЗАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ НА ТЕРРИТОРИИ КИЕВСКОЙ ОБЛАСТИ. *Статья посвящена анализу историко-географическим особенностям формирования городских поселений вокруг города Киева. Выделены причины самобытности отдельных поселений, их функции и зоны влияния. Дана характеристика взаимосвязи городов-спутников с главным городом и влияние их дальнейшего развития на город-ядро. Определены признаки городов-спутников, а именно близость и доступность связи с городом-ядром, низкая плотность населения, монофункциональность в сфере занятости. Показано влияние промышленной революции и НТП на развитие и распространение субурбанізаційних процесов.*

Ключевые слова: субурбанізація, город-спутник, пригородная зона, пригород, дачные поселения.

Tetyana Kliuiko. THE HISTORICAL RETROSPECTIVE FORMING TOWN- SATELLITES OF KIEV AND DISSEMINATION SUBURBANIZATION PROCESSES IN THE KYIV REGION. *The article analyzes historical and geographical features of the formation of urban communities around the city of Kiev. The reasons of settlements individual identity are emphasis, their functions and spheres of influence are determined. The interrelation of town- satellites to the main city and their further development influence of the city-core are characterized. The following elements as proximity and availability of communication with the city-core, low population density, monofunctional space are determined like satellite city identify. The influence of the industrial revolution and the development of Scientific Progress to dissemination suburbanization processes are shown.*

Key words: suburbanization, town- satellite, suburban area, suburbs, suburban communities.

Постановка проблеми та актуальність теми. Субурбанізація – це новий феномен кінця ХХ століття. Масовий відтік населення у приміську зону спричинений різними факторами та подіями. Зміни соціально-економічних умов території протягом років відображають взаємодію різноманітних процесів у суспільстві.

Територія Київщини пройшла довгий історичний шлях формування і становлення. Протягом років, створені в різні періоди поселення змінювали чисельність свого населення, функції і зони впливу, відбувалися стихійні міграції населення та забудова території.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато відомих вчених різних галузей знань досліджували різноманітні аспекти містоутворення. Питанням історії міст, а також процесам урбанізації і субурбанізації присвячено праці Ю. Пітюренка, А. Степаненка, В. Ковтуна, О. Гладкого, І. Гукалової, Є. Перцика, С. Проценка та інших. В історії розвитку Київщини значне місце посідає доба Київської Русі, науковим дослідженням якої займалися такі вчені як М. Грушевський, М. Котляр, О. Толочко, Л. Войтович та інші.

Постановка завдання та цілей статті. Вивчення міста, як специфічної суспільно-географічної моделі організації території та населення, в історичній ретроспективі його розвитку дасть можливість розкрити особливості формування певних поселень, проаналізувати причини їх самобутності, виявити специфіку структури зайнятості окремого поселення,

дослідити взаємозв'язки з іншими територіями та визначити роль і місце поселення на сучасній суспільно-політичній карті країни.

Метою даної праці виступає аналіз історико-географічних особливостей формування міських поселень навколо центрального міста - Києва, виявлення головних причин їх місцеутворення, характеру взаємозв'язків з містом-ядром та вплив їх подальшого розвитку на головне місто.

Виклад основного матеріалу. В процесі всестороннього дослідження розвитку території навколо міста Києва було виділено три часові відрізки для характеристики процесів формування міської мережі Київщини та приміської зони Києва . Це :

- княжа доба (IX-XII ст.)
- російська імперія (1721-1917 рр.)
- радянські часи (1922-1991 рр.)

Упродовж IX - початку XIII століття на політичній карті Київської Русі існувало порядку 15 великих удільних князівств. Київське князівство, землі якого в основних рисах сформувалися на початку другої половини XI століття, було одним з найбільш економічно розвинутих і густозаселених районів Русі. У писемних джерелах згадують про існування напередодні Батиевої навали на Русь на Київщині близько 80 міст, що свідчить про високий рівень урбанізації на той час.

Сам Київ, головне місто Київської землі, був одним з найбільших міст не тільки Русі, а й усієї середньовічної Європи, з чисельністю населення понад 50 тис. чоловік.

Поява нових поселень на території Київської землі відбувалася нерівномірно. Великі міські

центри, як правило, розташовувалися у лісостеповій смузі на підступах до Києва. Міста-фортеці, сторожові застави, що охороняли державний кордон Русі, знаходились вздовж південних рубежів.

Внаслідок зростання продуктивних сил на Русі, поглиблення процесів феодалізації, спричинених міжусобними війнами князів, на Київській землі з'явилася велика кількість нових поселень - міст, фортець, феодальних дворів, неукріплених сільських поселень.

Зростання і розвиток головного міста тісно пов'язані зі збільшенням феодальних дворів (володінь), більшість з яких являла собою не тільки оборонні фортеці, а й господарські та адміністративні центри.

Важливу роль у житті Київської землі відігравали міста Вишгород, Білгород (сучасне село Білогородка Києво-Святошинського району), Василів (сучасне місто Васильків), Юр'їв (сучасне місто Біла Церква), а також фортеці, які входили до оборонного кільця навколо Києва, такі як Треполь, Халеп, Чучин, Заруб, Пересечен, Торчевськ, Богуслав, Фастів та інші.

Вишгород (сучасне місто Вишгород) виник на відстані 15-20 км на північ від Києва, на правому 80-ти метровому березі Дніпра, біля переправи через річку [2]. Місто було обнесене шістьма земляними валами, на його окраїнах розташовувалися сторожові пункти. Це була північно-західна лінія оборони, одна з основних перешкод на шляху до Києва. Воєнно-стратегічне значення Вишгорода високо цінувалось київськими князями. Не менше значення місто мало у внутрішній торгівлі, чому сприяло географічне положення, та у розвитку ремісництва, продукція якого задовільняла потреби округи.

Ще один важливий пригород Києва – Білгород, що розташоване за 25 км. на південний захід від Києва. Зручне оборонне місцерозташування на високій плато, над заплавою річки Ірпеня, природні захисні рубежі всіляко сприяли процвітанню міста-фортеці.

Письменні та археологічні джерела свідчать про наявність на території Бориспільського району поселень та укріплених городищ часів Київської Русі. Одним з найдавніших укріплень Київської землі був "Город Саков" (нині с. Сальків Бориспільського району) [2]. Таким чином, Київ мав суцільну лінію оборони у вигляді міст-супутників, які слугували основними перешкодами до підступу до столичного граду.

Міста в основному були обнесені валами, на окраїнах розташовувалися сторожові пункти, наявність першокласних фортець і посаду надавало містам важливого воєнно-стратегічного значення, що високого цінувалося київськими князями. Більшість великих міст мали статус князівського міста. Та попри свою роль в оборонному, економічному, торговельному, церковно-релігійному житті Київської землі, ці міста не являли собою якоїсь самостійної політичної одиниці, а протягом усієї давньоруської історії виступали як пригород Києва. Князі на містах назначалися виходячи з інтересів Києва. Феодальні володіння у містах перебували у васальній залежності

від Київського князівства.

Під час монголо-татарської навали багато поселень було зруйновано, частково або повністю. Подальша історія краю невіддільна від боротьби українського народу проти іноземного поневолення.

Внаслідок приєднання правобережної України до Російської імперії в кінці XVIII століття, Київ став адміністративним центром новоствореної Київської губернії. Швидко почав набирати обертів промисловий переворот, у містах зростали промисловість, будівництво. З розвитком економіки, транспорту та завдяки притоку селян, звільнених від кріпацтва і змушених шукати роботу, різко зростає чисельність населення міста. Виникла проблема забезпечення міщан житлом. Щоб не допустити хаотичного будівництва і безвідповідальності за споруджене, були розроблені правила з основними вимогами до забудовників. Складено план міста 1861-1868 рр., почалася активна забудова Києва - як центральних районів так і околиць.

Будівництво залізничних доріг Київ-Ковель 1898 р., Київ-Одеса 1968 р. були стимулом до появи дачних поселень Боярка, Ворзель, Буча, Ірпін та інших.

Епоха індустріалізації вступала в силу. Спокійне, розмірене життя киян невблаганно відступали, разом і з чистим повітрям. Щоб компенсувати втрачене, саме тоді навколо Києва почали утворюватися дачні поселення.

Прототипом першого коттеджного містечка на території сучасної Київщини можна вважати дачне поселення, яке виникло в кінці XIX на початку XX століття внаслідок будівництва залізниці Київ-Одеса. В 1868 році на відстані 22 км від Києва було споруджено залізничну станцію біля с. Будаївка (сучасна територія м. Боярка) [3]. У 1870-х рр. на прилягаючому до станції краю лісового масиву було розплановано селище на 93 садиби. Запозичені з київських назви вулиць, Хрещатик та Липки, дають підстави стверджувати, що їхні автори вважали дачне селище суто київським утворенням. Лаврентій Похилевич у своїй праці «Сказання про населені місцевості Київської губернії» відзначив: "...Будаївка не иначе должна быть трактуема, как пригородом Киева; потому что не только содержит разнородное и разноверное население, число которого в данный момент определяется лишь приблизительно, не только служит резиденцією административных властей начиная от полицейского пристава; но пригород этот обзавелся уже лавками, складами, трактирами, питейными и увеселительными заведениями, шикарными постройками с садами и цветниками, даже летним театром".

Перші дачі споруджували багаті кияни виключно для свого користування. Відомими дачниками були Микола Лисенко (Боярка), Михайло Булгаков (Буча). На початку 1880-х років почали будувати київські підприємці й місцеві заможні селяни, щоб здавати дачні будинки в оренду. Втім, не лише заможні кияни ставали мешканцями дачних поселень. Для багатших призначалися прикрашені химерним різьбленням будинки в основному для проведення вільного часу за містом, відпочинку; люди середньо-

го достатку знаходили значно дешевше житло в пригороді, маючи постійне місце роботи в місті. Помешкання останніх часто мали вигляд менш вишуканий, а то й просто були звичайними селянськими хатами.

В кінці XVIII початку XIX століття Київ та його околиці переживав справжній дачний бум. Резиденція графині Н. Уварової в Ворзелі, приклад дачного модерну будинок 130/1 на проспекті Перемоги, казковий будиночок купця першої гільдії Миколи Чоколова на вулиці Стельмаха 20 в Ірпені – одні з небагатьох, які збереглися донині.

Загалом навколо тогочасного Києва виникло близько тисячі дрібних дачних поселень. Після смерті професора Київського університету, хірурга В. Караваєва, його земельні володіння (нині район Караваєвих дач) були розділені на 250 окремих ділянок та розпродані його онукою Ольгою. Засновниками дачного Ворзеля стали поміщик Йосип Пеховський і графиня Лідія Кичєва. Саме вони розділили свої землі для продажу більш як на 200 ділянок.

Навколишні міста і селища Києва перепрофілювались з оборонних фортець на містечка відпочинку та оздоровлення. Причиною цьому були не лише близькість та дешевизна сполучення з Києвом, а й добре організоване дозвілля. З Києва до дачних поселень у Ворзелі, Боярці, Дарниці можна було добратися на спеціальних дачних поїздах, які мали полегшену конструкцію. Літом з Дарниці ходив спеціальний «купальний» поїзд, який возив відпочиваючих на берег Дніпра.

Філософія дачного відпочинку кінця XX століття прагнула до своєрідного поєднання природи і цивілізації, пасторальних сюжетів та урбаністики. Проводячи літо в передмісті, міські жителі організували там же спектаклі, концерти, безліч дитячих розваг. Таким чином, переносячи свій міський спосіб життя в сільську місцевість, при цьому займаючись садово-городними справами. Тобто, дачний рух є першими кроками сезонної субурбанізації.

В 1960 році було заборонено виділення земель під будівництво дач, оскільки в Радянському Союзі приватної власності не існувало. Дачні ділянки знаходились в чіткому регламентованому використанні членів садово-дачних товариств, а сама земля надавалася в безстрокове користування підприємствам, при профкомах яких і організовувалися дані товариства.

З появою капіталізму в містах інтенсивно розвиваються промисловість, зокрема такі галузі як сукновальна, салотопна, борошномельна, цукрова та інші. Відбувається концентрація виробництва. Особливо важливе місце Київська губернія посідала в розвитку цукрової промисловості. З 218 цукрових заводів, що діяли в Україні в 1856-1857 рр, на Київщину припадало 67.

Зростання суспільного поділу праці вело до збільшення міського населення. У 1845 році в Київській губернії налічувалося 101 місто й містечко. Міське населення становило 10,5 відсотка. Особливо швидко процес урбанізації відбувався на початку XX століття. Якщо в середині 1890-их років у Білій Церкві налічувалось 29 тис. жителів, Василькові - 18, Фастові - 9,5 тисяч чоловік, то в 1911 році в Білій

Церкві вже було 44, у Фастові - 13, Василькові 25 тисяч жителів.

У 1923-1930 роках із змінами в адміністративно-територіальному поділі дістали юридичне підтвердження міські поселення, що не мали статусу міст. До категорії міст у 1925 році була віднесена Біла Церква.

Цікавими з точки зору містобудування виявилися 30-ті роки минулого століття. Згідно Генплану 1934 року Київ та околиці мали перетворитися на полігон розвитку монументального стилю радянської архітектури під егідою тодішнього керівника СРСР Йосипа Сталіна. З різних причин дана ідея провалилась, залишивши на згадку Києву лише частину запланованих проектів.

Результатом грандіозних планів були не лише реалізовані проекти, а й десятки дрібних поселень робітничого класу, жителі яких були зайняті на будівництві газопроводів, транспортних розв'язок, ТЕС, залізниць тощо.

1950-60-ті роки - активна фаза формування міської мережі навколо Києва. Статус міста отримують Бориспіль, Боярка, Бровари, Ірпінь (1956 р.), Вишгород (1968 р), Вишневе, Кагарлик (1971 р.).

Для післявоєнної відбудови характерний "будівельний бум". Наприкінці 1970-х років, малі та середні міста Київщини забудовуються багатоповерхівками тодішнього радянського зразка. Будівельні організації скоротили у 2-3 рази строки спорудження житлових будинків, чим відкрили нові можливості для прискорення будівництва. Ведеться газифікація та електрифікація навколишніх територій столиці.

В перші роки індустріалізації розгорнулося будівництво нових і реконструкція діючих підприємств. Виросли нові промислові підприємства, зокрема завод "Транспортер" у Василькові, взуттєва фабрика і консервний завод у Білій Церкві.

Відбувається подальший розвиток промисловості: 1955 рік – деревообробний завод в Ірпені, 1959 рік стали до ладу підприємства порошкової металургії, пластмасових виробів у Броварах.

В період радянської влади значна увага приділялась соціальній сфері: зводилися лікарні, дитячі садки, школи, бібліотеки.

З Києвом містечка зв'язують маршрути, на яких регулярно курсують автобуси.

Швидкий розвиток промисловості сприяв зростанню малих міст та чисельності населення, поліпшенню культурно-побутових умов.

Отже, сучасні міста-супутники Києва це — до деякої міри давні форпости, згодом – адміністративно-торговельні осередки, які протягом своєї історії тісно пов'язані з головним містом. Поштовхом до активної забудови передмістя став промисловий переворот в Російській імперії. З розвитком транспортного сполучення виникають перші дачні поселення, які є прототипом сучасних коттеджних містечок. В радянські часи закріплюється спеціалізація міст і містечок.

Промислова революція і НТП призвели до шаленого темпу розвитку урбанізації. З одного боку, зростання і нарощення потенціалу міста – промислового, демографічного, економічного, призвели до

забруднення атмосфери міста викидами промисловості, перенаселення житлових масивів, транспортні колапси і т.п. З іншого боку, НТП призвів до зростання добробуту певних прошарків населення, в першу чергу міських жителів, для яких замський будинок є підтвердженням свого статусу. Сучасний варіант субурбанізації пов'язаний з високою вартіс-

тю життя в місті у поєднанні із загальним невисоким рівнем заробітку, що призвело до масової забудови садово-дачних ділянок навколо Києва.

Таким чином, проблеми міста, модний тренд нового способу життя та фінансова неспроможність проживання в самому місті, спричинили появу нового феномена ХХ століття - субурбанізації.

Список використаних джерел:

1. Lappo G.M. *Geografiya gorodov: Ucheb posobie* / G.M. Lappo. – М.: Gumanit. izd. tsentr VLADOS, 1997. – 480 s. [Ланно Г.М. *Географія городів: Учеб посібник* / Г.М. Ланно. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997. – 480 с.].
2. *Istoriya mist i sil Ukrayinskoyi RSR. 10 tom. Kyivska oblast* / [Red. kol.: Rudych F.M. (holova red. kolehiyi) ta in.]. – Kharkivska knyzhkova fabryka im. M.V. Frunze, 1971. – 823 s. [Історія міст і сіл Української РСР. 10 том. Київська область / [Ред. кол.: Рудич Ф.М. (голова ред. колегії) та ін.]. – Харківська книжкова фабрика ім. М.В. Фрунзе, 1971. – 823 с.].
3. Kovtun V.V., Stepanenko A.V. *Goroda Ukrainy: Ekonomiko-geograficheskiy spravochnik*. – К.: Vischa shkola, 1990. – 277 s. [Ковтун В.В., Степаненко А.В. *Города Украины: Экономико-географический справочник*. – К.: Вища школа, 1990. – 277 с.].
4. Protsenko S.M. *Prymiska zona* / S.M. Protsenko // *Geografichna entsyklopediya Ukrayiny*. – Т. 3. – К.: «Ukrayinska entsyklopediya» im. M.P. Vazhana, 1993. – С. 84. [Проценко С.М. *Приміська зона* / С.М. Проценко // *Географічна енциклопедія України*. – Т.3. – К.: «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1993. – С. 84].
5. *Rozmischennya produktyvnykh syl Ukrayiny: Navch.-metod. posibnyk dlya samost. vuvch. dysc.* / S.I. Dorohuntsov, Yu.I. Pityurenko, Ya.B. Oliyuk ta in. – К.: KNEU, 2000. – 364 s. [Розміщення продуктивних сил України: Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. / С.І. Дорогунцов, Ю.І. Пітюрєнко, Я.Б. Олійник та ін. – К.: КНЕУ, 2000. – 364 с.].

Summary

Tetyana Kliuiko. THE HISTORICAL RETROSPECTIVE FORMING TOWN- SATELLITES OF KIEV AND DISSEMINATION SUBURBANIZATION PROCESSES IN THE KYIV REGION.

This paper provides evidence on the historical way of formation and establishment of urban areas around Kyiv metropolitan region from the time of Kyivan Rus to period of create independent Ukraine. Attention is focused on the main functions and the nature of relationships between satellite towns and major cities.

Analysis of historical sources makes it possible to assert that the ancient settlement – Vyshgorod, Bylgorod, Vasiliv, Yuriev, Fastyv, Peresechen, Trepol - around a powerful center of Kyivan Rus Kyiv were performed as outposts with military-strategic role, forming the main line of defense.

Over the centuries the nature of the relationship changed, especially clearly influenced by the Industrial Revolution. Transport, construction, industries are the main development factors of the suburbs in the nineteenth century. As a result, there were summer settlement, residential areas of the working class, small town builders and more around Kyiv. The reality of favorable environmental conditions and demands from the urban population in the suburbs formed village resort-style, very popular among the urban elite and intelligentsia.

Satellite city could identify the following elements - proximity and availability of communication with the city-core; low population density; monofunctional city (summer-resort, residential, industrial town). Historical retrospective of past events may us conclude that for a long time Kyiv city contributed to the development of related settlements with close social ties to the city core.

Key words: suburbanization, town-satellite, suburban area, suburbs, suburban communities.

УДК 911.3

Ірина Барило

СТАТЕВО-ВІКОВА СТРУКТУРА НАСЕЛЕННЯ ЯК ЧИННИК ГЕОДЕМОГРАФІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ (НА ПРИКЛАДІ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

У статті проаналізовано закономірності формування статево-вікової структури населення як якісної характеристики геодемографічних процесів Полтавської області. Розраховано основні геодемографічні показники (коефіцієнти народжуваності, смертності, природного приросту). Виявлено особливості розподілу міського та сільського населення за статтю та віком. Визначено демографічне навантаження (максимальні та мінімальні показники) за районами та містами області. Розглянуто територіальні особливості статево-вікової структури населення Полтавської області.

Ключові слова: статево-вікова структура, відтворення населення, працездатний вік, старіння населення, демографічне навантаження.

Ірина Барило. ПОЛОВОЗРАСТНАЯ СТРУКТУРА НАСЕЛЕНИЯ КАК ФАКТОР ГЕОДЕМОГРАФИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНА (НА ПРИМЕРЕ ПОЛТАВСКОЙ ОБЛАСТИ). В статье рассмотрены закономерности формирования половозрастной структуры населения как качественной характеристики геодемографических процессов в Полтавской области. Рассчитаны основные геодемографические показатели (коэффициенты рождаемости, смертности, естественного прироста). Проанализированы особенности распределения городского и сельского населения за полом и возрастом. Определена демографическая нагрузка (максимальные и минимальные показатели) за районами и городами области. Рассмотрены территориальные особенности половозрастной структуры населения Полтавской области.

Ключевые слова: половозрастная структура, воспроизведение населения, работоспособный возраст, старение населения, демографическая нагрузка.

Iryna Barylo. AGE AND SEX STRUCTURE OF THE POPULATION AS A FACTOR OF GEODEMOGRAPHICAL DEVELOPMENT (FOR EXAMPLE POLTAVA REGION). The article analyzes the main features of formation of age and sex structure of the population as qualitative characteristics geodemographical processes in Poltava region. Calculated main geodemographical components (fertility, mortality, natural increase). The features of the distribution of urban and rural population by sex and age. Defined demographic load (maximum and minimum values) for the districts and towns of the region. Considered territorial characteristics of gender and age structure of the Poltava region.

Key words: age and sex structure, reproduction, working age, aging population, demographic burden.

Постановка проблеми. Вивчення структурного аналізу населення є важливим елементом у дослідженнях геодемографічного розвитку регіону. Це дозволяє зробити певні висновки щодо геодемографічних тенденцій та виявити можливі зміни динаміки чисельності населення в майбутньому. Процеси відтворення населення тісно взаємозв'язані з соціально-економічними особливостями розвитку території і, таким чином, вказують на наявні внутрішні зв'язки між соціально-економічними чинниками та демографічною ситуацією регіону [1, 2]. Сьогодні для України характерними є переорієнтація національних інтересів, формування нової національної стратегії спрямованої на людський розвиток. Таким чином, це посилює актуальність досліджень демографічного спрямування, вивчення структурної складової населення на рівні окремих регіонів.

Виклад основного матеріалу. Одним з найважливіших факторів, які визначають режим відтворення населення є статево-вікова структура населення. Оцінка якості населення неможлива без врахування змін його вікової структури, вікових відмінностей, інтенсивності їх прояву. Специфіка віку та статі як якісних ознак дозволяє характеризувати геодемографічні процеси як безпосередню основу формування різних властивостей населення, вважаючи статево-вікову структуру населення єдиною абсолютною структурою, провідною елементно-структурною особливістю населення [1, 2].

Характерною рисою статево-вікової структури населення Полтавської області є велика частка осіб

старше працездатного віку. Коефіцієнт старіння населення, який характеризує частку осіб понад 60 років, складає більше 23 %. У сільській місцевості цей показник значно вищий, ніж у міських поселеннях – 26 % та 21 % відповідно. Про поступове старіння населення свідчить також зміна його вікової структури. За період 2001 – 2013 рр. у Полтавській області частка дітей у віці 0-14 років значно зменшилась, а частка осіб у віці 65 років і старше збільшилась. Крім того, Полтавська область серед регіонів України відзначається досить високим рівнем старіння жіночого населення. Взагалі статева структура населення області характеризується стабільною перевагою жінок над чоловіками. На кожну 1000 осіб жіночої статі в середньому по області припадає 849 чоловіків. Питома вага чоловіків та жінок значно коливається в залежності від вікової групи. У віці 0–29 років чоловіки складають 51,5 % загальної кількості населення цієї вікової групи. Але, починаючи з вікової групи 30–34 роки, загальна частка жінок області починає перевищувати 50 % і поступово збільшується. У віці 70 років і старше питома вага жінок складає 68,4 % [4, 5]. Для міських населених пунктів є характерним переважанням жінок над чоловіками у віці з 30 років (рис. 1), для сільських населених пунктів – з 50 років (рис. 2).

Так, для міського населення (рис. 1) характерні виражені «піки», які відповідають віковим інтервалам 25–29, 50–54, 80 років і старше, що спричинено такими явищами як компенсація та амортизація, а вік балансування (коли кількість чоловіків і жінок зрівнюється) припадає на інтервал 25-30 років, після цього має місце перевага кількості жінок у всіх віко-

вих групах.

Для сільського населення також можна визначити «піки» в таких же вікових категоріях як у міського населення. На рис. 2 видно, що для сільського

населення регіону існує дві вікові групи балансування: перший – вік 20–29 роки; другий – вік 50–59 років [2, 5].

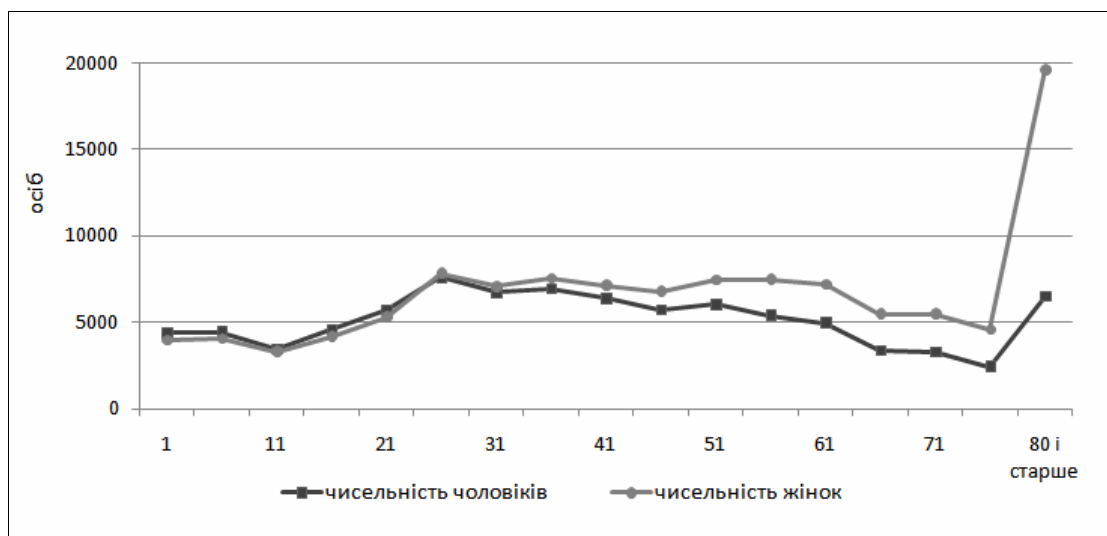

Рис. 1. Полігон розподілу міського населення Полтавської області за статтю та віком у 2013 р. (побудовано автором за даними [5])

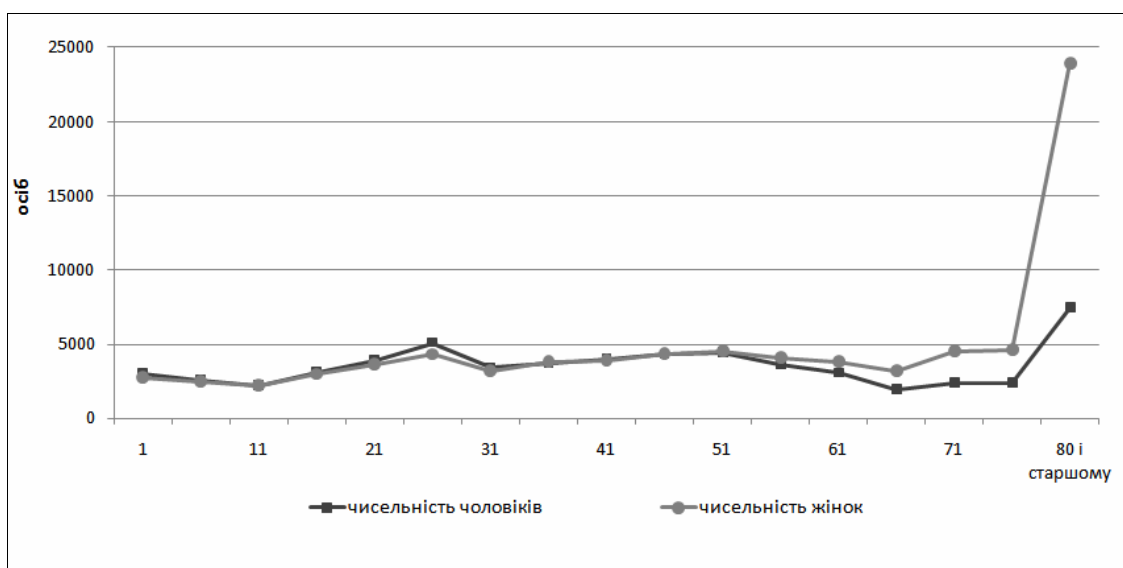

Рис. 2. Полігон розподілу сільського населення Полтавської області за статтю та віком у 2013 р. (побудовано автором за даними [5])

Особливістю смертності у працездатному віці є так звана «над смертність» чоловіків, що спричинено зростанням надлишкових смертей 40-річних чоловіків від нещасних випадків, отруєнь і травм, від хвороб системи кровообігу, органів дихання і травлення тощо. У 2008-2013 рр. показники смертності чоловіків від усіх причин в працездатному віці перевищував смертність жінок (665,7 ‰ та 135,4 ‰ відповідно). Це є надзвичайно загрозливим процесом як для сфери промислового виробництва так і для відтворення нації. З вікового інтервалу 50–54 роки починає формуватися переважання кількості жінок (64,7 тис. осіб) над

чоловіками (28,6 тис. осіб), яке досягає максимуму у віці понад 70 років [5]. Таким чином, в Полтавській області простежується тенденція «старіння знизу», що відбувається через поступове зменшення кількості дітей у наслідок скорочення показників народжуваності. Спостерігається поступовий перехід від «стаціонарного» типу статеві-вікової структури до «регресивного».

Наслідком негативних тенденцій розвитку геодемографічних процесів регіону, а саме статеві-вікової структури населення, є значне навантаження на населення працездатного віку. Так, якщо у 2008 р. на 1000 осіб працездатного віку припадало 385 осіб

післяпрацездатного віку і 227 осіб у віці молодшому за працездатний вік, то у 2013 р. – 369 та 209 осіб відповідно. Головною причиною спаду показників є зменшення загальної кількості населення по районах та містам області на 4 % (з 1517 тис. осіб у 2008 р до 1460 тис. осіб. у 2013 р.) [4, 5].

Для співвідношення вікових груп населення Полтавської області було застосовано показники демографічного навантаження: 1) загальний коефіцієнт демографічного навантаження (*k_{заг}*); 2) коефіцієнт демографічного навантаження дітьми

(*k_д*); 3) коефіцієнт демографічного навантаження працьотками (*k_п*); 4) коефіцієнт демографічного навантаження покоління батьків старими (від 65 років і старше) (*k_с*); 5) коефіцієнт демографічного навантаження покоління дітей працьотками (*k_{п/д}*); 6) загальний коефіцієнт демографічного навантаження населення працездатного віку (*k_{п.заг}*); 7) коефіцієнт демографічного навантаження населення допрацездатного віку (*k_{п.дн}*); 8) коефіцієнт демографічного навантаження населення післяпрацездатного віку (*k_{п.пн}*) (табл. 1) [2].

Таблиця 1

Коефіцієнти демографічного навантаження у Полтавській області у 2013 р, % (обчислено за [5])

Показник	Все населення			Міське населення			Сільська місцевість		
	Обидві статі	в т.ч.		Обидві статі	в т.ч.		Обидві статі	в т.ч.	
		чоловіки	жінки		чоловіки	жінки		чоловіки	жінки
<i>K_{раг}</i>	578	489	662	530	465	590	658	527	790
<i>K_д</i>	209	221	198	201	217	186	223	227	219
<i>K_п</i>	369	268	464	329	248	404	435	300	572
<i>K_с</i>	266	181	347	140	160	284	336	214	459
<i>k_{п/д}</i>	1 764	1 214	2 347	1 641	1 143	2 171	1 952	1 321	2 615
<i>k_{п.заг}</i>	601	513	686	551	487	610	686	554	821
<i>k_{п.дн}</i>	227	240	215	217	235	201	244	248	239
<i>k_{п.пн}</i>	374	272	471	334	252	409	443	305	581

Аналіз коефіцієнтів демографічного навантаження на працездатне населення у Полтавській області (табл. 1) свідчить про наявність значних відмінностей у статеві-віковій структурі міських та сільських поселень. Максимальний коефіцієнт навантаження покоління батьків притаманний жіночому сільському населенню (790 ‰), а мінімальний – чоловічому міському населенню (465 ‰). Максимальний коефіцієнт демографічного навантаження дітьми припадає на чоловіче (217 ‰) та жіноче (186 ‰) міське населення. Гранічні значення коефіцієнта демографічного навантаження працьотками становлять 572 ‰ для жінок у сільській місцевості та 300 ‰ для чоловіків у сільській місцевості. Таким чином, коефіцієнт демографічного навантаження на працездатне населення у сільській місцевості набагато вищий ніж на міське населення. Особливо виділяються жінки сільської місцевості з показником демографічного навантаження 821 ‰ у порівнянні на коефіцієнт навантаження на чоловіків у містах, де він складає 487 ‰. Отже, міське населення характеризується початковим демографічним старінням, а сільське населення вже є досить старим. В свою чергу, чоловіки мають середній віковий показник старості, а жінки – надзвичайно високий. Закономірності розподілу міського і сільського населення за статтю і віком проявляються в різному ступені старіння населення в залежності від району області. Таким чином, райони Полтавської області можна розділити на декілька груп за величиною показника демографічного навантаження (рис. 3).

Найменше демографічне навантаження спостерігається для м. Комсомольськ (491 ‰) та м. Полтава (494 ‰). Для них характерне значна кількість

осіб працездатного віку за рахунок наявності робочих місць, розвиненої соціальної інфраструктури тощо. Також незначне навантаження на населення спостерігається у м. Кременчук (523 ‰), м. Миргород (537 ‰) та Полтавському районі (551 ‰) за рахунок значної частки осіб працездатного віку та невисокого темпу росту народжуваності. У 18 районах області спостерігаються середні показники демографічного навантаження, які знаходяться в межах 560-659 ‰. Найбільше навантаження на працездатне населення в районах (понад 660 ‰) характерне для Лубенському, Миргородському (за рахунок значної частки осіб післяпрацездатного віку), Кременчуцькому, Семенівському, Кобиляцькому та Козельщинському (з високою часткою осіб допрацездатного віку в порівнянні з іншими районами області). Також важливо виділити демографічне навантаження особами допрацездатного та післяпрацездатного віку за типом поселення (місто та сільська місцевість), зокрема у територіальному відношенні. Максимальний коефіцієнт навантаження дітьми віком 0-14 років у містах спостерігається у Чорнухинському (256 ‰) та Диканьському (250 ‰) районах (в першу чергу, за рахунок незначної кількості міського населення). Максимальне навантаження особами старше працездатного віку у містах характерне для Миргородського району (731 ‰) (за рахунок збільшення осіб старше працездатного віку міграцією населення з метою переїзду до рекреаційної території, наявність курорту «Миргород»). Для порівняння найменше навантаження на міське населення особами старше 60 років зафіксовано в м. Полтава (74 ‰). Максимальний коефіцієнт демографічного навантаження особами допрацездатного віку у сільській місцевості є в

Решетилівському (260 %) та Диканському (250 %) районах, що є позитивною тенденцією для можливого збільшення показників відтворення населення у майбутньому. Максимальний коефіцієнт навантаження особами старше працездатного віку серед

сільських територій є в Зінківському (401 %) та Гадяцькому (400 %) районах (за рахунок великої кількості осіб старше працездатного віку – 5,9 тис. та 9,2 тис. осіб відповідно).

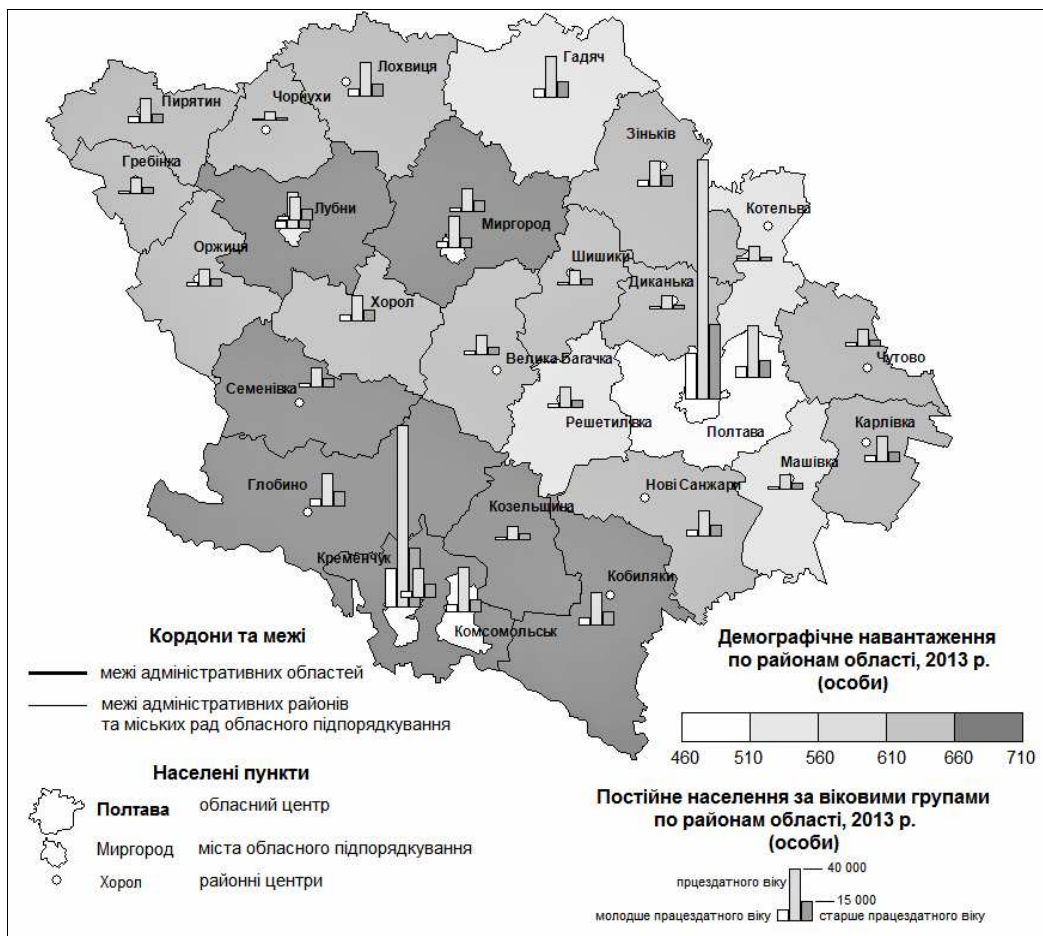

Рис. 3. Вікова структура населення Полтавської області у 2013 році
(розраховано та побудовано автором за даними [5])

Висновки. Таким чином, проведене дослідження дає підстави зробити висновки про те, що населенню Полтавської області притаманний регресивний тип відтворення, аналіз статево-вікової структури свідчить про суттєві її відмінності у міських та сільських населених пунктах, що зумовлюються впливом значного числа чинників, зокрема низькою народжуваністю, інтенсивністю смертності, швидким процесом старіння населення. Отже, статево-віковий склад населення є досить складною категорією геодемографічного розвитку регіону, оскільки на нього впливає численна кількість факторів. Крім то-

го, можемо говорити, що на сучасну статево-вікову структуру населення Полтавської області впливають всі історичні процеси, що відбувались протягом останніх десятиріч років на території України. Статево-вікова структура є своєрідним віддзеркаленням всіх демографічних, соціальних, економічних і політичних процесів, що протікали раніше та мають місце сьогодні. Отже, подальші дослідження доцільно спрямувати на оцінку наслідків наявної статево-вікової структури населення на геодемографічні процеси в регіоні та соціально-економічний розвиток Полтавської області.

Список використаних джерел:

1. Kurylo I.O. *Sotsialno-ekonomichna struktura naseleennya: evolyutsiya, suchasnist, transformatsiyi: monografiya* / I.O. Kurylo. – K.: IDSD NANU, 2006. – 472 s. [Курило І.О. *Соціально-економічна структура населення: еволюція, сучасність, трансформації: монографія* / І.О. Курило. – К.: ІДСД НАНУ, 2006. – 472 с.].
2. Niemets L.M., Segida K.Yu., Niemets K.A. *Demografichnyj rozvytok Kharkivskoho regionu: monografiya* / L.M. Niemets, K.Yu. Segida, K.A. Niemets. – Kh.: KhNU imeni V.N. Karazina, 2012. – 200 s. [Нємець Л.М., Сєгіда К.Ю., Нємець К.А. *Демографічний розвиток Харківського регіону: монографія* / Л.М. Нємець, К.Ю. Сєгіда, К.А. Нємець. – Х.: ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2012. – 200 с.].

3. *Ofitsiynyj sayt Derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrainy [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua> [Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>].*
4. *Ofitsiynyj sayt Holovnoho upravlinnya statystyky u Poltavskij oblasti [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.poltavastat.gov.ua> [Офіційний сайт Головного управління статистики у Полтавській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.poltavastat.gov.ua>].*
5. *Rozpodil postiynoho naseleण्या Poltavskoyi oblasti za statyyu ta vikom na 1 sichnya 2013 roku: Stat. zbirnyk / [pid zah. red. O.A. Kravchenko]. – Poltava: Holovne upr. stat. u Poltavskij obl., 2013. – 91 s. [Розподіл постійного населення Полтавської області за статтю та віком на 1 січня 2013 року: Стат. збірник / [під заг. ред. О.А. Кравченко]. - Полтава: Головне упр. стат. у Полтавській обл., 2013. – 91 с.]*

Summary

Iryna Barylo. AGE AND SEX STRUCTURE OF THE POPULATION AS A FACTOR OF GEODEMOGRAPHICAL DEVELOPMENT (FOR EXAMPLE POLTAVA REGION)

The study of the structural analysis of the population is an important element in research geodemographic development. This leads to some conclusions and identify possible changes in the dynamics of the population in the future. One of the most important factors that determine the mode of reproduction of the population is the age and sex structure of the population.

The main feature of the age and sex structure of the population of Poltava region is a large number of people older than working age. The coefficient of aging population (people over 60 years), is 23 %. Poltava region is characterized by a high level of aging female population. Mortality of working age men exceed the mortality of women (665.7 ‰ and 135.4 ‰). It is extremely dangerous for the industrial production and reproduction of the nation. From the age interval 50-54, a number of women prevails which reaches over 70 years, 28.6 thousand and 64.7 thousand people.

Thus, in the Poltava region there is a trend of «aging from below», which is due to a gradual decrease in the number of children as the result of contraction of fertility. There is a gradual transition from the «fixed» type age and sex structure to the «regressive».

Key words: age and sex structure, reproduction, working age, aging population, demographic burden.

УДК 911.3

Павел Кобылин

КОМПОНЕНТНЫЙ АНАЛИЗ ПРИ ОПРЕДЕЛЕНИИ ПЕРСПЕКТИВ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ РЕГИОНА (НА ПРИМЕРЕ ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ)

В статье рассматриваются особенности применения компонентного анализа при определении перспектив развития районов Харьковской области. Осуществлено группирование районных социogeосистем Харьковской области по сумме кодов временных производных и проекционного коэффициента прогресса за 2007-2012 гг. На основе группирования выбрано 3 района: Золочевский, Краснокутский, Змиевской, для которых были намечены перспективы развития отдельных подсистем и выявлено соответствие результатов исследования с районными стратегиями и программами развития.

Ключевые слова: социальная инфраструктура, социogeосистема, компонентный анализ, временные производные, перспективы, проекционный коэффициент прогресса.

Павло Кобылін. КОМПОНЕНТНИЙ АНАЛІЗ ПРИ ВИЗНАЧЕННІ ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ РЕГІОНУ (НА ПРИКЛАДІ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ). У статті розглядаються особливості застосування компонентного аналізу при визначенні перспектив розвитку районів Харківської області. Здійснено групування районних соціогеосистем Харківської області за сумою кодів часових похідних та проекційного коефіцієнту прогресу за 2007-2012 рр. На основі групування обрано 3 райони: Золочівський, Краснокутський, Зміївський, для яких були намічені перспективи розвитку окремих підсистем та виявлено відповідність результатів дослідження із районними стратегіями та програмами розвитку.

Ключові слова: соціальна інфраструктура, соціогеосистема, компонентний аналіз, часові похідні, перспективи, проекційний коефіцієнт прогресу.

Pavlo Kobylin. COMPONENT ANALYSIS FOR DETERMINING THE PROSPECTS OF REGION'S SOCIAL INFRASTRUCTURE (ILLUSTRATED BY KHARKIV REGION). The article deals with the features of component analysis application for determining the prospects of Kharkiv region's districts. Grouping of Kharkiv region's socio-geographical systems by codes sum of time derivatives and projection coefficient of progress in 2007-2012 has been conducted. Based on grouping three districts have been selected areas: Zolochivsky, Krasnokutsky, Zmievskoy. Development prospects of the separate subsystems were outlined and conformity of research results with district strategies, development programme.

Key words: social infrastructure, socio-geographical system, component analysis, time derivatives, prospects, projection coefficient of progress.

Постановка проблемы. На современном этапе развития производительных сил повышается значимость человеческого капитала в экономике государства, что требует развития социальной инфраструктуры. Социальная инфраструктура обеспечивает подготовку квалифицированных кадров, социальную защиту населения, способствует улучшению бытовых условий проживания населения, долголетию и поддержанию здоровья населения, улучшает условия отдыха и досуга, повышает степень культуры населения, удовлетворяет потребности в товарах или услугах. Таким образом, социальная инфраструктура способствует всестороннему развитию человека, совершенствованию образа жизни населения. Важным является выявление перспектив развития этой сферы.

Анализ предыдущих исследований. Вопросы общественно-географических аспектов развития социальной инфраструктуры, сферы обслуживания населения изучаются в работах Н.А. Барановского [1], С.М. Жовнир [3], О.Г. Корнус [4], К.А. Чернышева [31], З.Б. Цуцовой [30], Л.Г. Калашниковой [5], Ю.М. Зеленюк [4]. А.П. Голиков, Н.А. Казакова, М.В. Шуба [2] изучали социальную инфраструктуру Харьковской области, но в их работах идет речь о социальной инфраструктуре региона в целом и практически отсутствует анализ в разрезе административно-территориальных единиц региона. Поэтому целью данной работы является выявление перспектив развития социальной инфраструктуры отдельных районных социogeосистем (на примере

Харьковской области).

Изложение основного материала. Для решения вопросов совершенствования и определения перспектив развития социальной инфраструктуры региона нами использовался компонентный анализ вектора развития, предложенный К. Немцем, В. Грушкой [7]. Данный подход представляет динамику развития как отдельной социogeосистемы по определенным объектам исследования (в данном случае, социальная инфраструктура) в целом, так и отдельных параметров развития объекта.

Для реализации этой методики необходимо вычислить временные производные каждого параметра процесса за соответствующие расчетные периоды времени. Предусматривается определение только знака временной производной (качественного изменения параметра (растет, уменьшается или без изменений) с последующим кодированием события по номинальной шкале. Если параметр в течение расчетного периода остался постоянным, процесс по данному параметру стабильный, производная равна 0 и такому результату присваивается код 0. Если параметр уменьшается, то есть процесс регрессирует, производная будет отрицательной, а код результата равен -1. При росте параметра, когда процесс прогрессирует, производная будет положительной и код результата 1. Рассчитываются суммы временных производных по всем параметрам или по всем социogeосистемам за расчетный период времени. Общая сумма кодов показывает, какие изменения параметров преобладают.

По данной методике можно разработать оценку динамики изменений параметров для каждой рай-

онной социogeосистемы. В этом и заключается общественно-географический подход в определении перспектив и направлений совершенствования объекта исследования. Такой подход должны применять соответствующие органы власти при решении прикладных задач управления процессом, его оптимизации, мониторинга или прогнозирования, планирования регионального развития. В данном исследовании мы также включили анализ программ развития как по социально-экономическому развитию в целом, так и по отдельным подсистемам для сравнения планов органов государственной власти с полученными нами результатами.

Для оценки сопоставления того или иного района области по динамике и продвинутой развития были применены показатели суммы временных производных и среднее значение проекционного коэффициента прогресса за 2007-2012 гг. Проекцион-

ный коэффициент прогресса (ПКП) – это показатель, позиционирующий текущую точку местоположения социogeосистемы в многомерном признаковом пространстве возможных событий, или продвинутой в развитии. ПКП является отношением проекции вектора развития социogeосистемы на оптимальную траекторию развития к длине диагонали гиперкуба БОП (что и является оптимальной траекторией), то есть он линейно прямо пропорционален проекции на оптимальную траекторию развития [32]. Каждый показатель был проранжирован и разделен на 5 групп районов. Результаты группировки отображены в таблице 1. Для разработки направлений совершенствования социальной инфраструктуры нами были выбраны три района, характеризующие высокие, средние и низкие показатели соответственно: Золочевский, Краснокутский, Змиевский.

Таблица 1

Группирование районных социogeосистем Харьковской области по сумме кодов временных производных и проекционного коэффициента прогресса за 2007-2012 гг. [10-13]

		Проекционный коэффициент прогресса						
		0,529		0,209				
		I	II	III	IV	V		
Сумма кодов временных производных	65	I		Двуречанский Валковский Барвенковский Золочевский	Близнюковский	Коломацкий		
	-18		II	Кегичевский Барвенковский	Шевченковский Красноградский Печенежский Краснокутский	Балаклейский Зачепиловский		
			III	Харьковский	Купянский	Сахновщинский Лозівський	Богодуховский Нововодолажский	Дергачевский
			IV		Первомайский	Великобурлукский	Змиевский Волчанский	
				Изюмский	Чугуевский			

В Золочевском районе положительную динамику изменения кодов временных производных имеют такие показатели как количество дошкольных учреждений, численность учащихся в дошкольных учреждениях, плановая емкость амбулаторно-поликлинических учреждений, численность музеев, количество демонстраторов фильмов и другие показатели. За 2007-2012 гг. сумма кодов временных производных равна 0, то есть в целом не наблюдалось существенного ни сокращения, ни роста таких показателей на душу населения (перевозки пассажиров автомобильным транспортом в городском сообщении) и на площадь территории: плотность автомобильных дорог общего пользования с твердым покрытием, количество больничных учреждений, амбулаторно-поликлинических учреждений, музеев, демонстраторов фильмов, рынков, объектов ресторанного хозяйства, удельный вес общей площади в жилых домах, нежилых зданиях и общежитиях, оборудованных напольными электроплитами.

Наблюдается уменьшение показателей, определяющих деятельность автомобильного пассажирского транспорта. В Программах экономического и социального развития Золочевского района на 2013 и 2014 года говорится только о содержании и ремонте автомобильных дорог района, при этом ничего не говорится о запуске новых маршрутов, мероприятиях, направленных на рост объемов перевозок пассажиров [18, 19].

В сфере образования можно выделить следующие показатели: количество общеобразовательных учебных заведений на душу населения и площадь территории, численность учащихся в них, выпуск учащихся. Перспективным является то, что в соответствии с Программой создания образовательных округов, модернизации сети учебных заведений Золочевского района и обеспечения их функционирования на 2013-2017 годы планируется создание образовательных округов, реорганизация двух общеобразовательных школ в учебно-воспитательные комплексы, создание учебно-воспитательных ком-

плексов в 5 селах района, строительство общеобразовательной школы в с. Писаревка [27]. Поэтому можно ожидать улучшения ситуации в ближайшие годы, учитывая рост показателей рождаемости населения.

В сфере здравоохранения параметром с отрицательными значениями является только численность младших медицинских специалистов. Остальные показатели имеют положительные значения. В Программах экономического и социального развития Золочевского района на 2013 и 2014 предусматривается обеспечение укомплектования врачебными кадрами учреждений здравоохранения и привлечения их к работе путем обеспечения социально-бытовыми условиями [18, 19]. Поэтому следует ожидать улучшения в этом аспекте.

Сокращаются показатели численности семей, которым назначены субсидии на возмещение расходов для приобретения сжиженного газа, твердого и жидкого печного бытового топлива, возмещение оплаты жилищно-коммунальных услуг. Согласно Комплексной программе социальной защиты населения на 2012-2015 гг. предусмотрены выплаты социальных пособий, субсидий. Однако следует осуществлять поиск в районном бюджете ресурсов для роста расходов на выплату этих пособий.

Уменьшается количество учреждений культуры клубного типа (на душу населения и площадь территории), книжный фонд библиотек, количество библиотек (на площадь территории). Программами экономического и социального развития Золочевского района на 2013 и 2014 определяются приоритеты направлений развития сети учреждений культуры, их оптимизации исходя из потребностей населения [18, 19]. В будущем можно предсказать рост количества этих учреждений, расширение книжного фонда библиотек.

Негативную тенденцию имеют показатели ввода в эксплуатацию жилья, количества семей и одиночек, которые находились на квартирном учете, которые получили жилье и улучшили свои жилищные условия. Согласно Областной программы индивидуального жилищного строительства в сельской местности «Собственный дом» на 2012-2015 годы не предусматривается введение жилья в эксплуатацию, однако планируется кредитование строительства и покупки жилья на 23 тыс. грн., а согласно Программам экономического и социального развития Золочевского района на 2013 и 2014 гг. предусмотрено построить 3 жилых дома [18, 19].

Сокращается численность объектов розничной торговли и магазинов как на душу населения, так и на площадь территории. В программах экономического и социального развития Золочевского района на 2013 и 2014 отмечено проведение мероприятий по развитию рынка по продаже продовольственных и непродовольственных товаров в пгт Золочев и обеспечение развития автолавок, торговых точек на дому. Поэтому эти показатели и в дальнейшем будут расти.

Возрастает показатель численности зарегистрированных граждан, незанятых трудовой деятельностью. В Программе занятости населения Золочевского района до 2017 года прогнозируется также

рост этого параметра. Для улучшения ситуации с безработицей в районе необходимо содействовать сохранению существующих и созданию новых рабочих мест путем увеличения объема реализации конкурентоспособной продукции на рынке Украины и стран СНГ, поддержке и реализации средне- и долгосрочных инвестиционных проектов, содействие созданию новых рабочих мест путем открытия безработными собственного дела, трудоустройству безработных на новые рабочие места, которые будут создаваться на предприятиях, в организациях и учреждениях, которые привлекаются к реализации государственных и местных целевых программ и инфраструктурных проектов, проведению стажировки студентов, направлению зарегистрированных безработных на профессиональное обучение под заказ работодателей [17].

В Краснокутском районе увеличение за 2007-2012 гг. характерно для количества учащихся в дошкольных учреждениях, плановой емкости амбулаторно-поликлинических учреждений, численности учреждений культуры клубного типа, количества демонстраторов фильмов (на душу населения), удельного веса общей площади в жилых домах, нежилых зданиях и общежитиях, оборудованной водопроводом, канализацией и других параметров. Практически без изменений остались такие показатели: перевозка пассажиров автомобильным транспортом в городском сообщении (на душу населения и площадь территории), количество дошкольных учреждений, лечебных учреждений, амбулаторно-поликлинических учреждений, фельдшерско-акушерских пунктов, музеев, учреждений культуры клубного типа, демонстраторов фильмов, рынков (на площадь территории), ввод в эксплуатацию жилья (на душу населения).

Сокращение имеют показатели, характеризующие деятельность автомобильного пассажирского транспорта – перевозка пассажиров в целом и в пригородном сообщении. Программа развития дорожного комплекса Краснокутского района на 2012-2016 годы предусматривает упорядочение движения транспорта, улучшение транспортного сообщения с сельскими населенными пунктами, сохранение и развитие улично-дорожной сети населенных пунктов [23]. Программами экономического и социального развития Краснокутского района на 2013 и 2014 годы прогнозируются рост объемов перевозки пассажиров от 8,6 тыс. человек в 2012 до 11 тыс. пассажиров в 2014 г. [20, 21].

Тенденцию сокращения имеют показатели, характеризующие деятельность подсистемы образования: количество общеобразовательных учебных заведений (на площадь территории), численность учащихся и выпуск в них. Программами экономического и социального развития Краснокутского района на 2013 и 2014 годы запланировано уменьшение этих заведений от 21 единицы в 2011 до 14 в 2014 г. Такая же тенденция характерна и для количества учеников – 2,71 тыс. человек в 2011 и 2,4 тыс. в 2014 г. [20, 21]. Однако Программой развития образования Краснокутского района 2014-2018 годы предусмотрено расширение сети дошкольных учебных

заведений, что соответствует положительной тенденции в динамике численности этих заведений. Относительно общеобразовательных учебных заведений, на перспективу численность учащихся будет возрастать, поэтому появится необходимость в расширении сети этих заведений. Также сокращается численность семей, которым назначены субсидии на возмещение оплаты жилищно-коммунальных услуг, расходов для приобретения сжиженного газа, твердого и жидкого печного бытового топлива [25]. В Программе социальной защиты населения Краснокутского района на 2012-2015 годы заложены средства на выплату субсидий, социальных пособий и т.д. [26].

В сфере культуры сокращается численность библиотек. Программой развития культуры в Краснокутском районе 2014-2018 года планируется пополнение библиотечного фонда, подписка периодических изданий, а Программами экономического и социального развития Краснокутского района на 2013 и 2014 годы предполагается сокращение библиотек от 26 единицы в 2011 г. до 16 единиц в 2014 г. Такая тенденция может расти и в дальнейшем. Поэтому необходимо развитие сельской местности, создание новых рабочих мест, что привлечет определенную часть трудоспособного населения в район и, соответственно, появится спрос на библиотеки и другие учреждения культуры [20, 21].

Сокращается количество полустационарных объектов розничной торговли, количество объектов розничной торговли, магазинов розничной торговли (на душу населения и площадь территории), розничный товароборот торговой сети. В Программах экономического и социального развития Краснокутского района на 2013 и 2014 годы предусматривается проведение анализа состояния развития предприятий торговли и ресторанного хозяйства, проведение работы по ведению регистрации торговых площадок района, внедрение мероприятий по ликвидации стихийной торговли на территориях, прилегающих к рынкам. Программой также прогнозируется рост оборота розничной торговли от 276,8 тыс. грн. в 2012 г. до 310,7 тыс. грн. в 2014 г., однако темпы роста объемов розничной торговли будут сокращаться (110 и 105% соответственно) [20, 21].

В сфере жилищно-коммунального хозяйства уменьшаются такие параметры: удельный вес общей площади жилых домов, оборудованных газом, количество семей и одиночек, которые стоят на квартирном учете и получили жилье. Согласно Областной программы индивидуального строительства в сельской местности «Собственный дом» на 2012-2016 годы планируется сооружение инженерных сетей, повышение уровня инженерного обустройства сел и поселков региона; поддержка и дальнейшее развитие индивидуального жилищного строительства в сельской местности; обеспечение кредитной поддержкой объектов жилья, находящихся в стадии незавершенного строительства; реконструкция существующего жилого фонда и его инженерное обустройство. Предусматривается введение в эксплуатацию 7 домов общей площадью 570 кв.м, газификация 7 усадеб, водооснащение 4 усадеб. По Районной программе

индивидуального жилищного строительства в сельской местности «Собственный дом» на 2012-2015 годы планируется улучшение жилищных условий, увеличение объемов индивидуального строительства, строительство 1 жилого дома на 80 кв.м, а в Программах экономического и социального развития Краснокутского района на 2013 и 2014 года заложено строительство трехэтажного жилого дома в пгт Краснокутск и окончание строительства газопровода высокого типа на с. Красное Знамя [20, 21, 29]. Однако в этих программах ничего не указано о получении семьями нового жилья. Поэтому органам местной власти необходимо сделать акцент на росте доходов населения, увеличении объемов кредитования для получения населением жилья.

В Змиевском районе положительную динамику за 2007-2012 гг. имеют следующие показатели: численность учреждений культуры клубного типа, розничный товароборот торговой сети, обеспеченность населения жильем (на душу населения), удельный вес общей площади в жилых домах, нежилых зданиях и общежитиях, оборудованных водопроводом, канализацией, горячим водоснабжением, ванными, душевыми. Неизменными остались: численность учителей в школах, лечебных учреждений, рынков, пенсионеров (на душу населения), численность амбулаторно-поликлинических учреждений, музеев, учреждений культуры клубного типа, библиотек, демонстраторов фильмов (на площадь территории).

Сокращаются показатели, характеризующие деятельность пассажирского автомобильного транспорта. В Программах экономического и социального развития Змиевского района на 2013 и 2014 годы говорится об удовлетворении потребностей хозяйства и населения района в перевозке грузов, пассажиров. На эти показатели органам государственной власти необходимо обратить внимание при планировании развития района [16, 17].

В сфере образования можно выделить следующие параметры: выпуск учащихся в школе II-III степени, численность учащихся (на душу населения), количество общеобразовательных учебных заведений (на площадь территории). В пределах района функционирует Комплексная программа развития сферы образования Змиевского района, где акцент делается на дошкольном образовании: в частности, открытие дошкольного учебного заведения в с. Соколово [7]. В Программах экономического и социального развития Змиевского района на 2013 и 2014 годы отмечается содействие обеспечению в каждом дошкольном учебном заведении групп с разным режимом работы в соответствии с потребностями населения. Об общеобразовательном учреждении речь идет только с точки зрения реконструкции, ремонте учреждений. На перспективу этот вопрос также станет актуальным, как и для области в целом [16, 17].

По подсистеме здравоохранения сокращаются больничные учреждения и фельдшерско-акушерские пункты (на площадь территории). В Комплексной программе «Здоровье жителей Змиевщины» на период 2011-2014 годы акцентируется внимание на укреплении материально-технической базы учреждений

здоровоохранення, проведенні заходів по оптимізації мережі закладів здоровоохранення [6]. Однак на душу населення чисельність закладів і кадрове забезпечення має позитивну динаміку.

Зменшуються введення в експлуатацію жилих будинків, удільний вага загальної площі жилих будинків, обладнаних газом, напольними електроплитами, кількість сімей і одиночок, які знаходилися на квартирному обліку, отримали житло і покращили свої житлові умови. В Програмі реформування і розвитку житлово-комунального господарства Змієвського району на 2011-2014 роки планується газифікація 2576 будинків в 6 селах району [22]. В Програмах економічного і соціального розвитку Змієвського району на 2013 і 2014 роки передбачено резервування і виділення земельних ділянок під будівництво доступного житла, організацію газифікації населених пунктів. Як бачимо, програми в цілому націлені на покращення даних параметрів, приведення їх в позитивну динаміку [18, 19].

Зменшується кількість місць для відвідувачів в об'єктах ресторанного господарства (на душу населення), чисельність ринків (на площу території), кількість об'єктів розничної торгівлі, напівторговельних об'єктів, магазинів, об'єктів ресторанного господарства. Програмою удосконалення функціонування розничних ринків Змієвського району на 2011-2016 роки планується витрати на благоустрій Змієвського ринку на 500 місць, сприятиме розвитку на ринках інфраструктури

услуг: мережі підприємств торгівлі, ресторанного господарства, торговельні площі, пристосовані для торгівлі сільськогосподарською продукцією. Тому існує перспектива розширення цих закладів. Однак необхідно вести постійну роботу над підвищенням рівня доходів населення [14].

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що компонентний аналіз характеризує динаміку змін параметрів розвитку соціальної інфраструктури Харківської області. Якщо сума часових похідних по певному параметру за певний проміжок часу є від'ємною, то на цей параметр слід звернути більше уваги при подальшому управлінні, прогнозуванні. А порівняння з програмами соціально-економічного розвитку і галузевими програмами дає можливість оцінити, відповідають чи плани розвитку соціальної інфраструктури результатами проведеного дослідження. По показателям сумми коефіцієнтів часових похідних і проекційного коефіцієнта прогресу було виділено 5 груп районів, які характеризуються різними особливостями динаміки і прогресивності розвитку, на основі чого було обрано 3 райони: Золочевський, Краснотурківський, Змієвський, для яких розраховані сумми часових похідних і націлені перспективи розвитку районів. Такі дослідження дають можливість оцінити проблеми і розробити шляхи удосконалення територіальної організації соціальної інфраструктури регіону, визначити її перспективи.

Список использованных источников:

1. Baranovskiy N.A. *Territorialnaya organizatsiya peredvizhnykh form obsluzhivaniya selskogo naseleniya Chernigovskoy oblasti: avtoref. dis... na soiskanie uchenoy stepeni kand. geogr. nauk: spets. 11.00.02 «Ekonomicheskaya i sotsialnaya geografiya»*. – K., 1992. – 22 s. [Барановский Н.А. *Территориальная организация передвижных форм обслуживания сельского населения Черниговской области: автореф. дис... на соискание ученой степени канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Экономическая и социальная география»*. – К., 1992. – 22 с.].
2. Golikov A.P. *Kharkovskaya oblast. Regionalnoe razvitiye: sostoyaniye i perspektivy: monografiya / A.P. Golikov, N.A. Kazakova, M.V. Shuba. – Kh.: Izdatelstvo KhNU im. V.N. Karazina, 2012. – 223 s. [Голіков А.П. Харківська область. Регіональне розвитку: стан і перспективи: монографія / А.П. Голіков, Н.А. Казакова, М.В. Шуба. – Х.: Видавництво ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2012. – 223 с.]*.
3. Zhovnir S.M. *Suspilna ta terytorialna organizatsiya sfery poslug regionu v umovakh rynkovoyi transformatsiyi (na prykladi Vinnytskoyi oblasti): avtoref. dys... na zdobuttya nauk. stupenya kand. geogr. nauk: spets. 11.00.02 «Ekonomichna nf sotsialna geografiya»*. – K., 2008. – 21 s. [Жовнір С.М. *Суспільна та територіальна організація сфери послуг регіону в умовах ринкової трансформації (на прикладі Вінницької області): автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія»*. – К., 2008. – 21 с.]
4. Zelenyuk Yu.M. *Territorialnaya organizatsiya sotsialnoy infrastruktury v Irkutsko-Cheremkhovskom ekonomicheskoy rayone: avtoref. dis... na soyskanie uchenoy stepeni kand. geogr. nauk: spets. 25.00.24 «Ekonomicheskaya, sotsialnaya i politicheskaya geografiya»*. – Irkutsk, 2006. – 22 s. [Зеленюк Ю.М. *Территориальная организация социальной инфраструктуры в Иркутско-Черемховском экономическом районе: автореф. дис... на соискание ученой степени канд. геогр. наук: спец. 25.00.24 «Экономическая, социальная и политическая география»*. – Иркутск, 2006. – 22 с.]
5. Kalashnikova L.G. *Issledovanie sotsialnoy infrastruktury sela s primeneniem matematiko-kartograficheskogo modelirovaniya: avtoref. dis... na soiskanie uchenoy stepeni kand. geogr. nauk: spets. 25.00.24 «Ekonomicheskaya, sotsialnaya i politicheskaya geografiya»*. – Saransk, 2006. – 22 s. [Калашникова Л.Г. *Исследование социальной инфраструктуры села с применением математико-картографического моделирования: автореф. дис... на соискание ученой степени канд. геогр. наук: спец.: 25.00.24 «Экономическая, социальная и политическая география»*. – Саранск, 2006. – 22 с.]

6. *Kompleksna prohrama «Zdorovya zhyteliv Zmiyivshchynu» na period 2011-2014 roky.* – Zmiyiv, 2010. – 14 s. [Комплексна програма «Здоров'я жителів Зміївщини» на період 2011-2014 роки. – Зміїв, 2010. – 14 с.]
7. *Kompleksna prohrama rozvytku osvityanskoj haluzi Zmiyivskoho rayonu.* – Zmiyiv, 2010. – 25 s. [Комплексна програма розвитку освітньої галузі Зміївського району – Зміїв, 2010. – 25 с.]
8. *Kornus O.H. Terytorialna organizatsiya systemy obsluhovuvannya naseleння Sums'koyi oblasti ta shlyakhy yiyi vdoskonalennya: avtoref. dys... na zdobuttya nauk. stupenya kand. geogr. nauk: spets. 11.00.02 «Ekonomichna ta sotsialna geografiya».* – Kh., 2009. – 22 s. [Корнус О.Г. Територіальна організація системи обслуговування населення Сумської області та шляхи її вдосконалення: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія». – Х., 2009. – 22 с.]
9. *Niemets K., Grushka V. Komponentnyj analiz vektoru rozvytku sotsiogeosystem // Chasopys sotsialno-ekonomichnoyi geografiyi.* – Kharkiv, KhNU imeni V.N. Karazina. – Vyr. 16(1). – 2014. – S. 7-16. [Немець К., Грушка В. Компонентний аналіз вектору розвитку соціогеосистем // Часопис соціально-економічної географії. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна. – Вип. 16(1). – 2014. – С. 7-16].
10. *Statystychnyj shchorichnyk «Zhytlovyj fond Kharkivskoyi oblasti u 2012 rotsi» / [pid red. O.L. Bondarenko].* – Kh.: B.v., 2013. – 160 s. [Статистичний щорічник «Житловий фонд Харківської області у 2012 році» / [під ред. О.Л. Бондаренко]. – Х.: Б.в., 2013. – 160 с.]
11. *Statystychnyj shchorichnyk «Rozdribna torhivlya Kharkivskoyi oblasti u 2012 rotsi» / [pid red. O.V. Finanshynoyi].* – Kh.: B.v., 2013. – 100 s. [Статистичний щорічник «Роздрібна торгівля Харківської області у 2012 році» / [під ред. О.В. Фінаншиної]. – Х.: Б.в., 2013. – 100 с.]
12. *Statystychnyj shchorichnyk «Transportnyj kompleks Kharkivskoyi oblasti u 2012 rotsi» / [pid red. O.L. Bondarenko].* – Kh.: B.v., 2013. – 98 s. [Статистичний щорічник «Транспортний комплекс Харківської області у 2012 році» / [під ред. О.Л. Бондаренко]. – Х.: Б.в., 2013. – 98 с.]
13. *Kharkivska oblast u 2012 rotsi: statystychnyj shchorichnyk / [pid red. O.H. Mamontovoyi].* – Kh.: B.v., 2007. – 561 s.: tabl., diahr. [Харківська область у 2012 році: статистичний щорічник / [під ред. О.Г. Мамонтової]. – Х.: Б.в., 2007. – 561 с.: табл., діагр.]
14. *Prohrama vdoskonalennya funktsionuvannya rozdribnykh rynkiv Zmiyivskoho rayonu na 2011-2016 roky.* – Zmiyiv, 2011. – 21 s. [Програма вдосконалення функціонування роздрібних ринків Зміївського району на 2011-2016 роки – Зміїв, 2011. – 21 с.]
15. *Prohrama zaupyatosti naseleння Zolochivskoho rayonu do 2017 r.* – Zolochiv, 2014. – 10 s. [Програма зайнятості населення Золочівського району до 2017 р. – Золочів, 2014. – 10 с.]
16. *Prohrama ekonomichnoho ta sotsialnoho rozvytku Zmiyivskoho rayonu na 2013 rik.* – Zmiyiv, 2013. – 55 s. [Програма економічного та соціального розвитку Зміївського району на 2013 рік. – Зміїв, 2013. – 55 с.]
17. *Prohrama ekonomichnoho ta sotsialnoho rozvytku Zmiyivskoho rayonu na 2014 rik.* – Zmiyiv, 2014. – 66 s. [Програма економічного та соціального розвитку Зміївського району на 2014 рік. – Зміїв, 2014. – 66 с.]
18. *Prohrama ekonomichnoho ta sotsialnoho rozvytku Zolochivskoho rayonu na 2013 rik.* – Zolochiv, 2013. – 49 s. [Програма економічного та соціального розвитку Золочівського району на 2013 рік. – Золочів, 2013. – 49 с.]
19. *Prohrama ekonomichnoho ta sotsialnoho rozvytku Zolochivskoho rayonu na 2014 rik.* – Zolochiv, 2014. – 49 s. [Програма економічного та соціального розвитку Золочівського району на 2014 рік. – Золочів, 2014. – 49 с.]
20. *Prohrama ekonomichnoho ta sotsialnoho rozvytku Krasnokutskoho rayonu na 2013 rik.* – Krasnokutsk, 2013. – 58 s. [Програма економічного та соціального розвитку Краснокутського району на 2013 рік. – Краснокутськ, 2013. – 58 с.]
21. *Prohrama ekonomichnoho ta sotsialnoho rozvytku Krasnokutskoho rayonu na 2014 rik.* – Krasnokutsk, 2014. – 73 s. [Програма економічного та соціального розвитку Краснокутського району на 2014 рік. – Краснокутськ, 2014. – 73 с.]
22. *Prohrama reformuvannya i rozvytku zhytlovo-komunalnoho hospodarstva Zmiyivskoho rayonu na 2011-2014 roky* – Zmiyiv, 2011. – 14 s. [Програма реформування і розвитку житлово-комунального господарства Зміївського району на 2011-2014 роки – Зміїв, 2011. – 14 с.]
23. *Prohrama rozvytku dorozhnoho kompleksu Krasnokutskoho rayonu na 2012-2016 roky.* – Krasnokutsk, 2013. – 17 s. [Програма розвитку дорожнього комплексу Краснокутського району на 2012-2016 роки. – Краснокутськ, 2013. – 17 с.]
24. *Prohrama rozvytku kultury u Krasnokutskomu rayoni na 2014-2018 roky.* – Krasnokutsk, 2014. – 15 s. [Програма розвитку культури у Краснокутському районі на 2014-2018 роки. – Краснокутськ, 2014. – 15 с.]
25. *Prohrama rozvytku osvity Krasnokutskoho rayonu na 2014-2018 roky.* – Krasnokutsk, 2014. – 47 s. [Програма розвитку освіти Краснокутського району на 2014-2018 роки – Краснокутськ, 2014. – 47 с.]
26. *Prohrama sotsialnoho zakhystu naseleння Krasnokutskoho rayonu na 2012-2015 roky.* – Krasnokutsk, 2011. – 20 s. [Програма соціального захисту населення Краснокутського району на 2012-2015 роки – Краснокутськ, 2011. – 20 с.]
27. *Prohrama stvorennya osvitenih okruhiv, modernizatsiyi merezhi navchalnykh zakladiv Zolochivskoho rayonu ta zabezpechennya yikh funktsionuvannya na 2013-2017 roky.* – Zolochiv, 2014. – 9 s. [Програма створення освітніх округів, модернізації мережі навчальних закладів Золочівського району та забезпечення їх функціонування на 2013-2017 роки. – Золочів, 2014. – 9 с.]

28. *Rayonna kompleksna prohrama «Zdorovya Krasnokutshchynu» na 2013-2016 roky.* – Krasnokutsk, 2013. – 16 s. [Районна комплексна програма «Здоров'я Краснокутщини» на 2013-2016 роки. – Краснокутськ, 2013. – 16 с.].
29. *Rayonna prohrama individualnoho zhytlovoho budivnytstva na seli «Vlasnyj dim» na 2012 – 2015 roky.* – Krasnokutsk, 2012. – 11 s. [Районна програма індивідуального житлового будівництва на селі «Власний дім» на 2012 - 2015 роки. – Краснокутськ, 2012. – 11 с.].
30. *Tsutsyeva Z.B. Geografiya sotsialnoy infrastruktury Severnoy Osetii: avtoref. dis... na soiskanie uchenoy stepeni kand. geogr. nauk: spets. 25.00.24 «Ekonomicheskaya, sotsialnaya i politicheskaya geografiya».* – Krasnodar, 2012. – 22 s. [Цуцьева З.Б. География социальной инфраструктуры Северной Осетии: автореферат дис... на соискание ученой степени канд. геогр. наук: спец. 25.00.24 «Экономическая, социальная и политическая география». – Краснодар, 2012. – 22 с.].
31. *Chernyshev K.A. Sotsialno-kulturnyj servis kak faktor povysheniya kachestva zhizni naseleniya: na primere Kirovskoy oblasti: avtoref. dis... na soiskanie uchenoy stepeni kand. geogr. nauk: spets. 25.00.24 «Ekonomicheskaya, sotsialnaya i politicheskaya geografiya».* – Sankt-Peterburh, 2006. – 22 s. [Чернышев К.А. Социально-культурный сервис как фактор повышения качества жизни населения : на примере Кировской области: автореферат дис... на соискание ученой степени канд. геогр. наук: спец. 25.00.24 «Экономическая, социальная и политическая география». – Санкт-Петербург, 2006. – 22 с.].
32. *Yakovleva Yu.K. Sotsialnyj rozvytok Donetskoy oblasti: suspilno-geografichnyy aspekt: [Monografiya] / [pid nauk. red. L.M. Niemets].* – Kh.: KhNU imeni V.N. Karazina, 2014. – 416 s. [Яковлева Ю.К. Социальный розвиток Донецької області: суспільно-географічний аспект: [Монографія] / [під наук. ред. Л.М. Немець]. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2014. – 416 с.].

Summary

Pavlo Kobylin. COMPONENT ANALYSIS FOR DETERMINING THE PROSPECTS OF REGION'S SOCIAL INFRASTRUCTURE (ILLUSTRATED BY KHARKIV REGION).

The article considers application features of the method of component analysis of vector development of social and geographical systems for identifying of prospects development of Kharkiv region's social infrastructure. The method characterizes dynamics of the certain parameters of the research object development. It was found that the method of component analysis is based on codes of time derivatives: if dynamics is negative the value is -1, in case of positive dynamics the value is +1, if the parameter wasn't changed the value is 0. Grouping of Kharkiv region's districts by dynamics and advancement development were conducted based on indicators of projection coefficient of progress and codes sums of time derivatives. 5 groups by each indicator was highlighted. Based on the conducted research districts characterizing low, average and high values of indicators: Zolochivsky, Krasnokutsky and Zmiivsky districts have been selected. For each district component analysis was applied, indicators which had codes sum less, more than 0, equal to 0. Parameters from the last category were compared with district development programs and prospects were outlined.

Key words: social infrastructure, socio-geographical system, component analysis, time derivatives, prospects, projection coefficient of progress.

УДК 911.3

Євгенія Телебенєва

ДО ПИТАННЯ ПОПЕРЕДНІХ ДОСЛІДЖЕНЬ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

В роботі розглянуті особливості дослідження соціально-економічного розвитку з позицій науковців різних галузей наук та країн світу. Визначені основні питання та тематика досліджень на різних етапах розвитку суспільства. Визначені основні поняття соціально-економічного розвитку за різними авторами. Розглянуті проблемні питання з позицій різних науковців, щодо прогнозування та управління соціально-економічним розвитком регіону. Обґрунтовано висновки щодо актуальності даного питання та подальших досліджень у майбутньому.

Ключові слова: рівень та якість життя населення, соціальний розвиток, економічний розвиток, регіон, соціально-економічний розвиток.

Євгенія Телебенєва. К ВОПРОСУ ПРЕДЫДУЩИХ ИССЛЕДОВАНИЙ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ. В работе рассмотрены особенности исследования социально-экономического развития с позиции ученых разных наук и стран мира. Определены основные вопросы и тематика исследований на разных этапах развития общества. Определены основные понятия социально-экономического развития за разными авторами. Рассмотрены проблемные вопросы с позиции различных ученых, по прогнозированию и управлению социально-экономическим развитием региона. Обоснованы выводы об актуальности данного вопроса и дальнейших исследований в будущем.

Ключевые слова: уровень и качество жизни населения, социальное развитие, экономическое развитие, регион, социально-экономическое развитие.

Yevgenia Telebeneva. TO THE QUESTION FROM PREVIOUS RESEARCH OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGION. The article deals with the features of social and economic development from the standpoint of scientists of different fields of science and from all over the world. The main issues and research topics at different stages of social development are identified. The basic concept of socio-economic development by various authors are considered. Revealed the problems with the positions of various scholars on the prediction and management of socio-economic development of the region. Substantiated conclusions about the relevance of this issue and further research in the future.

Key words: level and quality of life, social development, economic development, region, socio-economic development.

Актуальність дослідження. На сьогодні найважливішим завданням розвитку українського суспільства є підвищення якості управління соціально-економічним розвитком держави і окремих регіонів для забезпечення зростання добробуту людей, покращення рівня та якості життя населення. Соціально-економічний розвиток регіону розглядається з погляду сукупності різних соціальних та економічних цілей. Проте, незважаючи на значну кількість публікацій у зазначеній сфері залишається проблема щодо розробки комплексної моделі соціально-економічного розвитку території (регіону, району) з позиції міждисциплінарного підходу, що дає можливість поєднати економічну та соціальну підсистему соціогеосистем. Все зазначене підвищує значимість і роль комплексних суспільно-географічних досліджень в цьому аспекті.

Аналіз попередніх досліджень. Тематика дослідження соціально-економічного розвитку регіону або країни – була і залишається в центрі уваги фахівців багатьох наук різних країн світу. Вивченням з позиції суспільної географії окремих проблем соціально-економічного розвитку України та окремих її регіонів займалися та займаються Е. Алаєв, М. Багров, О. Гладкий, А. Голіков, М. Долішній, Ф. Заставний, С. Іщук, Г. Підгрушний, Л. Руденко, О. Шаблій, Л. Шевчукта ін.

Метою дослідження є розкриття особливостей попередніх досліджень соціально-економічного розвитку регіону з позиції науковців різних галузей наук та країн світу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні в кожному регіоні розробляються перспективні плани і програми, метою яких є визначення

довгострокових цілей щодо покращення соціально-економічного розвитку. Такі стратегічні документи не обмежуються лише визначенням перспективних напрямків розвитку регіонів. Вони передбачають конкретні дії регіональної влади в розрізі пріоритетних для регіонів сфер економічної діяльності з метою досягнення бажаних прогнозних орієнтирів, в тому числі і соціального спрямування.

На сьогодні в практиці державного управління в Україні більше уваги приділяється фінансовим та матеріальним ресурсам, що спрямовуються на соціально-економічний розвиток регіонів. Останні використовуються неефективно і не забезпечують оптимальні умови соціального розвитку. Структурна перебудова економіки регіонів України, яка склалася історично вимагає змін і не відповідає вимогам Європейського співтовариства, куди так стрімко прямує держава.

Вперше дослідження щодо соціально-економічного розвитку міст було проведено в Росії такими науковцями, як Т. Нефедорова та А. Трейвіш, на базі даних Держкомстату за 1996 рік, а потім за 1998 рік. (Нефедорова, Трейвиш, 1998; БРАДЕН, Нефедорова, Трейвиш, 1999).

Сьогодні результати багатьох досліджень щодо соціально-економічного розвитку регіону викладені в працях вітчизняних науковців: О. Амоші, С. Білої, Д. Богині, В. Бодрова, В. Гейця, М. Корєцького, Е. Лібанової, Ю. Наврузова, В. Олуйка, В. Юрчишина [5].

Саме стратегічне управління соціально-економічним розвитком регіону та формування ефективної структури регіональної економіки, із мінімальним утручанням держави розглядає О. Черевко, Л. Федулова та Н. Буга. Вони проводили дослідження щодо формування нової структури регіональної еко-

номіки на інноваційній основі.

Програмно-цільовий підхід до регулювання економічного розвитку, його теоретико-методологічні основи були започатковані Дж. Кейнсом, С. Ланзенауером, М. Спрангом, П. Уайтом, Д. Уїртом, Л. Хайнцом та ін.

Пошуком ефективних методів щодо соціально-економічного розвитку, а саме розвитку економіки здійснювало багато вчених, але найбільший внесок у дослідження цих питань зробили такі з них, як: В. Гурьев, В. Иванов, О. Осауленко, Г. Ситник, М. Степанов та ін.

Зазначимо також, що проблеми прогнозування та управління соціально-економічним розвитком регіону в умовах побудови ринкової економіки знайшли висвітлення в публікаціях багатьох вітчизняних дослідників, зокрема таких, як М. Багров, Г. Балабанов, В. Геєць, М. Долішній, Б. Данилишин, А. Єпіфанов, С. Іщук, Ф. Заставний, С. Злупко, Б. Кваснюк, С. Кіреєв, Т. Клебанова, В. Кравців, В. Куценко, І. Лукінов, В. Мікловда, І. Міхасюк, С. Романенко, Л. Руденко, І. Сало, Д. Стеченко, В. Симоненко, В. Тарасенко, В. Тимчук, А. Федоренко, В. Хобта, М. Чумаченко, О. Шаблій, Л. Шевчук, О. Яременко. Серед зазначених авторів крім економістів, багато суспільних географів [3, 6, 11].

Ці проблеми активно вивчаються в нашій країні та за кордоном. Так, для України становлять інтерес праці іноземних регіоналістів, які активно співпрацюють з українськими вченими в площині взаємного використання досвіду дослідження регіонів і формування регіональної політики країни. Це Е. Алаєв (Росія), О. Гранберг (Росія), П. Кузішин (Словаччина), О. Літовка (Росія), З. Макела (Польща), Р. Патора (Польща), І. Полулях (Німеччина), Д. Стефанович (Югославія), В. Фатєєв (Білорусь), Р. Федан (Польща), Р. Шніпер (Росія) та ін. [1].

Як зазначає К. Фісун, соціально-економічний розвиток регіону країни є комплексним поняттям. До основних складових соціально-економічного розвитку він відносить такі поняття як: якість життя населення регіону, рівень економічного розвитку, наявність природно-ресурсного потенціалу, ефективність регіонального відтворювального процесу тощо [10].

Розробкою регіональних теорій займалися як економгеографи, так і класичні економісти. Яскравими представниками регіональної науки можна назвати німецьких вчених І. Тюнена, А. Вебера, В. Крісталлера, А. Льюша; шведського Т. Хагерстранда; французького Ф. Перру; американських Дж. М. Кейнса, М. Фрідмана та інших. Відзначимо, що в різних країнах пріоритет надавався різним напрямкам регіональної теорії. Історично найсильніші наукові школи склалися в Німеччині, Швеції, Великобританії, США та Франції.

Регіональні проблеми розвитку і питання управління вирішувались у наукових працях зарубіжних вчених: А. Вебера, І. Ізарда, А. Льюша, Е. Маркузен, А. Маршалла, Й. Тюнена, Дж. Фрідмана, М. Фрідмена, Й. Шумпетера, вітчизняних і російських: В. Амітана, С. Бандури, Б. Буркинського, З. Герасимчука, О. Гранберга,

Б. Данилишина, М. Долішнього, С. Дорогунцова, С. Злупки, Г. Ковальової, В. Лексіна, А. Мазура, В. Мамутова, В. Мікловди, А. Мельника, О. Новікової, Г. Оніщука, М. Прокопенка, Я. Побурка, В. Поповкіна, В. Симоненка, В. Фатєєва, О. Кузнєцової, М. Некрасова, Л. Червоної, М. Чумаченка, О. Швецова, Р. Шніпера [3,7].

Щодо проблем прогнозування регіонального розвитку регіонів країни, то такі питання активно досліджували і досліджують такі відомі науковці, як А. Галушкін, В. Геєць, І. Олександренко, Р. Поппер, Л. Федулова, Е. Тихонов та ін. Проте, незважаючи на значний обсяг публікацій і досліджень з даної теми, в сучасних умовах гострою є потреба у розробці нових та удосконаленні відомих методів економічного прогнозування з метою визначення пріоритетів стратегічних шляхів розвитку держави та її регіонів.

Саме питання обґрунтування стратегії економічного розвитку регіонів є достатньо вивченим науково-практичним аспектом державної регіональної політики, що відображено у працях учених, серед яких економісти суспільної географії: О. Алімов, О. Амоша, О. Бакаєв, З. Варналій, В. Волошин, В. Геєць, Б. Данилишин, М. Долішній, В. Дорофійенко, С. Дорогунцов, В. Кравцов, А. Лисецький, І. Лукінов, Л. Мельник, А. Мокій, Я. Олійник, Н. Танчук, М. Хвесик, Л. Чернюк, М. Чумаченко, Л. Шостак та ін. [2, 3, 8].

Територіальні аспекти соціально-економічного аналізу розвитку знайшли значне місце в роботах П. Бубенка, З. Варналія, Б. Данилишина, В. Решетилу та інших вітчизняних вчених. Але залишилися дискусійними або невизначеними питання щодо дослідження категоріальних відмінностей деяких термінів. Потребують узагальнення існуючі теоретичні підходи, аналіз особливостей просторових відмінностей розвитку регіонів, населених пунктів та інших утворень. Всі ці та багато інших питань мають розглядатися у взаємозв'язку з головним суб'єктом соціально-економічного розвитку – населенням, окремою людиною, відповідний рівень і добробут яких має бути забезпечений в результаті такого розвитку. Це зумовлено зокрема конституцією України, в якій проголошено найважливішою цінністю держави рівень та якість життя населення [2, 3].

Окрема територія, як складова держави має свої історико-географічні особливості, позитивні та негативні фактори впливу на соціально-економічний розвиток, які мають бути дослідженнями для розробки низки заходів, спрямованих на оптимальний прогресивний розвиток. Це стосується і дослідження регіональних соціогеосистем, виступаючих важливим об'єктом суспільно-географічних досліджень

Пріоритетним напрямом соціально-економічного розвитку України є регіональна стратегія розвитку, в основу якої покладені сучасні теорії регіоналізму, що функціонують в умовах постіндустріального суспільства. Дослідження стану та обґрунтування пріоритетів стратегічного планування соціально-економічного розвитку України, в цілому, та її регіонів проводять вчені науково-дослідних установ, зокрема, Національного інституту стратегічних досліджень, Інституту економічного прогнозу-

вання НАН України, Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи, а також вищих навчальних закладів України, міністерств та відомств. Значний внесок у розвиток засад стратегічного планування соціально-економічного розвитку регіонів зробили С. Біла, І. Валюшко, Н. Верхоглядова, Г. Губані, Б. Данилишин, В. Жук, В. Залунін, М. Кушнір, Ю. Орловська, В. Осипов, А. Степанченко, Г. Підгрушний, І. Півоварчук, В. Савченко, С. Чернов, Л. Чернюк, М. Фашевський, О. Шевченко та ін. [3].

Але неможна не погодитися з економістом О. Диким, що проблеми сьогодення, складний перебіг економічних, соціальних, геополітичних процесів вимагає дослідження стратегічних пріоритетів соціально-економічного розвитку регіонів у кризовий та посткризовий періоди, зумовлює необхідність наукового пошуку для вирішення цих проблем, що й обумовлює актуальність і важливість даного напрямку дослідження [3].

У процесі даного дослідження також були розглянуті наукові розробки М. Барановського, В. Василенка, Ф. Заставного, В. Лексіна, В. Коломійчука, Г. Саймона, Е. Смирнова, А. Швецова, С. Шульця [4,12].

Висновки. Питання соціально-економічного розвитку (регіону або країни) було і залишається дуже актуальним. На протязі багатьох років було зроблено безліч досліджень, проаналізовані головні

питання і проблеми цієї тематики, зроблено ряд публікацій у зазначеній сфері, але все одно залишається проблема щодо розробки комплексної моделі соціально-економічного розвитку (на прикладі будь-якого регіону).

Разом з тим варто визнати, що в Україні питання щодо розробки єдиної наукової парадигми програмно-цільового підходу в регіональному управлінні, методичні основи формування концепції соціально-економічного розвитку, вимагають розробки оптимальної моделі та вдосконалення існуючих методів. Вимагають комплексних досліджень питання щодо вдосконалення методів оцінювання ефективності досягнення цілей та інструменти їх реалізації.

В останні роки особливого значення набувають питання дослідження саме соціальної складової, бо історично в полі зору науковців і управлінців були питання розвитку економіки. В умовах розбудови незалежності української держави, орієнтованої на європейські стандарти все більшого значення набуває проблема підвищення рівня та якості життя населення, соціальної захищеності і соціальної безпеки людини, формування екологічно безпечного середовища життєдіяльності. Комплексні суспільно-географічні дослідження соціально-економічного розвитку спрямовані лише на вирішення зазначених проблем через аналіз різних складових суспільно-географічного процесу, соціогеосистем різного ієрархічного рівня.

Список використаних джерел:

1. Alaev E.B. *Sotsialno-ekonomicheskaya geografiya: Ponyatiyno-terminologicheskij slovar* / E.B. Alaev – M.: Mysl, 1983. – 290 s. [Алаев Э.Б. *Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь* / Э.Б. Алаев. – М.: Мысль, 1983. – 290 с.]
2. Varnaliy Z.S. *Regiony Ukrainy: problemy ta priorityety sotsialno-ekonomichnoho rozvytku: [monografiya] / [za red. Z.S. Varnaliya].* – K.: Znannya Ukrainy, 2005. – 498 s. [Варналії З.С. *Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку: [монографія] / [за ред. З.С. Варналія].* – К.: Знання України, 2005. – 498 с.]
3. Dolishniy M.I. *Regionalna polityka: metodologiya, metody, praktyka / NAN Ukrainy. Instytut regionalnykh doslidzhen: Redkol.: vidpovidalnyj redaktor akademik NAN Ukrainy M.I. Dolishniy.* – Lviv, 2001. – 700 s., s. 37. [Долішній М.І. *Регіональна політика: методологія, методи, практика / НАН України. Інститут регіональних досліджень: Редкол.: відповідальний редактор академік НАН України М.І. Долішній.* – Львів, 2001. – 700 с., с. 37.]
4. Kolomiychuk V.S., Shevchuk L.T., Shults S.L. *Strategichni zasady sotsialno-ekonomichnoho rozvytku regionu.* – Ternopil, 2002. – S. 71-72. [Коломійчук В.С., Шевчук Л.Т., Шульц С.Л. *Стратегічні засади соціально-економічного розвитку регіону.* – Тернопіль, 2002. – С. 71-72.]
5. Lyubitseva O.O. *Geoprostorova organizatsiya turystychnoho protsesu: avtoref. dys. na здobuttya nauk. stupenya doktora geogr. nauk: spets. 11.00.02 «Ekonomichna ta sotsialna geografiya» / O.O. Lyubitseva.* – K., 2003. – 29 s. [Любіцева О.О. *Геопросторова організація туристичного процесу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / О.О. Любіцева.* – К., 2003. – 29 с.]
6. Mochernyj S.V. *Metodologiya ekonomichnoho doslidzhennya [Tekst] / S.V. Mochernyj // Lviv: Svit, 2005. – 415 s., s. 285. [Мочерний С.В. *Методологія економічного дослідження [Текст] / С.В. Мочерний // Львів: Світ, 2005. – 415 с., с. 285].**
7. Novytskyj V.Ye. *Podatkove reguluvannya v systemi instrumentiv sotsialno-ekonomichnoho rozvytku: pytannya metodologii // Finansy Ukrainy.* – № 10. – 2007. – S. 60-73. [Новицький В.Є. *Податкове регулювання в системі інструментів соціально-економічного розвитку: питання методології // Фінанси України.* – № 10. – 2007. – С. 60-73.]
8. Pistun M.D., Oliinyk Ya.B. *Vnesok suspilnoyi geografiyi v udoskonalennya protsesu upravlinnya regionalnym rozvytkom Ukrainy // Ekonomichna ta sotsialna geografiya: Nauk. zb. – K., 2003. – Vyp. 54. – S. 3-7. [Пістун М.Д., Олійник Я.Б. *Внесок суспільної географії в удосконалення процесу управління регіональним розвитком України // Економічна та соціальна географія: Наук. зб. – К., 2003. – Вип. 54. – С. 3-7].**

9. Pistun M.D. *Suchasni problemy regionalnoho rozvytku: navchalnyj posibnyk* / M.D. Pistun, A.L. Melnychuk. – K.: Vydavnycho-poligrafichnyj tsentr «Kyivskyj universytet», 2009. – 200 s. [Пістун М.Д. Сучасні проблеми регіонального розвитку: навчальний посібник / М.Д. Пістун, А.Л. Мельничук. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009. – 200 с.].
10. Fisun K.A. *Metodologiya programuvannya rozvytku regioniv Ukrainy*. – Kharkiv, 2007. – 401 s. [Фісун К.А. *Методологія програмування розвитку регіонів України*. – Харків, 2007. – 401 с.].
11. Shablii O.I. *Sotsialno-ekonomichna geografiya Ukrainy: Navch. posibnyk* / Za red. prof. O.I. Shabliya. – Lviv: Svit, 1994. – 608 s., s. 185. [Шаблій О.І. *Соціально-економічна географія України: Навч. посібник* / За ред. проф. О.І. Шаблія. – Львів: Світ, 1994. – 608 с., с. 185].
12. Shults S.L. *Transformatsiya roli prostorovykh struktur u regionalnykh strategiyakh* / S.L. Shults // *Materialy XV mizhnar. nauk.-prakt. konf., 27 sichnya 2004 r.: v 2-x ch.* – Chernivtsi: Ruta, 2004. – S. 138. [Шульц С.Л. *Трансформація ролі просторових структур у регіональних стратегіях* / С.Л. Шульц // *Матеріали XV міжнар. наук.-практ. конф., 27 січня 2004 р.: в 2-х ч.* – Чернівці: Рута, 2004. – С. 138].

Summary

Yevgenia Telebeneva. TO THE QUESTION FROM PREVIOUS RESEARCH OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGION.

Nowadays, the most important task of the Ukrainian society is to improve the quality of management of socio-economic development of certain regions and for the welfare of people, and improving quality of life. Socio-economic development of the region is considered in terms of the aggregate of various social and economic goals.

First study on socio-economic development were conducted by such scholars as T. Nefedrova and A. Treyvish, based on Goskomstat data for 1996 and then 1998.

Today, many studies on socio-economic development of the region outlined in the writings of national scientists: O. Amosha, S.Bila, D. Bogini, V. Bodrov, V. Heytsya, M. Koretsky, E. Libanova, W. Oluyko, V. Yurchyshyn.

Questions regarding the problem of socio-economic development of the region actively studied in Ukraine and abroad. Foreign regionalists actively cooperate with Ukrainian scientists in the plane of the mutual use of research experience forming regions and regional policy. They are: E. Alayev (Russia), A. Hranberh (Russia), P. Kuzmishyn (Slovakia), O. Litovka (Russia), S. Makyela (Poland), R. Patora (Poland), I. Polulyakh (Germany) D. Stefanovic (Yugoslavia), V. Fateev (Belarus), R. Feda (Poland), R. Shniper (Russia) and others.

However, despite the large number of publications in this area remains a problem for the development of a comprehensive model of socio-economic development of the territory (region, district) from a position of an interdisciplinary approach that makes it possible to combine economic and social subsystem of sociogeosystem. Everything mentioned increases the importance and role of complex social and geographical research in this aspect.

Key words: level and quality of life, social development, economic development, region, socio-economic development.

УДК 911.3

Роксолана Гришко

ОЦІНКА РІВНЯ ВИВЧЕНОСТІ ПРОБЛЕМИ ДВОСТОРОННЬОГО СПІВРОБІТНИЦТВА КРАЇН В ГАЛУЗІ ТУРИЗМУ

У статті проаналізовано доробок вітчизняних науковців за останні десять років, що присвячений дослідженню двостороннього співробітництва країн в галузі туризму як одного з перспективних напрямків наукової діяльності. Даний напрям базується на комплексному міждисциплінарному підході і передбачає вивчення міждержавних зв'язків в галузі туризму з урахуванням політичних, економічних, географічних та інших умов та чинників. Основну увагу приділено предметній специфіці зв'язків, географії країн-партнерів, а також іншим актуальним питанням двосторонньої співпраці України з іноземними державами в туристичній сфері.

Ключові слова: двостороннє співробітництво, туризм, двостороння співпраця України в туристичній сфері, наукові дослідження.

Роксолана Гришко. ОЦЕНКА УРОВНЯ ИЗУЧЕННОСТИ ПРОБЛЕМЫ ДВОСТОРОННЕГО СОТРУДНИЧЕСТВА СТРАН В ОБЛАСТИ ТУРИЗМА. В статье проанализированы достижения отечественных ученых за последние десять лет, посвященные исследованию двустороннего сотрудничества стран в области туризма как одного из перспективных направлений научной деятельности. Данное направление базируется на комплексном междисциплинарном подходе и предполагает изучение межгосударственных связей в области туризма с учетом политических, экономических, географических и других условий и факторов. Основное внимание уделено предметной специфике связей, географии стран-партнеров, а также другим актуальным вопросам двустороннего сотрудничества Украины с иностранными государствами в туристической сфере.

Ключевые слова: двустороннее сотрудничество, туризм, двустороннее сотрудничество Украины в туристической сфере, научные исследования.

Roksolana Gryshko. ESTIMATION OF LEVEL STUDIES OF BILATERAL COOPERATIONS BETWEEN COUNTRIES IN THE FIELD OF TOURISM. In article analyzed the scientific results of national scientists over the last ten years that are devoted to bilateral cooperation in the field of tourism as one of the most promising directions of scientific activity. This direction is based on an integrated multidisciplinary approach and involves the study of international relations in the tourism industry including political, economic, geographical and other conditions and factors. Special attention is given to the specifics of the subject relationships, geography partner countries, as well as other issues of bilateral cooperation between Ukraine and foreign countries in the tourism sector.

Key words: bilateral cooperation, tourism, bilateral cooperation of Ukraine in the tourism sector, scientific research.

Актуальність дослідження. Необхідність розбудови рівноправних двосторонніх відносин між державами світу обумовлена об'єктивними потребами та національними інтересами, часто відображена в зовнішньополітичних концепціях держав. У сучасних умовах туризм здійснює суттєвий вплив не тільки на розвиток світового господарства, але й виступає важливим чинником покращення взаємовідносин між державами, становлення миру і взаєморозуміння між представниками різних культур. Туризм створює сприятливу основу для розвитку політичних, економічних, науково-технічних, міжособистісних відносин соціокультурного характеру, тому багато країн намагаються розширювати свої туристичні зв'язки задля зміцнення позицій держави у міжнародному співтоваристві. Дослідження рівня вивченості саме двосторонніх відносин в галузі туризму є актуальним, адже донедавна цій проблематиці у вітчизняній науковій літературі не приділялось належної уваги.

Метою дослідження є аналіз доробку вітчизняних науковців за останні десять років, присвяченого проблемі двосторонніх відносин в галузі туризму, критичне осмислення й узагальнення рівня вивченості цієї проблеми і визначення перспективних напрямків подальших наукових пошуків.

Виклад основного матеріалу. Двостороннє співробітництво в галузі туризму – це система зв'язків і відносин різної природи між двома країнами, що виникає з метою інтенсифікації розвитку туристичної галузі і задоволення потреб громадян на

туристичних ринках обох держав-партнерів на принципах взаємної поваги до суверенітету та рівноправ'я. Дослідження двосторонніх відносин у сфері туризму потрібно розглядати як перспективний напрямок наукової діяльності, що базується на комплексному міждисциплінарному підході і передбачає вивчення міждержавних зв'язків у галузі туризму з урахуванням політичних, економічних, географічних, історичних, етнічних, культурних, релігійних умов та чинників.

Нами було проаналізовано 30 статей українських науковців, 6 дисертацій та 1 монографія, які прямо чи певною мірою присвячені питанням двостороннього співробітництва країн в галузі туризму.

Головними джерелами інформації для тематичного пошуку і відбору статей слугували веб-сайт «Все о туризме – туристическая библиотека» (профільна колекція електронних текстів науково-освітнього призначення), а також електронний архів наукового збірника «Географія та туризм» як одного з авторитетних фахових видань України. Всі 30 статей оцінювались з кількох позицій: а) приналежності до певних галузей науки; б) характеру наукових завдань, що вирішувались окремими авторами; в) географії тематичних сюжетів. Аналіз статей показав, що вчені найчастіше розкривають суспільно-географічні та інституційно-правові аспекти двосторонньої співпраці в туризмі, менше уваги приділяється політичному та економічному аспектам проблеми. Більшість публікацій присвячено прикладним питанням науково-практичного характеру. На жаль, майже відсутні роботи теоретико-методичного хара-

ктеру, присвячені концептуальному баченню проблеми двосторонніх відносин в галузі туризму [певною мірою ці питання розкрито у 4, 10, 33]. Щодо частоти географічних сюжетів, то найбільша кількість опрацьованих нами наукових статей присвячена українсько-польським [3, 11, 13, 24, 26, 28, 29, 31, 32, 35] та українсько-італійським [5, 7, 8, 12, 18, 21, 25, 36] двостороннім відносинам в сфері туризму. Серед інших сюжетів розглядаються відносини України з Китаєм [14, 19], Ізраїлем [17, 37], Росією [5], Австрією [20] і навіть з далекою Аргентиною [2].

Суспільно-географічні аспекти двостороннього туристичного співробітництва України висвітлюють Басюк Д.І. [2], Бордун О.Ю. [7], Бойко О.Е. [6], Джаман В.О. [12], Дубович І.А. [13], Дьякова О.Є. [14], Зима А.Г. [17], Костащук В.І. [21], Мельничук А.Л. [28], Поліщук Л.С. [35], Уварова Г.Ш. [36] та ін. Суть таких досліджень полягає у вивченні взаємодії між національними ринками туристичних послуг, більшість статей розкриває структуру та динаміку туристичних потоків між державами (хоча не завжди ці дані є достовірними) [7, 8, 14, 20, 21, 25, 26, 37]. Не висвітлені питання територіальної організації туристичних потоків іноземних туристів в Україні. Складність розкриття подібних сюжетів полягає у відсутності в Україні об'єктивної методики статистичного обліку в'їзних туристичних потоків і високій вартості польових соціогеографічних досліджень. Також науковці стикаються з поняттям псевдотуристичних виїзних потоків, які породжуються нелегальною міграцією. Цю проблематику досліджує Джаман В.О. [12].

В окремих статтях автори приділяють багато уваги туристичним ресурсам зарубіжних країн, які є або можуть бути цікавими для українського споживача [2, 14, 19, 25, 36], здійснюють оцінку умов для організації розвитку туризму.

Виявлено статті, значною мірою присвячені туристичним ресурсам України, що можуть бути привабливими для іноземних туристів. Ці наукові праці розкривають питання співробітництва між двома державами в основному з позицій туристичного країнознавства як частини рекреаційної географії [2, 8, 36]. Адаже з більшістю країн, де спостерігається високий рівень розвитку туризму, у нас переважно складається від'ємне сальдо туристичного балансу. Тому важливим завданням для науковців є розробка нових цільових маршрутів Україною, обґрунтування пропозицій щодо можливості використання певних вітчизняних туристичних ресурсів у розрахунку на потенційних споживачів – громадян конкретної іноземної держави.

Двостороннє співробітництво в галузі туризму здійснюється за допомогою політичних, правових і фінансових механізмів. Цим аспектам співробітництва присвятили свої дослідження Біланюк О.П. [3], Бобер Н.М. [5], Василяха Н.В. [10], Зеленко О.О. [16], Зінько Ю.В. [18], Краєвська О.А. [22, 23], Мігущенко Ю.В. [29, 31, 32], Поліщук Л.С. [35]. Наведено характеристику політико-правових та інституційних аспектів розвитку туризму в зарубіжних країнах, оцінено можливості використання окремих механізмів в Україні. Також проводиться аналіз дво-

сторонньої договірної бази, надається оцінка проектам і заходам, які проводяться двома країнами-партнерами і обґрунтовуються пріоритети подальшого розвитку двосторонніх відносин.

Зв'язки і відносини між двома державами в сфері туризму доцільно розглядати на різних ієрархічних рівнях: національному, регіональному і локальному. Чимало опрацьованих нами публікацій присвячені транскордонному співробітництву, що є одним із видів регіональної співпраці. Варто відмітити й той факт, що наукові статті, які висвітлюють транскордонне співробітництво України з сусідніми державами, в основному розкривають особливості співпраці західних регіонів нашої країни [4, 10, 13, 16, 24, 28, 29]. Менше уваги приділено східному кордону [6, 16], інші ділянки українського кордону в опрацьованому нами масиві наукових статей не згадуються.

Окремий блок опрацьованих матеріалів сформували результати дисертаційних досліджень українських науковців. Джерелом вихідної інформації стали каталог авторефератів Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. За приналежністю дисертацій до конкретної галузі науки картина така: по дві дисертації з економічних (одна з них – докторська) та політичних наук, по одній – з географічних наук і галузі державне управління. За географією сюжетів 4 дисертації в більшій чи меншій мірі розглядають питання українсько-польської співпраці в галузі туризму; 1 дисертація присвячена перспективам державного регулювання розвитку туризму в Україні на основі досвіду Франції; ще 1 дисертаційна робота містить аналіз співпраці України з країнами-членами ЄС (робота стала предметом нашої уваги тому, що тут присутній аналіз двосторонньої договірної бази). Розглянемо детальніше кожен з них.

Борушак М. у своїй докторській дисертації «Стратегія розвитку туристичних регіонів» розробив концепцію розвитку туристичних регіонів та методологію формування довготермінової стратегії розвитку туристичних регіонів. Дана концепція базується на поєднанні формальних і неформальних взаємозв'язків їх суспільної, економічної та екологічної систем та передбачає, у залежності від конкретної ситуації, застосування однієї з наступних концепцій: кардинальної зміни, подальшого зростання, вибіркового зростання, збереження досягнутого стану. Вчений зазначає, що туризм може стати однією з перспективних форм співпраці прикордонних регіонів України та Польщі, а також одним із головних елементів співпраці ЄС із державами Східної Європи (Україною, Білоруссю, Росією та ін.) [9].

Кандидатська дисертація Мігущенко Ю.В. «Пріоритети конкурентоспроможності українсько-польського співробітництва в туристичній сфері» містить положення про те, що характерною тенденцією розвитку міжнародного туризму є інтенсифікація багатостороннього та двостороннього обміну туристичними послугами. Автор підкреслює, що географічне розташування України, її туристичний потенціал, напрями та обсяги туристичних потоків, сусідство з країнами-членами ЄС вимагають від нашої держави концентрації організаційних зусиль та

фінансових ресурсів на поглибленні двостороннього співробітництва у сфері туризму з Польщею [30].

В роботі Мокляка А.В. «Туристські ресурси для потреб іноземного туризму в Україні (в контексті українсько-польських туристичних зв'язків)» наведено оцінку та систематизацію чинників, що визначають привабливість комплексу міжнародного туризму України для іноземців, обґрунтовано рекомендації щодо залучення польських споживачів на український туристичний ринок. У своїй роботі автор пропонує напрямки вдосконалення туристичної галузі України задля збільшення туристичних потоків. Мокляк А.В. провів також туристичне районування України для потреб іноземного туризму з позицій польського споживача [34].

У дисертаційній роботі Завітневич Н.Г. «Гуманітарний чинник в українсько-польських міждержавних відносинах» авторка розглядає систему гуманітарних відносин між країнами з урахуванням питань українсько-польського співробітництва в галузі туризму. В роботі досліджується стан міграційних процесів та туристичних потоків між Україною та Польщею і розкривається роль туризму в розвитку міждержавних відносин між двома країнами [15].

Алексеева Ю.В. у своїй дисертації «Державне регулювання розвитку туризму України в контексті досвіду Франції» вважає за доцільне використання окремих елементів механізму державного управління туризмом Франції для вдосконалення діяльності туристичної галузі України. Але при цьому авторка наголошує на необхідності врахування історичних, правових і культурних особливостей нашої країни під час запозичення будь-яких механізмів [1].

Краєвська О.А. у своїй дисертації аналізує досвід співпраці України з ЄС у сфері туризму. Для розширення туристичного співробітництва з державами-членами ЄС і підвищення конкурентоспроможності вітчизняного туризму важливим є сприяння з боку ЄС у залученні інвестицій для розбудови туристичної інфраструктури України, в тому числі трансграничної, а також створення корпоративних турп-

родуктів (особливо міжнародних маршрутів на транскордонних територіях) та їх ефективного маркетингу на європейському та світовому ринках. Ще одним важливим кроком автор вважає налагодження системи обміну досвідом на постійній основі між державними органами зі сфери туризму України та країн ЄС щодо організаційного та законодавчого забезпечення туристичної діяльності [23].

У монографії «Географічні аспекти розвитку туризму (на прикладі України та Польщі)» за редакцією Явкіна В.Г. проведено аналіз рекреаційно-туристичного потенціалу України та Польщі, запропонована типологія природно-рекреаційних комплексів природних регіонів України, здійснене дослідження розвитку окремих видів туризму у цих двох країнах. Розглядаються ресурсні та інфраструктурні передумови розвитку туризму в окремих регіонах України та Польщі, а також – перспективні види та форми туристсько-рекреаційної діяльності. Вивчаються географічні та екологічні проблеми туристичної галузі в Україні та Польщі [11].

Отже, виходячи з проведеного аналізу наукових робіт, можна зробити **висновок**, що основна увага науковців привернута до суспільно-географічних та інституційно-правових аспектів регулювання двосторонніх відносин між країнами в галузі туризму, до проблем трансграничного співробітництва та діяльності євро регіонів в контексті туристичних зв'язків. Водночас превалюють роботи науково-практичного характеру, цілісної теоретичної концепції розвитку двостороннього співробітництва у сфері туризму не створено. Пріоритетними завданнями суспільно-географічних досліджень на перспективу є обґрунтування теоретико-методологічних засад двостороннього співробітництва в галузі туризму, розробка і вдосконалення понятійно-термінологічного апарату, обґрунтування ефективних видів і форм співробітництва, розширення географічного спектру об'єктів дослідження за рахунок зростання уваги до нових потенційних країн-партнерів.

Список використаних джерел:

1. *Alekseyeva Yu.V. Derzhavne rehulyuvannya rozvytku turystychnoyi haluzi Ukrayiny v konteksti dosvidu Frantsiyi: Avtoref. dys... kand. nauk z derzh. upr.: 25.00.02 / Yu.V. Alekseyeva; Odes. region. in-t derzh. upr. Nats. akad. derzh. upr. pry Prezidentovi Ukrayiny. – O., 2005. – 20 s. [Алексеева Ю.В. Державне регулювання розвитку туристичної галузі України в контексті досвіду Франції: Автореф. дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / Ю.В. Алексеева; Одес. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – О., 2005. – 20 с.]*
2. *Basyuk D.I. Stan i perspektvyu ukrajinsko-argentynskogo turystychnoho spivrobotnytstva [Tekst] / D.I. Basyuk // Geografiya ta turizm. – 2012. – Vyp.22. – S. 58-66. [Басюк Д.І. Стан і перспективи українсько-аргентинського туристичного співробітництва [Текст] / Д.І. Басюк // Географія та туризм. – 2012. – Вип. 22. – С. 58-66].*
3. *Bilanyuk O.P. Suchasnyj stan ta perspektvyu rozvytku mizhnarodnoho turizmu v ukrajinsko-polskykh vidnosynakh [Elektronnyj resurs] / O.P. Bilanyuk // Ekonomika. Upravlinnya. Innovaciya. – 2012. – № 2 (8). – Rezhym dostupu: http://tourlib.net/statti_ukr/bilanjuk.htm [Біланюк О.П. Сучасний стан та перспективи розвитку міжнародного туризму в українсько-польських відносинах [Електронний ресурс] / О.П. Біланюк // Економіка. Управління. Інновації. – 2012. – №2 (8). – Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/bilanjuk.htm].*
4. *Bil M. Transkordonne spivrobotnytstvo regioniv Ukrayiny v galuzi turizmu: suchasnyj stan ta osnovni napryamy rozvytku / M. Bil // Demokratychnе vryaduvannya: nauk. visn. – 2008. – Vyp. 2 – S. 21-24. [Біль М. Транскордонне співробітництво регіонів України в галузі туризму: сучасний стан та основні напрями розвитку / М. Біль // Демократичне врядування: наук. вісн. – 2008. – Вип. 2 – С. 21-24].*
5. *Bober N.M. Pravovi zasady spivrobotnytstva Ukrayiny ta Italiyi u galuzi turizmu) [Tekst] / N.M. Bober // Geografiya ta turizm: nauk. zb. – K.: Alterpres, 2010. – Vyp. 7. – S. 7-11. [Бобер Н.М. Правові засади співро-*

- бітництва України та Італії у галузі туризму) [Текст] / Н.М. Бобер // Географія та туризм: наук. зб. – К.: Альтерпрес, 2010. – Вип. 7. – С.7-11].
6. Boyko O.E. Transregionalne spivrobotnytstvo Luhanskoji oblasti z hranychnymy oblastyamy Rosiyskoyi Federatsiyi v haluzi turyzmu [Tekst] / O.E. Boyko, A.V. Ryumina // Geografiya ta turyzm: nauk. zb. – K.: Alterpres, 2012. – Vyp. 19. – S. 71-77 [Бойко О.Е. Трансрегіональне співробітництво Луганської області з граничними областями Російської Федерації в галузі туризму [Текст] / О.Е. Бойко, А.В. Рюміна // Географія та туризм: наук. зб. – К.: Альтерпрес, 2012. – Вип. 19. – С. 71-77].
 7. Bordun O.Yu. Analiz turystychnoho potoku z Italiyi do Ukrainy (na prykladi Lvivskoyi oblasti) [Tekst] / O.Yu. Bordun, D.A. Kadnichanskyj // Geografiya ta turyzm: nauk. zb. – K.: Alterpres, 2012. – Vyp. 21. – S. 157-165 [Бордун О.Ю. Аналіз туристичного потоку з Італії до України (на прикладі Львівської області) [Текст] / О.Ю. Бордун, Д.А. Каднічанський // Географія та туризм: наук. зб. – К.: Альтерпрес, 2012. – Вип. 21. – С. 157-165].
 8. Bordun O.Yu. Vykorystannya resursiv Lvivskogo turystychnoho tsentru v konteksti ukrayino-italiyskogo spivrobotnytstva [Tekst] / O.Yu. Bordun, M.Z. Gamalo // Geografiya ta turyzm: nauk. zb. – K.: Alterpres, 2010. – Vyp. 7. – S. 11-14. [Бордун О.Ю. Використання ресурсів Львівського туристичного центру в контексті україно-італійського співробітництва [Текст] / О.Ю. Бордун, М.З. Гамало // Географія та туризм: наук. зб. – К.: Альтерпрес, 2010. – Вип. 7. – С. 11-14].
 9. Boruschak M. Strategiya rozvytku turystychnykh regioniv: avtoref. dys. na zdobuttya naukovooho stupenya d. ekon. nauk: spets. 08.00.05 «Rozvytok produktyvnykh syl i regionalna ekonomika» [Elektronnyj resurs] / Boruschak Myroslav; Instytut regionalnykh doslidzhen NAN Ukrainy. – Lviv, 2008. – 20 s. – Rezhym dostupu: http://tourlib.net/aref_tourism/boruschak.htm [Борушак М. Стратегія розвитку туристичних регіонів: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня д. екон. наук: спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» [Електронний ресурс] / Борушак Мирослав; Інститут регіональних досліджень НАН України. – Львів, 2008. – 20 с. – Режим доступу : http://tourlib.net/aref_tourism/boruschak.htm].
 10. Vasylykha N.V. Rozvytok rynku turystychnykh posluh u konteksti rozvytku transkordonnoho spivrobotnytstva [Elektronnyj resurs] / N.V. Vasylykha // Visnyk Chernivetskoho torhovelno-ekonomichnoho instytutu. – 2010 – Vyp. 3. – S. 160-165. – Rezhym dostupu: http://tourlib.net/statti_ukr/vasylykha2.htm [Василиха Н. В. / Розвиток ринку туристичних послуг у контексті розвитку транскордонного співробітництва [Електронний ресурс] / Н.В. Василиха // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. – 2010 – Вип. 3. – С. 160-165. – Режим доступу : http://tourlib.net/statti_ukr/vasylykha2.htm].
 11. Geografichni aspekty rozvytku turyzmu (na prykladi Ukrainy ta Polschi): monografiya / V.G. Yavkin, V.P. Rudenko, V.M. Andreychuk, O.D. Korol ta in. – Chernivtsi: Chernivetskyj natsionalnyj universytet, 2010. – 344 s. [Географічні аспекти розвитку туризму (на прикладі України та Польщі): монографія / В.Г. Явкін, В.П. Руденко, В.М. Андрейчук, О.Д. Король та ін. – Чернівці: Чернівецький національний університет, 2010. – 344 с.].
 12. Dzhaman V.O. Psevdoturystychni potoky ukrayinskoji emigratsiyi v Italiyu. Struktura ta osoblyvosti poshyrennya [Tekst] / V.O. Dzhaman, K.V. Vladychuk // Geografiya ta turyzm: nauk. zb. – K.: Alterpres, 2012. – Vyp. 20. – S. 198-204 [Джаман В.О. Псевдотуристичні потоки української еміграції в Італію. Структура та особливості поширення [Текст] / В.О. Джаман, К.В. Владичук // Географія та туризм: наук. зб. – К.: Альтерпрес, 2012. – Вип. 20. – С. 198-204].
 13. Dubovych I.A. Osoblyvosti ta perspektyvy rozvytku ukrayinsko-polskoho transkordonnoho spivrobotnytstva u haluzi turyzmu [Tekst] / I.A. Dubovych, T.P. Vasylenko, O.V. Vychka // Nauk. visn. Nats. lisotekhn. un-tu Ukrainy. – 2005. – Vyp. 15.7. – S. 274-278. [Дубович І.А. Особливості та перспективи розвитку українсько-польського транскордонного співробітництва у галузі туризму [Текст] / І.А. Дубович, Т.П. Василенко, О.В. Вичка // Наук. вісн. Нац. лісотехн. ун-ту України. – 2005. – Вип. 15.7. – С. 274-278].
 14. Dyakova O.Ye. Spivrobotnytstvo mizh Ukrainoyu ta Kytayskoyu Narodnoyu Respublikoyu v sferi turyzmu [Tekst] / O.Ye. Dyakova // Geografiya ta turyzm: nauk. zb. – K.: Alterpres, 2013. – Vyp. 25 – S. 18-25. [Дьякова О.Є. Співробітництво між Україною та Китайською Народною Республікою в сфері туризму [Текст] / О.Є. Дьякова // Географія та туризм: наук. зб. – К.: Альтерпрес, 2013. – Вип. 25 – С.18-25].
 15. Zavitnevych N.G. Humanitarnyj chynnuk v ukrayinsko-polskykh mizhderzhavnykh vidnosynakh [Tekst]: avtoref. dys... kand. polit. nauk: 23.00.04 / Zavitnevych Nataliya Georgiyivna; Kyivskyj natsionalnyj un-t im. Tarasa Shevchenka, Instytut mizhnarodnykh vidnosyn. – K., 2009. – 23 s. [Завітневич Н.Г. Гуманітарний чинник в українсько-польських міждержавних відносинах [Текст]: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.04 / Завітневич Наталія Георгіївна; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин. – К., 2009. – 23 с.].
 16. Zelenko O.O. / Rol evroregioniv u rozvytku turystychnoyi industriyi Ukrainy [Elektronnyj resurs] / O.O. Zelenko // Chasopys ekonomichnykh reform. – 2013. – № 3 (11). – S. 148-155. – Rezhym dostupu: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&Z21ID&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Cher_2013_3_25.pdf [Зеленко О.О. / Роль єврорегіонів у розвитку туристичної індустрії України [Електронний ресурс] / О.О. Зеленко // Часопис економічних реформ. – 2013. – №3 (11). – С.148-155. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&Z21ID&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Cher_2013_3_25.pdf].

17. Zima A.G. *Perspektivy sotrudnichestva Ukrainy i Izrailya v sfere turistichestkogo obsluzhyvaniya* [Tekst] / A.G. Zima, V.A. Podgaynaya // *Geografiya ta turizm: nauk. zb.* – K.: Alterpres, 2010. – Vyp. 14. – S. 225-261 [Зима А.Г. *Перспективи співробітництва України та Ізраїля в сфері туристического обслуговування* [Текст] / А.Г. Зима, В.А. Подгайна // *Географія та туризм: наук. зб.* – К.: Альтерпрес, 2010. – Вип. 14. – С. 225-261].
18. Zinko Yu.V. *Vykorystannya italiyskoho zakonodavchoho dosvidu dlya rozrobky zakonoproektiv u sferi silskoho turizmu Ukrainy* [Tekst] / Yu.V. Zinko ta in. // *Geografiya ta turizm: nauk. zb.* – K.: Alterpres, 2011. – Vyp. 16. – S. 51-59 [Зінко Ю.В. *Використання італійського законодавчого досвіду для розробки законопроектів у сфері сільського туризму України* [Текст] / Ю.В. Зінко та ін. // *Географія та туризм: наук. зб.* – К.: Альтерпрес, 2011. – Вип. 16. – С. 51-59].
19. Kiptenko V. *Kitayskiy opyt ustoychivogo razvityya turizma v Ukrainy* [Elektronnyj resurs] / V. Kiptenko. – Rezhym dostupa: <http://2012uwell.com/news/kitayskiy-opyt-ustoychivogo-razvitya-turizma-ukraine> [Киптенко В. *Китайський опыт устойчивого развития туризма в Украине* [Электронный ресурс] / В. Киптенко. – Режим доступа: <http://2012uwell.com/news/kitayskiy-opyt-ustoychivogo-razvitya-turizma-ukraine>].
20. Kodynets I.V. *Pryсутnist avstriytsiv v Ukraini yak resurs etnogennoho turizmu* [Tekst] / I.V. Kodynets // *Geografiya ta turizm*. – 2012. – Vyp. 22. – S. 105-112. [Кодинець І.В. *Присутність австрійців в Україні як ресурс етногенного туризму* [Текст] / І.В. Кодинець // *Географія та туризм*. – 2012. – Вип. 22. – С. 105-112].
21. Kostaschuk V.I. *Suchasnyj stan mizhnarodnoho turizmu mizh Ukrainoyu ta Italiyeyu (na prykladі Chernivetskoj oblasti)* [Tekst] / V.I. Kostaschuk // *Geografiya ta turizm: nauk. zb.* – K.: Alterpres, 2011. – Vyp. 16. – S. 63-72. [Костащук В.І. *Сучасний стан міжнародного туризму між Україною та Італією (на прикладі Чернівецької області)* [Текст] / В.І. Костащук // *Географія та туризм: наук. зб.* – К.: Альтерпрес, 2011. – Вип. 16. – С. 63-72].
22. Krayevska O. *Spivpratsya Ukrainy ta Evropeyskoho Soyuzu u sferi turizmu: polityko-pravovuj aspekt* / O. Krayevska, Yu. Prysyzhnyuk // *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya mizhnarodni vidnosyny*, 2008. – Vyp. 24. – S. 269-278. [Краєвська О. *Співпраця України та Європейського союзу у сфері туризму: політико-правовий аспект* / О. Краєвська, Ю. Присяжюк // *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*, 2008. – Вип. 24. – С. 269-278].
23. Krayevska O.A. *Kontseptualni zasady ta instytutsiyni mekhanizmy polityky Evropeyskoho Soyuzu u sferi turizmu: Avtoref. dys... kand. polit. nauk: 23.00.04* / O.A. Krayevska; Lviv. nats. un-t im. I. Franka. – L., 2007. – 19 s. [Краєвська О.А. *Концептуальні засади та інституційні механізми політики Європейського Союзу у сфері туризму: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.04* / О.А. Краєвська; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. – Л., 2007. – 19 с.].
24. Krekhovetska I.V. *Ukrayinsko-polska pidhotovka do EURO-2012: transkordonni infrastrukturni napryamky diyalnosti v sferi rozvytku turizmu* / I.V. Krekhovetska // *Geografiya ta turizm: nauk. zb.* – K.: Alterpres, 2012. – Vyp. 14. – S. 148-153 [Креховецька І.В. *Українсько-польська підготовка до Євро-2012: транскордонні інфраструктурні напрямки діяльності в сфері розвитку туризму* / І.В. Креховецька // *Географія та туризм: наук. зб.* – К.: Альтерпрес, 2012. – Вип. 14. – С. 148-153].
25. Kulinich M.T. *Popyt ta propozyziya na turystychnomu rynku «Ukrayina – Italiya»* [Tekst] / M.T. Kulinich, I.L. Shymanska // *Geografiya ta turizm: nauk. zb.* – K.: Alterpres, 2011. – Vyp. 16 – S. 25-29 [Кулініч М.Т. *Попит та пропозиція на туристичному ринку «Україна – Італія»* [Текст] / М.Т. Кулініч, І.Л. Шиманська // *Географія та туризм: наук. зб.* – К.: Альтерпрес, 2011. – Вип. 16 – С. 25-29].
26. Kureda N.M. *Napryamky rozvytku vyiznoho ta vvyiznoho turizmu Ukrainy – Polska* [Elektronnyj resurs] / N.M. Kureda, V.O. Samoilenko // *Ekonomika. Upravlinnya. Innovatsiyi.* – 2010. – № 1 (3). – Rezhym dostupa: http://tourlib.net/statti_ukr/kureda.htm [Курда Н.М. *Напрямки розвитку в'їзного та виїзного туризму України – Польща* [Електронний ресурс] / Н.М. Курда, В.О.Самойленко // *Економіка. Управління. Інновації.* – 2010. – № 1 (3). – Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/kureda.htm].
27. Malska M.P. *Mizhnarodnyj turizm i sfera posluh* [Tekst] / M.P. Malska, N.V. Antonyuk, N.M. Ganuch. – K.: Znannya, 2008. – 661 s. [Мальська М.П. *Міжнародний туризм і сфера послуг* [Текст] / М.П. Мальська, Н.В. Антонюк, Н.М. Ганич. – К.: Знання, 2008. – 661 с.].
28. Melnychuk A.L. *Peredumovy stvorennya ukrayinsko-polskoho transkordonnoho turystychnoho klasteru* [Tekst] / A.L. Melnychuk, A.O. Vodina // *Geografiya ta turizm: nauk. zb.* – K.: Alterpres, 2010. – Vyp. 8. – S. 41-45 [Мельничук А.Л. *Передумови створення українсько-польського транскордонного туристичного кластеру* [Текст] / А.Л. Мельничук, А.О. Бодіна // *Географія та туризм: наук. зб.* – К.: Альтерпрес, 2010. – Вип. 8. – С. 41-45].
29. Miguschenko Yu.V. *Obgruntuvannya priorytetiv spilnoyi ukrayinsko-polskoyi strategiyi transkordonnoho rozvytku v sferi turizmu* [Tekst] / Yu.V. Miguschenko // *Ekonomichni nauky. Seriya «Ekonomichna teoriya ta ekonomichna istoriya»*. Zbirnyk naukovykh prats. LNTU. – Lutsk, 2009. – Vypusk 6 (23). – Ch. 2. – S. 1-10. [Мігущенко Ю.В. *Обгрунтування пріоритетів спільної українсько-польської стратегії транскордонного розвитку в сфері туризму* [Текст] / Ю.В. Мігущенко // *Економічні науки. Серія «Економічна теорія та економічна історія»*. Збірник наукових праць. ЛНТУ. – Луцьк, 2009. – Випуск 6 (23). – Ч. 2. – С. 1-10].
30. Miguschenko Yu.V. *Priorytety konkurentospromozhnosti ukrayinsko-polskoho spivrobotnytstva v turystychnij sferi: avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.00.02* / Yu.V. Miguschenko / Ternop. nats. ekon. un-t. – T., 2010. – 20 s. [Мігущенко Ю.В. *Пріоритети конкурентоспроможності українсько-польського співробітництва в туристичній сфері: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.02* / Ю.В. Мігущенко / Терноп. нац. екон. ун-т. – Т., 2010. – 20 с.].

31. Miguschenko Yu.V. *Komparatyvnyj analiz instytutsiynoho zabezpechennya turystychnoy diyalnosti Ukrainy ta Polschi [Tekst] / Yu.V. Miguschenko // Problemy i perspektivy razvitiya sotrudnichestva mezhdru stranami Yugo-Vostochnoy Evropy v ramkakh Chernomorskogo ekonomicheskogo sotrudnichestva u GUAM. – 2011. – S. 486-494 [Мігущенко Ю.В. Компаративний аналіз інституційного забезпечення туристичної діяльності України та Польщі [Текст] / Ю.В. Мігущенко // Проблемы и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества и ГУАМ. – 2011. – С. 486-494].*
32. Miguschenko Yu.V. *Systemno-strukturni kharakterystyky turystychnoho spivrobitnytstva Ukrainy ta Polschi v umovakh evrointegratsiyi [Tekst] / Yu.V. Miguschenko // Ekonomika. Upravlinnya. Innovatsiyi. – L., 2011. – № 2 (6). – S. 15-20. [Мігущенко Ю.В. Системно-структурні характеристики туристичного співробітництва України та Польщі в умовах євроінтеграції [Текст] / Ю.В. Мігущенко // Економіка. Управління. Інновації. – Л., 2011. – № 2 (6). – С. 15-20].*
33. Mischenko A.G. / *Mizhnarodne spivrobitnytstvo v sferi turizmu [Elektronnyj resurs] / A.G. Mischenko // Naukovyj visnyk Kyivskoho humanitarnoho instytutu. Seriya: ekonomichni nauky. – 2008. – № 1. – S. 18-24. – Rezhym dostupu: http://tourlib.net/statti_ukr/mishchenko.htm [Мищенко А.Г. / Міжнародне співробітництво в сфері туризму [Електронний ресурс] / А.Г. Мищенко // Науковий вісник Київського гуманітарного інституту. Серія: економічні науки. – 2008. – № 1. – С. 18-24. – Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/mishchenko.htm].*
34. Moklyak A.V. *Turystski resursy dlya potreb inozemnoho turizmu v Ukraini (v konteksti ukrajinsko-polskykh turystychnykh zvyazkiv): Avtoref. dys... kand. geogr. nauk: 11.00.02 / A.V. Moklyak / Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka. – K., 2004. – 17 s.: rys., tabl. [Мокляк А.В. Туристські ресурси для потреб іноземного туризму в Україні (в контексті українсько-польських туристичних зв'язків): Автореф. дис... канд. геогр. наук: 11.00.02 / А.В. Мокляк / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2004. – 17 с.: рис., табл.].*
35. Polischuk L.S. *Upravlinnya rozvytkom turizmu: dosvid Polschi [Tekst] / Polischuk L.S. // Geografiya ta turizm: nauk. zb. – K.: Alterpres, 2012. – Vyr. 23. – S. 181-187 [Поліщук Л.С. Управління розвитком туризму: досвід Польщі [Текст] / Поліщук Л.С. // Географія та туризм: наук. зб. – К.: Альтерпрес, 2012. – Вип. 23. – С. 181-187].*
36. Uvarova G.Sh. *Shlyakhy optymizatsiyi spivrobitnytstva mizh Ukrainoyu ta Italiyeyu u turystychniy sferi [Tekst] / G.Sh. Uvarova // Geografiya ta turizm: nauk. zb. – K.: Alterpres, 2012. – Vyr. 21. – S. 110-116 [Уварова Г.Ш. Шляхи оптимізації співробітництва між Україною та Італією у туристичній сфері [Текст] / Г.Ш. Уварова // Географія та туризм: наук. зб. – К.: Альтерпрес, 2012. – Вип. 21. – С. 110-116].*
37. Shparaha T.I. *Peredumovy vynyknennya i suchasnyj stan Khasyidskoho palomnytstva v Ukraini [Tekst] / T.I. Shparaha, M.M. Mykhalyuk // Geografiya ta turizm: nauk. zb. – K.: Alterpres, 2012. – Vyr. 22. – S. 98-105. [Шпарага Т.І. Передумови виникнення і сучасний стан Хасидського паломництва в Україні [Текст] / Т.І. Шпарага, М.М. Михалюк // Географія та туризм : наук. зб. – К.: Альтерпрес, 2012. – Вип. 22. – С. 98-105].*

Summary

Roksolana Gryshko. ESTIMATION OF LEVEL STUDIES OF BILATERAL COOPERATIONS BETWEEN COUNTRIES IN THE FIELD OF TOURISM.

Study of bilateral relations in tourism is promising direction of scientific activity that is based on an integrated multidisciplinary approach and involves the study of international relations in the field of tourism considering the political, economic, geographical, historical, ethnic, cultural and religious conditions and factors.

A number of publications that directly or to some extent devoted to bilateral cooperation in the field of tourism were analyzed in this article.

All scientific publications were evaluated from several positions: a) belonging to specific fields of science; b) the nature of scientific problems that were solved by individual authors; c) thematic subject's geography. The analysis of the articles showed that socio-geographical and institutional aspects of bilateral cooperation in tourism are more often disclosed by scientists, and less attention is paid to the political and economic aspects of the problem. Most of publications are devoted to applied questions of scientific and practical nature. Unfortunately, the publications of theoretical and methodical nature, devoted to the conceptual vision of bilateral relations in the field of tourism are almost absent. Regarding the frequency of geographical subjects, the largest number of processed by us research papers are devoted to Ukrainian-Polish and Ukrainian-Italian bilateral relations in the field of tourism.

An individual block of processed materials was formed of Ukrainian scientist's dissertations results.

It was found that the focus of scientists was paid to socio-geographical and institutional and legal aspects of bilateral relations between countries in the field of tourism, and to the problems of cross border cooperation of European regions and in the context of tourism relations. However, scientific works of practical nature are prevailing, but in the same way the coherent theoretical concept of bilateral cooperation in tourism was not created. The priority tasks of the Human Geography Research for the prospect study are theoretical and methodological foundations of bilateral cooperation in the field of tourism, development and improvement of concept and terminology system, and substantiation of effective types and forms of cooperation, extension of the geographical range of studied objects through increased attention to potential new partner countries.

Key words: bilateral cooperation, tourism, bilateral cooperation of Ukraine in the tourism sector, scientific research.

UDC 911.3

Taras Pogrebnskyi

COMPONENT ANALYSIS OF THE DEVELOPMENTAL VECTOR OF HEALTH CARE SYSTEM IN THE DISTRICTS SOCIOGEOSYSTEMS OF VOLYN REGION

The article deals with the features of using multi-dimensional space to analyze the development process of sociogeosystems. Together with a common vector analysis were explore its projection on the axis of space – into time derivatives of each parameter is set the process of change, which is allows to research the development of sociogeosystems at the level of each parameter. The specific examples of using this methods for the analysis of health care system development in the districts sociogeosystems of Volyn region are given.

Key words: multidimensional attribute space, sociogeosystem, parameters of development, developmental vector, the time derivatives of parameters.

Тарас Погребський. КОМПОНЕНТНИЙ АНАЛІЗ ВЕКТОРУ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я У РАЙОННИХ СОЦІОГЕОСИСТЕМАХ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ. У статті розглянуто особливості застосування багатовимірної ознакового простору для аналізу процесу розвитку районних соціогеосистем. Із загальним аналізом вектора досліджувалась його проекції на вісь простору – за часовими похідними кожного параметру процесу встановлюються їх зміни, що дає можливість вивчати розвиток соціогеосистем на рівні кожного параметру. Наводяться конкретні приклади використання даної методики для аналізу розвитку системи охорони здоров'я у районних соціогеосистемах Волинської області.

Ключові слова: багатовимірний ознаковий простір, соціогеосистема, параметри розвитку, вектор розвитку, часові похідні параметрів.

Тарас Погребский. КОМПОНЕНТНЫЙ АНАЛИЗ ВЕКТОРА РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ В РАЙОННЫХ СОЦИОГЕОСИСТЕМАХ ВОЛЫНСКОЙ ОБЛАСТИ. В статье рассмотрены особенности применения многомерного признакового пространства для анализа процесса развития районных социogeосистем. С общим анализом вектора исследовалась его проекции на ось пространства – по временным производными каждого параметра процесса устанавливаются их изменения, что дает возможность изучать развитие социogeосистем на уровне каждого параметра. Приводятся конкретные примеры использования данной методики для анализа развития системы здравоохранения в районных социogeосистемах Волынской области.

Ключевые слова: многомерное признаковое пространство, социogeосистема, параметры развития, вектор развития, временные производные параметров.

Introduction. Geographical space, as a fundamental concept of modern geography, has a dual character. On the one hand, its elements are discrete geographic objects (GO), which form a spatial structure and interact within it. On the other hand, the reaction in GO is carried out by means of continual fields of different nature which are presented, in particular, by mathematical models. Thus, depending on the representation of GO quantitative characteristics, two types of tasks are solved. In the first case, if the parameters of GO are treated as deterministic values and do not contain random errors, the task of their fields modeling is reduced to interpolation – minimizing errors analogy. In the second case, when the value of the field at the reference points is presented as random variables, approximation methods are used with varying degrees of model approximation to the true values of the field. Thus, the epistemological problem of the geographical space study is that between the epistemological representation of the spatial structure of GO fields parameter and its ontological essence there is a conflict due to the methodological limitations of science. Therefore, in geographical study it is important to find in existing episteme the approximation method that is most appropriate for the research purpose and the most clearly spatial structure reflects the studied fields [1].

The main material. Nowadays, spatial analysis and spatial models gained significant values in geographical research. Modern geography can analyze objects not only in the usual physical three-dimensional space, but also in the virtual multidimensional attribute

space. One example of such spatial modeling synthesis is the modeling of developmental trajectory.

We carried out the simulation of developmental trajectory of the health care system in districts sociogeosystems. This modeling makes it possible to determine the direction of their motion in normalized multidimensional attribute space relative to the optimal developmental trajectory. Main figures of the movement: the projection on an optimal developmental trajectory (displays speed and direction of development), the deviation from an optimal developmental trajectory (reflecting the efficiency of development) and the projection progress coefficient – positions the current point of location in the space of possible events or advancement in development. The developmental trajectory of the health care system is convenient to display on the phase plane in coordinates "projection on an optimal developmental trajectory" – "deviation from an optimal developmental trajectory" [3].

According to a comparative analysis the geographical distribution of districts sociogeosystems due to the development of the health care system in the period from 2007 to 2012 is shown in the table 1 and in a figure 1.

An average distribution of sociogeosystems shows that for the projection vector of health care system on an optimal developmental trajectory the worst conditions are observed in Starovyzhivskiy district, Lutsk district and Gorokhiv district. The best conditions of health care system development are in Kovel district, Vladimir-Volynskiy district, Turiysk district and Lokachi district.

To identify a generalized trajectory of health care system development in the region was used

centrographic method. Its essence is that on each current time were calculated the projection vectors of health care system on an optimal developmental trajectory and deviations from it. That is, sociogeosystems were virtually replaced by imaginary objects with average coordinates on the phase plane. Thus, for each current

time we got the coordinates of objects that reflect the average value of sociogeosystem due to the entire billing period. Later, consistently connecting these coordinates, we obtained an average trajectory of health care system development in sociogeosystems, which is represented in figure 2.

Table 1

Average trajectory parameters of the health care system in sociogeosystems for the entire study period (2007-2012 years)

District	Projection on an optimal developmental trajectory	Deviation from an optimal developmental trajectory	Projection progress coefficient
Vladimir-Volynskiy district	5,952	3,203	0,536
Gorokhiv district	5,381	3,349	0,484
Ivanichi district	5,483	2,93	0,523
Kivertsi district	5,675	3,279	0,516
Kovel district	6,255	2,818	0,495
Kamin-Kashirsky district	5,452	3,405	0,555
Lokachi district	5,824	3,953	0,561
Lutsk district	5,373	3,446	0,484
Lyubeshiv district	5,435	3,676	0,518
Lyuboml district	5,414	3,461	0,514
Manevychi district	5,404	3,757	0,485
Ratne district	5,616	3,424	0,554
Rozhysche district	5,606	3,577	0,513
Starovyzhivski district	5,24	3,832	0,49
Turiysk district	5,888	3,934	0,561
Shatsk district	5,416	4,257	0,499
The city of Lutsk	5,583	3,187	0,499

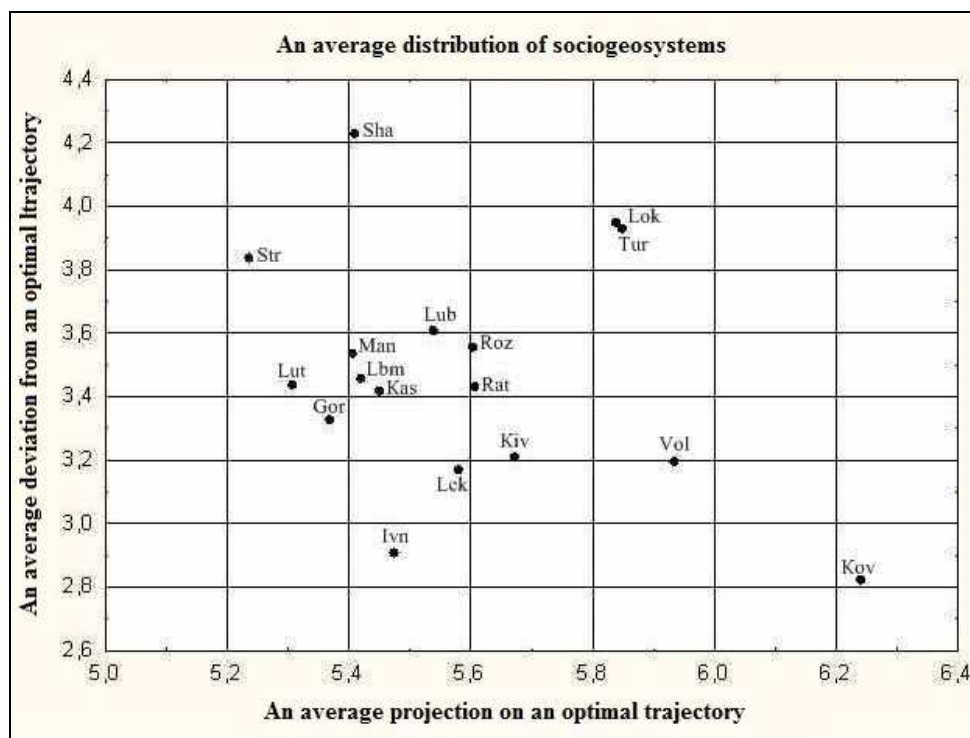

Fig. 1. Average distribution of sociogeosystems on the phase plane due to the development of health care system for the entire period (2007-2012 years)

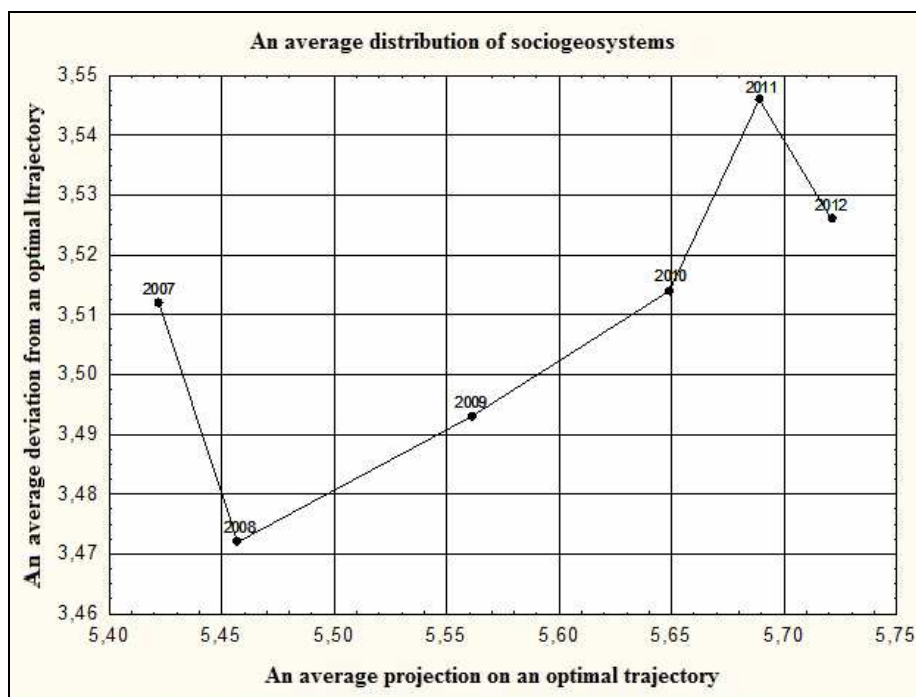

Fig. 2. An average trajectory of health care system development in sociogeosystems

From the above graph we can see that an average trajectory of health care system development in sociogeosystems has a continuous trend of progressive development (2007-2012 years). Accordingly, the best level of development health care system reached in the end of the study period. The greatest efficiency of sociogeosystems movement is observed in 2008, and the lowest – in 2011. An average speed of sociogeosystems movement for all billing periods is approximately the same, indicating a balanced development of health care system.

Modeling the trajectory of health care system development in sociogeosystems except of comparing the trajectories of each sociogeosystems with an optimal developmental trajectory allows to compare them with

each other. This information is important in terms of understanding the mechanisms of influence on the study process of internal and external factors in terms of sustainable regional development.

Cosine of the angle between the vectors of health care system in sociogeosystem is an indicator of consistency of direction vectors. Using this property of trigonometric functions, we can determine the similarity of conditions and the level of health care system development between sociogeosystems [2].

The calculation results of average cosine of the angle between the vectors of health care system development in the sociogeosystems are given in the table 2.

Table 2

Matrix of an average cosine of the angle between the vectors of health care system development in the sociogeosystems

Districts	Districts									
	Vol	Gor	Ivn	Kas	Kiv	Kov	Lok	Lut	Lub	
Vol	1,00	0,20	0,24	0,35	0,33	0,35	0,16	0,18	0,18	
Gor	0,20	1,00	0,36	0,44	0,53	0,09	0,13	0,51	0,25	
Ivn	0,24	0,36	1,00	0,36	0,29	0,18	0,11	0,27	0,24	
Kas	0,35	0,44	0,36	1,00	0,35	0,13	0,22	0,33	0,27	
Kiv	0,33	0,53	0,29	0,35	1,00	0,15	0,20	0,42	0,38	
Kov	0,35	0,09	0,18	0,13	0,15	1,00	0,22	0,13	0,29	
Lok	0,16	0,13	0,11	0,22	0,20	0,22	1,00	0,09	0,20	
Lut	0,18	0,51	0,27	0,33	0,42	0,13	0,09	1,00	0,31	
Lub	0,18	0,25	0,24	0,27	0,38	0,29	0,20	0,31	1,00	
Lbm	0,20	0,47	0,31	0,38	0,51	0,16	0,27	0,42	0,51	
Man	0,24	0,53	0,35	0,24	0,42	0,20	0,18	0,38	0,38	
Rat	0,22	0,49	0,24	0,25	0,44	0,22	0,31	0,38	0,42	
Roz	0,42	0,24	0,27	0,42	0,38	0,27	0,22	0,24	0,35	
Str	0,11	0,36	0,24	0,20	0,29	0,04	0,13	0,53	0,33	
Tur	0,35	0,20	0,20	0,24	0,22	0,09	0,47	0,16	0,36	
Sha	0,11	0,13	0,07	0,20	0,13	0,16	0,33	0,09	0,15	
Lck	0,05	0,38	0,25	0,24	0,36	0,20	0,16	0,40	0,38	
Sum	3,67	5,31	3,98	4,60	5,38	2,87	3,40	4,84	5,00	

(continuance of the table)

Districts	Districts							
	<i>Lbm</i>	<i>Man</i>	<i>Rat</i>	<i>Roz</i>	<i>Str</i>	<i>Tur</i>	<i>Sha</i>	<i>Lck</i>
<i>Vol</i>	0,20	0,24	0,22	0,42	0,11	0,35	0,11	0,05
<i>Gor</i>	0,47	0,53	0,49	0,24	0,36	0,20	0,13	0,38
<i>Ivn</i>	0,31	0,35	0,24	0,27	0,24	0,20	0,07	0,25
<i>Kas</i>	0,38	0,24	0,25	0,42	0,20	0,24	0,20	0,24
<i>Kiv</i>	0,51	0,42	0,44	0,38	0,29	0,22	0,13	0,36
<i>Kov</i>	0,16	0,20	0,22	0,27	0,04	0,09	0,16	0,20
<i>Lok</i>	0,27	0,18	0,31	0,22	0,13	0,47	0,33	0,16
<i>Lut</i>	0,42	0,38	0,38	0,24	0,53	0,16	0,09	0,40
<i>Lub</i>	0,51	0,38	0,42	0,35	0,33	0,36	0,15	0,38
<i>Lbm</i>	1,00	0,47	0,51	0,31	0,53	0,22	0,18	0,53
<i>Man</i>	0,47	1,00	0,49	0,44	0,36	0,29	0,11	0,49
<i>Rat</i>	0,51	0,49	1,00	0,31	0,31	0,25	0,05	0,40
<i>Roz</i>	0,31	0,44	0,31	1,00	0,16	0,42	0,16	0,29
<i>Str</i>	0,53	0,36	0,31	0,16	1,00	0,16	0,24	0,33
<i>Tur</i>	0,22	0,29	0,25	0,42	0,16	1,00	0,18	0,22
<i>Sha</i>	0,18	0,11	0,05	0,16	0,24	0,18	1,00	0,22
<i>Lck</i>	0,53	0,49	0,40	0,29	0,33	0,22	0,22	1,00
Sum	5,98	5,56	5,29	4,89	4,31	4,04	2,51	4,91

In the last row of the table there are the sum of cosines for each district. It determines the overall consistency of health care system development. The higher the value of this amount, the higher the level of consistency in relevant sociogeosystem. The data visualized in Pareto chart.

From the above table and Pareto graph can be seen that most agreed with other districts by the development of health care system are Lyuboml district, Manevychi district and Kivertsi district. The worst consistency differ Shatsk district, Kovel district and Lokachi district.

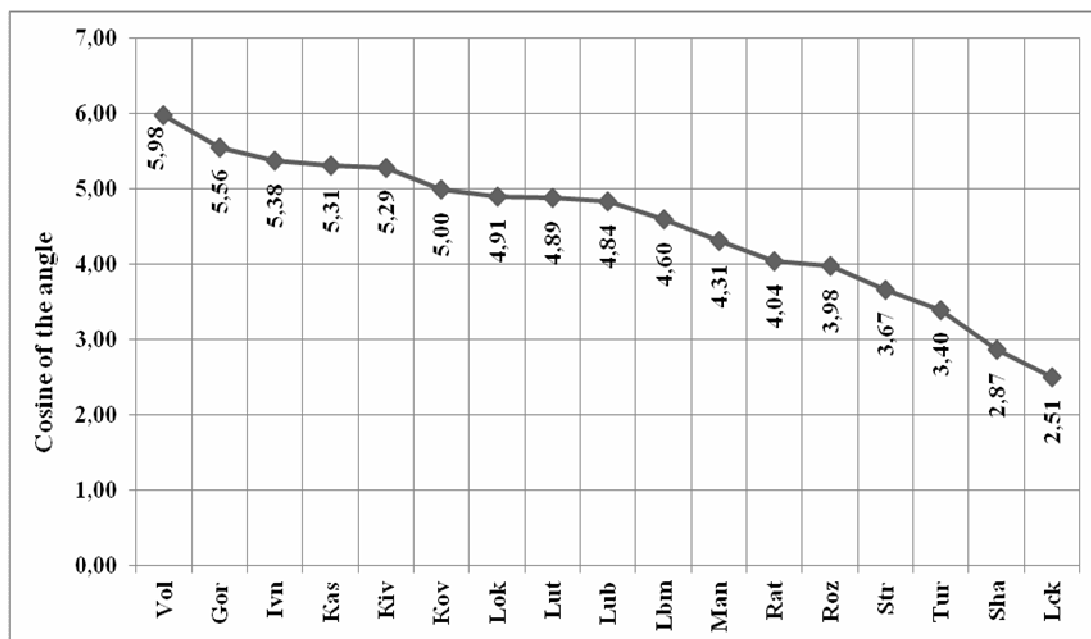

Fig. 3. Pareto Chart of average cosine of the angle between the vectors of health care system development in sociogeosystems

To research the uniqueness or specificity of sociogeosystems by the specifics of health care system development we used the method of generalization of local classifications. Its essence is to detect certain frequencies hit of sociogeosystems in one class of classification. Local classifications were based on various indicators of system development. The results of the research of regional specificity of sociogeosystems are

presented in the table 3.

As in the previous research, in the last row of the table are the sum of frequency association between sociogeosystems in all local classifications. The lower the value of this amount, the higher the level of uniqueness or specificity of corresponding sociogeosystem. The data visualized in Pareto chart.

Table 3

Matrix of frequency association of sociogeosystems in local classifications

Districts	Districts								
	Vol	Gor	Ivn	Kas	Kiv	Kov	Lok	Lut	Lub
Vol		11	13	19	18	19	9	10	10
Gor	11		20	24	29	5	7	28	14
Ivn	13	20		20	16	10	6	15	13
Kas	19	24	20		19	7	12	18	15
Kiv	18	29	16	19		8	11	23	21
Kov	19	5	10	7	8		12	7	16
Lok	9	7	6	12	11	12		5	11
Lut	10	28	15	18	23	7	5		17
Lub	10	14	13	15	21	16	11	17	
Lbm	11	26	17	21	28	9	15	23	28
Man	13	29	19	13	23	11	10	21	21
Rat	12	27	13	14	24	12	17	21	23
Roz	23	13	15	23	21	15	12	13	19
Str	6	20	13	11	16	2	7	29	18
Tur	19	11	11	13	12	5	26	9	20
Sha	6	7	4	11	7	9	18	5	8
Lck	3	21	14	13	20	11	9	22	21
Sum	202	292	219	253	296	158	187	266	275

(continuance of the table)

Districts	Districts							
	Lbm	Man	Rat	Roz	Str	Tur	Sha	Lck
Vol	11	13	12	23	6	19	6	3
Gor	26	29	27	13	20	11	7	21
Ivn	17	19	13	15	13	11	4	14
Kas	21	13	14	23	11	13	11	13
Kiv	28	23	24	21	16	12	7	20
Kov	9	11	12	15	2	5	9	11
Lok	15	10	17	12	7	26	18	9
Lut	23	21	21	13	29	9	5	22
Lub	28	21	23	19	18	20	8	21
Lbm		26	28	17	29	12	10	29
Man	26		27	24	20	16	6	27
Rat	28	27		17	17	14	3	22
Roz	17	24	17		9	23	9	16
Str	29	20	17	9		9	13	18
Tur	12	16	14	23	9		10	12
Sha	10	6	3	9	13	10		12
Lck	29	27	22	16	18	12	12	
Sum	329	306	291	269	237	222	138	270

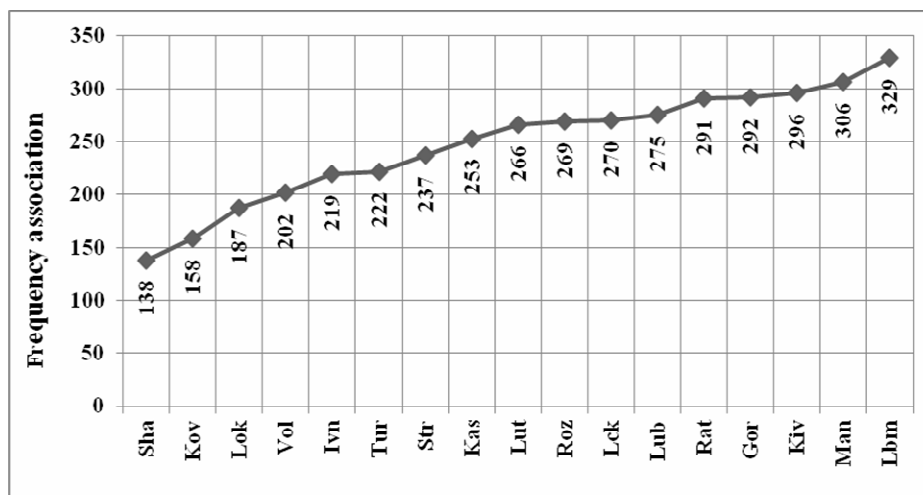

Fig. 4. Pareto Chart of frequency association of sociogeosystems

From the above table and Pareto graph we can see that the highest level of specificity of sociogeosystems by the specifics of health care system development observed in Shatsk district (frequency 138), Kovel district (158) and Lokachi district (187). The least specific in terms of health care system development observed in Lyuboml district (frequency 329), Manevichy district (frequency 306) and Kivertsi district (frequency 296).

To identify and to explain the dynamics of health care system development in sociogeosystem, you have to carefully examine its state changes over time in the operating space. To do this, we used the vector component analysis. The essence of this method is to determine the projections of the vector on each axle of multidimensional attribute space with a detailed analysis of meaningful change. This allows to move from a general assessment of conditions and the level of sociogeosystem in integral form to research of individual components. The results can be used in solving such tasks as planning, forecasting and optimization of development and management (eg in the context of the concept of sustainable development) [5].

Calculating the time derivatives have three possible outcomes:

1) if the parameter during the calculation period remained unchanged (the process by a considerable margin stable), the derivative is 0 and that result is assigned code 0;

2) if the parameter is reduced (the process behind it regresses), the derivative is negative, in accordance with result code -1;

3) if the parameter increases (process behind it progresses), the derivative is positive, in which case the result code 1.

The proposed code selection (split into three groups for a nominal scale) is suitable for further analysis. Thus, in the aggregate indices of statistical parameters of health care system development, its enough to calculate the amount of codes of corresponding derivative groups. The total amount of code shows adjustments prevail. Due to the large volume of all tables to give the results of calculations in the paper is impossible. We conducted a statistical analysis of the amounts indices parameters of the process. The results are presented in the table 4 [4].

Table 4

Amounts index changes of parameters of health care system development in the districts sociogeosystems for the billing period

Period	Codes of temporal derivative indices by district								
	<i>Vol</i>	<i>Gor</i>	<i>Ivn</i>	<i>Kas</i>	<i>Kiv</i>	<i>Kov</i>	<i>Lok</i>	<i>Lut</i>	<i>Lub</i>
1	18	8	8	14	29	12	-2	15	6
2	14	34	9	-8	14	2	2	-1	14
3	-14	11	1	-8	10	21	23	21	8
4	15	-11	5	23	3	-1	-3	-4	4
5	-7	8	6	4	-4	5	4	-7	2
сума	26	50	29	25	52	39	24	24	34

(continuation of the table)

Period	Codes of temporal derivative indices by district							
	<i>Lbm</i>	<i>Man</i>	<i>Rat</i>	<i>Roz</i>	<i>Str</i>	<i>Tur</i>	<i>Sha</i>	<i>Lck</i>
1	19	12	-36	10	-3	1	-3	7
2	10	7	3	-4	20	12	5	17
3	3	5	24	42	19	-2	25	-19
4	13	21	22	-5	20	5	-10	24
5	13	-2	-27	2	-6	-5	18	-7
сума	58	43	-14	45	50	11	35	22

Note: The calculation periods: 1 - 2007-2008; 2 - 2008-2009; 3 - 2009-2010; 4 - 2010-2011; 5 - 2011-2012.

Using the above table we can see that sociogeosystems are very differentiated by changing parameters of statistical indices of health care system development. It is observed a significant difference of the total amount for the entire study period – the minimum -14 (Ratne district) to maximum 58 (Lyuboml district). This is evidence that the research process is quite complex and has many features.

Leaders in the total change in the index of statistical parameters of health care system development are such districts as Lyuboml (58), Kivertsi (52), Gorokhiv (50), and Starovyzhivskiy (50). The smallest amount of common characteristic are observed in Ratne district (-14) and Turiysk district (11).

Conclusions. The proposed method of investigation of sociogeosystems is an effective tool for solving forecasting, optimization, monitoring and control on this process. It complements the analysis of development processes by taking into account changes in each parameter of the process and expand the knowledge base addressing the above problems. The detail analysis at the level of each parameter allows to increase the threshold monitoring and take into account all the peculiarities of the development process for rapid response to critical situations. An optimal spatial and temporal organization of monitoring makes possible resource management in online mode, which greatly improves the efficiency of the development of sociogeosystems.

References:

1. Niemets K.A. *Prostorovyj analiz u suspilniy geografiyi: novi pidkhody, metody, modeli: monografiya* / K.A. Niemets, L.M. Niemets. – Kh.: KhNU imeni V.N. Karazina, 2013. – 228 s. [Немець К.А. Просторовий аналіз у суспільній географії: нові підходи, методи, моделі: [монографія] / К.А. Немець, Л.М. Немець / – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – 228 с.].
2. Niemets K.A. *Teoriya i metodologiya geografichnoyi nauky: metody prostorovoho analizu / Navchalnyj posibnyk* // K.A. Niemets, L.M. Niemets. – Kh.: KhNU imeni V.N. Karazina, 2013. – 170 s. [Немець К.А. Теорія і методологія географічної науки: методи просторового аналізу / Навчальний посібник // К.А. Немець, Л.М. Немець. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – 170 с.].
3. Niemets K.A. *Modelyuvannya trayektoriyi rozvytku regionalnykh sotsiogeosystem Ukrayiny* / K.A. Niemets // *Chasopys sotsialno-ekonomichnoyi geografiyi: Mizhregion. zb. nauk. prats.* – Kharkiv, KhNU imeni V.N. Karazina. – 2009. – Вур. 7(2). – С. 66-80. [Немець К.А. Моделювання траєкторії розвитку регіональних соціогеосистем України / К. А. Немець // Часопис соціально-економічної географії: міжрегіон. зб. наук. праць. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2009. – Вип. 7 (2). – С. 66-80].
4. Niemets K.A. *Modelyuvannya trayektoriyi rozvytku sotsiogeosystem: analiz i vizualizatsiya rezultativ* / K.A. Niemets, L.M. Niemets // *Chasopys sotsialno-ekonomichnoyi geografiyi: mizhregion. zb. nauk. prats.* – Kh.: KhNU imeni V.N. Karazina, 2013. – Вур. 15 (2). – С. 7-10. [Немець К.А. Моделювання траєкторії розвитку соціогеосистем: аналіз і візуалізація результатів / К.А. Немець, Л.М. Немець // Часопис соціально-економічної географії: міжрегіон. зб. наук. праць. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – Вип. 15 (2). – С. 7-10].
5. Niemets K.A. *Informatsionnoe vzaimodeystvie prirodnykh i sotsialnykh sistem: [monografiya]* / K.A. Niemets. – Kh.: *Skhidno-regionalnyj tsentr humanitarno-osvitnikh initsiatyv*, 2005. – 428 s. [Немець К.А. Информационное взаимодействие природных и социальных систем: [монографія] / К.А. Немець – Х.: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2005. – 428 с.].

Summary**Taras Pogrebskyi. COMPONENT ANALYSIS OF THE DEVELOPMENTAL VECTOR OF HEALTH CARE SYSTEM IN THE DISTRICTS SOCIOGEOSYSTEMS OF VOLYN REGION.**

Geographical space, as a fundamental concept of modern geography, has a dual character. On the one hand, its elements are discrete geographic objects, which form a spatial structure and interact within it. On the other hand, the reaction in geographic objects is carried out by means of continual fields of different nature which are presented, in particular, by mathematical models.

Nowadays, spatial analysis and spatial models gained significant values in geographical research. Modern geography can analyze objects not only in the usual physical three-dimensional space, but also in the virtual multidimensional attribute space. One example of such spatial modeling synthesis is the modeling of developmental trajectory.

We carried out the simulation of developmental trajectory of the health care system in districts sociogeosystems. This modeling makes it possible to determine the direction of their motion in normalized multidimensional attribute space relative to the optimal developmental trajectory.

The proposed method of investigation of sociogeosystems is an effective tool for solving forecasting, optimization, monitoring and control on this process. It complements the analysis of development processes by taking into account changes in each parameter of the process and expand the knowledge base addressing the above problems.

Key words: multidimensional attribute space, sociogeosystem, parameters of development, developmental vector, the time derivatives of parameters.

Наші автори

- **Альошин Олександр Миколайович** – головний інженер «ВНИПІнефть» (Москва)
- **Атаєв Заїрбег Авукавович** – доктор географічних наук, доцент Гжельського державного художньо-промислового інституту (Росія)
- **Барановський Микола Олександрович** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри географії Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
- **Барило Ірина Миколаївна** – аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіоназнавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Бережний Віталій Анатолійович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії і регіоназнавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Бьєн Белі** – доктор економічних наук, генеральний консул Буркіна Фасо в Росії і країнах СНД
- **Верхозіна Марина Федорівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії, геології і методики викладання географії ФДБОУ ВПО «Кемеровський державний університет»
- **Вірченко Павло Анатолійович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії і регіоназнавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Гавриленко Олена Петрівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри фізичної географії та геоecології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- **Голіков Артур Павлович** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних економічних відносин Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Гришко Роксолана Осипівна** – аспірант кафедри країнознавства і туризму Інституту міжнародних відносин Національного авіаційного університету (Київ)
- **Екезлі Анна Сергіївна** – студентка кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- **Єрстєв Віктор Васильович** – доктор технічних наук, професор кафедри менеджменту і маркетингу Новокузнецького філіалу (інституту) ФДБОУ ВПО «Кемеровський державний університет»
- **Запотоцька Вікторія Анатоліївна** – аспірант кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- **Запотоцький Сергій Петрович** – доктор географічних наук, доцент кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- **Капустін Олексій Євгенович** – доктор хімічних наук, професор, завідувач кафедри хімічної технології та інженерії Приазовського державного технічного університету (Маріуполь)
- **Кисельов Юрій Олександрович** – доктор географічних наук, професор кафедри екології та безпеки життєдіяльності Уманського національного університету садівництва
- **Клюйко Тетяна Іванівна** – аспірант кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- **Кобилін Павло Олексійович** – аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіоназнавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Козловський Роман Анатолійович** – доктор хімічних наук, професор, завідувач кафедри нафтохімічного синтезу Російського хіміко-технологічного університету ім. Д.І. Менделєєва (Москва)
- **Колотуха Олександр Васильович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії та геоecології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка
- **Корнус Анатолій Олександрович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри загальної та регіональної географії Сумського державного педагогічного університету ім. А.С. Макаренка
- **Корнус Олеся Григорівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри загальної та регіональної географії Сумського державного педагогічного університету ім. А.С. Макаренка
- **Костріков Сергій Васильович** – доктор географічних наук, професор кафедри соціально-економічної географії і регіоназнавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Кравченко Катерина Олександрівна** – студентка кафедри соціально-економічної географії і регіоназнавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Лозицька Вікторія Олександрівна** – студентка кафедри соціально-економічної географії і регіоназнавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Луньов Євген Олександрович** – аспірант кафедри хімічної технології та інженерії Приазовського державного технічного університету (Маріуполь)
- **Мазурова Анастасія Володимирівна** – магістр економічної та соціальної географії, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

- **Мальчикова Дар'я Сергіївна** – кандидат географічних наук, завідувач кафедри соціально-економічної географії Херсонського державного університету
- **Машкова Ольга Вікторівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії Херсонського державного університету
- **Мельничук Анатолій Леонідович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- **Немець Костянтин Аркадійович** – доктор географічних наук, професор кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Немець Людмила Миколаївна** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Олійник Валентина Дем'янівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри ресторанно-готельної справи і туризму Одеської національної академії харчових технологій
- **Пасевич Юрій Васильович** – аспірант кафедри країнознавства і міжнародних відносин Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
- **Пилипенко Ігор Олегович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії, декан факультету біології, географії і екології Херсонського державного університету
- **Погребський Тарас Георгійович** – аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Растворова Марія Олександрівна** – аспірант кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- **Саркісов Аршавір Юрійович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії Херсонського державного університету
- **Сегіда Катерина Юрївна** – кандидат географічних наук, старший викладач кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Скриль Ірина Анатоліївна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Смирнов Ігор Георгійович** – доктор географічних наук, професор кафедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- **Тодоров В'ячеслав Іванович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економіки підприємства Ізмаїльського державного гуманітарного університету
- **Телебєнєва Євгенія Юрївна** – аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Троценко Олександра Владиславівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри фізичної та економічної географії Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
- **Шабашев Володимир Олексійович** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної теорії ФДБОУ ВПО «Кемеровський державний університет» (Росія)
- **Шаблій Олег Іванович** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- **Шищук Володимир Дмитрович** – доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри ортопедії, травматології та невідкладних станів Медичного інституту Сумського державного університету, член-кореспондент Російської академії природознавства
- **Шорохов Сергій Іванович** – старший викладач кафедри менеджменту і маркетингу Новокузнецького філіалу (інституту) ФДБОУ ВПО «Кемеровський державний університет»
- **Яворська Вікторія Володимирівна** – доктор географічних наук, доцент кафедри економічної та соціальної географії Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова
- **Ярьоменко Сергій Григорович** – кандидат географічних наук, асистент кафедри ресторанно-готельної справи і туризму Одеської національної академії харчових технологій.

Our Contributors

- **Aleshin Alexander** – Chief Engineer, JSC VNIPINeft, Russia
- **Ataev Zairbeg** – Doctor of Geographical Sciences, Associate Professor, Gzhel State Artistik and Industrial Institute, Russia
- **Baranovsky Mykola** – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Head of the Department Geography, Nizhyn Mykola Gogol State University, Ukraine
- **Barylo Iryna** – PhD Student, Department of Social and Economic Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Berezhnoy Vitaliy** – PhD in Geography, Associate Professor, Department of Social and Economic Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Beli Biyen** – Doctor of Economics, Concul du Burkina Faso pour les Pays de la CEI, Burkina Faso
- **Ekezli Anna** – Student, Department of Economic and Social Geography, Taras Shevchenko Kyiv National University, Ukraine
- **Erastov Viktor** – Doctor of Technical Sciences, Professor, Head of the Department of Management and Marketing, Novokuznetsk Institute (Branch), Kemerovo State University, Russia
- **Gavrylenko Olena** – PhD in Geography, Associate Professor, Department of Physical Geography and Geocology, Taras Shevchenko Kyiv National University, Ukraine
- **Golikov Artur** – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Head of the Department of International Economic Relations, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Gryshko Roksolana** – PhD Student, Department of Country Studies and Tourism, Institute of International Relations, National Aviation University, Kyiv, Ukraine
- **Kapustin Alexey** – Doctor of Science (Chemistry), Professor, Head of Department of Chemical Technology and Engineering, Azov Sea State Technical University, Mariupol, Ukraine
- **Klyuyko Tetyana** – PhD Student, Department of Economic and Social Geography, Taras Shevchenko Kyiv National University, Ukraine
- **Kobylin Pavlo** – PhD Student, Department of Social and Economic Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Kolotukha Oleksandr** – PhD in Geography, Associate Professor, Department of Geography and Geocology, Kirovograd State Pedagogical University, Ukraine
- **Kornus Anatoliy** – PhD in Geography, Associate Professor, Department of General and Regional Geography, A.S. Makarenko Sumy State Pedagogical University, Ukraine
- **Kornus Olesya** – PhD in Geography, Associate Professor, Department of General and Regional Geography, A.S. Makarenko Sumy State Pedagogical University, Ukraine
- **Kostrikov Sergiy** – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Department of Social and Economic Geography and Region Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Kozlovskiy Roman** – Doctor of Science (Chemistry), Professor, Head of Department of Petrochemical Synthesis, Mendeleev Chemical-Technological University of Russia, Moscow, Russia
- **Kravchenko Kateryna** – Student, Department of Social and Economic Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Kyselov Iurii** – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Department of Ecology and Life Safety, Uman National University of Horticulture, Ukraine
- **Lozitska Victoria** – Student, Department of Social and Economic Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Lunev Evgeniy** – PhD Student, Department of Chemical Technology and Engineering, Azov Sea State Technical University, Mariupol, Ukraine
- **Malchykova Daria** – PhD in Geography, Associate Professor, Head of the Department of Social and Economic Geography, Kherson State University, Ukraine
- **Mashkova Olga** – PhD in Geography, Associate Professor, Department of Social and Economic Geography, Kherson State University, Ukraine
- **Mazurova Anastasiia** – Master of Economic and Social Geography, Ukraine
- **Melnichuk Anatoliy** – PhD in Geography, Associate Professor, Department of Economic and Social Geography, Taras Shevchenko Kyiv National University, Ukraine
- **Niemets Kostyantyn** – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Department of Social and Economic Geography and Region Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Niemets Lyudmyla** – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Head of the Department of Social and Economic Geography and Region Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

- **Oleynyk Valentina** – PhD in Geography, Associate Professor, Tourism, Restaurant and Hotel Business Department, Odessa National Academy of Food Technologies, Ukraine
- **Pasevich Yuriy** – PhD Student, Department of Country-specific Studies and International Relations, Faculty of International Relations, Lesia Ukrainka Eastern European National University, Lutsk, Ukraine
- **Pylypenko Ihor** – PhD in Geography, Associate Professor, Department of Social and Economic Geography, Dean of the Faculty of Biology, Geography and Ecology, Kherson State University, Ukraine
- **Pogrebskyi Taras** – PhD Student, Department of Social and Economic Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Rastvorova Mariia** – PhD Student, Department of Economic and Social Geography, Taras Shevchenko Kyiv National University, Ukraine
- **Sarkisov Arshavir** – PhD in Geography, Associate Professor, Department of Social and Economic Geography, Kherson State University, Ukraine
- **Segida Kateryna** – PhD in Geography, Senior Lecturer, Department of Social and Economic Geography and Region Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Skril Irina** – PhD in Geography, Senior Lecturer, Department of Social and Economic Geography and Region Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Shabliy Oleh** – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Head of the Department of Economic and Social Geography, Ivan Franko Lviv National University, Ukraine
- **Shabashev Vladimir** – Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Economic Theory, Kemerovo State University, Russia
- **Shorokhov Sergey** – Senior Lecturer, Department of Management and Marketing, Novokuznetsk Institute (Branch), Kemerovo State University, Russia
- **Smyrnov Igor** – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Department of Countries Studies and Tourism, Taras Shevchenko Kyiv National University, Ukraine
- **Telebeneva Evgeniya** – PhD Student, Department of Social and Economic Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Todorov Vyacheslav** – PhD in Geography, Associate Professor, Department of Economics Entrepreneurship and Tourism, Izmail State Humanities University, Ukraine
- **Trotsenko Olexandra** – PhD in Geography, Associate Professor, Department of Physical Geography and Economic Geography, Oles Honchar Dnipropetrovsk National University, Ukraine
- **Verkhozina Marina** – PhD in Geography, Associate Professor, Department of Geography, Geology and Methods of Teaching Geography, Kemerovo State University, Russia
- **Virchenko Pavlo** – PhD in Geography, Associate Professor, Department of Social and Economic Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
- **Zapototsca Victoria** - PhD Student, Department of Economic and Social Geography, Taras Shevchenko Kyiv National University, Ukraine
- **Zapototsiy Sergiy** – Doctor of Geographical Sciences, Associate Professor, Department of Economic and Social Geography, Taras Shevchenko Kyiv National University, Ukraine.

Правила оформлення та подання статей

«Часопис соціально-економічної географії» приймає до друку матеріали обсягом до 15 друкованих сторінок до рубрики «Горизонти науки», до 10 сторінок до рубрики «Наукові повідомлення», до 5 сторінок до рубрики «Рецензії», до 3 сторінок до рубрики «Постаті», до 1 сторінки до рубрик «Хроніка» та «Ювілеї».

Згідно *Постанови ВАК України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України»* за № 7-05/1 від 15 січня 2003 р. стаття повинна мати такі необхідні *елементи*:

1) постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; 2) аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, 3) виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; 4) формулювання цілей статті (постановка завдання); 5) виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; 6) висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Вимоги до оформлення статті: Текстовий редактор Microsoft Word, версія 2003, 2007, 2010. Всі поля по 20 мм, формат 210x297 мм, шрифт Times New Roman 14 пт, інтервал 1,5. Для статті необхідно вказати УДК (ліворуч), а праворуч на тому ж рядку – ім'я та прізвище автора. Після цього з нового рядка посередині великими буквами подається заголовок статті.

Під заголовком з абзацу подається анотація статті (близько 500 знаків) та ключові слова українською мовою (шрифт 10 пт, курсив). Після неї з абзацу вказуються ім'я та прізвище автора, заголовок статті, анотація та ключові слова російською й англійською мовами (шрифт 10 пт, курсив). Нижче подається текст статті. Таблиці та рисунки мають бути розміщені у тексті статті. Рисунки мають бути виконані у чорно-білому форматі.

Список використаних джерел подається в кінці статті в алфавітному порядку кирилицею і латиницею.

Посилання на джерела слід давати у прямокутних дужках [] із зазначенням порядкового номера, а в окремих випадках і сторінок.

В кінці статті подається реферат англійською мовою обсягом не менше 150-250 слів. Реферат повинен повно і лаконічно відображати зміст статті.

Надається пріоритет статтям англійською мовою.

Статті подаються в електронному та друкованому вигляді. Паперовий варіант статті підписується автором.

Автори подають про себе особисті дані українською та англійською мовами: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи, посаду, державні звання та нагороди, повну адресу, контактний телефон, e-mail.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, власних імен тощо. «Часопис соціально-економічної географії» засновано у 2005 році, виходить 2 рази на рік.

Адреса редакційної колегії: Кандиба Юрій Іванович, технічний секретар редколегії «Часопису соціально-економічної географії», кафедра соціально-економічної географії і регіоназнавства, геолого-географічний факультет, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,

майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна.

Тел.: +38 (057) 707-52-74.

E-mail: chasopys_seg@mail.ru

Офіційний сайт: <http://hgj.univer.kharkov.ua>

Submission Requirements and Conditions of Paper Acceptance

«Human Geography Journal» seeks to publish those papers that are most influential in the fields or across the fields of Human and Economic Geography and that will significantly contribute to the advances of scientific understanding. We also welcome all other relevant subject areas. Selected papers should present novel and broadly important data, syntheses, concepts as well as some narrower research in the subject area. We welcome submissions from all fields of Geography and from any source. We are committed to the prompt evaluation and publication of submitted papers. «Journal of Human geography» is published in print twice per year.

«Human Geography Journal» accepts papers to the following sections: «Science Skylines» (up to 15 pages); «Research reports» (up to 10 pages); «Reviews» (up to 5 pages); «Personalities» (up to 3 pages); «Chronicle» (up to 1 page); «Jubilees» (up to 1 page).

All authors must agree to be so listed and must have seen and approved the manuscript, its content, and its submission to the Journal. The Journal will send an email to all authors to confirm receipt of each paper. Submission of a paper that has not been approved by all authors may result in immediate rejection without further appeal.

All papers must be submitted in both electronic and printed forms.

The article should contain all necessary information in compliance with the requirements and official decisions of the Higher Certification Commission of Ukraine (The Resolution № 7-05/1 of January 15, 2003 Increase of requirements for research periodicals included in the List of the Higher Certification Commission): 1) General research problem and relevant issues overview; 2) Introduction to the subject field with the latest advances analysis; 3) Emphasis of the problem components still required to be solved; 4) Paper goals outlining; 5) Presentation of the paper basics; 6) Research conclusions with research result validation and further research perspectives.

Requirements to the Manuscript: Every page field is 20 mm; 210x297 mm page format; Times New Roman 14; spacing 1.5. For his/her paper the author must specify universal decimal classification number (on the left) and the author's name is printed on the right (in the same line). The paper title is printed in the following line in capitals.

An abstract (up to 500 characters) and keywords in Ukrainian (font 10, Italic) should be placed just below the paper title. It is followed by the author, a paper title, abstract and keywords in both Russian, and English (font 10, italic).

The paper text is placed just below these three abstracts. All illustrations and figures should be embedded in the paper text. All visuals must be in black and white.

List of references is placed in the end of the paper in alphabetical order. References should be given in the square brackets [] indicating the number of source in the list. In some cases the reference source pages should be indicated too.

An summary in English (200-250 words) is given at the end of the article. The abstract should display fully and briefly the content of the article.

The priority is given for the manuscripts in English.

The papers should be submitted in both printed and electronic versions. The printed version should be signed by the author.

Authors should submit the following personal information: full name, academic degree, and academic status, place of employment, position, state titles and awards.

Papers must be reviewed (a scanned review with a seal must be send by e-mail to the editorial board).

The Editorial Board don't pay author's royalty.

Address of editorial board: Yuriy Kandyba, Technical Secretary, Department of Social and Economic Geography and Region Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Svobody Sq. 4, 61022, Kharkiv, Ukraine
Tel.: +38 (057) 707-52-74
E-mail: chasopys_seg@mail.ru
URL: <http://hgj.univer.kharkov.ua>

Наукове видання

ЧАСОПИС соціально-економічної географії

Збірник наукових праць

Випуск 17 (2)

Українською, російською та англійською мовами

Комп'ютерне верстання – *Юрій Кандиба*

Підписано до друку 02.10.2014 р. Формат 60x84/8. Папір офсетний.

Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 20,3. Обл.-вид. арк. 23,6.

Тираж 100 пр. Ціна договірна.

61022, Харків, майдан Свободи, 4

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Надруковано з готового оригінал-макету у друкарні ФОП Петров В.В.
Єдиний державний реєстр юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.

Запис за № 2480000000106167 від 08.01.2009 р.

61144, м. Харків, вул. Гв. Широнінців, 79-В, к. 137,

тел. (057) 778-60-34, e-mail: bookfabrik@rambler.ru